ياسىنجان سادىق جوغلان

جالالات خانىم

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

رەسسام : ئابدۇشۈكۈر كېرىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : غالىب شاھ

جاللات خىنىم

جاللات خىنىم

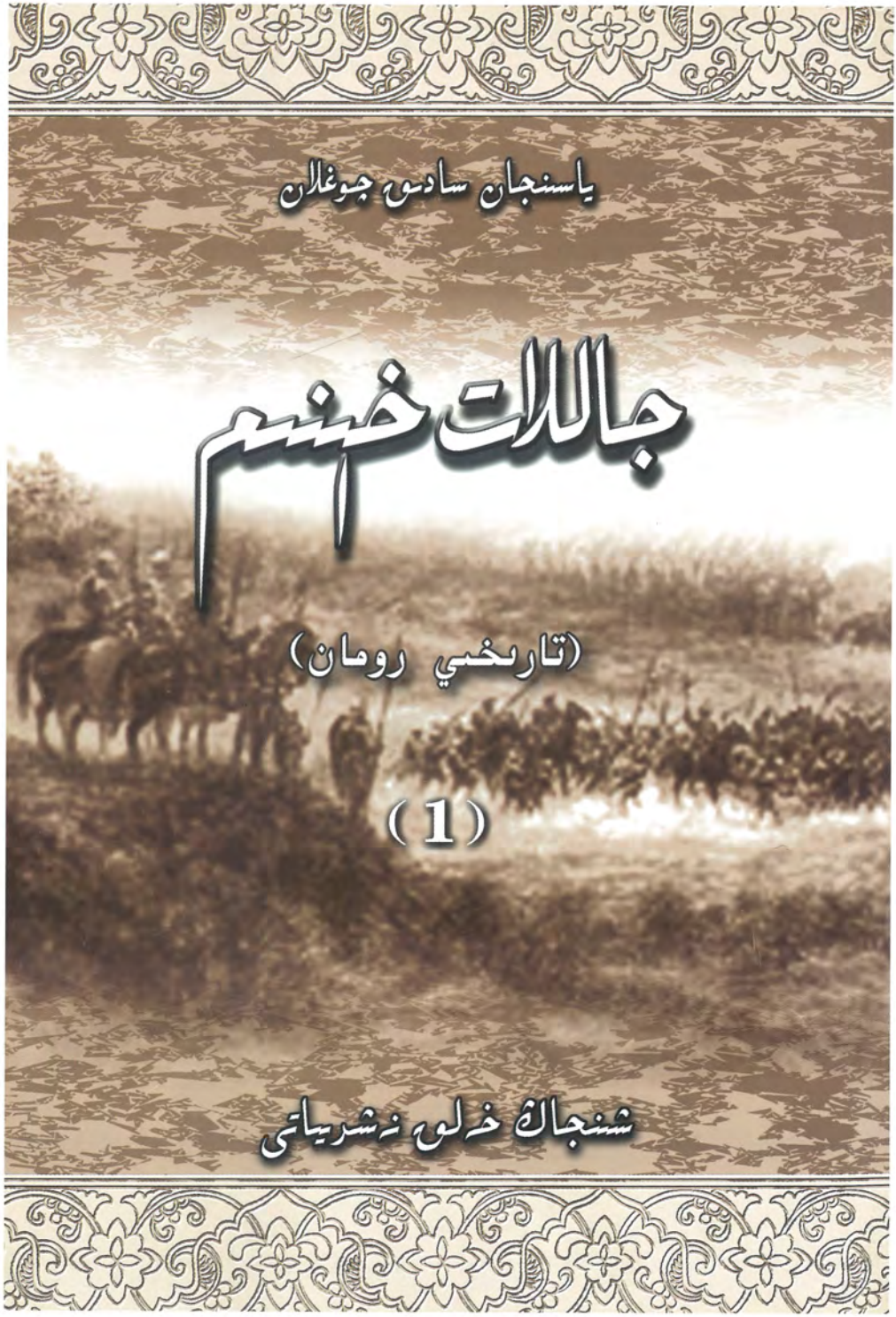
(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-08354-7

ISBN 7 - 228 - 08354 - 7
(民文) 上下集总价:52.00 元

ياسنجان سادىق جوغلان
جاللات خانىم
(تارىخىي رومان)
(1)
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

魔鬼夫人/亚森江·沙迪克著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2003.10

ISBN 7—228—08354—7

Ⅰ.魔… Ⅱ.亚… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.1247.5

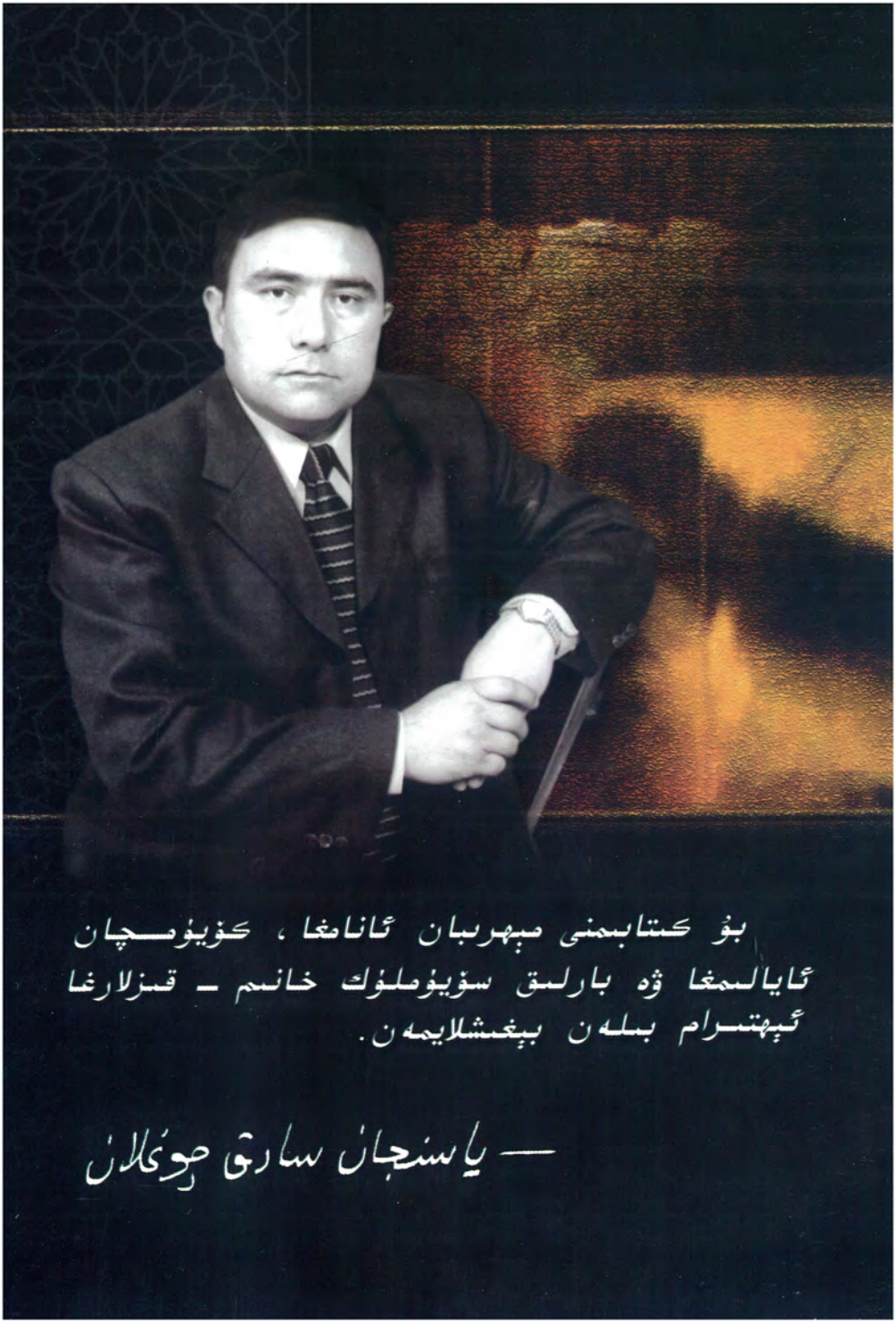
中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 089124 号

责任编辑:买买提吐尔地·米尔孜艾合买提
责任校对:艾加尔古丽·吐尔逊
封面画者:阿布都秀库尔·克里木
封面设计:阿里甫·夏

魔鬼夫人(维吾尔文)
亚森江·萨迪克 著
艾尔肯·伊不拉音 编辑

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市 348 号 邮编:830001)
新疆新华书店发行
新疆金版印务有限公司印刷
850×1168 毫米 32 开本 29.75 印张 20 插页
2003 年 12 月第 1 版 2003 年 12 月第 1 次印刷
印数:1—5000

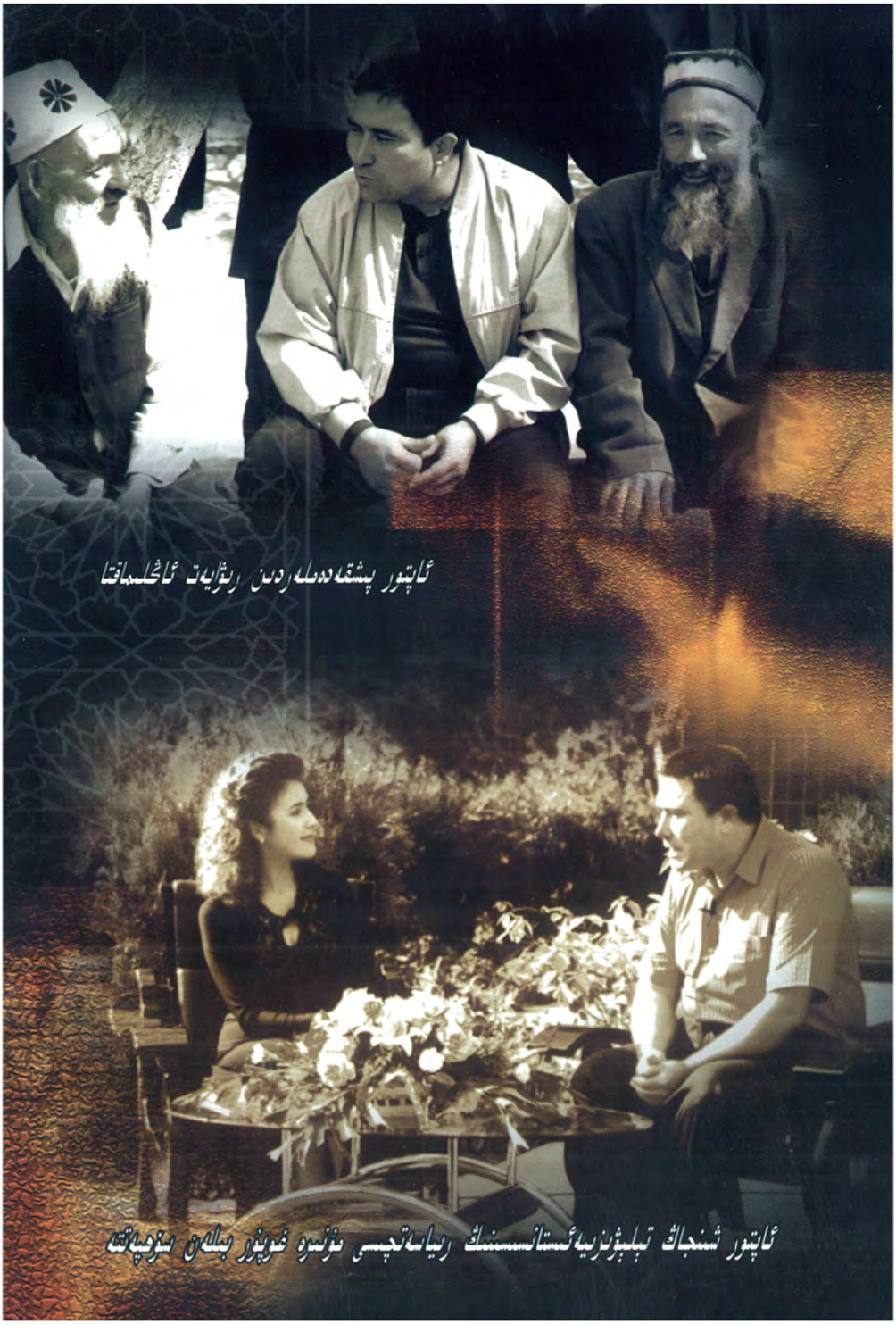
ISBN7—228—08354—7/I 总价(上、下集):52.00 元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换

بۇ كىتابىمنى مېھرىبان ئانامغا ، كۆيۈمچان ئايالىمغا ۋە بارلىق سۆيۈملۈك خانىم ـ قىزلارغا ئېھتىرام بىلەن بېغىشلايمەن .

— ياسىنجان سارىق ھۆنىلان

ئاپتور ئايالى ۋە بالىلىرى بىلەن بىللە
ئاپتور يېقىندىكى قېرىنداشلار بىلەن بىللە

ئاپتور پىشقەدەملەردىن رىۋايەت ئاڭلىماقتا
ئاپتور شىنجاڭ تېلېۋىزىيەئىستانسىسىنىڭ رىياسەتچىسى مۇزەھەر ھەيۋۇر بىلەن سۆھبەتتە

مۇھەررىردىن

ياش يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلان 1966 ـ يىل 3 ـ ئايدا يەكەن ناھىيە بازىرىدا ئىشچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانـ غۇچ مەكتەپ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1983 ـ يىلى شىنجاڭ سۇ ـ ئېلېكتر تېخنىك مەكتىپىـ نىڭ سۇ باشقۇرۇش كەسپىگە قوبۇل قىلىنغان. 1986 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ يەكەن دەريا باشقارمىسىغا ئورۇنلاشقان، هاـ زىرغىچە مۇشۇ ئورۇندا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.

ياسىنجان سادىق چوغلان 1988 ـ يىل 4 ـ ئايدا «يەكەن گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئاددىي ـ ساددا باشلىق» ناملىق هېكايىسى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەندىن بۇيان تىرىشچانلىق بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىپ ئۇيغۇر ئەدەبىـ ياتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشۇپ كەلدى. ئۇنىڭ «ئېھ، سەهرا»، «ئەتە يەنە پوچتالىيون كېلىدۇ»، «قاـ غا»، «چىلان تـۇپراق»، «بىلـەقچى هـەققىدە هېكايە»، «كاـ لا»، «چاشقان ئاپىتى»، «قارا قۇمچاق»، «ئېچىل پاختام»، «تاز ۋە چۈن» قاتارلىق هېكايىلىرى؛ «قۇرۇپ كەتكەن دەريا»، «قۇملۇق»، «كاككۇك بالىسى»، «سۆيگۈ قېرىمايدۇ» قاتارـ لىق پوۋېستلىرى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىـ نىڭ ياخشى باهاسىغا سازاۋەر بولدى. ئۇنىڭ «ئېھ سەهرا» ناملىق هېكايىسى 1994 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىياتى مۇكاپاتى»غا، «ئاي مۆككەن كېچە» نامـ لىق هېكايىلەر توپلىمى 1999 ـ يىلى مەملىكەتلىك 6 ـ نۆۋەتـ

لىك «تۇلپار ئەدەبىياتى مۇكاپاتى» غا، «قۇملۇق» ناملىق پوۋېس-تى «تارىم مۇكاپاتى» غا، «قۇرۇپ كەتكەن دەريا» ناملىق پوۋېس-تى 2001 - يىلى «ئالتۇن توي» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ ھازىرغىچە «يۈرىكىم يىغلايدۇ» (ھېكايە - نەسرىلەر توپلىمى)، «ئاي مۆككەن كېچە» (ھېكايىلەر توپلىمى)، «جا-نانغا يېزىلغان خەت» (پوۋېستلار توپلىمى)، «كاككۇك بالىسى» (پوۋېستلار توپلىمى)، «سۇكۇتتىكى زېمىن» (پوۋېست - ھې-كايىلەر توپلىمى)، «داۋان» (رومان)، «كۇيلەر خانىشى — ئامانىنساخان» (بالىلار پوۋېستى)، «ئادالەت ھامىيسى — سەئىدخان» (بالىلار پوۋېستى)، «ئاتەش قەلب، ساخاۋەتلىك زېمىن» (ماكرو ئەدەبىي ئاخبارات)، «يوللار ئېسىڭدە بولسۇن» (ئەدەبىي ئاخباراتلار توپلىمى) قاتارلىق كىتابلىرى ھەرقايسى نەشرىياتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «شېرىن چۈشتىكى قارا كۆلەڭگە»، «ئاق يۆگەك»، «يۈرەكسىز سۆيگۈ»، «قەشقەردە توي»، «ئۇيغۇر پوۋېستلىرىدىن تاللانمىلار»، «ئۇيغۇر ھېكايە-لىرىدىن تاللانمىلار» قاتارلىق كىتابلارغا بىر قىسىم ئەسەرلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى.

ياسىنجان سادىق چوغلان ھازىر شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئى-يىتىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى. قولىڭىزدىكى «جاللات خېنىم» ناملىق بۇ ئىك-كى قىسىملىق تارىخىي رومان ياش قەلەم ساھىبىنىڭ ئون بەش يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىللىك ئەسەر بولۇپلا قالماس-تىن، بەلكى تارىخىي رومانچىلىقىمىزدا مەيدانغا كەلگەن يەنە بىر مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بىز بۇ رومانىنىڭ نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزنى تەرەققي قىلدۇرۇش يولىدا تىنىمسىز، مىننەتسىز، تەمەسىز ھالدا ئۆن-تىنسىز ئەجىر سىڭدۈرۈۋاتقان بۇ تۆھپىكار ياش يازغۇچىنىڭ تېنىگە سالامەتلىك، بەخت، ئىجادىيىتىگە مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

بىرىنچى باب شاھ قىلىچى قانسىرىغان 1
ئىككىنچى باب مەزھەپ توپانى 57
ئۈچىنچى باب تەخت غوۋغاسى 137
تۆتىنچى باب تىترىگەن زېمىن 191
بەشىنچى باب پاجىئەلىك قىسمەتلەر 249
ئالتىنچى باب سۇلۇك تۇمانلىرى 344
يەتتىنچى باب تۇندىكى قىساسخورلار 428

ئىككىنچى قىسىم

سەككىزىنچى باب ئەمەلگە ئاشمىغان سۇيىقەست 493
توققۇزىنچى باب داغ 589
ئونىنچى باب مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان 692
ئون بىرىنچى باب شەيتان ئەلچىسى 812
ئون ئىككىنچى باب قىساسكار خېنىم 870
خاتىمە ئورنىدا 944

بىرىنچى باب

شاھ قىلىچى قانسىرىغان

1

مىلادىيە 1666 - يىلى تومۇز ئايلىرى. چىڭقىچۇش.

قۇياش كۆيدۈرگۈچ نۇرلىرىنى گويا مۇشۇ زېمىنغىلا چېچىۋاتقاندەك يەر - جاھان تونۇردەك قىزىپ كەتكەنىدى. سۇسىز چۆلنىڭ كۆز يېتىم دائىرىسىدە سەرىپ كۆل سۇيىدەك زاھىر بولۇپ، ئەينەكتەك جۇلالىناتتى. تاش - داڭگاللار گۆش قويسا كاۋاپ بولغۇدەك قىزىپ كەتكەنىدى. باھار يامغۇرىدا كۆكەرگەن قومۇش، يانتاق، قامغاق، ئازغان، چاكاندىلار تومۇزنىڭ كۆيۈك ئاپتىپىدا سارغىيىپ قۇرۇشقا باشلىغانىدى. قىپقىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرى خۇددى كۆيۈۋاتقاندەك قىزغۇچ يالقۇن چاچاتتى. زېمىندىن كۆتۈرۈلگەن ئىسسىق شامال ئادەمنىڭ نەپىسىنى بوغاتتى. بەئەينى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدەك مۇدھىش تىمتاسلىققا چۆمگەن بۇ ساينىڭ جىمجىتلىقىنى يىراقتىن ئاڭلانغان تۈچ كولدۇرمىنىڭ يېقىملىق جىرىڭلاشلىرى بۇزۇۋەتتى. شۇ ھامان يۇلغۇن سايىسىدە زېمىننىڭ ھارارىتىگە بەرداشلىق بېرەلمەي گاھ ئالدى ئوڭ پۇتى بىلەن ئارقا سول پۇتىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئالدى سول پۇتى بىلەن ئارقا ئوڭ پۇتىدا يەر دەسسەپ، گاھ ئالدى سول پۇتى

بىلەن ئارقا ئوڭ پۇتىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئالدى ئوڭ پۇتى بىلەن ئارقا سول پۇتىدا يەر دەسسەپ تۇرغان پاتمىچۇق، كەسلەنچۇكلەر چۆچۈشكىنىچە بوغۇم - بوغۇم قاسىراقلىق قۇيرۇقلىرىنى تىك كۆتۈرۈشكىنىچە يەر بېغىرلاپ قېچىشقا باشلىدى. قومۇشلارنىڭ سايىسىدە مۆكۈنۈپ ياتقان تورغايلار پۇرىرىدە ئۇچۇپ يەنە بىر قومۇشلۇقتىكى يۇلغۇنلارنىڭ ئارىسىغا شۇڭغۇدى. ئىككىدىن خىل ئات قېتىلغان بەش مەپە ئاستانە تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى. بامدات ۋاقتى بىلەن يېڭىسار قەلئەسىدىن يولغا چىققان بۇ ئاتلار تېخى هېرىپ قالمىغان بولسىمۇ، ساينىڭ ئاتەشلىك هارارىتىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئېزىلىپ - ئېزىلىپ قۇشقۇن تارتاتتى. ئاتلارنىڭ بويۇنلىرىغا، ئېگەر - جابدۇقلىرىغا، مەپىنىڭ ئوقىغا ئېسىپ قويۇلغان مىس قوڭغۇراقلارمۇ ئاتلارنىڭ مېڭىشىغا ماسلىشىپ جانسىز جىرىڭلايتتى. مەپىنىڭ شادلىق يوغان چاقلىرى گويا بۇ سايدىن، چۆل ئاپتىپىدىن زارلانغاندەك نالىلىك غىچىرلايتتى. مەپىلەرنىڭ ئالدىدا جەدە ئارغىماقتا مىنگەن، دۇبۇلغا - ساۋۇت كىيىپ، يېنىغا قىلىچ، بوينىغا ئوقيا ئاسقان يول باشلىغۇچى سەركەردىمۇ، مەپىگە يۆلىنىپ پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان مەپىكەشلەرمۇ ۋە مەپىلەرنىڭ كەينىدىن قورۇقداپ ماڭغان، دۇبۇلغا - ساۋۇت كىيىپ، جەڭ قوراللىرى بىلەن تولۇق قوراللانغان ئەلىككە يېقىن ئاتلىق سەرۋازلارمۇ يۇلۇپ تاشلىۋەتكەن گىياهتەك سولىشىپ قالغانىدى. مەپىنىڭ قۇببە شەكىللىك سايىۋىنى كۆك مەخمەل بىلەن قاپلانغان بولۇپ، چۆرىسىگە تەتىلادىن جىيەك تۇتۇلۇپ، رەڭلىك چۇچا، چىلتەكلەر بىلەن بېزەلگەنىدى. سايىۋەننىڭ ئالدى ۋە ئوڭ - سول ئىككى يېنىدىن باش پاتقۇدەك چوڭلۇقتا كۆزنەك ئېچىلىپ، ئالتۇن رەڭ تاۋار پەردە تارتىلغانىدى. بۇ كۆزنەكلەردىن مەپىدە ئولتۇرغۇچىلار هەم سىرتىنى كۆزىتىش، هەم هاۋا ئۆتكۈزۈپ شامالداش ئۇچۇن پايدىلىناتتى. شۇ تاپتا مەپىلەرنىڭ ئىككى يان تەرىپىدىكى

هاۋادىنىڭ پەردىلىرى قايرىۋېتىلگەنىدى.

— سەركەردە، ھەي سەركەردە!

باشتىكى مەپىدىن ئاڭلانغان ئايال كىشىنىڭ زىل ئاۋازى مەپىكەشنىڭ مۇگدىشىگە ھېچقانداق تەسىر يەتكۈزمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئالدىدا يول باشلاپ كېتىپ بارغان سەركەردىنى چۆچۈتتى. ئۇ چاقماق تېزلىكىدە قەددىنى رۇسلىدى. ئوڭ قولى يېنىغا ئېسىۋالغان قىلىچىنىڭ سېپىغا، سول قولى ئاتنىڭ چۈلۈڭۈرىغا يۈگۈردى. تاي چېغىدىن تارتىپ كۆكۈل قويۇپ كۆندۈرۈلگەن، ھازىرغىچە بىرقانچە قېتىملىق جەڭلەرگە قاتناشقان جەدە ئايغىر چۈلۈڭۈرنىڭ يەڭگىل سىلكىنىشىدىن چېچىپىدە توختىدى. سەركەردە بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا چاققانلىق بىلەن تەكشى نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن، ئاتنىڭ بېشىنى مەپە تەرەپكە بۇرىدى ـ دە، مەپىدىن بىر قەدەم نېرىدا توختاپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— لەببەي، خان ئاغىچا خېنىم.

سايىۋەننىڭ ھاۋادىنىدىن يۈزىنى ھىلھىلە رومال بىلەن يېرىم يۆگىۋالغان ئوتتۇز نەچچە ياشلاردىكى جۇۋانىنىڭ تۇجۇپىلەپ قويغان ئوسمىسى سىكىپ ئىچكەن قىياقتەك قېشى، سۈرمە سۈرۈلگەن قايرىما كىرپىكلىك شەھلا كۆزلىرى كۆرۈندى.

— سالقىنراق جاي تېپىپ ئۇسسۇزلۇق ئىچكەچ بىردەم شامالدىساق بولاتتى.

— خوش، ئاغىچا خېنىم، — سەركەردە قولىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ ئالدى تەرەپكە نەزەر تاشلىدى ـ دە، يەنە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى، — ئالدىمىز تەرەپتە دەل ـ دەرەخلىك كۆرۈنگەندەك قىلىدۇ. شۇ يەرگە بېرىپ سالقىنداق قانداق بولۇر؟

— مەيلى، — دېدى ئاغىچا خېنىم، — مەلىكىنىڭ مەپىسىگە قاراپ باقسىلا، ئۇسساپ قالدىمىكىن؟

— خوش.

سەركەردە ئېتىنىڭ بېشىنى ئىككىنچى مەپىگە بۇرىدى ۋە ھاۋاداندىن مەپە ئىچىگە نەزەر تاشلىدى.

مەلىكە شەرىن سۈت ئۈيقۇسىغا كەتكەندى. ئۇششاق ئۆرۈلەگەن كوكۇلا چاچلىرى يولدا ئوقۇپ كەلگەن كىتابنىڭ ئوچۇق بەتلىرىدە يېيىلىپ ياتاتتى. مەلىكىنىڭ ئىككى كېنىزىكىمۇ بىرىنىڭ ساغرىسىغا بىرى بېشىنى قويۇپ، مەپىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئۇخلاپ قېلىشقانىدى.

سەركەردە باشتىكى مەپىنىڭ قېشىغا كېلىپ جاۋاب بەردى:

— ئاغىچا خېنىمغا مەلۇم بولغاي، مەلىكە مەھلىيا خېنىم ئۇخلاپ قاپتۇ، ئويغىتىشقا پېتىنالمىدىم.

مەپە ئىچىدىن سادا چىقمىدى. سەركەردە بىرنەچچە دەقىقە جاۋاب كۈتكەندىن كېيىن يەنە سورىدى:

— مېڭىشقا ئىجازەتمىكىن، ئاغىچا خېنىم!

— ئىجازەت. مەلىكە ئۇخلاپ قالغان بولسا ئويغىنىپ كەتمەسۇن. مەپىنى سىلىقراق ھەيدەڭلار.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمى يول ماڭغاندىن كېيىن سەركەردىنىڭ كۆز ئالدىدا ياپيېشىل بىر بوستانلىق نامايان بولدى. تاپتاقىر سايلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇددى بىر پارچە يېشىل كىمخابنى تاشلاپ قويغاندەك تاسادىپىي ۋە ئاجايىپ يېقىملىق تۈيغۇلارنى قوزغاتقۇچى توغراق، تاغ تېرىكى، سۇۋادان، جىگدە ۋە سۆگەتلەر بىلەن بېزەلگەن بوستانلىقنىڭ نېرىقى چېتى مەھەللىگە تۇتىشاتتى. يول مۇشۇ بوستانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتەتتى. كۈنپېتىش تەرەپتىكى كۆيۈك تاغلاردىن ئېقىپ كەلگەن، ئىككى تاش تۇگمەن چۆرگىلەتكۈدەك بىر ئېقىن مۇشۇ بوستانلىققا كەلگەندە يېيىلىپ، تارامىلارغا بۆلۈنۈپ ئاقاتتى. ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن سەركەردە ئېقىن بويىدىكى قۇچاق يەتكۈسىز ئىككى تۇپ سۆگەتنى

نىڭ سايىسى چۈشكەن تۆت پارچە كىگىز ئورنىدەك چىملىقنى مولجالىدى ـ دە، كەينىدىن دەمبەس قەدەم ئات چاپتۇرۇپ كەلـ گەن سەرۋازغا بۇيرۇق قىلدى:

— زىلچا ـ كۆرپىلەرنى ئاشۇ سۆگەتنىڭ سايىسىگە سېلىڭـ لار. چاققان بولۇڭلار، ئاغىچا خېنىم ساقلاپ قالمىسۇن.

سەرۋازلار قاتار كېلىپ توختىغان مەپىلەرنىڭ تۆتىنچىسىـ دىن ئىككى پارچە گىلەمنى ئېلىپ سايىدىكى چىملىققا سالدى. ئۇنىڭغىچە ئۇچىنچى مەپىدىن ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلار چامىسىدىكى ئۇچ كېنىزەك بىلەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى قاۋۇل بىر خىزمەتكار ئايال چۈشۈپ بىرىنچى مەپىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئىشىكنى ئاچتى. قىزـ لاردىن بىرى قولىدىكى تۆت پۈتلۈق دەسسىگۈچنى مەپىنىڭ لېۋىگە توغرىلاپ قويدى. يەنە بىر قىز مەپىدىن چۈشۈش ئۈچۈن تەمشەلـ گەن ئاغىچا خېنىمنىڭ قوش ـ قوش ئالماس كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان ئىنچىكە بارماقلىرىدىن ئاۋايلاپ تۇتتى. ئاغىچا خېنىم مەرۋايىت ۋە ھەر خىل رەڭدار تاشلاردىن بېزەك قويۇپ تىكىلگەن قىزىل رەڭلىك ئاياغ كىيگەن پۇتىنى مەپىنىڭ لېۋىگە توغرىلاپ قويۇلغان دەسسىگۈچكە پەم بىلەن قويدى ھەمدە ئىككى كېنىزەكنىڭ ئىككى قولىدىن تۇتۇپ يارىدەم بېرىشى بىلەن ئاۋايـ لاپ يەرگە چۈشتى. ئۇ مەپىنىڭ ئىچىدىكى دىمىق ھاۋادا خىلىلا تەرلەپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئالتۇن ئۈزۈكلەرگە تولۇپ كەتـ كەن بارماقلىرى بىلەن مايسا رەڭ شايى كۆڭلىكىنىڭ كۆنجىكىـ دىن چىمداپ تۇتۇپ، ئۆزىنى يەلپۈشكە باشلىدى. بوستانلىقنىڭ سالقىن غـۇر ـ غـۇر شـامىلى شايى كـۆڭلەكنىڭ ئېتىكىنى يەلپۈيتتى.

— ئۇھ، شۈكـرى خۇدايىم. ئەجـەب بىر راھەتكە چىقتىـ ما، — ئاغىچا خېنىم شۇنداق دېگەچ ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى ـ دە، ئىككىنچى مەپىدىن چـۈشـۈپ قاراپ تۇرغان ئىككى كېنىزـ

زەكتىن سوردى، — مەلىكىنى نېمىشقا مەپىدىن چۈشۈرمەيسىلەر؟

ئىككى كېنىزەك دەرھال قول قوۋۇشتۇرۇپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جاۋاب بەردى:

— مەلىكە تېخىچە ئويغانمىدى، ئاغىچا خېنىم.

— ئويغىتىڭلار، سەگىدەپ بىرەم ئويىنۋالسۇن. يەنە ئۇخلىۋالدۇ تېخى، — ئاغىچا خېنىم ئەمدى يېنىدىكى كېنىزەكلەرگە قاردى، — خالىيراق بىر جايغا باشلاڭلار.

بىر كېنىزەك ئالدىدا يول باشلاپ، ئىككى كېنىزەك ئاغىچا خېنىم يېقىلىپ چۈشسە ھازىرلا يۆلىۋېلىشقا تەييار تۇرغان ھالەتتە ئىككى يېنىدا مېڭىپ، ھاجەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن قويۇق ئورمانلىققا ئارىسىغا كىرىپ كەتتى.

خىزمەتكار ئايال ئاغىچا خېنىمنىڭ مەپىسىدىن ئىككى تەتىللا كۆرپىنى ئالدى ـ دە، سەرۋازلار سالغان زىلچىنىڭ تۆر تەرىپىگە قوشلاپ سالدى. ئاندىن مەپىدىن يەنە ئىككى پەي ياستۇقنى ئېلىپ ئاغىچا خېنىمنىڭ يۆلىنىپ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن كۆرپىنىڭ ئۈستىگە ئاۋايلاپ جايلاشتۇردى. ئۇنىڭغىچە سەرۋازلار تۆتىنچى مەيدىن سوغۇق ساقلاش ئۈچۈن بۇيا ـ بېدىلەر بىلەن مەھكەم چۈمكەلگەن قوغۇن ـ تاۋۇز، توغاچ ـ ئالۇچىلارنى، ساپال كومزەكتىكى قېتىق، مىس كومزەكلەردىكى ھەر خىل شەربەت ـ مۇراببالارنى، قاتلىما، گۆشنان، سوغۇق گۆشلەرنى ئەكېلىپ داستىخانغا تىزدى.

ئاغىچا خېنىم كېنىزەكلەر مىس ئاپتۇۋىدا قۇيۇپ بەرگەن سۇدا قولىنىڭ ئۈچىنى — خېنە قويغان تىرناقلىرىنى دېگۈدەك چايقىدى ـ دە، داستىخاندا ئولتۇرۇش ئۈچۈن بىر قەدەم چامداپلا، باراقسان ئۆسكەن ئىككى تۈپ سۆگەتكە ئەيمىنىپ قارىدى. سۆگەتلەردىن بىرى يوغىناپ پورلىشىپ كەتكەن بولۇپ، پورى تۆكۈلۈپ كەتكەنلىكتىن قارنى ئېچىلىپ، ئادەم پاتقۇدەك كاۋاك

بولۇپ قالغانىدى. يەنە بىر تۇپ سۆگەتنىڭ ئادەم بويى بىلەن تەڭ يېرىدە ئادەم بېشىدەك ۋە قوش مۇشتۇمدەك چوڭلۇقتا بىر-نەچچە پوقىقى ساڭگىلاپ تۇراتتى. سۆگەتنىڭ شاخلىرىغا قاغا - قۇزغۇنلار ئۇۋا سالغان بولۇپ، نېمە سەۋەبتىندۇر بىراۋلار ئېسىپ قويغان قاپاقلار سەلكىن چۆل شامىلىدا تىنىمسىز پۈلاڭلاپ تۇراتتى، شۇنداقلا قارىغان كىشىگە بۇ قاپاقلار خۇددى ئىككى - ئۇچ ياشلىق بالىلارنى بوينىدىن ئېسىپ قويغاندەك ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى.

— ئانامەي، — دېدى ئاغىچا خېنىم هودۇققان هالدا، — ئادەمنىڭ تېنى ئەيمىنگۈدەك سۆگەتكەنغۇ بۇ، داستىخاننى دەرهال باشقا يەرگە يۆتكەڭلار.

— بۇ سۆگەتلەرنىڭ سايىسى بەلەنتى، ئاغىچا خېنىم، — دېدى سەركەردە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

— ئالۋاستى ئۇۋىسىدەك بۇ يەردە قانداقمۇ خاتىرجەم ئارام ئالغىلى بولسۇن، دەرهال يۆتكەڭلار، — دېدى ئاغىچا خېنىم قەتئىيلىك بىلەن قولىنى سىلكىپ، — قېرى سۆگەتلەرگە، بولۇپمۇ مۇشۇنداق چۆلدىكى پورلىشىپ كەتكەن قارنى يوق سۆگەتلەرگە ئالۋاستى ئۇۋىلىغالىدۇ. بۇنداق خالىي ئەمەس جايدا ئارام ئالساق ئالۋاستى چېپىلىغالمىسۇن يەنە. سۆگەتنىڭ سايىسىگە چىدىمىسىلا سەرۋازلار بىلەن ئۆزلىرى ئارام ئالسىلا.

زىلچا، كۆرپە، داستىخانلار قول - قولچە يۆتكەلدى.

— توشقان! ئەنە قاچتى، ئەكە ئوقيانى، ئىلدام بول...

ئەمدىلا ئون ياشقا كىرگەن مەلىكنىڭ كەپسىزلىك بىلەن چۈقان سېلىشى ئاغىچا خېنىمنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. مەلىكنىڭ يېنىدىكى كېنىزەك يۈگۈرۈپ بېرىپ مەپىدىن چاققانغىنە بىر ئوقيا بىلەن لىق ئوق قاچىلانغان، زەر يىپلار بىلەن كەشتىلەنگەن ئوقدانىنى ئەكەلدى. ئاغىچا خېنىم مەلىكنىڭ كەپسىزلىكىنى ياقتۇرمىغان هالدا تاقەتسىزلىنىپ ۋارقىرىدى:

— مەلىكەم، ھاي مۆھتەرەم خېنىم. كەلسىلە، سەكرەپ يۈرمەي مۇزدەك شەربەتتىن بىر ئوتلام ئىچىۋالسىلا. ئىسسىق ئۆتۈپ قالمىسۇن يەنە.

— ئۇسسىمىدىم، سەل تۇرۇپ ئىچىمەن.

مەلىكە جاۋابەن شۇنداق دېدى ـ دە، ئوقداندىن بىر تال ئوقنى ئېلىپ، يانىك كىرىچىگە بەتلىگىنىچە توشقان قېچىپ كەتكەن توغراقلىققا يۈگۈردى. ئۇنىك بېلىدىكى ئالتۇن توقىلىق كەمىرىگە ئېسىۋالغان ئىككى غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى خەنجىرى تەـ نىمسىز پۇلاڭلاپ تۇراتتى. خەنجەرنىك كۈمۈش غىلىپىغا قۇيۇلـ غان جاۋاھىر كۆزلەر قۇياش نۇرىدا يالتىرايتتى. مەلىكىنىك كەينىدىن ئۇسساپ ھالىدىن كەتكەن ئىككى كېنىزىكى بىلەن ئون نەچچە سەرۋازمۇ جېنىنىك باربچە يۈگۈرۈشتى.

— ئەتىگەندىن بېرى ھارۋىدا مىدىرلىمای ئولتۇرۇپ زېرەـ كىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، — دېدى ئاغىچا خېنىم مەلىكىنىك شوخلۇقىدىن سۆيۈنگەن ھالدا ۋە نېرىراقتا تۇرغان سەركەردىگە بۇيرۇق قىلدى، — سەركەردە، سىلى بېرىپ مەلىكىنى قايتۇـ رۇپ كەلسىلە، شۇنچە ئۇزۇن يولنى تىنچ ـ ئامان بېسىپ كەلـ دۇق. ئەمدى ئاستانىنىك بوسۇغىسىغا كېلىپ قالغاندا بىرەر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالمايلى يەنە.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

— ئاستانىگە چاپارمەن ماڭدۇرۇۋەتسىلە، خان ئالىيلىرىغا كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر بېرىۋەتكەي.

— خوش، ئاغىچا خېنىم.

سەركەردە ئون سەرۋازنى ئۇستى مەھكەم چۇمكەلگەن بەشىنـ چى مەپىدىن نېرى بولماسلىققا تاپىلىدى. چۇنكى، بۇ مەپىدە تۇرپاننىك نائىب ئەمىرى سەئىد باباخاننىك ئاكىسى خاقان ئابدۇلـ لاخانغا ئەۋەتكەن شاھانە سوۋغا ـ سالاملىرى بار ئىدى. قالغان سەرۋازلارنى ئاغىچا خېنىمدىن قىرىق ـ ئەللىك قەدەم نېرىدا

چۆرگىلىتىپ كۆزەتتە تۇرغۇزدى ـ دە، ئىككى سەرۋازنى ئەگەشـ
تۇرۇپ مەلىكىنىڭ كەينىدىن ئورمانلىققا كىرىپ كەتتى.

خىزمەتكار ئايال ساپال كومزەكتىكى قېتىقتىن ئالتۇن جامـ
غا بەش ـ ئالتە قوشۇق بۆلۈپ، ئۈستىگە ناۋات شىرنىسىدىن
قۇيۇپ، قوشۇق بىلەن قوچۇدى. ئاندىن مەخسۇس ئاغىچا خېنىم
بىلەن مەلىكىگە ئاتاپ ئېلىۋالغان ساپال كوزىدىكى مۇزدەك بۇلاق
سۈيىدىن تۆكۈپ دوغ قىلدى ـ دە، ئالتۇن جامنى ئاغىچا خېنىمغا
ئىككى قوللاپ تۇتتى:

— ئۈسسۈزلۇق ئىچىۋالسىلا، ئاغىچا خېنىم.

ئاغىچا خېنىم ئالتۇن جامنى قولىغا ئالدى ـ دە، ئەتراپىدـ
كى كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان سەرۋازلارنىڭ باشقا تەرەپكە قاراپ تۇـ
رۇشقىنىنى كۆرۈپ، يۈزىگە يېرىم تارتىۋالغان ھىلىھىلە چۈمبىلـ
نى ئېلىۋەتتى. ئويماقتەك كىچىك، چىلاندەك قىزىل لەۋلىرىنى
ئالتۇن جامغا تەككۈزۈپ مۇزدەك دوغنى ئاستا سۈمۈردى. شۇ
ئەسنادا ئىككى كېنىزەك توز پېيىدە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن
ئاغىچا خېنىمنى ئىككى تەرەپتىن ئاستا يەلپۈشكە باشلىدى.

2

تۈمەنلىگەن ئالماسلارنى چېچىۋەتكەندەك چاراقلاپ كۆزنى
قاماشتۇرۇپ تۇرغان كېچە ئاسمىنىدىكى يۇلتۇزلار بىلەن ساھىبـ
جامال ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قېشىنى ئەسلىتىدىغان ئالتە كۇنلۇك
ئەگىم ئاي سۇس نۇرىنى يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى
قەدىمكى شەھەر يەكەننىڭ ھەممە يېرىگە تەكشى چاچاتتى. شەھەر
سېپىلىنىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىلاردا، ئوردا سېپىلىنىڭ
كۇنگۇرە ـ مۇنارلىرىدا كۆزەتتە تۇرغان لەشكەر ـ ياساۋۇللارنىڭ
قولىنىدىكى قىلىچ ـ نەيزىلەر سۇس ئاي نۇرىدا سوغۇق يالتـ

رايتتى. هەرەمدىكى ھەشەمەتلىك قەسىر - راۋاقلارنىڭ، ھەيۋەتلىك خان ساريينىڭ گۈمبەز - قۇببىلىرىدىكى رەڭدار كاھىشلار بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ سەلتەنىتىنى كۆز - كۆز قىلىۋاتقاندەك ھەشەمەت بىلەن پارقىرايتتى. ئاستانە رەستىلىرىدە كەچكى بازار قىزغىن داۋام قىلىۋاتاتتى. قىسمەن دەڭ - سارايلار، ئاشخانىلار، كاۋاپچىلار، ھېسىپچىلار، غالتەك گۆشى ساتقۇچىلار، نامازشام بازىرىدىكى ھاجەتمەن ئېلىپساتارلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر، باققاللار، ھۆپىگەرلەر تېخىچە دۇكانلىرىنى يىغىشتۇرماندى. شەھەرنىڭ چىلتەنلىرىم، ھەززىتى پىر مازارلىرى ۋە خانىقا دەرۋازىسى تەرەپلەردىن ئاڭلانغان قەلەندەرلەر، سوپى - دەرۋىش لەرنىڭ «ھۇ - ھۇ»، «ھۆم ئاللاھ، ھەق دوست» دەپ زىكرى قىلىشلىرى شەھەردىكى قىزغىن ھايات شاۋقۇنلىرىغا ماسلاشماغان ھالدا خۇددى شەھەرگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بىر توپ يىرتقۇچلارنىڭ ھۇۋلاشلىرىدەك ۋەھىمىلىك تۇيغۇ بېرەتتى ۋە ئاشۇ مازار - خانىقالارغا قانداقتۇر بىر ئىلاھىي كۈچ بەخش ئېتىپ، سىرلىق ھەم مۇدھىش كۆرىنەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالتۇنلۇقۇم مازىرىدىكى خانلار قەبرىستانلىقىدا تىلاۋەت قىلىۋاتقان قارىينىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىنى كېچىنىڭ غۇر - غۇر شامىلى ئۇچۇرۇپ كېلەتتى. مۇڭلۇق كۈيگە ئوخشاش بۇ ئاۋاز گويا ئېچىنىشلىق بىر ناله - پەريادتەك ئادەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزەتتى.

شەھەرنىڭ قايسىبىر چېتىدىن ئاڭلانغان ساتارغا تەڭكەش قىلىنغان بۇ مۇقام ئاۋازى ئاستا - ئاستا ئەۋجىگە چىقىپ، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ۋەھىمىلىك «ھۇ - ھۇ» لىرىنىمۇ، قارىينىڭ نالىلىك قىرائىتىنىمۇ بېسىپ چۈشتى. نامەلۇم مۇقام-چىنىڭ تاغ سۇلىرىدەك سۇزۇك ۋە جاراڭلىق، سېھىرلىك ئاۋازى ئاستانە ئاسمىنىدا جاراڭلايتتى.

شۇ دەقىقىدە خان ساريىي گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆككەنىدى. ساراي ئەتراپىدىكى مۇھاپىزەتچى ياساۋۇللاردىن تارتىپ،

ساراي خىزمەتكارلىرىغچە، شاھنىشىنىدىكى ۋەزىر - ۋۇزرالار-
دىن تارتىپ ھۆدەيچى - ئىشىكباقارلارغىچە گويا چوڭراق نەپەس
ئالسا دەرھاللا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك ۋەھىمە بىلەن سۈكۈت-
كە چۆمگەنىدى. بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ بېشى مەيدىسىگىچە
ساڭگىلىغان، كۆزلىرى پۈتىنىڭ ئۈچىغا تىكىلگەن بولۇپ، شاھ-
نىشىنىڭ نەقىشلىك تام - تورۇسلىرىغا ئېسىلغان كۈمۈش
شامدانلاردىكى يۇلتۇزدەك يېنىپ كەتكەن شاملارنىڭ يورۇقىدا
چىرايلىرىدىكى يوشۇرالمىغان ۋەھىمىلىك ئىپادىلەر مانا مەن دەپ
كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۆردىكى ئۈچ گەز ئېگىزلىكتە مەرمەردىن
ياسالغان توققۇز پايىلىك شاھ سۈپىسىنىڭ ئۈستىدىكى چوغدەك
خوتەن گىلىمىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان، تۈتقۇچ ۋە قۇببىلىرى
قۇيما ئالتۇندىن ياسىلىپ، ھەر خىل رەڭدىكى ئالماس، ياقۇت،
قاشتېشىدىن كۆز قويۇپ بېزەلگەن ھەشەمەتلىك تەختتە دۆلەتپاناھ
سۇلتان ئابدۇللاخان غەزەپلىك ئەلپازدا سەلتەنەت بىلەن ئولتۇراتـ
تى. ئۇنىڭ چوڭ - چوڭ سۈرلۈك قوي كۆزلىرى تۆۋەندىكى
ئوردا ئەركانلىرىغا گۇمانخورلۇق بىلەن تىكىلگەنىدى. شاھنىشىن
ئىچىدە قاتتىق ئىزتىراپتا قالغان چوڭ - كىچىك ئەمىرلەرنىڭ
ۋەھىمە ئىلكىدىكى پۇشۇلداپ تىنىشلىرى ۋە يۈرەكلىرىنىڭ ئەۋـ
سىز سوقۇشلىرىدىن باشقا ھېچقانداق شەپە ئاڭلانمايتتى.

ئەلياتقۇ مەھەلدە خانىنىڭ تۇيۇقسىز كېڭەشكە چاقىرتقانلىقـ
دىن تەئەججۇپلىنىپ، تۈرلۈك ئوي - خىياللار بىلەن شاھنىشىنـ
غا ئالدىراپ - تېنەپ جەم بولغان بۇ ئوردا ئەركانلىرى ئولتۇـ
رۇشقا ئىجازەت بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، خانىنىڭ چىرايىدىكى
غەزەپتىن ئەس - ھوشلىرىنى يوقىتىشىپ، ئەركىنرەك تىنىشقـ
مۇ جۈرئەت قىلالماي قول قوۋۇشتۇرغىنىچە يەرگە قاراپ تۇرۇـ
شاتتى. بارلىق ئەمىرلەرنىڭ تولۇق كېلىپ بولغانلىقىغا كۆزى
يەتكەن دۇانبېگى تەختكە يېقىنراق كېلىپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا
مۇراجىئەت قىلدى:

— ئادالەتپاناھ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، كېلىشكە تې-
گىشلىك ئوردا ئەئيانلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىپ بولدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىسىگە يۆلەنگەن سېمىز گەۋدىسىنى سەل رۇسلىدى - دە، تۆۋەندە قول قوۋۇشتۇ-رۇپ تۇرغان ئەمىرلىرىگە بىر قېتىم تېز - تېز نەزىرىنى يۈگۈرت-كەندىن كېيىن، جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان دىۋانبېگىگە قول ئىشارە-سى قىلدى. خانىڭ قول ئىشارىسىنى كۆرگەن دىۋانبېگى ئەمىر-لەرگە يۈزلىنىپ، ئۇنلۇك ئاۋازدا پەرمان يەتكۈزدى:

— خان ئالىيلىرى ئەمىرلەرنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا!

ئەمىرلەر بىردەك خانغا تەشەككۈر ئېيتىشىپ، يەڭگىل تىن ئېلىشتى - دە، ئەمەل - مەرتىۋىسى بويىچە ئۆزلىرىنىڭ ئورۇن-لىرىنى تېپىپ ئولتۇرۇشتى. قىسقىغىنە ئۆرىتۆپىدىن كېيىن شاھنىشىن يەنە ئىلگىرىكىدەك تىمتاس ھالىتىگە كەلدى. كۆر-سىلارغا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان ئەمىرلەر يەر تېگىدىن خانغا ئېھتىيات بىلەن قارىشىپ، يەنە بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى. نېمە-گىدۇر ئاچچىقلىنىپ قالغان خانىڭ قاپىقى تېخىچىلا تۇرۇك بولۇپ، قوشۇمىلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان كۆنگەن ئادىتى بويىچە گېپىنى ئىككى قېتىم قىرىۋەتكەندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، قەشقەردىكى بىر قىسىم مۇناپىق رىياكارلارنىڭ كۇشكۇرتىشى بىلەن شاھزادە يول-ۋاسخان خوتبىنى ئۆزىنىڭ نامىغا ئوقۇتۇپتۇدەك. ئەلۋەتتە شاھ-زادىنى ئاق دېمەكچى ئەمەسمەن. ئول نائىنساپ شاھزادىنىڭ نىيەت - ئىقبالى بىزگە خېلى بۇرۇنلا ئايان بولغان. ئەمما، سەلتەنىتىمىزنىڭ بىر قىسىم يوشۇرۇن ئەغيارلىرى① شاھزادە-نىڭ ئەتراپىغا توپلىشىپ، پەرزەنتىنى پەدەرگە قىلىچ كۆتۈرۈشكە

---

① ئەغيار — دۇشمەن.

كۇشكۇرتمەكتە. ئۇزۇندىن بېرى خانلىقىمىزنىڭ تۇزىنى يەۋاتقان بىر قىسىم ئەمىر - بەگلىرىمىز تۇزكورلۇق قىلىپ، بىزدىن يۇز ئۆرۈپ، شاھزادىگە مايىل بولماقتا. مەن قەشقەر ئەمىر - بەگلىرىنىڭ مۇناپىقلىق قىلغىنىغا ئىشەنسەمۇ، لېكىن ئوردام-دىكى ئەمىرلەردىن ماڭا سانتۇنلۇق قىلىدىغانلار چىقار دەپ زىنھار ئويلىمىغان. مانا بۇگۈن ئوردىمىزنىڭ يۇقىرى مەرتىۋە ۋە ئالىي ئىنئاملىرىغا ئۇزۇندىن بېرى نائىل بولۇپ كەلگەن بىر ئاسىي ئەمىر ئۆزىنى ئاشكارىلىدى.

خانىنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە شاھنىشىنىدىكى بارلىق ئەمىرلەر خانغا يەر تېگىدىن خۇدۇكسىرەپ، بىر - بىرىگە گۇماڭ-سىراپ قارىشىۋالدى - دە، ئولتۇرغان ئورۇنلىرىدا ئىختىيارسىز قىمىرلاشتى. قانداقتۇر بىر قورقۇنچتىن يۈرەكلىرى ئەنسىز سوقۇپ كىمخاب تونغا قىمىدالغان ۋۇجۇدلىرىنى سوغۇق تەر باستى.

شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ دادىسىدىن خانلىق تەختىنى تارتىۋېلىش نىيىتى ئاشكارىلانغان بىرنەچچە يىلدىن بېرى سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ئوغلىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن قاتتىق رەنجىپ، گۇماڭخور، ئاسان غەزەپ قىلىدىغان، رەھىمسىز، چېچىلغاق بولۇپ قالغانلىقى بارلىق ئەمىرلەرگە ئايان ئىدى. خان غەزەپلەندىمۇ، بولدى، بىرەر كىمنىڭ كاللىسىنى ئالماي بولدى قىلمايدۇ. ئاھ تەڭرىم! بۇگۈن قايسى شور پېشانە ئەمىرنىڭ ئەجىلى توشتىكىن؟! خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئۆزۈڭ ئىنساپ - تەۋپىق بەرگەيسەن...

سۇلتان ئابدۇللاخان ۋەھىمىدىن كىرپىدەك تۇگۇلۇپ كەتكەن ئەمىرلىرىگە سوغۇق نەزەر تاشلاپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىر ھەپتىدىن بېرى ئوۋ قىلغاچ لەشكەرلىرىمنى مەشىق قىلدۇرىمەن دەپ ئاستانىدىن چىقىپ كەتكەن مۇناپىق، ئاسىي ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ ئىككى مىڭ لەشكىرى بىلەن قەشقەرگە بېرىپ شاھزادىدىن پاناھلىق تىلەپتۇ...

بۇ يېڭى شۇم خەۋەردىن ئەمدىلا خەۋەر تاپقان ئەمىرلەرنىڭ كىمخاب، بەقەسەم تونلارغا ئورالغان گەۋدىلىرى يەنە قايتىدىن قىمىرلاشقا باشلىدى. ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ بىلەن يېقىن بۇرا-دەرچىلىك قىلىپ ئۆتكەن بىرقانچە ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ بۇ خائىنغا چېتىلىپ قېلىپ، خانىنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىدىن قور-قۇپ، يۈرەكلىرى شۇنداق قاتتىق ئاغدىكى، پەيلىرى سىرقىراپ، پۈت - قوللىرىدا جان قالمىدى، پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قارا تەر بېسىپ ئەس - هوشىنى يوقىتىپلا قويۇشتى. ئەمىر مىرزا يۈ-سۈپبەگ بىلەن چىقىشالماي ئاداۋەتلىشىپ كېلىۋاتقان ۋە شۇ مۇنا-سىۋەت بىلەن خانغا بىرقانچە قېتىم ئەرز قىلىشقان ئەمىرلەر بولسا، ئوشۇقى سىيا چۈشكەن قىمارۋازلاردەك شۇنداق خۇش بولۇشۇپ كەتتىكى، خاندىن تېخىمۇ چوڭراق مەنسەپ، كاتتا ئىنئامغا ئېرىشىش تەمەسىدە شۆلگەيلىرى ئېقىپ مەست بولۇپ كەتتى.

— خۇدا بۇيرۇسا بۇ رىياكار ئەمىرلەرنىڭ ئەدىپىنى پات يېقىندا بەرگەيمىز، — ئابدۇللاخان تەختكە يېقىنراق جايدا ئالدى-دىكى شىرەگە قەغەز، قومۇش قەلەم، سىياھ تەييارلاپ يارلىق يېزىشقا هازىر بولۇپ ئولتۇرغان سەرمۇنشىغا[1]قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — مىرزابەگ دەرهال يارلىق پۈتۈك تەييارلە-غاي. قاغىلىق، پوسكام، مەكىت بەگلىرى ئۆزىگە قاراشلىق نۆكەرلەرنى يىغىپ، ئوزۇق - تۈلۈك، قورال - ياراغلارنى تەق قىلىپ، پەرمان كۈتكەي. ئاستانىدىكى سىپاھىبەگلەر مېنىڭ رۇخسىتىمسىز لەشكەرلىرى بىلەن ئاستانىدىن ئايرىلمىغاي. شە-هەرگە كىرىپ - چىققۇچىلار قاتتىق تەكشۈرۈلگەي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ. ئەمىر مىرزا يۈ-سۈپبەگنىڭ يەتتە ئەۋلادىغىچە قىرىپ تاشلانغاي. مال - مۈلكى

① سەرمۇنشى — باش كاتىپ.

خەزىنىگە ئېلىنىپ، تۇرالغۇسى كۆيدۈرۈۋېتىلگەي.

سۇلتان ئابدۇللاخان پەرماننى بېرىپ بولۇپ تەختىنىڭ ئالـ
تۇن تۇنقۇچىغا تايانغىنىچە ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭغىچە بارلىق ئەمىرلەر دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلاشقىنىچە خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. خان ئەمىرلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سالماسـ
تىن خاس ئېلىنغان يان ئىشىك ئارقىلىق شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

— ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت.

دىۋانبېگىنىڭ يېقىملىق، بوم ئاۋازى بىلەن تەڭ بارلىق ئەمىرلەر يەڭگىل تىن ئېلىشقىنىچە ئاللاغا شۈكرى ـ سانا ئېيـ
تىشتى. يۈرەكلىرى قاتتىق مۇجۇلۇپ كەتكەن ئەمىرلەرنىڭ باـ
يامقى ۋەھىمىسى تېخى تارقىلىپ كەتمىگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇـ
لارنىڭ شاھنىشىندا بىرەر ـ ئىككى ئېغىز ئۆزئارا گەپ قىلىشقىـ
مۇ رايى بارماي، شاھنىشىندىن جىم ـ جىملا چىقىپ كېتىشكە ئالدىراشتى.

3

شاھنىشىندىن يېنىپ چىققان ئابدۇللاخاننىڭ نېمە ئۇچۇندۇر ھەرەمگە كىرىشكە كۆڭلى تارتمىدى. ئۇ ئوردا بېغىغا يانداش سېلىنغان ھەرەمدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئايال كىشىنىڭ مۇڭلۇق ناخـ
شىسىغا بىر پەس قۇلاق سالدى ـ دە، ئوردا بېغىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قەسىرگە قاراپ ماڭدى.

ئوردا سېپىلىنىڭ توققۇز دەرۋازىسىنىڭ ھەربىرىنى ئۈچ يۈزدىن ياساۋۇل بىردىن سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا قوغدىغاندىن سىرت، ئوردا ئىچىنىڭ ھەممە يېرىدە ھەر ئون ـ يىگىرمە قەدەمدە بىردىن نۆكەر قاراۋۇللۇق قىلاتتى. سۇلتان ئابدۇللاخاـ

ىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن نۆكەرلەر قەددىنى رۇسلاپ خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. خاندىن ئىككى - ئۈچ قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەلەم ماھارىتى ۋە ساداقەتمەنلىكتە ئىشەنچكە ئېرىشىپ تاللانغان بەستلىك كەلگەن تۆت نەپەر خاس يىگىت سۈلتان ئابدۇللاخاننىڭ دىققىتىنى چاچماسلىققا تىرىشىپ، خاندىن ئىككى - ئۈچ قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ، ئەتراپنى ھوشيار-لىق بىلەن كۆزىتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلاردىن يەنە تۆت - بەش قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ دىۋانبېگى، ھەرەمئاغىسى ۋە بىكاۋۇل-بەگ[1]بىرقانچە مۇلازىمنىڭ ھەمراھلىقىدا پايپاسلاپ كېلىشمەكتە ئىدى.

ئابدۇللاخان قەسىرنىڭ ئالدىدىكى ئون مو چوڭلۇقتىكى كۆلنىڭ قارامتۇل پارقىراپ تۇرغان سۈيىگە خىيالچانلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى. سۇ بېتىدە ساناقسىز يۇلتۇزلار خانغا قاراپ غەمكىن كۆز قىسىۋاتاتتى. بۇ مەنزىرە خاننىڭ دىلخەستەلىكىنى تېخىمۇ بەك ئاشۇرۇۋەتتى.

«لالىزار راۋاق» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ قەسىر خاننىڭ تومۇز پەسلىدە ئارام ئالىدىغان، بەزمە ئۈيۇشتۇرۇپ كۆڭۈل ئاچىدىغان سورۇنى بولۇپ، بىر مو كەلگۈدەك دائىرىدىكى مەرمەر سۇپىنىڭ تۆر تەرىپىگە گىلەم ئورنىدەك چوڭلۇقتا شاھ سۇپا چىقىرىلىپ، ئارقىسى ۋە ئىككى يېنى ياغاچ سالاسۇنلار بىلەن توسۇلۇپ، ئۈستى مېھراب شەكلىدە گۈلدار نەقىش چىقىرىلىپ يېپىلغان، شاھ سۇپىنىڭ ئۈستىگە ئوتقاشتەك قىزىل زىلچا، قات - قات تەتىلا كۆرپە ۋە يۆلىنىپ ئولتۇرۇش ئۈچۈن پەي ياستۇقلار تاشلاپ قويۇلغانىدى. مەرمەر سۇپىنىڭ قالغان يېرىگىمۇ گىلەم-لەر سېلىنىپ، چۆرگىلىتىپ يېكەندازلار جايلاشتۇرۇلغانىدى. قەسىرنىڭ تۆت ئەتراپى خارەت ۋە مىمارلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ

---

① بىكاۋۇلبەگ — خاننىڭ مەخسۇس پىمەك - ئىچمىكىگە مەسئۇل ئەمەر.

لايىھىلىشى بىلەن ئالتە بۇرجەكلىك، ئۇستى قۇببە شەكىللىك تال بارىڭى ياسالغان بولۇپ، ئوردا باغۋەنلىرىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈشى بىلەن پۈتكۈل خانلىق تەۋەسىدە بار ئۈزۈم خىللىرىدىن بىر كۆتەكتىن سىلىپ تۇجۇپىلەپ باراڭغا ئېلىنغانىدى، ئۈزۈم تاللار پۈتكۈل باراڭنى تولۇق چۇمكىگەندى. ياغاچچىلىق، مىمارچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك سەنئىتى بىر گەۋدىلەشتۈرۈلگەن بۇ تال باراڭلىق سورۇن ھەرقانداق كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى. سورۇننىڭ ئالدى تەرىپىگە كولانغان ئون مو كۆلەمدىكى كۆل پۈتۈنلەي مەرمەر تاشلار بىلەن سۇ سىڭىشمەيدىغان قىلىپ ياساپ چىقىلغان بولۇپ، ئوردىنىڭ غەربىدىكى ھەيدەر باغنىڭ ئىچىدىكى چوڭ كۆلدە ئالاھىدە سۈزۈلدۈرۈپ ئاندىن بۇ كۆلگە باشلاپ كېلىنگەنلىكى ئۈچۈن كۆل سۈيى ئەينەكتەك سۈزۈك ئىدى. كۆلنىڭ تېگىگە ياتقۇزۇپ قويۇلغان ھەر خىل رەڭلىك تاشلار ئەينەن كۆرۈنۈپ، كۈندۈزى قۇياش نۇرىدا ئاجايىپ رەڭدار جۇلالايتتى. ئادەم بويى سۇ تولدۇرۇلغان بۇ كۆلگە، ئابدۇللاخان تومۇز ئايلىرىنىڭ دەمىق كېچىلىرىدە پات - پات چۈشۈپ سەگدەپ تۇراتتى. گاھى ۋاقىتلاردا بىرنەچچە كېنىزەكلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ بىللە چۆمۈلۈپ كۆڭۈل ئاچاتتى. ئوردا بىلەن ھەرەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بۇ ئوردا بېغىدا يۇقىرىقى «لالىزار راۋاق» ناملىق يازلىق سورۇندىن باشقا، «ھۈزۈرى ساباھ» ناملىق كۈزلۈك سورۇن، «ھۈزۈرى ناۋا» ناملىق قىشلىق سورۇن بار ئىدى. باھار ۋە كۈز پەسىللىك سورۇنلار بەئەينى كاتتا قەسىرلەرنىڭ شەكلىدە ياسىلىپ، تورۇسلىرى ھەر خىل رەڭدار گۈل نۇسخىلىرى بىلەن ھەشەمەتلىك يېپىلغان بولۇپ، قەسىرنىڭ ئىچىدە تۈرۈپ ئەتراپنىڭ مەنزىرىسىنى بىمالال كۆرۈش ئۈچۈن تۆت تېمىغا ھەرخىل شەكىل چىقىرىپ توقۇلغان ياغاچ پەنجىرە ئورنىتىلغان؛ سوغۇقتىن، شامالدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن پەنجىرىنىڭ ئىچى تەرىپىگە ئەينەك

ئورنىتىلغانىدى. «ھۇزۇرى نورۇز» ناملىق سورۇننىڭ ئەترابىغا باھار پەسلىدە ئەڭ ئاۋۋال بىخلىنىدىغان، نورۇز ئايىم كۈنى چېچەكلەپ ئېچىلىدىغان، يوپۇرماق چىقىرىدىغان ھەر خىل گۈل - گىياھلار، دەل - دەرەخلەر تىكىلگەن بولۇپ، ھەر يىلى نورۇز ئايىم كۈنى سۇلتان ئابدۇللاخان خانلىق تەۋەسىدىكى داڭلىق شائىرلارنى، ئاتاقلىق سەنئەتكارلارنى، مۇقامچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، مۇشائىرە - بەزمە ئۇيۇشتۇرۇپ بېرەتتى ۋە ئۇلارغا ھەمىيان - ھەمياناپ ئىنئاملارنى بېرەتتى. شائىرلارنىڭ تۇرلۇك تېمىدىكى مەسنەۋى، غەزەل، رۇبائىي، قەسىدىلىرىدىن ھۇزۇرلىناتتى.

«ھۇزۇرى ساباھ» نىڭ ئەترابىغا يازنىڭ ئاخىرىدىن تاكى كەچ كۈز پەسلىگىچە مېۋىلىرى تۆكۈلۈپ كەتمەي تۇرىدىغان ئالما، ئانار، ئامۇت... قاتارلىق ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر، غازىڭى ئاسان سارغىيىپ تۆكۈلۈپ كەتمەيدىغان مەنزىرە دەرەخلىرى تىكىلگەن بولۇپ، ئابدۇللاخان بۇ يەردە كۆپىنچە ۋاقىتلاردا توقال - كېنىزەكلىرى بىلەن مەيخورلۇق قىلغاچ قونۇپ قالاتتى.

«ھۇزۇرى ناۋا» ناملىق قىشلىق سورۇنخانا سوغۇقتىن دالدىلانغۇدەك پۈختا سېلىنغان بىر ئېغىز ساراي، ئۇچ ئېغىز قازناق خاس ئۆيدىن تۇزۇلگەن قەسىر بولۇپ، بۇنىڭدا خان قىشنىڭ ئۇزاق تۇنلىرىنى گاھى بەزمە - مەشرەپ بىلەن، گاھى ۋائىز - مەدداھلارغا جەڭنامىلەرنى سۆزلىتىپ ئاڭلاش بىلەن، گاھى كىتاب - دىۋانلارنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاش بىلەن تاڭ ئاتقۇزاتتى.

بۇگۈنكى كېچە ھاۋاسى تولىمۇ تىنچىق بولۇپ، دەرەخ يوپۇرماقلىرىنى مىدىرلاتقۇدەك شامالمۇ يوق ئىدى. باغدىكى تومۇرغىلارنىڭ چىرىلداشلىرىنى، پاقىلارنىڭ كوركىراشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا «لالىزار راۋاق» نىڭ ئەترابى گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆككەنىدى. كۆلگە بىر ھازا قاراپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇل-

لاخان كۆل سۈيىده يۈيۈنۈپ، بىرئاز سەگىدىمەكچى بولدى ـ دە، شاھانە تون ـ سەرپايلىرىنى يېشىشكە باشلىدى. بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئىككى نۆكەر خانىنىڭ يېشىنىمەكچى بولغانلىقىنى كۆرۈپ دەرھال يارەملەشتى. تامبالدىن باشقا كىيىملىرىنى سېلىپ تاش-لىغان خان مەرمەر پەشتاق ئارقىلىق كۆلگە ئاستا ـ ئاستا كىـ رىشكە باشلىدى. قويۇق دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قورشالغان كۆل سۈيى خېلىلا سالقىن ئىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان كۆل سۈيىگە بىرقانچە قېتىم چۆمۈلگەندىن كېيىن نۆكەرلىرى تاشلاپ بەرگەن ياريار ھارۇنىڭ چاقىدەك يوغانلىقتىكى تۇلۇمنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ ئوڭدىسىغا ياتتى. ئۇنىڭ پۇتلىرى تۇلۇمدىن ئارتىلىپ سۇغا چىلىشىپ تۇراتتى. ئۇ قولى بىلەن سۇنى چايقىغاچ ئاستا ـ ئاستا خىيالغا كەتتى.

«پارچىلىنىپ تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنى جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكۇم سۇلتان ئابدۇرەھىمخانـ نىڭ ۋەسىيىتى ۋە دۇئالىرىنىڭ بەراكاتى بىلەن قايتىدىن بىر-لەشتۇرۇپ، ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكلىرىم سۇلتان سەئىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇرەشىدخانلارنىڭ زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۇردۇم. گەرچە قوشنا ئەللەر بىلەن بولغان ئۇششاق يېغىلىـقلار بولـۇپ تـۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قېتىمدا غەلىبە ـ نۇسرەت بىز تەرەپتە بولدى. ئىچكى جەھەتتە ئانچىكىم نىزالارنى ۋە قىرغىز بـەگلىرىنىڭ پـاراكەندىچىلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئەل ـ رەئىيەت تىنچ ـ خاتىرجەملىككە ئېرىشتى. ئەمدى ئىلى تەرەپلەرگە بېسىپ كىرگەن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى-نىڭ قوشۇننى قوغلاپ چىقىرىپ، قۇمۇل، تۇرپان تەرەپلەردىكى ئاۋامنى خاتىرجەملىككە ئېرىشتۇرسەم بارلىق ئارمانلىرىم ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى. ئەپسۇس، خۇدا ماڭا ئوغۇل بەرگەن بىلەن ئىنساپ ـ دىيانىتىنى، ئەخلاق ـ پەزىلىتىنى ئايابتۇ. شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ خانلىق تەختكە كۆز تىكىۋاتقىنىغا ئۇچ يىل بولـ

دى. ئۇ بۇ نىيىتىدىن يېنىش تۇغۇل ماڭا — سەلتەنەتكە قارشى لەشكەر جۇغلاۋاتىدۇ. ئوردىدىكى بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلەر بىلەن خۇپىيانە تىل بىرىكتۈرۈۋاتىدۇ. ئوتتۇرانچى شاھزادەم نۇردۇنخان ئەلەم ماھارىتىگە ماھىر بولغان بىلەن زىيادە مەمەدان ۋە شارابخور، قەلەم ماھارىتىگە ئېپى يوق. ئۇنىڭ سەلتەنەتكە ۋارىسلىق قىلىشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان بولسا ئەلەم ۋە قەلەم ماھارەتلىرىنى پۈختا ئىگىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن شاھزادىلەرنىڭ كىچىكى بولغاچقا ئۇنى ۋەلىئەھدى قىلسام ئىككى ئاكىسى ھەرگىز قايىل بولمايدۇ. بەلكىم ئاغا - ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا تەخت ماجىراسى پەيدا بولۇپ، سەلتەنەت ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا قېلىشى مۇمكىن. شاھزادە يولۋاسخان بۇنچە ئالدىراپ كەتمىسىمۇ بۇ تەخت شۇنىڭكى ئىدىغۇ! ئاتا بىلەن بالا تەخت تالىشىپتۇ دېسە ئەل - رەئىيەت نېمە دەيدۇ؟ ئاۋامنىڭ ئىشەنچىسى سۇسلاپ قالمامدۇ؟ تەسەررۇپىمىزدا پىتنە - پاسات پەيدا بولمامدۇ؟ بىزگە ئىتائەت قىلىپ ئولپان تاپشۇرۇۋاتقان خانلىقلار ئىتائەتتىن باش تارتمامدۇ؟ بىزگە دۇشمەن خانلىقلار ئارىدىن پايدىلىنىپ كەتمەمدۇ؟... يولۋاستەك غەيۇر، باھادىر، مەرد ئادەم بولسۇن، ئاتا ئىزىنى بېسىپ خانلىقنى تېخىمۇ روناق تاپقۇزسۇن دەپ، ئىسمىنى يولۋاس قويۇپ يېگەن شۇنچە ئارمانلىرىم، سۆيۈنگەنلىرىم قېنى؟ ئارزۇلىغان پۇشتۇمنىڭ بەرگەن جاۋابى شۇ بولدىمۇ؟...»

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆز ئالدىدىن بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئاۋۋالقى بىر ئىش غىل - پال قىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

پەرغانە، بەدەخشان يۇرۇشلىرىنىڭ نۇسرىتى ۋە ئۇيراتلار بىلەن بولغان بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىنكى ئۇچ - تۆت يىلدا پۈتكۈل خانلىقتا تىنچلىق، ئاسايىشلىق ئەسلىگە كېلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى خېلىلا ياخشىلىنىپ قالغانىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان مۇشۇنداق بىر تىنچ شارائىتتا

ئۇزۇندىن بېرى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، ئىچكى دۈشمەنلىرى-
دىن تازا خاتىرجەم بولالمىغانلىقى ئۈچۈن ئەمەلگە ئاشۇرالماي
كېلىۋاتقان ھەج تاۋاپ قىلىش ئارزۇسىنى يەنە ئېسىگە ئالدى -
دە، ئوردا ئەركانلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە سالدى.

— ئۇزۇندىن بېرى بەيتۇل مۇبارەككە بېرىپ ھەج تاۋاپ
قىلىش ئارزۇيۇم بار ئىدى. تۇرلۇك ئىچكى - تاشقى نىزالار
سەۋەبىدىن بۇل ئارزۇيىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن بولمە-
غانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە دۈشمەنلىرىمىز بىزگە
كۆز تىكەلمەس بولۇپ، ئەل ئاسايىشلىققا يۈزلەندى. بۇنى ئول
مۇقەددەس مۇددىئايىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ياخشى پۇرسىتى
دەپ قارىدىم. بۇ ھەقتە جانابىي ئەمىرلىرىمدىن بىرەر مەسلىھەت
ئاڭلاپ باقاي دېگەن ئۇمىدتە مەن.

خانىنىڭ مەقسىتىنى بىلگەن ئەمىرلەر ئاغزى - ئاغزىغا تەگ-
مەي قوللايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى.

— ئەينى مۇددىئا، شاھىمىزنىڭ بەيتۇل مۇقەددەسكە بېرىشى
ئاجايىپ كاتتا ساۋاب ئىشتۇر.

— ئانھەزرىتىمنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاقتىنچە پارىغ
بولۇپ، بۇ ساۋابلىق سەپەردە رىيازەت چېكىشنى نىيەت قىلغان
ھىممىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا.

— ئۇلۇغ خۇداۋەندەكەرىم سەلتەنەتلىرىنى تېخىمۇ كاتتا قىل-
غاي، دۆلەتپاناھىم.

سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ كۈنى بىرقانچە ئەمىرلىرى بىلەن
بىللە ھەج تاۋاپ قىلىش سەپىرىگە چىقىشنى قارار قىلىپ، سەپەر
تەييارلىقى قىلىشنى بۇيرۇدى. خانىنىڭ ھەج تاۋاپ قىلىشقا ماڭ-
مىغانلىقىنى ئاڭلىغان يىراق - يېقىنىدىكى ئەمىر - بەگلەر نۇر-
غۇن قىممەت باھا سوۋغا - سالاملارنى ئەكېلىپ خان بىلەن
خوشلاشتى. ئىككىنچى شاھزادە، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى نۇر-
دۇنخان، نەۋرىسى، خوتەننىڭ نائىب ئەمىرى ئەبەيدۇللا سۇلتان

(بۇ شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوغلى) لارمۇ ئالايىتەن كېلىپ، خانىڭ سەپىرىگە ئاقيوللۇق تىلىدى. لېكىن سەپەرگە چىقىش ۋاقتى قىستاپ قالغان بولسىمۇ چوڭ شاھزادە، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى يولۋاسخان تېخىچىلا كەلمەيۋاتاتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان بەلگىلەنگەن سەپەرگە چىقىش ۋاقتى توشقان كۈنى ئوغلى يولۋاسخان بىلەن دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇپ، خوشلىشالمىغىنىغا كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا ھىندىستانغا قاراپ ماڭدى①.

شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىر قىسىم قەشقەر ئەمىرلىرى، سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئاستانىگە كەلگەندە، خان ئاللىبۇرۇن يولغا چىقىپ بولغانىدى. شاھزادە يولۋاسخانىڭ كۈتكىنىمۇ شۇ ئىدى. ئۇ قەشقەردە ئەمىرلىرى بىلەن قىلغان مەسلىھەتى بويىچە ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سوزۇپ، ئاستانىگە كېچىكىپ كەلدى، ئۇ ئۆزىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا ئىستىقبالغا چىققان ئوردا ئەمىرلىرىنى باشلاپ ئوردىغا كىردى ـ دە، ئۇدۇل شاھنىشىنغا كىرىپ بەخىرامان ھالدا تەختتە ئولتۇردى.

شاھزادىنىڭ قاپ يۈرەكلىك بىلەن قىلغان بۇ قىلىقى ئوردا ئەمىرلىرىنى قاتتىق چۆچۈتتى. چۈنكى، خاندىن ئىجازەتسىز تەختتە ئولتۇرۇش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ ئىدى. بۇ شاھزادىلەر ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا تەتبىقلىناتتى. شاھزادە يولۋاسخان ئۆزىگە تەئەججۈپ ئىلكىدە قاراۋاتقان ئوردا ئەمىرلىرىگە قاراپ چوڭچىلىق بىلەن كۆڭلىدىكىنى ئېيتتى:

— سەلتەنەتتە خان بولمىسا بولمايدۇ. ھەزرىتى پەدەرۇ بۇزرۇك ھەج سەپىرىدىن قايتىپ كەلگۈچە مەن تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى باشقۇرغاچ تۇرىمەن.

---

① شۇ مەزگىلدە ھەج سەپىرىگە ماڭغانلار كەشمىر، ھىندىستان ئارقىلىق ماڭاتتى.

— ئەينى مۇددىئا، — دەپ شاھزادىنىڭ پۇتىغا ھۆل خىش قويدى قەشقەردىن بىللە كەلگەن ئاتالىقى[1] خىرقىراپ سۆزلەپ، — شاھزادەم ئاستانىگە كېلىپ بولغۇچە مۆھتەرەم ئانھەزرىتىم يولغا چىقىپ بوپتۇ. بولمىغان بولسا قىبلىگاھىمىز شاھزادەمنى ئۆز قولى بىلەن تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، خاتىرجەم ھىجرەتكە ماڭغان بولاتتى.

— شۇنداق، شاھزادەم دېگەن ۋەلىئەھدىدۇر، — دەپ سۆز قاتتى يەنە بىر قەشقەر ئەمىرى، — ۋەلىئەھدىنىڭ خان يوق ۋاقتىدا تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەتكە پاسىبان بولمىقى بەرھەقتۇر.

ئەمىرلەر شاھزادىدىن ئەيمىنىپ جىم - جىملا تۇرۇشاتتى. بۇ ئىشتىن بىرەر شۇملۇقنى سەزگەن ئوردا باش مىرزىسى گۇماناللانغان ھالدا تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان شاھزادىگە مۇراجىئەت قىلدى:

— بۇ ھەقتە خان ئالىيلىرىنىڭ ھېچقانداق پەرمانى يوق ئىدىغۇ، شاھزادەم؟! ئەجەبا...

— مانا مەن ھازىر پەرمان بېرىمەن، — شاھزادە يولۋاسخان تەختتىن چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، باش مىرزىنى سۆزلەشكىمۇ يول قويماي، غەزەپ بىلەن قول شىلتىدى، — كېلىڭلار! مۇنۇ باش مىرزىنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار!

شۇ ھامان بەستلىك كەلگەن ئىككى جاللات يۇگۇرۇپ كىردى - دە، داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغان باش مىرزىنى قولتۇقلىدىن سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چاقىقاندەك يۇز بەرگەن بۇ ئىشتىن ئەمىرلەرنى سۇر باستى، ۋەھىمىدىن تىللىرى كالۋالاشقان ھالدا قېتىپ قېلىشتى.

— ھە، يەنە قايسى ئەمىرنىڭ گېپى بار؟

---

① ئاتالىق — ئۇستاز.

شاهزادىنىڭ چوڭچىلىق بىلەن سورىغان سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ، بارلىق ئەمىرلەر دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى ـ دە، قول باغلاشقىنىچە ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى، تىترەك ئاۋازلىرى بىلەن شاھزادىنى قۇتلۇقلاشتى.

— ماشائاللا[1]، شاھزادىمىز تەختتە بەرقارار بولغاي!

— مۇبارەك بولغاي، ئانھەزرىتىم!

— ئادالەتپاناھىمىزنىڭ دۆلىتى تېخىمۇ زىيادە بولغاي!

شاھزادە خاس خانلارغا مەنسۇپ بولغان «ئانھەزرىتىم»، «ئادالەتپاناھ» دېگەن سۆزلەردىن مەست بولۇپ، بايامقى پەيلىدىن بىرئاز ياندى ـ دە، ئەمىرلەرگە ئىللىق چىراي ئاچتى.

شۇ دەقىقىدە ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك. ئۇلار يېڭىلا تەختتە ئولتۇرغان بۇ خاقان قايسىمىزنىڭ مەنسەپ-مەرتىۋىمىزنى ئېلىۋېتىپ، قايسىمىزنى جازاغا بۇيرۇركىن دەپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننى ھەج تاۋاپ قىلىشقا زىيادە قىزىقتۇرۇپ قويۇشقانلىرىدىن پۇشايمان يېيىشمەكتە ئىدى. باش ئوستىدە ئەگىۋاتقان ئەجەل، بالا ـ قازا سايىسىدىن ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى مۇزلىماقتا. شاھزادىگە ئەگىشىپ كەلگەن قەشقەر ئەمىرلىرى بولسا، ئوردىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپ ـ مەرتىۋىلىرىنى تەمە قىلىشىپ، قىزغىنىشىپ، بىر ـ بىرىگە ئاداۋەت بىلەن قاراشماقتا. شاھزادىنىڭ ئىلتىپات، ئىنئامىغا ئېرىشىش ئۈچۈن چىرايلىرىغا كۈلكە ـ تەبەسسۇم پەيدا قىلىپ ھەجىيىشماقتا...

ئەپسۇسكى، شاھزادە يولۋاسخان نېمە سەۋەبتىندۇر، ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىمىدى ياكى جازالىمىدى، شۇنداقلا ئۆزى بىلەن ئاستانىگە بىللە كەلگەن، بېرىپلا تەختتە ئولتۇرۇش مەسلىھەتىنى بەرگەن ئەمىرلەرنىڭ بىرىگىمۇ ئىلتىپات كۆرسەتمىدى. ئۇ چەكسىز تەمە

---

① ماشائاللا — كۆز تەگمىسۇن.

ۋە هودۇقۇش ئىلكىدە تۇرغان ئەمىرلەرنى بىر قۇر ئۆڭىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، خەزىنىچىبەگكە پەرمان قىلدى:

— بۈگۈنكى قۇتلۇق كۈنىڭ شەرىپى ئۈچۈن بارلىق ئەمىرلەرگە بىر ھەمياندىن تىللا ئىنئام قىلىنسۇن!

بىر ھەمياندىن تىللانى قويۇنلىرىغا سېلىشقان ئەمىرلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە خېلىلا بېسىقتى. گاھى ئەمىرلەر شاھزادىنىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا چىن كۆڭلىدىن خۇشمۇ بولۇشتى.

قەشقەر بىلەن ئاستانە ئارىلىقىدىكى يول شاھزادىگە خېلىلا ھاردۇق يەتكۈزگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، ئۆزى ئارام ئېلىش ئۈچۈن شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ دادىسى ئابدۇللاخانىنىڭ ئىجازىتىسىز تەختتە ئولتۇرۇۋالغانلىقىغا قايىل بولمىغان ھىندىقۇش مىرزا، مىرزا تىنىبەگ، مىرزا نەقىبەگ، مىرزا پولاتبەگ، مىرزا شاھبەگ، مىرزا فازىلبەگ، مىرزا ئابدۇللاخوجا، پالۋان قازى، زامان خوجا... قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر، ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگنىڭ قەسرىگە جۇغلاشتى ـ دە، خاس خانىدا قىسقىلا مەسلىھەت قىلىشتى. بىرلىككە كەلگەن مەسلىھەت بويىچە ئوردىدىكى بۇ سىياسىي ئۆزگىرىشنى تەپسىلىي يېزىپ، چەۋەندىز ئارقىلىق سۇلتان ئابدۇللاخاننى ۋاقىپلاندۇرۇش ۋە خانىنىڭ پەرمانى بويىچە تەدبىر قوللىنىش بەلگىلەندى. ئىككى چەۋەندىز يولغا ئۇتەڭ ـ لەڭگەردە ئات يەڭگۈشلەپ مېڭىپ، ئۇچ كۈندە سۇلتان ئابدۇللاخانغا يېتىشۋالدى ۋە ھىندىقۇش مىرزا، مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئىمزا قويۇپ يازغان جىددىي مەلۇماتىنى تاپشۇردى. سۇلتان ئابدۇللاخان مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەر تېپىپ، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ باشباشتاقلىقىغا شۇنچىلىك غەزەپلەندىكى، سەپەرداشلىرىغا بۇ جىددىي مەلۇماتنىڭ

مەزمۇنىنى ئېيتىشقا ئالدىراپ، ئۇلارنى ئاستانىگە دەرھال قايتىشقا پەرمان بەردى ـ دە، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغان قورۇقچى يىگىتلەرنى باشلاپ ئاستانىگە قاراپ ئات سالدى.

دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قايتىپ كېلىشىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەن شاھزادە يولۋاسخان خاتىرجەم ھالدا تەختتە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنى مۇبارەكلەپ كەلگەن ئەمىر ـ بەگلەرنى قوبۇل قىلىپ، زىياپەت ـ بەزمە سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، تەڭ كېچىلەرگىچە شارابخورلۇق قىلىپ، كەيپ ـ ساپا سۈرمەكتە ئىدى. ھېلىقى ئىككى چەۋەنداز ئۇچ كۈندە باسقان يولىنى سۇلتان ئابدۇللاخان بارلىق نۆكەرلىرى بىلەن ئۇچ قېتىمدىن ئات يەڭگۈشلەپ، كېچىلىرىمۇ تۈزۈك ئارام ئالماي ئىككى كۈندە بېسىپ تۈگەتتى ـ دە، بامدات نامىزىنى زىلچاق ئۆستەڭ① بويىدا ئوقۇپ، ئاشۇاقتى بىلەن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. خانىقا دەرۋازىسى قوۋۇقىدا كۆزەتتە تۇرغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەن ھالدا تۇرۇپلا قالدى، دەرۋازا ئوچۇق ئىدى. ئابدۇللاخان نۆكەرلىرى بىلەن توختىماي ئات چاپقىنىچە شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىردى ـ دە، ئۇدۇل ئوردا دەرۋازىسىنى نىشانلاپ ئات سالدى. شەھەر كوچىلىرىنى ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ـ توزان ۋە ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن چىققان دۇپۇر ـ دۇپۇرلەر بىر ئالدى، ھېچنېمىدىن بىخەۋەر ئاستانە ئاھالىسى شەھەرگە كۆچلۈك ياغى باستۇرۇپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ قاتتىق ۋەھىمىگە چۆشۈشتى ـ دە، ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى مەھكەم تاقاشتى. ھۇنەرۋەن، كاسىپ، تىجارەتچى، دۇكاندارلار ئەمدىلا ئېچىشقا باشلىغان دۇكان ـ يايمىلارنى يىغىشتۇرۇپ تاقاشقا باشلىدى.

---

① زىلچاق ئۆستەڭ — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ تومئۆستەڭ، چاھارباغ، ئارال يېزىلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ ئۆستەڭ.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى ـ دە، دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىدا ھودۇقۇپ تەمتىرەپ تۇرغان لەشكەر بېشىغا قەھر ـ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— شاھزادە ھازىر نەدە؟

سۇلتان ئابدۇللاخاننى تونۇغان لەشكەر بېشى شۇنداق قاتتىق چۆچۈدىكى، ئالدىغا مۇدۇرۇپ كېتىپ، سېپىل ئۈستىدىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشكىلى قىل قالدى ـ دە، چىرايىدا قان قالمىغان ھالدا ئاران جاۋاب بەردى:

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، شاھزادە ئالىيلىرى ھەرقاچان شاھنىشىندىمىكىن...

سۇلتان ئابدۇللاخان لەشكەر بېشىنىڭ جاۋابىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەستىنلا يەنە ۋارقىرىدى:

— ھاڭقىيىپ تۇرماي ئاچ دەرۋازىنى، بەتبەخت!

ئوردا سېپىلىنىڭ قۇيىما تۆمۈر دەرۋازىسى ناللىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ ھامان ئوردىغا قاراپ ئات سالدى ـ دە، ئۇدۇل شاھنىشىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

سىرتتىكى ۋەھىمىلىك دۇپۇر ـ دۇپۇردىن قانداقتۇر بىر خەۋپنى سېزىپ، يۈرىكى ئاغقاندەك قىلغان شاھزادە يولۋاسىخان نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىپ بېقىشقا مۇلازىم چىقارتىپ بولغۇچە، شاھنىشىنىنىڭ بوسۇغىسىدىن قەھر ـ غەزەپ بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان دادىسى — سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز بىر خىل ۋەھىمە ئىلكىدە تەختىتىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، ئۆزە تۇرۇشقا ماجالى يەتمىدىمۇ ياكى مۇدۇرۇپ كەتتىمۇ، ئەيتاۋۇر پۇلاڭگىدە قىلىپ شاھ سۇپىنىڭ توققۇز پايىلىك پەلەمپىيىدىن يۇمىلىنىپ چۈشۈپ، يىقىلغان ئورنىدا يۈكۈنۈپلا ئولتۇردى. سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ قېلىشقان بىر قىسىم ئەمىرلەر بولسا قېتىپلا قېلىشقاندى.

— نېمە بولدى سىزگە، شاھزادەم؟ — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان شاھزادىگە سوغۇق نەزەر تاشلاپ كىنايە قىلغان ھالدا، — تەخت دېگەندە راۋۇرۇس ئولتۇرۇپ، راۋۇرۇس تۇرۇش كېرەك. بولمىسا مۇشۇنداق مۇدۇرۇپ كېتىدىغان، يىقىلىپ چۈشىدىغان گەپ.

ۋەھىمىدىن پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قارا تەر باسقان شاھزادە يولۋاسخان لەۋلىرىنى قىمىرلاتقىنىچە مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلدى. ئۇنىڭ ياڭىشىلىق قاپقارا بۇرۇتلىرىغا ماسلاشقان، يىگىت-لىك سۈمباتىنى نامايان قىلىپ تۇرغان گىرە نانەك مەڭزىنىڭ قېنى قاچقان بولۇپ، بەئەينى مۇردىدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى:

— مى ... مى ... مېنى ... كە... كەچۈرسىلە، خان ئاتا، ئا ... ئالدىلىرىدا گۇناھىمنى تىلەيمەن. مە ... مەن ئالدىنىپ-تىمەن...

شاھزادىنىڭ بىچارىلىك بىلەن مۆلدۈرلەپ تۇرغان چوڭ - چوڭ قوي كۆزلىرىگە قاراپ سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ بىردىنلا ئاتىلىق مېھرى قوزغالدى - دە، دەسلەپكى پەيلىدىن بىرئاز ياندى. خانىنىڭ كۆزلىرىدىكى مېھىر - شەپقەت ئۇچقۇنلىرىدىن پۈت - قولىغا ئازراق ماغدۇر كەلگەن شاھزادە بىردىنلا ئەقلىنى ئىشقا سالدى - دە، بارلىق گۇناھلىرىنى قەشقەردىن بىللە كەل-گەن ئەمىرلىرىگە يۈكلەپ ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى:

— مېنى ئاشۇ تۇزكور ئەمىرلىرىم ئازدۇرۇپتۇ، خان ئاتا. مەن ئۇلارنىڭ ناشۇكۇر مەسلىھەتىگە كىرىپ...

شاھزادىنىڭ قارايۇزلۇك بىلەن قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قەشقەر ئەمىرلىرى تۇيۇقسىز يىلان چېقىۋالغاندەك قاتتىق چۆچۈشتى - دە، تۇرغان جايىدىلا موككىدە تىزلانغىنىچە داد - پەرياد كۆتۈرۈشتى:

— شاھزادەم، خۇدانىڭ ھەققىدە بولسىمۇ بىزنى ئوتقا تاشلىمىسىلا.

— خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر. شاھزادەم قورقۇپ كېتىپ قالايمىقان سۆزلەۋاتىدۇ.

— بىز گۇناھسىزدۇرمىز، خان ئالىيلىرى.

سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ ناله ـ پەريادلارغا پەرۋا قىلماستىن ۋارقىرىدى:

— مىرغەزەپ!

— لەببەي، قىبلىگاھىم!

— مۇنۇ تۇزكور، مۇناپىق ئەمىرلەرنىڭ دەرھال كاللىسى ئېلىنسۇن!

شۇ ھامان شاھنىشىن بوسۇغىسىدا پەرمان كۈتۈپ تۇرغان نۆكەرلەر ئاللا ـ توۋا سېلىشقىنىچە «ئۇۋال بولدى!» دەپ توۋلاـ ۋاتقان مۇھەممەد رەئۇب خوجا، ئاخۇن خوجا، مىرزا ئابدۇسەمەتـ بەگ، مىرزا ئەرەببەگ، ئاخۇن نەسىر بەگ... قاتارلىق قەشقەرـ لىك بەگ ـ تۆرىلەرگە قاپلاندەك تاشلاندى ـ دە، قولتۇقلىرىدىن دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. بىرـ دەملىك ئۆرىتۆپىدىن كېيىنكى شاھنىشىن ئىچى يەنە چۈشۈن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىمتاسلىققا چۆمدى. ئەمما، ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىشىپ بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشقان ئەمىرلەرـ نىڭ سەزگۈلىرى بولسا خۇددى ۋەھىمىلىك قاينامغا كىرىپ قالـ غاندەك، نائۇمىد ئازابلار ئىلكىدە تىنچسىز ئىدى. قەشقەردىن بىللە ئەكەلگەن ئەمىرلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانـ لىقىنى كۆرگەن شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدى قورقۇنچتىن بوشىشىپلا كەتكەنىدى.

شاھزادىنىڭ ئەمىرلىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ بىرئاز پۇخادىن چىققاندەك بولغان سۇلتان ئابدۇللاخان تەخت ئالدىدا كىرپىدەك تۇگۈلۈپ كەتكەن ئوغلىغا قاراپ بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىپ قالـ دى. ئوتتۇز ياشتىن ھالقىغان شاھزادىنى ئەمىرلىرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ دەپ، گۇناھىنى باشقىلارغا ئارتىپ قويۇپ كەـ

چۈرۈم قىلسا، ئوردا ئەركانلىرى غىڭ قىلالمىغىنى بىلەن كۆڭ-لىدە ھەرگىز قايىل بولمايدۇ. خانىنىڭ ئادالىتىدىن، سەلتەنەت قانۇنىنىڭ باراۋەرلىكىدىن گۇمانلىنىدۇ. ئۆزىنى پۈتكۈل سەئ-دىيە خانلىقىنىڭ ئادالەتپاناھى، ئادىل خانلار سۇلتانى دەپ ھې-سابلىغان سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ تاپتا ئوردا ئەھكاملىرىغا، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان شاھزادىنى ئەڭ ئاۋۋال جازالىشى، ئۆ-لۈمگە بۇيرۇشى كېرەك. لېكىن، قايسىبىر ئاتىنىڭ قاراپ تۇ-رۇپ ئۆز ئوغلىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشقا تىلى بارسۇن؟ ئاھ، تەڭ-رىم! شۇ تاپتا شاھزادىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇمايمۇ ئۆزىنىڭ ئادالىتى-نى نامايان قىلغىلى، شۇ ئارقىلىق ئەمىرلەرنى قايىل قىلغىلى بولسا ئىدى كاشكى...

كاللىسىغا تۇيۇقسىز كەلگەن بىر ئەقىلدىن سۇلتان ئابدۇللا-خانىنىڭ كۆڭلى ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. قەلبىدە ئۆچەي دەپ قالغان ئۇمىد شامى قايتىدىن يورۇدى: «توغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك. شاھزادىنىمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇش كېرەك. ئۆلۈمگە بۇيە-رۇلغان شاھزادىنى ئوردا ئەركانلىرى تىلىۋالماي قالمايدۇ. ئۇ چاغدا مەن ئەمىرلەرنىڭ يۈزىنى قىلغان بولىمەن - دە، مۇشۇ يول ئارقىلىق شاھزادىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالىمەن. بۇنداق قىلسام بىر تەرەپتىن ئائىنساپ، ۋاپاسىز شاھزادىنى قاتتىق چۆ-چۈتۈپ، تەختكە كۆز تىكمەس قىلىۋېتىمەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئوردا ئەركانلىرىغا، ئەل - يۇرتقا ئۆزۈمنىڭ ئادالەتلىك خان ئىكەنلىكىمنى كۆرسىتىپ قويىمەن...»

سۇلتان ئابدۇللاخان خىيالىنى شۇ يەردە يېغىشتۇردى - دە، غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى.

— كېلىڭلار، مۇنۇ بەتبەخت، ناشۇكۇر شاھزادىنىمۇ ئاچە-قىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار!

سۇلتان ئابدۇللاخان پەرمانىنى جاكارلاپ بولۇپلا، يۈرىكى خۇددى خەنجەر ئۇرغاندەك سىرقىراپ كەتتى!

— ئاتا! ! ...

شاهزاده جانسز ئىڭربدى ـ ده، سۇلتان ئابدۇللاخانغا قا-
راش ئۇچۇن كۆتۈرۈلگەن بېشى لەسسىده چۈشۈپ كەتتى. قاتتىق
قورقۇپ كەتكەن شاهزاده هوشىدىن كەتكەندى. شۇ دەقىقىده
سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ تەختتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئوغلىنى يۆلە-
گۈسى، بېشىنى قۇچقىغا ئېلىپ پېشانىسىگە سۆيگۈسى كېلىپ
كەتتىيۇ، لېكىن چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ تەختتە خۇددى چوغ
ئۈستىده ئولتۇرغاندەك پۇچىلىنىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ پەرمانى
بىلەن شاهنشىنغا كىرىپ كەلگەن ئىككى نۆكەر تەخت ئالدىدىكى
گىلەم ئۈستىده هوشسىز ياتقان شاهزادىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ
سىرتقا سۆرەپ مېڭىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىده سۇلتان ئابدۇللا-
خانمۇ كۈچلۈك بىر قول يۇرىكىنى بېغىشىدىن ئۇزۇڭالماقچى
بولۇپ تارتىڭاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، تەڭداشسىز بىر ئازاب
ئىلكىده قىينالدى. خانىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى چۈ-
شەنمىگەن ئەمىرلەر تېخىمۇ قاتتىق ۋەهىمىگە پېتىپ، بېشىنى
تۆۋەن سېلىشقىنىچە بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. خان ئۆلۈمگە
كېتىۋاتقان ئوغلىغا قاراپ پەرماندىن يېنىڭىلىشتىن ئۆزىنى ئا-
ران ـ ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى. ئاه، تەڭرىم، بىر ئەلنىڭ
خاقانىنىڭ چۈشۈرۈپ بولغان پەرماندىن سەۋەبسىزلا يېنىڭىلىشى-
دىنمۇ شەرمەندە ئىش بارمۇ جاهاندا؟! بارلىق ئۈمىدى يوققا
چىقىپ، ئامالسىز قالغان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە مۆلدە-
ده ياش كەلدى. ئەمىرلەرنىڭ كۆزىگە يېلىنىش، ئىلتىجا ئىلكى-
ده تەلمۈردى. ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈمىد شامى جانسىز پىلدىر-
لاپ نىدا قىلاتتى: «تېزرەك ئەقلىڭلارنى تېپىڭلار، سۆيۈملۈك
ئەمىرلىرىم. ئانچىكىم ئەمىرلەرنىڭ گۈناهىنىمۇ تىلەيتتىڭ-
لارغۇ؟! بۇگۈن نېمە بولدى سىلەرگە؟ خۇدا هەققى، مەندىن
تېزرەك شاهزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەڭلار...»

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىلتىجالىق كۆزلىرى ئەمىركەبىر

هىندىقۇش مىرزا بىلەن ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئاخىرى تۇقۇنۇشتى. خانىنىڭ كۆز چانىقىدا تاشاي ـ تاشاي دەپ لىغىرلاپ تۇرغان ئاچچىق ياشنى كۆرۈپ، بۇ ئىككى ئەمىر خانىنىڭ يۈرەك نىداسىنى ئاڭلىغاندەك بولدى. ئۇلار بىردىنلا ئەقلىنى تاپتى. شاھزادىنى شاھنىشىنىنىڭ ئېگىز بوسۇغىسىدىن سۆرەپ ئاچچىقۇاتقان ئىككى نۆكەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— توختاڭلار!

ئىككى نۆكەر جايىدىلا چىپچىدە توختىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ قەلبىدە پىلىلداپ قالغان ئۇمىد شامى يەنە قايتىدىن ياندى، خاتىرجەملىك بىلەن چوڭقۇر نەپەس ئالدى، يۇرىكىنىڭ ئەنسىز سوقۇشى بىرئاز رىتىمىغا چۈشتى.

هىندىقۇش مىرزا بىلەن مىرزا باباقبەگ قول باغلاپ تۇرۇپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا يېلىندى:

— مەلۇم بولغاي، ئادالەتپاناھىم. شاھزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچكەيلا. شاھزادەم راستىنلا گۇناھسىزدۇر. ھەقىقەتەنمۇ ئاشۇ رىياكار ئەمىرلەرنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرىغاندۇر.

باشقا ئەمىرلەرمۇ ئالمان ـ تالمان خانغا ئىلتىجا قىلدى:

— شاھزادىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچكەيلا، ئانھەزرىتىم!

چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىپ بارغان ئادەم بىر تال شاخ ـ شۇمبىغا قولى ئىلىشىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئارتۇقچە تىركىشىپ تۇرمايلا ئەمىرلەرنىڭ «يۇزىنى قىلىپ» شاھزادىنىڭ گۇناھىدىن كەچتى.

ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ گۇناھىنى تىلىگەن شاھزادىگە سۇلتان ئابدۇللاخان نۇرغۇن نەسىھەتلەرنى قىلىپ، ۋاقتى كەلگەندە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۇ تەختىنى چوقۇم بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى يەنىلا قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەنسىپىگە

تەيىنلەپ يولغا سالغانىدى. ئەپسۇس، ئارىدىن ئۇچ يىل ئۆتە - ئۆتمەي شاھزادە يەنە ئاسىيلىق قىلىپ دادىسى سۇلتان ئابدۇللا- خانغا بايقۇت قىلدى. بايقۇت قىلغاندىمۇ قايسىبىر قارانىيەت، سۇيىقەستچى مۇناپىقنىڭ مەسلىھەت بېرىشى، يول كۆرسىتىشى، ئەقىل ئۆگىتىشى بىلەن پۇختا تەييارلىق قىلىپ قىلىچ يالتىڭلاپ تەختكە خىرىس قىلىۋاتاتتى...

قاياقتىندۇر پەيدا بولغان بىر توپ پاشا - كۆمۈتىلار سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ يالتىڭاچ بەدىنىنى چېقىشقا باشلىدى. خان پاشا- لارنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، تۇلۇمدىن ئۆزىنى سۇغا ئاتتى. ھەددىدىن ئاشقان پاشا - كۆمۈتىلار خانىنىڭ باش ئۇستىدە بىرەر تۈلۈك بىلەن ۋىڭلدايتتى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئارقىمۇ ئارقا ئۇچ قېتىم چۆمۈلدى - دە، سۇدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ كۆلىنىڭ لېۋىگە قاراپ ئۇزدى.

نۆكەرلەر ئاپئاق يىپەك رومال بىلەن خانىنىڭ بەدىنىنى سۇر- تۇۋاتقاندا، بىكاۋۇلبەگ خانىنىڭ قېشىغا يېقىنراق كېلىپ سورىدى:

— ئانھەزرىتىمنىڭ ئىشتىھاسى نېمىگە تارتىدىكىن؟

— شاراب ئىچەيلى، داستىخاننى لالىزار راۋاققىلا راسلاڭ- لار. مېنى ھېچكىم ئاۋارە قىلمىسۇن. ماڭا دېۋانبېگى بىلەن ئىككىلىرى ئولپەت بولسىلا.

— سازەندىلەرنىمۇ چاقىرىمىزمۇ؟

بىكاۋۇلبەگ ھايال ئۆتمەيلا لالىزار راۋاقنىڭ شاھ سۇپىسىغا داستىخان راسلىدى. ئاۋەتتە سۇلتان ئابدۇللاخان شارابنى دۇملەپ پىشۇرۇلغان سوغۇق قوزا گۆشى بىلەن ئىچەتتى. قوغۇنغا ئالاھە- دە ئامراق ئىدى. داستىخان سۇلتان ياخشى كۆرىدىغان نازۇ- نېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇلدى.

سېھىرلىك مۇقام كۈيلىرى ياڭراۋاتقان تەمبۇرنىڭ يېقىملىق ئاۋازىدىن ھۇزۇرلىنىۋاتقان سۇلتان ئابدۇللاخان خۇددى يۇرىكىگە

ناخۇن ئۇرۇلۇۋاتقاندەك بىر تۈيغۇدا چوڭقۇر مۇڭغا چۆمگەنىدى. تەمبۇرچى يىگىتنىڭ سۇزۇك، مۇڭلۇق ئاۋازى لالىزار راۋاقتىن كۆتۈرۈلۈپ، كېچە قۇچىقىغا سىڭىپ كېتىپ باراتتى.

يامان يولۋاس يولدا ياتسۇ شىرغا يول بەرمەس،
ئاتا ـ ئانىسىدىن قارغىش ئالغان ئىلگىرى كەلمەس.
.....

تەمبۇرغا تەڭكەش قىلىپ ياڭراۋاتقان ناخشا بايا سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كۆڭلىدىن بىردەملىك كۆتۈرۈلگەن ۋاپاسىز ئوغلى شاھزادە يولۋاسخان ھەققىدىكى ئازابلىق خىياللىرىنى قايتا قوزغاپ قويدى. خان ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى ـ دە، ئەپيۇن چىلانغان كۈچلۈك شارابتىن قاشتېشى جامدا ئارقىمۇ ئارقا ئۇچىنى ئىچىۋەتتى.

4

ناشتىدىن كېيىن شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئابدۇللاخاننى كۆرۈپ، خېلىدىن بېرى خانىنىڭ ئەتىگەنلىك قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرغان بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئوردا ئەركانلىرى دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، سالام بېرىشكىنىچە خاندىن ئېسەنلىك سوراشتى.

ئاخشام شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىنمۇ، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى. يۈرەكلىرى پوكۇلداپ تۇرغان ئەمىرلەرگە خانىنىڭ بۇ كۆزلىرى غەزەپتىن قان قۇيۇلغاندەك تۇيۇلۇپ، ئىختىيارسىز شۇركۈنۈپ كېتىشتى ۋە ئاخشامقى ئۆلۈم ۋەھىمىسى يەنە پەيدا بولدى. خان ئەمىرلەرگە سالقىن نەزەر تاشلاپ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى.

— ئانهەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ سەپىنىڭ ئالدىغىراق چىقىپ، — تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى سۇلتان سەئىد باباخان ئالىيلىرىنىڭ خان ئاغىچىسى شەمشىبانۇ مەلىكە قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئېلىپ ئاستانىگە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ.

— ئۇلار ھازىر قەيەردە ئىكەن؟ — سورىدى سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ خەۋەرگە كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا.

— ئاخشام كەلگەن چاپارمەننىڭ مەلۇم قىلىشىچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، — تۇنۇگۈن كەچ خانلەڭگەردىكى[1] ئاۋۇت بەگنىڭ ھويلىسىغا چۈشكۈن قىلىپتۇ. بۈگۈن چۈش ـ ئاشۇاقتىنغىچە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

سۇلتان ئابدۇللاخان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئاشۇ يىلدىكى ئەمەلگە ئاشمىغان سىياسىي ئۆزگىرىشىنى يىغىشتۇرغاندىن كېيىن، زىيادە گۇمانخورلۇق قىلىپ، بىر قىسىم يېقىن ئەمىرلىرىنى جازالاپ ياقا يۇرتلارغا سۈرگۈن قىلىۋېتىش بىلەن بولدى قىلماي، بىر تۇغقان ئىنىلىرى شاھزادە ئىسمائىلخان بىلەن شاھزادە ئىبراھىمخاننىمۇ ھاكىمىيەتتىن، ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈش مەقسىتىدە، ئۇلارنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى تولا پاراكەندىچىلىك سالىدىغان، پات ـ پات ئۇرۇش ـ توپىلاڭ بولۇپ تۇرىدىغان ئۇچتۇرپان بىلەن چالىشىنىڭ[2] نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلەپ، يىراقتا ئەۋەتىۋەتكەن ۋە ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرنى ئۆزىنىڭ ئوغۇل ـ نەۋرىلىرىگە سۈيۈرغال قىلىپ بېرىۋەتكەنىدى. بۇ ئىش ئىنىلىرىنىڭ نارازلىقىنى قوزغاپ ئاكا-ئۇكىلار خېلى ئوبدانلا سوغۇقلىشىپ قالغانىدى. ھازىر ئۆز ئوغۇلى تەختكە خىرىس قىلىپ تۇرغان مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە،

---

① خانلەڭگەر — ھازىرقى يەكەن ناھىيە چارەك بازىرىنىڭ كونا ئاۋات تەۋەسىدىكى بىر كەنت. ئۆز ۋاقتىدىكى مۇھىم قاتناش توگۇنى.

② چالىش — ھازىرقى قاراشەھەر ناھىيىسى.

ئىنىلىرى بىلەن گىن ـ ئاداۋەتنى يۇيۇپ، مۇناسىۋەتنى بىر ئامال قىلىپ ياخشىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئىنىسى سۇلتان سەئىد باباخانىڭ ئاغچىسى بىلەن مەلىكىسىنى ئاستانىگە مېھماندارچىلىققا ئەۋەتىشى بىر ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى بولۇپ تۇيۇلماقتا ئىدى. يىراق يۇرتلاردىكى ئىنىلىرىنىڭ لەشكىرى يارىمىسىزمۇ ئۆزىنى قوللاپ ھەمدەمدە بولۇپ تۇرۇشى ھازىرقىدەك ھالقىلىق پەيتتە سەلتەنەت ئۈچۈن ئەڭ چوڭ يارەم ئىكەنلىكىنى سۇلتان ئابدۇللاخان ناھايىتىمۇ ئوبدان چۈشىنەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئىنىلىرىنىڭ خان ئاغچىلىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن خانىشقا بىرقانچە ئەمىرلەرنى ھەمراھ قىلىپ كۈتۈۋالدى. خان ئوردا قائىدىسىنى بۇزۇپ، شەخسەن ئۆزى ئىستىقبالغا چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكتى ـ دە، ھۆدەيچىبەگكە پەرمان قىلدى:

— ھەرەمگە خەۋەر قىلىنسۇن. تۇرپاندىن كەلگەن يەڭگە خان ئاغچىنى بارلىق خانىش ـ شاھبانۇلار ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقىبەگنىڭ ھەمراھلىقىدا خانكۆۋرۈككىچە[1] ئىستىقبالغا چىقىپ كۈتۈۋالغاي. مەن باشقا ئەمىرلەر بىلەن شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىدا ئىستىقبالغا چىقىمەن. مېھمانىنى كۈتۈۋېلىشقا بارلىق ئەمىرلەر ئاغچىلىرىنى بىللە ئېلىپ چىققاي.

خاندىن پەرمان ئالغان ھۆدەيچىبەگ قوللۇق بىلدۈرۈپ شاھىنشىندىن يېنىپ چىقتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان يەنە ئىش بارمۇ دەپ ئەمىرلىرىگە قارىدى. ئەمىرلىرىدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقىبەگدىن سورىدى:

— ئاسىي ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ جەددى ـ جەمەتى قىرىپ تاشلاندىمۇ؟

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. ئاسىي ئەمىر مىرزا يۈسۈپ-

---

① خانكۆۋرۈك — يەكەن ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى ئودانلىق يېزىسى تەۋەسىدە.

بەگنىڭ خوتۇن - بالىلىرى ئالدىنقى كۇنىلا ئاستانىدىن چىقىپ كېتىپتىكەن. مال - مۈلكى خەزىنىگە ئېلىنىپ، هويلا - ئارام-لىرى كۆيدۈرۈۋېتىلدى. هەرقايسى بەگلىك، ئۆتەڭ - لەڭگەر، كەنت - قىشلاقلارغا قاچقۇنلارنى تۇتۇش توغرۇلۇق ئالاقە ئەۋەتىل-دى. ئىزدەپ تۇتۇش ئۇچۇن ياراملىق ئىزچىلار، پايلاقچى - يايلار يولغا سېلىندى.

مىرزا باباقبەگنىڭ جاۋابىدىن سۇلتان ئابدۇللاخان ئانچە رازى بولمىدى.

— دېمىدىمۇ ئوردىدا سانقۇن بار دەپ، — سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ تەڭدىن تولىسى ئاقىرىشقا باشلىغان، قىسقا قويۇۋالغان ساقىلى غەزەپتىن تىترىدى. سۇۋارى ئالتۇن قاپلىغان چىشلىرى غۇچۇر-لىدى، — قاچقۇنلارغا ئايغاقچىلار ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەن گەپ.

سۇلتان ئابدۇللاخان گېپىنى توختىتىپ، ئاسىي ئەمىرلەرنى تونۇۋالماقچى بولغاندەك قول باغلاپ تۇرغان ئوردا ئەركانلىرىغا نەشتەردەك تىكىلدى. شاهنىشىننى يەنە ۋەهىمە تۇمانلىرى باس-تى. شۇ ئەسنادا بايا پەرمان يەتكۇزۇش ئۇچۇن سىرتقا چىقىپ كەتكەن هۆدەيچىبەگ بىر پارچە مەكتۇپ سېلىنغان پەتنۇسنى كۆتۇرگىنىچە شاهنىشىنغا كىرىپ كەلدى.

— مەلۇم بولغاي، ئانهەزرىتىمگە شاهزادە يولۋاسخان مەك-تۇپ يوللاپتۇ.

شۇ هامان بارلىق ئەمىرلەنىڭ نەزىرى پەتنۇستىكى مەكتۇپقا تىكىلدى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ چىرايىنى قىزىقىش، گۇمان ۋە ئىزتىراپ ئارىلاشقان مۇرەككەپ تۇيغۇ چىرمىۋالدى. مەكتۇپ-نى قائىدە بويىچە باش مىرزا ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى - دە، خانغا ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. خان مەكتۇپنى ئېچىپ شۇنداقلا نەزىرد-نى ئاغدۇردى - دە، يەنە باش مىرزىغا قايتۇرۇپ بەردى. ئاۋەتتە جەڭ مەزگىللىرىدە يوللانغان مۇهىم، مەخپىي خەت - ئالاقىلەر-

دىن باشقىلىرىنى سۈلتان ئوقۇمايتتى. باش مىرزا مەكتۇپنى ئۇنلۇك ئاۋازدا ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، جانابىي دۆلەتپاناھ پەدەرۇ بۇز-
رۇك ئانھەزرىتىمىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، دۆلەت - سەلتەنە-
تىنىڭ زىيادە بولۇشىنى تىلەپ ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشە-
مىزدىكى مۇددىئايىمىز شۇلكى، بىزلەرگىم نادان پەرزەنت-
لىرىنىڭ قىبلىگاھى بولمىش جانابىي خان ئاتىمىز ئوردىدە-
كى بىر قىسىم سۇخەنچى، پىتىنخور ئەمىرلەرنىڭ يال-
غان - ياۋىداق سۆزلىرى ۋە تۆھمەتلىرىگە ئىشىنىپ، ئادا-
ۋەت تۇگمىنىگە سۇ باشلىغان ئوخشايلا. مۆھتەرەم پەدەرى-
نىڭ مەندەك پۇشتىغا ئىشەنمەي ياتلارنىڭ پىتىنسىگە ئىشە-
نىپ قالغىنىدىن تولىمۇ ھەيرەتتە قالدىم. ئول سۇخەنچە-
لەرنىڭ مۇددىئاسى پەدەرنى پەرزەنتىگە دۇشمەن قىلىپ،
ئارىنى بۇزۇپ، قالايمىقانچىلىق، ياغى پەيدا قىلىپ تەخت
سەلتەنىتىنى تارتىۋېلىشتۇر. پەدەرىمنى ئول چېقىمچىلار
ئەينى يىلى بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلىرىنىڭ دامىغا چۇ-
شۇپ كېتىپ، جانابىي قىبلىگاھىمدىن بىسوراق تەختتە ئول-
تۇرۇپ قالغان ئەدەپسىزلىكىمنى مىسال كەلتۇرۇپ ئىشەد-
دۇرمەكچى بولۇشقاندۇر. ئول چاغدا خام، ساددا، نادان،
ئەقىلسىز ئىكەنمەن. ھازىر شۇ ئىشلارنى ھەر ئويلىسام
قاتتىق ئۇيلىمەن. مەن ھەرگىزمۇ پەدەرگە قىلىچ تەڭلەيدە-
غان، پەدەرنىڭ تەخت - سەلتەنىتىگە خىرىس قىلىدىغان
تۇزكور پەرزەنت ئەمەسمەن.

ئۆز نۆۋىتىدە خان ئاتامغا شۇ ئىشمۇ ئاشكارا بولغايكى،
يېقىنقى بىرنەچچە يىلدا ئاستانىگە ئاياغ باسمىغانلىقىم ھەر-
گىزمۇ جانابىي پەدەرۇ بۇزرۇكۋارىمدىن رەنجىگەنلىكىم، تا-
جۇتەخت تەمەسىدە باتىنغانلىقىم ئەمەس. ئانھەزرىتىمگە قا-

راڭغۇ، ئەتراپلىرىنى، ئوردىنى نەچچە ئونلاپ تۈزكور، ھارام تاماق، يىلان - چايان مەسىللىك رىياكار ئەمىرلەر ئورىۋالغاندۇر. گەرچە قىبلىگاھىمىزنىڭ نەزىرى كائىناتتەك كەڭرى، كۆزى بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر، مەرھەمىتى ئاپتاپتىن زىيادە، ۋۇجۇدى تەڭداشسىز ئىلىم - پاراسەتكە تولغان بولسىمۇ، لېكىن ئەتراپىدىكى ئول تىلى ھەسەل، دىلى زەھەر خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ يالغان - ياۋىداق بىلجىرلاشلىرى ساداسىدا ياخشى - ياماننى ئىلغا قىلالمايۋاتىدىلا. شۇ سەۋەبلىك نۇرغۇن ساداقەتمەن، ئىستېداتلىق ئەمىرلەر، بەگ - سىپاھلار ئېتىبارسىز قارىلىپ خارلىنىۋاتىدۇ. گەرچە مەن جانابىي پەدەرىمنىڭ ئاپتاپتەك جامالىغا، زىيادەك مېھرىگە بىر قېنىۋېلىشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلسامۇ، لېكىن ئاشۇ يىلان - چايان مەسىللىك ئەمىرلەرنىڭ تۈيدۇرماي نەشتەر سېلىپ قويۇشىدىن ۋايىم يەپ، بىئىلاجلىق پىغانىغا غەرق بولۇپ، ھەسرەت - نادامەت ياشلىرىدا كۆزۈمنى سۇلاپ، جانابىي ئاللادىن پەدەرىمنىڭ مۇبارەك ئەزىز تېنىگە سالامەتلىك تىلەپ ئولتۇرماقتىمەن.

ئەقىلسىز پەرزەنتنىڭ ساداقىتىدىن مۆھتەرەم پەدەرىم زىنھار گۇمانلانمىغاي.

مېنىڭ بىلىشىمچە، جانابىي پەدەرىمگە يىگىرمە ئالتە - يىگىرمە يەتتە يېشىدىلا خانلىق سەلتەنەت تەختىدە بەرقارار بولۇش نېسىپ بولغانىكەن. مانا مەن ھازىر ئوتتۇز ئالتە - ئوتتۇز يەتتە ياشقا يېقىنلاشتىم. ئاز كەم ئوتتۇز يىل قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك تىزگىنىنى تۇتۇپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا خېلىلا پىشتىم. سەلتەنىتىمىزنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى خان ئاتامنى كۆپ ھاردۇرۇۋەتتى. مېنىڭچە، پەدەرۇبۇزرۇكۇم ئەمدى كۆپرەك ھاردۇق ئېلىپ خانلىقىمىزنىڭ ئۇششاق - چۈششەك يۇرتدارچىلىق ئىشلە-

ربغا ئۆزىنى ئۇرۇپ كەتمەي، مۇبارەك تېنىنى ئاسراپ، تەختتە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ بەرسە، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىنى بىزلەركىم پەرزەنتلىرى قەشقەردە تۇرۇپ دۆلەتپانا-ھىمغا ۋاكالىتەن ئاقتۇرسام دېگەن مۇددىئادىمەن.

يەنە بىر ئىش: ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ جانابىي ئانھەز-رىتىمدىن رەنجىپ ئەمەس، بەلكىم ئوردىدىكى چوڭ مەنسەپ-لەرنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىر قىسىم ھارام تاماق، ناكەس ئەمىرلەرنىڭ يەكلىشىدىن، پىتنە - پاساتلىرىدىن رەنجىپ بۇل دەرگاھىمىزغا كەلگەنكەن. ئۇنىڭغا كۆپ نە-سىھەتلەرنى قىلدىم. خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئالدىلىرىغا لەشكەرلىرى بىلەن قايتۇرىمەن. ئاداۋەت تۇتماي ياخشى مۇ-ئامىلە قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. ئەڭ ئاخىرقى ئۆتۈنۈپ قىلىدىغان ئىلتىماسىم. شۇلكى، ئوردىغا يوشۇرۇنۇۋالغان رىياكار ئەمىرلەرنى تازىلاش ئۈچۈن، جانابىي قىبلىگاھىمغا ئەڭ ساداقەتمەن بولغان، ئەلەم ۋە قەلەم ماھارىتىدە كامالەت-كە يەتكەن مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگكە يۇقىرى مەنسەپ ئىنئام قىلىپ، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشلىرىنى تەۋ-سىيە قىلىمەن. مىرزا غەنىبەگنى ئاستانە ئەمىرلىكىگە، مىرزا نەجىببەگنى ئوردا ئىشكىئاغىلىق مەنسىپىگە كۆتۈ-رۈشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن...»

— بولدى، بەس!!!

خانىنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى ئەمىرلەرنى خۇددى بېشىغا توقماق تەگكەندەك چۆچۈتۈۋەتتى. باش مىرزا مەكتۇپنى تۇتقىنىچە قېـ-تىپلا قالدى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگ بىلەن ئوردا ئى-شىكئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگنىڭ مەنسەپلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىش خەۋپىدە ئاداۋەت ۋە قىزغىنىش تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغان يۈرىكى قىسىلىپ ئەنسىز سوقۇۋاتاتتى. ئۇلار شۇ تۇرقىدا شاھزا-

دىنىڭ بۇل مەكتۇپىغا خانىنىڭ ئىشەنمەسلىكىنى خۇدادىن توختىماي تىلىشەتتى. شاھزادە ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ يۇقىرى مەنسەپكە تەۋسىيە قىلغان مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگنىڭ چىراي ئىپادىسىدىن شۇ تاپتا نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەك تولىمۇ تەس ئىدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدا ھاياجانلىنىش تۇيغۇلىرىدىن كۆرە، ئەجەبلىنىش تۇيغۇسى كۆپرەك ئىدى. خانىنىڭ تۇيۇقسىز غەزەپكە كەلگىنىنى كۆرۈپ، ۋۇجۇدلىرىنى مۇزدەك تىترەك باستى. شۇ تۇرقىدا خانىنىڭ نېمە سەۋەبتىن غەزەپلەنگىنى بارلىق ئەمىرلەرگە قاراڭغۇ ئىدى.

— ئەقلىڭىزگە باركاللا، شاھزادەم، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان مەسخىرە ئارىلاش كۇلكىسى بىلەن گەپ باشلاپ، — بىزلەرگىم خان ئاتىڭىزغا كۆرسەتكەن ۋاپادارلىقىڭىزغا تەشەككۇر! مەن ئۇششاق ـ چۇششەك يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئۆزۈمنى ئۇپراتماي تەختتە خاتىرجەم ئولتۇرۇۋىمىشمەنۇ، ئول بولسا قەشقەردە تۇرۇپ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرارئىمىش. بۇ مەندىن ئوپئوچۇق تەخت تالاشقىنى بولماي نېمە؟ ئاپىرىن! ئاپىرىن! ھېيلىگەرلىكتە كەمەك ھەييادىن ئېشىپ كېتىپسىز، شاھزادەم. ئۆگەتمىسىڭىزمۇ قايسى ئەمىرنى قايسى مەنسەپكە قويۇشنى ئوبدان بىلىمەن. شۇ كۇنلەردە ئوردىدىكى ساتقۇن، ئاسىي ئەمىرلەرنى بىلەلمەي يۇرەتتىم. مانا، قۇۋۇ تۇلكە تۇمشۇقىدىن ئىلىنار دەپ، شاھزادەم ئول رىياكارلارنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئاشكارىلاپ بەردى ئەمەسمۇ! — سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق دېدى ـ دە، قول باغلاپ تۇرغان مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىببەگكە نەپرەت بىلەن ئالايدى. شۇ ھامان بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراشقا باشلىغان بۇ ئىككى شور پېشانە ئەمىرنىڭ يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ، پۇت ـ قوللىرىدا جان قالمىدى.

— كېلىڭلار! — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان قولىنى غەزەپ بىلەن شىلتىپ، — ساتقۇن ئەمىر غەنىبەگ بىلەن نەجىببەگنى

دەرھال زىندانغا تاشلاڭلار!

ياساۋۇللارنىڭ چاڭگىلىدا توشقاندەك تېپىرلاۋاتقان ئىككى ئەمىر «ئاھ، ناھەقچىلىك! ئادالەت!» دەپ پەرياد كۆتۈرۈشتى.

خاننىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ كەتكەن باشقا ئەمىرلەر ئۇ ئىككى ئەمىرنىڭ گۇناھىنى تىلەش تۈگۈل چوڭراق نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالمىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆزىگە شاھنىشىننىڭ تام - تورۇسلىرىدىكى ئالتۇن سۇيى يالتىلىغان نەپىس گۈل نۇسخىلىرى، نەقىش - ئۆرنەكلەر خۇددى تام - تورۇستىن مىڭلىغان يىلان - چايانلار لۆمۈلدەپ چىقىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ، ۋۇجۇدىغا ھەسسىلەپ دەھشەت سالاتتى.

ئاستانىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپى بىلەن ئوردا ئىشىكئاغىلىق مەنسىپى ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەرنىڭ كۆزى قىزىرىدىغان، قولغا كىرگۈزۈشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلىدىغان مەنسەپلەر-دىن ئىدى. چۈنكى، ئاستانىگە ھاكىم بولغان كىشى قۇشۇمچە تۇمەن كىشىلىك ئاستانە قورۇقچى لەشكەرلىرىنىڭ قوماندانلىقىنى، ئوردا ئىشىكئاغىسى بولغان كىشى خىللانغان ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيتىتى. بۇ مەنسەپلەر ۋاپاسىز، تۇزكور شاھزادە يولۋاسخانغا سېتىلغان ئەمىرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ھېچنېمىگە كۈچى يەتمەيدىغان ئادەتتىكى ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىشى بىردەملىك ئىش ئىدى. شاھزادىنىڭ مۇشۇنداق مۇھىم ئورۇنغا مەكتۇپ ئارقىلىق باشقا ئەمىرلەرنى قويۇشقا تەۋسىيە قىلىشى شۇ تاپتا گۇمانخور خاننى ھازىرلا ئەسىرگە ئايلىنىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قاتتىق غەزەپلەندۈرگەنىدى.

مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا نەجىبەگنىڭ ھەر ئىككىلىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، ئەتىۋارلىشىغا نائىل بولغان ئەمىرلەردىن ئىدى. يېقىن ئەمىرلىرىنىڭمۇ شاھزادىگە سېتىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن ئابدۇللاخاننىڭ گۇمانخور-

لۇقى شۇنچىلىك چېكىگە يەتتىكى، شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدىلا بارلىق ئەمىرلىرىنى زىندانغا مەھكۇم قىلىشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇۋالدى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دەپ ئالدىغىراق چىقتى باياتىن بېرى پۇرسەت كۈتۈپ تۇرغان مىرزا ھاجىم ياتىشبېگى[1] ئېگىلگىنىچە قوللۇق بىلدۈرۈپ.

خان ياتىشبېگىنىڭ قاپقارا، كوسا چىرايىغا شۇنداقلا قاراپ قويۇپ ئىجازەت بەردى. ئادەتتە ياتىشبېگىنىڭ شۇم خەۋەردىن ئۆزگە مەلۇمات يوللىمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ئەمىرلەر ئۆزلىرىنى يەنە ئاللىقانداق پالاكەتنىڭ كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن ۋايىم يەپ يۈرەكلىرى سۇ بولدى - دە، بارلىق سەزگۈلىرىنى قولاقتا ئايلاندۇرۇشتى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزەتنى، چارلاشنى كۈچەيتىش ھەققىدىكى پەرمانىغا بىنائەن شەھەرنىڭ بارلىق چوڭ - كىچىك كوچا، دەڭ - راباتلىرىغا پايلاقچى - خۇپيىلەرنى ئورۇنلاشتۇرغاندۇق. كېچە ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەلدە گۈر باغدا تىمىسقىلاپ يۈرگەن قەلەندەر سىياقىدىكى بىر سايات گۇمانىمىزنى قوزغاپ قويدى. تەكشۈرۈپ ئاختۇرساق، يېنىدىن شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ يازغان مۇنۇ مەكتۇپى تېپىلدى.

شاھزادىنىڭ نامى بىلەن چېتىشلىق مەخپىي مەكتۇپنىڭ گېپى چىقىشى بىلەن ئەمىرلەرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا قىزىققان ھالدا تەختكە يۆلەنگەن گەۋدىسىنى رۇسلىدى.

باش مىرزا ياتىشبەگنىڭ قولىدىكى قاتلانغان بىر ۋاراق خوتەن قەغىزىنى ئېلىپ خانغا ئۇزاتتى. خان كىرلىشىپ كەتكەن

---

① ياتىشبەگ — ئاستانە كېچىلىك چارلىغۇچىلار ئەتىرىتىنىڭ، قوشۇمچە ئاستانە ساقچى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى؛ ھەربىي يۇرۇشلەردە كېچىلىك مۇھاپىزەتچىلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل سەركەردە.

قەغەزگە شۇنداقلا نەزىرىنى ئاغدۇردى ـ دە، باش مىرزىنى ئو-
قۇشقا بۇيرۇدى. باش مىرزا گېلىنى قىرىپ مەكتۇپنى ئوقۇشقا
باشلىدى:

«زالىم خانىڭ دەرگاھىدا ئېتىبارسىز قارىلىپ خار-
لىنىۋاتقان، ئەدلۇ ئادالەت ئىزدەپ كېچە ـ كۈندۈز ئاللاغا
نالە قىلىۋاتقان مۆھتەرەم مىرزا غەنىبەگ، مىرزا نەجىب-
بەگ، ئەمىر ئەييۇپ، مىرزا يامغۇرچىبەگ، مىرزا خەلىل-
بەگ، مىرزا سەيپۇللابەگ، مىرزا شاھىبەگ، مىرزا نەۋرۇز-
دىۋان قاتارلىق ئەمىرلەرگە يېتىپ مەلۇم بولغايكى، سىز-
لەرگىم ساداقەتمەن يارۇ بۇرادەرلەرنىڭ دەردۇ ئەھۋالىڭىز-
لارنى ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ جانابلىرىدىن ئاڭلاپ خەۋەر
تاپتۇق. شۇنداقلا ساداقىتىڭىزلارنى بىلدۇرۇپ ئەۋەتكەن
مەكتۇپ، قىممەتلىك سوۋغا ـ سالاملىرىڭلارنىمۇ تاپشۇرۇ-
ۋالدۇق. مۆھتەرەم جانابلار، ئول قارا كۈنلەرنىڭ يوقالمە-
قىغا ئاز قالدى. پات يېقىندا ئاستانە ئاسمىنىدا ئادالەت
قىلىچى جەۋلان قىلىپ، ناھەقچىلىك، زالىملىق مەھشەر-
گاھقا ئۈزىتىلىدۇ. سىلەر شۇنىڭغىچە قانچىكى خورلۇق
تارتساڭلارمۇ يەنىلا تەخىر قىلغايسىلەر.

خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگنى
لەشكەرلىرى بىلەن ئاستانىگە يولغا سالىمەن. ئۇنىڭغىچە
قەشقەرگە جەمئىي بولغان ھەق ـ ئادالەت غازاتچىلىرىمۇ
ئاستانىگە يېتىپ باردۇ. شۇ چاغدا سىلەر مىرزا يۈسۈپبەگ
بىلەن ئىچىدىن ماسلىشىپ، سېپىل قوۋۇقلىرىنى ئىگىلە-
سەڭلار، بىز تېشىدىن ھۇجۇم قىلىپ، ئىچى ـ تېشىدىن
ماسلىشىپ ئاستانىنى پەتھ قىلغايمىز.

سىر ئاشكارىلانمىغاي. نامە ئوقۇپ بولۇنغاندىن كېيىن
كۆيدۈرۈۋېتىلگەي. جاناۋابىي ئەمىرلەردىن كۆپ ئۈمىد-

ۋارمەن.
خانۇ خاقان يولۇاسخان سۇلتاندىن دەپ بىلۇرسىلەر»

خەت ئوقۇلۇپ تاماملىنىشى هامانلا، شاهنىشىننى داد ـ پەرياد قاپلىدى. شاهزاده يولۇاسخاننىڭ مەخپىي خېتىده تىلغا ئېلىنغان ئەمىرلەر شاهزادىنى تۆهمەتخورلۇقتا ئەيىبلەپ قاقشايتى. ئۆزلىرىنىڭ خانغا، سەلتەنەتكە ساداقەتمەن ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇشۇپ زارلىشاتتى. ئامان قالغان ئەمىرلەر بولسا خۇداغا مىڭ ـ مىڭ قەتلە شۇكرى ئېيتىشىپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بۇ كۇتۇلمىگەن بالا ـ قازانى بىر تەرەپ قىلىشىنى كۇتۇپ تۇرۇشاتتى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىده ئارقىمۇ ئارقا يۇز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك ئۆزگىرىشلەرنى نېمىندۇر سېزىپ، گۇمانىي تۇيغۇلارغا ئەسىر بولغان بىر قىسىم ئەمىرلەر خىيالىدىن كەچكەنلىرىنى خانغا ئېيتىشقا بىرقانچە قېتىم تەمشىلىشتىيۇ، خاننىڭ دەھشەتلىك ئەلپازىغا قاراپ ئۆزلىرىنىڭمۇ بۇ كېلىشمەسلىككە چېتىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، سۇكۇت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار خاننىڭ قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋاقتىدا هېچكىمنىڭ نەسىهەتىگە قۇلاق سالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىشەتتى.

قەهر ـ غەزىپى چېكىگە يەتكەن سۇلتان ئابدۇللاخان هېلىقى بەختى قارا ئەمىرلىرىنىڭ ناله ـ پەريادلىرىغا، يېلىنىش ـ يالۇۇرۇشلىرىغا قۇلاقمۇ سالماستىن هەممىسىنى زىندانغا بۇيرۇدى ـ ده، تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى — ئىنىسى سەئىد باباخان سۇلتانىنىڭ ئاغىچىسىنى كۇتۇۋېلىش ئۇچۇن، كىيىم ئالماشتۇرماقچى بولۇپ، شاهنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

ئامان قالغان ئەمىرلەر «ئۇھ» دەپ يەڭگىل تىن ئېلىشتى ـ ده، خاننىڭ پەرمانىغا بىنائەن، تۇرپاندىن كەلگەن خان ئاغىچىنىڭ ئىستىقبالىغا بىللە ئاچىقىدىغان ئاغىچا ـ ئايىملىرىنى

جابدۇش ئۇچۇن ئوردىدىن چىقىپ، ئۇدۇل قەسىرلىرىگە يۈگۈرۈشتى.

5

مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچىدىن ھاردۇق سوراپ سېلىنغان شاھانە داستىخان ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقتا ھازىرلاندى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسىتىپ شەمشىبانۇ مەلىكە بىلەن ئون ياشلىق قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بەرگەندى. خانىنىڭ سول تەرىپىدە چوڭ خانىشتىن تارتىپ تۆتىنچى خانىشقىچە تەرتىپ بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. باشقا ئەمىرلەرمۇ ئاغىچىلىرى بىلەن ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جايدىن ئورۇن ئېلىشتى. مېھمانلار بىلەن ساھىبخانا جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈشۇپ قىسقىلا پاتىھە قىلىشتى ـ دە، قايتىدىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان، شەمشىبانۇ مەلىكىدىن ئىنىسى سەئىد باباخان سۇلتانىنىڭ ئەھۋالىنى قايتىدىن سوردى ۋە ئىنىسىنى سېغىنغانلىقىنى بىلدۈردى. مەلىكە شەمشىبانۇ خان ئاغىچىمۇ خانغا ئېرى سەئىد باباخان سۇلتانىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى ۋە ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى، ئالغاچ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملارنى تاپشۇردى. بىر قاتار رەسمىيەت ـ يوسۇنلار ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، داستىخانغا سىنچاينىڭ ئورنىدا ئالتۇن ـ قاشتېشى جاملار-دا مۇزدەك ساقلانغان شەربەتلەر كەلتۈرۈلدى. قوغۇن ـ تاۋۇز، ئۆرۈك ـ شاپتۇل، ئەينۈلا... قاتارلىق مېۋىلەر تىزىلدى.

— قېنى، قوغۇنغا باقسىلا، — دېدى چوڭ خانىش، يەڭگە ئاغىچىغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، — ئاستانىنىڭ قوغۇنى-

لىرى تۇرپاننىڭ قوغۇنلىرىدەك تەملىك ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ ئۇسسۇزلۇقنى باسىدۇ.

— ئاستاننىڭ قوغۇنلىرىمۇ تىلنى يارغۇدەك شېرىن ئىكەن، — دېدى شەمشىبانۇ ئاغىچا قولىغا ئالغان بىر تىلىم قوغۇنغا ئۇنچىدەك چىشلىرىنى نازاكەت بىلەن پاتۇرۇپ.

— تەمى تۇرپاننىڭ قوغۇنلىرىغا يەتمەيدۇ، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان سۆز قىستۇرۇپ، — كىچىك ۋاقتىمىزدا يېگەن قوغۇنلارنىڭ تەمى هازىرغىچە ئاغزىمدا بار. هازىرغىچە ئۇنچىلىك شېرىن قوغۇن يەپ باقماپتىمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق دېگەچ تۇرپاندا ئۆتكەن بالىلىق دەۋرىنى ئىختىيارسىز ئېسىگە ئالدى. شۇ زامانلاردا تۇرپان، قۇمۇللارنىڭ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان دادىسى ئابدۇرەھىمخان[1]نى كۆز ئالدىغا كەلتۇردى.

— جەننەتماكان پەدەرىمىز ئابدۇرەھىمخان هەزرەتلىرى قوغۇنغا ئاجايىپ ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ قىشمۇ ياز قوغۇن يېگىنىنىلا كۆرەتتىم. شۇل سەۋەبتىنمۇ قۇمۇل ـ تۇرپان دىيارىنىڭ دېھقانلىرىنىڭ قوغۇن پەرۋىش قىلىشقا بۆلەكچە ئېپى بار. ياراتقان ئىگەم پەدەرىمىزگە جەننەتتىمۇ ئاشۇ جەننەت نېمەتلىرىنى تېتىشقا نېسىپ قىلغاي ئىلاهىم!

مېهمان بىلەن كۆرۈشۈپ سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ئەتىگەنكى كۆڭۈل غەشلىكى خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەندى. شۇڭلاشقا، ئۇ داستىخاندا بۆلەكچە ئېچىلىپ ئولتۇردى. سورۇن ئەهلىگە قۇمۇل، تۇرپاندا ئۆتكەن بالىلىق هەققىدە بىر قىسىم ئەسلىمىلىرى. نى، ئىنىلىرى بىلەن قىلغان كۈلكىلىك، بەڭۈاش قىلىقلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، سورۇندىكىلەرنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

---

① ئابدۇرەھىمخان — سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئون ئىككىنچى ئوغلى. تارىخىي مەنبەلەر. دە ئابدۇرەھىمخاننى باشقا خانزادىلەر ۋە بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ «سەھرالىق خوتۇنىنىڭ بالىسى» دەپ كۆزگە ئىلمايدىغانلىقى قەيت قىلىنغان. مۇشۇنىڭغا قاراپ بىر قىسىم تارىخچىلار ئۇنى سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سەھرالىق خانىشى ئامانىنساخاندىن تۇغۇلغان ئوغلى دەپىشىدۇ.

مەلىكە شاھبانۇ ئاغىچىنىڭ قېشىدا خۇددى چوڭ كىشىلەر-دەك تارتىنماي ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا كۆزى چۈشكەن خانىنىڭ دىققىتى بۇ جىيەن قىزغا مەركەزلەشتى. ئۇزۇن تال- تال كىرپىكلىرى، توغاچتەك مەڭزىگە سايە تاشلاپ تۇرغان بۇلاقتەك كۆز، ئىلىپتەك تۇز، ناچىدەك نۇقسانسىز بۇرۇن، بىر تال گىلاسنى پاتۇرۇپ قويغاندەك ئويماقتەك ئېغىز ۋە نېپىز لەۋلەر ئارىسىدىن ماراپ تۇرغان گۈرۈچتەك چىشلار ... قىز ھەقىقەتەنمۇ داڭلىق رەسسامنىڭ قولىدىن پۈتكەن يېگانە گۈزەل سۈرەتكە ئوخشايتتى. سەپەرنىڭ ھاردۇقىدىنمۇ ياكى كۆڭلى تارتىمىدىمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېچنېمە يېمەگەنىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان قىزدىن ئىچ كۆيەرلىك بىلەن سورىدى:

— مەلىكەمگە قوغۇن تېتىمىدىمۇ، قانداق؟

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خانىغا قاراپ تاتلىققىنا كۈلدى - دە، تارتىنمايلا جاۋاب بەردى:

— قوغۇنغا تېخى ئېغىز تەگمىگەن تۇرسام، تەمىنىڭ قانداقلىقىنى نەدىن بىلەي، خان ئاتا؟!

— ئەمسە تېتىپ بېقىڭ، مەلىكەم.

مەلىكە ئالدىدىكى بىر كاسا كۆكچىنى ئىشارە قىلىپ جاۋاب بەردى:

— ئويۇپ يەي دېسەم پىچاق يوق.

سۇلتان ئابدۇللاخان شۇ چاغدىلا بارلىق كاسا قىلىنغان قوغۇنلارغا پىچاق سانجىپ قويۇلمىغانلىقىنى سەزدى - دە، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ماۋۇ ئىشنى كۆرۈڭ، بايامنىڭزى مەلىكەمنى نېمىگە تۇرۇپ قالدىكىن دېسەم، كاسا قىلىنغان قوغۇنلارنى ئاستانىدە نېمە بىلەن يەيدىغان بولغىيتتىكى دەپ ئويلىنىپ قاپتىكەن ئەمەسمۇ؟!

خانىنىڭ قىزىقچىلىق قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىدىن ھەممەيلا

لەن قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇ ئاردا بىكاۋۇلبەگ مۇلازىم-لارنى جورۇپ ئەپچىلگىنە قەلەمتىراشلارنى كەلتۈردى ۋە بىر تال قەلەمتىراشنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. مەلىكە قەلەمتىراشقا شۇنداقلا قاراپ ياراتمىغان ھالدا سورىدى:

— نېمانداق كىچىك بەكە بۇ، چوڭراق پىچاقلار يوقمۇ؟ مىسالەن خەنجەر دېگەندەك.

— بۇ ... بۇ ...

بىكاۋۇلبەگ مەلىكىنىڭ بۇ غەلىتە سوئالىدىن بىر نەچچە دەقىقە دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى - دە، بىردىنلا ئېسىنى يىغىپ جاۋاب بەردى:

— مەلىكەمگە چوڭراق پىچاق لازىم بولسا، ھازىرلا ئەكەل-دۇرەي.

— بولدى، ھاجەتسىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىكاۋۇلبەگكە نەزەر كۆزىنى سېلىپمۇ قويماستىن گېپىنى داۋام-لاشتۇرۇپ، — ماڭا لازىملىق پىچاق مۇشۇ يەردە بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى - دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىگە قىزىقىپ قاراپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ قېشىغا كېلىپ، خان يېنىغا ئېسىۋالغان ھەرخىل دۇر، ئالماس، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇپ ياسالغان غىلاپتىن چىقىپ تۇرغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرگە قول ئۇزاتتى.

بۇ خەنجەرنى ئابدۇللاخانغا پەرغانە خانى يىللىق تاپشۇرىدىغان ئولپانلار قاتارىدا شەخسىي نامىدىن سوۋغا قىلغان بولۇپ، ئاجا-يىپ ھۈنەر بىلەن ياسالغان بۇ خەنجەرنى خان تولىمۇ ئەتىۋارلاپ يېنىدىن ئايرىمايتتى.

— مەلىكە، ئەدەپسىزلىك قىلماي جايىڭىزدا ئولتۇرۇڭ، — دېدى شەمشىبانۇ ئاغىچا قىزىنىڭ كەپسىزلىكىدىن خىجىل بولغان ھالدا.

سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا كۆلۈمسىرىگەن ھالدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ غىلاپتىن خەنجەرنى ئېلىشىغا يول قويدى. مەلىكە خەنجەرنى قولىغا ئېلىپ زوقلانغان ھالدا بىرنەچچە دەقىقە قارىۋەتكەندىن كېيىن ئورنىغا قايتىپ كەلدى ـ دە، خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن قوغۇندىن بىر چىشلەم ئويۇپ ئاغزىغا سالدى.

— قوغۇننىڭ تەمى قانداقراقكەن، مەلىكەم؟ — سورىدى ئابدۇللاخان مەلىكىنى گەپكە سالماقچى بولۇپ.

— تاتلىق ئىكەن، — دېدى مەلىكە تەمكىنلىك بىلەن، — قوغۇندىن كۆرە مۇنۇ خەنجەر تېخىمۇ تاتلىق ئىكەن. خان ئاتام ئىجازەت بەرسە بۇ خەنجەرنىمۇ يەۋەتسەم دەيمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تولىمۇ چېچەنلىك بىلەن خەنجەرنى ئۆزىدىن سوراۋاتقانلىقىنى بىلىپ، قىزنىڭ ئەقلىگە ۋە سۆز ماھارىتىگە شۇنداق قايىل بولدىكى، ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئەڭ ئەتىۋار بۇيۇملىرى قاتارىدا ساقلايدىغان خەنجەرىنى مەلىكىگە سوۋغا قىلىۋەتتى.

— مەلىكەمگە ئىجازەت، — دېدى ئابدۇللاخان ئالتۇن توقۇلۇق كەمىرىگە ئېسىۋالغان غىلاپنى يېشىۋېلىپ مەلىكىگە تەڭلەپ تۇرۇپ، — ئېلىڭ، مەلىكەم، ئول خەنجەرنى مۇنۇ غىلاپقا سېلىپ ساقلاپ، ئالدىرىماي يەۋېلىڭ.

خان بىلەن مەلىكە ئوتتۇرىسىدا يۇز بەرگەن بۇ سۆز ئويۇنىدىن سورۇندىكىلەر ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتى.

مەلىكە خانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ غىلاپنى ئىككى قوللاپ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ ئالدى ـ دە، خەنجەرنى غىلاپقا سېلىپ، غىلاپنىڭ بېغىنى قاشتېشى كەمىرىگە ئۆتكۈزۈپ يېنىغا ئېسىۋالدى.

— خان ئاتامنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا، بۇ خەنجەر ۋاقتى كەلگەندە سەلتەنىتىمىزنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ كۆكرىكىگە ئەجەل تىغى بولۇپ ئۇرۇلغاي!

— تەشەككۇر، تەشەككۇر، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان هاياجانلىنىپ، — ئەقىل ـ پاراسىتىڭىز، غەيرەت ـ شىجائىتىڭىزگە باركاللا، مەلىكەم. يېشىڭىز كىچىك بولسىمۇ جاسارىتىڭىز زىيادە ئىكەن. ئىنىم سەئىد باباخان سۇلتان سىزنى قىز بالا دەپ ئولتۇرماي ئەر ھىممەتلىك قىلىپ تەربىيىلىگەن ئوخشايدۇ. باھادىر مەلىكە بولغايسىز.

— سۇلتان ئالىيلىرى تولا رايىغا بېقىپ ئەركە كۆندۇرۇپ قويدى، — دېدى مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچا سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئېھتىرام بىلدۇرۇپ، — نېمىشقىكىنتاك، مەلىكىنىڭ تەڭ دەيمەتلىكلىرى كەشتە تىكىش، قونچاق، تاشتەرمەك ئويناشقا ئامراقۇ، مەلىكەم بولسا ياراغقا ئامراق، خەنجەر ـ پىچاققا ئالاھىدە ئىشتىياقى بار. تۇرپاندىكى ھۇجرىسىدا يىغىپ ساقلىغان خەنجەرلىرى ئوتتۇزدىن ئاشىدۇ. تېخى جانبازلىققا زوقمەنلىكىنى دېمەيلا.

— نېمە؟ جانبازلىققىمۇ زوقى بارمۇ مەلىكەمنىڭ؟ — دېدى چوڭ خانىش ھەم ھەيران بولغان، ھەم ياراتمىغان بىر خىل تەرزدە، ھەممەيلەننى ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئاۋازىنى ئۇنلۇكرەك چىقىرىشقا تىرىشىپ.

— شۇنداق، شاھبانۇ ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچا، چوڭ خانىشقا قاراپ، — مەلىكە ئوقيا ئېتىش، نەيزە ـ قىلىچ ئوينىتىشتا خېلىلا ماھارەت ئىگىلىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەلىكىلەرگە يات بۇ ھەۋىسىنى ياراتمىغان چوڭ خانىش چاندۇرماي تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى. لېكىن، بۇ جاۋاب ئابدۇللاخاننى تېخىمۇ بەك قىزىقتۇردى.

— شۇنداقمۇ تېخى، ئۇنداق بولسا مەلىكەم بىلەن كېلەر ھەپتە بىللە ئوۋغا چىققاچ ماھارىتىنى كۆرۈپ باقسام قانداق بولۇر؟

— ئەمىسە، ۋەدىلىرى ۋەدە ـ ھە، خان ئاتا، — دېدى

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چاققانلىق بىلەن.

شۇ ئاردىدا سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ قېشىغا كەلگەن بىكاۋۇل-بەگنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى كۆسۈرلىدى.

— ئەمىرلەر ساقلاپ تۇرسۇن، مەن ھازىرلا چىقىمەن، — دېدى ئابدۇللاخان بىكاۋۇلبەگكە ۋە مەلىكە شەمشىبانۇ ئاغىچىغا قاراپ ئۆزرە ئېيتتى، — كېلىن ئاغىچا خېنىمغا كۆپرەك ھەمراھ بولالمايدىغان بولدۇم. بۇگۈن بىرقانچە ساتقۇن ئەمىرلەرنى جازالاپ رەئىيەتكە ئىبرەت قىلدۇرماقچىدىم. مەن ئوردىغا چىقاي. يەنە باشقا كۈنى مۇلاقەتتە بولارمىز.

— خان ئاتام بىلەن بىللە بارسام بولامدۇ؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مېڭىشقا تەمشىلگەن خاننىڭ ئالدىنى توسۇپ.

— ئۇ دېگەن تاماشا كۆرىدىغان سورۇن ئەمەس، مەلىكەم، — دېدى چوڭ خانىش خاننىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىنلا مەلىكىگە قاراپ، — قەتلىگاھقا[1] قىز بالا بارسا بولمايدۇ. ئۇ يەرگە بېرىپ قورقۇپ كېتىپ ئاغرىپ قالمىسىلا يەنە.

— قورقمايمەن، — دېدى مەلىكە قەتئىيلىك بىلەن، — مەن تۇرپاندىمۇ پەدەرىم سەئىدباباخان ئالىيلىرىنىڭ قەتلىگاھىغا ئىشتىراك قىلغانمەن. بىللە بېرىپ خان ئاتامنىڭ ئول ساتقۇنلارىنى جازالىغىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگۈم بار. قىلىچىدىن قان تامدۇرۇشنى بىلگەن كىشى ئاندىن يۈرت سورىيالايدۇ. شۇنداقمۇ، خان ئاتا؟!

مەلىكىنىڭ پىشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا سورىغان بۇ سوئالى سۇلتان ئابدۇللاخاننىمۇ، خانىشلارنىمۇ ۋە باشقا سورۇن ئەھلىنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

---

① قەتلىگاھ — رىگىستان دەپمۇ ئاتىلىدۇ، كاللا كېسىدىغان مەيدان.

6

ئاستاننىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چوڭقۇر يارلىقنىڭ لېۋىگە جايلاشقان قەتلىگاھ ئادەم دېگىزىغا ئايلانغاندى. چەمبەرچاس باغلانغان سەككىز نەپەر ساتقۇن يارنىڭ لېۋىگە قاتار تىزلاندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغاندى. قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ياساۋۇللار قەدەمدە بىر ياي شەكىللىك سەپ تۈزۈپ دەۋرەپ تۇرغان خەلقنى ئۆتكۈزمەي جازا مەيدانىنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇراتتى.

قەتلىگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى بىرگەز ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈپ ياسالغان شاھانە لاپاسنىڭ سايىسىدە سۇلتان ئابدۇللا خان قەلەمدار ـ ئېلەمدار ئەمىرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاتلىق ھالەتتە ھەيۋە بىلەن تۇراتتى. بېشىدىكى شاھانە دۇبۇلغىسىنىڭ ئالتۇن قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئۇچىسىدىكى ساۋۇتقا بېزەك ئورنىدا تۈتۈلغان تۇرلۇك جاۋاھىراتلار يۇلتۇزدەك چاقنايتتى. ئالتۇن توقىلىق كەمىرىگە تەڭداشسىز ھوقۇق، كۈچ ـ قۇدرەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئالماس ساپلىق زۇلپىقارى ئېسىقلىق ئىدى. باشقا ئەمىرلەرمۇ جەڭ كىيىمى كىيىشۇالغان بولۇپ، قەتلىگاھ بەئەينى جەڭ مەيدانىغا ئوخشاپ قالغاندى.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئوڭ يېنىدا تۇم قارا ئايغىرغا مىنىۋالغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمىمۇ بېشىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىۋالغان بولۇپ، تېخى بايىلا ئابدۇللاخاندىن سوراپ ئېلىۋالغان ئالتۇن ساپلىق خەنجىرىنى كەمىرىگە ئېسىۋالغاندى. ئۇ ئات ئۈستىدە تولىمۇ جەسۇر كۆرۈنەتتى، تۇرپاندىن ئالغاچ كەلگەن ئوقياسىنى يېنىغا ئېسىۋالغان بولۇپ، ساغرىسىغا چۇشۇپ تۇرغان نەقىشلىك كۆن ئوقدانغا لىق ئوق قاچىلانغاندى.

جازا دېۋانىنىڭ ئەمىرى خانىنىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ جاكارچىنى خان يارلىقىنى جاكارلاشقا بۇيرۇدى. جاكارچى ئېتىنى

دۆپتىپ جازا مەيداننىڭ ئوتتۇرىغا كەلدى ـ دە، مەخسۇس خان يارلىقى سېلىنىدىغان، نەپىس ئىشلەنگەن تېرە قاپچۇقتىن بىر يۆگەم قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇشقا تەييارلاندى. ئۇنىڭغىچە جاكارچى ناغارا يارەمچىسى قولىدىكى مىس تېۋىلبازنى بىرنەچچە قېتىم چالدى ـ دە، كانىيى يېرتىلىپ كەتكۈدەك ۋارقىراپ، خەلقنى تەرتىپكە جۆندى. دېڭىزدەك دەۋرەپ تۇرغان ئادەملەر شۇ ھامان تىمتاسلىققا چۆمدى.

جاكارچى گېلىنى ئىككى قېتىم قىرىپ، يارلىقنى ئوقۇشقا باشلىدى:

— ئەييۇھە ـ ناس! ئەييۇھەناس! يارلىققا قۇلاق سېلىڭلار ئامۇخاس! ھازىر ئادالىتى نوشىرۋان، ئەل ـ رەئىيەتكە پاسىبان، ئەغيارلىرى يەر بىلەن يەكسان دۆلەت پاناھىمىز سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى جاكارلىنىدۇ.

يارلىق:

ئاستانىدىكى بارلىق ئۇلۇغ ـ ئۇششاق، ئەر ـ ئايال ئاۋام رەئىيەتكە، باشقا شەھەر، يۇرت ـ قىشلاقلاردىكى پۇقرالارغا يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى، ئۇزۇندىن بېرى ئوردىمىڭ تۇزىنى يەپ، ئالىي شاھانە ئىنئامىلارغا ئېرىشىپ، سەلتەنىتىمىزدە ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان سەككىز ئەمىرىمىڭ خانغا ئاسىيلىق، سەلتەنەتكە ساتقۇنلۇق قىلىش گۇناھى ئۈچۈن، ئەل ـ رەئىيەت ئالدىدا جازالاپ ئۆلۈمگە بۇيرۇلىدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى نەزەرگە ئېلىپ، مال ـ مۈلكى ۋە جەددى ـ جەمەتى دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىمايدۇ. بارلىق سەئىدىيە پۇقرالىرى بۇ ئىشتىن قاتتىق ئىبرەت ئالغاي!...

جاكارچى گۇناھكار ئەمىرلەرگە قانداق جازا بېرىلگەنلىكى

ھەققىدىكى پەرماننى ئوقۇپ تۇگەتكەندىن كېيىن جاللاتلار مىرغە-زەپنىك①باشچىلىقىدا ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. ئاۋۇال مىرزا غەنىبەگ بىلەن مىرزا ئەجىببەگنى پورۇقلاپ قاياۋاتقان ياغقا باستى. ئاندىن ئەمىر ئەييۇپبەگ بىلەن مىرزا يامغۇرچىبەگ-نىڭ كاللىسىنى بىر قىلىچ بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى. مىرزا خە-لىلبەگ بىلەن مىرزا سەيپۇللابەگ دارغا ئېسىلدى. ئەڭ ئاخىردا مىرزا شاھبەگ بىلەن مىرزا ئەۋرۈز دەۋان ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدى.

ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلغان بەگلەر بىردىن تۇۋرۇككە ئۆرە تۇرغۇزۇلۇپ باغلىناتتى - دە، تاللانغان ئون نەپەر مەرگەن يۇز قەدەم يىراقلىقتىن نۆۋەت بويىچە ئوق ئېتىپ ئۆلتۈ-رەتتى. مەرگەنلەر ئاۋۇال مىرزا شاھبەگنىڭ كۆكرىكىنى نىشانغا ئېلىپ ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى. شۇئان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يېنىدا تۇرۇپ تاماشا قىلىۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تىرناقلىرىغا تۇجۇپلەپ خېنە يېقىلغان نازۇك بارماقلىرى بوينىغا ئېسىۋالغان ئوقياغا يۇگۈردى. مەلىكە دەقىقە ئىچىدە يانى ئوقلە-دى - دە، قېشىدىكى سۇلتان ئابدۇللاخانغا مۇراجىئەت قىلدى.

— خان ئاتام ئىجازەت قىلسا، مەنمۇ بىر تال ئوق ئېتىپ باققان بولسام.

خان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نازۇك بارماقلىرى مەھ-كەم تۇتۇپ تۇرغان، نەپىس ياسالغان ئوقياغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قويۇپ، رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتىپ ئىجازەت بەردى.

— ئېھتىيات قىلىڭ، مەلىكەم، — دېدى ئابدۇللا خان يانىڭ كىرىچىنى تارتىۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاگاھلاذ-دۇرۇپ، — ئوقىڭىز نىشانغا تەگمەي بىگۇناھ رەئىيەتنى زەخمە-لەندۇرۇپ قويمىسۇن.

---

① مىرغەزەپ — جاللاتلار باشلىقى.

مەلىكە ئۆزىنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتىگە ئابدۇللاخانىڭ ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتقانلىقىنى سېزىپ ھەم رەنجىدى، ھەم ماھارىتىنى بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى - دە، ئاستىنقى لېۋىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە ئوقلانغان يانىڭ كىرىچىنى تارتىپ تولۇن ھالەتكە كەلتۈردى - دە، نىشانىنى قارىغا ئېلىپ تۈرۈپ كىرىچىنى قويۇۋەتتى. شۇ ھامان تۈۋرۈككە مىخلانغان مىرزا نەۋرۇز دۈۋان ئېچىنىشلىق داد - پەرياد كۆتۈردى. مەلىكىنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇنىڭ دەل ئوڭ كۆزىگە بېرىپ قادالغانىدى.

— باركاللا، مەلىكەم، ھەقىقەتەن مەرگەنىكەنسىز، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان مەلىكىنىڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ.

— ئاپىرىن! ئاپىرىن!

— كاتتا ماھارەت!

باشقا ئەمىرلەرمۇ خانغا ئەگىشىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملىرى ماختاپ كېتىشتى.

ماختاش سادالىرىغا كۆمۈلۈپ كەتكەن مەلىكە ھاياجانلانغان ھالدا ئوقداندىن يەنە بىر تال ئوق ئالدى - دە، ئوقنى ياغا سېلىپ كىرىچىنى كۈچەپ تارتقىنىچە مىرزا نەۋرۇز دۈۋانىنىڭ سول كۆزىنى نىشانغا ئالدى...

ئىككىنچى باب

مەزھەپ توپانى

1

كۈن چۈشتىن قىيىلغان مەھەل.

تونۇردەك قىزىپ كەتكەن قەشقەر شەھىرىدە سەئىدىيە دۆلەتىنىڭ كاتتا شەھەرلىرىگە خاس قاينام - تاشقىنلىق ھايات داۋامىلاشماقتا. بولۇپمۇ دوغاپچى، باققاللارنىڭ بازىرى چاپ - چاپ، دوغچىلار سايىۋەنلەرئاستىغا تۆختىتىۋالغان دوغ غالتىكى ئۈستىدىكى تۆگمەن تېشىدەك يوغانلىقتىكى خرۇستالدەك سۈزۈك مۇزلارنى تۆمۈر ژاشاق بىلەن گۈرۈچتەك - گۈرۈچتەك تاراشلاپ سول قولىدىكى ھېجىر تاۋاقلارغا زايە قىلماي چۈشۈرۈپ، كۈپتىكى پاكىز سۇ بىلەن چايقاپ، خېرىدارلارنىڭ تەلىپى بويىچە سارىڭ دوغ①، شىرنە دوغ②، قېتىق دوغ③، كاشكاپ دوغ④، شەربەت دوغ⑤... لارنى چاققانلىق بىلەن تەييارلاپ، قوشۇق بىلەن قوچۇپ

---

① سارىڭ دوغ — قېتىق بىلەن شىرنە ياكى شەربەتلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىلىدۇ.
② شىرنە دوغ — ناۋات شىرنىسىدە ئېتىلىدۇ.
③ قېتىق دوغ — قېتىقتا ياكى سۈزمىدە ئېتىلىدۇ.
④ كاشكاپ دوغ — گۈلە، قاق، جىگدە، چىلان، قۇرۇق ئۈزۈم قاتارلىق قۇرۇق يېمىشلەرنى پۈراقلىق دورا - دەرمەككە چىلاپ، تەمى چىققان سۈيىدە ئېتىلىدۇ.
⑤ شەربەت دوغ — تۈرلۈك شەربەتلەردە ئېتىلىدۇ.

بېشىدىن ئىككى - ئۇچ گەز ئېگىزلىكتە ئىككى - ئۇچ قېتىم سورۇيتتى، تولىمۇ سەنئەتلىك سورۇلغان دوغلار بىر تېمىمۇ زايە بولماي، يەنە ھەجىرغا قۇيۇلاتتى، ئەنە شۇ يوسۇندا تەييار بولغان دوغلارنى خېرىدارغا قوش قوللاپ ئۇزىتاتتى.

ھەم سوغۇق، ھەم ئۆزگىچە تەملىك، ھەم پۇراقلىق بۇ سوغۇق ئىچىملىكلەر ئۇسسۇلۇقنى باسقانىنىڭ سىرتىدا بەزىلىرى ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن بىمارغا، بەزىلىرى سوغۇقى ئېشىپ كەتكەن بىمارلارغا شىپا بولاتتى. بەدەننىڭ ھارارىتىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان بۇ ئىچىملىك بىر يۈتۈم ئىچكەن ئادەمنى خۇمار قىلىپ قويماتتى. كوچىغا چىققان ھەرقانداق ئادەم بىرەر ھەجىر ئىچمەي قالمايتتى. شۇ كۈنلەردە قەشقەر شەھىرىدە دوغنىڭ بازىرى ئەڭ ئىتتىك ئىدى.

ئوردا بېغىدىكى تالزارلىق راۋاقتا كىيىملىرى بىلەنلا سەگدەپ ئولتۇرغان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخان قاشتېشى قەدەھتىكى ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۈچلۈك شارابنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى - دە، ئالتۇن تاۋاقتىكى سارىڭ دوغنى قولىغا ئېلىپ گۈپۈلدىتىپ سۈمۈرۈشكە باشلىدى. ئادەتتە يالغۇز ئولتۇرۇپ بەزمە - ئىچكۈزازلىق قىلمايدىغان شاھزادە بۈگۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلپەتسىز ئىدى. ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان ئىككى كېنىزەك توز پېيىدە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن يەڭگىل يەلپۈيتتى.

يەنە ئىككى كېنىزەك داستىخاندىكى تۇرلۈك يەل - يېمىش، يېمەكلىك ۋە ئىچىملىكلەرگە قونماقچى بولغان چۈنىلەرنى تىنىمسىز قورۇيتتى. يەنە بىر كېنىزەك (شاھزادىنىڭ ھەربىدىكى خاس توقاللىرىدىن بولسا كېرەك) بوشىغان قاشتېشى جامغا مەي تولدۇرۇۋاتاتتى. شاھزادە ساقىيلىق قىلىۋاتقان بۇ كېنىزەكنىڭ ئىچكۈزگەن بولسا كېرەك، ھەر ئىككىلىسىنىڭ چىرايى قىزىرىپ - كۆزلىرى خۇمارلىشىپ قالغانىدى. داستىخانىنىڭ

تۆۋەن تەرىپىدە شاھزادىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرغان يەنە بىر جۇۋان دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ سۇزۇك، يۇمشاق، لەرزان ئاۋازى جىمجىت ئوردا بېغىنىڭ بارلىق بۇلۇڭ-پۇچقاقلىرىغا تەكشى تارقىلاتتى:

كىشى ئاشىق ئىسە ئوتتىن يانارمۇ؟
ئەزىز مەئشۇقىغە جانىن ئايارمۇ؟
دىلۇجان بىرلە ھەر كىم بولسە ئاشىق،
*بولۇر مەشۇقىغە جاندەك مۇۋاپىق.*①

مۇڭ بولۇپ ئولتۇرغان شاھزادە ناخشا ئاخىرلىشىشى ھامان ئالدىدىكى قاشتېشى جامنى قولىغا ئالدى - دە، ناخشىچى جۇۋانغا تەڭلىدى:

— بۇگۈن خېلىلا پەيزىڭ بارغۇ، گۈلشەن، تۇتە ماۋۇ بىر قەدەھ شارابنى ئىچىۋېتىپ شوخراق پەدىگە چال.

— ئىلتىپاتلىرىغا ھەشقاللا، شاھزادەم، — دېدى جۇۋان ئورنىدىن تۇرۇپ شاھزادىگە نازاكەت بىلەن ئېگىلىپ سالام قىلىپ، — ھېلىمۇ بايات ئىچكەن شاراب بىلەن خېلىلا مەست بولۇپ قاپتىمەن. ئەمدى ئىچمەي، ناخشىنى سىلى زېرىكىپ قالغۇچە ئېيتىپ بېرەي.

— نېمانچىۋالا تولا گەپ قىلىسەن، گۈلشەن، — دېدى شاھزادە تەئەددى قىلىپ، — مەن بىلەن ئىچمەي كىم بىلەن ئىچەتتىڭ، مەست بولۇپ قالساڭ ھېچ ۋەقەسى يوق. سەن مەست بولمىساڭ قىزىقچىلىق قىلىدىغان چىقىدۇ. مەن سېنىڭ ناخشاڭ-

---

① بۇ ھىرقەتنىڭ شېئىرى، مەنىسى:
ئاشىق كىشى ئوتتىن يانامدۇ؟
قەدىردان مەشۇقىدىن جېنىنى ئايامدۇ؟
كىمدە كىم بەجانىدىل ئاشىق بولسا،
مەشۇقىنىڭ ۋۇجۇدىغا جانغا ئوخشاش قوشۇلۇپ كېتىدۇ.

غمىۇ، مەستلىكىڭگىمۇ خۇشتار.

شاھزادە ئۈيۈشتۇرغان بەزمىلەرگە داۋاملىق ئىشتىراك قىلىپ تۇرغاچقىمۇ، ناخشىچى چوكان سۇر - ھەيۋىسى بىلەن پۈتكۈل قەشقەرنى تىترىتىپ تۇرىدىغان شاھزادىدىن ئانچە ھېيىقىپ كەتمەيدىغاندەك قىلاتتى.

— مېنى شارابقا زورلاپ تاماشا كۆرۈشنىلا بىلىلا، شاھزادەم، — دېدى گۈلشەن تۇجۇپىلەپ ئوسما قويغان چىرايلىق ئەگىم قاشلىرىنى نازلىق ئېتىپ، چىرايىغا ھەرقانداق بىر ئەركەكنىڭ ئىچى كۆيگۈدەك تەبەسسۇم يۈگۈرتۇپ، — مەست بولۇپ يىقىلىپ قالسام، ھېچكىمنىڭ كارى يوق مەن بىلەن.

گۈلشەننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ شاھزادە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. قەشقەردىكى بەگزادە، بايۇەچچە، زەردارلار ئۇچۇن «ھىندى سارىيى» دەپ ئاتىلىدىغان سارايىنىڭ ئىچكىرىسىدە خۇپىيانە ئېچىلغان بەزمىخانىنىڭ ناخشىچىسى بولغان بۇ چوكانىنىڭ خىلىلا داڭقى بار ئىدى. شاھزادە يولۇاسخان ئۆزبىنىڭ نائىب ئەمىرلىك ۋە شاھزادىلىق سالاھىيىتى بىلەن بۇ بەزمىخانىغا بېرىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقى ئۇچۇن بۇ چوكانىنى پات - پات ئوردىغا قىچقارتىپ بەزمە سورۇنلىرىدا دۇتار چالدۇرۇپ ناخشىسىدىن ھۇزۇر ئالاتتى.

گۈلشەنمۇ ئانچە - مۇنچە ناز قىلىپ قويغان بىلەن خىلى-خىلى ئەركەكلەردىن قېلىشماي شاراب ئىچەتتى - دە، ئوبدانلا مەست بولۇپ قالاتتى. بەزمە ئاخىرلاشقاندا شاھزادە ۋە باشقا ئەمىرلەر، بەگ - تۆرىلەرنى، زەردار مېھمانلارنى خىزمەتكار - مۇلازىملار يۆلەپ خاس مېھمانخانىلارغا ئەكىرىپ، مەپە - خادىكىلىرىغا چىقىرىپ ھالىدىن خەۋەر ئالغىنى بىلەن، بۇ مەيخور، دۇتارچى جۇۋان بىلەن نېمە ئۇچۇندۇر خىزمەتكارلارنىڭ كارى بولمايتتى. ئۇ مەستچىلىكتە جايلاپ ماڭالماي يىقىلىپ چۈشۈپ، توپا - تۇمانلارغا مىلىنىپ كىيىم - كېچەكلىرىنى

رەسۇا قىلىۋالاتتى - دە، ئۇدۇل كەلگەن بىر يەردە يېتىپ قالاتتى. مەستلىكىدىن يېشىلگەندە تۇرقىغا قاراپ ئۆزى بىلەن كارى بولمىغان خىزمەتكارلارنى بولدى دېگۈچە قارغايتتى. ئىكىنچىلەپ ئوردىغا ئاياغ باسماسلىققا، شاھزادىنىڭ بەزمە سورۇنلىرىغا قاتناشماسلىققا قەسەمياد قىلاتتى. ئەمما، شاھزادە قىچقارتىپ مەپە ئەۋەتكەن ھامان، ھېلىقى قەسەملىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇيتتى - دە، ياسىنىپ - جابدۇنۇپ ئوردىغا يۈگۈرەيتتى. گۈلشەننىڭ مەست ۋاقتىدا قىلغان سۆز - ھەرىكەتلىرىنى خىزمەتكارلىرىغا سۆزلىتىپ ئاڭلىغان شاھزادە يەنە قانغۇچە كۈلەتتى. «مەن گۈلشەننىڭ ناخشىسىغمۇ، مەستلىكىگمۇ خۇشتار» دەيتتى شاھزادە ھۇزۇرلانغان ھالدا. شۇ تاپتا شاھزادە گۈلشەننىڭ ئاشۇ قىزىقارلىق ھەرىكەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ كۈلۈپ كەتكەندى.

— خاتىرجەم ئىچىۋەر، — دېدى شاھزادە كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتالمىغان ھالدا، — خىزمەتكارلارغا تاپىلاپ قويىمەن. ئۇلار سېنى ئارامخانىغا ئەكىرىپ قويىدۇ.

گۈلشەن شاھزادە بىلەن ئارتۇقچە تالاشمىدى. گەرچە ئۇ ھازىر كەيپ بولغان بولسىمۇ ئەدەپتىن چىقىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا شاھزادىگە مۇراجىئەت قىلدى:

— ئۇنداقتا مەن باشقا جامدا ئىچەي. شاھزادەمنىڭ مۇبارەك لەۋلىرى تەگكەن قەدەھكە لەۋ تەگكۈزۈپ ئەدەپسىزلىك قىلىشقا ھەددىم ئەمەس.

— ئەجەب ئەقىللىق جۈمۇسەن، گۈلشەن، — دېدى شاھزادە شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاچراۋاتقان كۆزلىرىنى گۈلشەننىڭ خۇمار-لاشقان كۆزلىرىگە تىكىپ تۇرۇپ، — توغرا، شاھزادىنىڭ لەۋ-لىرى تەگكەن يەرگە باشقىلارنىڭ لەۋ تەگكۈزۈشىگە قەتئىي بولمايدۇ.

شاهزاده ساقىيلىق قىلىۋاتقان كېنىزەككە قاراپ بۇيرۇدى:
— گۈلشەنگە ئۆزىنىڭ پىيالىسىدە شاراب تۇت.
— ئازراق قۇيسىلا، خېنىم، — دېدى گۈلشەن ساقىيلىق قىلىۋاتقان كېنىزەككە قاراپ.
داستىخان راسلىغاندا گۈلشەنگە شاراب قۇيغىلى مەخسۇس قەدەھ تەييارلانمىغانلىقى ئۈچۈن شەربەت قۇيۇلغان كىچىكرەك ئالتۇن پىيالىدىن بىرنى بىكارلاپ شاراب قۇيۇپ بەرگەنىدى.
شۇ تاپتا گۈلشەن، ساقي كېنىزەكنىڭ پىيالىنى تولدۇرۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. بىراق، گۈلشەننى راسا بىر مەست قىلىپ تاماشىسىدىن ھۇزۇرلىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەن شاھزاده يولۋاسخان، كېنىزەكنى ئالتۇن پىيالىگە لىق شاراب قۇيۇشقا ئىشاره قىلدى. گۈلشەن غۇدۇرىغان ھالدا لىپمۇ لىق بىر پىياله شارابنى ئۈچكە بۆلۈپ ئىچىۋەتتى ـ ده، رەنجىگەننى قىلىپ چىرايىنى پۈرۈشتۇرگىنىچە سورىدى:
— ئەمدى قايسى پەدىنى ئاڭلاشنى خالايلىكىن، شاھزادەم.
— توختاپ تۇر، — دېدى شاھزاده يولۋاسخان ئالدىدىكى قاشتېشى قەدەھنى قولىغا ئېلىپ، — مەن ساڭا ھازىر مېنىڭ لېۋىم تەگكەن يەرگە لەۋ تەگكۈزۈشۈڭگە پەرمان بېرىمەن. ھازىرچە مۇشۇ قاشتېشى قەدەھ ئارقىلىق لەۋلىرىمىز جۈپلەشكەچ تۇرغاي.
بەزمە، ئىشقۇازلىق سورۇنلىرىدا تولا يۈرۈپ پىشىپ كەتكەن، ئەمدىلا ئوتتۇز بەش ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغان، تېخى ياشلىق جەزبىسىنى يوقاتمىغان گۈلشەننىڭ ئولتۇرسا ـ قوپسا ئارمان قىلىدىغىنىمۇ شاھزاده يولۋاسخاننى ئىشق قارمىقىغا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئىلىندۇرۇش، شۇ ئارقىلىق شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئۆتۈپ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، شاھزاده ھەرىمىنىڭ كېنىزەكلىرىنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ تىرىكچىلىك يولى تېپىش، بەزمىخانىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ چىقىپ كېتىش ئىدى.

شۇ تاپتا شاھزادە يولۇاسخاننىڭ ئۇنى ئەخمەق ئېتىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئويىنتىۋەتتى ـ دە، دەس ئورنىدىن تۇرۇپ شاھزادىنىڭ قولىدىكى قاشتېشى قەدەھنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى، ئاندىن قەدەھنىڭ گىرۋەكلىرىنى پاك ـ پاكىز يالىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن شاھزادە يولۇاسخان ۋە كېنىزەكلەر كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قېلىشتى.

— قېنى ئەمدى شوخ پەدىلەردىن بىرىگە چالە، — دەپ بۇيرۇق قىلدى شاھزادە. خېلىلا مەست بولۇپ قالغان گۈلشەن دۇتارنى قولىغا ئېلىپ پەدىسىنى سەل ـ پەللا تەڭشەپ، نازۇك بارماقلىرى بىلەن دۇتارنىڭ تارىسىنى چېكىشكە باشلىدى:

تامدىن ئېگىز چىتلارى،
بارسام قاۋار ئىتلارى.
ئاخشام ياتسام غوجام بىلەن،
ئۇخلاتمىدى پىتلارى.

ناخشىنى ئاڭلاپ شاھزادىمۇ، كېنىزەكلەرمۇ تېلىقىپ كۈلۈشكە باشلىدى. گۈلشەن بولسا شاھزادىنى كۈلدۈرەلىگەنلىكىدىن ھاياجانلىنىپ ناخشىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىرىشقا باشلىدى. ئۇ ھەربىر كۈپلېت ناخشا ئاخىرلاشقاندا ئاخىرىغا «ئاھ غوجام»، «تاتلىق غوجام»، «ۋايجان ـ ۋاييەي» دېگەندەك سۆزلەرنى نەقرات قىلىپ غىلجىڭلايتتى.

چايقايدۇيا، چايقايدۇ،
ئىلمان سۇدا چايقايدۇ.
ئاشۇ غوجامنى بىر سۆيسەم،
بەدەن ـ بەدەنگە تارقايدۇ.

كۆچلۈك شاراب بىلەن گۈلشەننىڭ شوخ پەدىدىكى شەھۋانىي تۈيغۇلارنى قوزغاتقۇچى ناخشىسى ۋە ناخشىغا قوشۇپ قاش - كۆزلىرىنى ئوينىتىپ خۇلق قىلىشى شاھزادىنى ئوبدانلا مەست قىلىپ قويغانىدى. شاھزادىگە يېقىنلىشىش ئارزۇ - ئۇمىدىنى بۇگۈنكى مۇشۇ خاس سورۇنغا باغلىغان گۈلشەن بارلىق ھۈنەر-ماھارەت، نازۇكەرەشمىسىنى ئىشقا سېلىۋاتاتتى. شەھۋانىي ھەۋىسى قوزغىلىشقا باشلىغان شاھزادە ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى ئۇنتۇغان ھالدا، گۈلشەننىڭ سۇرمە سۇركەلگەن چوڭ - چوڭ كۆزلىرىگە شەيدالىق بىلەن تىكىلىپ قالغانىدى...

دەل مۇشۇ دەقىقىدە ئوردا بېغىنىڭ قاراۋۇللار بېشى پالاقلاپ كەلگىنىچە شاھزادىنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى - دە، قول باغلاپ تۇرغىنىچە ئىجازەتمۇ سورىماستىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەلۇم بولغايكى، سۇلتان ئالىيلىرى، خوجا ھىدايىتۇللا پىر بۇزرۇكۋار ھەرزەتلىرى دىدارلىرىغا مۇلاقەتتە بولۇش ئۈچۈن دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ قالدى.

شاھزادىنىڭ چېكىگە يېتىشكە باشلىغان شەھۋانىي تۈيغۇلىرى خۇددى بىر چېلەك سۇ قۇيۇۋەتكەندەك سوۋۇپ كەتتى. ھايا-جاندىن چىڭقالغان ۋۇجۇدى لاسسىدە بوشاشتى. بىمەھەل ۋاقىتتا كېلىپ كەيپىنى بۇزغان قاراۋۇللار بېشىغا غەزەپ بىلەن ئالايدى. ئەمما، ئۇنى جازاغا بۇيرۇمىدى. چۈنكى، شاھزادە خوجا ھىدايەتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ پىر تۇتقاندىن بېرى، ئىشاننىڭ شېرىن سۆزلىرى، دەبدەبىلىك ئۇچۇرۇپ ماختاشلىرى، كەلگۈسى تەقدىرى ھەققىدىكى ئاجايىپ كاتتا بېشارەتلىرى شاھزادىنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويغانىدى. ئىشاننىڭ بۇنداق سۆزلىرىگە خۇددى ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۆچلۈك شارابقا خۇمار بولۇپ قالغانەك خۇمار بولۇپ قالغان شاھزادە يولۋاسخان شۇ تاپتا بۇ ئەدەپسىز چاكارنى جازالايمەن دەپ دەرۋازا ئالدىدا قالغان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرىنى ساقلىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەنىدى. شۇڭا، ئۇ

قاراۋۇللار بېشىغا دەرھال بۇيرۇق قىلدى:
— ماڭ، پىرىمنى دەرھال باشلاپ كىر.
قاراۋۇللار بېشى سەل دېلىغۇل بولغان ھالدا يەنە سورىدى:
— ئىشان پىرىمنى نەگە باشلايمەن، ئالىيلىرى؟
بۇ سوئالنى ئاڭلاپ شاھزادە يولۋاسخاننىڭ بىردىنلا ئوغىسى قايىنىدى:
— ھوي كالۋا، نېمە تىلىڭنى چاينىاپ تۇرىسەن، ئىشان پىرىمنى مېنىڭ قېشىمغا باشلاپ كەلمەي، ئاناڭنىڭ قېشىغا باشلامتىڭ...
شاھزادىنىڭ تىل ـ ھاقارەتلىرى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە قاراۋۇللار بېشى غايىب بولدى. چۈنكى، ئۇ قەشقەر خەلقىنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۈدەك «ئىشان پىرىم»، «پىر بۇزرۇكۋار»، «خوجا ئىشان ھەزرەت» دەپ قول بېرىپ مۇرىت ـ مۇخلىس بولغان ئىشقىيە سۆلۈكىنىڭ بۇ كاتتا پېشۋاسىنى مۇشۇنداق مەي ـ شاراب، ناخشا ـ ساز ۋە نامەھرەم بىلەن بەزمە ـ سۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغان سورۇنغا باشلاپ كىرىشنى لايىق كۆرمىگەن ۋە بۇنى ئۆزى ھەم شاھزادە ئۇچۇنمۇ قاتتىق گۇناھ ھېسابلىغاندىدى. شۇ سەۋەبتىن شاھزادىدىن ياندۇرمىلاپ سورىغانىدى. ئەپسۇسكى، شاراب بىلەن ناخشىچى جۇۋاننىڭ ناز ـ كەرەشمىسىدە مەست بولۇپ كەتكەن شاھزادىنىڭ بۇلارنى ئويلاشقا چولىسى يوق ئىدى.
بىردەمدىلا بېشىغا ئاق داكىدا چاقما كاۋىدەك يوغانلىقتا سەللە ئورىۋالغان، ئىشانلىق جەندىسىنى چۈچىلىق ناۋات رەڭ رومال بىلەن باغلىۋالغان، ئېڭىكىدىكى بىر تۇتام قاپقارا ساقىلى قان تەپچىرەپ تۇرغان، گىردىدەك چېھرىگە خويمۇ ياراشقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تالزار راۋاقتا يېتىپ كەلدى ـ دە، شاھزادە يولۋاسخانغا پۈكلىنىپ تۇرۇپ سالام قىلدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانۇ خاقان ئالىيلىرى، ئالتۇن

بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

شاھزادە، ئىشاننىڭ سالىمىنى دەلدۇگۇنۇپ دېگۈدەك ئورنىدىن تۇرۇپ ئىلىك ئالدى ـ دە، يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.

— كە... كە ... كەلسىلە ... پىر بۇزرۇكۇم. ھە، بۇياقتا ئۆتسىلە.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ناخشىچى ـ چوكان بىلەن مەي كوزىلىرىغا ھېرىسمەنلىك بىلەن، داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن تېزلا نەزىرىنى يۈگۈرتتى ـ دە، كالىچىنى سېلىپ تاشلاپ مەسىسى بىلەن سۈپىغا چىقىپ قات ـ قات سېلىنغان ئەتلەس كۆرپىنىڭ ئۈستىدە شاھزادىگە ياندىشىپ دېگۈدەك جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى ۋە ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ ئاڭلىتىپ تۇرۇپ شاھزادىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، دۆلىتىنىڭ زىيادە، دۈشمەنلىرىنىڭ زەبۇن ـ خار بولۇشىنى تىلەپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن دۇئا قىلغاندىن كېيىن «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ يۈزىنى سىيپىدى ـ دە، ئورنىدىن قوپۇپ، قول باغلاپ تۇرغىنىچە شاھزادىدىن قايتا ئېسەنلىك سورىدى.

— ئىنشائاللا، — دېدى ئىشان ئەتلەس كۆرپە ئۈستىگە قايتا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلاپ، — ئىشلەتكەن «قارا خەت» پەنتىمىز تولۇق كۈچىنى كۆرسىتىپتۇ، سۈلتانىم. ئاستانىدىكى يارەنلەرنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپىدىن مەلۇم بولۇشچە، ھېلىقى مەكتۇپنى كۆرگەن پەدەرلىرى ئابدۇللاخان ئالىيلىرى قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ ـ دە، نېرى ـ بېرىسىنى سۈرۈشتۈرمەيلا، مەكتۇپتا تىلغا ئېلىنغان ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسىنىلا شۇ ھامان زىندانغا بۇيرۇپ ئەتىسى قەتلىگاھتا كاللىسىنى ئاپتۇ. بىر پارچە مەكتۇپ بىلەنلا پەدەرلىرىنىڭ قولى ئارقىلىق بىرمۇنچە دۈشمەنلىرىمىزنى يوق قىلدۇق.

— بۇ نۇسرەت يەنىلا جانابىي ئىشان پىرىمنىڭ كامالى ئەقلى ـ پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ كۆرسەتكەن تەدبىرىدىن قولغا

كەلدى، — دېدى شاھزادە يولۇاسخان بۇ خۇش خەۋەردىن سۆيۈ-
نۈپ، — ئەتتەڭ ئاستانە ئەمرى مىرزا باباقبەگ بىلەن ئوردا
ئىشىكئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگلەر ئامان قالدى - دە، پە-
رىم، يەنە تېخى ئەمىر كەبىر ھىندىقۇش مىرزىمۇ بار دېسىلە.
مەكتۇپقا ئول ئەمىرلەرنىڭ ئىسمىنىمۇ كىرگۈزۈپ قويىدىغان
ئىش ئىكەن.

— ئول ئۈچ ئەمىر سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ تولە-
مۇ يېقىن مەھرەملىرىدىندۇر، شاھزادەم. ناۋادا ئۇلارنىڭ ئىس-
مىنىمۇ مەكتۇپقا پۈتۈپ قويغان بولساق، خان ئالىيلىرى ئول
مەكتۇپتىن گۇمانلىنىپ قېلىشى، سىر - مۇددىئايىمىز پاش
بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئىنشائاللا ئۇلارنىمۇ پات ئاردا
يوقاتقايمىز. جانابلىرىنىڭ بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەخت -
سەلتەنىتىدە بەرقارار بولماقلىرىغا، مۇبارەك باشلىرىغا خانۇ خا-
قانلىق تاجىنى كىيمەكلىرىگە ئۇزاق ۋاقىت قالمىدى، شاھزادەم.

— ھەزرىتى ئىشان بۇزرۇكنىڭ دۇئاسىنىڭ بەراكاتى، شۇ-
داقلا ئەقىل - پاراسەت نۇرلىرىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن خان
ئاتامنىڭ كۆڭلىگە ئاللا ئىگەم ئىنساپ بېرىپ قالسا ئەجەب ئە-
مەس، — دېدى يولۇاسخان ھاياجانلانغان ھالدا.

— خان پەدەرلىرىنىڭ ئاللىقاچان تەخت سەلتەنىتىنى ئۆزلە-
رىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش مۇددىئاسى بار، شاھزادەم. ئەپسۇسكى
خان پەدەرلىرىنىڭ ئەتراپىنى قارا بۇلۇتتەك ئورىۋالغان سۇلۇكى
ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان ئەمىرلەر خان پەدەرلىرىنىڭ كاللە-
سىنى ئايلاندۇرۇپ تاجۇ تەختنى ئۆزلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە
يول قويمايۋاتىدۇ، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سۆھبەتنىڭ
تېمىسىنى ئەسلىي مۇددىئاسىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، — ئۇلار ئادا-
ۋەت تۈگمىنىنىڭ سۈيىنى ئۇلغايتىپ ھەمدە تۇرلۇك پىتنە -
پاساتلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىدەك ئەزىز پەرزەنتىنى خان پەدەرگە
دۇشمەن كۆرسىتىپ، پەدەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچە-

سىنى يوقىتىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا، خان ئالىيلىرى تاجۇ تەختىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىشىنى كەينىگە سۈرەپ سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ئىشاننىڭ بۇ سۆزلىرىدىن غەزەپلىنىپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈشكە باشلىغان شاھزادە خۇددى كۆزى چۈشكەن نەرسىگە ئېرىشەلمەي، رەنجىپ قالغان كىچىك بالىغا ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ئەلەم بىلەن تىنىتتى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئاللىكىملەرگە غەزەپ قىلاتتى، يۈرىكىدىن چىقىرىپ خەپلەيتتى.

شاھزادە ئىشانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى:

— ئېيتسىلاچۇ، پىرىم. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر؟

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا شاھزادە يولۋاسخاندىن دەل مۇشۇ سوئالنى كۈتۈۋاتاتتى. ئەمدىلا قىرىق ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىشان ۋۇجۇدىدىكى تۇغمەس ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى، جىن ـ شەيتانىنى ئۇسسۇلغا سالالىغۇچى ئاجايىپ سېھرىي ئەپسۇنلىرى ۋە مۇزىنمۇ ئېرىتىۋەتكۈدەك ياغلىما تىلى بىلەن ئۆزىدىن ئالتە ـ يەتتە ياش كىچىك شاھزادە يولۋاسخاننى بەئەينى ئالتە ـ يەتتە ياشلىق بالىغا ئايلاندۇرۇپ تاجۇ تەخت ۋەسۋەسىسىدىن ئىبارەت بىر ئوتنى يۈرىكىگە تۇتاشتۇرۇۋەتكەنىدى.

ئىشان شاھزادىنىڭ ئۆزىدىن مەدەت تىلەپ تەلمۈرۈپ تۇرغان، شاراب تەسىرىدىن بەقەسەمدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىدى:

— ئاستانىگە لەشكەر تارتماقلىق كېرەك، شاھزادەم.

— ئاستانىگە لەشكەر تارتامدۇق؟

قاتتىق چۆچۈگەن شاھزادە يولۋاسخان تەئەججۈپلەنگەن ھالدا ئىشانغا تىكىلدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ يىلانىنىڭ كۆزلىرىدەك سۇرلۇك كۆزلىرى ئىپادىسىز ئىدى. پىر بۇزرۇكتىن سادا چىقمىغانلىقىنى كۆرگەن شاھزادە ئۆزىگە سۆزلىگەندەك غۇدۇرىدى:

— ئاستانىگە لەشكەر تارتىش دېگەنلىك، خان پەدەرگە قىلىچ تەڭلەش دېگەنلىك ئەمەسمۇ، پىرىم؟ بۇ ئىش ئەل - رەئىيەتنىڭ كۆڭلىگە ياقماسمىكىن.

— يېڭىلىشتىلا، سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان يولۋاسخاننى «شاھزادەم» دېمەستىن «سۇلتان ئالىيلىرى» دەپ ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — جانابلىرىنىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىشتىكى مەقسەتلىرى ھەرگىزمۇ خان پەدەرلىرىگە قىلىچ تەڭلەش ئەمەستۇر. بەلكىم خان پەدەرلىرىنىڭ نۇرانە كۆزلىرىنى قارا بۇلۇتتەك سايە تاشلاپ ئېتىۋالغان ئىسھاقىيەچى مۇرتەت، مۇناپىق، قارا نىيەت ئەمىرلەرنى جازالاشتۇر، شۇنداقلا خان پەدەرلىرىنى ئول رىياكارلارنىڭ قارا چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇشتۇر.

— بۇ خان پەدەرلىرىنى سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنىڭ جاپاسىدىن خالاس قىلىپ، پەرزەنتلىك بۇرچلىرىنى ئادا قىلىدىغان، ئاللاتائالانىڭ رەھمىتىگە نائىل بولىدىغان كاتتا ساۋابلىق ھەم ئۇلۇغ ئىشتۇر. سۇلتان ئالىيلىرى، — ئىشان سۆزلىرىنىڭ شاھزادە يولۋاسخانغا تەسىر قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە قوشۇپ قويدى، — بۇ ئىشتا ئىككىلەنمىگەيلا. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ھېلىغۇ ئەل - رەئىيەت ئىكەن، ناۋادا جانابي خان پەدەر ئالىيلىرى خاتا چۈشىنىپ قالسىمۇ ھېچ ۋەقەسى يوق. ئاۋۋال تاجۇ تەخت ئەتراپىدىكى مۇناپىق رىياكارلارنى يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىشنى رويابقا چىقىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن خان پەدەرلىرىگە مەقسەت - مۇددىئالىرىنى ئالدىرىماي سۆزلەپ چۈشەندۈرۈۋالسىلىمۇ، زىنھار كېچىككەن بولمايلا، ئول چاغدا پەدەر بىلەن پەرزەنت ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت - نىزا پەيدا قىلىدىغان ھېچقانداق توسالغۇ قالمايدۇ، شەۋكەتلىك سۇلتانىم.

— پىرىمنىڭ بەرگەن تەلىمى كۆڭلۈمدىكى تۇمانلارنى تارقىتىۋەتتى، — دېدى شاھزادە يولۋاسخان، خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان

ىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ۋۇجۇدىنى بېسىپ تۇرغان غەم - ئەندىشىلەردىن قۇتۇلغاندەك بولۇپ، — جانابىي ئىشان پىر بۇزرۇكۇمنىڭ ئەمرى شۇ بولسا شۇنداق قىلايلى ئەمىسە.

— ماشائاللا، دانا پىكىر بولدى، سۈلتانىم، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا، — بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تېزرەك تۇتۇش قىلغىنىمىز ئەۋزەلدۇر.

— لەشكىرىي ئىشلارغا ئالدىراش بىھاجەت، پىرىم، — دېدى يولۋاسخان ئويچانلىق بىلەن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مەستلىك كەيپى پۈتۈنلەي يېشىلىپ كەتكەنىدى، — ئاۋۋال ئەتراپلىق تەييارلىق كۆرۈپ، لەشكەرلەرنى پۇختا مەشقىلەندۈرەيلى. ئات - ئۇلاغ، قورال - ياراغ، ئوزۇق - تۇلۇكلەرنى تولۇق غەملىۋېلىپ ئاندىن ئاستانىگە يۈرۈش قىلساقمۇ كېچىككەن بولمايمىز.

— ئارى، — دېدى ئىشان مەنۇنلۇقىنى بىلدۈرۈپ، — مەن شاھزادەمنىڭ خانۇ خاقانلىق تەختىدە بەرقارار بولۇپ ئولتۇر-غىنىنى تېزرەك كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ئىنشائاللا پىر بۇزرۇكلىرىمىز، مازار - ماشايىخلارنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ئول مۇراد - مەقسەتلىرىمىز ئاز كۈندە رويابقا چىققاي.

ئىشاننىڭ سۆزلىرىدىن ھايا جانلىنىپ ھازىرلا سەئىدىيە خان-لىقىنىڭ ئالتۇن تەختىدە ئولتۇرىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادە يولۋاسخان قاشتېشى قەدەھ بىلەن ئالتۇن پىيالىگە شاراب قۇيدۇردى - دە، ئالتۇن پىيالىنىڭ بىرىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا، يەنە بىرىنى بايا تىن بېرى مۈگدەپ ئولتۇرغاندەك بولۇۋېلىپ شاھ-زادە بىلەن ئىشانىنىڭ قىلىشقان گەپلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرغان گۈلشەنگە تەڭلىدى.

— قېنى ئالسلا، پىرىم، مۇراد - مەقسەتلىرىمىزنىڭ تېز-رەك رويابقا چىقىشى ئۈچۈن كۆتۈرەيلى!

— بەخت - ئامەتلىرىمىز ئۈچۈن كۆتۈرەيلى! — دېدى

ئالتۇن پىيالىنى قولىغا ئالغان گۈلشەن چىرايىغا ئاستىرتىن شەھۋانىيلىق بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئىشاننىڭ يىلان كۆزلىرىگە نازلىق بېقىپ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىردەم شاھزادىگە، بىردە ئۆزىگە نازۇكەرەشمە بىلەن تىكىلىپ تۇرغان گۈلشەنگە، بىردە ئالتۇن پىيالىدىكى شارابقا قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇسساپ كەتكەنلىكىدىنمۇ ئەيتاۋۇر تەكەللۇپسىزلا ئالتۇن پىيالىنىڭ گىرۋىكىگە تۇمشۇقىنى تەگكۈزدى ـ دە، خۇددى خامانغا قاتقان كالا سۇ ئىچكەندەك، شارابنى غورتۇلدىتىپ ئىچكىنىچە، پىيالىنى قۇرۇقداپ قويدى.

2

پۈتكۈل ئەزايىدا تىرناقچىلىك قارىسى يوق ئاق ئارغىماقنى ئىختىيارىي مېڭىشىغا قويۇۋەتكەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، رەتمىلىق يورغىلاپ كېتىپ بارغان ئارغىماقنىڭ ئۇستىدە يەڭگىل تەۋرەنگىنىچە ئولتۇرۇپ ئاللىقانداق شېرىن خىياللارغا غەرق بولۇپ كەتكەنىدى. ئاتنىڭ كەينىدىن ئىشاننىڭ بىر توپ سوپى ـ دەرۋىشلىرى ئاياغلىرى ئاستىدىن توزۇغان بۇلۇتتەك چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەشكىنىچە كېلىشۋاتاتتى. نەپەس ئالغۇسىز قويۇق چاڭ ـ توزانلار بىلەن تىنچىق ھاۋادا ئۇستۇاشلىرىدىكى جەندە ـ كۆلالىرى ئۇلارغا خۇددى مىڭ پاتماقلىق يۈك ئارتىلغاندەك ئېغىر كەلگەن بولۇپ، باش ـ كۆزلىرىدىن قۇيۇلغان تەرلەر، بويۇنلىرىدىن يەلكە ـ بەللىرىگىچە سالقىراپ تۇرغان پاخماق چاچلىرى ئارىسىدىن يۇندى بولۇپ ئاقاتتى. روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئېزىلىپ كەتكەن بۇ سوپى-دەرۋىشلەرنىڭ گەرچە بىقىنلىرى يەر تارتىپ، سايىراق بىرەر

جاينى تېپىپ سەگدىگەچ تازا بىر ئېغىناپ يېتىۋالغۇسى كېلىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئاق تۇلپار ئۇستىدە خۇددى بىر پارچە ئاق بۇلۇت ئۇستىدە ئولتۇرغاندەك سۇر - ھەيۋە بىلەن كېتىپ بارغان ئىشان پىرىدىن ئىجازەت بېرىلمىگىنى ئۈچۈن نائىلاج قەدەملىرى نى تەستە يۆتكىشەتتى. ئۇسساپ چاپلىشىپ كەتكەن تاڭلايلىرىنى چاكىلدىتىشقىنىچە، شۇ دەقىقىدە بىرەر ئەھلى - سۈلۈكتىكى باينىڭ ھەشەمەتلىك قورۇسىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئىشان پىرى نىڭ ئاق ئارغىمىقىنىڭ چۈلۈۋرىغا ئېسىلغىنىچە، ھويلىسىغا كىرىپ بىرەر پىيالىدىن ئۇسسۇلۇق ئىچىپ مېڭىشقا ياكى بېغىغا كىرىپ بىرەر تالدىن يەل - يېمىش يەپ سەگدەشكە تەكلىپ قىلىشىنى تەمە قىلىشاتتى.

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ بارغانسىرى روھى چۈشۈپ ئېزىلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇرازاق خەلىپە سوپى - دەرۋىشلەرنى روھلاندۇرۇش ھەم ئىشان پىرىنىڭ سۇر - ھەيۋىسىنى نامايىش قىلىش، ھەم شەھەردىكى ئەھلى - سۈلۈككە كىرىشكە ئانچە ئېرەنىشمەيۋاتقان بىر قىسىم نادان خەلقنى سۈلۈككە كىرىشكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن توپ ئارىسىدىكى ياش ھاپىزنى تەلقىن ئوقۇشقا بۇيرۇدى. ياش ھاپىزنىڭ ئاۋازى ھەقىقەتەن جاراڭلىق ھەم سۈزۈك ئىدى. مۇڭلۇق تەلقىن ساداسى ئۇيقۇ بېسىپ، ئەسنەپ، مۇگدەپ كېتىپ بارغان سوپى - دەرۋىشلەرگە خۇددى روھلاندۇرۇش دورىسى بەرگەندەك دەرھال تەسىرىنى كۆرسەتتى.

دەسلەپ ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئاڭلانغان «ھۇم، ئاللا ھۇم!»، «ھەق دووست، يائاللا!» دېگەن ئاجىز، بوغۇق جەررە ساداسىغا بىردەمدىلا پۈتكۈل توپ قېتىلدى. شۇ ھامان قەشقەرنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىغا ئېلىپ بارىدىغان بۇ كوچىنى مۇڭلۇق تەلقىن ساداسى، ساپايىلارنىڭ رىتىملىق جالداقلاشلىرى ۋە ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۆتۈرۈلگەن ھەيۋەتلىك جەررە سادالىرى بىر ئالدى. ياش

هاپىز ئىاۋازىنى تېخىمۇ بەك قىويۇۋېتىپ ھۆكمەت ئوقۇماقتا ئىدى.

دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر،
جاھان مالىن ئالغانلار.
ئاچ كۆز قۇشتەك بولۇبان،
ئول ھارامغا پاتقانلار.

ھاپىزنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازىغا تەڭكەش بولۇپ سوپى ـ دەرۋىش-لەرنىڭ جەرىلىرى گۇرۇلدەيتتى:

ھۇم ئاللا ھۇم ـ ھۇم!
ھۇۋۇي ئاللا ھۇم!

ياش ھاپىز جەريگە ئۇلاشتۇرۇپ يەنە ھۆكمەت ئېيتىشقا باشلايتتى:

پانىي دۇنيا دېگەنلەر،
سۇلۇكنى تەرك ئەتكەنلەر،
ھەمدۇسانا دېمەستىن،
كەيپ ـ ساپا سۈرگەنلەر،
گۇناھلىرى ھېسابسىز،
قىيامىتى مەدەتسىز.

سوپى ـ دەرۋىشلەر كۆزلىرىنى يۇمۇپ، باشلىرىنى ئىككى تەرەپكە، ئالدى ـ كەينىگە گىلدىڭلىتىپ، قوللىرىنى ھەرە تارتـ-ۋاتقاندەك ئۇسۇلدا ھەربىكەتلەندۇرۇپ، بىردە ئوڭغا، بىردە سولغا پىرقىراپ، يەرگە گۇلۇپ ـ گۇلۇپ دەسسەپ، شالا ـ تۆكۈرۈك-

لىرىنى چاچرىتىشىپ، بارلىق ئاۋازى بىلەن جەررە سالاتتى:

ياللا دوس، ياللا!
ھەق دوست، ياللا!

بۇ «گۈلدۇر - غالاپ»، «ھۇ - ھۇ» لار ئاق ئارغىماق ئۈستىدە يەڭگىل چايقىلىپ كېتىپ بارغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شېرىن خىياللىرىغا ھالاقىت يەتكۈزەلمىگەنىدى. شاھ-زادە يولۋاسخانىنىڭ ھۇزۇرىدا ئارقىمۇ ئارقا ئىچكەن تۆت پىيالە كۈچلۈك شارابنىڭ كەيپىدىنمۇ ياكى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى پۈ-كۈپ كەلگەن پىلانلىرىغا شاھزادىنى ئاسانلا ماقۇل كەلتۈرگەنلە-كىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر، ئىشانىنىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى. پۈت-كۈل ۋۇجۇدى خۇددى قىز كۆچۈرۈپ كېتىپ بارغان يېگىتتەك شېرىن ھېس - تۇيغۇ، خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى.

«... ئەنە، پەدەرى سۇلتان ئابدۇللاخاندىن سەئىدىيە تەخت-نى تارتىۋالغان شاھزادە يولۋاسخان سەلتەنەتلىك ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرماقتا. پۈتكۈل خانلىقنىڭ دىنىي ھوقۇقىنى قول-غا كىرگۈزۈۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا پىر بۇزرۇك-لۇق سالاھىيىتى بىلەن پادىشاھىئالەم يولۋاسخانغا ئەقىل ئۆگەت-مەكتە. سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، مەس-لىھەت بەرمەكتە، يول كۆرسەتمەكتە، ئەل - يۇرتقا يولۋاسخان نامىدىن تۇرلۇك يارلىق، پەرمانلارنى چۈشۈرمەكتە، قىيامەتلىك دۇشمەنلىرى بولغان ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا تاغلىق ئە-شان - خوجىلارنى، سوپى - دەرۋىش، مۇرىتلارنى ھەپسىگە ئېلىپ، زىندانلارغا تاشلاپ، تۇرلۇك جازالار بىلەن قىينىماقتا، ئۆلتۈرۈپ ئۆچ ئالماقتا...»

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، پىر ۋلھەق![1].

تۇيۇقسىز بىرىلگەن بۇ سالامدىن چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ئىشانمۇ ھەم ئاستىدىكى ئاق ئارغىماقمۇ چۆچۈپ كەتتى. ئارغىماق قومۇش قۇلاقلىرىنى شىڭغايتىپ، يورغىسىنى سوكۇلداشقا ئۆزگەرتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان شېرىن خىيالىدىن ھالاقىت يەتكۈزگەن بۇ ئەدەپسىزگە نارازىلىق بىلەن شۇنداقلا قارىدى ـ دە، ئۆزىنىڭ ئاللىقاچان شەھەرنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى، بايا سالام بەرگەن كىشىنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىنى قوغدايدىغان لەشكەرلەرنىڭ باشلىقى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، چىرايىدىكى نارازىلىقنىڭ ئورنىغا ياسالما كۈلكە ئالماشتۇردى. شۇ تاپتا دەرۋازا تۆۋىدىكى، دەرۋازا ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىدىكى ۋە سېپىل ئۈستىدىكى بارلىق لەشكەرلەر ئىشانغا سالام بېرىپ، ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن قول باغلاپ تۇراتتى. ئىشان ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئېلىپ سالام قايتۇردى ـ دە، ئاق ئارغىماقنى مېڭىشقا بۇيرۇپ كالىچى بىلەن يەڭگىل بىقىنىدى. دەرۋازىدىن كىرىپ ـ چىقىۋاتقان خالايىق دەرھال ئىككى تەرەپكە ئۆتۈپ، قول باغلاشقىنىچە ئىشانغا يول بەردى.

قەشقەر شەھىرىنىڭ بۇ دەرۋازىسىنى شاھزادە يولۋاسخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغاندىن كېيىن، ئىشان پىرنىڭ شەھەرگە كىرىپ ـ چىقىشىغا ۋە ئەھلى ـ سۇلۇكىتىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ ئىشان پىرىنى ۋە ھەزرىتى مازىرىنى زىيارەت ـ تاۋاپ قىلىشىغا ئاسان بولۇشى ئۈچۈن ئالايىتەن سېپىلدىن تۆشۈك ئاچقۇزۇپ ياساتقۇزغان بولۇپ، شەھەر خەلقى بۇ دەرۋازىغا «تۆشۈك دەرۋازىسى» دەپ نام بەردى. ئادەتتە شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى ناماز ئەسىرىدىن كېيىن تاقىلىپ تاكى بامدادقىچە ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ئېچىلمايتتى. ئەمما،

---

① پىر ۋلھەق — ھەقنى، يەنى ئاللاھنى كۆرگەن پىر.

ھىدايىتۇللا ئىشان قولىغا دەستەك يېزىپ بەرگەن بىر قىسىم مۇھىم سوپى - دەرۋىشلەر ئۈچۈن تۆشۈك دەرۋازىسى ھەرقاچان ئوچۇق ئىدى. چۈنكى، ھىدايىتۇللا ئىشان ئاچقۇزغان بۇ دەرۋازىغا يولۇاسخاننىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى ئۆزىگە قول بەرگەن ئەڭ ئىشەنچلىك مۇرىت - مۇخلىسلىرىدىن تاللاپ قاراۋۇللۇقتا تەينىلەتكۈزگەنىدى. شۇڭلاشقا، ھىدايىتۇللا ئىشان تۆشۈك دەرۋازىسىدىن مەيلى كىرىۋاتقاندا، مەيلى چىقىۋاتقاندا بولسۇن، دەرۋازىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى بارلىق لەشكەرلەر، ھەتتا دەرۋازا ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىسىدا تۇرۇۋاتقان قاراۋۇللارغىچە ھىدايىتۇللا ئىشانغا پۈكلىنىپ سالام بېرەتتى، ئېسىنلىك سورايتى. باشقا ئاددىي كىشىلەر دەرھال ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ يول بېرىشەتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەت مازىرىنىڭ يېنىدىكى ھەممەتلىك قەسىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، قەسىرىنىڭ ئالدىدىكى شەربەت كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە توپىلارغا مىلىنىپ، بەدەنلىرىنى قۇرت - قوڭغۇزلارغا چاقتۇرۇپ، سۆڭگەچ - تېقىملىرىنى كارتىلدىتىپ قاشلاپ، ئەسنەپ يېتىشقان جۇل - جۇل كىيىملىك، قاسماق چىراي بىر توپ سوپىلار دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ قول باغلاپ تۇرۇشتى. ئىشان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن سوپى خىزمەتكارنىڭ قولىغا ئاق ئارغامىقىنىڭ چۈلۈۋىرىنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئابدۇراززاق خەلىپە قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك خەلىپە سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرۋازىدىن كىرىپ ئۈدۈل كېڭەشخانىسىغا قاراپ ماڭدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قەسىرى تاشقىرىقى سارايى، ئوتتۇرا سارايى ۋە ئىچكىرى سارايى دەپ ئۈچكە بۆلۈنەتتى. تاشقىرىقى سارايى — ھەزرەت مازىرى بىلەن تام تۇتاش بولۇپ، ئۇنىڭدا كاتتا ھەزرەت خانىقاسى ۋە خانىقاغا يانداش سېلىنغان يامغۇر -

يېشىن، قارا ـ بوراندىن دالدا بولغۇدەك بىرقانچە ئېغىز ئۆي، شۇنداقلا ئاتخانا، ئېغىل، سامانخانا، كەپتەرخانا، ئانچە مۇھىم بولمىغان لاقا ـ لۇقمىلارنى قويىدىغان ئامبار، لاپاس ۋە سوپى ـ خىزمەتكارلارنىڭ تۇرالغۇلىرى جايلاشقانىدى. ھەزرەت مازىرىنىڭ تۇنەكخانا، ئېتىكاپخانا ۋە قەلەندەرخانىلىرىغا سىغمايدىغان قالغان سوپى ـ دەرۋىشلەر يىغىنىڭ يىغۇر ـ يېشىنلىرىدا، قىشنىڭ قار ـ سوغۇقلىرىدا تاشقىرىقى سارايىنىڭ بوش ئۆيلىرىگە، لاپاس ـ لارنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ پاناھلىناتتى. تاشقىرىقى سارايىنىڭ كەڭرى سەيناسىدا ئۆيدەك يوغانلىقتىكى، ئىچىگە مەخسۇس شوتا قويۇپ يۇمىسا قول يەتمەيدىغان، ئادەم بويلاشمايدىغان چوڭقۇر ـ لۇقتىكى چوڭ ـ كىچىكلىكى ئانچە پەرقلەنمەيدىغان تۆت دانە داش قازان يەرنى ئويۇپ ياسالغان ئوچاقلارغا مۇندۇرۇلگەن بولۇپ، جۈمە كۈنلىرى تاۋاپچى، زىيارەتچىلەرنىڭ ۋە سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە قاراپ بىر ياكى ئىككى داش قايىنىتىلاتتى.

ئوتتۇرا سارايى، باغ، گۈللۈك، كۆل، راۋاق بىر گەۋدە ـ لەشتۇرۇلۇپ بىنا قىلىنغان بولۇپ، غاز ـ ئۆردەك، توز، شاتۇ ـ تى، كەكلىك، تورغاي ۋە ئاللىقانداق قۇشلار، شۇنىڭدەك بۇغا، كېيىك دېگەندەك ئەتىۋارلىق ھايۋانلار كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئوتتۇرا سارايىنىڭ تۆر تەرىپىگە ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خاس خۇت ـ بىخانىسى، مۇھىم ئىشلىرىنى مەسلىھەت قارار قىلىدىغان كېڭەشخانىسى، مۇھىم مېھمانلارنى، مۇرىتلىرى ئارىسىدىكى زىيا ـ رەتكە كەلگەن ئەمەلدار، بايلارنى، زەردار ـ تۆرىلەرنى كۈتۈۋالىدىغان قوبۇلخانىسى، زىياپەتخانىسى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلـ ـ پە ـ سۈلۈك مەسئۇللىرىنى، كاتتا مېھمانلىرىنى قوندۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئالاھىدە زىننەتلەپ ياساتقان ھەشەمەتلىك تەكىيخانىلىرى بار ئىدى. سارايىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە — تاشقىرىقى سارايغا مەخـ ـسۇس ئىشان جەمەتىنىڭ ئوچ ۋاخ تامىقىنى تەييارلايدىغان ئاشخانا

ۋە يۇيۇنۇش ئۇچۇن مۇنچا ـ ھاممام، تەرەت ئېلىش ئۇچۇن مۇستەھەپخانا جايلاشقانىدى.

ئىچكىرىكى ساراي ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خاس ھەرىمى بولۇپ، بۇ سارايىنىڭ باشقا سارايلاردىن پەرقى: تاملىرى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم بولۇپ، ئىشانىنىڭ ئاغىچا ـ توقاللىرى ۋە ئۇلارنىڭ كېنىزەكلىرى تۇراتتى. بۇ سارايغا ئالاھىدە تەربىيىلەنگەن، پەچەپ ئاختا قىلىۋېتىلگەن سوپى خىزمەتكارلاردىن باشقا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرىلا بىمالال كىرىپ ـ چىقالايتتى.

ئىشان قەسىرىنىڭ ئالدىدا ناھايىتىمۇ چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك ياسالغان، قۇببە ـ مۇنارلىرى كۆككە بوي سوزۇپ تۇرىدىغان ھەزرەت خانىقاسى ھەيۋەت بىلەن چوقچىيىپ تۇراتتى. ئىچكىرىكى خانىقا ۋە تاشقىرىقى خانىقا دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن بۇ كاتتا ئىمارەتتە تۆت ـ بەش مىڭ سوپى ـ دەرۋىش بىمالال ھەلقە ـ سۆھبەت قۇرۇپ، جەررە ـ ساما سېلىپ، ئىبادەتكە مەشغۇل بولالايتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان خەلىپىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇدۇل كېچەشخانىسىغا كىرىپ توختىدى. ئۇنىڭغىچە ئىشانغا سوغدىشىپ دېگۈدەك كىرىپ كەلگەن سوپى خىزمەتكار ئىشانىنىڭ بېشىدىن يوغان سەللىسىنى ئېلىپ قوزۇقلا ئاستى، ناۋات رەڭ رومىلىنى يېشىپ، ئېغىر جەندىسىنى سالدۇردى. ئاخىرىدا مەسە ـ كالىچىنى سالدۇردى ـ دە، تۆر تەرەپتىكى قوشلاپ سېلىنغان تەتىلا كۆرپىنىڭ ئۈستىگە يانپاشلىغان ئىشانىنىڭ بىقىنىغا ئاجايىپ ماھارەت بىلەن قۇراپ تىكىلگەن ئىككى تەكىيىنى يۆلىدى ۋە يوغان يەلپۇگۈچ بىلەن چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەن ئىشاننى يەلپۇشكە باشلىدى.

ئابدۇراززاق خەلىپىدىن باشا خەلىپىلەر ئىشانىنىڭ ئالدىدا جەندىلىرىنى يېشىپ بەھۇزۇر ئولتۇرۇشتىن ئەيمىنىپ، پەگاھىدىلا يۇكۇنۇشتى. ھايال ئۆتمەي سوپى خىزمەتكارلار داستىخان

سېلىپ، داستىخان ئۈستىنى يېگىلا تونۇردىن سويۇۋالغان پېتىر قاتلىما، پاقلان گۆشى ۋە سوغۇق باچكا كاۋېپى، قېتىق، قايماق، كاشكاپ، شەربەت ۋە قوغۇن - تاۋۇزلار بىلەن كۆمۈۋەتتى. ئىشان ئانچە ئىشتىھاسىزلا، باشقا خەلىپىلەر يىرتقۇچلارچە ئاچ كۆزلۈك بىلەن داستىخانغا تاشلاندى.

بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك ۋاقىتتا ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا يالماپ - يۇتۇش، يېپ - ئىچىشلەردىن كېيىن داستىخاندىكى گۆش - كاۋاپ سېلىنغان لېگەن - تاۋاقلار پۈتۈنلەي قۇرۇقدالدى. باشقا نازۇنېمەتلەرمۇ ئاساسەن ئېشىپ قالمىغان بولۇپ، داستىخاندا سۆڭەك ۋە قوغۇن - تاۋۇز شاپاقلىرى دۆۋىسى پەيدا بولغانىدى. قورسىقىنىڭ تويغىنىنى بىلەلمەي ئاچ كۆزلۈك بىلەن زىيادە جىق يەۋەتكەن خەلىپىلەرنىڭ بىرقانچىسى سۆڭرەلمەي «كارت - كارت» قىلىپ كېكىرىشكە باشلىدى. قىسقىلا دۇئادىن كېيىن، داستىخان يىغۇۋېتىلدى. ئىشان ئىشىك تۈۋىدە قول باغلاپ تۇرغان سوپى خىزمەتكارنى چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى - دە، قورسىقى تويۇپ مۈگدەشكە باشلىغان خەلىپىلىرىگە قاپىقىنى تۇرۇپ قارىۋەتكەندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— بىردەم مۈگدەشمەي ئولتۇرۇشسىلا، تەقسىرلىرىم، — دېدى ئىشان ئۇلارنى ئادەتتى بويىچە «ئەھلى - سۈلۈكىنىڭ باھادىرلىرى» دەپ تەرىپلىمەستىن قوپالراق بىر خىل تەرزدە گەپ باشلاپ. ئىشانىنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئېسىگە كەلگەن خەلىپىلەر قايتىدىن يۈكۈنۈپ قەددىنى رۇسلاشتى. ھىدايىتۇللا ئىشان قەلەمتىراشنىڭ ئۇچى بىلەن چىشىنى كولاۋاتقان موللا نەقى خەلىپىگە ئالىيىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بايام شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئاستا-نىگە لەشكەر تارتىش ئىشىنى قارارىدىن ئۆتكۈزدۇم، ئىنشائاللا، بۇ ئىش پات يېقىندا ۋۇجۇدقا چىققۇسى. شۇڭ ۋەجىدىن بىزمۇ

دەرھال ئاستانىدىكى مۇرىدىل ھىدايەتچى يارۇ بۇرادەرلەرنى ھەر-
كەتلەندۇرۇپ تەييارلىق قىلىپ تۇرۇشىمىز كېرەك، —
ھىدايىتۇللا ئىشان بىر باغ بېشىدەك ئاپئاق ساقاللىرى كىندىكىگە
چۈشۈپ تۇرغان قېرى خەلىپىسى ئابدۇراززاق خەلىپىگە قاراپ
قويۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئابدۇراززاق خەلىپەم قەشقەر-
دىكى يارەنلەردىن ياش - كۆچتۈكگۈرلەرنى يىغىپ بىر سوپى
لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللەپ، ئۆزى بۇ قوشۇنغا باش بولىدۇ.
لازىملىق قورال - ياراغلارنى شاھزادە ئالىيلىرىغا دەپ ئوردا
لەشكەرخانىسىدىن ئالدۇرۇپ بېرىمەن. قالغانلىرىڭلار موللا سا-
قى خەلىپەم بىلەن موللا نەقى خەلىپەمگە ياردەملىشىسىلەر. ھا-
زىرلا ئاستانىگە يولغا چىقىپ، ئاستانە، مەكىت، قاغىلىقتىكى
يارەنلەردىن سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللىگەندىن سىرت،
ئۇشبۇ يۇرتلاردىكى سۇلۇكنى تەرك ئەتكەن ئاۋام ئارىسىدا شاھزا-
دە يولۋاسخان ئالىيلىرىنىڭ ئەدلۇئادالىتى، مېھىر - شەپقەتلىرى
ھەققىدە، سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ ئادالەتسىزلىكى ۋە زالىملىقى
ھەققىدە تەرغىبات ئېلىپ بارىسىلەر. ئول يۇرتلاردىكى سوپى
لەشكەرلەر دەرھال قەشقەرگە جەمئىي بولغاي. ئاستانىگە
لەشكەر تارتىشتىن ئىبارەت مەقسەت - مۇددىئالار ناھايىتىمۇ
پىنھان تۇتۇلغاي. بولۇپمۇ مەخدۇمزادىلەر باشچىلىقىدىكى ئىسھا-
قىيە سۇلۇكىدىكى قارا تاغلىق مۇرتەتلەردىن تولىمۇ ئېھتىيات
قىلسۇنلار. ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە شاھزادە يولۋاسخان ئالىيە-
لىرىنىڭ نۇسرىتى ئۈچۈن، ئاستانىنى بېسىپ يانقان، سەلتەنەتنى
چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنى قوغلاپ
چىقىرىش ئۈچۈن تەڭ كۈچ چىقارغايمىز.

— ئىلاھائامىن!

— پىرىمنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى!

خەلىپىلەر شۇنداق دېيىشكىنىچە ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئەگە-
شىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى - دە، «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ

يۇزلىرىنى سىيپاشتى.

دۇئادىن كېيىن ئىشان چاۋاك چېلىپ خىزمەتكارنى چاقىرىدى ۋە ئىشىك تۆۋىدە قول باغلاپ پەيدا بولغان سوپى خىزمەتكارغا «چىلىم» دەپ بۇيرۇق قىلدى. كېچەشتىن كېيىن چىلىم ئىلتىپات قىلىش ئىشانىنىڭ كېچەشتىن مەمنۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. چىلىمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ خەلىپىلەر قايتىدىن روھلاندى. تاماقتىن كېيىنلا خۇمارى تۆتۈشقا باشلىغان ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ گاللىرى قىمىلداپ، بۇرنىدىن سۇ ئېقىشقا باشلىغانىدى.

هايال ئۆتمەي ئىككى نەپەر سوپى خىزمەتكار مۇشتۇمدەك سەيخانىسى بار، نەپىس ياسالغان ئىككى چىلىم بىلەن چويۇن چوغدانىنى كۆتۈرۈپ كىردى ـ دە، بىرىنچى چىلىمنى هىدايىتۇللا ئىشانغا هۆرمەت بىلەن تەڭلىدى. ئىشان چىلىمنى قولىغا ئېلىپ بولغۇچە يەنە بىر سوپى خىزمەتكار لىق نەشە بەسلىغان چىلىمنىڭ سەيخانىسىغا چويۇن چوغداندىكى ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىنى لاخشىگەر بىلەن قىسۇېلىپ سالدى. ئىشان چىلىمنى خورۇلدىتىپ شوراشقا باشلىدى. چىلىمنىڭ سەيخانىسىدىن دەسلەپتە كۆكۈچ ئىس كۆتۈرۈلدى، كېيىن لاپىيدە قىلىپ ئوت ياندى. ئىشان چىلىمنى هەر قېتىم ئىشتىها بىلەن شورىۋالغاندا چىلىمنىڭ سەيخانىسىدىن بىر غېرىچ ئېگىزلىكتە ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلەتتى. ئىشانىنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن يەڭدەك تۆتۈن پۇرقىراپ چىقاتتى. بىرئاز خۇماردىن چىققاندەك بولغان ئىشان چىلىمنى نەپسى تاقىلداپ كۆزلىرىدىن ياش ئېقىشقا باشلىغان ئابدۇراززاق خەلىپىگە تەڭلىدى. چىلىمغا نۆۋەت كۆتۈپ تۇرغان باشقا خەلىپىلەر بولسا ئۆي ئىچىدە لەيلەپ تۇرغان كۆكۈچ ئىسلارنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئىچىگە تارتىشقا باشلىدى. ئىككىنچى چىلىممۇ هىدايىتۇللا ئىشاندىن باشلاپ ئەنە ئاشۇ تەرزدە ئايلىنىشقا باشلىدى.

چىلىمنى خۇماردىن چىققۇچە تارتىپ كۆزلىرىگە هەررەڭ ـ

سەررەڭ نەرسىلەر كۆرۈنۈشكە باشلىغان خەلىپىلەر «ئىشقى، ئىشقى» دەپ توۋلاشقا باشلىدى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزىگە بايا شاھزادە يولۇاسخاننىڭ ھۇزۇرىدا بىللە شاراب ئىچكەن دۇتار-چى جۇۋاننىڭ نازلىق جىلۋىسى قايتىدىن زاھىر بولۇپ، تومۇرلىرىدا شەھۋەت تۇيغۇلىرى غەلىيان كۆتۈرۈشكە باشلىدى ـ دە، كۆڭلى ئىختىيارسىز ھەرىمنى تارتىشقا باشلىدى. ئۇ بىرلىرى تامغا يۆلەنگىنىچە، بىرلىرى بېشىنى ئىككى تىزىنىڭ تۆۋىنىگىچە ساڭگىلاتقىنىچە ئاللىقانداق شېرىن خىياللارغا ئەسىر بولۇپ كەتكەن خەلىپىلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، دەلدۇگۇنۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سوپى خىزمەتكارىنىڭ يۆلەشتۇرۇشى بىلەن كېڭەش-خانىسىدىن چىقىپ ئۇدۇل ھەرەمخانىسىغا قاراپ ماڭدى.

3

ئوردا بېغىنىڭ خاس خانىسىدا پۈتكۈل قەشقەرنىڭ ئەمىرى بولغان شاھزادە يولۇاسخاننىڭ نەزىرىگە ئىلىنىپ، ئەسەبىيلەرچە سۆيۈشىگە، ئەركىلىتىشىگە، ۋىسال لەززىتى بەخش ئېتىشىگە نائىل بولغان گۈلشەن، شاھزادە بىلەن ئۇزۇنراق ئىشقۇازلىق قىلىشقا ۋە بارلىق ناز ـ خۇلقىنى چىقىرىپ شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى تولۇق ئۇتۇۋېلىشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ، شارابنى كۆپ ئىچىپ قويغان شاھزادە بىر قېتىملىق پەيزىدىن كېيىن خورەككە چۈشۈپ كەتكەنىدى.

ئۆزىنى ئوردا كېنىزەكلىرىنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان گۈلشەن شاھزادىنى ئەنە ئويغىنىپ قالار، مانا ئويغىنىپ قالار دېگەن تەمە بىلەن، كەلگۈسىدىكى تاتلىق خىياللىرىغا ئەسىر بولۇپ قايسى ۋاقىتتا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى.

كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغان ۋاقىتتا ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان گۈلشەن تۆشەكتە ئۆزىنىڭ قىپيالىڭاچ ھالەتتە يالغۇز ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەم تەئەججۇپلەندى، ھەم مەيۈسلەندى، لېكىن شاھزادە بىلەن بايام قىلىشقان ئىشقۇازلىقىنى خىيالىدىن قايتا ئۆتكۈزگەندە ۋۇجۇدىنى قايتىدىن بىر بەختىيارلىق تۇيغۇسى چىرمىۋالدى. ئەمما، ئۇ مەستلىكىدىن يېشىلىپ، ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان شاھزادە يولۇاسخانىنىڭ ئۆزىنى ئويغىتىپ قويۇشقىمۇ رايى بارماي كېيىملىرىنى چالا - بۇلا كىيىپلا بەخىرامان ھالدا باغدىن چىقىپ كەتكەنلىكىدىن زىنھار خەۋەرسىز ئىدى.

گۈلشەننىڭ خىياللىرى تىنىمسىز ئىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا شاھزادە بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق قىلىشقان مەسلىھەتى ۋە شاھزادىنىڭ ئۆزىنى ئەسەبىيلەرچە سۆيۈۋېتىپ «خۇش بول، گۈلشەن، سېنى ھازىر قەشقەرنىڭ بىر نائىب ئەمىرى ئەمەس، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ خاقانى سۆيۈۋاتىدۇ، پات يېقىندا خانلىق تەختىدە ئولتۇرسام سېنىمۇ ئاستانىگە ئەكېتىمەن» دېگەن سۆزلىرى خىرە - شىرە زاھىر بولدى - دە، ۋۇجۇدى ئېيتقۇسىز خۇشاللىققا چۆمدى. شارابنىڭ تەسىرىدە بېشىنىڭ لوقۇلداپ ئاغرىشىنىمۇ ئۇنتۇدى. ھەئە، ئەمىر ئوردىسىنىڭ ھەرىمىدىكى كېنىزەكلەرنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىدىن كۆرە، خان ئوردىسىنىڭ ھەرىمىدىكى كېنىزەكلەرنى باشقۇرۇش مەرتىۋىسىگە ئېرىشىش نېمىدېگەن زور بەخت - ھە! ئۇ چاغدا گۈلشەن تاۋار - دۇردۇن، ئالتۇن - كۈمۈش، ئۇنچە - مەرۋايىتلارغا پۈركىنىپ ياشايدىغان مەرتىۋىلىك، زەردارئاغىچا خېنىملاردىن بولۇپ قالىدۇ. نۇرغۇن خىزمەتكارلار، دېدەكلەر، كېنىزەك قىزلار ئۇنىڭ خىزمىتىگە قول باغلاپ خوش - خوش دەپ تۇرىدۇ. ھەرەمگە كېنىزەك تاللاش، ھەرەمدىكى كېنىزەك خىزمەتكارلارنىڭ خىراجەتلىرىنى باشقۇرۇش، تارقىتىش ... ھەممىسى گۈلشەننىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

دۇ. مەنمەن دېگەن ئەمىرلەر، بەگزادىلەر، بايۇەچچە، زەردار ـ تۆرىلەر ئۇنىڭ ئېتىكىگە دۇم چۈشىدۇ. ساندۇق ـ ھەميانلىرىنى تىللا، جاۋاھىراتلار بىلەن تولدۇرۇۋېتىدۇ. ھەئە، ئۇ چاغدا گۈل-شەن بەزمىخانىنىڭ ھېلىقى غىتمەك خوجايىنىنى قانداق خورلاش-نى، قانداق جازالاشنى ئالدىرىماي ئويلىشىدۇ. ئۇنىڭ قىلغان ھاقارەت ـ خورلۇقلىرىنى بىر ـ بىرلەپ كۆزىگە كۆرسىتىدۇ...

گۈلشەن ئەنە شۇنداق تىنىمسىز خىياللار ئىلكىدە سۈرە ئوقۇشىنىمۇ ئۇنتۇپ غۇسۇل قىلدى. ئاندىن كىيىملىرىنى كى-يىپ، بېزەكلىرىنى تاقاپ، ئوردا بېغىنىڭ دەرۋازىسىنى تەييارلاپ قويغان مەپىگە چىقتى ـ دە، ئۇدۇل ھىندى سارىيىدىكى بەزمىخا-نىغا جۆنىدى.

ئادەتتە ئەسىر ۋاقتىدىن بۇرۇن ئانچە قىزىمايدىغان بەزمىخانا بۈگۈن قازاندەكلا قاينىاپ كەتكەنىدى. سارايىنىڭ كەڭرى سەينىسى-دىكى ئون نەچچە مەپىگە قاراپ گۈلشەن بۈگۈن بەزمىخانىغا خېلى كۆپ مېھمان كەلگەنلىكىنى پەملىدى. بەزمىخانا ئىچىدىكى ئايرىم خانىلاردىن ئاڭلانغان «ئاللا، ئاللا» سادالىرى بەزمىخانىنىڭ قې-لىن تاملىرىدىن ئەكس سادا قايتۇراتتى.

گۈلشەن ئۆزىنىڭ ھۈجرىسىغا كىرىپ يوغان تىكلىمە ئەي-نەكنىڭ ئالدىدا گىرىم قىلىشقا تۇتۇندى. شۇ ئەسنادا تەكەللۇپ-سىزلا كىرىپ كەلگەن بەزمىخانا خوجايىنى بوسۇغىدىن پۈتىنى ئالا ـ ئالمايلا گۈلشەنگە تەنە تاشلىرىنى ئېتىشقا باشلىدى:

—ۋاي ئاللا، گۈلبەلىق خېنىم، ئەمدى كەللىمۇ، سىلىنىڭ جودالىرىنى قىلىپ يوللىرىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان بايۇەچچىلەر بە-شىمنى ئوچاق ئېتىۋېتەيلا دېدى. ماڭا قايلىسىلا، مىسىلداپ ئولتۇرماي پەردازلىرىنى غاچ ـ غۇچلا قىلىپ، مېھمانلىرىنىڭ ئالدىغا چىقسىلا.

ئاۋازى ئاياللارنىڭكىدەك زىل، يۇمشاق چىقىدىغان، ساقال-سىز كوسا يۈزىگە سۈس ئەڭلىك، چاقماق كىرپىكلىك چىرايلىق

كۆزلىرىگە سۈرمە، نازۇك ئىنچىكە بارماقلىرىغا خېنە يېقىپ، ئاياللاردەك ناز - خۇلق بىلەن سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدىغان ئوتتۇز - ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى بۇ غىتمەك خوجايىنىدىن گۈلشەن ئادەتتە ئۆلگۈدەك قورقاتتى، ھەرقانداق بۇيرۇقىدىن چىقالمايتتى. ئۇنىڭ سىزغان سىزىقىدىن قىلدىن قىيىق كەتمەس-لىككە تىرىشاتتى.

ئايدەك جامالى، يېقىملىق، سۈزۈك ئاۋازى، تەڭداشسىز دۇتار چىلىش ماھارىتى سەۋەبلىك بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇن كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرىپ بىر نامەردگە ئەگىشىپ بۇ بەزمىخانىغا كىرىپ قالغان گۈلشەن نۇرغۇن قەرز ھېسابىغا مۇشۇ بەزمىخانىغا گۆرۈگە تۇتۇپ قېلىنغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بۇ ھىندى سارىيىدىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بىر قېتىممۇ ئايرىلىپ باقمىدى. دۇتار چېلىپ، ناخشا ئوقۇپ بېرىپ بەزمىخا-نىغا كىرگەن بايۇەچچىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئاچتى. ئەمما، بەزمىخا-نىدىن بېشىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە ھەرگىز جۈرئەت قىلال-مايتتى. نامى پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە پۈر كەتكەن بۇ ناخشىچى خوتۇننى ھىندى سارايۇەن بىلەن مۇشۇ غىتمەك خوجايىنلا، شەر-ئى مەھكىمىسىنىڭ چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇ-شىدىن قوغداپ كېلىۋاتاتتى. گۈلشەن تۈرلۈك بەزمىلەرگە چىل-لاپ ئەۋەتكەن ياسىداق مەپىلەرگە چىقماي، كوچىغا پىيادە چىق-سىلا ئون نەچچە قەدەم ماڭمايلا شەھەر خەلقىنىڭ غەزىپىگە ئۇچ-رايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ چاغدا ئۇنى ھېلىقى بەگ - تۆرىلەرنىڭ ھېچقايسىسى قوغداپ قانات ئاستىغا ئالالمايتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ھەرقانچە خورلۇق تارتسىمۇ، بۇ غىتمەك خوجايىن-نىڭ كۆزىگە قاراشقا مەجبۇر ئىدى. ئۇنىڭسىزمۇ بەزمىخانىسى ۋە مال - دۇنياسى بىلەن قەشقەرنىڭ لۇكچەك - كاللا كېسەرلە-رىنى ئىندەككە كەلتۈرۈۋالغان بۇ غىتمەكنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغانلىقىغا گۈلشەن ئىشىنەتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ھەر ئامال-

لارنى قىلىپ شاھزادە يولۇاسخاننىڭ ھەمايىسىگە ئېرىشىپ، بۇ يەردىن قۇتۇلۇپ چىقىشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلاتتى.

بۇگۈن شاھزادىنىڭ ئالاھىدە ئىلتىپاتىغا نائىل بولغان گۈلـ شەن خېلىلا يۇرەكلىك بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ خوجايىنـ نىڭ غۇنچىدەك قەددىگە، قېنىق پەرداز قىلىۋالغان ئاق پۇسىلاق چىرايىغا ياراتمىغان قىياپەتتە نەزەر تاشلىدى - دە، لەۋلىرىنى يىمىرىپ جاۋاپ بەردى.

— نېمانچىۋالا ئالدىرىتىلا، غوجام، — دېدى گۈلشەن «غو-جام» دېگەن سۆزنى مەسخىرە بىلەن سوزۇپ تەلەپپۇز قـ-لىپ، — شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قېشىدىن خالىغانچە يېنىپ كەلگىلى بېشىم ئونمىدى مېنىڭ. شاھزادە ئالىيلىرى ماڭغىلى قويماي تۇتۇپ قالدى. ھېلىمۇ خېلىلا ئالدىرىدىم، بولمىسا بىز دېگەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىر تال خەستەكلا ئادەملەر-مىز.

غىتمەك خوجايىن گۈلشەننىڭ شاھزادىنى پەش قىلىپ تەئەد-دى قىلىۋاتقانلىقى، يەنە تېخى سەن شاھزادىنىڭ ئالدىدا نېمە-تىك؟ بىر تال خەسكىمۇ ئەرزىمەيسەن دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ غەزەپتىن تىترىدى.

شۇنداقتىمۇ ئىچكى تۈيغۇسىنى ئاشكارىلىمىدى. ئۇ گۈلشەد-نىڭ چاچلىرىنىڭ يۇيۇلغان بولسىمۇ ئۆرۈلگەنلىكىنى، چىرايىدە-كى گىرىملەرنىڭ، ھەتتا كۆزلىرىگە سۈرۈلگەن سۈرمىنىڭمۇ پاكىز يۇيۇلۇپ كەتكەنلىكىگە قاراپ، بۇگۈن گۈلشەننىڭ شاھزا-دىگە يالغۇز دۇتارلا چېلىپ بەرمىگەنلىكىنى، شۇڭلاشقىمۇ ئۇنىڭ بىردىنلا يۇرەكلىك، تەكەببۇر بولۇپ قالغانلىقىنى جەزم قىلدى - دە، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئۆزىنى بېسۋېلىپ، ئېھتـ-ياتچان پوزىتسىيە تۇتتى.

«راستتىنلا شاھزادە ئالىيلىرىغا ياراپ قالغانمىدۇر بۇ جالاپ، تۇرقىدىن قارىغاندا شۇنداقتەك قىلىدۇ، ھاكاۋۇرلۇقىنى

قارىمامدىغان، شاھزادە ئۇنىڭغا بىرەر ئىشنى ۋەدە قىلغان ئوخشىمامدۇ؟ شاھزادە ئۇنىڭغا راستىنلا ھامىيلىق قىلارمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس. بەلكىم بۇ جالاپنىڭ قاش - كۆزلىرىنى ئويناتماپ، ناز قىلىپ خۇلق چىقىرىشىغا چىداپ تۇرالماي بىرەر قېتىم كۆڭلىنى ئاچسىمۇ ئاچقاندۇر. شۇنداق، شاھزادىنىڭ ھەرىمىدە ئەركەك چۈشەن قونمىغان نى - نى قىزلار سامانىدەك تۇرسا، بۇ قېرى جالاپقا قاراشقا شاھزادىنىڭ نەدە چولىسى؟! خەپ توختاپ تۇر. ئەتىگىنچە راسا بىر ئەدىپىڭنى بېرىپ ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىڭنى ئۆزۈڭگە تونۇتۇپ قويمايدىغان بولسام...»

— ئاستانىدىن كەلگەن بايۇەچچە غوجام نېمىشقا ھازىرغىچە يېنىمغا كىرمەيدۇ دەپ كايىپ كېتىپ باردۇ.

مۇغبەچەنىڭ[1] بۇ سۆزلىرى غىتمەك خوجايىنىنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى. ئۇ دەرھال ئېسىگە كەلدى - دە، گۈلشەنگە قاراپ چىرايىغا ياسىما كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

— ئەينا، دېمىدىمۇ، گۈلبىلىق خېنىم، باياتىن بېرى سىلىنىڭ قەغىشلىرىنى قىلىپ، جودا قىلغان دەل ئاشۇ ئاستانىدىن كەلگەن بايۇەچچە. شۇ خەقنى تولا تەقەززا قىلماي ئىلدام بولسىلا، ئالتۇن بېلىقىم.

غىتمەك خوجايىنىنىڭ «ئالتۇن بېلىقىم» دەپ پەپىلەشلىرىدىن كۆرە «ئاستانىدىن كەلگەن بايۇەچچە» گۈلشەننىڭ بەكرەك دىققىتىنى تارتقانىدى.

«ئاستانىدىن كەلگەن بايۇەچچە بولسا تونۇشۇپ قويۇش كېرەك. پات يېقىندا شاھزادە يولۇاسخان بىلەن ئاستانىگە بارسام، دەماللىققا تونۇش - بىلىشسىز، ئۇلپەتسىز قالمايمەن. بۇنىڭ قىلچىلىك زىيىنى يوق...»

گۈلشەن تارتىشىپ تۇرمايلا ئورنىدىن تۇردى - دە، غىتمەك

---

① مۇغبەچە — بەزىسخانا خىزمەتكارى، مەي توشۇغۇچى.

خوجايىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.

خاس خانىغا كىرىپ كەلگەن گۈلشەن تۆردىكى كىمخاب كۆرپىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان، ئەمدىلا ئوتتۇز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، قاپقارا بۇرۇتلىرى گۈل رەڭ چىراي يىغا خويمۇ ياراشقان، قارا قاشلىق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، ئوڭ قېشىنىڭ ئۈستىدە بىر ئىلىك تارتۇقى بار سۆلەتلىك بۇ يىگىتنى بىر قاراپلا تونۇدى ـ ده، خۇشاللىقتىن يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى.

يىگىت گۈلشەننىڭ جاۋابەن سالىمغا ئورنىدىن تۇردى.

مېھماننىڭ سۆلەتلىك كىيىنىشىدىن، يەپ ـ ئىچىش ئۇچۇن زىيادە كۆپ نازۇنېمەتلەرنى بۇيرۇتۇپ، سېخىيلىق بىلەن پۇل تاپشۇرۇشىدىن، مېھمانغا گۈلشەننى تېپىپ بەرسە تېخىمۇ كۆپ نەپكە ئېرىشىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن غىتمەك خوجايىن بايىتىن بېرى گۈلشەننىڭ يولىغا ئۇنىڭدىنمۇ بەكرەك تەلمۇرۇپ كەتكەندى. شۇڭلاشقا، گۈلشەننى كۆرۈپلا ئاچچىقلاپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ئىدى.

— ئۆزلىرى بايىتىن بېرى تولا جېدىلىنى قىلىپ كەتكەن ئالتۇن بىلىق خېنىم مانا مۇشۇ، — دېدى غىتمەك خوجايىن بايۇەچچە يىگىتكە گۈلشەننى ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ، — قېنى بىلىقنى ئالدىلىرىغا ئەكىلىپ بەردىم. ئەمدى ئۇ سىلىنى ئېرىتىپ بىر دەريا سۇغا ئايلاندۇرۇپ ھاللىرىدىن كېتكۈزۈۋەتمىسە ھېساب ئەمەس. بۇ بىلىقنى قارماقلىرىغا ئىلىندۇرۇش ـ ئىلىندۇرۇملىسىلىك قارماقلىرىنىڭ دەستىسىنىڭ چىڭ ـ بوشلۇقىغا باغلىق بولۇپ قالدى، ئەمىسە.

غىتمەك خوجايىن قىلغان گېپىگە ئۆزىنىڭ مەستلىكى كېلىپ، قوشلاپ ئالتۇن ئۈزۈك سىلىۋالغان بارماقلىرىنىڭ دۇمبىسى بىلەن ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ نازلىق كۈلدى ـ ده، بەللىرىنى تولغاپ، كاسىسىنى ئويناتقىنىچە خاندىن چىقىپ كەتتى ۋە ئۇ

شك تۇۋىدىكى كۇتكۇچىگە مېھماننىڭ بۇيرۇتمىلىرىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ئەكىرىپ بېرىپ، ياخشى كۇتۇشنى ئالاھىدە تاپىلاپ قويۇپ غايىب بولدى.

— ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ، بايۋەچچە غوجام؟ — دېدى گۇلشەن مېھماندىن قايتىدىن ئەھۋال سوراپ، — شۇ كەتكەنچە بۇ بەزمىخانىغا پەقەتلا ئاياغ باسمىدىلا. ھەر قېتىم ئەسلىگىنىمدە بىلىپ - بىلمەي كۆڭلىنى چىگىپ قويغان بولغىيمىدىم دەپ كۆپ ئىزتىراپ چەكتىم.

— يوقسۇ، مەنمۇ خېنىمنى دائىم ئەسلەپ تۇرىدۇم. مانا بۇگۈن قەشقەرگە كېلىپلا ئۇدۇل بەزمىخانىغا كەلدىم. ئۆزلىرىنى سىرتقا چىقىپ كەتكەن، ھېلىغىچە كېلىدۇ دېيىشتى. گېلىمدىن ھېچنېمە ئۆتمەي يوللىرىغا قاراپ تۇرۇشۇم.

گۇلشەن يىگىتنىڭ شېرىن - شېكەر سۆزلىرىدىن خۇددى چايغا سالغان قەنتەتكىلا ئېرىپ كەتتى ۋە بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئاۋۋالقى ئىشلارنى غىل - پاللا كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى.

شۇ چاغدا يىگىتنى بۇ بەزمىخانىغا قەشقەردىكى بىر نەچچە بەگزادىلەر تاسادىپىي باشلاپ ئەكىرگەن ۋە گۇلشەننى قىچقارتقۇزۇپ، دۇتار چالدۇرۇپ بەزمە قىلىپ بەرگەنىدى. شۇ چاغدا گۇلشەننىڭ يېقىملىق ئاۋازى ۋە ماھارەتلىك دۇتار چېلىشلىرىغا شەيدا بولۇپ قالغان يىگىت گۇلشەندىن كۆزىنى ئۇزەلمىگەنىدى. ئىشقۇازلىقتا خېلىلا پىشىپ قالغان گۇلشەنمۇ قاش - كۆزلىرى ۋە مەنىلىك بېقىشلىرى ئارقىلىق يىگىتكە كۆڭۇل - مەيلىنى بىلدۇرگەنىدى. بەزمە ئاخىرلاشقاندا يىگىت دوستلىرى بىلەن چىقىپ كېتىپ ھايال ئۆتمەيلا ئۆزى يالغۇز يېنىپ كىردى - دە، گۇلشەن بىلەن بىر كېچە بىللە بولدى ۋە ئەتىگىنى خوجايىنىغا بېرىشقا تېگىشلىك ھەقنىڭ سىرتىدا گۇلشەنگە ئىككى تىللا ھەدىيە قىلدى. گۇلشەن بۇ ئىككى تىللانى غىتمەك خوجايىندىن يوشۇرۇپ، بوينىغا ئېسىۋالغان تۇمارنىڭ قېتىغا تىكىپ ساقلاپ

قويغان بولۇپ، بۇ ئىككى تىللا ھازىرمۇ ئاشۇ تۇمار بىلەن بويىندا بار ئىدى: گۈلشەن يېگىتنىڭ مەردلىكى، سېخىيلىقى ۋە ئىشقىغا زىلقىتا تولىمۇ يېگانە بىر يېگىت ئىكەنلىكىنى ھەر قېتىم ئېسىگە ئالغاندا، ئاشۇنداق بىر كېچىنىڭ يەنە بىر تەكرارلىنىشىنى تولىمۇ ئارمان قىلاتتى.

مانا بۇگۈن گۈلشەن بارلىق تىلەكلىرىگە يېتىدىغان ئوخشايدۇ. چۈشتە شاھزادىنىڭ ئىلتىپاتىغا نائىل بولدى. مانا ئەمدى ئۇچ يىلدىن بېرى يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇرۇپ كەتكەن يېگىتى بىلەن قايتا دىدارلاشتى.

— ئۆزلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلگەن بولسام ھېچ يەرگە چىقماي كۈتكەن بولاتتىم، — دېدى گۈلشەن شاراب تولدۇرۇلغان جامنى يېگىتكە تەڭلەپ تۇرۇپ، — خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئاستانىگە بېرىپ قالسام، پات - پات دىدار كۆرۈشۈپ تۇرىمىز.

— ئىنشائاللا، دېگەنلىرى كەلگەي ئىلاھىم، — دېدى يېگىت، — جامدىكى شارابنى ئىچەيلى، ئاشۇ چاغدا بىللە شاراب ئىچكىنىمىز پەقەتلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ، — يېگىت نېمە ئۈچۈندۇر ئىچكىرىلەپ سوراپ قالدى، — ئاستانىگە نېمە ۋەجدىن بارىدىغان بولۇپ قاللا، خېنىم.

— شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرى بىللە ئاپىرىدىغان بولدى، — دېدى ھاياجانلانغان گۈلشەن ماختانغان ھالدا ئەزۋەيلەپ سۆزلەپ، — بۇگۈن مېنى شاھزادە ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ مەپە ئەۋەتىپتىكەن، ئوردا ببغىدا بەزمە قىلىپ ئولتۇرساق، ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى كىرىپ كەلدى. شاھزادە بىلەن ئىشان ھەزرەتلىرى ئاستانىگە لەشكەر تارتىدىغانلىقى مەسلىھەتنى قىلىشتى. ئىشان ھەزرەتلىرى كەتكەندىن كېيىن شاھزادە ئالىيلىرى ماڭا پات يېقىندا ئاستانىگە بېرىپ تەختتە ئولتۇرسام سېنىمۇ بىللە ئەكېتىمەن دېدى. ئاستانىگە

بىرىپلا قالسام بۇنداق شاراب ئىچىشكەچ كۆڭۈل ئاچىدىغان پۇر-سەتلەر كۆپ بولىدۇ، غوجام.

شۇ تاپتا يىگىت گۈلشەننىڭ چىرايىدىن كۆرە، گېپىگە بەك-راق ئېتىبار بېرىۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ قەشقەر سەپىرىگە چىققاند-لىقىدىن ھەم بۇ بەزمىخانىغا كەلگەنلىكىدىن تولىمۇ مەمنۇن بول-غاندەك كۆرۈنەتتى.

يىگىت گۈلشەننىڭ ئاغزىدىن ھەممە سۆزلەرنى يۈلۈۋېلىۋې-لىشقا ئالدىراۋاتاتتى. لېكىن، يىگىت ئۆزىنى تۇتۇۋالغان بولۇپ، تولىمۇ ئېھتىياتچان ئىدى. كۆڭلىدىكىنى چاندۇرۇپ قويماس-لىق، گۈلشەننى قىلچىلىك گۇمانىي تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويماس-لىق، ئۇنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن سۆزلىتىش ئۈچۈن كۆڭلىدە قىسقىلا پىلان تۈزدى ـ دە، بۇلۇڭدىكى خۇرجۇنىڭ ئىزمىسىنى ئېچىپ، يەكەننىڭ بىر كىيىملىك خانىتىلىسىنى، بىر كىيىملىك يېشىل شايىسىنى، بىر تال ھىلھىلە رومالنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمىيىنىدىن ئىككى تال تىللا ئالدى ـ دە، ھەممىسىنى گۈلشەننىڭ ئالدىغا قويدى.

— خېنىمنىڭ لايىقىدا بولمىسمۇ، بۇ ئەرزىمەس سوۋ-غاتلارنى ئالغاچ كەلگەنىدىم. ئاز بولسىمۇ قوبۇل قىلغايلا.

سوۋغا ـ سالاملارنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن گۈلشەننىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى ـ دە، باشقىچە ناز ـ خۇلقلىرى بىلەن يىگىتنىڭ كۆڭلىنى ئۈتۈشقا تىرىشتى. يىگىت تولىمۇ سەگەك ئىدى. ئۇ شارابنى ئۆزى ئازراق ئىچىپ گۈلشەننى كۆپرەك ئىچىشكە دەۋەت قىلاتتى ۋە چاندۇرمايلا گەپنى گۈلشەننىڭ ئاستا-نىگە بېرىش ئىشىغا يۆتكەيتتى. ھېچنىمىدىن بىخەۋەر گۈلشەن بولسا يىگىتكە بۇگۈن چۈشتە شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئوردا بېغىدا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن قىلىشقان مەسلىھەتلىرىنى ۋە مەستلىك-تە ئۆزىگە بەرگەن ۋەدىسىنى تولۇقى بىلەن سۆزلەپ بەردى.

4

«پەگاھدا ئېشەك ھاڭرىسا، ئۇنى تۆرگە يەتمىگۈدەك» چوڭ-لۇقتىكى ھەزرەت خانىقاسىنىڭ ئىچى تۆت - بەش يۈزچە سوپى - دەرۋىشنىڭ «ھۆم - ھۆم»، «ھۇ - ھۇ» لىرى بىلەن قاياپ كەتكەندى. خانىقانىڭ قىبلە تەرىپىدىكى مېھرابتا ئىشان پىر بۇزرۇكنىڭ ئورنىلا بوش بولۇپ، ئاشۇ بوش ئورۇننىڭ ئىككى تەرىپىدە تام بويلاپ ئولتۇرۇشقان ساقاللىرى كىندىكىگە چۈشكەن قېرى دەرۋىشلەر، قىزىۋاتقان جەررە - سامانىڭ رىتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ، گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە تەڭ ئىرغاڭلىتىپ، باشلىرىنى ئالدى - كەينىگە گىلدىڭشىتقىنىچە «ھۆمئاللاھ ھۆم - ھۆم، ھۇۋۇي ئاللاھ ھۇم!» دەپ جەررە تارتىپ ئولتۇرۇشاتتى. پۈت - قوللىرىنىڭ ماغدۇرى بار تەندۇرۇس ياش ۋە ئوتتۇرا ياش سوپىلار تۈكۈرۈكلىرىنى چاچراتقىنىچە «ھۆم - ھۆم!» دېيىشىپ، ھېلى ئوڭ، ھېلى تەتۈر پىرقىراشقىنىچە، يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ، سورۇننىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ساپايىلىرىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە تەلقىن ئېيتىۋاتقان تۆت نەپەر ھاپىزنى چەمبەر شەكىلدە ئوراپ، ساما — ھەرە تارتىشماق ئۈسسۈلى ئويناشماقتا ئىدى.

ئابدۇراززاق خەلىپە بولسا جەررە - ساماما تولا چۆرگىلەپ ھېرىپ كەتكەن ياكى بېشى قېيىپ ئولتۇرۇۋالغان سوپىلارنى قولىدىكى ھاسىسى بىلەن خۇددى قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالغان ئېشەكنى ھەيدىگەندەك سۆڭگەچلىرىگە سانجىپ، بىقىنلىرىغا نىقتاپ، گەدەنلىرىدىن ئىتتىرىپ، سورۇنغا چۈشۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلاتتى. جەررە بىلەن سامانىڭ رىتىمى بۇزۇلۇپ، پۈت - قوللىرى ھۆكمەتنىڭ ئۇدارىغا كەلمەي قالغان توپنىڭ قېشىغا كېلىپ، خۇددى دىرىژورلارغا ئوخشاش ئىما - ئىشارەتلەر بىلەن جەررە - سامانى قايتىدىن ھۆكمەتنىڭ رىتىمىغا چۈشۈرۈپ ماس-

لاشتۇراتتى. «ھۆم - ھۆم» سادالىرى خۇددى خانىقانىڭ چىغ ۋاسلىق ئۆگزىسىنى ئېچىۋەتكۈدەك دەرىجىدە گۈرۈلدەيتتى. بۇ گۈرۈلدەشلەر ئىچىدە ھاپىزلارنىڭ تەلقىنلىرى خۇددى يەرنىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك ناھايىتىمۇ ئاجىز ئاڭلىناتتى. ئۇلارنىڭ نېمىدەپ مۇناجات ئېيتىۋاتقانلىقىنى بىلمەك تولىمۇ تەس ئىدى.

جەررە - ساما بولسا بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقماقتا. شۇ دەقىقىدە ئوڭ - تەتۈر پىرقىراشقىنىچە ھەرە تارتىشماق ئۈسسۈلى ئويناۋاتقان بۇ سوپىلارنى بايام چەككەن نەشىنىڭ كەيپى ئوبدانلا تۇتقان بولۇپ، پىرقىراۋېرىپ خۇددى يوقىتىشقاندى. شۇ تاپتا بىرلىرى ئۆزىنى ھاۋادا پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك، بۇلۇتلار ئۈستىدە لەيلەپ يۈرگەندەك ياكى جەننەتتىكى ھۆرلەرنىڭ پاختىدەك يۇمشاق، بېلىقتەك شوخ قۇچاقلىرىغا ھەشقىپىچەكتەك چىرماشقاندەك سېزىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى ياكى خانىقا تامىلىرىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي قېلىشقاندى. مانا بىرقانچە سوپى ئاغزىدىن كۆپۈك يېنىپ، يەرگە يىقىلىشقا باشلىدى. بىردەمدىلا خۇددى ئۇجمە تۆكۈلگەندەك يىقىلىشقا باشلىغان بۇ سوپىلارنى سورۇندىن چەتكە تارتىپ ئاچىقىپ ئۇلگۈرمەيۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئابدۇررازاق خەلىپە «ئەۋۋۇ!...» دەپ نەرە تارتتى. بۇ سورۇندا تېخىچىلا پىرقىراۋاتقان جەررە - ساماچىلارغا توختاشقا بېرىلگەن بۇيرۇق ئىدى. ئابدۇررازاق خەلىپە بىرقانچە قېتىم نەرە تارتقاندىن كېيىن خۇددى يوقىتىش دەرىجىسىگە تېخى يەتمىگەن بىر قىسىم سوپىلار توختاپ شاققىدە سورۇندىن چىقىشىتى. ئەمما، خۇددى يوقىتىپ ياكى ئۆزىنىڭ ۋە ياكى خانىقا تېمىنىڭ پىرقىراۋاتقانلىقىنى بىلەلمىگۈدەك دەرىجىگە يەتكەن بىر قىسىم سوپىلار بولسا ھەربىر نەپەس ئېلىشىدا بىر قېتىمدىن «ھۆم - ھۆم! ھۆم!» دەپ بىر ئىزدا چۆرگىلەپ، جەررە - سامادىن توختىمايۋاتاتتى. ئابدۇررازاق خەلىپە بۇلارنىمۇ ھاسسىنى شىلتىپ يۈرۈپ مىڭ بىر جاپادا ئاران توختاتتى.

جەررە ـ ساما تىنچىغاندىن كېيىن، بايانتىن بېرى ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ بېرىپ ھۆكمەت ئوقۇپ ئۇنى بوغۇلۇپ قالغان ھاپىزلارنىڭ ئورنىغا باشقا ھاپىزلار ئالماشتى ـ دە، سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، يۈرەكنى ئەزگۈدەك مۇڭلۇق ئاۋازدا ھۆكمەت ئوقۇشقا باشلىدى:

ئىشق دەفتەرى سىغماس، دوستلار، دەرگاھىغا،
جۈملە ئاشىق يىغىلىپ بارغاي بارگاھىغا.
يەتتە دەۋزەخ تاقەت قىلماس بىر ئاھىغا،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.

ئىشق دەردىنى تەلەپ قىلدىم دەرمانى يوق،
ئىشق يولىدا جان بەرگەنىڭ ئارمانى يوق.
بۇ يوللاردا جان بەرمىسە ئىمكانى يوق،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.

ئىشق بازارى ئۇلۇغ بازار سودا ھارام،
ئاشىقلارغا سەندىن ئۆزگە غەۋغا ھارام.
ئىشىق يولىغا كىرگەنلەرگە دۇنيا ھارام،
ھەرنە قىلساڭ ئاشىق قىلغىل، پەرۋەردىگار.①

ھەم ۋەھىمە، ھەم مۇڭ ـ ھەسرەت ئارىلاشقان بۇ تەلقىن سادالىرى ئاڭلىغۇچىلارنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىپ، ئىختىيارسىز ھالدا بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھىكەبىرلىرىنى ئەسلەشكە، توۋا قىلىشقا، گۇناھىدىن پاكلىنىش ئۈچۈن ئىشانغا قول بېرىپ سۇلۇككە كىرىشكە مەجبۇرلايتتى. ۋۇجۇدىغا قىيامەتنىڭ

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

تۇرلۇك قىيناق ـ ئازابلىرى ۋەھىمە سالغان ساددا، ئاق كۆڭۈل، نادان سوپى ـ دەرۋىشلەر قورقۇنچ، تەشۋىش ئىلكىدە ئازابلىنىپ ئونقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. تۇغۇلغىنىغا، ئادەم بولغىنىغا، تىرىكچىلىك ئۈچۈن تىرماشقىنىغا مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، ئىچ ـ ئىچىدىن ئېزىلىپ، ھۇ تارتىشىپ يىغلىشاتتى. بۇ ئازابلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىشان پىرىدىن مەدەت تىلىشەتتى. ئىنسانلىق غۇرۇرى، ئەركەكلىك جاسارىتى، ئادەمىيلىك ئېڭى پايخان بولغان بۇ سوپى ـ دەرۋىشلەر شۇ دەقىقىدە ئۆزلىرىنىڭ ئاللاتائالا دۇنيادىكى بارچە مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى، ئەزىزى، كائىتىسى، مۇرۇۋۋەتلىكى قىلىپ ياراتقان سۆيۈملۈك ئىنسان ئىكەنلىكىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشقانىدى.

ھەلقى ـ ساما سورۇنىنى باشلاپ بېرىپ خانىقادىن يېنىپ چىققان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پات يېقىندا شاھزادە يولۋاسخان بىلەن ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بارغاندىن كېيىن قىلىدىغان ئىشلىرى ھەققىدە خىيال سۈرۈپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ دادىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ قەبرىسى تۇۋىگە كېلىپ قالغىنىنىمۇ تۇيماي قالدى.

كىچىكرەك بىر ئېغىز ئۆيدەك ياسالغان ھەزرەت گۈمبىزى[1] كېچە قاراڭغۇسىدا ئانچە كۆزگە چېلىقمايتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان گۈمبەزنىڭ ياغاچ پەنجىرىلىك ئىشىكىنى ئېچىپ ئىچىگە كىرىدى ـ دە، جايناماز ئورنىدا ئۆچكە، قوي تېرىسى سېلىنغان ئۇچ پايىلىك قەبرىنىڭ تۇۋىدە يۇكۇندى. پېشانىسىنى قەبرىگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. شۇ تاپتا دادىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمى ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى قىساسخورلۇق ئىوتىنى لاۋۇلداتماقتا ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم مەيلى خۇشال بولسۇن، مەيلى خاپىلىق تارتسۇن، سۇلۇك

① ھەزرەت گۈمبىزى — ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دادىسى دەپنە قىلىنغان بۇ يەر دەسلەپتە ھەزرەت گۈمبىزى، كېيىنچە ھەزرەت مازىرى، سەر مازار دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

تەۋرىتىش ئىشلىرى مەيلى ئوڭغا تارتسۇن، مەيلى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىسۇن، ئۇدۇل دادىسىنىڭ قەبرە بېشىغا كېلەتتى ـ دە، يالغۇز ئولتۇرۇپ تۇننى تاڭغا ئۇلايتتى. يېڭىدىن ـ يېڭى پىلانلارنى، ھەرخىل قۇۋلۇق ـ شۇملۇقلارنى دادىسىنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ تۇزەتتى. دادىسى بىلەن خىيالىي مۇڭدىشاتتى، ئوي ـ خىياللىرىنى دەيتتى ۋە كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرى ئۈچۈن مەسلىھەت سورايتتى. دادىسىنىڭ ئىشقىيە سۈلۈكىنى تارقىتىش يولىدا ئېلىپ بارغان جاپالىق رىيازەتلىرىنى ئەسلەيتتى.

بۇ يەردە ئۆزىگە يېڭىدىن ـ يېڭى ئىشەنچ، غەيرەت ـ شىجائەت تاپاتتى. شۇ تاپتا ئۇ بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل بۇرۇن دادىسىنى قازا شەربىتىنى ئىچىشكە ئېلىپ بارغان ئاستانە سەپىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈۋىدى، ئىچى ئاچچىق بولۇپ كەتتى. ۋۇجۇدىغا بىر ھەسسە زەھەر يىغىلدى...

5

مىلادىيە 1646 ـ يىل كەچ كۈز.

قەشقەر شەھىرىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە جايلاشقان ياغدۇدىكى[1] خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ئىشاننىڭ خانىقاسى يۈزلىگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. چاچ ـ ساقاللىرىنى بولدى دېگۈچە قويۇۋېتىشكەن، جۇل ـ جۇل جەندىلىك بۇ دەرۋىشلەر خانىقا سەيناسىدىكى ئەسكى كىگىز ـ بورىلارنىڭ ئۈستىدە ۋە خانىقا تاملىرىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاپتاپسىنغاچ، سۆگەگچ ـ ئېغىزمانلىرىنى كارتىلدىتىپ قاشلاپ، قويۇنلىرىدىن،

① ياغدۇ — ھازىر بۇ يەر ھەزرەت دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىشتانلىرىنىڭ ئېغىلىرىدىن پىتىلارنى بېقىشىپ، نېرىراقتا قاينا-ۋاتقان داشنىڭ تېزرەك پىشىشىنى كۈتۈپ، تەمەگەرلىك بىلەن ئولتۇرۇشاتتى. يەنە كىملەردۇر ھەزرىتى مازار پادىشاھى پىر بۇزرۇك[1] خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ چەكسىز مېھىر-شەپقەتلىرى، ئاجايىپ كەشپۇ كارامەتلىرى ھەققىدە ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ سۆزلەۋاتاتتى. ھەئە، ئۇلارنىڭ شۇنداپتا كەچ كۈزنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقىدا ئاپتاپسىنىپ، پىت بېقىپ ئولتۇ-رۇشلىرىمۇ، كۈندە ئۈچ ۋاخ قاينىۋاتقان داشقا تەلمۈرۈپ، ئەمە-گەك قىلماي قارىنى بېقىشلىرىمۇ ئاشۇ پىر بۇزرۇكنىڭ چەكسىز شەپقەت - ئىنايەتلىرىنىڭ جۇملىسىدىن ئىدى، ئەلۋەتتە.

خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بولسا شۇ تاپتا باھاردەك ئىل-لىپ كەتكەن ياسداق خۇتبىخانىسىدا ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا يال - يال ئىسسىق چىقىرىپ تۇرغان چويۇن سەندەلگە يېپىلغان يوتقانغا پۇتىنى تىققىنىچە يېلىنىڭ يەكتىكى بىلەنلا پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئولتۇراتتى. ئون ئۈچ - ئون تۆت ياشلىق خىزمەتكار سوپىچاق يۈمران مۇشتۇملىرى بىلەن ئىشانىنىڭ گەجگىسىگە يەڭ-گىل مۇشتلاۋاتاتتى.

شۇ ئەسنادا ئابدۇراززاق خەلىپە يەڭگىل قەدەم بىلەن كىرىپ كەلدى - دە، ئىشانغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھەزرىتى پەيزۇلئەنۋار[2] پىرىم!

خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان سالامغا جاۋابەن «لەببەي!» دېگىنىچە ئاستا قىمىرلىدى - دە، پەي ياستۇقتىن سېمىز گەۋدە-سىنى كۆتۈرۈپ تىكلەندى ۋە نېمە ئىش دېگەندەك قىلىپ تاپسىدا قول باغلاپ تۇرغان خەلىپىگە قارىدى.

— نېمەتلىك ئىشان پىرىمغا مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىكى

---

① مازار پادىشاھى پىر بۇزرۇك — خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ ئۇنۋانى بولۇپ، بارلىق مازار - ماشايىخلارنىڭ پادىشاھى دېگەن مەنىدە.

② پەيزۇلئەنۋار — بۇمۇ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ ئۇنۋانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، پۈتكۈل جاھانغا پەيزى چاچقۇچى دېگەن مەنىدە.

يارەنلەردىن خەۋەر كەلدى. ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ پىر بۇزرۇكى خوجا شادى دېگەن مۇرتەت ئۆلۈپتۇ.

— نېمە، خوجا شادى ئۆلۈپتۇ؟ — خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشان چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن يەنە جايىدا ئولتۇردى. پۈتىنى سەندەلگە يېپىلغان ئىسسىق يوتقانغا تىقتى. تاپسىدا ھىجايغىنىچە قول باغلاپ تۇرغان ئابدۇراززاق خەلىپىدىن قايتۇرۇپ سورىدى:

— بۇ خەۋەر ئىشەنچلىكمۇ، خەلىپەم؟

— ئىنشائاللا، راستتۇر، پىرىم، — دېدى ئابدۇراززاق خەلىپە، — ئاستانىدىن خەۋەر ئەكەلگەن بۇرادىرىمىز تاشقىرىقى ھويلىدا ھەزرىتىمىنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشاننىڭ چىرايىدىن خۇشاللىققەمۇ، قايغۇغىمۇ ئوخشاشمايدىغان بىر خىل ئىپادە يالت قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— دەرھال باشلاپ كىرسىلە ئول يارانىنى.

— خوش.

ئابدۇراززاق خەلىپە ئىشانغا ئېگىلىپ بىر تەزىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن، خۇتبىخانىدىن چىقىپ كەتتى - دە، ھايال ئۆتمەي قىرىق - قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بوي، تەمبەل بىر ئادەمنى باشلاپ كىردى. مېھمان ئەتىگەندىن بېرى توختىماي ئاتلىق يول ماڭغان بولسا كېرەك، قۇلىقىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان قارا كۆرپە تۇمىقىنىڭ ئالدى تەرىپىنى، تاشلانمىغان كۆرەك جۇۋىسىنىڭ كۆرپە ياقىسىنى قېلىن بىر قەۋەت قىرو باغلاپ كەتكەنىدى، ساقال - بۇرۇتلىرىدا قېتىپ قالغان مۇزلار تېخى ئېرىمىگەنىدى. ئۇ خۇتبىخانىغا كىرىپ خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشاننى كۆرۈپلا سەندەل قويۇلغان سۇپىغا ئۆزىنى گۈلۈپپىدە تاشلىدى - دە، ئۆمىلەپ بارغىنىچە ئاۋۋال ئىشاننىڭ پۈتىنى، ئاق يەكتىكىنىڭ پېشىنى، ئاندىن كېيىن گۆشلۈك، يۇمشاق

قولىنى كۆزلىرىگە سۈردى ۋە سۆيدى.

خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشان ئىسسىق قولىغا بۇ مۇخلىسىنىڭ ساقال - بۇرۇتىدىكى قىرو - مۇزلارنىڭ تېگىپ سۇۋۇشىشىدىن يىرگەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئېچكى تۇيغۇسىنىڭ يوشۇرۇپ، بۇ مۇخلىسىنىڭ ساداقەتمەنلىك بىلەن قىلىۋاتقان ھەربىكەتلىرىگە سۈكۈت قىلىپ تۇردى.

ھەزرىتى مازار پادىشاھ پىر بۇزرۇكنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە، مۇبارەك قوللىرىنى سۆيۈشكە، تون - سەرپايلىرىنىڭ پەشلىرىدىكى چاڭلارنى كۆزىگە سۈرتۈشكە مۇشەررەپ بولغان مۇخلىس نەچچە كۈندىن بېرى تارتقان يول ئازابىنى پاك - پاكىز ئۇنتۇپ ھاياجاندا ئېچ - ئېچىدىن ئېزىلىپ يىغلىماقتا ئىدى.

— سەبرى قىلغايسىز، ئى زاتىل ئەقتاب[1] مۇرىتىم، — دېدى خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشان مۇرىتىنىڭ تۆگە تاپىنىدەك يوغان، قوپال - يىرىك، مۇزدەك ئالمقانلىرى ئارىسىدىن قولىنى ئاستا تارتىۋېلىپ.

ئۆزىنى پىر بۇزرۇكنىڭ «زاتىل ئەقتاب» دەپ ئاتاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ھېلىقى مۇرىت قايتىدىن ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ بولسا بۇ ئاتاقنا تارلىقى كېلىپ ئېچى ئاداپ كېتىپ باراتتى. چۈنكى ئۇ ھازىرغىچە خوجىسىدىن تەمە قىلىپ كېلىۋاتقان زاتىل ئەقتابلىق ئىرشادنامىسىنى ئالالمىغان، ھەتتا باشقا سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئالدىدا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئىشان پىرىنىڭ ئاغزىدىن زاتىل ئەقتاب دەپ ئاتىلىشقا مۇيەسسەر بولالمىغانىدى. خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشان بولسا ئەشەددىي دۇشمىنى، نەۋرە ئىنىسى خوجا شادىنىڭ[2] ئۆلۈم خەۋىرىنى ئەكەلگەن بۇ مۇرىتىغا ئىنئام بېرىش تەرىقىسىدە زاتىل ئەقتاب دېگەن

---

① زاتىل ئەقتاب — پېشۋالىق، يولباشچىلىق دەرىجىسىگە يەتكەن مۇرىت دېگەن مەنىدە، ئىشانلار ئالاھىدە پېقىن مۇرىتلىرىنى ئاشۇنداق ئاتايدۇ.

② خوجا شادى — خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشاننىڭ تاغىسى خوجا ئىسھاق ۋەلىيۇللانىڭ ئوغلى.

بۇ سۆزنى ئالاھىدە ئىشلىتىۋاتاتتى.

ئىشان پىرنىڭ «سەبرى قىلغايسىز» دەپ قايتا - قايتا تەسەللى بېرىشى بىلەن ھېلىقى خەۋەرچى سوپى ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغىسىنى توختاتتى. خوجا مۇھەممەدىيۇسۈپ ئىشان خوجا شادىنىڭ ئۆلۈم سەۋەبىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىگىچە تەپسىلىي سوردى:

— ئاستانىدىكى بارلىق يارانلىرىمىز ئۇزۇندىن بېرى ئول مۇلھىد[1] ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق مۇرتەتلەرنىڭ زۇلمىنى يەتكۈچە تارتتى، — دېدى خەۋەرچى سوپى - ئىشان پىرنىڭ سوئاللىرىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىپ بولغاندىن كېيىن گەپنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مانا ئەمدى جانابىي پەيزۇللەنۇار پىر بۇزرۇكىنىڭ قارغىشى تۇتۇپ ئول مۇرتەت خوجا شادى ئۆلدى. ئاستانىدىكى بارلىق يارەنلىرىمىز تۆت كۆزى بىلەن ھەززىتى مازار پادىشاھى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ يولىغا، قۇياشتەك جامالىغا تەلمۇرمەكتە. ئىشان پىرىمىز تېزرەك ئاستانىگە ھىجر[2] قىلىپ، دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخان ۋە ئۇنىڭ ئەمىرلىرىنى، ئاستانىدىكى تېخىچىلا سۇلۇككە كىرمىگەن ئازغۇنلارنى سۇلۇككە دەۋەت قىلىپ، بارلىق مۇرىت - يارانلارنى ئازاب - سىتەملەردىن خالاس قىلغاي.

— ئىنشائاللا، — دېدى خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشان ۋە ئابدۇراززاق خەلىپىگە قاراپ گەپنى داۋاملاشتۇردى، — بۇل مۇرىتىمىز خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ كۆپ رىيازەت چېكىپتۇ. تەكىيخانىغا[3] باشلاپ غىزا - تاۋاملار بىلەن ئايرىم كۈتسۇنلەر. ناماز پېشىندىن كېيىن بارلىق خەلىپە - مەسئۇللار خۇتبىخاندا مۇھەييا[4] بولغاي، مۇ-

---

① مۇلھىد — لەھەتكە، يەنى ئۆلۈمگە مەھكۇم دېگەن مەنىدە.
② ھىجر — سەپەر.
③ تەكىيخانا — مېھمانخانا.
④ مۇھەييا — تەييار بولۇش، جەم بولۇش.

هىم ئىشلار توغرۇلۇق مەشۋەرەت① قىلغايمىز.

— خوش.

ئابدۇراززاق خەلىپە ئىشانغا ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن مېھمانىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشان بولسا ئاللىقانداق بىر پىلانلارنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تېز - تېز سىيرىماقتا ئىدى.

قوش ئالىقانچىلىك چوڭلۇقتىكى ساپالدىن ياسالغان بوي ئوچىقىنىك② ئىچىدىكى ئادراسمان، ئارچا ياغىچى ۋە قوي يېغى، ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىدا تۈتەپ كۆيۈپ، ئىشانىنىڭ خۇتبىخانىسىنى خۇشبۇي ھىدقا تولدۇرغانىدى. سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشتۇرۇلغان چويۇن سەندەلنىڭ ئۇستىگە يېپىلغان تۆمۇر پەنجىلىك قاپقاقتىن يال - يال ئىسسىق تارقىلاتتى. خۇتبىخانىنىڭ ئىچى باھاردەك ئىللىپ كەتكەنىدى. خۇتبىخانىغا يىغىلغان سەككىز نەپەر خەلىپە ئۇچىلىرىدىكى جەندە - جۇۋا، پاختىلىق تونلىرىنى سېلىۋېتىپ، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنى چۆرىدەپ، كىمخاب كۆرپىلەرنىڭ ئۇستىدە كالاچسىز مەسە ئۆتۈكلىرى بىلەن بەھۇزۇر ئولتۇرۇشاتتى. داستىخان تاۋاق - تاۋاق، لېگەن - لېگەنلەردىكى قىزىرىپ پىشقان ياغلىق توقاچ، شېخىدىن ھازىرلا ئۇزگەندەك تۇجۇپىلەپ ساقلىغان ئالما - ئانار، كۆك ئامۇت، قوغۇن - ئۇزۇملەر بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەنىدى. خوجا شادى ئۆلۈمىنىڭ خۇشاللىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان داستىخانىدىكى نېمەتلەرگە ئىشتىھا بىلەن تېگىش قىلىۋاتاتتى. خوجىسىنىڭ پەيلىگە قاراپ، خەلىپىلەرنىڭ قوللىرى بىلەن ئاغزى تىنىمسىز ھەرىكەتلەنمەكتە ئىدى. پەقەت خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان يەر-

---

① مەشۋەرەت — مەسلىھەت، كېڭەش.

② بوي ئوچىقى — تام ئوچاق دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر بىر پارچە خام كېسەكنى ئويۇپ ياسايدۇ ۋە ئۇنى چالما ئوچاق دەپ ئاتايدۇ.

گىرمە بىر - يىگىرمە ئىككى ياشلاردىكى قاشلىق، كىرپىكلىرى قىزلارنىڭكىدەك تال - تال، ئىككى مەڭزى چېكىپ قويسىلا قان تەپچىرەپ چىققۇدەك قىزىل، باھار مايىسسىدەك يۈمران، ساقال - بۇرۇتلىرى چىرايىغا خويمۇ ياراشقان، ئاپئاق خەسە كۆڭلەك ئۈستىدىن كىمخاب تون كىيىۋېلىپ، بېلىنى ئىشانچە زەررەك بەل رومال بىلەن باغلىۋالغان زىلۋاغىنا كەلگەن ياش يىگىت، ئۈيقۇچان خۇمارلىق كۆزلىرىنى قولىدىكى قىزىل ئالمىغا تىككەنىچە خىيالچانلىق بىلەن ئىشتىھاسىز ئولتۇراتتى. بۇ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشاننىڭ قۇمۇلدا تۇغۇلغان ئوغلى خوجا ھىدايەتۇللا ئىدى.

— مۇناپىق خوجا شادىننىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ سۇر - ھەيۋىسى پۈتۈنلەي سۇندى. يۆلەنگەن تېغىدىن، ئىشەنگەن يولباشچىسىدىن ئايرىلدى، — دېدى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان كەيپى چاغ ھالەتتە قولىغا ئېلىۋالغان بىر شىڭگىل ئۈزۈمنىڭ كەھرىۋادەك دانىلىرىدىن بىر تالدىن ئۈزۈپ ئاغزىغا سېلىپ تۇرۇپ، — بۇ ئاستانىنى ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىشمىزنىڭ ئەڭ ياخشى پۈرسىتى. خوجا شادىننىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسى تېخى كىچىك. ئۇلارنىڭ سۇلۇكىكە باش بولۇشىغا ۋاقتى بار. مەن مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاستانىگە بېرىپ، دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈپ، سەلتەنەت سۇرى بىلەن سۇلۇكىمىزنى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىغا كېڭەيتمەكچىمەن. ئى جانابي زاتىل ئەقىتابلىرىم، بۇنىڭغا سىلەر قانداق قارايسىلەر؟

— ماشائاللا، — دېدى ئابدۇرازاق خەلىپە خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ھىجىيىپ، ئاغزىدىكى لوقمىنى چالا چاينا ياليمغىنىچە، — ھەزرىتى مازار پادىشاھ پىرىمنىڭ سۆزلىرى ھەزرىتى ئىمام ئەزەم رەھمەتۇللا ئەلەيھىمنىڭ سۆزلىرىدىن بېشارەتتۇر. بۇزرۇكۋارىمىز ھەقىقەتچىلەرنىڭ سۇلتانى، سائادەت يولىغا ماڭ-

غۇچىلارنىڭ جاھان ئەينىكىدۇر. مۇناپىق ئىسھاقىيەچى مۇرتەد-لەر دەھرىي سۇلتان ئابدۇللا خاننى ھىيلە - نەيرەڭلىرى بىلەن ئازدۇرۇپ، ئۆز سۇلۇكىگە كىرگۈزۈپلىپ، ئەقىل كۆزلىرىنى ئېتىۋالمىغان بولسا، ئول دەھرىي خان ئاللىبۇرۇن نېمەتلىك پىرىمىزغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان، سائادەتمەن ئىشقىيە سۇ-لۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغان، پەيزۇلئەنۋار بۇزرۇكىمىزنى ئوردا-غا تەكلىپ قىلىپ ئاپىرىپ، مۇرتەت خوجا شادىنىڭ ئورنىغا دۆلەت ئۇستازى دەپ جاكارلىغان بولار ئىدى. ھېلىمۇ ھەم كې-چىكىپ بولسىمۇ سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ بۇرجىدا سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ يۇلتۇزلىرى چاقنايدىغان پەيت يېتىپ كەلگەن ئوخشايدۇ. شۇنداق قىلسىلا، پىرىم، ئاستانىگە دەرھال ھىجرەت قىلسىلا. دەھرىي سۇلتاننى سۇلۇكىمىزگە دەۋەت قە-لىپ، ئازغۇن ئىسھاقىيەچى ئەغيارلىمىزنىڭ قارا يۈرەكلىرى-نى داغلاپ جازالىسىلا.

باشقا خەلىپىلەرمۇ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشكە باشلىدى:

— شۇنداق قىلسىلا، پىرىم. ئاستانىگە بېرىپ، ئەھلى تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قايتا قۇرسىلا.

— شەرىئەتنىڭ مەرىكە مەيدانىدا ئات چاپتۇرسىلا.

— ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇچىنى مۇبارەك قوللىرىغا ئالسىلا - دە، جاھالەتنىڭ قۇلۇپىنى ئاچسىلا.

— كەشپىيۇ كارامەتلىرى بىلەن ئول غەنىملەرنى[1] ھەيرەتتە قالدۇرسىلا.

— ئەدلۇ ئادالەتنىڭ خالىس شەمشىرى، پىرىم...

— ئەۋلىيا - ئەنبىيالارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، پېشۋاسى، پىرىم.

— شەرىئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھەقىقەتنىڭ، ئۇممەتلەرنىڭ

---

① غەنىملەر— قارشى گۇرۇھ، باشقا مەزھەپتىكىلەر.

شاه تاجی، پىرىم.

— ئىشلار ئۇنچە ئاسان يۇرۇشمەسمىكىن دەيمىنا، ئى پەدەرى بۇزرۇك، — دەپ سۆز ئالدى بايانىن بېرى باشقا خەلىپىلەرنىڭ دادىسىنى دەيدىگە سېلىشلىرىغا جىمجىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا دادىسىغا قاراپ.

— بۇنداق دېيىشلىرىنىڭ بائىسى[1] نېمىكىن، ئى پەرزەنت؟ — سورىدى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بىرئاز قاپىقىنى تۇرۇپ، چۈنكى خەلىپىلىرىنىڭ مەدھىيىلىرىدىن مەست بولغان ئىشانىنىڭ قۇلىقىغا ئوغلىنىڭ بۇ سۆزلىرى ھە دېگەندە ياقمايۋاتاتتى.

— بائىسى شۇلكىم، پەدەرىم، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا بېشىنى سەل ئېگىپ، — ئاستانە ئۇزۇندىن بېرى ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ سۇلۇك تەسەررۇپىدا بولۇپ كەلدى. گەرچە خوجا شادىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئۇلار چوڭ بىر تۈزۈكسىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆز سۇلۇكى، خوجىسى ئۈچۈن جېنىنىمۇ ئايىمايدىغان خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرى بار. ئۇلار ئۆز سۇلۇك تەسەررۇپىنى قوغداش ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشتىن يانمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۈدەك ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتلىرىدۇر. مۇشۇلارنى ھېسابقا ئالغاندا مۆھتەرەم پەدەرۇ بۇزرۇكىنىڭ ئاستانىگە ئالدىراپ ھىجرەت قىلمىقى تولىمۇ يەڭگىللىك بولۇپ قالماسمۇ. ناۋادا بىرەر كىشىمەسلىك يۈز بېرىپ بۇزرۇكۇار پەدەرىمگە خېيىمخەتەر يېتىپ قالسا، پېقىر ئاجىز پەرزەنتلىرى شۇنداقلا پۈتكۈل ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى مۇرىت ـ مۇرشىد يارانلار ئۆمۈرلۈك داغۇ ھەسرەتتە قالىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا.

— ئارتۇقچە غەم يەپ كەتمەڭ، ئى ئەزىز پەرزەنت، — دېدى

---

① بائىس — سەۋەب.

خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ ئىشان خوجىزادىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈ-شەنگەندىن كېيىن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — مەن بۇ قېتىم ئاستانىگە سۈلۈك تەۋرىتىش نامى بىلەن ئەمەس، مەرھۇم نەۋرە قېرىندىشىم خوجا شادى ئىشانىنىڭ مۇسىبەت تەزىيىسى ئۈچۈن پاتىھە ئوقۇغىلى بارىمەن. مۇشۇنداق نام بىلەن ئاستانىگە بارسام، بىرنەچچىدىن، ئول ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر زىنھار گۇماندا بول-مايدۇ؛ ئىككىنەچىدىن، بىخۇدلىشىپ ئۆز غېمى بىلەن بولىدۇ؛ ئۈچىنەچىدىن، دەھرىي سۈلتان ئابدۇللاخان بىلەن كۆرۈشۈپ، خانىنى ئەھلى ئىشقىيە سۈلۈكىمىزگە دەۋەت قىلىشىمغا پۇرسەت چىقىدۇ. ناۋادا كۆڭلۈمگە پۈككەن مۇددىئايىم تولۇق ئەمەلگە ئېشىپ قالسا، خوجا شادىنىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسىنى تەربىيەم-گە ئېلىپ باشپاناھ بولىمەن دەپ، پەم بىلەن قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېلىپ، يولىمىزنى توسۇپ تۇرغان يىلانىنىڭ تۇخۇمىنى بىراقلا قۇرۇتۇپ تاشلايمەن.

— ئاری!

— ئەينى مۇددىئا!

— ھەسەنات!

خەلىپىلەر خوجىسىنىڭ پىلانىنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتىن شا-لىلىرىنى ئېقىتىشىپ ماختايتتى.

— ناۋادا پەدەری بۇزرۇك ئاستانىگە ھىجرەت قىلىش نىيىتى-دىن يانمىسا، ئۇنداقتا مەنمۇ ھەمراھ بولۇپ بىللە بارىمەن، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا جاھىللىق بىلەن.

— ئى ئەزىز خوجىزادەم، كۆيۈنگىنىڭىزگە رەھمەت، — دېدى خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ ئىشان تەسىرلەنگەن ھالدا كۆزىگە ياش ئېلىپ، — مەن سىزدەك ئوغلۇم ۋە ۋارىسىم بولغانلىقى ئۈچۈن سۈلۈكىمىزنىڭمۇ كەلگۈسىدىن ۋايىم يېمەيمەن. سىز ئىلىمۇ كامالەتتە ۋايىغا يېتىپ، تەرىقەت سۈلۈكىمىزنى ھىدايەت يولىغا باشلىغۇچى قۇتبىل ئەقتابلىق مەقامىغا ئۇلاشتىڭىز. بەھۇ-

ده ئىشلار ئۇچۇن ئارتۇقچە ۋايىم يېمىگەيسىز. ئەسلىدە قەشقەر-
نىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخاننى دادىسىنىڭ ئورنىغا
تەختكە چىقىرىش ئارقىلىق پۈتكۈل سەئىدىيەنى ئىشقىيە سۇلۇكى-
مىزنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىش مۇددىئايىم بار ئىدى. ئەمما، شاھ-
زادە تېخى گۆدەك بولغاچقا بۇ مۇددىئايىمىزنى رويابقا چىقىرىش
ئۇچۇن خېلى كۆپ ھەرەج تارتىشقا، نۇرغۇن مۇشكۈلاتلارنى يې-
ڭىشقا، ئون نەچچە يىللاپ پۈرسەت كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى.
مانا، ئويلىمىغان يەردىن خوجا شادىنىڭ ئۆلۈمى بۇ پىلانىمىز-
سىزمۇ بۇيۇك مەقسەتلىرىمىزنى رويابقا چىقىرىشقا پۈرسەت يارە-
تىپ بەردى. بىلىشىڭىز كېرەككى، ئى پەرزەنت، بۇ ئاللاتائالا-
نىڭ بىزگە ياغدۇرۇپ بەرگەن چەكسىز ئىنايىتىدۇر. يەنە ئارە-
سالدى بولۇپ تۇرسام، نۆۋەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، پۈشايمان
غورىسىنى تېتىپ قېلىشىم چوقۇم. مېنى بۇ نىيىتىمدىن زىنھار
توسمىغايسىز ھەم قەشقەردە قېلىپ بىزلەرگىم پەدەرى بۇزرۇگە-
ڭىزنىڭ ئورنىدا مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىمىزنى ئەھلى ئىشقىيە
سۇلۇكىمىزنىڭ ھىدايەت يولىغا باشلاپ تۇرغايسىز، ئىلاھا
ئامىن! ...

خوجىزادە ھىدايىتۇللا يەنە جاھىللىق قىلسا پەدەرى بۇزرۇگە-
نىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىدىن قورقۇپ جىم بولدى.

6

بۇگۇن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلنى ئاخىرلاشتۇرغان
سۇلتان ئابدۇللاخان تەختتە تولىمۇ خىيالچان ئولتۇراتتى. خان
ئالىيلىرىدىن ئىجازەت بولمىغانلىقى ئۈچۇن شاھنىشىندىن چە-
قىپ كېتەلمىگەن ئوردا ئەركانلىرىمۇ ئالدىلىرىغا قويۇلغان چو-
يۇن ئاتەشداندىكى يېلىنجاپ تۇرغان ئۆرۈك كۆمۈرنىڭ چوغىغا

قوللىرىنى قاقلاشقىنىچە يەر تېگىدىن سۇلتان ئابدۇللاخانغا قاراپ جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.

— جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇزۇن سۈكۈتتىن كېيىن تىمتاسلىقنى بۇزۇپ، — بەلكىم ھەممىلىرى خەۋەر تېپىشقانلا، قەشقەردىن ئاستانىگە مەرھۇم جەننەتماكان پىر بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ مۇسىبەت تەزىيىسىگە ئالايىتەن كەلگەن بىر نەۋرە قېرىندىشى بولمىش، مۇھتەرەم ئەزىز خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ئىشان جانابلىرى بىزلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇشنى ئۇچ كۈندىن بېرى تەلەپ قىلىپ كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. گەرچە ئۇلار مەخدۇم ئەزەم پىر ئىشان كالان ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدىدىن ئايرىلىپ بولغان پۇشتى - ئۇرۇقلىرىدىن بولسىمۇ، ئەھلى تەرىقەتتە تۇتقان سۇلۇكلىرى، ماڭغان يوللىرى بىز بولماسلىقى سەۋەبىدىن ئۇتتۇرىلىرىدا ئۇزۇندىن بېرى كېلىشتۇرمەك تەس بولغان نىزا - ئاداۋەتلەر مەۋجۇتتۇر. ئۇشبۇ نىزا - ئىختىلاپلار سەۋەبىدىن ئەل- رەئىيەت ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى مەزھەپ - سۇلۇك توپانىدا قېلىپ، بىھىساب تۆگىمەس جەڭگى - جېدەل، رەنجۇ مۇشەققەتلەرنى تارتتى. بىز بولساق ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرىپ مەخدۇمزادىلىرىمىزگە مۇرىت بولغانلىقىمىز سەۋەبلىك بۇ نىزا - ئاداۋەتلەرنى كېلىشتۇرۇپ، پاك - پاكىز يۈيۇپ تاشلاپ، ئەل - رەئىيەتنى ئىسكەنجىسىگە ئېلىۋالغان مەزھەپ توپانىدىن تەلتۆكۈس قۇتقۇزالمىدۇق. ھالا بۇگۈنكى كۈندە پىر بۇزرۇكىمىز خوجا شادى ئىشان ھەزرەتلىرى بىزلەرگە مۇرشىدلىرىنىڭ يۈرەك - باغرىنى داغلاپ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا بەندىچىلىك قىلدى. جانابىي خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ئىشان ئەزىزلەر بولسا، ئۇتتۇرىدىكى نىزا - ئاداۋەتلەرنى قايرىپ قويۇپ، مۇسىبەت ئىشلىرى بىلەن ئاستانىگە قەدەم بېسىپتۇ ۋە بىزلەر بىلەن دىدار مۇلاقەتتە بولۇشنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. مەرھۇم جەننەتماكان پىر

بۇزرۇكۇارلىرىمىزدىن ئىككى مەخدۇمزادىمىز يادىكار قالغان بول-
سىمۇ ئۇلار تېخى گۆدەك بولغانلىقى ئۈچۈن، ئول خوجا مۇھەم-
مەدىيۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇش ئىشىنى جانا-
بىي ئەمىرلىرىم بىلەن كېڭىشىشنى لايىق تاپتىم. مۇشۇ خۇسۇس-
تا ياخشى تەدبىر، مەسلىھەتكىزلەر بولسا كۆرسەتكەيسىزلەر.

شاھنىشىن ئىچى يەنە تىمتاسلىقا چۆمدى. ئەمما، ئوردا
ئەركانلىرىنىڭ خىياللىرى تىنچسىز ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇلار-
نىڭ تەكىدىن تولىسىنىڭ كۆزلىرىدا نارازلىق ئىپا-
دىلىرى روشەن ئەكس ئېتىۋاتاتتى. كىملەردۇر قەستەن يۆتىلىپ
ئۆز مەسلەك ـ مەزھەپداشلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتىپ، كۆز ئىشا-
رىسى، چىرايى ئىپادىسى ئارقىلىق پىكىر ئالماشتۇرۇۋاتاتتى. بۇ
كۆزئىشارىسى، چىراي ئىپادىسى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان
پىكىر بىرلىكلىرى سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ نەزىرىدىن قېچىپ
قۇتۇلالمايتتى.

بۇ ئوردا ئەركانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مەرھۇم خوجا شادى
ئىشانىنىڭ مەزھىپىدىكى ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلە-
رى ئىدى، بۇ سۇلتان ئابدۇللاخانغا بەش قولدەك ئايان ئىدى.
شۇ سەۋەبلىك ئۇلار ئەشەددىي رەقىبى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پىر
بۇزرۇكى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بىلەن كۆرۈشۇپ، مۇلا-
قەتتە بولۇشنى خالىمايتتى. سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ئۇزۇندىن
بېرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئىككى سۇلۇك، ئىككى مەزھەپ
ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ، تېرىقتەك چېچىلىپ
كەتكەن يەكەن سەئىدىيە خەلقىنى بىرلىك، ئىناقلىق، ئىتتىپاق-
لىق تۇغى ئاستىغا جەم قىلىپ، خانلىقنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەم-
لەش، سەلتەنىتىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش پىلانىنى خىيالىغمۇ كەل-
تۈرۇشمەيتتى. ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ئىشان پىرلىرى يىمىرىلمەس
قىلىپ سىڭدۇرۇۋەتكەن: «يا سەن ھالاك بولىسەن، يا مەن ھالاك
بولىمەن»، ئۇنىڭدىن ئۆزگە يول يوق، دېگەن ئەشەددىي

سۇلۇك ـ مەزھەپ تەرغىباتى ھۆكۈمران ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇچ كۈندىن بېرى كۆڭۈل ئارامى بۇزۇلـغان، ئۇيقۇسىدىن، ئىشتىھاسىدىن قالغانىدى. مانا مۇشۇ بىر قاتار مەسىلىلەرنى كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇچ كۈندىن بېرى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بىلەن كۆرۈشۈشنى ئۆز ئالدىغا يەڭگىللىك بىلەن قارار قىلىشنىڭ سەلتەنىتىنىڭ كېيىنكى تەقدىرى ئۇچۇن زور خەۋپ بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئوردا ئەركانلىرى بىلەن كېڭىشىپ بىر قارارغا كېلىشنى لايىق تاپقانىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بۇ ئىككى سۇلۇك ـ مەزھەپ ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتنى يۇيۇپ تۇگىتىپ، پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى قاپلاشقا باشلىغان ئاداۋەت تىكىنىنى يوقىتىشقا ئالـدىرىشىدىكى يەنە بىر سەۋەب شۇ ئىدىكى: قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان چوڭ شاھزادە — ۋەلىئەھدى يولۋاسـخان خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇپ، ئىشقىيە سۇلۇكىگە كىرگەنىدى. يېقىندىن بېرى ئوردىغا كېلـۋاتقان مەخپىي مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ئەشەددىي رەقىبى ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى يوقىتىپ، سەئـدىيە خانلىقى تەۋەسىدە ئىشقىيە سۇلۇكى ئۇچۇن مۇستەھكەم زېمىن ھازىرلاش ۋە سەلتەنىتىنىڭ ھامىيسىغا ئېرىشىش ئۇچۇن، شاھزادە يولۋاسخاننى يېنىغا تارتىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتـلىرىنى جازالاشقا ئاستىرتىن كۈشكۈرتۇۋاتاتتى. ئوردا ئىچىدىمۇ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغانلار، ئىشقىيە سۇلۇكىنى قوللايدىغانلار بار ئىدى، ئەلۋەتتە. ئەگەر سۇلتان ئابدۇللاخان مۇۋاپىق يول بىلەن بۇ ئىككى سۇلۇك ئوتتۇرىسىدىكى ئۆچ ـ ئاداۋەتنى تۈگەتمىسە، بۇ ئۆچ ـ ئاداۋەت ئاخىرىقى ھېسابتا سۇلۇك ـ مەزھەپلىرى ئوخشاش بولمىغان ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئۆچ ـ ئاداۋەتكە، نىزا ـ ئىختىلاپقا ئايلىنىپ

قالاتتى ـ دە، سەلتەنەتنىڭ ئۇلى تەۋرەيتتى، سەئىدىيە خانلىقى سۇلۇك ماجىراسىدىن ھالقىپ تەخت ـ ھاكىمىيەت تالىشىشتەك ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا قالاتتى. بۇنىڭ ئاخىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تولىمۇ دەھشەتلىك ئىدى. شۇ سەۋەبلىك بۇ مەسىلىدە سۇلتان ئابدۇللاخان تولىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈۋاتاتتى.

ئەمىرلەردىن بىرەر سادا چىقمىغىنىنى كۆرگەن ئابدۇللاخان سەۋرسىزلىك بىلەن قىمىرلاپ قويدى.

— ئانھەزرىتىمىنىڭ دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي، — دەپ شاھ-نىشىنىدىكى تىمتاسلىقنى بۇزدى ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشكەن يەتمىش ياشلاردىن ھالقىغان قېرى ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ.

شۇ ھامان سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ خىيالچان كۆزلىرى بۇ قېرى ئەمىرگە ئۇمىد بىلەن تىكىلدى. باشقا بارلىق ئوردا ئەركان-لىرىمۇ ئۇنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرىغاندەك كۆ-ڭۈللىرىدىكى باش ـ ئاخىرى يوق دېلىغۇل خىياللىرىنى يىغىشتۇ-رۇشتى.

ئوردىنىڭ جۇلدۇ ـ جاساق، قانۇن ـ شەرىئەت دىۋانىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئۇزۇندىن بېرى ئادىللىق بىلەن ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقان مىرزا ھۇسەيىن قازى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەتە-ۋازلىشىغا ئېرىشىپ كەلگەن ئەمىرلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ مۇشۇ يېشىغىچە ھېچقانداق سۆلۈككە كىرمىگەنلىكى ئۈچۈن، سۇ-لۇك ـ مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ماجىرالار سەۋەبلىك ئوردىدا ئېلىپ بېرىلغان مۇھاكىمە، دەتالاشلاردا ئۆزىنىڭ پىكرە-نى ئەركىن ئوتتۇرىغا قويالايتتى. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ھەم-مىسى ئۇنىڭدىن خېلىلا تەپ تارتاتتى.

— قېنى سۆزلىسىلە، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئابدۇللا-خان ئەمىر مىرزا ھۇسەيىن قازىدىن كۆڭۈلدىكىدەك جاۋابقا ئېرە-

شىش تەمەسىدە.

— گىنە ـ ئاداۋەت تۇتىماق ئىسلامىي شەرىئەتىتە هارام-دۇر، — دەپ سۆز باشلىدى قېرى ئەمىر، — پەيغەمبەر سەللەللا-هۇ ۋەسەللام مۇسۇلمانلار ئارىسىدا يۈز بەرگەن گىنە ـ ئاداۋەتنى بىر كۆڭلەكنى يۇيۇپ ئاپتاپتا قۇرۇتقۇچىلىك ۋاقىتتىن ئاشۇرۇپ ساقلىماسلىق كېرەك دېگەن ھەم «ھەدىس شېرىپ» تىمۇ ئۇچ كۈندىن ئاشۇرۇپ ئاداۋەت ساقلىماقلىق ئىماندىن ئاجرىغانلىق بىلەن ئوخشاش دەپ يېزىلغاندۇر. ئەمما، بىزنىڭ بۇ بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقىمىزدا يىراقنى قويۇپ، يېقىنقى ئون يىلنى ئې-لىپ ئېيتساق، ئىشقىيە ۋە ئىسھاقىيەدىن ئىبارەت ئىككى سۇلۇك ئوتتۇرىسىدا ئون قېتىم چوڭ كۆلەمدە، يىگىرمە ـ ئوتتۇز قېتىم كىچىك كۆلەمدە قىرغىنچىلىق، جەڭگى ـ جېدەل يۈز بېرىپ، نەچچە مىڭلىغان بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىز ئەزىز جېنىدىن ئاي-رىلدى ياكى پۈت ـ قوللىرىدىن، كۆز ـ قۇلاقلىرىدىن ئايرىلىپ ئەيىبناق بولۇپ قالدى. جانابي دۆلەتپاناھىم بايىام ئېيتقانەدەك ئەل ـ رەئىيەت مەزھەپ توپانىدا قېلىپ، ئاق تاغلىق، قارا تاغلىق بولۇشۇپ، بىر ـ بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىپ، جېنىغا زامىن بولۇشماقتا. بۇ بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ روناق تېپىشى، ئەل ـ يۇرتنىڭ گۈللىنىپ ئاۋات بولۇشى ئۇچۇن تولىمۇ زىيانلىق-تۇر. قاچانكى دۆلەتپاناھ سۇلتان ئالىيلىرى ئادالەت شەمشىرىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇششاق پارچىلىنىپ، تېرىقتەك چېچىلىپ كەت-كەن سەئىدىيە ئېلىنى قايتىدىن بىرلىك، ئىتتىپاقلىق تۇغىغا جەم قىلىپ، خانلىقىمىزنىڭ ئىلگىرىكى شانۇ شۆھرىتىنى ئەسلە-گە كەلتۇرگەندىن بېرى، ئەل كۈندىن ـ كۈنگە روناق تېپىپ دۇشمەنلىرىمىز سەلتەنىتىمىزنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش تۇگۇل كۆز قىرىنىمۇ سالالمىدى. ئەماكى خانلىقىمىزنىڭ ئىچكى قىس-مىدىكى سۇلۇك ـ مەزھەپ نىزالىرى بىر كۈنمۇ بېسىقمىدى. ئانھەزرىتىم بۇ گىنە ـ ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ، رەئىيەتنىڭ كۆڭ-

لىنى ئەمەن تاپقۇزۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بۇ ئۇلۇغ ئىش تا بۈگۈنگىچە رويابقا چىققىنى يوق. مېنىڭچە، خوجا مۇھەممەدىيۇ- سۇپ ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئاداۋەت - نىزانى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، قەشقەردىن ئالايىتەن ئاستانىگە كېلىشى، قىبلىگاھىم- نىڭ ئەل ئارىسىدىكى مەزھەپ - سۇلۇك نىزالىرىنى تۈگىتىش- تىن ئىبارەت بۇيۇك مەقسەتلىرىنىڭ رويابقا چىقىشى. ئۇچۇن ياخشى بىر پۇرسەتتۇر. شۇڭلاشقا، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەرنى قوبۇل قىلىپ، نىيەت - ئىقبالىنى بىلىپ باقمىقى، مەرھۇم پىر بۇزرۇك خوجا شادى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىككى مەخدۇمزادىسىنى دەرقەمتە تۇرۇپ كۆ- رۇشتۇرۇپ، قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتنى يۇمىقى تولـ- مۇ ساۋابلىق ئىشتۇر.

— ۋۇجۇدىدا مۇسۇلمانچىلىق دىيانەتلىرىدىن زەررىمۇ تاپقـ- لى بولمايدىغان، ئىمانى ناشۇكۇرلۇك بىلەن تامامىي بۇلغانغان، ئەھلى تەرىقەتنىڭ گۇل - ئەنبەر پۇرايدىغان كوچىلىرىنى ئىپ- لاس، پاسىق ئاياغلىرى بىلەن بۇلغىغان مۇرتەت سۇلۇكى ئىشقـ- يەچىلەرنىڭ كاتتىسىنى قانداقمۇ شەرىئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھە- قىقەتنىڭ ئۇممەتلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنى[1]، جەننەتماكان پىر بۇزرۇكۇارىمىز خوجا شادى ۋەلىيۇللا[2]ئىشان خوجىمىز بـ- لەن تەڭلەشتۇرگىلى بولسۇن، — دەپ مىرزا ھۇسەين قازىنىڭ سۆزىگە قارشى چىقتى ئەمىر خوجا مۇسەللىم دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆڭۇپ - تاتارغان ھالدا، — ئۇنىڭ ئۇستىگە ئول مۇرتەت خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ شانۇ شەۋكەتلىك خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۇشۇپ، مۇلاقەتتە بولغۇدەك قانچىلىك سالا- ھىيىتى بار ئىدى شۇنچە. ئەلۋەتتە، خانلىقىمىزنىڭ گۇللەپ، روناق تېپىشى ئۇچۇن چوقۇم ئىچكى قىسىمدىكى نىزا - ئاداۋەتـ-

---

① سۇلتانۇل مۇھەققىقىن — ھەقنى، يەنى ئاللانى تونۇغۇچىلارنىڭ سۇلتانى دېگەن مەنىدە.
② ۋەلىيۇللا — ئاللانىڭ بەندىلىرىگە ئەۋەتكەن ئەۋلىيالىسى.

لەرنى تۇگىتىشىمىز كېرەك. بۇنىڭ چارىسى پەقەت بىرلا. ئۇ بولسىمۇ ئول خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشان ئىشقىيەدىن ئىبارەت ئازغۇن سۇلۇك تەرغىباتىدىن يېنىپ، ساۋاەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزگە كىرىدۇ. مەخدۇمزادىلىرىمىزنى پىر تۇتۇپ ئۇلارغا ئىرادەت قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئۇنىمايدىكەن كۇدە - كۆرپىلىرىنىڭ يىغىشتۇرۇپ سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزدىن چىقىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن ئۆزگە يەنە بىر يول زىنھار يوقتۇر. ئول سوكال دىۋانە، ئازغۇن تەرغىباتچى، لاماكان ئىشاننى تەسەررۇپىمىزدىن چىقىرىشقا جەننەتماكان خوجا شادى ۋەلىيۇللا بۇزرۇكۋارىمىزغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان، ساۋاەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ كاتتا ھامىيسى سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەت سۇرى يېتىپ ئاشىدۇ.

شۇ تاپتا ئىككى سۇلۇكتىكى ئوردا ئەركانلىرى ئۆز سۇلۇكىنى، ئىشان خوجىسىنى كۆككە كۆتۇرۇپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىشان خوجىسىنى چۆكۈرۇپ، ھەدەپ دەتالاش قىلىشماقتا ئىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان بولسا ئەمىر خوجا مۇسەللىمنىڭ، ئەمىر مىرزا ھۇسەين قازىغا دېگەن بولۇپ خانىنىڭ ئىسھاقىيە مۇرىتى ئىكەنلىكىنى، مەرھۇم خوجا شادىغا قول بەرگەنلىكىنى ئۇنتۇلۇپ قالماسلىقىنى، ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە يان باسماسلىقىنى، مۇرەسسە قىلىمەن دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولماسلىقىنى ئەسكەرتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ئولتۇراتتى.

— بۇنچىۋالا تەنە - ھاقارەت تاشلىرىنى ئېتىش نە ھاجەت، مۆھتەرەم جانابلار، — دەپ سۆز ئالدى بايانتىن بېرى ئىسھاقىيەچى ئەمىرلەرنىڭ، سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ئىشاننىڭ شۇنچە ھاقارەتلەشلىرىگە چىداپ تۇرالمىغان ئەمىر خوجا جەررراھ. ئوردا ئەركانلىرى ئارىسىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر كۆپ سانلىق بولغانلىقى، خانمۇ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىشقىيە سۇلۇكى تەرەپدارلىرىدىكى

ئەمرلەر ئىمكان بار سىلىق - سىپايە سۆزلەر بىلەن ئۆزسۈلۈك پېشۋاسىنى ئاقلاپ ئولتۇراتتى. ئەمما، ئىشقىيە سۈلۈكىنىڭ سا-داقەتمەن مۇرىتى بولغان ئەمىر خوجا جەررا ھ ئاخىرى سەۋرى قىلىۋېرىشكە تاقەت قىلالمىدى، — قۇتبىل ئەقتاب① سەئىدىل ھەزرىتى پىر بۇزرۇكۋارىمىزخوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان كالانمۇ خۇددى خوجا شادى ئىشان ئەزىزلەرگە ئوخشاش جانابىي مەخدۇم ئەزەم پىر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ پۇشتىدىن تامغان. گەرچە نەسەبى تەڭ بولسىمۇ كەشپىيۇ كارامىتى ئىسھاقىيەچى پىر ئەزىزلەردىن كاتتىدۇر. سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىدە جانابىي قىبلە-گاھىمىز سۇلتان ئابدۇللاخاندەك كەڭ قورساق، ئادىل، ئادالەت-لىك، پازىل خانۇ خاقان ئادالەت شەمشىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان يەردە، سائادەتمەن سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغىمۇ بۇل بىنپايان تەسەررۇپىمىزدا پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك يەر، ئاللاغا سېغىنىپ ساما سالغۇدەك، ھەلقى - سۆھبەت سورۇنى تۇزگۇدەك خانىقا تېپىلماي قالماس. ناشۇكۇرلۇك مۇسۇلمانچىلىق ئەخلاقىغا يات، گۇناھلىق قىلمىشتۇر.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئەمىر جەررا ھىنىڭمۇ سۈلۈكى ئىسھاقە-يەچىلەرگە يان بېسىپ، سۈلۈكى ئىشقىيەچىلەرنى بۇ زېمىندىن قوغلايدىغان بولسا ڭ، تۇمەنلىگەن ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ لەنىتە-گە قالىسەن، ئادالەتلىك ھۆكۈم چىقار دەپ ئاگاھلاندۇرۇۋاتە-قانلىقىنى چۈشەندى.

شاھنىشىن خۇددى قاينا ۋاتقان قازاندەك پورۇقلاپ كەتكەنە-دى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئىككى سۈلۈكتىكىلەرنى ياراشتۇرۇپ، ئەل ئارىسىدا كۈندىن - كۈنگە كۆكلەۋاتقان نىزا - ئاداۋەت، مەزھەپ - تەپرىقە بىخلىرىنى يوقىتىش ئارزۇسىنىڭ ئۈنچە ئاسان ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، تەختتە تولىمۇ مەيۈس ئول-

① قۇتبىل ئەقتاب — ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى، مەڭ يىلدا بىر قېتىم دۇنياغا كېلىدىغان كاتتا ئەۋلىيا دېگەن مەنىدە.

تۇراتتى. شۇ ئەسنادا شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچىبەگ تەختكە يېقىنراق كېلىپ ئابدۇللاخانغا ئېگىلدى.

— نېمە ئىش؟ — سورىدى ئابدۇللاخان كەيپى ئۇچقان ھالدا.

— مەلۇم بولغاي، مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئەتەكەسى خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى باشلاپ كېلىپ، ئوردا ئالدىدا ئانھەزرىتىمنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

— بۇگۈن ۋاقتىم يوق. ئەتىگىچە بىر گەپ بولۇر، — دېدى ئابدۇللاخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

خانىنىڭ بۇ جاۋابىنى ئاڭلاپ ئىسھاقبەيە سۇلۇكىدىكى ئەمىر-لەرنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئىشقىبەيە سۇلۇكىدىكى ئە-مىرلەرنىڭ تاتارغان چىرايلىرىغا سۇس كۈلكە يۈگۈردى. شاھنە-شىن ئىچىنى يەنە سۇكۈت باستى.

بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ۋاقىت ئۆتمەيلا ھۆدەيچىبەگ شاھنىشىنغا يەنە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى تېز، چىرايى تولىمۇ جىددىي ئىدى. ئۇنىڭ ئالاقزادە تۇرقىغا قاراپ ئوردا ئەركانلىرى تەئەججۈپ ئىلكىدە بىر - بىرىگە قاراشتى.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ ھاسىراپ - ھۆمۈدىگىنىچە.

— ئىجازەت! — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان تېرىككەن ھالدا.

— خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئوردا ئالدىدىكى سەيناغا ئىككى مەخدۇمزادىسى بىلەن نەچچە مىڭلىغان مۇرىدىل ئىسھاق-يەچىلەرنى يىغىپ، ئوردىغا كىرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار سۇلتان ئالىيلىرى بىزنى قوبۇل قىلمىسا، ئوردا ئالدىدىن زىنھار كەتمەيمىز دەپ سۆرەن سېلىۋاتىدۇ.

ئابدۇللاخان لام - جىم دېمەي، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇپ قالدى.

مانا ئەمدى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا سۇس كۇلكە يۇگۇردى.

ئىسھاقىيەچى سوپى - ئىشانلار كۇچ كۆرسىتىپ خانغا بېسىم ئىشلىتىۋاتاتتى. قەشقەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، خوجا شادى ئىشان كۇيئوغلى ۋە خەلىپە - سوپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاستا-ئاستا ئىچىدىن باشقا ئۇ يېقى ئاقسۇغىچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى تەۋرىتىشكە ئۇلگۇرگەنىدى. كۇچا، چالىش، كورلا، تۇرپان، قۇمۇللاردا سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىپ، يەنە قانچىلىك مۇرىت قوبۇل قىلغانلىقى سۇلتان ئابدۇللاخانغا نامەلۇم ئىدى. ئەگەر ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خەلىپە - ئىشانلارنىڭ شۇنداقلا چىشىغا تېگىپ قويسا، پۈتكۇل سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەۋرەپ كېتىدىغانلىقى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئايان ئىدى. شۇنداق، پارچىلىنىپ كەتكەن سەئىدىيە خانلىقىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ سەلتەنىتىنى ئېلىش، خانلىق تەختىتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئىچكى ۋە تاشقى دۇشمەنلەرنگە جازا يۈرۈشى قىلىش قاتارلىق چوڭ ئىشلاردا سۇلتان ئابدۇللاخان مەرھۇم خوجا شادىنىڭ قوللىشىغا، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەنىدى. خان شۇ سەۋەبلىك خوجا شادىغا قول بېرىپ، ئۇنى ئۇستاز تۇتقانىدى. مانا ئەمدى سەلتەنەتنى تىنچ، مۇقىم ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن يەنىلا ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە تايانماي بولمايدىغانلىقىنى سۇلتان ئابدۇللاخان ئاستا - ئاستا ھېس قىلىۋاتاتتى. گەرچە خوجا شادى ئىشان ئۆلگەن بىلەن ئەشەددىي جاھىل خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى، سوپى - مۇرىتلىرى ھايات ئىدى. ئۆزلىرىنى ئابدۇللا خان سەلتەنىتىنىڭ تۆھپىكارلىرى دەپ ھېسابلايدىغان بۇ تەكەببۇر خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرىغا ھۆرمەت، ئىززەت كۆرسەتمەي بولمايتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا خەلىپە سەئىد

مۇھەممەد خوجا بىلەن ئىككى مەخدۇمزادىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ھايال ئۆتمەي خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى يېتىلگىنىچە شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى. مەخدۇمزادىلەرنىڭ چوڭى سەككىز - توققۇز ياشتا، كىچىكى ئالتە - يەتتە ياشتا ئىدى. شاھنىشىندىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئىككى مەخدۇمزادىغا ئېگىلىپ سالام بەردى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ قويدى. بۇنى كۆرۈپ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرمۇ ئىككى مەخدۇمزادىگە ئېھتىرام بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئىككى مەخدۇمزادىنى باشلاپ تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى - دە، ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ، تەختىنىڭ توققۇز پايلىك مەرمەر پەشتىقىغا سېلىنغان خوتەن گىلىمىگە يۈزىنى ياقتى ۋە «داد، پادىشاھىئالەم!» دېگىنىچە ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن ئابدۇللاخان تەئەججۇپ ئىلكىدە قىمىرلاپ قويدى، قىسقا ياستۇالغان قويۇق قارا ساقىلىنى سىلىدى. خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجىنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ، بىر قىسىم ئىسھاقىيەچى ئەمىرلەرمۇ خىرتىلداشقا باشلىدى.

خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا مەرھۇم پىر ئۇستازى خوجا شادى ئىشاننىڭ ھازىسىنى ئېچىپ، ئىشان پىرىنىڭ پەزىلەتلىرى، ياخشى سۈپەتلىرىنى قوشاققا قېتىپ بىر ھازا يىغلىغاندىن كېيىن، ئاۋازىنى پەسلىتىپ مۇشىلداشقا باشلىدى:

— سەۋرى قىلىڭ، ئى خەلىپە، قانداق ئەرزۇ دادىڭىز بولسا بىزگە ئېيتىڭ، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان ھېچ ئىش بولمىغان قىياپەتتە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ.

— ئى ئادالەتلىك سۇلتانىم، — دەپ داد ئېيتتى خەلىپە

سەئىدمۇھەممەد خوجا مىشىلداپ تۇرۇپ، — ئەدلۇ ئادالەتلىك قىلىچلىرىنىڭ سايىسىدە بىراۋ سەۋەبسىزلا بىراۋنىڭ مال ـ مۈلـ كىنى ئىگىلىۋالسا شەرىئەت ئەھكاملىرىغا راۋامدۇر؟

بۇ تومتاقلا سورالغا سوئالدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن ئابـ دۇللاخان ياندۇرۇپ سورىدى:

— ئەلۋەتتە راۋا ئەمەستۇر، خەلىپەم. ئەرزلىرىنى ئوچۇقـ راق ئېيتسىلا.

— جەننەتماكان بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان كالان ھەزرەتلىرىنىڭ كىرپىكىگە تېخى توپا قونماي تۇرۇپلا، مۇلھىد ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ كاتتىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان دېـ گەن، ۋەيلۇن دوزاخقا تۆتۇرۇق بولغۇر مۇرتەت ناپاك ئاياغلىرى بىلەن بۇيۇك ئاستانىمىزگە قەدەم بېسىشقا پېتىنىپتۇ، ھېيىقماسـ تىن ئول بىزلەركىم ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ سايىۋەنى بولمىش ئانھەزرىتىم بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپتۇ ۋە يەنە ئاڭلىدۇقكى، جانابي قىبلىگاھىمىز سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىن يېنىپ، ئاشۇ مۇرتەت ئىشانغا قول بەرگۈدەكمىش. ئازغۇن ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىپ، مۇرىت ـ مۇرشىدلىق ساداقىتىنى بىلدۇرـ گۈدەكمىش.

— ئى خەلىپە، سۇخەنچىلەرنىڭ ئارىنى بۇزۇش ئۈچۈن توقۇغان بەتنام ـ تۆھمەتلىرىگە زىنھار ئىشەنمىگەيسىز، — دېدى ئابدۇللاخان غەزەپتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران بېسىۋېلىپ، — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئاستانە تۇپـ رىقىغا قەدەم كەلتۈرگىنى راست. بىراق، تېخىچە دىدار مۇلاقەتـ تە بولمىدۇق. مانا ھازىر بارلىق ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شۇ خۇسۇستا كېڭەش قىلىپ ئولتۇرۇپتىمىز. گەرچە مەن جەننەتماـ كان بۇزرۇكۋار خوجا شادى ۋەلىيۇللا ھەزرىتىمگە قول بېرىپ مۇرىت بولغان، ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇك يولىنى تۇتقان بولساممۇ، لېكىن يەنىلا بىر مەملىكەتنىڭ سۇلتانىمەن.

مەيلى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى بولسۇن، مەيلى ئىشقىيە سۇلۇكـ
دىكى بولسۇن ۋە ياكى سۇلۇكنى تەرك ئەتكەن رەئىيەت بولسۇن،
ھەممىسى مېنىڭ پۇقرالىرىمدۇر. بىلىپ قېلىڭكى، ئى خەلىپە،
سەلتەنەت ئەدلۇ ئادالەت قىلىچى سايىسىدە دەۋران سۈرىدۇ. مەن
ئاشۇ ئادالەت قىلىچىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى سۇلتان بولۇش سۇپىتىم
بىلەن بىر سۇلۇككە يان بېسىپ، يەنە بىر سۇلۇكنى چەتكە
قاقمايمەن. تەسەررۇپىمىزدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ مەزھەپـ
تەبىقىلىرگە بۆلۈنۈپ كېتىشىنى تېخىمۇ خالىمايمەن. ئۇنداق بولـ
مايدىكەن، رەئىيەتنىڭ سەلتەنەتتىن رايى قايتىدۇ. ھاكىمىيەت
مەزھەپتىن مۇستەسنا، سۇلۇكتىن تېخىمۇ مۇستەسنا بولۇشى
كېرەك. مېنىڭ پۇتكۇل مەملىكەتتىكى تامامى ئاۋامنى ئىتتىـ
پاقلاشتۇرۇپ، ئۆملۈك، ئىناقلىق تۇغى ئاستىغا جەم قىلىش
بۇرچۇم بار. سىز ھەم مەخدۇمزادىلەر، شۇنداقلا بارلىق ئىسھاـ
قىيە مۇرىتلىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە. مەيلى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى
مەخدۇمزادىلەر بولسۇن، مەيلى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خوجىزادىـ
لەر بولسۇن، ھەممىسى پىر بۇزرۇكۇارىم مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتـ
لىرىنىڭ پۇشتى ـ ئۇرۇقىدۇر. ئۇلارنى ياراشتۇرۇپ، ئوتتۇرىـ
دىكى نىزا ـ ئاداۋەتنى توگىتىپ، تەسەررۇپىمىزدا تىنچ، ئاساـ
يىش، ئۆم ـ ئىناق، مېھىر ـ شەپقەت گۇلخانلىرىنى يېقىپ،
ئەل ـ يۇرتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن بىرلىكتە كۈچ چىقـ
رىش ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ئارزۇسىدۇر.

سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ تەئەددى ئارىلاش، يۇمشاق ئەمما
قەتئىي ھەم ۋەزىنلىك سۆزلىرى خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجىنى
بىرئاز تەمتىرەتتى. ئۇ دەسلەپكى كۆرەڭلىكىدىن خىلىلا پەسكويغا
چۈشتى. ئۇ سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ يالغۇز ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىـ
كى سوپى ـ دەرۋىش، مۇرىت ـ مۇرشىدلارىنىڭلا سۇلتانى ئەمەسـ
لىكىنى، گەرچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرگەن بولسىمۇ، ئۆزگە
سۇلۇكتىكىلەرگىمۇ ئىككى كۆزىدە باباراۋەر قارايدىغانلىقىنى،

ھەرگىزمۇ يالغۇز ئىسھاقىيە سۈلۈكىگە ھامىي بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى - دە، بىشەملىكىنى يىغىشتۇرۇپ، كۆكەرمە-لىك، ئۇششۇقلۇق قىلىشقا ئۆتتى:

— ئى جانابىي قىبلىگاھىم، گەرچە خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان دېگەن پالاندى، لاماكان سايىق، تېجىمەل دىۋانە ئۇلۇغ پىر بۇزرۇكۋارىمىز مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ پۇشتى - ئۇرۇقىدىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار مەخدۇم ئەزەم باشلاپ بەرگەن ئەھلى تەرىقەت يولىدىن تېيىپ كەتكەن ئازغۇنلاردۇر. ئۇلار بىلەن يار-شىش خۇددى ئوت بىلەن سۇنى بىر قۇتىغا قاچىلىغىلى بولمىغان-دەك بىر ئىشتۇر. بۇزرۇكۋار خوجا شادى ئىشان پىرىمىز ئەجەل شارابىنى تېتىپ، بىز بىلەن خوشلاشقىنى بىلەن ناھەسىدە بولسە-مۇ ئىككى مەخدۇمزادىمىز باردۇر. ئەلھەمدۇلىللا ئول مەخدۇم-زادىلىرىمىزگە يار - يۆلەك بولغۇدەك دۆلەتپاناھ سۈلتانىمىز، خىزمىتىنى قىلغۇدەك ھەم بىزلەردەك خەلىپە - مۇخلىسلىرى باردۇر. ئاشۇ مەخدۇمزادىلىرىمىز پىر بۇزرۇكۋارىمىزدۇر. بىز ھەرگىز پىرىمىز باشلاپ بەرگەن سائادەتمەن ئىسھاقىيە يولىمىز-دىن تېيىپ، ئول ئازغۇن، مۇرتەت، نامۇسۇلمان ئىشقىيەچىلەر بىلەن ياشىماسمىز، ھەتتا ئاچىلقتىن ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالساقمۇ، بىر داستىخاندا غىزا يېمەيمىز. ئۇسسۇزلۇقتىن چاڭ-قاپ، يۇرەك - باغرىمىز چاك - چاك بولۇپ كەتسىمۇ بىر ئېرىق، بىر كۆلدە سۇ ئىچمەسمىز. ناۋادا سەلتەنەتنىڭ سۇرى بىلەن زورلايمەن دەيدىكەنلا، ئىجازەت قىلغايلىكى، مەخدۇمزادە-لىرىمىزنى ۋە ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك تەن - جەسەتلىرىنى ئېلىپ باشقا ئەللەرگە كەتكەيمىز. شۇ سەۋەبلىك جاھان سۈلتان-لىرى ئارىسىدا ئۆز پىر بۇزرۇكىنىڭ پەرزەنتىنى، تەن - جەسەت-لىرىنى زېمىنىغا سىغدۇرمىغان دېگەن بەتنام، توقۇ لەنەتكە قال-مىلا بۇنىڭغا بىز ئىگە بولالمايمىز.

خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئۇششۇقلۇق قىلىپ توقۇمىنى

بىراقلا قارىغا ئالغاندى. شۇ تاپتا تەڭلىكتە قالغان سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ كۆزىگە شاھنىشىندىكى خېلى كۆپ قىسىم ئىسھا-قىيەچى ئەمىرلەرمۇ ھازىرلا مەخدۇمزادىلەرنىڭ كەينىدىن ئەگە-شىپ كېتىپ قالىدىغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. خوجا شادىنىڭ جەستى كۆمۈلگەن تۇپراقتىن قوزغالدى دېگەنلىك پۈتكۈل سەئە-دىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى نەچچە تۈمەنلىگەن ئىسھاقىيە مۇرتلە-رى قوزغالدى دېگەنلىك. ئاھ، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت ـ ھە!

سۇلتان ئابدۇللاخان بىردىنلا بوشىشىپ كەتتى. خەلىپە سە-ئىد مۇھەممەد خوجىغا قاراپ زورىغا كۈلۈمسىرىدى.

— ئى خەلىپە، بىھۇدە گۇمانلاردا بولماي ئىككى مەخدۇمزا-دىمىزىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالغايسىز. ئول مەخدۇمزادىلە-رىمىزمۇ جەننەتماكان پىر بۇزرۇكۋارىمىز خوجا شادى ئىشان ھەزرەتلىرىگە ئوخشاشلا بىزلەر ئۈچۈن پىر بۇزرۇكۋاردۇر، — ئابدۇللاخان بىرنەچچە دەقىقە سۈكۈتتىن كېيىن، ئوردا ئەركانلە-رىغا قاراپ بوشقىنا ئەمىر قىلدى، — جانابىي ئەمىرلىرىم، سىلەرگىمۇ ئىجازەت.

ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر خۇددى ساپان سۆرىگەن كا-لىدەك پۇشۇلداشقىنىچە، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەر تۈ-يۇقسىز ئالتۇن تېپىۋالغان قەلەندەردەك ھىجىيىشقىنىچە شاھنە-شىندىن ئايرىلىشتى.

7

ئاستانىگە كېلىپ كۆڭلىگە پۈككەن مەقسەتلىرىنىڭ بىرىنە-مۇ ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ قوبۇلىغا مۇشەررەپ بولالمىغانلىقىغا ئۈزۈل-مەكتىگە ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك خەلىپە سەئىدمۇھەممەت خو-

جىدىن يەتكۈچە دەشنام ئىشىتتى. گەرچە خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا ئەدەپ يۈزىسىدىن خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشانغا يۈزىدىن يۈزىگە ھاقارەت قىلالمىغان، ئىشاننىڭ تەلىپى بىلەن مەرھۇم خوجا شادى ئىشاننىڭ تۈپراق بېشىغا باشلاپ چىقىشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، مۇئامىلىسى تولىمۇ سالقىن ۋە قوپال بولدى. ئەتراپىدىكى سوپى خىزمەتكارلارنى ئەيىبلىگەن بولۇپ «لاماكان، كەلگۈندى، ھارامزادە، ھىيلىگەر، نائىنساپ، تەمەخور...» دەپ گەندەك تەنە سۆزلىرى بىلەن ئوبدانلا ئەدەپلىۋالدى. ھۆسىلە قىلىپمۇ بولسا مەرھۇم پىر بۇزرۇكى خوجا شادى ئىشان قەسىرىگە تەكلىپ قىلىپ قويمىدى. خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشاننىڭ ئىكىكى نەپەر جىيەن قېرىندىشى بولمىش مەخدۇمزادىلەر بىلەن بىر قېتىم بولسىمۇ دىدارلىشىۋېلىش تەلىپىنى كەسكىن، قوپاللا رەت قىلدى.

خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشان چوتنى خاتا سوقۇپ، ئالدىراپ ئاستانە سەپىرىگە چىققانلىقىدىن كۆپ پۇشايمان قىلدى. ئوغلى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سالمىغانلىقىدىن كۆپ ئۆكۈندى. ئىسھاقبىيە سۇلۇكىدىكى جاھىل قارا مۇسۇلمان مۇرىتەلەرگە بولغان ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ ئاشتى ۋە كالامۇللانى تۇتۇپ تۇرۇپ، مەخدۇم ئەزەم پەدەرى بۇزرۇكنى شېپى كەلتۇرۇپ يەتكۈچە قارغىدى.

خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشان ھېچبولمىسا سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن غەيرىي رەسمىي يوسۇندا بىرەر قېتىم بولسىمۇ دىدار مۇلاقەتتە بولۇپ، سۇلتاننىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەنلىك ئاتقىنى ئېلىپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ ئالدىدا پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەتكەن ئابرۇيىنى ئازراق بولسىمۇ تىكلەۋېلىشنى ئارزۇ قىلىپ، ئابدۇللاخاننىڭ قوبۇل قىلىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن يەنە بىر ھەپتە كۈتكەن، ئوردىغا نام ـ ئەمالىنى قايتا ـ قايتا مەلۇم قىلغان بولسىمۇ، ئوردىدىن ھېچبىر سادا

چىقمىدى. گەرچە سۇلتان ئابدۇللاخان خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بىلەن كۆرۈشمەسلىك ھەققىدە ئېنىق ئېپادە بىلدۈرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كۆرۈشۈش مۇھلىتىنى چەكسىز كەينىگە سۈرۈۋاتقاندەك قىلاتتى. خوجا جەرراھ قاتارلىق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئەمىرلەرنىڭ قەسىردە باراۋەتتە بولۇپ، كاتتا ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈلگەن، كۆڭۈل ئاۋۇندۇرغۇچى نۇرغۇن تەسەللىلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلاپ تۇرغان شۇھرەت تەمەسى كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

بۇگۈن خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان قەشقەرگە قايتىپ كېتىش ياكى خانىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ يەنە ئىككى - ئۈچ كۈن ساقلاپ بېقىش ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ، كۆزىنى يۇمغىنىچە قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىسىنى تىنىمسىز سىيرىپ قېشىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمەي خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. تۇيۇقسىز ئىشىك ئىجازەتسىزلا ئېچىلىپ ئابدۇراز-زاق خەلىپە ھاياجان بىلەن پالاقلاپ كىرىپ كەلدى.

— پىر بۇزرۇكۋارىمغا مەلۇم بولغاي. ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرى[1] بىرقانچە مۇلازىمنى باشلاپ كەلدى. ھەزرىتىم بىلەن كۆرۈشمەكچىكەن.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىشان يېشىغا ماس كەلمىگەن چاقچاقلىق بىلەن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئالدىراپ - تېنەپ سورىدى:

— قېنى قەيەردە ئۇلار؟

— سىرتتا ساقلاۋاتىدۇ.

— چاپسان باشلاپ كىرسىلە، خەلىپەم.

دەقىقە ئۆتمەيلا ئىشان كەينىگە يانغان ئابدۇرزاق خەلىپىنى چاقىرىپ توختىتىۋالدى:

---

① بىكاۋۇل ئەمىر — ئوردىنىڭ باش مېھمان كۈتكۈچىسى، قوشۇمچە خانىنىڭ مەخسۇس غىزا - تائاملىرىغا مەسئۇل ئەمىر، بىكاۋۇلبەگ بىلەن ئوخشاش.

— بولدىلا، ئۆزۈملا ئالدىغا چىقاي بىكاۋۇلىپگىمىنىڭ.

ئىشان سۈپىدىن تاپسىغا چۈشۈپ، كۆز ئالدىدىكى كالىچىنى تاپالماي بىرنەچچىنى پىرقىرىتىۋەتتى.

«سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن مانا مۇشۇ. دەھرىي سۇلتان ئابدۇللاخان مېنى شۇنچە كۈنلەردىن بېرى سەۋەبسىزلا ساقلاتقىنىغا خىجىل بولۇپ، ئالدىمغا ئادەتتىكى مۇلازىملارنى ئەۋەتمەستىن، ئالاھىدە ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرىنى ئەۋەتىپتۇ، ئى ياراتقان ئىگەم. ھەر ھالدا كېچىكىپمۇ بولسا ئاشۇ ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتلەرنىڭ ئالدىدا ئابرۇيۇمنى تۆكۈپ شەرمسار قىلمىغىنىڭغا مىڭ ـ مىڭ تەسەننا...»

ئادەتتە خىلىلا تەكەببۇر كۆرۈنىدىغان، دىمىغى ئۇستۇن ئىشان، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوردا ئەمىرىنىڭ ئالدىغا پايپاسلاپ كىرىپ كۆرۈشتى، قىزغىنلىق بىلەن ھال ـ ئەھۋال سورىدى. سالام ـ سەھەت ئارىلىقىدا ھەرقانداق نەرسىنى نەزىرىدىن ساقىت قىلمايدىغان تەمەگەر كۆزلىرى، ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرىنىڭ قەشىدىكى مۇلازىم ئالاھىدە يېتىلىۋالغان، ئېگەر ـ جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن ياسالغان قارەك ئاق ئارغىماقنى كۆرۈپ ئۇلگۈردى.

«ئوردىغا مىنىپ كىرىشىم ئۈچۈن ئاتمۇ ئەۋەتىپتۇ تېخى. پاھ، نېمىدېگەن ئېسىل ئارغىماق بۇ. ئېگەر ـ جابدۇقلىرىنىڭ نەپىسلىكىنى قارىمامدىغان، ھەقىقىي شاھانە سوۋغىغۇ بۇ...»

— مەن ئىشان پىر ئەزىزنىڭ ئالدىغا دۆلەتپاناھ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سالام ۋە ئۆزرىسىنى ئەكەلدىم، — دېدى بىكاۋۇل ئەمىر ئىشانىنىڭ شېرىن خىياللىرىنىڭ بىلىگە تېپىپ ۋە تەكەللۇپسىزلا مۇددىئاسىنى ئوچۇق بايان قىلىپ، — سۇلتان ئالىيلىرى تۈيۇقسىز تۇمۇ تېگى بىتاب بولۇپ يېتىپ قالغانلىقى ئۈچۈن مېنى ئالدىلىرىغا ئالايىتەن سالامغا ئەۋەتتى ۋە بىتاب بولۇپ قالغانلىقى سەۋەبلىك پىر بۇزرۇك ئەزىز بىلەن دىدار مۇلاقاتتە بولالمايدىغانلىقىدىن كۆپ ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى، مۇڭاپىق پۇر-

سەتتە ئىشان ھەزرىتىمنى ئاستانىگە قايتا چىللايدىغانلىقىنى يەتـ
كۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى ھەمدە شاھانە ئېگەر ـ جابدۇقلىرى
بىلەن بىر ئارغىماق ھەدىيە قىلدى.

بىكاۋۇل ئەمىر گېپىنى تۈگىتىپ ئارغىماقنىڭ باش بېغىنى
ئىشاننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى ـ دە، چوڭقۇر بىر ھۆرمەت ـ ئېھتـ
رام بەجا كەلتۈرۈپ كەينىگە ياندى.

خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بولسا بىردەملىك ژۇجۇدىنى
لەرزىگە كەلتۈرگەن ھاياجانىنىڭ بىردىنلا سۇغا چىلىشىپ، كۆڭـ
لىگە پۈككەن تەمە ـ مەقسەتلىرىنىڭ پاك ـ پاكىز كۆپۈككە
ئايلانغانلىقىدىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولۇپ، بۇتتەك قېتىپ قالغانـ
دى. شۇڭلاشقا، ئۇ شۇنچە ھەشەم بىلەن كۈتۈۋالغان بىكاۋۇل
ئەمىرىنى ئۈزىتىپ قويۇشنىمۇ ئېسىدىن چىقاردى. بىر ھازادىن
كېيىن بىر ئىزىدا تۇرۇۋېرىپ زېرىككەن ئاق ئارغىماقنىڭ يەڭـ
گىل چاپچىشىدىن ئېسىگە كېلىپ، ھەسرەت بىلەن ئېغىر ئۇھ
تارتىپ قويدى.

«كېتىش كېرەك، بۇ لەنىتى ئاستانىدە بىر دەقىقىمۇ تۇرـ
ماسلىق كېرەك. خەپ، دەھرىي ئابدۇللاخان مۇشۇ قىلغان ھۆرـ
مەتسىزلىكىڭ ئۈچۈن پات يېقىندا بۇرنۇڭدىن بۇلاق چىقارمايدىغان
بولسام...»

خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان بارلىق دەرد ـ ئەلىمىنى ئەتـ
راپىدىكى سوپى خىزمەتكارلىرىدىن چىقىرىپ، ئۇلارنى لايپاسـ
لىق، ھاڭۇاقتىلىقتا بولدى دېگۈچە ئەيىبلەپ، يۈك ـ تاقلىرىنى
يېغىشتۇردى ـ دە، ئاستانىدىكى خوجا جەررراھ، سۇپۇرگە خەلىپە
قاتارلىق ئابرۇيلۇق مۇرتلىرىنىڭ يەنە بىرنەچچە ئاخشام خۇدايى
قوناق بولۇپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ قايتا ـ قايتا تۇتۇشلىرىغا
پىسەنتمۇ قىلماي، قەشقەردىن باشلاپ كەلگەن خەلىپە، سوپى ـ
دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى ۋە
نامازشام ۋاقتى بىلەن خانلەڭگەرىكى مۇرتى ھاشىم كۆكۇبشىنىڭ

هويلىسغا چۈشكۈن قىلدى.

شۇ كۈنى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشانغا ئوردا بىكاۋۇل ئەمىرى ئارقىلىق كۈموش جابدۇقلۇق شاھانە ئارغىماق ھەدىيە قىلغانلىقىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان خەلىپە سەئىدمۇھەممەد خوجا بۇ ئىشنى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە بولغان مايىللىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى ـ دە، ئىچى ئاداپ، يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرى ئاچچىق ئېچىشتى ۋە ئىسھاقىيە سۇلۇكى ئۈچۈن بىخلىنىش ئالدىدا تۇرغان يوشۇرۇن خەۋپنى بۆشۈكىدىلا ئۈجۈقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن مەخدۇمزادىلەر قەسىرىدە بىرقانچە كاللا كېسەر مۇرىتلىرى بىلەن بىر ئاش پىشمغىچە خۇپيانە كۈسۈرلاشتى.

8

خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشانىڭ چىرايى يول بويى پەقەتلا ئېچىلمىدى. بۇگۈن ھاۋامۇ خۇددى ئىشانىڭ چىرايى بىلەن بەسلەشكەندەك سەت تۇتۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، مەغرىب تەرەپتىكى كۆيۈك تاغدىن ئەسكەن شۇنىرغان ھېمىتىنىڭ سېيىدىكى[1] ئاچچىق شور توپىلارنى ئۈچۈرۈپ ئادەمنىڭ ئېغىز، بۇرۇن، كۆزلىرىگە تىقاتتى. كۈن بىلەن تەڭ خانلەڭگەردىن يولغا چىققان ئىشان، سۇلتان ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئاق ئارغىماق ئۈستىدە قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، تۈگۈلگىنىچە مىختەك ئولتۇراتتى. مانا، كۈن پېشىندىن قايرىلدى. ئىشان ئەتىگەن چالا ـ بۇلا قىلغان ناشتىدىن بېرى ئاغزىغا بىر يۇتۇم سۇ، يا بىر بۇردا نان چاغلىق نەرسە سالمىدى. خەلىپە ـ سوپىلىرىغا بىرەر ـ يېرىمدەم توختاپ

① ھېمىتىنىڭ سېيى — يەكەن بىلەن يېڭىسار ئارلىقىدىكى ساي.

چۇشلۇك غىزا يەۋىلىشقا ئىجازەتمۇ بەرمىدى. خۇددى ئۆزىنىڭ قورسىقى ئاچمىسا باشقىلارنىڭمۇ قورسىقى ئاچمايدىغاندەك قورسىقى ئېچىپ غولدۇرلاپ كەتكەن خەلىپە - سوپىلار «بىر يۇتۇم ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالسىلا، بىر لوقما غىزا يەۋالسىلا، پىرىم» دەپ ئۇزاتقان، جاناشتىكى[1] شەربەتكىمۇ، پىششىق باچكا گۆشىگىمۇ قاراپ قويمىدى. ئاخىر خەلىپە - سوپىلار ئات ئۇستىدىلا قورسىقىنى ئازدۇر - كۆپتۇر ئەستەرلىۋالغان بولدى. بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلمايدىغان ئىشان بۇگۈن نېمە ئۈچۈندۇر پېشىن نامىزىنى قازا قىلىۋەتكەنىدى. ئات ئۇستىدە يېرىم كۈندىن ئارتۇق ئولتۇرۇپ، پۇت - قوللىرى ئۇيۇشۇپ، تېلىپ، ماداری قالمىغان خەلىپە - سوپىلارنىڭ پېشىن نامىزىنى ئوقۇش باھانىسىدە، پۇت- قوللىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپ، بىرەر - يېرىمدەم ھاردۇق ئېلىش خىيالىلىرىمۇ يوققا چىققانىدى.

كۈن بويى ئاق ئارغىماق ئۇستىدە مىدىرلىمای ئولتۇرغان خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانغا ھاردۇق يەتتىمۇ ياكى ئەيتاۋۇر بۇگۈن كېچە ئوردامدا[2] تۈنەش پىلانىنى ئەتىگە قالدۇرۇپ، مۇڭا-پىقراق بىرەر چۇشكۈن ئىزدەپ ئەتراپقا پات - پات بويۇنداپ قاراشقا باشلىدى. پاكار - پاكار چالما تاملىق، تۈرقىدىن نامرات كىشىلەرنىڭ ئۆيى - ماكانى ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدىغان ئۆيلەرگە ئانچە نەزىرىنى سېلىپ كەتمىدى. بايلارنىڭ كاتتىراق قورۇ - جايى ھېچ كۆزگە چېلىقمىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— قوش گۈمبەز مازار غوجامغا[3] يېتىپ كەلدۇقمۇ؟ — دېدى ئىشان ئاق ئارغىماقنا ياندىشىپ كېلىۋاتقان جەدە بايتال ئۇستىدىكى ئابدۇراززاق خەلىپىگە قاراپ.

---

① جاناش — سەپەردە ئۇسسۇلۇق ساقلاپ ئىچىدىغان تېرە خالتا.
② ئوردام — يېڭىسار ناھىيىسى بىلەن يېڭىشەھەر ناھىيىسى ئارىلىقىدىكى كاتتا مازار.
③ قوش گۈمبەز مازار غوجام — ھازىرقى يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ توپلۇق يېزىسىدا.

— ئاز قالدۇق، پىرىم، — دەپ ئالدىراپ - تېنەپ جاۋاب بەردى ئابدۇراززاق خەلىپە ئەتىگەندىن بېرى ئىشان پىرىنىڭ تۇنجى قېتىم زۇۋان سۇرگىنىدىن خۇش بولۇپ، — ئەڭ كۆپ بولغاندا ئۇن يېتىم مۇساپە قالغاندۇر ئېھتىمالىم.

ئىشان لام - جىم دېمەي يەنە تۇگۇلۇۋالدى. شۇنىڭغان بارغانسېرى ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇلار ساي تەرەپتىن ئېقىپ كەلگەن كىچىككىنە تارام ئېقىندا ئەينەكتەك تۇتقان نېپىز مۇزلارنى چو- قۇۋېتىپ، ئاتلىرىنى سۇغىرىۋالغاندىن كېيىن يەنە يولغا چىقتى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئەتراپى ئىككى - ئۈچ مو كەلگۇدەك باغ بىلەن قورشالغان، ئانچە ھەشەمەتلىك بولمىسمۇ كۆك نامراتلارنىڭ چالما تاملىق ئۆيلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان بىر قورۇ - جاي كۆزگە چېلىقتى. ئىشان بۇ قورۇغا ئۈمىد ۋە تەمە بىلەن بويۇنداپ قارىدى. قورۇنىڭ ئىچىدىكى قايسىبىر ئۆينىڭ موريسىدىن قو- يۇق كۆكۈچ تۈتۈن تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ چىقىۋاتاتتى. تۈتۈننى كۆرۈپ ئىشانىنىڭ كۆز ئالدىغا ئىسسىق ھۇجرا ۋە يۇمشاق يونتقان كۆرپە كەلدى.

— ئاشۇ قورۇ - جايغا چۈشكۈن قىلايلى، — دېدى ئىشان ئابدۇراززاق خەلىپىگە.

ئىشانىنىڭ ئىجازىتىنى ئاڭلاپ قىرچاڭغۇ جەدە بايتالىنىڭ ئۇستىدە روھسىز ئولتۇرغان ئابدۇراززاق خەلىپە قايتىدىن جان- لاندى، ھۇۋقۇشنىڭكىدەك كۆزلىرىنى قورۇ - جاي تەرەپكە خۇد- دى ئولجا ئىزدەۋاتقاندەك تىكتى.

ئۇلار يېقىنلاپ كېلىشىگە، دەرۋازا ئالدىدا خۇددى مۇشۇلار- نىلا ساقلاپ تۇرغاندەك دۇگدىيىپ تۇرغان ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سەرپۇش تۇماقلىق بىر كىشى يۇگۇرۇپ دېگۇدەك كەلدى - دە، ئىشانىنىڭ ئاق ئارغىمىقىنىڭ چۇلۇۋىرىنى قولىغا ئالدى ۋە ئارغىماقنىڭ ئۇزەڭگىسىنى سۆيۈپ، ئىشانىنىڭ جۇۋىسە- نىڭ پەشلىرىنى كۆزىگە سۈرتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى قۇتبىل ئەقتاب بۇزرۇكۋار پەرىم، — دېدى ئۇ كىشى ئىشاننى ئاتتىن يۆلەپ چۈشۈرۈۋېتىپ، — غېرىبانە كۆلبىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن چەكسىز بەختىيارمەن.

— ھال ـ ئەھۋالىڭ نېچۈك، ئى قېرىندىشىم؟!

— جانابىي ئىشان پىرىمنىڭ دۇئاسىنىڭ بەرەكاتىدا قەدىر ئەھۋال.

ئىشاننىڭ تەكەببۇرلۇق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىر ساخاۋەتچىنىڭ ئۇستۈبېشىغا سەپسېلىپ ئۇلگۇرگەنىدى.

— ئېيتقىنا، قايسى سۈلۈككە ئىرادەت قىلۇرسەن؟

— ئەلۋەتتە سىلى ئۆزلىرى قۇتبىل ئەقتاب سۈلتانۇل-مۇھەققىقىن بولمىش خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ھەزرەت بۇزرۇكۋارىمىز تەۋرىتىۋاتقان، بەندىلەرنى سائادەت يولىغا باشلىغۇچى ئەھلى تەرىقەتنىڭ ئالتۇن قۇلۇپىنى ئاچقۇچى ئىشقىيە سۈلۈكىگە ئىرادەت قىلۇرمەن، پىرىم.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئىشان چىرايىغا مەمنۇنىيەت كۈلكىسى يۈگۈرتۈپ، — مېنى قانداق تونۇيسەن، ئى ساخاۋەتچى زاتىل ئەقتابىم؟

شۇ تاپتا ئىشان مانا مۇشۇنداق بىر چەت ماكاندا ئۆزىنى تونۇيدىغان ۋە بارلىق ئۇنۋانلىرىنى تولۇق بىلىدىغان بىر مۇخلىسىقا يولۇققىنىدىن چەكسىز سۆيۈنۈپ كەتكەنىدى.

ھېلىقى ئادەم ئىشاننىڭ سىنچى كۆزلىرىگە دادىل قاراپ تۇرۇپ، تەمتىرىمەيلا جاۋاب بەردى:

— ئوزا يىلى قەشقەرگە بارغىنىمدا، ھېيتكاھ جامەسىدىكى جۈمە نامىزىدا مەسلە ـ مەرۇپ قىلىپ، سۈلۈك تەرغىباتى ئېلىپ بارغانلىرىدا كۆرگەنىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن بىرنەچچە جۈمە بېرىپ مۇبارەك جامالىرىنى كۆرۈشكە، خۇش ناۋا ئاۋازلىرىنى ئاڭلاشقا مۇشەررەپ بولدۇم.

پىر بۇزرۇكنىڭ بىر ناتونۇش مۇخلىسىغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتقانلىقىدىن تارلىقى كەلگەن ئابدۇراززاق خەلىپە ئۇ-نىڭغا ئاداۋەت نەزىرى بىلەن شۇنداقلا قارىدى ـ دە، بۇ كىشىنى بۇگۈن كونا ئاۋات[1]ئۆتكىدە ئۆزلىرىنى يانداپ ئۆتۈپ كەتكەن قاراگىر ئاتلىق كىشىگە ئوخشاتتى. شۇ چاغدا ئابدۇراززق خەلد-پىنىڭ كۆزى ئۇ كىشىنىڭ كۆزى بىلەن بىرنەچچە دەقىقە ئۇچ-راشقان، ھېلىقى ئاتلىق كۆزىنى دەرھال ئېلىپ قېچىپ، ئېتىنى قامچىلىغىنىچە ئالدىراش يۇرۇپ كەتكەندى. ئەتتەڭ، شۇ چاغدا ئابدۇراززاق خەلىپە بەكراق سىنچىلاپ قارىۋالغان بولسىچۇ، كاشكى.

— ئى بۇرادەر، — دېدى ئابدۇراززاق خەلىپە ھېلىقى كد-شىگە قاراپ، — سىز بۇگۈن كونا ئاۋات تەرەپكە ئۆتتىڭىزمۇ؟

— يوقسۇ، خەلىپەم، — دېدى ھېلىقى كىشى ئالدىراش ـ تېنەش، — بۇگۈن ئەتىگەندىلا ئوڭ مەڭزىم توختىماي تارتىۋد-دى، ھەرقاچان ئۆيگە مېھمان كېلىدىغان چېغى دەپ مەھەللىدىن نېرى بولمىدىم. ئەسلىدە ئاللا ئىگەم بۇگۈن پىر بۇزرۇكۇارىم-نىڭ جامالىغا قېنىپ، تەرىتىگە سۇ ئىللىتىپ بېرىشكە بۇيرۇغانىكەن، — ئۇ دەرھال ئېگىلىپ تۇرۇپ ئۆيگە تەك-لىپ قىلدى، — قېنى ئۆيگە مەرھەمەت قىلىشسىلا، پىرىم.

خۇددى مېھمان كېلىدىغاندەك ئالدىنئالا ئوت قالاپ ئىسسد-تىۋەتكەن ئۆيگە كىرگەن ئىشان تەكەللۇپسىزلا تام مەشنىڭ تۇۋد-دىكى قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىنىڭ ئۈستىگە چىقتى ـ دە، دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلدى. ئۆي ئىگىسى بىلەن قىسقىلا ئېسەد-لىك سوراشتى. ئىشان ھەم ھارغان، ھەم ئۇسسىغانىدى. شۇڭا، لاچىنداننى جىقراق سېلىپ ئاچچىق قىلىپ دەملەنگەن پۇراقلىق زەپەر چايدىن ئارقىمۇ ئارقا ئۈچ پىيالە ئىچىۋېتىپ، داستىخاندد-

---

① كونا ئاۋات — يەكەن ناھىيىسى بازىرىنىڭ بىر كەنتى.

كى هۆل - قۇرۇق يەل - يېمىشلەرگىمۇ، ئاغزىغا سالسا ئېرىپ كەتكۈدەك يېقىلغان ياغلىق توقاچقىمۇ، خۇددى قەغەزدەك نېپىز پىشۇرۇلغان ھەمەك نانغىمۇ ئىشتىھاسىزلا قاراپ قويۇپ مۇگدەشكە باشلىدى. ئىشانغا راستىنلا سەپەر ھاردۇقى يەتكەندى. خەلىپە - سوپىلار تۇزۇتسىزلا داستىخانغا تېگىش قىلىشقا باشلىدى. ھايال ئۆتمەيلا بىر چىنىدىن گۆش بىلەن چامغۇرنى مول توغراپ، ئۇستىگە پىننە سېلىپ ئەتكەن ھاردۇق ئېشى — قىيمىلىق ئۇگرە كەلتۇرۇلدى. ئاش بەكمۇ ئوخشىغانىدى. ئىشان تەرلەپ تۇرۇپ بىر چىنە ئۇگرىنى پاك - پاكىز ئىچىپ تۈگەتتى. ئاشىنىڭ شۇنچە تېز تەييار بولۇشى ھەممە ئىشقا گۇمان بىلەن قارايدىغان ئابدۇراززاق خەلىپىگە پەقەتلا غەيرىي تۇيۇلمىدى. چۈنكى، تولۇق بىر كۈن ئاتلىق يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتكەن ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ ئاشنى كۆرۈپ ئىمانى قېچىپ كەتكەندى. باشقا سوپى - دەرۋىشلەر بولسا ئاشىنىڭ ئۇستىگە ناننى بولدى دېگۈچە چىلاپ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن يالماپ يۇتماقتا ئىدى.

ئۇگرىنىڭ كەينىدىلا قول سۇيى ئېلىنىپ، پولۇ تارتىلدى. ئىشانىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان لېگەننىڭ ئۇستىدىكى پولۇغا توخۇنىڭ ئىككى پاچىقى ئالاھىدە بېسىلغانىدى. باشقىلارغا ئىككى ئادەمگە بىر لېگەندىن توغرىلاپ پولۇ تارتىلغانىدى. ئابدۇراززاق خەلىپە، ئىشان پىرىنىڭ ئۆزىنى ئالدىدىكى تاۋاققا تەكلىپ قىلىشىنى تەمە قىلىپ شۇنچە قاراپ كەتكەن بولسىمۇ، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشاندىن ھېچبىر سادا چىقمىدى. كۆزلىرىنى ئاشۇ ئىككى توخۇ پاچىقىدىن ئۈزەلمىگەن ئابدۇراززاق خەلىپە، پىرىدىن ئىجازەت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، نائىلاج ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تاۋاقتىكى پولۇغا قول ئۈزاتتى - دە، تاۋاقدىشىدىن قىزغانغان ھالدا، ئاشىنىڭ ئۇستىگە بېسىلغان توخۇ تۆشىگە ئىنساپسىزلىق بىلەن چاڭ سالدى ۋە كەپكۈردەك ئالىقانلىرى بىلەن پولۇنى ئوچۇملاپ-ئوچۇملاپ ئېلىپ ئاغزىغا ھەدەپ ئېتىشقا باشلىدى.

قۇرۇق ئۇزۇم، گۈله، بېھى بېسىلىپ ئەتكەن پولۇ ھەقىقه-تەن ئوخشىغانىدى. خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ھەربىر كاپام ئاشتىن كېيىن، بىر يۇتۇمدىن ئاچچىق دەملەنگەن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ يېرىم تاۋاق پولۇ بىلەن توخۇنىڭ ئىككى پاچىقىنى پاكىز يەۋەتتى. دۇئادىن كېيىن داستىخان يىغىشتۇرۇلۇشى ها-مان، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ھاردۇقتا قىستاپ كەلگەن ئۇيقۇ لەشكەرلىرىگە تەسلىم بولۇپ، ئولتۇرغان جايىغا موكلا چۈشتى - دە، ئۆي ئىگىسى قويۇپ بەرگەن قۇراق تەكىيىگە بېشىنى قويۇپ، خورەكنى باشلىۋەتتى. ئىشان پىرىنىڭ خورىكە-نى ئاڭلاپ باشقا خەلىپە - سوپىلارمۇ ياتقان يېرىگىلا ئوڭ - تەتۇر قىڭغىيىشتى.

يەرنىڭ تېگىدىن ئاڭلانغاندەك بىر ئىڭراش ئابدۇراززاق خە-لىپىنىڭ تاتلىق ئۇيقۇسىغا ھالاقەت بېرىپ ئويغىتىۋەتتى. ئۆي-نىڭ ئىچىدىكى قارا چىراغ پىل - پىل قىلىپ سۇس يورۇقلۇق چۈشۈرۈپ تۇراتتى. ئابدۇراززاق خەلىپە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە شۇنداقلا قارىدى - دە، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. چۈنكى، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان تۇگۈلۈپ ئىڭراپ ياتاتتى. خەلىپە ئىشاننىڭ قېشىغا چاققانلىق بىلەن كەلدى - دە، بېشىنى يۆلەپ تىزىغا ئالدى. ئىشان لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتە-ۋالغانمۇ ياكى ئاغزىدىن قان يانغانمۇ، جاۋغىيىدىن قان ئېقىپ قالغانىدى. كۆزلىرىنىڭ گۈنى ئۆچۈپ، چىرايى ئۆلۈكنىڭ چىرا-يىدەك سارغىيىپ كەتكەنىدى.

— پىرىم... نېمە بولدىلا، پىرىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئابدۇراززاق خەلىپە ھۆركىرەپ يىغلاشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇۋېلىپ.

ئىشان تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ تۇرۇپ ئۇ-زۇپ - ئۇزۇپ سۆزلىدى:

— پولۇ بىلەن چايغا زوقۇم سېلىنغانمىكەن دەيمەن.

— قانداق دەيلا، پىرىم؟ — دېدى ئابدۇراززاق خەلىپە قاتتىق ۋەھىمگە چۆكۈپ.

— ئىچ - باغرىمنى بىر مۇدھىش قول رەھىمسىزلىك بىلەن سۇغۇرۇۋالماقچى بولغاندەك قاتتىق مۇجۇپ ئاغرىپ كېتىپ بارىدۇ ... تەقدىرى ئەزەلنىڭ ھۆكمى بويىچە بۇگۈن مۇشۇ يەردە ئەجەل شارابىنى ئىچىدىغان ئوخشايمەن. قىلماقچى بولغان يەنە نۇرغۇن پىلانلىرىم بار ئىدى. ئەمدى بۇلارنى رويابقا چىقارماق زاتىل ئەقتاب مۇرىتىم بولمىش خەلىپەم بىلەن خوجىزادەم ھىدايىتۇللا ئىشانغا باغلىق بولۇپ قالدى، — ئىشاننىڭ نەپسى قەسىلغان بولسا كېرەك، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، — ۋەسىيىتىم شۇكى، يارمۇھەممەد باي بىزگە نەزرە - نىياز قىلىپ بەرگەن ياغدۇدىكى ئون ئىككى پەرسەخ يەرنى ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا بېشارەت قىلىپ بېغىشلىدى. زامانى ئاخىرىدا مۇرىتلىرىم بىلەن شۇ يەر-دىن قوپارمەن. مېنى شۇ يەرگە دەپنە قىلغايسىزلەر...

ئىشان بىرئازدىن كېيىن ئابدۇراززاق خەلىپىگە سەللىسىنى ئاختۇرۇشنى بۇيرۇدى. خەلىپە سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر تال تېرە قاپچۇقنى تاپتى. ئىشان خەلىپىگە قاپچۇقنى ئېچىشنى بۇيرۇدى. قاپچۇقتا يۆگەكلىك قەغەز بار ئىدى. قەغەزنى ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مۆھتەرەم خەلىپەم، بۇ ئەزىز پەرزەنتىم ۋە ۋارىسىم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇتبىل ئەقتابلىق ئىرشادنامىسىدۇر، مەھكەم ساقلاپ قويۇپ، ئاخىرەتلىك ئىشلىرىمنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئەھلى - مۇخلىسلىرىمغا خوجىزادەمنى سۈلۈك پېشۋاسى، قۇتبىل ئەقتاب ئىشان دەپ جاكارلىغايسىز. يارەببىم، پېقىر ئاسىي بەندەڭنىڭ توۋىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئاسان ئاغىرىق، ئاسان ئۆلۈم بەرگەيسەن...

خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان شۇنداق دەپ نىدا قىلدى - دە،

سىلكىنىپ تۇرۇپ قەي قىلغاندىن كېيىن، خارتتىدە بىرنى تە-
نىپ جان ئۈزدى، شۇ ھامان قۇلاق - بۇرنىدىن سۇس قان
كەلدى.

ئەسلىدە ئەشەددىي قىساسخور ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ خە-
لىپىسى سەئىدمۇھەممەد خوجىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن قوش گۈم-
بەزدە كۈتۈپ تۇرۇپ، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانغا «مۇرىت
ھىيلىسى» نى ئىشلىتىپ ئىشەندۈرۈپ، تامىقىغا زەھەر سېلىۋەتـ
كەنىدى. ئابدۇراززاق خەلىپە تېخىچىلا ئۇخلاۋاتقان سوپى -
دەرۋىشلەرنى ۋارقىراپ ئويغاتقاندىن كېيىن، سىرتقا چىقىپ ئۆي
ئىگىسىنى ئىزدىدى، ئەمما ھېچ يەردىن تاپالمىدى. ئۆي ئىگىسى
ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاللىبۇرۇن نەلەرگىدۇر غايىب بول-
غانەك قىلاتتى...

باش ئەزان ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغانىدى. خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشان تېخىچىلا دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشانىڭ قەبرە-
سىگە بېشىنى قويۇپ بۇقۇلداپ يىغلاۋاتاتتى. ئاچچىق ئەسلىمىلەر
ئۇنىڭ يۈرەك باغرىنى خۇن قىلىپ، قەلبىدىكى ئاداۋەت گۈلخا-
لىرىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۇنسىز ئىدا قىلماقتا
ئىدى:

— ئى جەننەتماكان پەدەرى بۇزرۇك، مەھشەرگاھتا خاتىر-
جەم ياتقايسىزكى، سىز كۆپ رىيازەتلەرنى چېكىپ رويابقا چىقە-
رىشقا ئۇلگۇرمىگەن بۇيۇك مەقسەتلەرنى مانا مەن رويابقا چىقە-
رىش ئالدىدا تۇرماقتىمەن. شاھزادە يولۋاسخان بىلەن دەھرىي
سۇلتان ئابدۇللاخان ئوتتۇرىسىدىكى نىزا - ئاداۋەت گۈلخانلىرە-
نى بولدى دېگۈچە ئۇلغايتىپ، ئاتا - بالىنى بىر - بىرىگە
دۇشمەنلەشتۇردۇم. ئۇلار ھازىر ئۆزئارا خىرىس قىلىشىپ قىلىچ
بىلىشۇاتىدۇ. پات يېقىندا يولۋاسخانىڭ تۇمەن كىشىلىك لەش-
كىرى ئاستانىگە قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئاستانىدىكى ئاشۇ ئىسھاقىيە-

چى مۇلهىد قارا مۇسۇلمانلاردىن سىز پەدەرۇ بۇزرۇكنىڭ قىسا-سىنى ئېلىپ، قانلىرىدا تۇغمەن چۆرگىلەتمىسەم، پوستلىرىغا سامان تىقىپ، پۇت - قوللىرىنى كېسىپ كۆتەك قىلىۋەتمىسەم ۋە ئاختا قىلىپ، ناجىنسلار توپىغا قېتىۋەتمىسەم، سىزنىڭ پۇش-تىڭىز بولماي كېتەمي...

دەرگاهىغا باشىم قويۇپ ناله قىلسام،
كۆزيېشىمنى ئاققۇزىبان ژاله[1]قىلسام،
بايابانلار كېزىپ ئۆزۈم ژاله[2]قىلسام،
دوستلار، مېنى خوجام بەندەم دېگەيمىكىن[3]
هۆم ئاللاه هۆم هۆم،
هۇۋۇى ئاللاه هۆم!
.....

هەزرەت خانىقاسىدىن ئاڭلانغان بۇ جەررە - ساما ساداسى هىدايىتۇللا ئىشانىڭ خىيال يېپىلىرىنى ئۇزۇپ قويدى. ئىشان قىسقىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ گۈمبەزنىڭ سىرتىغا چىقتى. كېچە ئاسمىنى تولىمۇ سۇزۇك ئىدى. تولۇن ئاي ئاسمان گۈمبىزىدە تەنها ئۇزۇپ يۈرەتتى. هىدايىتۇللا ئىشانغا تولۇن ئاي پۈتكۈل ياغدۇ قەبرىستانلىقىغا نۇر - زىيا تۆكۈۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. خانىقادىكى سوپى - دەرۋىشلەر توختىماي ساما سېلىپ، تەلقىن ئېيتىۋاتاتتى:

قايدا بارسام ياد ئېتىپ يىغلىسام مەن،
خىزمىتىدە بېلىم مەھكەم باغلىسام مەن،

① ژاله — مۇلدۇر.
② ژاله — ئاشىق.
③ بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ھەسرىتىدە يۇرەك باغرىم داغلىسام مەن،
دوستلار، مېنى خوجام بەندەم دېگەيمىكىن[1].
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللاھ ھۆم!
.....

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ جەررە - تەلقىن ساداسىغا قۇلاق سالغاچ خانىقاغا قاراپ تېز - تېز مېڭىپ كەتتى.

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەدىيەسۋانىنىڭ شېئىرى.

ئۇچىنچى باب

تەخت غوۋغاسى

1

مۇشۇ كۈنلەردە سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى. ئوردىنى بىر قىسىم ئاسىي مۇناپىق ئەمىرلەردىن تازىلىغاندىن كېيىن، غەزىپى، گۇمانخورلۇقى خېلىلا بېسىلىپ قالغانىدى. قەشقەرگە ماڭدۇرغان ئايغاقچىلاردىن شاھزادە يولۋاسخانىڭ تىنچىپ قالغانلىقىنى، باشقا خۇپيانە ھەرىكەتلەردە بولماي ھەرىمىدە ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن بەزمىگە مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، خېلىلا خاتىرجەم بولدى ۋە ئاللادىن ئوغلىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، تەۋپىق تىلىدى. ئوردا ئەركانلىرىمۇ ئەتىگەنلىك قوبۇلغا كىرگەندە شاھنىشىن ئىچىدە ئەركىن ـ ئازادە نەپەس ئالالايدىغان بولدى. ئەمما، ئاستانىدىكى جىددىي ھالەت، ئوردا ئەركانلىرىغا، بولۇپمۇ لەشكىرىي ئەمىرلەرگە ئېلىپ بېرىلغان تەقىب بوشاشتۇرۇلمىغانىدى.

لەشكىرىي ئەمىرلەر كۈندە ئىككى قېتىم خانغا كۆرۈنۈش قىلىپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىنىڭ ئاستانىدىن خالىغانچە ئايرىلىشى چەكلەنگەنىدى. ئەلۋەتتە بۇ قاتتىق تەقىبنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىغا تېخى يېقىندىلا ئىككى مىڭ كىشىلىك لەشـ

كىرى بىلەن خوتۇن، بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ، قەشقەرگە شاھزادە يولۇاسخانىنى پاناھداپ قېچىپ كەتكەن ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگ ۋەقەسىنىڭ سەۋەب بولغانلىقىنى ھەممە بىلەتتى. بارلىق چوڭ- كىچىك ئوردا ئەركانلىرى دەككە - دۈككە ئىلكىدە ھەربىر قەدىمىنى ئاۋايلاپ بېسىشاتتى.

بۇگۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن لالىزار راۋاقنى كۆڭلى تارتىپ قالغان سۇلتان ئابدۇللاخان تۇرپاندىن كەلگەن جىيەن قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى چاقىرىپ كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم لالىزار راۋاقتا يېتىپ كەلگەندە ئابدۇللاخان كۆل بويىدىكى شاھانە سۈپىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ مەلىكىنى كۆرۈپ، چىرايىغا يېقىملىق تەبەسسۇم يۈگۈرتتى. مەلىكە بېشىغا ئالتۇن ئوتۇغات قىستۇرۇلغان مەرۋايىت دوپپا كىيىۋالغان بولۇپ، قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان سۇمبۇل چاچلىرى يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن باغلىۋالغان قاشتېشى كەمىرىگە سۇلتان ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرنى ئېسىۋالغانىدى. قىزنىڭ نازۇك قەددىگە ماس كەلمىگەن يوغان خەنجەر ھەربىر قەدەم ئېلىشىغا ماسلىشىپ، يەڭگىل پۇلاڭلايتى. مەلىكە ئاشۇ تۇرقى بىلەن سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ كۆزىگە لالىزار راۋاقنىڭ گۈلزارلىقىدا بەخىرامان ئۇچۇپ يۈرگەن رەڭدار كېپىنەكتەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە خانىنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىنىڭ، مەلىكەم، — دېدى خان قىزغا ئاتىلارچە مېھرى بىلەن قاراپ، — كېلىنىڭ، قېشىمغا كېلىپ ئولتۇرۇڭ.

كۈن بويى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ خۇشامەت، تەزىملىرى، سۈنئىي ھۆرمەتلىرى، ياسىما ھەجىيىشلىرى، بىر خىل يوسۇندا تەكرارلىنىدىغان زىيادە ماختاش، كۆككە كۆتۈرۈشلىرىدىن زېرىككەن سۇلتان ئابدۇللاخان كىچىك بولسىمۇ ئۆز سۆزلۈك، ئەركىن پىكىر قىلىدىغان، خۇش چاقچاق، يېشىغا ۋە جىنسىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ھاكىمىيەت، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بۇ قىزنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى.

شوخ، چېچەن، مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك دېمەي ھەرقانداق ئادەمنىڭ نۇقسان، سەۋەنلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، تەنبىھ بېرىدىغان بۇ قىز خانىنىڭ بىر خىل يوسۇندىكى بۇرۇقتۇرما ئوردا ھاياتىغا يېڭى مەزمۇن، يېڭى مەنە قوشقانىدى. مانا شۇ چاغقىچە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھېچقايسىسى شىكارغا چىققاندا سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن شىكار قىلىش، ئوقيا ئېتىشتا بەسلىشىشكە پېتىنىپ باققان ئەمەس. ئەمما، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم خان بىلەن بىللە شىكارغا چىقىپ ئوقيا ئېتىشتا بەسلىشەتتى، ھەتتا خانىنى يېڭىۋالغانىدى. خان مۇشتۇمدەك قىزنىڭ مەرگەنلىكىگە دەرھال قول قويدى. بۇ ئىش خانغا بەكمۇ يېڭى ۋە كۆڭۈلۈك تۇيۇلدى. يېڭىلىق يالغۇز بۇلا ئەمەس. ئۆزىنى پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدە شاھماتنىڭ پىرى دەپ ھېسابلايدىغان خان مەلىكە بىلەن شاھمات ئويناشتا بەسلىشۈندى، ئون قەدەم ماڭا - ماڭمايلا مات بولدى. قايىل بولماي ئۇدا بەش قول تۇتۇشۇۋۈندى، ئۈچ قول يېڭىلدى، ئىككى قول تەڭلەشتى. بىرەر قېتىممۇ بولسا ئۇتۇققا ئېرىشەلمىگەن ئابدۇللاخان، شۇنچە يىلىلاردىن بېرى ئوردا ئەركانلىرى بىلەن ئوينىغان نۇرغۇن شاھماتلىرىدا ھەر قېتىمدا غالىب چىققانلىقىدىن گۇمانلاندى. ئاشۇ خۇشامەتچى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئۆزىگە قەستەن يېڭىلىپ بەرگەنلىكىگە، ئۆزىنى مات قىلىشقا ماھارىتى يېتىپ تۇرۇپمۇ جۇرئەت قىلالمىغانلىقىغا ئىشەنىدى ۋە ئۆزىنىڭ خېلى نۇرغۇن ئىشلاردا

باشقىلاردىن مۇتلەق ئۇستۇن تۇرمايدىغانلىقىنى چۈشەندى. ناۋادا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا يولۇقمىغان بولسا ئۆزىنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئەقىل - پاراسەت ۋە ھەرقانداق ئىشتا، ھەرقانداق ئادەمدىن ئۇستۇن تۇرىمەن دەپ ھېسابلاپ ئۆتۈپ كېتەر ئىكەن. مانا ئۇ ساختا غالىبلىقنىڭ خۇشاللىقىدىن ھەقىقىي مەغلۇبىيەتنىڭ لەززىتى ئۇستۇن تۇرىدىغانلىقىنى، يېڭىلىش، نائىشەنچ، خىرىس ۋەھىمىسىدە ئوينالغان سىنىشىشلارنىڭ ھاياتقا باشقىچە مەنە، خۇشاللىق ئاتا قىلىدىغانلىقىنى بىلدى. شۇڭلاشقا، سۇلتان ئابدۇللاخان بىردەم ئارام تاپسىلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى يېنىغا چاقىرتاتتى، مەلىكىنىڭ خان ھېس قىلغان ئارتۇقچىلىقلىرى يالغۇز بۇلا ئەمەس. خان مەلىكىنىڭ يېقىملىق ئاۋازىدىن نەۋائى، لۇتپى، جامى، ئۆمەر ھەييام، قىدىرخان يەركەندى، سەككاكى، مەۋلانا يۈسۈپ، سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىد خان، مومىسى مۇقامشۇناس، شائىرە، خانىش ئاماننىساخانلارنىڭ شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدۇرۇپ ئاڭلايتتى. مەلىكىنىڭ يۈمران قوللىرىدا قومۇش قەلەم بىلەن قەغەز يۈزىگە چۈشۈرگەن گۈزەل ھۆسنىخەتلىرىدىن زوقلىنىتتى ۋە ئۆزىمۇ قولىغا قومۇش قەلەمنى ئېلىپ ھۆسنىخەت ماھارىتىنى مەشىق قىلاتتى. تىل - ئەدەبىيات، فەلەكىيات، ھېساب، ئىلمىي نۇجۇم، لەشكىرىي ئىلىم ... قاتارلىق پەنلەر ھەققىدە كۆز قاراشلىرىنى شەرھلەپ مۇنازىرىلىشەتتى، ئوقۇغان كىتابلىرى ھەققىدە دەتالاش قىلىشاتتى. مەلىكىنىڭ ئەجدادلارنىڭ سەلتەنەت تىكلەش يولىدا ئېلىپ بارغان ھەربىي يۈرۈشلىرى، ئۇرۇش سەنئىتى، قوللانغان تەجرىبىلىرى ھەققىدىكى بايانلىرى سۇلتان ئابدۇللاخاننى ھەم ھەيران قالدۇراتتى، ھەم قايىل قىلاتتى. ئىككىسىنىڭ لەشكىرىي تەدبىر، جەڭنامىلەر ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرىنىڭ كۆپىنچە ئايىغى چىقمايتتى. بۇنداق چاغدا ئابدۇللاخان ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقىنىمۇ، قىرانلىق دەۋرىدىن ھالقىغان چوپچوڭلا بىر ئادەم بولۇپ قالغانلى-

قىنىمۇ تامامەن ئېسىدىن چىقىراتتى - دە، بەئەينى بىر تەنتەك بالىغا ئايلىنىپ قالاتتى. بىرئاز بولسىمۇ ھاكىمىيەت، يۇرتدار-چىلىق غېمىدىن قۇتۇلۇپ، ئۆزىنى ئەركىن - ئازادە سېزەتتى. ۋۇجۇدىدىكى غەم، يۇرىكىدىكى دەرد - ھەسرەتلىرى يوقىلىپ، ۋۇجۇدىنى خۇشاللىق، كۆڭۈل ئازادىچىلىك ئىگىلەيتتى. ئەمما يالغۇز قالغان چاغدا مۇشتۇمدەك بىر قىزنىڭ ئەقىل - پاراسىتى-نى، ئىلىم - كامالىنى، ساداقىتىنى ئوغۇللىرىغا، بولۇپمۇ چوڭ ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئەقىل - پاراسەت، ئىلىم - كاما-لەت، ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ مەيۇسلىنەتتى، ھەسرەتلىنەتتى. شۇ سەۋەبلىكمۇ تەڭرى ئەر ھىممەتلىك قىلىپ يارانقان بۇ قىزنى ھەرگىزمۇ كىچىك بالا قاتارىدا كۆرمەيتتى، چوڭ ئادەملەردەك كۆرۈپ ھۆرمەت قىلاتتى. قىزنىڭ بالىلىق قىلىپ ئەركىلەشلىرىدىن، خۇيلىنىشلىرىدىن ھۇزۇر ئالاتتى. چىن يۇرىكىدىن چىقىرىپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. كۈنىگە بىر ۋاخ بولسىمۇ مەلىكە بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ غىزالانمىسا، يېگەن تائاملىرى ئاغزىغا تېتىمايتتى، كۆڭلى پەرىشان بولاتتى، خۇددى كىچىك بالىغا ئوخشاش خۇيلىناتتى، ئەتراپىدىكى مەھ-رەملىرىگە ئورۇنسىز ئازار بېرەتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ بۇ قىلىقىدىن چوڭ خانىش ۋە بىر قىسىم ئەمىرلەر نارازى ئىدى. «بىر ئەلنىڭ خاقانى بولغان كىشى خانلىق سۈر - ھەيۋىسىنى چۈرۈپ تاشلاپ كىچىككىنە بىر قىز بالا بىلەن دوست بولۇپ، ئويۇن - تاماشىغا مەشغۇل بولسا سالاپىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. شاھانە شەۋكىتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ» دەپ غۇدۇرىشاتتى، ئەمما كۆڭۈللىرىدىكى بۇ خىياللىرىنى خانغا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

تۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى سەئىد باباخان سۇلتاننىڭ ئاغىچە-سى شەمشىبانۇ مەلىكە بولسا قىزنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن زىيادە يېقىنلىقىدىن كۆڭلى ھەم خۇشال، ھەم يېرىم ئىدى.

خۇشاللىقى قىزىنىڭ چوڭ خانىنىڭ نەزىرىگە ئىلىنىشىپ، ئەتە-
ۋارلىنىۋاتقانلىقى، ئەمما ھەرەمدىكى خانىش ئايىم، شاھبانۇ،
مەلىكىلەرنىڭ تارلىق قىلىپ، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ كەي-
نىدىن، ئېسىلزادىلەرگە خاس نازاكىتى، مەلىكىلەرگە خاس لاتا-
پىتى يوق دەپ غەيۋەت قىلىشلىرىدىن كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولاۋ-
تى، ئەمما قىزىنى خان تاغىسىدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئامالسىز
ئىدى.

— بۇگۈن سىز بىلەن شاھماتتا راۋۇرۇس بىر قول تۇتۇشۇپ
باقاي دەيمەن، قىزىم، — دېدى ئابدۇللاخان.

— يېقىلغان چېلىشقا تويماپتۇ دەپ، يەنە شاھمات خۇمارلە-
رى تۇتۇپتۇ ـ ھە، خان ئاتا، —دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم
ۋىلىقلاپ كۈلۈپ، — بوپتۇ، بۇ دورەم سىلى بىلەن پەرزىنىئې-
لىۋېتىپ ئويناي، مېنى بىر قول يېڭىۋالغان بولۇپ كۆڭۈللىرە-
نى ئارام تاپقۇزسىلا.

— بىلىپ قويۇڭ، قىزىم، خان تاغىڭىز ئەزەلدىن سەركەر-
دىسى يوق لەشكەر بىلەن جەڭ قىلغان ئەمەس.

— سەركەردىسى يوق لەشكەر بىلەن جەڭ قىلسا، ئاسان
يېڭىۋالغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ، خان ئاتا.

— بۇنداق غەلىبىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى. بۇ دېگەن ئوپئو-
چۇقلا ئاجىزلارنى بوزەك ئەتكەنلىك، نامەردلىك، ھەرگىزمۇ با-
ھادىرلىق ئەمەس.

— رەقىبىنىڭ ئۆزىدىن قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇ-
رۇپ ئۇرۇش ئېلان قىلىشچۇ، ئەمىسە؟

— قارامىلىق، — دەپ كۈلدى ئابدۇللاخان.

— ياق، نادانلىق، — دەپ كۈلدى مەلىكە مۇھتەرەم
خېنىم.

— گاھى قارامىلىقمۇ غەلىبىگە ئېرىشتۈرىدۇ، — دېدى
سۇلتان ئابدۇللاخان قايىل بولماي، —كۆچلۈك رەقىبىنىڭمۇ

ئاجىزلىقى، يېڭىلىدىغان ۋاقتى بولىدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما بۇنداق غەلىبە - نۇسرەت كۆپىنچە تەدبىرلىك، پاراسەتلىك، ماھارەتلىك سەركەردىلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ، — دېدى مەلىكە ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — قارامىلاردا كۆچلۈك رەقىبىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلىۋالغۇدەك پاراسەت نېمە ئىش قىلسۇن.

ئۇلار ئەنە شۇنداق مۇنازىرىلىشىپ، شاھمات ئۇرۇقىنى تىزىپ تۇرۇشىغا، ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر لەشكەرگاھىنىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگ يېتىپ كەلدى - دە، خانغا سالام بەردى.

— نېمە ئىش؟ —دېدى ئابدۇللاخان كەيپسىزلەنگەن ھالدا قاپىقىنى تۈرۈپ.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، قەشقەردىن مەخپىي مەلۇمات كەلدى. شاھزادە يولۋاسخان ئاستانىگە يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق كۆرۈۋېتىپتۇ، — دېدى مىرزا باباقبەگ جىددىي يوسۇندا.

— نېمە؟ شاھزادە ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كېلەمدەكەن؟ — دېدى ئابدۇللاخان چۆچۈگەن ھالدا. ئۇ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن چارلاشقان قويۇق ساقاللىرىنى تۇتاملىغىنىچە گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — يا ھەزرەت، بۇ شاھزادىدە ئىنساپ، تەۋپىق دېگەن نەرسىلەر راستىنلا قالمىغانمىدۇر.

ھېچكىمدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن خان مىرزا باباقبەگدىن سورىدى:

— بۇ خەۋەر ئىشەنچلىكمۇ، ئەمىرىم، يەنە ئالدىراقسانلىق قىلىپ، ئىلگىرىكىدەك دوستلارنى يىغلىتىپ، دۈشمەننى كۈلدۈرىدىغان ئىشلارنى قىلىپ يۈرمەيلى دەيمىنا.

— مەلۇمات ئىشەنچلىكتۇر، ئادالەتپاناھىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ گەپنى ئۇزۇپلا ۋە يېنىدىكى ئوڭ قېشىنىڭ ئۈستىدە بىر

ئىلىك تارتۇقى بار تەمبەل يىگىتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇ خەۋەرنى مانا بۇ سادىق سەركەردىلىرى قەشقەرگە بېرىپ ئۆز ئاغزى بىلەن ئەكەلدى.

— خان ئالىيلىرىنىڭ دۆلەتلىرى مەڭگۈ زىيادە بولغاي، سەلتەنىتى ئەبەدىلئەبەد روناق تاپقاي، — دېدى يىگىت مىرزا باباقبەگنىڭ گېپىنى تۈگىشى هامان چاققانلىق بىلەن لەشكىرىي ياساق بويىچە يەكتىزلىنىپ خانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

سۇلتان نەزىرىنى يىگىتكە قايتا ئاغدۇردى، بېشىدىن ئايىغىچە ئىنچىكىلىك بىلەن نەزەر تاشلىدى. يىگىتنىڭ ياشلىق جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان بەستى سۇلتانىنىڭ قايىللىقىنى قوزغىدى.

— ئىجازەت، — دېدى سۇلتان يىگىتنىڭ ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋە مىرزا باباقبەگدىن سورىدى، — بۇ باهادىر ئوغلان كىم بولىدۇ، ئەمىرىم؟

— ئاستانە قورۇقچى لەشكەرگاهى مىڭبېگى، ئۆزى تۇرلۇك جەڭ ماهارەتلىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن سەرخىل شەمشەرۋازلاردىن. ئىسمى شىرئەلى باهادىر. يېقىندا قەشقەر تەرەپتىن ئەهۋال بىلىپ كېلىشكە ماڭدۇرغانىدىم. تېخى بايىلا ئاستانىگە قايتىپ كېلىشى.

سۇلتان ئۇلارنى شاه سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— هە ئەمدى قەشقەردە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىڭنى خان ئالىيلىرىغا سۆزلەپ بەر، — دېدى مىرزا باباقبەگ يىگىتكە بۇيرۇق قىلىپ.

شىر ئەلى باهادىر سۆزلەشكە تەمشەلدىيۇ، مەلىكە مۆهتەرەم خېنىمغا قاراپ تەئەججۇپ ئىلكىدە توختاپ قالدى.

— سۆزلەۋەر، باهادىر يىگىت، مەلىكەم ئۇچۇن لەشكىرىي ئىشلارنى سىر تۇتماق بىهاجەت، — دېدى ئابدۇللاخان شىرئەلى

باھادىرنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ.

يىگىت قەشقەردىكى بەزمىخانىدا گۈلشەن بىلەن كۆرۈشكىنىنى يوشۇرغاندىن باشقا، گۈلشەننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ بارلىق مەخپىيەتلىكلىرىنى ۋە ئەتىسى يولۋاسخانىنىڭ ئوردا مەھرەملىرىدىن ئېرىشكەن مەلۇماتلارنى تولۇقى بىلەن سۆزلەپ بەردى ھەمدە ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شاھزادە يولۋاسخانغا ھەمدەم بولۇش ئۈچۈن ئىشقىيە سۈلۈكىدىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىدىن بىر سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى تەشكىللەپ قوراللاندۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئاستانە، مەكىت، مارالبېشى، قارغىلىق، پوسكام ... قاتارلىق يۇرتلاردىكى مۇرىتلىرىنى ھەربىكەتلەندۇرۇش ئۈچۈن خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنى ماڭدۇرغانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— شۇنچە كۆپ لەشكىرىي مەخپىيەتلىكلەرنى قانداق بىلىۋالدىڭ، باھادىر يىگىت؟ غايىبنى بىلىش كارامىتىڭ بارمۇ يا سېنىڭ، — دېدى ئابدۇللاخان شىرئەلى باھادىرنىڭ سۆزلىرىگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي.

شىرئەلى باھادىر ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تەمتىرىمەيلا جاۋاب بەردى.

— ئالتۇن ـ كۈمۈش، زۇۋانسىزنىمۇ سۆزلىتىدىكەن، قىبلىگاھىم.

— مانا بۇ قارامىلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۆزىدىن كۈچلۈك رەقىبلىرىنىڭ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋالالايدىغان كاتتا پاراسەت. ئەقىل بىلەن تەدبىر بىرلەشسە ھەرقانداق مۇشكۈلاتنى يەڭگىلى بولىدۇ، خان ئاتا، — دېدى شىرئەلى باھادىرنىڭ تەدبىرىدىن قايىل بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گەپ ئېلىپ ۋە ئۆزىنىڭ بايام ئابدۇللاخان بىلەن قىلغان مۇنازىرىسىدە كەلتۈرگەن دەلىلىگە ئىشارە قىلىپ.

—قايىلمەن، قايىلمەن، — دېدى ئابدۇللاخان چىرايىغا

سۇس كۆلكه يۇگۇرتۇپ.

ئىشقىيه سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ شاھزاده يولۇاسخانىنى تەخت تارتىۋېلىشقا قۇترىتىۋاتقانلىقى ۋە بۇ ئىش ئۈچۈن كۈچ تەشكىلەپ ھەمدەم بولماقچى بولغىنىنى ئاڭلاپ ئابدۇللاخان ئانچه ئەجەبلىنىپ كەتمىدى. چۈنكى، ئۇ ئەينى يىلى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشانىنىڭ قوش گۈمبەزدىكى ئۇلۇمىدىن كېيىن ئىشقىيەچىلەرنىڭ ئۆزىنى ئىسھاقىيەچىلەرنى قاناتلاندۇرۇۋاتقانلىقىنى ئالدىن، ئۇلارنى سەلتەنىتىنىڭ سۇرى بىلەن قوغدىدى، ھاكىمىيەتنى سۇلۇك - مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتىمەن دېگەن ۋەدىسىگە ئەمەل قىلمىدى دەپ ئاغرىنىپ، ئاداۋەت تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمما ئۆز پۇشتىنىڭ ئەقىلسىزلىق قىلىپ، تەختته ئولتۇرۇشقا ئالدىراپ، ئۆز ئاتىسىغا قارشى قىلىچ يالىڭاچلاشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن كۆڭلى خېلىلا ئەسكى بولدى، يۈرىكى مۇجۇلدى. ئاتا - بالا تەخت تالىشىپ قىلىچ يالىڭاچلىشىپتۇ دېگەن بەتنامغا قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ ۋۇجۇدى نومۇستىن ئۆرتەندى.

«شاھزاده بۇنچه ناشۇكۇرلۇك قىلمىسىمۇ بۇ تەخت سەلتەنەت شۇنىڭ ئىدىغۇ، ئاخىر. ئى ياراتقان ئاللا ئىگەم، قايسىبىر گۇناھلىرىم ئۈچۈن ماڭا بۇ مۇشكۈلاتلارنى، رەنجۇ ئەلەملەرنى راۋا كۆرگەنسەن. ئۆز تىلىمغا چىققان كۆيدۈرگه بولدىغۇ بۇ بەتئەخلاق شاھزاده...»

شۇ تاپتا سۇلتان ئابدۇللاخان 1639 - يىلى ئەمدىلا سەككىز ياشقا كىرگەن شاھزاده يولۇاسخانىنى تولىمۇ يەڭگىلتەكلىك بىلەن قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى قىلىپ بەلگىلىگەنلىكىنى، بۇ نارەسىده ئۆسمۇر ئۈچۈن ئاتا تەربىيىسى، موللا ئۇستاز تەلىمى تولىمۇ زۆرۈر مەزگىل ئىكەنلىكىنى، ئاستانىدىن، خاندىن يىراق تۇرغان قەشقەر ئەمىرلىرىنىڭ شاھزادىگه ئەدەپ - ئەخلاق، ئىلىم - ماھارەت، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن تەلىم بەرمەي، شاھزادىنى

تۇرلۇك ئويۇن ـ تاماشا، بـەزمە، ئـاشـايان ئىشلارغا ئۆگەتكەنـ
لىكىنى، شۇ سەۋەبلىك شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئۆسمۇر چېغىدىلا
بۇزۇلۇپ، ئەنە ئاشۇنداق بەتئەخلاق، رەھىمسىز، نەپسانىيەتچى،
ناشۇكۇر بولۇپ چوڭ بولغانلىقىنى زىنھار ئويلىمايتتى. مانا
مۇشۇ ئىشلارنىڭ سەۋەبچىسى ئۆزى ئىكەنلىكىنى ھەرگىز خىيالـ
غا كەلتۈرمەيتتى.

— شاھزادىنىڭ پەيلى شۇ بولسا، بىزمۇ تەييارلىق كۆرۈپ قويايلى، — دېدى ئابدۇللاخان چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ ۋە ھەرقاچان يېنىدىن بىر قەدەم نېرى كەتمەيدىغان مۆھۈردارى، قوشۇمچە پەرمانچىبەگكە قاراپ بۇيرۇق چۈشۈردى، — پەرمان! پېشىنىدىن كېيىن بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ھۇزۇرى مۇبارەككە جەم بولغاي. لەشكىرىي ئىشلار توغرۇلۇق مەشۋەرەت قىلغايمىز.

— لەشكىرىي مەشۋەرەتكە مەنمۇ قاتناشسام بولامدۇ، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىرايلىق كېيىك كۆزلىرىنى خانغا ئىلتىجالىق تىكىپ.

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، ئەقىللىق قىزىم، — دېدى ئابدۇللاـ خان مەلىكىگە ئىچ كۆيەرلىك بىلەن قاراپ.

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بەرگەن بۇ ئىجازەتنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىدى. ئەمما باياتىن بېرى مەلىكىنىڭ چاقماقتەك قىلغان ئورۇنلۇق سۆزلىرىدىن ھەيران بولۇپ تۇرغان شىرئەلى باھادىر مەلىكىگە قايىللىق بىلەن قاراپ قويدى.

2

قەشقەر.

بۈگۈن شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ نائىب ئەمىرلىك ئوردا

كېچەشخانىسىغا مۇھىم قەلەمدار - ئەلەمدار بەگ - سىپاھلىرى تولۇق يىغىلغانىدى. شاھانە تون - لىباسلارنى كىيگەن شاھزادە نائىب ئەمىرلىك تەختىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. تەختكە يېقىنراق جايغا يېڭىدىن ئالاھىدە قويۇلغان مەخمەل كۇرسىدا خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان دادىسى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشاندىن تەۋەررۇك قالغان كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالدا، تاپسىدىكى ئەمىرلەرگە كۆزىنىك قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، شاھزادە يولۋاسخاندىن بەكرەك گىدىيىپ ئولتۇراتتى.

شاھزادىنىڭ ئەمىر لەشكىرى[1] ئىلىشاھبەگ ئۆڭى سېرىق، چوقۇر يۈزلۈك، قىزىل ساقاللىق، گەۋدىلىك كەلگەن قىرىق بەش - ئەللىك ياشلاردىكى كىشى سۆزلەۋاتاتتى:

— ئاستانە يۇرۇشىگە تاللانغان ئىككى تۇمەن لەشكەر بىر ئايلىق ئوزۇق - تۇلۇكى بىلەن تەق بولدى. بۇلارنىڭ بىر تۇمىنى ئاتلىق لەشكەر، قالغىنى پىيادە لەشكەر. ئۇنىڭدىن باشقا قۇتبىل ئەقتابى ئىشان پىر بۇزرۇكنىڭ مۇرىت - مۇرشىدلىرىدىن تەشكىللەنگەن سوپى لەشكەرلەرنىڭ سانىمۇ تۇمەندىن ئاشقانلىقى ئېيدىتلاندى. ئۇلارنىمۇ مەشقاۋۇللار قورالاندۇرۇپ، پۇختا مەشىق قىلدۇرۇپ چىقتى ۋە بىر ئاي يەتكۈدەك ئوزۇق - تۇلۇكى غەملەندى. ھازىر شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغىلا قاراشلىق قالدۇق.

شاھزادە يولۋاسخان رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ نەزىرىنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا يۆتكىدى.

— جانابي پىر بۇزرۇكۋارىمىز قۇتلۇق بىر كۈننى بەلگىلەپ بەرسە، ئاندىن پەرمان بەرگەيمىز.

— ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈشكە بولمايدۇ، — دېدى ھىدايەتۇللا ئىشان تەكەللۇپسىزلا. گەرچە ئىشانىنىڭ شۇ تاپتىلا شاھزا-

---

① ئەمىر لەشكەر — لەشكەر بېشى، باش سەركەردە دېگەن مەنىدە.

دىنى ئاستانىگە يۈرۈش قىلىشقا دەۋەت قىلغۇسى، ئاستانىگە باسـ
تۇرۇپ بارغانچە ئەشەددىي رەقىبى ئىسھاقىيەچىلەردىن ئاتا قىساـ
سىنى ئالغۇسى، ئۇلارنى قىر ـ چاپ قىلىپ قانلىرىدا تۇگمەن
چۆرگىلەتكۈسى كېلىپ تۇرسىمۇ، ئىچكى تۇيغۇسىنى زورىغا بېـ
سىۋېلىپ، ئۆزىگە قەستەنگە سىرلىق تۇس بېرىپ ئالدىرىماي
سۆزلىدى، — ئەمما زىيادە ئالدىراقسانلىقمۇ پۇشايمان كەلتۈرـ
گۈسىدۇر. بۇگۈن كېچە جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەرۇ
بۇزرۇكنىڭ مەقبەرىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئەۋلىيا ماشايىخـ
لار بىلەن مۇلاقەتتە بولغايمەن ۋە سەججادەنىشىن[1]، كارامۇتۇللا
كاتىبىن[2]، بابام پىر بۇزرۇك مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ
باتىنى ئالەمدىن[3]بەرگەن رەھنەما بېشارەتلىرى بويىچە خاسىيەتـ
لىك بىر كۈننى تاللىغايمەن، ئۇنىڭغىچە مۇددىئا ـ مەقسەتلىرىـ
مىز قەتئىي خۇپيانە تۇتۇلغايكى، ئاستانىدىكى قارا مۇسۇلمان
مۇلھىدلار بىخەۋەر ھالەتتە غەپلەت ئۇيقۇسىنى ئۇخلىغاي، ئاللاتاـ
ئالا شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نۇسرەت تەلەيلىرىنى مەڭگۈ ئوڭ قىلـ
غاي، ئىلاھا ئامىن!

ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ بارلىق ئەمىرلەر قوللىرىنى
دۇئاغا كۆتۈردى. ئەپسۇسكى، ئىشاننىڭ لەۋلىرىنى مىتىلدىتىپ
قىلىۋاتقان دۇئاسى «ئاللاھۇ ئەكبەر» گە بارماي تۇرۇپ سارايغا
پالاقلاپ كىرگەن ھۆدەيچى شاھزادىگە مەلۇمات يەتكۈزدى.

— مەلۇم بولغاي، ئوردا پەرمانچىسى خان يارلىقىنى
ئەكەلدى.

ھۆدەيچىنىڭ گېپى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، سارايغا ئىككى
قورۇقچىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىجازەتسىزلا كىرىپ كەلگەن ئۇرـ
دا پەرمانچىسى نەپىس ئىشلەنگەن شاھانە قاپچۇقنى ئوڭ قولىدا

---

① سەججادەنىشىن — سەجدىدە تۇرغۇچى، جايىنامازدا ئولتۇرغۇچى، ئىبادەت قىلغۇچى.
② كارامۇتۇللا كاتىبىن — خۇدانىڭ كارامەتلىرىنى خاتىرىلىگۈچى.
③ باتىنى ئالەم — ئىچكى دۇنيا، يوشۇرۇن ئالەم.

بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگىنىچە ئۇدۇل شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ـ دە:

— پەرمانى ئالىي! — دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا توۋلىدى. تۈيۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ئىشتىن شاھزادە يولۋاسخانمۇ، تېخى باشلىغان دۇئاسىنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ئۈلگۈرمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە باشقا ئەمىرلەرمۇ ئالىقانلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشكىنىچە قېتىپلا قېلىشتى.

پەرمانچىبەگ يەنە بىر قېتىم سۇر ـ ھەيۋە بىلەن توۋلىدى:

— پەرمانى ئالىي! قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخان يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغاي.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دەۋەت ۋە رىغبەتلىرى نەتىجىسىدە قاپ يۇرەكلىك بىلەن دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانغا بايقۇت قىلىپ ئۆزىنى خانۇ خاقان دەپ جاكارلاپ، تېرىسىگە سىغماي قالغان شاھزادە يولۋاسخان مانا ئەمدى ھەقىقىي سەلتەنەتنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىدىن چۆچۈپ ئېسىگە كەلدى ـ دە، ئىختىيارسىز ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، پەرمانچىبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلاپ تۇردى.

شاھزادىگە ئەگىشىپ باشقا ئەمىرلەرمۇ دۇررىدە ئورنىدىن تۇردى ـ دە، قاتار ئىككى سەپ بولۇپ تىزىلىپ قول باغلاشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دۇئاسىنى چالا پېتى تاشلاپ قويۇپ، شاھ سۇپىسىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ قول باغلاپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. پەرمانچىبەگ شاھانە قاپچۇقتىن بىر يۆگەم يېشىل رەڭلىك قەغەزنى ئاۋايلاپ ئالدى ـ دە، ئاۋازىنى ۋەزمىنلىك بىلەن دانە ـ دانە چىقىرىپ خان يارلىقىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

يارلىق:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم.

مەنكى بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى سۇلتان

ئابدۇللاخان شۇنداق يارلىق قىلمەنكى، پەرزەنتىم شاھزادە يولۇاسخانغا مۇلكى قەشقەر دىيارىنى سۈيۈرغال قىلىپ بېرىپ، ئۇشبۇ ھۇدۇتلۇقنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلەگەن ھەمدە ئۇنى ۋەلىئەھدى قىلىپ تاللىغانىدىم. ھالا بۇگۈنكى كۈندە پەرزەنتىم بولمىش ئول شاھزادە ئۆز نەسۈدىسىگە شۇكرى - قانائەت قىلماي، يامانلارغا يانتاياق بولۇپ، سەلتەنىتىمىزنىڭ يوشۇرۇن ئەغيارلىرى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، ياخشى - يامانىنى ئايرىماي، قەشقەر پۇقرالىرىغا كۆپ زۇلۇملارنى سالدىلەر. رەئىيەتنى چىداپ بولغۇسىز ئازابلارغا دۇچار قىلدىلەر ۋە يەنە بىزلەركىم پەدەرى بۇزرۇك خاقانغا بايقۇت قىلىپ، خۇتبىنى ئۆز نامىگە ئوقۇتۇپ، كەچۇرگۈسىز گۇناھىكەبىر سادىر قىلدىلەر. قەشقەر ھۇدۇتلۇقىدىكى رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش، بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى قوغداش بائىسىدىن، شاھزادىنىڭ قەشقەر دىيارىنىڭ نائىب ئەمىرلىك، سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ۋەلىئەھدىلىك مەرتىۋىلىرىنى ئېلىپ تاشلاش، شاھزادىلىكىنى ساقلاپ قېلىپ، ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىش خۇسۇسىدا ئۇشبۇ يارلىق چۇشۇرۇلدى.

يارلىق تامام، ۋەسسالام.

پەرمانچىبەگ يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاۋايلاپ شاھانە قاپچۇقىغا سالدى - دە، چىرايى تاتىرىپ، چىپ - چىپ تەرلەپ كەتكەن شاھزادە يولۇاسخانغا ھۆرمەت بىلەن قوش قوللاپ تەڭلىدى.

ئەس - ھوشىنى يوقتىپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغان شاھزادە يولۇاسخان ياغاچتەك قېتىپ قالغان بولۇپ، پەرماڭچىبەگنىڭ قولىدىكى خان يارلىقىنى ئېلىشنى ئېسىدىن چىقارغانىدى.

— يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغايلا، شاھزادەم، — دېدى پەرماڭ-چىبەگ ئاۋازىنى ئۇنلۇكىرەك چىقىرىپ.

يولۋاسخان چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، يارلىقنى قوش قوللاپ ئالدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كاللىسى قۇيقۇرۇق ئىدى. ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى، نېمە قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى.

يارلىق ئوقۇلۇشقا باشلىغاندا خۇددى چايان چېقىۋالغاندەك بىر ئىزدا تۇرالماي قالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پايپاسلاپ شاھزادىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، شاھزادىنىڭ گەۋدىسىنى مېھـ-رىبانلىق بىلەن قۇچاقلاپ تۇرۇپ، تۇمشۇقىنى قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ، خۇددى سېھىر ـ ئەپسۇن ئوقۇۋاتقاندەك پىچىرلىدى. پىچىرلىغاچ شاھزادىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئايرىپ تەختتە ئول-تۇرغۇزدى، ئولتۇرغۇزۇۋېتىپمۇ پىچىرلاشنى توختاتمىدى. بۇ ھالەت شۇنداقلا قارىغان كىشىگە ئىشان گويا ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالغان شاھزادىگە ئايەت ئوقۇپ دەم سېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. مانا ئاستا ـ ئاستان مۆجىزە يۈزبەردى. يولۋاس-خاننىڭ تاتارغان چىرايىغا بىردىنلا قان يۈگۈردى، تۇگۈلۈپ ـ سولىشىپ كەتكەن قەددى قايتىدىن رۇسلاندى، ئاجىز پىلىلداپ قالغان كۆزلىرى ئاۋۇال روھلۇق چاقنىدى، كېيىن دەھشەتلىك چەكچەيدى. چىرايىدىكى پەرىشانلىقنىڭ ئورنىغا سۈر ـ ھەيۋە، تەكەببۇرلۇق ئالماشتى. غايىبتىن بىر كۈچ ـ مادار بېغىشلىغاندەك چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، قولىدىكى خان يارلىقى سېلىنغان شاھانە قاپچۇقنى يەرگە غەزەپ بىلەن ئاتتى.

— ئەدەپسىزلىك قىلمىسىلا، شاھزادەم، ئۇ دېگەن قىبلىگا-ھىمىزنىڭ شاھانە يارلىقى، — دېدى پەرمانچىبەگ شاھزادىنىڭ بۇ قىلىقىغا چىداپ تۇرالماي.

— نېمە دېدىڭ؟ سەن ماڭا تەنبىھ بەرگۈدەك كىمتىڭ شۇنـ-چە؟ — دېدى شاھزادە غەزەپ بىلەن ھۆركىرەپ، — ھاي قاي-سىڭلار بار، تۇتۇڭلار مۇنۇ بەتبەختنى.

شۇ هامان سىرتتىن بىر توپ نۆكەرلەر ئېتىلىپ كىردى - ده، پەرمانچىبەگ بىلەن ئىككى قورۇقچىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ يەرگە باستى.

— ماڭ، دەرھال ئاستانىگە قايتىپ خان ئاتامغا مەلۇم قىل. مەن ئۆزۈمنى ئاللىقاچان خان دەپ جاكارلاپ بولغانمەن. خان ئاتامنىڭ ھەرقانداق يارلىق - پەرمانلىرىنى ئېتىراپ قىلمايمەن. چىرايلىقچە تەختىنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بەرسە بەرسۇن، ئۇنداق قىلمايدىكەن، لەشكەرلىرىم بىلەن مەجبۇرىي تارتىۋالىمەن، — دېدى يولۋاسخان ھاياجانلانغان ھالدا قوللىرىنى شىلتىپ سۆزلەپ، — كېلىڭلار، مۇنۇ پەرمانچىنىڭ تون - سەرپايلىرىنى تامامىي سالدۇرۇۋېلىپ، شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىغىچە قوغلاپ چىقىرىڭلار.

نۆكەرلەر پەرمانچىبەگ بىلەن ئىككى قورۇقچىنى سىرتقا سۆرىگىنىچە ئاچچىپ كەتتى. شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ يېنىدا گدىيىپ تۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتتى.

3

تۇن نىسپى.

قارا لىباسقا پۈركەنگەن ھېمىتنىڭ سېيى تولىمۇ سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. مەغرىب تەرەپتىكى كۆيۈك تاغ بىلەن مەشرىق تەرەپتىكى يۇرت - مەھەللە ئوتتۇرىسىدىكى كەڭرى كەتكەن تاقىر سايلىقنى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قەشقەرگە جازا يۈرۈشىگە ماڭغان خان لەشكەرلىرى تولۇق ئىگىلىگەن بولۇپ، داق يەرنى سېلىنچا، كۆك ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ، خۇددى ساينىڭ تېشىدەك يېتىش-

قىنىچە شېرىن ئۈيقۇغا كېتىشكەنىدى. ھەر ئەللىك قەدەم ئارد-لىقتا بىردىن قويۇلغان قاراۋۇللارنىڭ ئۈيقۇسىراپ، ئېزىلىپ ئەسنەشلىرى كېچە تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۈيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن تۆت - بەش قەدەم دائىرە ئىچىدە توختىماي مېڭىپ - مىدىرلاشلىرىنى تۇن قاراڭغۇسىدا خىرە - شىرە ئىلغا قىلغىلى بولاتتى.

تومۇز ئايلىرىدىكى قۇياش تەپتىدە كۈندۈزى تونۇرەڭ قە-زىپ كەتكەن بۇ ساي مانا ھازىر تاغ تەرەپتىن ئەسكەن غۇر - غۇر شامالدا ئوبدانلا سوۋۇپ قالغان بولۇپ، ئادەمگە باشقىچە بىر ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

ئېگىزرەك بىر دۆڭگە جايلاشقان ياتىشبەگ چېدىرىدىن ئون نەچچە لەشكەرنى ئەگەشتۈرۈپ چىققان ياتىش بېشى ئۈخلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن يەڭگىل قەدەم ئېلىشقە-نىچە، قاراۋۇللارنىڭ ئۈخلاپ قالغان - قالمىغانلىقىنى، ئۆز ئورنىدا بار - يوقلۇقىنى تەكشۈرۈپ چىققانىدى. ياتىش بېشىنىڭ يېقىنلاپ كەلگىنىنى كۆرگەن قاراۋۇللار جىددىي ئەھۋال كۆرۈل-سە ئۈخلاۋاتقان لەشكەرلەرنى ئويغىتىدىغان مىس تۇبلدىبازنى قولىغا ئېلىپ، لەشكىرىي ياساق بويىچە جىددى يوسۇندا ۋارقىردى.

— ئوران① !

— بېھىش نېمىتى، — دېدى ياتىش بېشى قاراۋۇلغا بۈگۈد-كى كېچىلىك پارولنى ئېيتىپ بېرىپ.

قاراۋۇل خاتىرجەم بولغان ھالدا چارلىغۇچىلارنى ئۆتكۈزۈ-ۋەتتى.

— ئاللاھۇئەكبەر ! ئاللاھۇئەكبەر ! ...

شەرقىي ئۈپۈقنىڭ ئاستا - ئاستا سۈزۈلۈشىگە ئەگىشىپ

---

① ئوران — پارول.

جاراڭلىغان ئەزان ئاۋازى پۈتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈردى.

لەشكەرلەر ئۇخلاۋاتقان ئورنىدىن بۈيرۇقسىزلا چەبدەسلىك بىلەن تۈرۈشتى ـ دە، دالدا جايغا ئۆتۈپ تەرەت سىندۈرۈپ بولۇپ، تەييەمۇم[1] قىلىشقا باشلىدى ۋە ھەرقايسى قىسىملار ئۆز-لىرىنىڭ ئىمامىلىرىنىڭ كەينىگە سەپ بولۇپ تىزىلىپ قىبلىگە يۈزلەنگىنىچە بامدات نامىزىنى ئۆتەشكە كىرىشتى.

ئۇزاق ئۆتمەي لەشكەرلەرگە ناشتىلىق تەييارلاش ئۈچۈن ئوت يېقىلغان يۈزلىگەن ئوچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ ئىس پۈت-كۈل ساينى قاپلىدى. بامدات نامىزىنى ئۆتەپ بولغان لەشكەرلەر-نىڭ سۆزلىشىۋاتقان، كۈلۈشۈۋاتقان، چاقچاقلىشىپ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرى ھەممە يەردىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

يۈز نەپەر خاس نۆكەرنىڭ قاتتىق مۇھاپىزىتىدە تولىمۇ سۈر-لۈك كۆرۈنىدىغان بارگاھى ئالىينىڭ[2] تۆر تەرىپىدىكى ئوتقاشتەك گىلەمنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان تەتىللا كۆرپە ئۈستىدە ئەمىرى كەبىر[3] ھىندىقۇش مىرزا سالاپەت بىلەن ئولتۇراتتى. چاچ-ساقاللىرى ئۈچتەك ئاقارغان، يەتمىش ياشلاردىن ئاشقان بۇ پېشـ-قەدەم سەركەردە ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي سۈلتان ئابدۇللاخان-نىڭ پەرمانىغا بىنائەن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى باشلاپ چىققانىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ سۈرلۈك تۈرقىدىن تېخىچىلا كۈچ ۋە جاسارىتىدىن قالمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان كىمخاب داستىخاننىڭ ئوڭ ـ سول تەرە-پىدىكى كۆرپىلەردە ئىلغار[4]، جەۋانغار[5]، بەرانغار[6]، يە-زەك[7]، ھەزار[8] ۋە ياتىش قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرى ئورۇن ئې-

---

① تەييەمۇم — سۇ يوق ۋاقىتىدا توپىدا ئېلىنىدىغان تەرەت.
② بارگاھى ئالىي — باش لەشكىرىي قوماندانلىق چېدىرى.
③ ئەمىرى كەبىر — ئەڭ ئالىي لەشكىرىي قوماندان.
④ ئىلغار — ئالدىن يۈرگۈچى قوشۇن.
⑤ جەۋانغار — ئوڭ قانات قوشۇن.
⑥ بەرانغار — سول قانات قوشۇن.
⑦ يەزەك — ئالدىن يۈرۈپ چارلىغۇچى قوشۇن.
⑧ ھەزار — مىڭ كىشىلىك قوشۇن.

لىشقان بولۇپ، ناشتا قىلىشقاچ لەشكىرىي ئىشلار توغرۇلۇق كېڭەش قىلىشۇاتاتتى.

— ئايغاقچىلارنىڭ كېچە خەۋەر ئېلىپ كېلىشىچە، — دەپ سۆزلەۋاتاتتى يەزەك قوشۇننىڭ سەركەردىسى شىرئەلى باھادىر، — ئۇ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىدە يەزەك قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىگە كۆتۈرۈلگەنىدى، — شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئىككى تۇمەن كىشىلىك ئاسىي قوشۇنى ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ قاتارلىق ئاكا ـ ئۇكا ئەمىرلەرنىڭ ئەمرۇل ـ ئۆمىرالبەدا يولغا چىقىپ، تۇنۇگۈن يېڭىسارغا يېتىپ كەپتۇ. بۇگۈن ئۇلار بىلەن روبىرو كېلىدىغان ئوخشايمىز.

— شاھزادە لەشكەرلىرىنىڭ سانى خاتا ئەمەستۇر ـ ھە، سەركەردەم؟ — دەپ سوردى ھىندىقۇش مىرزا يەنە قايتىلاپ.

— يوقسۇ، ھەرگىز خاتا ئەمەس، — جاۋاب بەردى شىرئەلى باھادىر، — ئۇلارنىڭ كەينىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ موللا ساقى، موللا نەقى ئىسىملىك خەلىپىلىرىنىڭ باشچىلىقىدىكى تۇمەن كىشىلىك ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەرمۇ بار ئوخشايدۇ.

ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەرنىڭ خەۋىرى ھىندىقۇش مىرزىدىنىڭ دىققىتىنى ئانچە تارتالمىدى. چۈنكى ئۆمىردە نۇرغۇن لەشكىرىي يۈرۈشلەرگە قاتناشقان، نى دەھشەتلىك جەڭلەرگە قوماندانلىق قىلغان بۇ پېشقەدەم سەركەردە، تۇزۇك لەشكىرىي مەشىق، جەڭ تەلىمى كۆرمىگەن ئاددىي خەلقتىن تەشكىللەنگەن قوشۇننىڭ شىددەتلىك جەڭلەردە ھېچقانچە رولى بولمايدىغانلىقىنى، مۇنتىزىم تەلىم كۆرگەن لەشكەرلەردەك باھادىرلىق كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى، بىرلا شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۇچرىسا ئۆزلۈكىدىنلا تىرىپىرەن بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى، قىلچىمۇ ماسلىشىچانلىقىنىڭ يوقلۇقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ داستىخاندىكى ناشتىلىقلارنى بىر يانغا سۈرۈپ قويۇپ، بىكارلانغان داستىخانغا

نەپىس ئىشلەنگەن تېرە خەرىتىنى يايدى ـ دە، خەرىتىگە بىر ھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سەركەردىلەرگە سۆزلىدى.

— بىز بۇگۈن ئاسىي لەشكەرلەر بىلەن ئەڭ كېچىككەندىمۇ قىزىلنىڭ[1] ئۇ تەرىپىدىكى سايدا ئۇچرىشىدىغان ئوخشايمىز، — ھىندىقۇش مىرزا شىرئەلى باھادىرغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — سەركەردە، سىز ھازىرلا يەزەك قوشۇننى باشلاپ يولغا چىقىڭ، قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى سايدا بىر ئېقىن بار. سىز لەشكەرلىرىڭىز بىلەن توختىماستىن ئىلگىرىلەپ، ئاشۇ ئېقىنىنىڭ بويىغا قارارگاھ قۇرۇڭ. گىياھسىز، سۇسىز ئۇ تاقىر سايدا بۇ ئېقىن بىز ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. بۇ قېتىمقى جەڭدە نۇسرەت قازىنىش ـ قازىنالماسلىقىمىز ئاشۇ ئېقىنغا باغلىق، ناۋادا ئاسىي قوشۇن بىزدىن بۇرۇن ئۇ ئېقىننى ئىگىلىۋالسا، لەشكەرلىرىمىز ھەرقانچە باھادىر بولسىمۇ ئۇسسۇزلۇقتىن قىرىلىپ كېتىدۇ، ناۋادا ئېقىننى ياۋغا تارتقۇزۇپ قويسىڭىز، كاللىڭىز بىلەن جاۋاب قىلىسىز.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى شىرئەلى باھادىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ھېلىقى غەلۋىخور مەلىكە ئورنىدىن تۇرمىدىمۇ تېخىچە؟ — سورىدى ھىندىقۇش مىرزا مېڭىشقا تەمشەلگەن شىرئەلى باھادىرنى توختىتىۋېلىپ.

— بامداتتىن كېيىنلا نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەتكەن. ھازىر ناشتا قىلىۋاتامدىكىن ئېھتىمالىم، — دېدى شىرئەلى باھادىر.

— ئۇ بۇگۈن سىز بىلەن بىللە يولغا چىقسا بولمايدۇ. ئۇنى دەرھال مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىۋېتىڭ. گېپىڭىزگە كىرمىسە،

---

① قىزىل — ھازىرقى يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى، ھېمىتنىڭ سېپىغا جايلاشقان.

ئەمىرى كەبىر مەجبۇرىي ئاستانىگە ئۆزىتىۋېتىمەن دەيدۇ دەپ قورقۇتۇپ قويۇڭ...

— كىم ئۇ ئەتىگەندە غەيۋىتىمنى قىلىۋاتقان؟

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ گېپى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېگىنىچە بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى.

— كېلىڭ، غەلۋىخور مەلىكەم، بايا سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىپ تۇراتتۇق، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — ناشتا قىلدىڭىزمۇ، قىزىم؟

— ناشتا قىلىپ بولدۇم، — دېدى دۇبۇلغا ـ ساۋۇت كىيىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمىرىكەبىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ۋە ئەركىلەپ سۆزلەپ، — ئۆزلىرى تېخىچىلا خۇددى مېھماندارچىلىقتا ئولتۇرغاندەك ئولتۇرۇپلىغۇ، ئەمىرى كەبىر ئاتا. بۇنداق لايپاسلىق قىلساق ئاسىي قوشۇن بىلەن بۇگۈنمۇ تۇتۇشالمايدىغان ئوخشايمىز.

— ئالدىرىماڭ، مەلىكەم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا مەلىكە بىلەن چېقىشىپ، — رەسمىي جەڭ بولغاندا قورقىنىڭىزدىن پوتلا ـ ماڭقىڭىزنى ئېقىتىپ ماڭا ئاۋارىچىلىك تېپىپ بەرمىسىڭىز بولاتتى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— ۋاقتى كەلگەندە كۆرۈرلا، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە خاتىرجەملىك بىلەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخاندىن قەشقەرگە قىلىدىغان جازا يۈرۈشىگە قاتنىشىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، خان ئائىلاج ھالدا شەمشىبانۇ مەلىكىنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىجازەت بەرگەنىدى.

ھىندىقۇش مىرزا بولسا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق شىكاردا ئابدۇللاخان بىلەن ئوقيا ئېتىشتا بەس-

لەشكىننى ۋە شاھمات ئويناپ خاننى مات قىلىپ قويغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، شۇنداقلا بىرنەچچە قېتىم ئابدۇللاخان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار بىلەن بىرلىكتە لەشكەر ئېلىم، جەڭ تەدبىرلىرى، قەدىمكى جەڭنامىلەر ھەققىدە مۇنازىرىلىشىپ، مەلىكىنىڭ ئۆتكۈر، قايىل قىلارلىق مۇلاھىزىلىرىگە قايىل بولغانلىقى ئۈچۈن خانىنىڭ قەشقەر جازا يۇرۇشىگە مەلىكىنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىش پەرمانىغا شەرتسىزلا قوشۇلغاندى. ئەمما مەلىكە يولغا چىقىپلا ھە دېگەندە ھىندىقۇش مىرزا بىلەن ئىلغار قوشۇندا مېڭىشنى خالىماي، «ئاستا ماڭسام ئىچىم پۇشۇپ كېتىدىكەن» دەپ يەزەك قوشۇنىغا قېتىلىۋالغانىدى.

شۇڭلاشقا، شىرئەلى باھادىرغا جېكىلەپ تاپشۇرغان ۋە «غەلۋىخور مەلىكە» دەپ لەقەم قويۇپ قويغانىدى.

— مەلىكەم، ئالدىڭىزغا ماڭغۇڭىز بارمۇ ياكى ئارقىڭىزغا يانغۇڭىز بارمۇ؟ — سورىدى ھىندىقۇش مىرزا مەلىكىگە قاراپ رەسمىي يوسۇندا.

— قانداق دەيلا، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تومتاقلا سورالغان بۇ سوئالدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمەي.

— بۇيرۇقۇمغا بويسۇنۇپ، ئىلغار قوشۇندا مەن بىلەن بىللە مېڭىشقا ماقۇل بولسىڭىز داۋاملىق ئالدىڭىزغا ماڭالايسىز. يەنە باشباشتاقلىق قىلمەن دېسىڭىز مەجبۇرىي ئاستانىگە قايتۇرۇۋېتىمەن ـ دە، ئارقىڭىزغا ماڭمىسىز، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چۈشەندۈرۈپ، — بۇنداق قىلىش قولۇمدىن كېلىدۇ، مەلىكەم.

— بوپتۇ، ئۇنداق بولسا ئالدىمغا ماڭاي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋىلىققىدە كۈلۈپ.

مەلىكىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ شىرئەلى باھادىر بارگاھى ئالىدىن چىقىپ كەتتى.

4

قىزىل سۆگەت[1]، توپلۇقنىڭ[2] ئارىلىقىدىكى كۆز يەتكۈسىز ئاقىر سايلىقتا ھەقىقەتەن تاغ تەرەپتىن ئېقىپ كېلىپ، سايىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان، قىشۇ ياز ئۇچ-تۆت تاش سۇ[3] ئېقىپ تۇرىدىغان بىر ئېقىن بار ئىدى. بۇ سايدا مۇشۇ ئېقىندىن بۆلەك ئىچكۈدەك، ئات - ئۇلاغنى سۇغارغۇدەك سۇ مەنبەسى يوق ئىدى. بۇ غىلتاڭ سايدا قۇدۇق كولاپ سۇ چىقىرىش بەسى مۇشكۈل ئىدى. ئەتىگەندىن بېرى يەزەك قوشۇننىڭ باشلاپ چاقماق تېزلىكىدە يول يۈرۈپ بۇ ئېقىن بويىغا يېتىپ كەلگەن شىرئەلى باھادىر بۇ ساينىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى كۆزىتىپ ئەتىگەن ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەقىقەتەن راست ئىكەنلىكىگە ئىشەندى ۋە لەشكەرلىرىنى ئارامۇ ئالدۇرماي ئېقىننىڭ قارشى قىرغىقىدىن بىر چاقىرىم ئىلگىرى-لەپ قارارگاھ قۇرۇشقا كىرىشتى. ئۇلار قارارگاھلىرىنى جايلاش-تۇرۇپ، غىزاغا تۇتۇنۇپ تۇرۇشىغا قەشقەر قوشۇنلىرىمۇ سايدا ئاسمان - پەلەك توپا - چاڭ توزۇتۇپ يېتىپ كېلىشتى - دە، سايدىكى ئېقىننىڭ ئاللىقاچان خان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن ئىگىلىنىپ، ئېقىن بويلىتىپ قارارگاھلىرىنى جايلاشتۇرۇپ بو-لۇنغىنىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ بىر قەدەم كېچىكىپ قالغانلىقى-غا پۇشايمان قىلىشتى ۋە ئىكى چاقىرىم ئارقىغا چېكىنىپ غىلتاڭ سايغا قارارگاھلىرىنى قۇرۇشقا كىرىشتى. شۇ چاغدىلا شىرئەلى باھادىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئەۋلىيالارچە ھۆكمىگە تولۇق قا-يىل بولدى ۋە ھەر ئېھتىمالغا قارشى لەشكەرلىرىگە ئۇرۇش سېپى تۈزۈپ سەپراس بولۇپ تۇرۇشقا پەرمان بەردى.

---

① قىزىل سۆگەت — يېڭسار ناھىيىسىنىڭ يېزىسى.
② توپلۇق — يېڭسار ناھىيىسىنىڭ يېزىسى.
③ تاش سۇ — بىر تاش تۆگمەننى چۆرگىلىتەلەيدىغان سۇنى كۆرسىتىدۇ.

هەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىشىپ، بىر پەس سۇرەن - چۇقان سېلىشقاندىن كېيىن جىم بولۇشتى.

قەشقەر قوشۇنلىرى خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن ئانچە بىخەۋەر بولغاچقا، يېرىم كۈندىن ئارتۇق يول بېسىپ، ھېرىپ - ئېچىپ، ئۇسساپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرماي- لا قاراملىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە جۇرئەت قىلالماي، توختاپ قېلىشقانىدى.

ئاسمانىنىڭ قەرىدە ئېسىلىپ تۇرغان قۇياش غايەت زور ئوت شارىدەك تاۋلىنىپ، پۈتكۈل ساينى تونۇرەدەك قىزىتىۋەتكەنىدى. سايدىكى تاشلارغا يالاڭ ئاياغ دەسسەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. سايدا ئۇچراشقان ئىككى قوشۇن بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشقا- نىچە ئۆز قارارگاھلىرىدىكى ياغاچتىن قۇراشتۇرۇلغان كۆزىتىش مۇنارىنىڭ ئۈستىدە قارشى تەرەپنى كۆزەتكەچ بىر ئاش پىشىم ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئاخىر پېشىن ۋاقتى بىلەن جازا يۇرۇشى قىلغۇچى خان لەشكەرلىرىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنىمۇ يېتىپ كەل- دى. ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۇ- رۇپ شىرئەلى باھادىرنىڭ ئېقىن بويلىتىپ قۇرغان قارارگاھلى- رىنى كۆزدىن كەچۈردى - دە، رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى.

— ياۋ جەڭگە ئۇندىمسە بىز ئالدىرىمايلى، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا بارگاھى ئالىيغا قايتىپ كىرگەندىن كې- يىن، — لەشكەر، ئات - ئۇلاغلىرىمىزغۇزۇن يول يۈرۈپ ھار- دى، ئېقىن بويىغا جايلىشىۋالدۇق، سۇدىن غېمىمىز يوق. ئوزۇق - تۇلۇك، يەم- خەشەكلىرىمىز يەتكۈچە بار، — ئۇ ياتىشىبىگگە قاراپ پەرمان چۈشۈردى، — كېچىلىك قاراۋۇللار بىر ھەسسە كۆپەيتىلگەي، باشقا لەشكەرلەر خاتىرجەم ئۇخلاپ ئارام ئالغاي، كېچىدە ھېچكىمنىڭ ئۆز قارارگاھىدىن خالىغانچە

سىرتقا چىقىشىغا رۇخسەت يوق. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار-
نىڭ كاللىسى ئۈلىنىدۇ.
— ناۋادا ياۋ قوشۇنلىرى كېچىدە قارارگاھىمىزغا باسقىن
قىلىپ قالسىچۇ؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بالىلارغا
خاس ئېھتىياتچانلىق بىلەن.
— خاتىرجەم بولۇڭ، مەلىكەم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا
كۈلۈپ، — ئۇلار بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدىن، لەشكەرلىرىمىزنىڭ
سۇر - ھەيۋىسىدىن يامان ئەمەس خەۋەردار بولدى. ئۇلارنىڭ
ئاتنىڭ كاللىسىدەك يۇرىكى بولسىمۇ بۇنداق قارامىلىقنى ھەرگىز
قىلالمايدۇ. دېسەم، دېمىسەم ئۇلار ھازىر بىزنىڭ كېچىلەپ باس-
قىن قىلىشىمىزدىن ئېھتىيات قىلىپ قارارگاھلىرىنى چېكىندۇ-
رۇۋاتىدىغۇ دەيمەن.
— ئۇلار قارارگاھلىرىنى ئاللىبۇرۇن جايلاشتۇرۇپ بولغان
تۇرسا، يەنە قوزغىلىپ يۇرمەس، — دېدى بەرانغار قوشۇنىنىڭ
ئەمىرى چۆپىك مىرزا ئانچە ئىشەنمىگەن ھالدا.
— ئەمىرى كەبىر ئاتامنىڭ دېگەنلىرى توغرا، — دېدى مە-
لىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — ئاسىي قەشقەر قوشۇنى-
نىڭ ئەمىر لەشكىرى ئۇرۇش ئىلمىدىن خەۋەرسىز، كالۋا ئادەم
بولمىسىلا، قارارگاھىنى بىرنەچچە چاقىرىم چېكىندۈرۈپ قايتى-
دىن جايلاشتۇرىدۇ.
— توغرا دېدىڭىز، مەلىكەم، — دېدى ئەمىر كەبىر مۆھتە-
رەم خېنىمنىڭ ھۆكمىنى تەستىقلاپ، — ئىشەنمىسەڭلار سىرتقا
چىقىپ قاراپ بېقىڭلار.
سەركەردىلەردىن بىرقانچىسى بارگاھى ئالىيدىن سىرتقا چى-
قىپ كۆزىتىش مۇنارىسىدىن قارشى تەرەپ لەشكەرگاھىغا نەزەر
تاشلىدى - دە، ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئالدىنئالا قىلغان ھۆكمىگە
قايىل بولۇپ باركاللا ئېيتىشتى. راستىنلا قەشقەر قوشۇنلىرى
قارارگاھلىرىنى چۈۋۈپ چېكىنىش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتاتتى.

بۇ كېچە جىمجىت ئۆتتى.

بامدات نامىزىدىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى قارشى تەرەپنىڭ قارارگاھلىرىنى ئېنىق كۆرەلمىگەن بولسىمۇ، ناشتىلىق ئۈچۈن ئوت يېقىلغان ئوچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق ئىس - تۈتەكنى ئېنىق ئىلغا قىلدى.

ناشتىدىن كېيىن قەشقەر قوشۇنىنىڭ قارارگاھى تەرىپىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان بۇلۇتلىرى، خان لەشكەرلىرى قارارگاھى تەرەپكە قاراپ سۈرۈلۈشكە باشلىدى.

ئۇلار جەڭ قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتاتتى. بۇنى كۆرگەن ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىمۇ سەركەردىلىرىگە لەشكەرلىرىنى سەپراس قىلىپ تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى - دە، قارارگاھتىن بىر چاقىرىم ئىلگىرىلەپ جەڭ سېپى تۈزدى. مەڭ كىشىلىك قوشۇنىنى ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك ۋە قارارگاھنى قوغداشقا قالدۇرۇپ قويدى.

بىر چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ، جەڭ سېپى تۈزگەن ئىككى قوشۇن ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىشتۇرۇپ، بىر ھازا چۇقان-سۈرەن سېلىشتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ تۇغ - ئەلەملىرى ساينىڭ ئىسسىق شامىلىدا لەرزان لەپىلدەيتتى.

ھىندىقۇش مىرزىدىن باشقا سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى بېشىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىشىپ، ئۆزلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ياراغلىرىنى مەھكەم تۇتۇشقىنىچە ئات ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇرۇشاتتى. چىلان تورۇق قاراشەھەر ئارغىمىقىغا مىنىۋالغان ھىندىقۇش مىرزا بېشىغا ئورىۋالغان چاقماقنىڭ ئۇقياسىنى ھازىرلا بىر كىمگە ئاتىدىغاندەك قولىغا ئېلىۋالغانىدى. نەيزىسى بولسا ئاستىدىكى قارا ئارغىماقنىڭ ئېگىرىگە غانجۇغىلاقلىق تۇراتتى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئاغزىدىن «قارا تۇلپار» دەپ تەرىپلىنىدىغان، ئاستانە چەۋەندازلىرى ئۆمرىدە بىر قېتىم بولسىمۇ مىنىپ بېقىشنى ئارمان قىلىدىغان، ئەمما ھازىرغىچە

خاندىن باشقا ھېچكىم مىنىپ باقمىغان بۇ ئېسىل ئاتنى ئابدۇللا-خان ئالتۇن ئېگەر - جابدۇقلىرى بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا ھەدىيە قىلىۋەتكەنىدى.

قەشقەر قوشۇننىڭ ئەمىر - لەشكەرلىرى ئاكا - ئۇكا ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگ ۋە ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەر ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ ئىككى تەرىپىدە، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىلىرى موللا ساقى بىلەن موللا نەقى ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە بەشتىن ئون نەپەر سەركەر-دە، چاپچىپ تۇرغان ئاتلارنىڭ ئۇستىدە خۇددى شۇڭقاردەك قو-نۇپ ئولتۇرۇشقىنچە ھەيۋەت بىلەن تۇرۇشاتتى. موللا ساقى بىلەن موللا نەقىدىن باشقىلارنىڭ ئۇچىسىدا جەڭ كىيىملىرى بار بولۇپ، پولات دۇبۇلغىلىرىنىڭ قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا ۋال-ۋۇل پارقىراپ تۇراتتى. ئەزەلدىنلا جەڭ كىيىمىنى كىيىپ باق-مىغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقى جەڭ كىيىملىرىگە كۆنەل-مەي، «قولىشالمايدىكەنمىز، ئىسسىقتا تەرلەپ كەتتۇق» دەپ سىلىۋېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ سوپى - دەرۋىشلىك جەندىلىرىنى كىيىۋىلىشقانىدى.

ئەمىرى كەبىرى ھىندىقۇش مىرزا قەشقەر قوشۇنى سەر-كەردە - سەرۋازلىرىنىڭ غەيۇر تۇرقىغا، لەشكەرلەرنىڭ جەڭگە-ۋار ھالىتىگە، سەپ تۇزۇشلىرىگە قاراپ كۆڭلىدە باركاللا ئوقۇ-دى ۋە ياتىشىپگىدىن باشقا بارلىق سەركەردىلىرىنى باشلاپ ياۋ قوشۇنى تەرەپكە بىر يۇز ئەللىك - ئىككى يۇز قەدەم مېڭىپ توختىدى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ھىندىقۇش مىرزىدىن بىر قەدەم نېرى بولمىدى. ئۇنىڭغىچە قەشقەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەش-كەرلىرى ئاكا - ئۇكا ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگمۇ سەركەر-دىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئات سالدى - دە، بىر ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختىدى. مانا ئەمدى ئۇلار بىر - بىرىنىڭ چىرايىنى ئوچۇق كۆرگۈدەك، ئاۋازلىرىنى ئېنىق ئاڭلىيالىغۇدەك ئارىلىققا

كېلىشكەنىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى مۇھتەرەم باھادىر سەركەر-دىلەر!— دەپ سالام بەردى ھىندىقۇش مىرزا ئات ئۇستىدىلا ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئى باھادىر ئۇستاز، ئەزىز تەنلە-رى سالامەتمۇ؟ — دەپ سالامنى ئىلىك ئالدى ئاكا ـ ئۇكا ئەمىر لەشكەرلىرىمۇ ئات ئۇستىدىلا ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ.

ئەلىشاھبەگ بىلەن ئەلىقۇلبەگ ئۆزۈاقتىدا ھىندىقۇش مىر-زىنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردىلەر بولۇپ، ئۇرۇش ئىلمى، جەڭ ماھارىتى ۋە جەڭ تەدبىرلىرىنى ھىندىقۇش مىرزىدىن ئۆ-گەنگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ ھىندىقۇش مىرزىغا بولغان ھۆرمىتى ئالاھىدە چوڭ ئىدى. ھىندىقۇش مىرزىمۇ بۇ ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەرنىڭ ئىلىم ـ ماھارىتىگە قايىل ئىدى. تۇنۇگۇن ئۇلارنىڭ قارارگاھىنى چېكىندۈرۈپ قۇرىدىغانلىقىنى ئالدىن پەرەز قىلغانلىقىمۇ شۇ سەۋەبتىن ئىدى. پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى ھەربىي سەركەردىلەر ئارىسىدا مۇتلەق نوپۇز ۋە ھۆر-مەتكە ئىگە، كەڭ قورساق، پەم ـ پاراسەتلىك بۇ پېشقەدەم سەركەردىنى بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننىڭ بۈيۈك ئەمىرلىكىگە تەينىلەشتىمۇ سۇلتان ئابدۇللاخان ھىندىقۇش مىر-زىنىڭ بۇ نوپۇزى ۋە ھۆرمىتىدىن پايدىلىنىپ قەشقەر سەركەردە-لىرىنى ئەل قىلىپ، جازا يۈرۈشىنى ئۇرۇشسىز غەلىبىگە ئې-رىشتۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق قان تۆكۈلۈشنى ئازايتىپ، ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا يۇز بەرگەن تەخت تالىشىش ماجىراسىنى پەم بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغانىدى.

— ئى باھادىر ئۇستاز، — دېدى ئەلىشاھبەگ ئاۋۇال سۆز ئېلىپ، — ياشانغان ۋاقىتلىرىدا بۇنچە رىيازەت چەككۈچە، قەسىرلىرىدە ئارام ئالسىلا بولماسمىدى. بۇيۇك سەئىدىيە سەلتە-

نىتى ئۇچۇن كۆرسەتكەن ئەجىر - تۆھپىلىرى يېتىپ ئاشاتتىغۇ سىلىنىڭ. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان ئاز-غۇنلارنىڭ سېھىر - جادۇلىرىغا ئالدىنىپ، سەلتەنەتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇشقا ماجالى يەتمىگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئا-لىيلىرى ئالجىپ، سىلىدەك گۆھەر بۇزرۇكنىڭ قەدرىگە يەتمەگەن ئوخشايدۇ. بىزلەركىم نادان شاگىرتلىرى ئاتىكاچىلىق قىلغان ھېسابتا جانابلىرىغا ئىككى ئېغىز مەسلىھەت بېرەيلى. شاھ-زادە يولۋاسخان ياشلىق شىجائىتى ئۇرغۇپ تۇرغان، مەردۇ مەر-دانە، ئۆزلىرىگە ئوخشاش پېشۋالارنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ئىستې-داتلىق زاتتۇر. ئۇ سىلىگە چوقۇم ئەڭ كاتتا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، يالىڭاچلانغان ئەجەل قىلىچلىرىنى قىنىغا سالسىلا - دە، ئارقىلىرىغا يانسىلا. بىزمۇ سىلى ئۇستاز ئۆلىما بۇزرۇكنىڭ خىزمىتىدە بولايلى. بىرلىكتە ئاستانىگە قايتىپ سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئارىغا ئېلىۋالغان ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق مۇرتەلىرنى جازالاپ، سەلتەنەتنى ئول پاسىقلارنىڭ ئىپلاس ئاياغ-لىرىدىن تازىلايلى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ياشانغان ۋاق-تىدا ھاردۇق ئېلىپ ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزسە، شاھزادە يولۋاسخان تەختتە ئولتۇرۇپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىغا ئالسا، بۇ سەلتەنەت، ئەل - يۇرت ئۇچۇنمۇ پايدىلىقتۇر. ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت - نىزا تۇگۈنلىرىمۇ ئۆزلۈكىدىن يېشىلىدۇ...

— ھا... ھاھ ... ھا، — ھىندىقۇش مىرزا ئات ئۇستىدىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە تەئەججۇپ ئىلكىده تۇرۇپ قالغان ئەلىشاھبەگكە قاراپ سۆزلىدى، — ياخشى مەسلە-ھەتلىرىگە ھەسەنات[1]، ئەمىر لەشكەر جانابلىرى. بۇ ئۆمرۇمده ئۆز خوجىسىغا تۇزكورلۇق قىلغان بەنده ئەمەسمەن، سۇلتان

① ھەسەنات — ھەشقاللا، رەھبەت.

ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ھېلىمۇھەم بۇ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سا-
ھىبىدۇر. ئەلھال شۇنداق ئىكەن، مەن ئاشۇ خان ئالىيلىرىنىڭ
ئاتقان ئوقىدۇرمەن، خالاس. ئەمىر لەشكەر جانابلىرى ئەقىل -
پاراسەت، ئەلەم ۋە قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن يېگانە باھادىر ئىدى-
لە. شۇڭلاشقىمۇ خان ئالىيلىرى جانابلىرىنىڭ ساداقەت ۋە شىجا-
ئىتىگە چەكسىز ئىشىنىپ، قەشقەردەك كاتتا يۇرتنىڭ لەشكىرىي
ئەمىرلىكىنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرغانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈندە سەل-
تەنەت ئەغيارلىرى سۇخەنچىلىك قىلىپ پەدەر بىلەن پەرزەنت
ئوتتۇرىسىغا ئاداۋەت - نىزا ئۇرۇقىنى چاچتى. شاھزادىنىڭ
ئالدىراڭغۇلۇقى، پاراسەتسىزلىكى ۋە شۆھرەتپەرەسلىكىدىن پاي-
دىلىنىپ كەتتى. سىلىنى ياخشى - ياماننى ئايرىغۇچىلىكى بار
دەپ چەكسىز ئىشىنەتتىم. مانا ئەمدى ھەيران قېلىۋاتىمەنكى،
سىلىمۇ ئاشۇ يامانلارنىڭ قولىدىكى ئەجەل قىلىچى بولۇپ چەك-
سىز ھىممىتىگە ۋە ئەتىۋارلىشىغا مۇشەررەپ بولغان خان ئالىيە-
لىرىغا يېنىشقا پېتىنىپلا. سۇلۇك غوۋغالىرىنى سۇلۇكتىكىلەر
ئۆزلىرى بىلىشەر، ئاندىن قالسا پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدە-
كى ھەرقايسى سۇلۇك مۇرتىلىرى ۋە سۇلۇك - مەزھەپنى تەرك
ئەتكەن، ئەھلى شەرىئەتنى ئۆزلىرىگە مۇسۇلماندارچىلىق مىزانى
قىلغان بارلىق ئۇلۇغ - ئۇششاق ئاۋام رەئىيەتنىڭ قىبلىگاھى،
پۈشتىپاناھى بولمىش خان ئالىيلىرى بىلۇر. چۈنكى، سەلتەنەت
تىزگىنىنى قولىدا تۇتقان كىشى يۇرتدارچىلىق ھارۋىسىنى قايان
ماڭدۇرغۇسى كەلسە قامچىسىنى شۇ يانغا شىلتىغۇسى كېلۇر.
بۇنىڭغا بىزلەرنىڭ ئاۋۇ تەرەپكە ياكى ماۋۇ تەرەپكە ماڭ دېيىشكە
ھېچقانداق ھەققىمىز يوقتۇر. ئەزەل - ئەزەلدىن سەلتەنەت تەخ-
تىنى ئۆز پۇشتى بولمىش شاھزادىلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىش -
بەرمەسلىك خانىنىڭ ئۆز ئىختىياردىكى ئىشتۇر. بىزلەردەك ئاد-
دىي رەئىيەتنىڭ ئارىلىشىشقا ھەققىمىز يوقتۇر. ئى باھادىر سەر-
كەردە، بۇنداق ئەل - يۇرت ئۈچۈن پۈچۈق تەڭگىچىلىك پايدىسى

يوق، ئەمما ھەسسىلەپ زىيىنى بار تەخت غوۋغاسىغا ئارىلاشمىغان-لىرى ياخشى. مېنىڭمۇ جانابلىرىغا دەيدىغان ئىككى ئېغىز نەسى-ھەتتىم شۇلكى، قوللىرىدىكى ئەجەل قىلىچىنى تاشلىسىلا، بىز بىرلىكتە قەشقەرگە بېرىپ، شاھزادىنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالغان سۇخەنچى سەلتەنەت ئەغيارلىرىنى جازالايلى. قالغان ئىشلار بايام سىلى دېگەندەك، ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت - نىزا تۈگۈچلىرىنى ئۆزلىرى يېشىۋالسۇن.

— ئۇنداق قىلىشقا بولماسمىكىن، تەقسىر، — دەپ گەپكە لوقما سالدى ئەلىشاھبەگنىڭ ئىنىسى ئەلىقۇلبەگ تەئەددى قىلىپ، — ئاكام بايات-ىن ھەزرەتلىرىنى ئۇستاز - ئۆلىما دەپ بىلىپ ھۆرمەتلىرىنى قىلدى. ئاكا - ئىنى ئىككىمىزنىڭ ھەزرەتلىرىنى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيدىغانلىقىمىزنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ئەمما، شۇنى ئەسلىرىدە تۇتسىلىكى، ھەرقانچە ھۆرمەت-ئېھتىرامنىڭمۇ چېكى بولىدۇ.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا ئاپئاق ساقاللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ، — خۇددى شۇنىڭ ئەكسىچە ھەرقانداق ئىززەتنىڭمۇ، يول قويۇشنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. مەن شۇنداق بىر ھېكمەتنى بىلىمەن، ئۇ بولسىمۇ جاھىللىق ئىنسانغا ياخشى ئاقىۋەت ئەكەلمەيدۇ. بولۇپمۇ سىلەرگە ئوخشاش يامانغا يانتاياق بولغان جاھىللارغا.

— جانابلىرى بىلەن ئارتۇقچە دەتالاش قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئەمدى ھاجىتى قالمىدى. ئۆلىما ھەزرەتلىرى، بىز ئاكا - ئىنى شاگىرتلىرىنى بىھۆرمەتلىك قىلىدى دەپ ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، — دېدى ئەلىشاھبەگ ھىندىقۇش مىرزىغا يەنە بىر قېتىم ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۇرۇۋېتىپ، — لەشكىرىي قىر - چاپمۇ[1]

---

① لەشكىرىي قىر - چاپ — بۇنىڭدا ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ - دە، قىر - چاپ قىلىپ ئۇرۇش قىلىدۇ.

ياكى ماھارىتى سەركەردىمۇ[1] ئۆزلىرى بىرنەمە دېگەيلا، مۆھتەرەم ئۇستاز.

— ئەمىر لەشكەر جانابلىرىنىڭ پەيلى شۇ بولسا، بىزمۇ ئارتۇقچە ئېغىز ئۇپرىتىپ ئولتۇرمايلى. لەشكىرىي قىر - چاپ قىلىپ بىھۇدە قان تۆكۈش ھاجەتسىز، مېنىڭچە، ماھارىتى سەر-كەردە بولسۇن، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا ۋە سەركەردىلىرىگە قاراپ توۋلىدى، — قېنى باھادىرلىرىم، ئاۋۋال قايسىڭلار مەيدانغا چۈشۈپ ماھارەت سىنىشىپ باقسىلەر؟

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە شىرئەلى باھادىر شەمشىرىنى پۇلاڭلاتقىنىچە ئېتىنى دېۋىتىپ مەيدانغا چۈشتى ۋە ياۋ سېپىگە قاراپ ئېتىلدى. شۇ ھامان ياۋ سېپىدىنمۇ بىرسەركەردە ئەگرى قىلىچىنى ئويناتقىنىچە شىرئەلى باھادىرغا قاراپ ئات سالدى. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى سۈرەن - چۇقان سېلىشىپ ئۆز سەركەردىلىرىگە مەدەت بېرىشتى.

ئىككى سەركەردە ئۇدا ئون نەچچە مەرتىۋە ئېلىشىپمۇ بىر- بىرىنى يېڭەلمىدى. بىرى شىددەت بىلەن ئۇرغان قىلىچتىن يەنە بىرى چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى ئەپقاچاتتى. بىرىنىڭ ئىش-لەتكەن پەنتىنى يەنە بىرى دەرھال سېزىۋالاتتى. قىلىچلارنىڭ بىر - بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن جاراڭلىغان ئاۋازلار چىقىپ، ۋال - ۋۇل ئۇچقۇن چاچرايتتى.

ھەر ئىككى سەركەردە شۇنچىلىك ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىشقاند-دىكى، قارشى تەرەپنى قىلىچلاپ، ئەجەل شەربىتىنى ئىچۈرۈش-تىن باشقا ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى. بۇ ئاجايىپ جەڭبازلىق ماھارىتىگە مەھلىيا بولۇشقان ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى تاقىر سايىدىكى ئوت - ئاتەش كۆيۈك ئاپتاپنى زىنھار ھېس قىلىشمايتتى.

---

① ماھارىتى سەركەردە — بۇنىڭدا ئىككى تەرەپتىن بىردىن سەركەردە مەيدانغا چۈشۈپ، ماھارەت سىنىشىپ، يېڭىش - يېڭىلىشىنى ئايرىيدۇ.

شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئېلىشقاندىن كېيىن قەشقەرسەركەردىسى بارا - بارا ھالسىراپ ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتتى. شۇ ئەسنادا سەركەردىسىنىڭ چاندۇرۇپ قويۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئورۇنباسار ئەمىر لەشكەر مىرزا يۈسۈپبەگ نەيزىسىنى پۇلاڭلاتقىنىچە ئات سېلىپ مەيدانغا چۇشتى - دە، شىرئەلى باھادىرغا شىددەت بىلەن تاشلاندى. شىرئەلى باھادىر ئەمدى بىر نەيزە ۋە بىر قىلىچقا تاقابىل تۇرۇشقا كىرىشتى.

— نامەردلىك قىلدى. بىر ئادەمگە ئىككى ئادەم چىقتى، — دەپ قىيقاس سېلىشتى لەشكەرلىرى.

شىرئەلى باھادىرنىڭ تاقابىل تۇرالماسلىقىدىن ۋايىم يېگەن ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىگە قاراپ سۆزلىدى:

—مىرزا يۈسۈپبەگ دېگەن نامەرد، قارا يۈزئەمىرنى كۆرۈڭ، ئوردىدىن يۈز ئۆرۈگىنىنى ئاز دەپ، تېخى خان لەشكەرلىرىگە نەيزىسىنى تەڭلەپ چىققىنىنى، قېنى قايسىڭلار ھەمدەمگە چىقىسىلەر؟

شۇ ھامان خان لەشكەرلىرى سېپىدىن بىر سەركەردە ئېتىغا زەرب بىلەن قامچا سالدى - دە، قارشى تەرەپكە ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى. ھىندىقۇش مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن ساقلىنى سىلاماقچى بولۇپ قولىنى ئېڭىكىگە ئاپىرا - ئاپارمايلا «ئاپلا!» دەپ توۋلىۋەتتى. چۇنكى، ياۋ سېپىگە ئات سېلىپ كەتكىنى باشقا بىرى ئەمەس دەل مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئىدى.

— مەلىكەم، كەينىلىرىگە يانسىلا! — دېدى ھىندىقۇش مىرزا جېنىنىڭ باربچە توۋلاپ.

بۇ چاغدا مەلىكە شىرئەلى باھادىر بىلەن ئېلىشۋاتقان ياۋ سەركەردىلىرىنىڭ قېشىغا بېرىپ بولغانىدى. مەلىكىنىڭ ھاياتىدىن خەۋپسىرەپ ھەم ئۇنىڭ باشباشتاقلىقىدىن غەزەپلىنىپ، پۈتۈن ئەزايىنى پۈرىدە قارا تەر باسقان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ قالغانىدى. ئۇ بىرنەچچە دەقىقە داڭقىتىپ

تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن مەلىكىدىن كۆزىنى ئۇزمەي تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— بولۇڭلار، بىرىڭلار بېرىپ ئاۋۇ غەلۋىخور مەلىكىنى قوغداپ قايتۇرۇپ كېلىڭلار!

سەركەردىلەردىن بىرى مەلىكىنى ياندۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئات سېلىپ چىقىپ بولغۇچە، شىرئەلى باھادىر بىلەن ئېلىشىۋاتقان مىرزا يۈسۈپبەگ شىرئەلى باھادىرنى تاشلاپ مەلىكىگە قاراپ ئات سالدى ـ دە، مەلىكىنىڭ نەق گېلىنى چەنلەپ زەرب بىلەن نەيزە ئۇردى. مەلىكىدىن كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ يۈرىكى ئېغىپ، ئات ئۈستىدە تېپىرلاپلا قالدى. ئۇ بۇ پاجىئەنى كۆرمەي دېگەندەك كۆزىنى يۇمۇۋالدى ـ دە، دەقىقە ئۆتمەي يەنە ئاچتى، ئاچتىيۇ ۋۇجۇدىدا ئۆچەي دەپ قالغان ئۈمىد شامى يەنە پىلىلدىدى. مەلىكە ئۇرۇلغان نەيزىدىن ئۆزىنى ئەپچىللىك بىلەن قاچۇرۇپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىغىنچە خان لەشكەرلىرى سېپىگە قاراپ چېپىپ كېلىۋاتاتتى. ئېتىلىپ كەلگەن سەركەردىنىڭ بىر مەرتەم ئېلىشمايلا قاچقىنىنى كۆرگەن مىرزا يۈسۈپبەگ ئۇنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ، ئاستىدىكى قارا تۇلپارنى ئولجا ئېلىش ۋەسۋەسىسىدە جېنىنىڭ بارىچە قوغلىدى. مىرزا يۈسۈپ بەگ مەلىكىنىڭ ئاستىدىكى قارا ئارغىماقنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەتىۋارلىق قارا تۇلپارى ئىكەنلىكىنى تونۇپ قالغانىدى. قېچىپ كېتىۋاتقان مەلىكە قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى ئىختىيارىي قويۇۋېتىپ، قولىدىكى نەيزىسىنى ئېگەرگە چاقىلىق بىلەن غانجۇغىلىدى ـ دە، بوينىغا ئېسىۋالغان ئوقياسىنى ئېلىپ، كۆن ئوقداندىن بىر تال ئوقنى ئېلىپ، كىرىچقا سېلىپ، يانى تولۇن ھالەتكە كەلتۇرۇپ تارتىۋالغاندىن كېيىن، شاققىدە كەينىگە قايرىلىپ، ئارقىسىدىن يەتتە ـ سەككىز قەدەم يىراقلىقتا جېنىنىڭ بارىچە قوغلاپ كېلىۋاتقان مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ كۆزىنى نىشانلاپ كىرىچنى قويۇۋەتتى. شۇ ھامان مىرزا يۈسۈپبەگ ئېچىـ

ئىشلىق بىرنى ۋارقىراپ ئات ئۈستىدىن ئارقىسىغا ئۆچۈپ چۈشىتى. مەلىكىنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇنىڭ دەل ئوڭ كۆزىگە بېرىپ سانجىلغانىدى. ئۇنىڭغىچە ئېگەرنىڭ غانجۇغىسىدىن نەيزىسىنى ئېلىشقا ئۇلگۈرگەن مەلىكە، قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى شاققىدە كەينىگە بۇرىدى - دە، ئاغرىق ئازابىدا قۇمغا چىقىپ قالغان بېلىقتەك پىلتىڭلاپ تۇرغان مىرزا يۈسۈپبەگنىڭ نەق گېلىغا توغرىلاپ نەيزىسىنى گاچچىدە سانجىدى. ئۇنىڭغىچە مەلىكىنى قوغداش ئۈچۈن يېتىپ كەلگەن سەركەردە قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالدى.

ئورۇنباساريدىن ئايرىلغان ئەلىشاھبەگ ناغرا چالدۇرۇپ، جەڭبازلىق ماھارىتىنى ۋاقىتلىق توختىتىش ھەققىدە ھىندىقۇش مىرزىغا بېشارەت بەردى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىمۇ دەرھال ناغرا چالدۇردى. ناغرا ئاۋازىنى ئاڭلىغان شىرئەلى باھادىر بىلەن قەشقەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى ئېلىشىشنى توختىتىپ ئۆز سەپلىرىگە قايتىپ كېلىشتى.

— ئەي غەلۋىخور مەلىكەم، ئاسىي مۇناپىق ئەمىر مىرزا يۈسۈپبەگنى ئۆلتۈرۈپ، خان لەشكەرلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى ئاشۇرغان تۆھپىكارنى دېمىسەم، سىزنى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدىلا لەشكىرىي جاساققا تارتار ئىدىم. يەنە باشباشتاقلىق قىلىدىغان بولسىڭىز دەرھال ئاستانىگە قايتۇرۇۋېتىمەن ياكى قارارگاھقا سولاپ نەزەر-بەند قىلىپ قويىمەن. مۇشتۇمدەك بىر ئاجىزە بولغىنىڭىز بىلەن يۈرىكىڭىز ئەجەب چوڭ ئىكەنغۇ سىزنىڭ. جەڭگە چىقىشقا سىزگە كىم ئىجازەت بەردى؛ بىلەمسىز بۇ دېگەن ياغى[1]، ھەرگىزمۇ ئويۇن ئەمەس.

— رەنجىمىسىلە، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە

---

① ياغى — ئۇرۇش.

مۆھتەرەم خېنىم ئەركىلەپ تۇرۇپ، — بايام ئۆزلىرى ھەمدەمگە چىقىشقا پەرمان بەردىلە، پەرمان بېرىلگەنىكەن ئەلۋەتتە سەركەر-دىلەردىن بىرى ھەمدەمگە چىقىش كېرەك. گەرچە مەن رەسمىي سەركەردە ھېسابلانمىساممۇ، جانابىي باھادىر سەركەردىلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرغانىكەنمەن، پەرمانبەردار بولۇش بۇرچۇم بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە چاپچىپ تۇرغان قارا تۇلپار باشقا سەركەردىلەر-نىڭ ئېتىدىن چاققان چىقىپ قالدى. دېمىسىلىمۇ بۇنىڭ ئويۇن ئەمەس ياغى ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىمەن. بولمىسا خان ئاتامغا شۇنچە يالۋۇرۇپ كەلمەس ئىدىم. تۇرپاندىكى ۋاقتىمدىمۇ ئاتامغا ئەگىشىپ بىر قانچە قېتىم ياغى كۆرگەنمەن.

— جاۋابلاشماڭ! باشباشتاقلىق قىلماسلىققا ۋەدە بې-رىڭ، — دېدى ھېندىقۇش مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ.

— خوش، ۋەدە بېرەي، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

شۇتاپتا ھېندىقۇش مىرزا قەستەن قاپىقىنى تۇرۇۋالغىنى بىلەن مەلىكىنىڭ بايامقى كۆرسەتكەن باھادىرلىقىدىن ۋە كامالەت-كە يەتكەن ئوقيا ئېتىش ماھارىتىدىن سۆيۈنۈپ، ئىچىدە باركاللا ئېيتىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شۇ ئەسنادا ئەلىشاھبەگنىڭ ئەلچىسىنى خان لەشكەرلىرى-نىڭ قاراۋۇللىرى ئالدىغا سېلىپ ئەكەلدى. ئەلچى قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ ھېندىقۇش مىرزىغا تاپشۇردى. ئەلشاھبەگ خەتتە، بۇگۈن لەشكەرلەرنى ھاردۇق ئالدۇرۇپ، جەڭنى ئەتە قايتىدىن داۋاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغانىدى.

تىنچىق ھاۋا، كۆيۈك ئاپتاپتا لەشكەرلەرگە ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن ھېندىقۇش مىرزا بۇ تەلەپكە قوشۇلۇپ سەركەردىلىرىگە لەشكەرلەرنى قارارگاھقا قايتۇرۇش پەرمانىنى بەردى. چاناشلىرىدىكى سۇلىرىنى ئاللىقاچان ئىچىپ بولغان لەش-كەرلەر ئۇسسۇزلۇقتا قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاشقىنىچە،

تېزلىك بىلەن ئېقىن بويىدىكى قارارگاھقا قاراپ ماڭدى.

5

ئۇچ كۈن تىپتىنچلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەلىشاھبەگ باشچىلىقىدىكى قەشقەر قوشۇنلىرى بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۇندەپ باققان بولسىمۇ، ئەمىرىكەبىر ھىندىقۇش مىرزا سەركەردىلىرىگە ئۆز قارارگاھلىرىنى مەھكەم ساقلاشقا پەرمان بېرىپ، بارگاھى ئالدىغا بېكىنىۋالغىنىچە مىدىرلىمايلا يېتىۋالدى ۋە سەركەردىلەرنىڭ جەڭگە چىقىش تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ئەمىرى كەبىرنىڭ نېمە خىيالى بارلىقىنى بىلەلمىگەن سەركەردىلەرنىڭ بۇ تاقىر سايلىقتا يا ئالدىغا ماڭالماي، يا كەينىگە يانالماي ئىچى پۈشۈپ كەتكەنىدى.

بۈگۈن كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئاشۇاقتى بىلەن بارگاھى ئالىيغا سالامغا كىرگەن سەركەردىلەر، سالام ـ سەھەتنى بەجا كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن مەسلىھەتلىشۇالغاندەكلا ئورۇنلىرىدا مىدىرلىمايلا تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ چىرايىغا قاراپلا نېمە دەيدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ بولغان ھىندىقۇش مىرزىمۇ ھېچنېمىنى بىلمىگەن بولۇپ قەستەنگە جىم تۇرۇۋالدى. بۇ جىمجىتلىق خېلى ئۇزۇن داۋاملاشتى. ئەمىرى كەبىرنىڭ ھە دېسىلا ئاستانىگە قايتۇرۇۋېتىمەن دەپ سۇر كۆرسىتىشىدىن خېلىلا بېسىقىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمىمۇ شوخ ئەركىلىكىگە يات ھالدا جىمىپ قالغانىدى. تۇرقىدىن ئۇلار جىم ئولتۇرۇشتا بەسلىشۇاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئاخىر بۇ جىمجىتلىققا ئەمىرى كەبىر چىدىمىدى.

— بۇرۇقتۇرما بولۇپ بىر يەرگە تىقىلىشۇالغۇچە سىرتقا چىقىپ شامالداپ كىرسەڭلار بولمامدۇ، سەركەردىلىرىم، — دېدى ئۇ ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ.

ھېچكىمدىن سادا چىقمىدى.

بارگاھى ئالىينىڭ ئىچى ئادەمنىڭ نەپسى سىقىلغۇدەك دە-رىجىدە دىمىق بولۇپ كەتكەنىدى. سىرتتا قۇياش سايغا ئوت پۈركۈيتتى. ئاپتاپتا بىرەم تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بار-گاھى ئالىينىڭ ئىچى بولسا سەركەردىلەرنىڭ تىنىقىدا خۇددى داپخانىسى ئېتىۋېتىلگەن تونۇرغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

— سىرتقا چىققانىنىڭمۇ پايدىسى يوق، ئەمىرى كەبىر جانابِ-لىرى. سىرتىمۇ ئوخشاشلا ئوت - ئاتەش.

— ئات چاپتۇرساق بىرەملا شامالدايمىز، توختىساق قاق بولۇپ، تۇرغىلى بولمايدۇ.

— ئەمىسە بارگاھى ئالىينىڭ ئىچى سۇرۇنمىكەن؟ — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چېكە - بويۇنلىرىدىن ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەر-نى بەلۋېغىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ تېرىكىكەن ھال-دا، — ھېچبولمىسا ئۆزۈڭلارنىڭ چېدىر بارگاھىڭلاردا سايىداڭ-لار، بۇ يەرگە تىقىلىشۋالماي.

— بىزنىڭ ئاسىي قوشۇن بىلەن جەڭ قىلماي، خۇددى مۇشۇكتىن قاچقان چاشقاندەك قارارگاھىمىزغا بېكىنىۋېلىشى-مىزنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەرمىسىلە، سىرتقا زادىلا چىقماس-مىز، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم سەركەردىلەرنىڭ مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاپ.

— ئاڑى.

— ئەينى مۇددىئا.

بەس - بەستە ئاۋاز قوشتى باشقا سەركەردىلەرمۇ مەلىكىنى قوللاپ.

— بىھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنىشتىن باشقا بىزگە مۇددىئا يوقتۇر، سەركەردىلىرىم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا تومتاقلا قىلىپ.

— قان تۆكۈشتىن قاچساق نۇسرەت ئاسماندىن چۈشمەس.

ياغى دېمەكلىك، قان تۆكۈش دېمەكلىك، ئادالەت قىلىچىنى يالتىڭاچلىماي تۇرۇپ، ئاسىي قوشۇننى ھەرگىزمۇ ئەل قىلغىلى بولماس. بۇ غىلتاڭ ساينىڭ تونۇر تەپتىدە مىدىرلىماي تۇرۇۋېرىپ لەشكەرلەرنىڭمۇ ئىچى پۈشتى، — دېدى بەرانغار قوشۇنىنىڭ ئەمىر سەركەردىسى.

ھىندىقۇش مىرزا ساقلىنى سىلاپ بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سەركەردىلەرگە تەكشى قاراپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئېيتىڭلارچۇ، سەركەردىلىرىم، لەشكەرلەر ئاچمۇ؟

— ياق، — دەپ جاۋاپ بەردى سەركەردىلەر.

— ئەمىسە ئۇسسۇزمۇ؟

— ياق.

— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىسسىق ئۆتۈپ كېسەل بولغانلار بارمۇ؟

— قارارگاھىمىز ئېقىن بويىدا تۇرسا، لەشكەرلەر ئۇسسۇز قالمىغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتمەيدۇ — دە.

— ھەببەللى، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا، — بىزدە ھەممە ئىمكانىيەتلەر تولۇق، غېمىمىز يوق، شۇڭا مىدىرلىمايمىز. بىراق ئاسىي قوشۇننىڭ ئۇزۇق — تۇلۇكى بولغان بىلەن سۇيى يوق. ئۇلار بىر يۇتۇم سۇنىمۇ يىگىرمە نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىن توشۇپ ئەكېلىپ ئىچىۋاتىدۇ. تومۇزدىكى غىلتاڭ سايدا ئۇسسۇز قالغان ئادەمگە ئاسان ئىسسىق ئۆتۈپ قالىدۇ. ئۇسسۇزلۇق بىلەن ئاپتاپ بىز ئۇچۇن ئاسىي قوشۇن بىلەن جەڭ قىلىۋاتىدۇ. ئەھۋال ئاشۇنداق تۇرسا، يەنە ئاۋارە بولۇپ نېمىشقا جەڭ قىلغۇدەكمىز.

كۆڭۈللىرىدىكى تۇگۈچ يېشىلگەن سەركەردىلەرنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى.

— ئۇلار ئۇسسۇزلۇقتىن قىينىلىپ يېتىۋەرمەس. ناۋادا چېكىنىپ يېڭىسار قەلئەسىگە بېكىنىۋالسا قانداق قىلىمىز؟ —

دېدى سەركەردە مىرزا فازىل چۇراس.

— بۇنىڭ جاۋابىنى ھېلىغچە سەركەردە شىرئەلى باھادىر بېرىدۇ، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا خاتىرجەملىك بىلەن.

شۇ چاغدىلا سەركەردىلەر بارگاھى ئالىيىدا سەركەردە شىر-ئەلى باھادىرنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلىشتى. ئەسلىدە ھىندىقۇش مىرزا تۇنۇگۇن نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن شىر ئەلى باھادىرنى بارگاھى ئالىيىغا چاقىرتىپ، ئۇنى كۆز باغلانغان ۋاقىتتا يەزەك قوشۇنىنى باشلاپ، ياۋ لەشكەرلىرىگە تۇيدۇرماي، ئۇلارنى ئايلا-نىپ ئۆتۈپ، كېچىلەپ ئازغىنا قېرى - چۇرى لەشكەرلەر بىلەن قوغدىغۇچىسىز قالغان يېڭىسار قەلئەسىنى ئېلىپ، ئاسىي قو-شۇنىنىڭ چېكىنىپ مۇداپىئەلىنىش يولىنى ئۇزۇپ تاشلاشقا پەر-مان بەرگەنىدى. بۇ لەشكىرىي مەخپىيەتلىكتىن باشقا سەركەردە-لەرنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. شۇ ئەسنادا بارگاھى ئالىيىغا كىرىپ كەلگەن مۇلازىم ئەمىرى كەبىرگە سالام قىلدى.

— مەلۇم بولغاي، يەزەك قوشۇندىن چاپارمەن كەلدى.

— كىرسۇن، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا.

بارلىق سەركەردىلەرنىڭ كۆزى بارگاھى ئالىيىغا كىرىپ كەلگەن چاپارمەنگە تىكىلدى.

— ئەمىر كەبىرى جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي. يەزەك قوشۇن بامىدات ۋاقتىدىن بۇرۇن يېڭىسار قەلئەسىنى پەتھى قىلدى. ئۆلۈم - يېتىم ئەھۋاللىرى كۆرۈلمىدى.

سەركەردىلەرنىڭ چېھرىگە كۈلكە قوندى.

— دەرھال قايتىپ سەركەردەڭگە ئېيت. قەلئەنىڭ مۇداپە-ئەسىنى كۈچەيتسۇن، قەلئە ئىچىدىكى ئاۋامغا زىنھار زۇلۇم سالمىغاي، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا چاپارمەنگە.

چاپارمەن پەرماننى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— مۆھتەرەم سەركەردىلىرىم، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا ئىولتۇرغانلارغا قاراپ، — ئۆز قارارگاھىڭلارغا قايتىپ، لەش-

كەر ـ سەرۋازلىرىڭلارنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ تەييار تۇرۇڭلار. پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئاسىي قوشۇننىڭ قارارگاھىغا ھۇجۇم قىلىمىز. بارلىق لەشكەرلەرگە ئالاھىدە پەرمان جاكارلانسۇنكى، ئاسىي قوشۇننىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشكە ماجالى يەتمىگەن كەسەل، ئاجىز لەشكەرلىرىگە زىنھار زەخىم يەتكۈزۈلمىگەي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار لەشكىرىي جاساقتا تارتىلىدۇ.

سەركەردىلەر روھلۇق ھالدا بارگاھى ئالدىدىن يېنىپ چىقتى.

6

ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا ھەقىقەتەن توغرا پەرەز قىلغانىدى. شاھزادە يولۇاسخانىنىڭ ئىككى تۇمەن كىشىلىك مۇداپىتۇللا ئىشانىنىڭ تۇمەن كىشىلىك ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلىرى ئىككى كۈن ئىچىدىلا سۇ مەسلىسىنى ھەل قىلالماي پاتىپاراقچىلىققا چۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ مەخسۇس سۇ توشۇغۇچى لەشكەرلىرى سۆگەت، توپلۇق تەرەپلەردىن يۇزلەپ كۆتەك ھارۋىلارغا ياغاچ تۇڭلارنى بېسىپ ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتا ئاران بىر يول سۇ ئەكېلەلەيتتى. توشۇپ كېلىنگەن بۇ سۇلار ئۇچ تۇمەن لەشكەر ئۈچۈن ئۇسساپ گەزباغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى نەمدۇبلىشقىمۇ يەتمەيتتى. سۇ تالىشىپ كۆتۈرۈلگەن جەڭگى ـ جېدەللەر بېسىقمايتتى. ئۇسسۇزلۇقتا ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ يىقىلغان لەشكەرلەرنىڭ سانى ئۇچ كۈن ئىچىدە بەش مىڭدىن ئاشتى. ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن بۇ لەشكەرلەر ئىچى سۇرۇپ، قىزىتمىسى ئۆرلەپ ئوت ـ ئاتەش بولۇپ، ساينىڭ تېشىدەك يېتىشاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلەردىن ئۇچ مىڭغا يېقىن ئادەم ئۇسسۇزلۇقتا چىدىـ

يالماي بىر كېچىدىلا قېچىپ كەتتى. ئىسسىق ئۆتۈپ ئاغرىپ يېتىپ قالغانلارمۇ ئىككى مىڭدىن ئاشاتتى. شۇ سەۋەبلىك موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپىلەرنىڭ ئەمىر لەشكەر ئەلىشاھبەگ-نىڭ ئالدىدا تىلى تۇتۇق ئىدى، مانا ئەمدى ئۇلار بارگاھى ئالىيد-غا گىدىيىپ كىرەلمەيتتى. خالىغانچە جەڭ تەدبىرلىرى كۆرسە-تەلمەيتتى. قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكى ھىدايىتۇللا ئىشان خوجىسىنىڭ كەشپىيۇ كارامەتلىرىنى شالىلىرىنى چاچرىتىپ سۆزلەپ ماختىنالمايتتى. ناۋادا بىلىپ - بىلمەي زۇۋاندارلىق قىلىپ سالسا، ئەلىشاھبەگنىڭ تەنبىھىگە، مەسخىرىسىگە ئۇچ-رايتتى. چۈنكى، ئەلىشاھبەگنىڭمۇ بۇ ئەھلى سۇلۇك باھادىرلە-رىغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەنىدى. ئۇلارنى «مۆھتەرەم باھادىر سەركەردىلەر» دەپ ھۆرمەت بىلەن ئاتىماستىن، مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا «جانابي زاتىل ئەقتابلار» دەپ ئاتايدىغان بولۇۋالغانىدى ۋە خالىغانچە مازاق قىلاتتى. شۇن-داقتىمۇ موللا ساقى بىلەن موللا نەقى دەرىلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ زورىغا ھىجىيىشىپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئۇلار بۇ سوپى لەشكەرلەرنىڭ رەسمي جەڭگە دۇچ كەلسە، ھېچقانچە كۆچ كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەنىدى. ئەس - يادى ئەلە-شاھبەگ باشچىلىقىدىكى قوشۇن خان لەشكەرلىرىنى يېڭۈالسا، ئۇلار بىلەن بىللە ئاستانىگە باستۇرۇپ بېرىپ، خوجىسى ھىداي-تۇللا ئىشانىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، ئاستانىدىكى نەچچە مىڭلە-غان ئىسھاقىيەچى قارا تاغلىق مۇرتلارنىڭ قېنىنى ئېرىق قىلىپ ئاققۇزۇش، تېرىسىنى سويۇپ پوستىغا سامان تىقىش، ئاختا قىلىپ پېيىنى قىرقىپ تاشلاش، قېنىدا تۇگمەن چۆرگىلىتىش ئىدى. بۇنداق قىلىش سوپى لەشكەرلىرىنىڭ قولىدىن تولۇق كېلەتتى. تېخى مۇشۇ تۆھپىلىرى ئۈچۈن خوجىسىدىن ئالىدىغان ئىنئاملارنى ئويلىشىپ شالۋاقلىرىنى ئاققۇزۇشاتتى.

ئەلىشاھبەگ سەركەردىلىرى بىلەن لەشكەرلەرنىڭ سۇ مەسە-

لىسىنى قانداق ھەل قىلىش، كۆچلۈك ياۋغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ئامال تاپالمايۋاتقان ئىدى. ئەمما، موللا ساقى بىلەن موللا نەقى بولسا كېسەل تەگمىگەن بىر قىسىم سوپى لەشكەرلىرىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ جەررە - ساما سېلىشىپ، ھۆكمەت ئۇقۇپ ھۇ - ھۇلىشاتتى. بۇ ھالەت خاھى كېچە، خاھى كۈندۈز ئوخشاش تەكرارلىناتتى. قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەن لەشكەرلەر بىر - بىرلەپ جان تەسلىم قىلاتتى. ئەمما جەررە-ساما بولسا بۇ ئوت - ئاتەش قارغىش تەگكۈر ساينى لەرزىگە سېلىپ، لەشكەرلەرگە ئارام بەرمەيتتى. ئەلىشاھبەگ بۇ قىزىتمىنىڭ يۇقۇملۇق كېزىككە ئايلىنىپ پۈتكۈل لەشكەرلەرگە تالاپەت يەتكۈزۈشىدىن خەۋپسىرەپ يۈرىكى سۇ ئىدى.

— خانىقاغا بارغاندا سېلىۋېلىشسىلا بۇ جەررە - ساماللىرىنى، مۆھتەرەم سوپىلىرىم، — دەپ ۋارقىرايتتى ئەلىشاھبەگ سەۋر قاچىسى تولۇپ، — ئېشەك ئۆلۈۋاتسا كۆتى غېجەك تارتىپ-تۇ دەپ، نېمانداق قاملاشمىغان ئىش بۇ، — موللاساقى بىلەن موللا نەقىگە قاراپ دوق قىلاتتى ئۇ، — جانابىي زاتىل ئەقتابلىرىم، بىلىپ قويۇشسىلا، جەررە - ساما بىلەن كۆچلۈك ياۋنى يەڭگىلى بولماس. سوپى لەشكەرلەرنى ھەلقى - سۆھبەتكە مەشغۇل قىلغۇچە، جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن مەشىق قىلدۇرسىلا، ئۇلار ساپايى چېلىشنى ئەمەس، قىلىچ - نەيزە ئوينىتىشنى ئۆگەنسۇن. رەسمىي جەڭگە چۈشكەندە يۈز ساپايى ئۇستىدىن بىر قىلىچ غالىب كېلۈر.

خەلىپىلەر ئەلىشاھبەگكە گەپ ياندۇرالمايتتى، ئەمما ئارقىسىدىن «دەھرىي»، «مۇرتەت» دەپ تىللايتتى، ساقاللىرىنى تۇتاملاپ خەپلىشەتتى.

بۇگۈن قوزىچۇش مەھەلدە توشۇپ كېلىنگەن ھارۋىدىكى

سۇنى تالىشىپ سوپى لەشكەرلەر بىلەن شاھزادە يولۇاسخانىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا غوۋغا كۆتۈرۈلدى. ھەر ئىككى تەرەپ سۇنى ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھىغا ئەكىتىپ چۈشلۈك تاماققا ھازىرلىق كۆرۈشكە ئالدىرايتتى، ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويمايتتى، تارتىشىش، ئىتتىرىشىشلار، ياقا سىقىشىشقا، كېيىن بىرى بىرىنى قىلىچلىشىشقا ئۆتتى. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئەلىشاھبەگ بىلەن موللا ساقى، موللا نەقىلەر كېلىپ جېدەلنى ئارىچىلاپ بولغۇچە سۇ تالىشىپ ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ئوندىن، ئېغىر - يەڭگىل يارىلانغانلارنىڭ سانى ئەللىكتىن ئېشىپ كەتكەنىدى.

ئەلىشاھبەگ غەزىپىنى زورىغا بېسىۋېلىپ تۇرۇپ، سۇنى ھەر ئىككى تەرەپكە تەڭ تەقسىملەپ بەردى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزىنىڭ سۈيىنى ئۆزى ئەكىلىپ ئىچىدىغانغا پەرمان چۈشۈردى.

— بۇ سايدا مۇشۇنداق تۇرۇۋەرسەك لەشكەر - سەرۋازلىرىمىز جەڭ قىلماي تۇرۇپلا ئۇسسۇزلۇق ۋە كېسەل ئازابىدىن قىرىلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى بارگاھى ئالدىغا قايتىپ كەلگەن ئەلىشاھبەگ سەركەردىلىرىگە قاراپ، — ھىندىقۇش مىرزا دېگەن قېرى تۈلكىمۇ بىر ئۆستەڭ سۇنى ئوڭچە ئىگىلىۋېلىپ، بىزنى بىر تېمىم سۇغا زار قىلىپ قويدى. قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىپ يا جەڭگە چىقمىدى. ئۇنىڭ مەقسىتىنى ئەمدى بىلىۋاتىمەن. ئۇ بىزنى مۇشۇ سايدا ئۇسسۇزلۇقتىن قىيناپ، لەشكەرلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى سۇندۇرۇپ، جەڭ قىلمايلا ئەل قىلماقچى. شۇڭا، نەچچە مەرتىۋە جەڭگە ئۇندىسەكمۇ، چاشقانەك ئىنىغا كىرىۋېلىپ يېتىۋالغان گەپ. بىز ئۇنىڭ دامىغا چۈشۈپتۇق. ئىسىت، قاچانمۇ لەشكىرىي تەدبىردە ئۇنىڭغا تەڭلىشەرمىز. بولدىلا بۇ يەردە قۇرۇق ئاۋارە بولۇپ تىركىشىپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرماي دەرھال چېكىنەيلى.

— نەگە چېكىنىمىز؟ ئەمىرلەشكەر جانابلىرى، — دېدى

موللا ساقى ئەلىشاھبەگنىڭ مەسلىھەتمۇ سالماي ئۆزئالدىغا ھۆ-كۈم چىقارغىنىغا نارازى بولۇپ.

— يېڭىسارغا بولماي نەگە بولاتتى، — دېدى ئەلىشاھبەگ قاپىقىنى تۈرۈپ، — بارلىق قارارگاھلار يۇڭ - تاقلىرىنى تېڭىپ تەق بولغاي. تۈن نىسپى بىلەن ياۋغا بىلىندۈرمەي چېكىنىمىز. يېڭىسار قەلئەسى مۇداپىئەگە ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز جاي. سۈيىمۇ مول، ھاۋاسىمۇ سالقىن، لەشكەرلەرنى ساقايتى-ۋالغاندىن كېيىن ئاستانىگە يۈرۈش قىلساقمۇ كېچىكمەيمىز.

سەركەردىلەر لەشكەرلىرىنى يېڭىسارغا چېكىنىدۈرۈش تەي-يارلىقىنى قىلىش ئۈچۈن بارگاھى ئالىيىدىن چىقىپ كەتتى.

ئەلىشاھبەگ ساي ئوتتۇرىسىدىكى ئېقىنىنى ئىگىلەشتە بىر قەدەم كېچىكىپ قىلىپ قانچىلىك پۇشايمان قىلغان بولسا، نەچچە كۈندىن بېرى شۇنچە ئۈندەپمۇ جەڭگە چىقىرالمىغان خان لەشكەر-لىرىدىن خاتىرجەم بولۇپ، سۇ ھەلەكچىلىكىدە بىخۇدلىشىپ، ياۋنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ، خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشنى بوشاشتۇ-رۇپ قويغانلىقىدىن مانا ئەمدى شۇنچىلىك پۇشايمان يېمەكتە ئىدى. مانا ھازىر ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ خان لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ قارارگاھىغا خۇددى قوي قوتىنىغا ئېتىلغان بۆرىلەردەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ ئۆزى تاش ساناپ بولغۇچە ھىندى-قۇش مىرزىنىڭ قۇم ساناپ، خۇددى ئەۋلىيالاردەك ھۆكۈم چىقى-رىپ، ھەربىر ئىشتا ئۆزىدىن بىر قەدەم ئالدىدا ماڭىدىغان دانىش-مەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم قول قويدى. لەشكىرىي ئىلىمدە ئۆزى-نىڭ ھىندىقۇش مىرزىدىن خېلىلا خام ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە جەڭگىۋارلىقىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان لەش-كەرلىرى بىلەن غەيرەت - جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان خان لەش-كەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇش تولىمۇ نادانلىق ئىدى. چېكىنىش -

پەقەت چېكىنىشلا ھالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى ئىدى. ئەمما شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋنىڭ چاڭگىلىدىن ئامان - ئېسەن قېچىۋېلىپ چىقىشمۇ ئونچە ئاسانغا چۈشمەيتتى.

سوپى لەشكەرلەر ئاللىقاچان تىرىپىرەن بولۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ لەشكىرى قايسى، سەركەردىسى قايسى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى. چۈنكى، موللا ساقى بىلەن موللا نەقى لەشكەرلىرىنى تاشلاپ قويۇپ، ئەڭ ئاۋۋال ئۆزلىرى قۇيرۇقىنى خادا قىلغانىدى. پەقەت قەشقەرنىڭ مۇنتىزىم لەشكەرلىرىلا ئۆز قوشۇنىنىڭ تۇغى ئەتراپىغا جەم بولۇپ، سەركەردىلىرىنىڭ باشچىلىقىدا قارشىلىق كۆرسەتكەچ تەرتىپلىك چېكىنىۋاتاتتى. خان لەشكەرلىرى ئۇلارنى سۆگەتكىچە سۈر - توقاي قىلغاندىن كېيىن ئاندىن بولدى قىلىشتى. ئۆز ۋاقتىدا ئۆز قولى بىلەن تەربىيىلىگەن ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا - ئۇكا سەركەردىلەرنى ھىندىقۇش مىرزا نېمە ئۈچۈندۇر ئاياپ، يەنە بىر قېتىم چىقىش يولى قالدۇرۇشنى كۆزلەپ، سەركەردە - لەشكەرلىرىگە مەغلۇپ بولغان قاچقۇن قوشۇننى قوغلاشنى توختىتىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى.

ئەلىشاھبەگ قىرغىنىدىن ئاران تەستە قۇتۇلۇپ، بىر قىسمى ئۆلۈپ، بىر قىسمى قېچىپ ئېشىپ قالغان بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قاش قارايغاندا يېڭسار قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى - دە، قەلئە دەرۋازىسىغا، سېپىل ئۈستىگە قادالغان خان لەشكەرلىرىنىڭ تۇغ - ئەلىمىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ياۋ بىلەن جەڭ قىلىشنىلا ئويلاپ، يېڭسار قەلئەسىنى قوغداشقا سەل قارىغانلىقىدىن يەنە بىر قېتىم پۇشايمان يەپ ھەسرەت چېكىپ كەتتى. شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ سۇيۇرغاللىقىدىكى پۇتكۇل قەشقەر زېمىنىنى ھىندىقۇش مىرزا پۈتۈنلەي تەسەررۇپىغا ئېلىپ بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، يۈرىكى ئەنسىز سوقۇپ كەتتى.

— ھىندىقۇش مىرزا دېگەن قۇۋ تۇلكە قاچانلاردا ئىگىلىۋال-غاندۇر بۇ قەلئەنى. ئۇلارنىڭ ئارقىمىز تەرەپكە ئۆتۈۋالغىنىنى ئەجەب تۇيماي قاپتىمىزيا؟ — دېدى ئەلىقۇلبەگ غەزەپتىن بوغۇ-لۇپ، — قاراپ تۇرماي ھۇجۇم قىلىپ تارتىۋالايلى، ئاكا.

— نېمىمىز بىلەن تارتىۋالىمىز، ئى ئەزىز ئىنىم، — دېدى ئەلىشاھبەگ ھەسرەتلەنگەن ھالدا ئاھ ئۇرۇپ ۋە ئېتىكى بىلەن ئارقىسىدىكى ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن، روھى تولىمۇ چۈشكۈن لەشكەرلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ — مۇنۇ ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن لەشكەرلەر بىلەنمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى ئىززىتىمىزنى قىلغانىنى بە-لىپ قەشقەرگە كېتىۋالايلى.

— نېمە دېگەنلىرى بۇ، ئاكا؟ — دېدى ئەلىقۇلبەگ سەل تېرىكىپ.

— بىلمىدىلىمۇ، ئى ئەزىز ئىنىم، — دېدى ئەلىشاھبەگ ئىنىسىغا قاراپ، — ھىندىقۇش مىرزا ئۆز ۋاقتىدا بىزگە سىڭ-دۇرگەن ئەجرىنى دېمىگەن بولسا مۇنۇ لەشكەرلىرىمىزمۇ تامامى قىرىلىپ تۈگىگەن ھەم بىزنىمۇ ھېلىغىچە ئامان قويمىغان بولاتتى. بىزنىڭ يۈز - خاتىرىمىزنى قىلىپ ھەم شاھزادە يول-ۋاسخان ئالدىدىكى يۈز - ئابرۇيىمىزنىڭ پۈتۈنلەي تۆكۈلۈپ كەت-مەسلىكى ئۈچۈن ئارقىمىزدىن قىر - چاپ قىلىپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان سەركەردە - لەشكەرلىرىنى دەرھال توختىتىۋالدى ۋە چېكىنىش يولىمىزنىمۇ پۈتۈنلەي ئۈزۈپ تاشلىمىدى. بولمىغان بولسا ئاكا - ئىنى ئىككىمىز ئۆزىمىزنى ھېلىغىچە ئاتنىڭ ئۈس-تىدە ئەمەس، باشقا يەردە كۆرگەن بولاتتۇق. ئەڭ ياخشىسى يولۋاسنىڭ بۇرۇتىنى تارتماي، قەشقەرگە قايتىۋالايلى. قالدى ئىشلارنى كېيىن بىرنېمە دېيىشەرمىز.

ئۇلار يېتىسار قەلئەسى بىلەن قىيمىغان ھالدا ئۇن - تىن-سىزلا خوشلاشتى - دە، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى قەشقەر تەرەپكە بۇرىدى.

7

ھىندىقۇش مىرزا مەغلۇپ بولغان ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەر-
نىڭ قەشقەرگە ئامان ـ ئېسەن قېچىپ بېرىۋېلىشى ئۈچۈن پۇر-
سەت يارىتىپ بېرىش مەقسىتىدە، لەشكەرلەرنى ئېدىتلاش باھاند-
سى بىلەن شۇ كۈنى سايدىن مىدىرلىمىدى. ئەتىسى ئاشۇاقتى
بىلەن يولغا چىقىشقا تەرەدۇتلىنىپ تۇرۇۋېدى، بارگاھى ئالىيغا
خاس مەھرىمى كىرىپ كەلدى.

— مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىن خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى
ئېلىپ شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشان پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى كەلدى.

ھىندىقۇش مىرزا بۇ تاسادىپىي خەۋەردىن بىر ئاز تەئەججۇپ-
لەندىيۇ، ئارتۇقچە ئويلىنىپ تۇرماي، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىستىق-
بالغا چىقتى.

قارارگاھ سىرتىدا نۇردۇنخان بەش نەپەر خاس نۆكىرى بە-
لەن، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بەش نەپەر سوپى ـ
دەرۋىشلىرى بىلەن ھىندىقۇش مىرزىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ھىندى-
قۇش مىرزا ئۇلار بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشىپ، ھال ـ
ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى ـ
دە، شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن خوجا ئابدۇللا ئىشاننى تۆرگە
باشلىدى. ئۇنىڭغىچە پەرمانچىبەگ خان يارلىقىنى جاكارلىدى.

— پەرمانى ئالىي!

ھىندىقۇش مىرزا قاتارلىق بارلىق چوڭ ـ كىچىك سەركەر-
دىلەر قول باغلاپ تۇرۇشتى. پەرمانچىبەگ شاھانە قاپچۇقتىكى
قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

يارلىق:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم.

مەنكى يەكەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى سۇلتان ئابدۇللاخان شۇنداق يارلىق قىلىمەنكى، جانابىي ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا پەرمانغا بىنائەن قەشقەرگە جازا يۇرۇشى قىلىپ كۆپ رىيازەت چەكتى.

سەلتەنىتىمىزنىڭ تەۋەررۇك پېشۋا باھادىرىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك، لەشكىرىي يۇرۇشلەردە ئارتۇقچە رىيازەت چەكمىگەي. ئوردىغا قايتىپ كېلىپ، خانلىقىمىزنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىغا پاسىبان بولۇپ تۇرغاي. ئورنىغا شاھزادە نۇردۇنخان ئاسىيلارغا جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىك ئىشلىرىنى جوڭقۇرغاي. مۇھتەرەم پىرى بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى شاھزادىگە ئاتالىق[1] بولۇپ قەشقەردىكى رەئىيەتنىڭ شىكەستىلەنگەن كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزغاي، ئازغۇنلارغا رەھنەما[2] بولغاي. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بىلەن ئوردىغا بىللە قايتىپ كەلگەي.

يارلىق تامام ۋەسسالام.

— ئانھەزرىتىمنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىگە ھەشقاللا! — دېدى ھىندىقۇش مىرزا يارلىقنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ خان لەشكەرلىرى بىلەن بىللە قەشقەرگە بارغۇسى بولسىمۇ خان يارلىقىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالماي، ھىندىقۇش مىرزا بىلەن شۇ كۈنلا ئاستانىگە يۇرۇپ كەتتى.

ئەسلىدە سۇلتان ئابدۇللاخان چوڭ ئوغلى شاھزادە يولۋاس-

---

① ئاتالىق — ئۇستاز، شاھزادىلەرنىڭ ئۇستازى، مەسلىھەتچى.
② رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچ.

خانىنى ۋەلىئەھدىلىكتىن قالدۇرۇپ، قەشقەرنىڭ نائىپ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىين، ئىككىنچى ئوغلى ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە نۇردۇنخانىنى ۋەلىئەھدى دەپ جاكارلاپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇنى ئاقسۇدىن قايتۇرۇپ كەلگەنىدى. ۋەلىئەھدى بولغۇچىنى نائىب ئەمىر قىلىپ بەلگىلەش سەئىدىيە خانلىرىنىڭ ئەنئەنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

شاھزادە نۇردۇنخان يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپلا يولغا چىقىپ ئاۋات①، غوروچۆل②، پىچاقسۇندى③، تۇمشۇق④، مارالبېشى⑤، ئاقساقمارال⑥، سېرىقبۇيا⑦، شېھىتدۆڭ⑧، خاڭدى⑨، ئېلىشقۇ⑩... قاتارلىق يەكەن دەريا ۋادىسىغا جايلاشقان يۇرتلارنى كېسىپ ئۆتىدىغان، ئاقسۇدىن ئاستانىگە ئەكېلىدىغان ئۇدۇل يول بىلەن تېزلا يېتىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئابدۇللاخان ئۇنى قەشقەرگە توختاتمايلا يولغا سالغانىدى. ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنى يارلىق چۈشۈرۈپ ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىشىدە بۇنىڭدىن باشقا چوڭ سەۋەبمۇ يوق ئىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا بىر كېچە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ «ئەۋلىيا ـ ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالاردىن شاھزادە نۇردۇنخانغا ھەمراھ بولۇپ قەشقەرگە بېرىش ھەققىدە بېشارەت ئالغانلىقى» نى سۆلتان ئابدۇللاخانغا ئېيتقانلىقى ئۈچۈن، ئابدۇللاخان ئۇنى شاھزادىگە ئاتالىق قىلىپ بەلگىلەپ شاھزادە بىلەن قەشقەرگە بېرىشقا ئىجازەت قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى

---

① ئاۋات — ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى.
② غوروچۆل — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
③ پىچاقسۇندى — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
④ تۇمشۇق — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت
⑤ مارالبېشى — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
⑥ ئاقساقمارال — ئاۋات ناھىيىسىدىكى بىر يۇرت.
⑦ سېرىقبۇيا — مارالبېشى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.
⑧ شېھىتدۆڭ — مەكىت ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.
⑨ خاڭدى — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.
⑩ ئېلىشقۇ — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بىر يۇرت.

ری ئارىسىدىن كۆچ - قۇۋۇتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان بەش يۈز نەپەر سوپى - دەرۋىشنى ئەگەشتۈرگىنىچە شاھزادە بىلەن بىللە كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن قەشقەرگە بېرىشنى خالاپ قالغانلىقىنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئەمدىلا ئوتتۇز ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان 1646 - يىلى ئۆلۈپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى خوجا شادى ئىشانىنىڭ يېتىم قالغان ئىككى مەخدۇمزادىسىنىڭ چوڭى ئىدى. ئۇ خەلىپە سەئىد مۇھەممەد خوجىنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولۇپ، ئەھلى سۇلۇك ئىلمىدە كامالەتكە يېتىپ، يەكەن سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا تاغلىق مۇرىت - مۇخلىسلارنىڭ مەشھۇر پىرى بۇزرۇكىغا ئايلانغانىدى. بۇ مەخدۇمزادىگە سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ قول بېرىپ مۇرىت بولغان بولۇپ، ئوردىدا ئالاھىدە ھۆرمەت، مەرتىۋىسى بار ئىدى. ئۇ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئاۋۋال ئالايتەن ئاقسۇغا بېرىپ سۇلۇك تەۋرەتكەچ شاھزادە نۇردۇنخاننى ئەھلى سۇلۇككە دەۋەت قىلىپ، ئۆزىگە مۇرىت قىلىپ ئۇلگۈرگەنىدى.

شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار بىلەن خوشلىشىپلا، ئەسىرگە چۈشكەن قەشقەر لەشكەرلىرىنى خان لەشكەرلىرى ئارىسىغا تارقىتىپ، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى باشلاپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. يېڭىساردا ئالدىنقا ئىستىقبالغا چىققان سەركەردە شىرئەلى باھادىرنى يەنىلا يېڭىسار قەلئەسىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى - دە، خۇپتەن بىلەن قىزىل دەرياسىنىڭ بويىغا چۈشكۈن قىلدى. ئەتىسى ئاشۇاقتى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە قارشىلىقسىزلا كىرىپ كەلدى.

ئەسلىدە شاھزادە يولۋاسخان بۇ قېتىمقى قاتتىق مەغلۇبىيە-

تىدىن قەشقەرنى ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمەي، قالدى ـ قاتتى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بالا ـ چاقىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۈيراتلاردىن① پاناھلىق تىلەپ ئاللىبۇرۇن كېتىپ قالغانىدى.

— پەخەس بولسىلا، ئى مۆھتەرەم ژەلئەھدەم، ئاكىلىرى شاھزادە يولۋاسخان كەتكەن بىلەن شەھەردە ئاكىلىرىنى يولدىن ئازدۇرۇپ جانابىي پەدەرى خاقانغا بايقۇت قىلىشقا قۇترانقان ئازغۇن، ناكەس ئەغيارلار تېخى باردۇر. بۇ مۇلھىد مۇرتەتلەرنى جازالىماي تۇرۇپ سەلتەنەت ژە رەئىيەتكە خاتىرجەملىك يوقتۇر، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەمدىلا ئوردىغا جايلاشقان شاھزادە نۇردۇنخانغا ئەقىل ئۆگىتىپ.

— ئارى، شۇنداق قىلايلى. مەن ھازىرلا پەرمان جاكارلاي، جانابىي پىرى بۇزرۇك، — دېدى شاھزادە نۇردۇنخان شاراب خۇمارىنى بېسىشقا ئالدىراپ، نېرى ـ بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا.

شۇنداق قىلىپ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى، مەيخور شاھزادىنىڭ پەرمان چۈشۈرۈشى بىلەن خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ باشچىلىقىدا «ئاسىي مۇرتەتلەرنى جازالاش، پاسىق قەدىمىنى تازىلاش» مەقسىتىدە قەشقەر شەھىرىدە بىر كۈن قىرغىن بولدى.

گەرچە بۇ قىرغىننى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەشەددىي رەقىبى، ئىشقىيە سۈلۈكىنىڭ پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مۇرتىلىرىدىن ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە پىلانلاپ روياپقا چىقارغان بولسىمۇ، شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئاسىيلارنى جازالاش ھەققىدىكى پەرمانىدا «ئاسىيلارنى ئۆلتۈرۈپ تۈگەتكۈچىلەرگە ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكى ئىنئام قىلىنىدۇ» دېگەن مەزمۇن

① ئۈيراتلار — موڭغۇللارنىڭ ئۈيرات قەبىلىسى.

بولغانلىقى ئۈچۈن، توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ ھارامدىن مال-دۇنيا يىغىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان بىر قىسىم ئاچ كۆز، قارانىيەت سەركەردە - لەشكەرلەر ئالدىغا ئۆچرىغانلىكى بىگۈناھ قەشقەر ئاھالىسىنى قىرىپ تاشلاپ، مال - مۈلكىنى بۇلىدى. خوجا ئابدۇللا ئىشان باشلاپ كەلگەن بەش يۈزدىن ئارتۇق ئەشەد-دىي ئىسھاقىيە مۇرتلىرى ئەڭ ئالدىدا جاللاتلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ ماڭدى. مىڭلىغان قەشقەر خەلقى ئەھلى سۇلۇك غوۋغاسا-نىڭ بىگۈناھ قۇربانىغا ئايلاندى. قەشقەر شەھىرىدە قان ئېرىق بولۇپ ئاقتى. مەخدۇمزادە خوجائابدۇللا ئىشان بولسا قەشقەردە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى نامايىش قىلىپ بۇ قېتىم تولۇق پۇخادىن چىقتى.

ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن كۆتۈرۈلگەن ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى بۇ تەخت تالىشىش ماجىراسىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكى ئۈستۈنلۈكىنى ئىگىلىدى. ئۇرۇش باشلىنىپ ئاخىرلاشقۇچە بولغان بىر ھەپتە ئىچىدە جەڭدە ئۆلگەنلەر، ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ كېسەللىك سەۋەبىدىن ئۆلگەنلەر ۋە قەشقەردىكى قىرغىنچىلىقتا ئۆلگەنلەر بولۇپ، ئەڭ ئاز دېگەندە ئون مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرۋە ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى بىگۈناھ خەلق ئەزىز جېنىدىن ئايرىلدى. ئۇلارنىڭ گۇناھى پەقەت سەئىدىيە خانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن لەشكىرىي مەجبۇرىيەت ئۆتىگەنلىكى ۋە نادانلىقىدىن سۇلۇككە كىرگەنلىكى-دىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس.

ئەينى ۋاقىتتا بۇ پاجىئەنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن مەشھۇر تارىخچى، ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرتى شاھ مەھ-مۇد چۇراس «تەۋارىخ» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە «زورلۇق، ئۆكتەملىك ۋە قىرغىنچىلىقلار كىشىلەرنى تەسۋىرلىگۈسىز قە-يىن ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى» دەپ ئادىللىق بىلەن يېزىپ قويدى.

تۆتىنچى باب

تىترىگەن زېمىن

1

مىلادىيە 1666 - يىل كەچ كۈز، قەشقەر.

بىر قېتىملىق دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق پەيدا بولغان ئەزرائىل قەشقەر ئاھالىسىنىڭ كۆڭۈل جاراھىتى ساقىيىش تۇگۈل مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئەشەددىي ئىسھاقىيەچى مۇرتلىرى تەرىپىدىن رەھىمسىزلىك بىلەن ئاچچىق - ئاچچىق تاتلىنىپ، تېخىمۇ بەك شەلۋىرەپ كەتتى. چۈنكى، قەشقەر شەھىرىدە قۇرتتەك مىغىلداپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە- پايلاقچىلىرى شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئاتالىقى ھەم پىر ئۇستازى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن مەخدۇمزادىسى خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ يول كۆرسىتىشى ئارقىلىق ئۆزسۇلۇكىدىن يېنىپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىرىشكە ئۇنمىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىدىن كۇنىگە ئاز دېگەندە بىرىنىڭ كاللىسىنى ئالاتتى. بۇ ۋەھشىيلىكتىن ۋەھىمىگە چۈشكەن قەشقەر خەلقى خاتىرجەم بازارغا چىقالمايتتى. ئىككى ئادەم بىر يەرگە كېلىپ ئەركىن - ئازادە مۇڭدىشالمايتتى.

ئاستاندىكى چېغىدا سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ سەلتەنىتى

نى سۇلۇك - مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىنىڭ تەسىر-
ىدە، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشقا، قول تىقىشقا ئامال-
سىزقالغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان مانا ئەمدى بارلىق
ئارزۇ - ئۇمىدىنى ۋەلىئەھدى شاھزادە نۇردۇنخانغا باغلىغانىدى.
ئۇ ئاتالىق مەرتىۋىسى، پىر بۇزرۇكلۇك سالاھىيىتى بىلەن بىر
تەرەپتىن نۇردۇنخانغا تۇرلۇك مەسلىھەت، تەدبىرلەرنى كۆرسە-
تىپ، مۇددىئاسىنى ئىشقا ئاشۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن تىل
ياغلىمىلىق ۋاستىسىنى قوللىنىپ، شاھزادە نۇردۇنخاننى ماخ-
تاپ كۆككە كۆتۇرۇپ كۆڭلىنى پۇتۇنلەي دېگۈدەك ئۆزىگە مايىل
قىلىشقا ئۇرۇناتتى. شاھزادىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى، سۆزلە-
رىنى، خۇي - پەيلىنى، ئادەتلىرىنى ئۇلۇغلارنىڭ، ئەۋلىيا -
ئەنبىيالارنىڭ، ھەتتا پەيغەمبەرلەرنىڭ پەزىلەت، خۇلق -
مىجەز، ئىش - ئەمەللىرىگە تەققاسلاپ ھالى قالمايتتى.

ئاتالىقى بولمىش بۇ پىرى بۇزرۇكنىڭ بۇ ماختاش، لاپلىرىغا
چىنپۇتۇپلا قالغان شاھزادە نۇردۇنخان خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى
قويارغا يەر تاپالماي قالاتتى - دە، قەشقەرنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلە-
رىنى بۇ شېرىن سۆزلۇك ئىشانغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزى ھەرەمدە
كېنىزەكلىرى بىلەن ئىشقۇازلىق قىلىپ، بەزمە سورۇنلىرىدا
مەي - شاراب ئىچىپ، مەست - ئەلەس يۈرەتتى. ئىشان بولسا
شاھزادىنىڭ ھەر كۈنى ئوردىدىن ئايرىلماي يۈرتدارچىلىق تىزگە-
نىنى ئادالەت بىلەن تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قەشقەر خەلقىگە چەكسىز
مېھرىبانلىقى بىلەن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقى، يۇرت - ماكانلارنى
قايتىدىن ئاۋاتلاشتۇرۇپ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ، ئەلنىڭ
كۆڭلىنى تىنچىتقانلىقى ھەققىدە بىر تالاي يالغان - ياۋداقلارنى
توقۇپ سۇلتان ئابدۇللاخانغا ھەپتىدە بىر قېتىم دېگۈدەك مەلۇمات
يوللايتتى.

قىلغان ئىش - ئەمەللىرىگە لايىق ماختىنىش ئەلۋەتتە ياخشى
ئىش. ئۇ ماختالغۇچىنىڭ ياخشى ئىش - ئەمەللىرىنى داۋاملاش-

تۇرۇشىغا تۇرتكە بولىدۇ. ئەمما، ئۆزىدە يوق سۈپەتلەر بىلەن ماختىنىشقا نائىل بولۇپ، بۇنىڭدىن چەكسىز ھۇزۇر ھېس قىلغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەخمەق، مەمەدان كىشىلەردۇر. شاھزادە نۇردۇنخانمۇ ئەنە ئاشۇنداق كىشىلەرنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. ئۇ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللائىشانىنىڭ ئۆزىنى زىيادە ماختاپ، نېرىسى ئىسكەندەر زۇلقەرنەين، ھەزرىتى ئەلى شاھمەردانلارغىچە، بېرىسى سۈلتان سەئىدخان، سۈلتان ئابدۇرەشىدخانلارغا تەققاسلاپ ئۇچۇرۇشلىرىدىن خۇدىنى يوقىتىپ، ئۆزىدە ئۇلاردىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك باھادىرلىق، ئىستېدات، قابىلىيەت بارلىقىغا چەكسىز ئىشىنىپ، قوشنا ئەل ئەنجانغا لەشكىرىي يۈرۈش قىلىپ، ئۇنى سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىش ئارقىلىق ئاشۇ بۇيۇك سەركەردىلەرنى بېسىپ چۈشىدىغانلىقىنى ئەمەلىيەتتىدە ئىسپاتلاپ، تېخىمۇ زور شان - شەرەپ قۇچقۇسى كەلدى - دە، بۇ ئارزۇ - مەقسىتىنى ئاتالمىش خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىغا بىلدۈرۈشكىمۇ ئالدىراپ، دەرھاللا دادىسى سۈلتان ئابدۇللاخانغا ئەنجانغا يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا مەلۇمات سۇندى.

سۈلتان ئابدۇلېتىپخاندىن كېيىنكى دەۋرلەردە شاھزادىلەر ئارىسىدا ئۆزئارا تەخت تالىشىش نىزالىرى سەۋەبلىك چاك - چېكىدىن ئاجراپ، ئۇششاق پارچىلىنىپ ئىلگىرىكى شانۇ شەۋكىتىنى سەلتەنىتىنى يوقاتقان سەئىدىيە خانلىقىنى، ئوغلى شاھزادە نۇردۇنخاندىنمۇ كىچىك ۋاقتىدا قايتا بىرلەشتۈرۈپ، ھەتتا نۇرغۇن ئىستېلاچىلىق ھەربىي يۈرۈشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، قوشنا ئەللەرنى ئۆزىگە قارام قىلىپ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سەلتەنىتىنى شەۋكىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان سۈلتان ئابدۇللاخانغا، شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ بۇ تەكلىپى ياغدەك ياقتى - دە، نېرى - بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا ئەنجانىنى ئىستېلا قىلىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى ۋە ئاستانىدىن بەش

مىڭ ئاتلىق، بەش مىڭ پىيادە خىللانغان چېرىك ئاجرىتىپ بەردى.

خوجا ئابدۇللا ئىشان بۇنىڭدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقاندا بولسا خان يارلىقى ئاللىبۇرۇن يېتىپ كېلىپ بولغانىدى. ئاستا-نىدىن يولغا چىققان لەشكەرلەرمۇ قەشقەر شەھىرىنىڭ سىرتىدا چېدىر - بارگاھلىرىنى قۇرۇپ شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ پەرمانىنى كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ قەشقەردىن ئايرىلغۇسى، شاھزادە نۇردۇنخانىنىمۇ قەشقەردىن بىر قەدەم نېرى يولاتقۇسى يوق ئىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئەس - يادى بىر ئامالارنى قىلىپ شاھزادە نۇردۇنخانىنى ۋەلىئەھدلىكتىن خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا ھاكىمىيەت تىز-گىنىنى تۇتۇشتا ئىدى. ئەپسۇس ئۇ بۇ خام خىيالىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ھەققىدە ھە دەپ ئامال - چارە ئىزدەۋاتقاندا ئويلىمىغان يەردىن بۇ ئاۋارىچىلىككە يولۇققانىدى.

ئاتالىقى بولۇش سۈپىتى بىلەن خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە نۇردۇنخانغا ھەمراھ بولۇپ بۇ ھەربىي يۇرۇشكە قاتنىشىشقا مەج-بۇر بولدى ۋە قەشقەردىن قىيمىغان ھالدا ئايرىلدى.

قەشقەردە تېخى كەچ كۈز پەسلى ئاخىرلاشمىغىنى بىلەن ھەيۋەتلىك قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى تېرەكداۋان يوللا-رىدا ئاللىقاچان قىش پەسلى باشلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئىككى تۈمەن سەركەردە - لەشكەرلەرنى باشلاپ مىڭيول، قاراڭغۇلۇق، ئوتسالا، جىغىنىئاشلار[1]دىن ئۆتۈپ، تېرەكداۋىنىغا يېقىنلاشقا-دا، جاندىن ئۆتىدىغان قەھرىتان سوغۇققا دۇچ كەلدى. قار لەپىلدەپ چۈشۈۋاتاتتى، شۇنىڭغان دەھشەتلىك ئۇشقىرتاتتى. ئاق قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان تېرەكداۋىنىدا ئەسلىدىنلا يېلىڭ يوپۇق كىيىنىۋالغان لەشكەرلەرنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ قۇلاق،

① مىڭيول، قاراڭغۇلۇق، ئوتسالا، جىغىنىئاشلار — قەشقەردىن تېرەكداۋىنىغا بارىدىغان يولدىكى ئۆتەڭلەر.

پۈتلىرى ئۇششۇپ كەتتى ۋە يول يۈرۈشى قىينىلاشتى، ھەتتا لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا مۇزلاپ كېتىپ ئۆلۈم - يېتىم ھادىسىسى كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بىرەر سەۋەب تېپىپ شاھزادە نۇردۇنخاننى پەيلىدىن ياندۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېتىشنى يول بويى خىيال قىلىۋاتقان خوجا ئابدۇللا ئىشانغا بۇ ئىش ئوبدانلا باھانە بولدى.

— ئى ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان مەسەللىك باھادىر ۋەلى- ئەھدەم، بۇ قەھرىتان سوغۇققا چىداشلىق بېرەلمىگەن لەشكەر- لەرنىڭ ئاھۇ زارىغا، بىئەجەل ئۆلۈپ كېتىپ بارغان ئۇممەتلەر- نىڭ ئەھۋالىغا قاراپ يۈرەك - باغرىم خۇن بولۇپ كەتتى، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە نۇردۇنخانغا قاراپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا، — بايام كېتىۋېتىپ كۆزۈم سەل - پەللا ئۇيقۇغا ئىلىنغاندەك قىلىۋىدى، كۆز ئالدىمدا سەججادەند- شىن پىرى بۇزرۇكۋار بابام مەخدۇم ئەزەم ھەزرەتلىرىنىڭ سېپى- ماسى زاھىر بولدى. شۇنداقلا سىنچىلاپ قارىسام ئول بۇزرۇكۋار سىلسىلىنىڭ جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى شەۋكەتلىك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ، ئۇلار- نىڭ نۇرانە چىرايى تولىمۇ سولغۇن ۋە پەرىشان، رەنجىگەندەك قىلىپ ماڭا تەتۇر قارىۋالدى. بۇ ئول بۇزرۇكۋارلىرىمىزنىڭ ئۇشبۇ قارلىق داۋاندا لەشكەرلىرىمىز ئۈچراۋاتقان ۋابالچىلىقلارغا بىزنى سەۋەبكار دەپ قاراپ رەنجىگەنلىكى، شۇنداقلا بۇ ئەنجان يۈرۈشىمىزنى خوپ كۆرمىگەنلىكىنىڭ بېشارىتىدۇر، شۇ ھامان بىر كەشپۇ كارامەت قىلىپ باتىنى ئالەمگە[1] كۆز تاشلىۋىدىم، ۋەلىئەھدەمنىڭ سۇھەيل يۇلتۇزى[2] كۆز ئالدىمداتولىمۇ نۇرانە زاھىر بولدى. بۇ شاھزادەمنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، بەخت - نۇسىبتىنىڭ[3]

---

① باتىنى ئالەم — يېپىق ئالەم، يوشۇرۇن ئالەم، ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسى.
② سۇھەيل يۇلتۇزى — ئۇمۇر يۇلتۇزى.
③ بەخت - نۇسىبتى — بەخت - ئامىتى، نېسىۋىسى.

تولىمۇ زىيادە ئىكەنلىكىدىن بېشارەتتۇر. ئەمماكى ئۇلۇغلارنىڭ بېشارىتىگە ۋاجىپ كەلتۈرمەي يولىمىزنى داۋاملاشتۇرساق ئەنجان زېمىنىغا قەدەم بېسىپ بولغۇچە لەشكەرلىرىمىزنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ ئەزىز تەنلىرى بۇ قارغىش تەگكۈر قارلىق داۋان ئاستىدا قالارمىكىن دەپ خاۋاتىرلىنىپ قالدىم، شۇڭا ئارقىمىزغا يېنىپ كېلەر يىلى پۇختا تەييارلىق بىلەن قايتىدىن پەرمانى ئالىيىنىڭ يارلىقىنى ئورۇندىساقمۇ كېچىككەن بولماسمىز، دەپ ئويلايمەن.

شاھزادە نۇردۇنخان ئالدىنقى كۈننىلا ھېلى قىزىپ، ھېلى مۇزلاپ خېلىلا ساقسىز بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئانچە پەرۋا قىلماي ياشلىق كۈچى ۋە جاسارىتىگە ئىشىنىپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى. مانا ئەمدى خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئۇلۇغلارنىڭ بېشارىتىنى شېپى كەلتۈرۈپ، بىر تالاي ئورۇنلۇق سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ بەرگەن، لەشكىرىي يۇرۇشنى توختىتىش تەكلىپىگە نېمە ئۈچۈندۇر جاھىللىق بىلەن قوشۇلمىدى.

— ئى جانابىي پىرى بۇزرۇك، — دېدى ئۇ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ، — ئۆزلىرى ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ رەسۇلۇللانىڭ دۇشمىنى مۇشرىكلارنى جازالاش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان غازاتلىرىدا بۇنىڭدىنمۇ نەچچە ھەسسە مۇشكۈلاتلارغا دۇچ كەلگەندە قىلچىلىك ئارىسالدى بولماي جەڭ قىلىپ نۇسرەت قازانغانلىقىنى، ئاللانىڭ مەدەتكار بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن ئەمەسمىدىلە. ئالدىمىزدىكى بۇنچىلىك خېيىمخەتەر ئەلى شاھىمەردان ھەزرەتلىرىنىڭ ئالدىدا قانچىلىك نېمىتى. جانابلىرىدەك ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇك تۇرغان يەردە ھېچنېمىدىن غەم يېمەسمەن. بۇ مۇشكۈلاتلارنى دەپئى[1] قىلىشىمىز ئۈچۈن كارامەتلىك دۇئالىرىنى ئايىمىغايلا.

---

① دەپئى — يېڭىش، يوقىتىش.

ئىشان شاھزادىنىڭ ئالدىدا ئىلگىرى ئاتقان لاپلىرىنى مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئاغزىنى بۇنداق تۇۋاقلاپ قويىدىغانلىقىنى پەقەتلا ئويلىمىغانىدى. شۇڭلاشقا، لام ـ جىم دېيىلمەي ئىلاج-سىز ھالدا لەشكىرىي يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ بۇ خەتەرلىك تاغ يولىدىكى قار ـ شۇنىرغاندا داۋاملاش-تۇرۇۋاتقان مۇشەققەتلىك سەپىرىنى بەئەينى چۈمۈلىنىڭ يول مېڭىشىغا ئوخشىتىش مۇمكىن ئىدى. ئۇلار ھەر ئەللىك قەدەم مۇساپىنى كەم دېگەندە بىردىن لەشكىرىنىڭ داۋاندىن تېيىلىپ كېتىش، مۇدۇرۇپ كېتىش، چوڭقۇر ھاك ـ جىرالارغا چۈشۈپ كېتىش بەدىلىگە بېسىۋاتاتتى. يول خەتەرلىك، ئىلگىرىلەش تو-لىمۇ ئاستا ئىدى. ئۇلار ئەنە ئاشۇنداق يۈرۈپ تېرەكداۋىنىدىن ئەڭ خەتەرلىك ئۆتكەل قارتاغ ئېغىزىغىچە[1]بولغان ئوتتۇز چاقە-رىملىق مۇساپىنى ئۈچ كۈندە ئاران باستى. مۇشۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ سانى مىڭدىن ئېشىپ كەتە-كەنىدى. قارتاغ ئېغىزىغا ئالدىن يېتىپ كەلگەن لەشكەرلەر ئاق قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان بۇ تىلسىم ئۆتكەلدىن ئۆتىدىغانلە-قىنى ئويلاپ ۋۇجۇدى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن تىترىدى.

شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ كېسىلى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلە-شىپ كەتكەنىدى. مانا بۇگۈن ئات ئۈستىدە پەقەتلا ئولتۇرالمە-دى، شۇنداقتىمۇ ئۇ خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سالماي، لەشكىرىي يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇشتا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇرۇۋالدى. لەشكەرلەر چېدىر تىكىشتە ئىشلىتىدىغان يا-غاچلاردىن جىرغا (ناسولكا) ياساپ، ئۇنى قات ـ قات يوتقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئارىسىغا ياتقۇزۇپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. مانا ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىن بېرى شاھزادىنىڭ جاھىللىقىدىن باتناپ قالغان خوجا ئابدۇللا ئىشان ئۇنىڭغا گەپ قىلماي كېتىۋاتاتتى.

---

① قارتاغ ئېغىزى — قەشقەردىن ئەنجانغا بارىدىغان يولىدىكى ئەڭ خەتەرلىك ئۆتكەل بولۇپ، بۇ يەردىن يەنە غەربكە قاراپ توققۇزيۇز چاقىرىم ماڭغاندا ئاندىن ئەنجانغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ.

پات ـ پات لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ قويىدىغان شاھزادىمۇ نېمە ئۈچۈندۇر جىمىپ قالدى. كۆتۈرۈپ ماڭغان لەشكەرلەر «ۋەلىئەھدى ئۆخلاپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ كارى بولمىدى.

بىر چاغدا ۋەلىئەھدىنىڭ غىزاغا ئىشتىهاسى بار ـ يوقلۇقىنى سوراپ باقماقچى بولغان بىكاۋۇل ئەمىر لەشكەرلەرنى توختىتىپ، مەھكەم چۈمكەلگەن يونقاننى شۇنداقلا قايرىپ چۆچۈپ كەتتى ـ دە، خوجا ئابدۇللا ئىشان قاتارلىق سەركەردىلەرنى چاقىردى.

شاھزادە نۇردۇنخان ئاللىقاچان ئۆلۈپ قالغان بولۇپ، جەسىتى مۇزدەك قېتىپ قالغانىدى. ئۇلار شاھزادىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلاپ بىر ھازا ئاللا ـ توۋا سېلىشىپ ھازا ئېچىشقاندىن كېيىن، قانداق قىلىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى.

— شاھزادىنىڭ مېيىتىنى ئېلىپ ئارقىمىزغا يانايلى، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان، شۇ تاپتا ئۇنىڭ قېلىن كالپۇكلىرى تىترەپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ سوغۇقتىن ياكى ئاچچىقتىن تىترەۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شۇنداق قىلىپ شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئەنجانىنى ئىستىلا قىلىش ئۈچۈن قىلغان لەشكىرىي يۈرۈشى مانا مۇشۇنداق يېرىم يولدا ئاخىرلاشتى. ئەمما، بېرىشتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق، يېنىشتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ جەسىتى قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ قار ـ مۇزلىرى ئارىسىدا مەڭگۈلۈك قالدى. يەنە تېخى قۇلاق، پۇت ـ قوللىرىنى ئۇششۇتۇۋالغان ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر ساقىيىپ ئەسلىگە كېلەلمەي ئۆمۈرلۈك مېيىپ بولدى.

2

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ شاھزادە نۇردۇنخاننى خانلىق تەختكە چىقىرىش ئارقىلىق ھاكىمىيەت تىزگىنىنى قولىغا ئېلىپ سەلتەنەت سۈرۈش ھەم سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى بارلىق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خوجا ئىشانلارنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، پۈتكۈل خانلىق ۋە خەلقنى ئىسھاقىيە سۇلۇكى تەسەررۇپىغا ئېلىش شېرىن خىيالى شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ بىۋاقىت ئۆلۈمى بىلەن پۈتۈنلەي كۆپۈككە ئايلانغان بولسىمۇ، ئەمما قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئارقىلىق بۇيۇك مەقسەتلىرىنى كېيىنكى كۈنلەردە باشقىچە ئۇسۇل بىلەن رويابقا چىقىرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەپسۇسكى سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇنىڭ بۇ خام خىيالىنىمۇ يوققا چىقىرىپ قېرى ئەمىر مىرزا مىڭ تۇراق چۈراسنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈردى. ئامالسىز قالغان خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەسرەت ئىچىدە ئاستانىگە قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر خەلقىمۇ ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خوجا ـ ئىشانلارنىڭ، سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ تەقىبى ۋە زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ ئەركىن نەپەس ئالدى.

مىرزا مىڭ تۇراق چۈراس شەرىئەت يولىنى تۇتقان، ھەرقانداق سۇلۇك ـ مەزھەپنى تەرك ئەتكەن، ياشلىق دەۋرىدە يەكەن خانلىق مەدرىسىدە ھەرخىل ئىلىملەرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ مۇتائىلە قىلغان خەلقىپەرۋەر، ئادالەتلىك، سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئىنتايىن سادىقتەمەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزىنىڭ زامانىدىشى ۋە يېقىن دوستى بولۇپ، ھىندىقۇش مىرزىغا ئوخشاش سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ھەر قانداق پەرمانىنى توغرا ـ خاتا دەپ ئايرىپ ئولتۇرماي سادىقتەمەنلىك بىلەن بەجانىدىل ئورۇندايتتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيىتىنى قوغداش، خانلىقنى روناق تاپقۇزۇش يولىدا جان تىكىپ ئەجىر سىڭدۈرگەنىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن تېخىمۇ تېرىككەك، تېخىمۇ گۇمانخور بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا يىراق ـ يېقىنداىكى ھەممە ئەمىرلىرى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆزىگە قارشى يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىۋاتقانداەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا، ئۇ ئەمىرلىرىنى مۇقىم بىر جايدا قويماي داۋاملىق ئالماشتۇرۇپ تۇردى. شۇ كۇنلەردە ئۇ كىمگە ئىشىنىش، كىمگە ئىشەنمەسلىكنىمۇ بىلمەيتتى. شاھزادە نۇردۇنخانىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۆزىنى يالغۇز، يېگانە قالغاندەك ھېس قىلغان سۇلتان ئابدۇللاخان ئۆز ۋاقتىدا تەختنى تارتىۋېلىش خەۋپى بار دەپ گۇمانلىنىپ پالىغان ھېسابتا جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى كۆپ پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرىدىغان يىراق، نامرات يۇرت چالىشقا ھاكىملىققا بەلگىلەپ ئەۋەتكەن ئىنىسى شاھزادە ئىسمائىلخاننى يارلىق چۇشۇرۇپ ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە بەلگىلىگەن بولسىمۇ، ئىنىسى ئىسمائىلخاندىن يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى.

شۇ كۇنلەردە جۇڭغارلار يۇرتىدا پاناھداپ، بىر ئامال قىلىپ قەشقەرگە قايتىپ كېلىۋېلىشنىڭ پىلانىنى تۇزۇۋاتقان شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مەك تۇراق چۇراسنى كۆزگە قادالغان مىخ دەپ بىلىپ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ يوقىتىش ھەققىدە پىلان تۇزۇۋاتاتتى. ئۇلار جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ ھىماىتىدا قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىپ كەلسە، لەشكىرىي ماھارەت ۋە ئۇرۇش تەدبىرلىرىدە ھىندىقۇش مىرزىدىن قېلىشمايدىغان بۇ قېرى ئەمىرگە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىن، شۇنداقلا قەشقەر خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى قوللىماسلىقىدىن ئەنسىرەيتتى.

ۋۇجۇدىدا باھادىرلىق، مەردلىك پەزىلەتلىرىدىن قورقۇنچاق

لىق، نامەردلىك پەزىلەتلىرى ئۇستۇن تۇرىدىغان خوجا ھىدايەت ئۇللا ئىشان ئاخىر يەنە ھىيلە - مىكىر خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى.

مىلادىيە 1667 - يىلى يىل بېشىدا سۇلتان ئابدۇللاخان نامەلۇم «ياخشى نىيەتلىك» كىشىلەر تەرىپىدىن قولغا تەگكۈزۈلگەن مىرزا مىڭ تۇراق چۇراسىنىڭ نامىدا شاھزادە يولۋاسخانغا قەشقەرنى تاپشۇرۇپ بېرىش، يولۋاسخانىنىڭ خانلىق تەختىگە چىقىشى ئۈچۈن ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا بىلەن بىرلىكتە كۈچ چىقىرىش، شاھزادە يولۋاسخان قەشقەرگە كەلگەن ھامان ھىندىقۇش مىرزا قولىدىكى ئەڭ ئالىي لەشكىرىي ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ، سۇلتان ئابدۇللاخاننى نەزەربەند قىلىپ، شاھزادىنى ئاستانىگە تەكلىپ قىلىش خۇسۇسىدا يېزىلغان خەتنى تاپشۇرۇۋالدى - دە، زىيادە گۇمانخورلۇقتىن پەيدا بولغان غەزىپىنى بېسىۋالالماي، ھىندىقۇش مىرزىنى ئاستانىدە، مىرزا مىڭ تۇراق جۇراسىنى قەشقەردە كاللىسىنى ئالدۇردى ھەمدە قەشقەرگە ئۆز قوۋمىدىكى ئەمىرلەردىن نائىب ئەمىر قويۇشقا كۆڭۈل توختىتالماي، قىرغىز مىللىتىدىن بولغان ئەمىر قويسارى بىينى نائىب ئەمىرلىككە تەينىلەپ يارلىق چۇشۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ قەشقەر شەھىرىگە چوڭباغىش ئۇرۇقىدىن بولغان بىر تۇركۇم قىرغىزلار تۇنجى قېتىم رەسمىي ماكانلاشتى.

سۇلتان ئابدۇللاخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ «قارا خەت» ھىيلىسىگە يەنە بىر قېتىم ئالدىنىپ، ئۆز ۋاقتىدا سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈرۈشكە كۆپ كۈچ چىقارغان، نۇرغۇن لەشكىرىي يۇرۇشلەردە بىللە بولغان، جەڭگاھلاردا قان كېچىپ، دۈشمەننىڭ قىلىچ، نەيزە، يا ئوقلىرىغا ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىپ قوغدىغان، خانلىقنىڭ رونىق تېپىشى ئۈچۈن بىر ئۆمۇر يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان سادىق ئەمىرلىرىدىن مەڭگۈلۈك ئايرىلدى. مۇشۇ ئېچىنىشلىق پاجىئەدىن كېيىن خەلقنىڭ

سۇلتان ئابدۇللاخانغا بولغان نارازىلىقى ھەسسىلەپ ئاشتى. ئوردا ئەركانلىرىنىڭ خانغا بولغان ساداقىتى ۋە ئىشەنچى سۇسلاشتى.

3

مىلادىيە 1667 ـ يىل باش كۇز، ئاستانە.

ئوردا بېغدىكى «ھۇزۇرى ساباھ» ناملىق كۇزلۇك سورۇنـ
نىڭ ئالدىدىكى شاھانە راۋاقتا سۇلتان ئابدۇللاخان يالغۇز خىيال سۇرۇپ ئولتۇراتتى. راۋاقنىڭ ئەتراپىدىكى ئالما دەرەخلىرىدە ئەمدىلا قىزىرىپ، سارغىيىپ پىشىشقا باشلىغان ئالمىلار يوپۇرـ ماقلار ئارىسىدىن خۇددى ئۇياتچان قىزلاردەك مارايتتى. سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ شۇ تاپتا بۇ مەنزىرىلەردىن زوق ئالغۇدەك ھەپسـ لىسى يوق ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ۋاپاسىزـ لىقىنى، شاھزادە نۇردۇنخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىنى ئېسىگە ئالـ سا يۇرىكى ئازابتىن ئۆرتىنەتتى، ۋۇجۇدىنى غەم تاغلىرى بېسىۋاـ لاتتى. خانلىقنىڭ پېشقەدەم سەركەردە ـ ئەمىرلىرى ھىندىقۇش مىرزا بىلەن مىرزا مىڭ تۇراق چۇراسنى ئالدىراپ ئۆلۈمگە بۇيـ رۇغانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىناتتى، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئاسىيـ لىق قىلىپ قارا يۇز شاھزادە يولۋاسخان بىلەن يېزىشقان ھېلىقى مۇدھىش خەت ئېسىگە كېلىشى ھامان كاللىسى تۇگىمەس زىددىـ يەتلىك خىياللا بىلەن چىگىشلىشىپ كېتەتتى...

«... ئۇلارنى ئالدىراپ ئۆلۈمگە بۇيرۇمىسام بوپتىكەن، ھېچبولمىسا نەزەربەند قىلىپ جاساققا تارتقان بولسام، سوراق قىلىپ ئۆز ئاغزىدىن بىر گەپ ئاڭلاپ باققان بولسام... مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ ئۇلارنىڭ گۇناھىنى تىلىۋېلىپ شۇنچە يالۋۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالغان بولسامچۇ كاشـ كى، ... ھەي... ھېلىقى مەكتۇپچۇ؟ مەقسەت ـ مۇددىئالىرى

شۇنچە تەپسىلىي يېزىلغان تۇرسا، ئۇلارنىڭ مەندىن نېمە ئۈچۈن يۈز ئۆرۈگۈسى كېلىپ كەتتىكىنا؟ شۇنچە ئەتىۋارلاپ، ھۆرمەتلىنى قىلىپ، يۈقىرى مەنسەپ، مەرتىۋە بېرىپ، شۇنچە ياخشى مۇئامىلە قىلغانىدىمغۇ ئۇلارغا. ئوغلۇم، ئىنىلىرىمگە ئىشەنمىگەن بىلەن شۇلارغا ئىشەنگەنىدىمغۇ ئاخىر... بىلگۈچى خۇدا، ئادەملەرنىڭ نىيىتى - ئىقبالىنى چۈشىنىپ بولغىلى بولمايدىكەن... »

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوردىغا كېلىپ ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتكىنىنى، يىغلاپ تۇرۇپ، «ئېلىشىپ قاپلا، خان ئاتا، پۈتكۈل جاھان سىلىدىن يۈز ئۆرۈسىمۇ ئەمىرى كەبىر ئاتام سىلىگە زىنھار ۋاپاسىزلىق قىلمايتتى، چوقۇم يېڭىلىشتىلا. ئاشۇ خەتتە بىر گەپ بار ...» دەپ ئەيىبلىگىنىنى ئېسىگە ئالسا، ئالدىراقسانلىق، گۇمانخورلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى مىڭ مەرتىۋە ئەيىبلەيتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېلىقى خەتنى كۆرۈپ باقماقچى بولۇۋىدى، خەتنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى ياكى قويغان يېرىنى ئەسلىيەلمىدى. خەت غايىب بولغانىدى. مەلىكىنىڭ تەلىپى بويىچە ئابدۇللاخان ئۇ خەتنى ئىزدەتكۈزدى. پۈتكۈل ئوردىنى يېڭنە ئىزدىگەندەك قىدىرىۋەتتى، ئەمما خەت ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق ئىدى.

«مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇ خەتنى كۆرۈپ قانداق قىلماقچىكىنىتاڭ؟ ئۇمۇ ھېچنېمە قىلالمايتتى. ماڭا ئوخشاش گاڭگىرايتتى، تەئەججۈپلىنەتتى، غەزەپلىنەتتى شۇ. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك مەندىنمۇ قېچىپ يۈرىدۇ بۇ مەلىكە. قىز بالا بولغىنى بىلەن مىڭ يىگىتكە تېگىشكۈسىز قىز ئىدى. بىر ئەمەس، تالاي قېتىم قىچقارتتىم، ئەمما تۇرلۇك باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ كۆرۈشۈشنى رەت قىلدى. خانىڭ يېرىمى يولۋاس، ئۇنىڭدىن نېرىراق يۈرەي، مېنىمۇ يەۋەتمىسۇن يەنە دېگۈدەك تېخى

تەپ تارتماي. ئەجەب ئوچۇق سۆزلۈك، يۈرەكلىك قىز ـ دە ئۇ. مانا ھازىر ماڭا مۇڭدىشىپ بەرگۈدەك، ئىچ سىرىمنى تۆكسەم ھال ـ مۇڭ بولۇشۇپ بەرگۈدەك ئادەمەم يوق. مېنى كۆرسە ئەمىرلەر بۆرىدىن ئۈركۈگەن توشقاندەك چۆچۈشىدۇ. ئىمكان بار ئۆزىنى ئەپقاچىدۇ. ھەربىر ئېغىز سۆزۈمگە (خوش، خوش) دىن باشقىنى دېيىشنى بىلمەيدۇ. شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان غەيرىي بىر بالا بولدى. گەپ سورىساڭ بىر ئېغىز گەپكە بىر ئېغىز جاۋاب بېرىدۇ، بولمىسا كۈن بويى جىملا ئولتۇرىدۇ. يا ئۆزىنىڭ دەردىنى ئېيتمايدۇ، يا كىشىنىڭ دەردىگە يەتمەيدۇ. مۇشۇنداق غېرىب سىنىپ قالغىنىمدا يېنىمدا تۇرسا، ئىككى ئېغىز تەسەللى بەرسە، بېشىم ئاسمانغا يەتمەسمىدى. چىرايى، بوي ـ بەستى مېنى تارتقىنى بىلەن خۇي ـ پەيلى مېنى دورىماپتۇ ئۇ بالىنىڭ. ئاقسۇدىكى ئىنىم ئىسمائىلخان ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتقاندۇر؟ ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە تەينىلىگەنلىكىمدىن خۇرسەنمىدۇر؟ ياكى ئۇمۇ تەختكە كۆز تىكىۋاتامدىغاندۇر؟ يېقىندىن بېرى يۈز بەرگەن بۇ بىر تالاي پاراكەندىچىلىكلەر خېلى كۆپ ئەمىرلەرنىڭ ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويدى ئېھتىمالىم... كۇچانىڭ ئەمىرى خوجا يار قىپچاقمۇ غەيرىي سۆز ـ ھەرىكەتلەردە بولۇپ يۈرگۈدەك. ئۇنىڭ ئورنىغا ۋاقتىدا ئەمىر ئالماشتۇرۇۋېتىلمىسەم بولمىغۇدەك. قەشقەردىكى ئاۋام ـ پۇقرامۇ ئەمىر قويسارى بىيدىن بەكلا نارازى ئىمىش. ئۇلارنى مۇھىم ئىشلارغا قويغىنىم خاتا بولمىغاندۇر ـ ھە...»

«ھۇزۇرى ساباھ» دىكى شاھانە راۋاقتا ھۆدەيچىبەگنىڭ پالاقلاپ كىرىشى ئابدۇللاخاننى تىنىمسىز خىياللار قورشاۋىدىن قۇتۇلدۇردى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچىبەگ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تۇرۇپ، جىددىيلەشكەنلىكتىنمۇ ياكى يۈگۈرۈپ كەلگەنلىكتىنمۇ ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ باش ـ كۆزىدىن يامغۇر-

دەك قارا تەر قۇيۇلاتتى، — شاھزادە يولۇاسخان لەشكەر باشلاپ كېلىپ قەشقەرنى تارتىۋاپتۇ، قەشقەر ئەمىرى قويسارى بىي قېچىپ كېتىپتۇ. شاھزادە بۇگۇن - ئەتە ئىچىدە ئاستانىگە لەشكەر تارتقۇدەك.

كۇتۇلمىگەن بۇ شۇم خەۋەردىن سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ يۈرىكى قارتتىدە قىلدى - دە، ئەنسىز سوقۇپ كەتتى. تاپىنىدىن كىرگەن بىر پارچە ئوت پۈتكۈل ئىچ - باغرىنى ئۆرتەپ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ غەزەپ بىلەن سورىدى:

— نېمە دېدىڭ؟

خاننىڭ دەھشەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ھۆدەيچىبەگنىڭ تىلى كالۋالىشىپ دىر - دىر تىترىدى.

ئەسلىدە شەرت - شارائىت پىشىپ يېتىلدى دەپ قارىغان شاھزادە يولۇاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەردىكى مىرزا شەرىپبەگ، مىرزا ئىسكەندەر بەگلەر بىلەن مەخپىي ئالاقىلىشىپ، ئىچ - تېشىدىن ماسلىشىدىغانلىقىغا كېلىشكەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرى ۋە جۇڭغارلارنىڭ ئىككى مىڭ كىشىلىك ھىماتچى قوشۇنى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئۇچ مىڭغا يېقىن سوپى - لەشكەرلىرىنىڭ ھەمدەملىكىدە قەشقەرگە تېگىش قىلغانىدى.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خەلىپىلىرىدىن مولا ساقى بىلەن مولا ئەقى ئاتۇشتا خېلىدىن بېرى مەخپىي سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بارغاچقا، شاھزادە يولۇاسخان ئاتۇش خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى - دە، توختىماستىن قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. بۇ چاغدا مىرزا شەرىپبەگ بىلەن مىرزا ئىسكەندەربەگ قىرغىزلارنىڭ زۇلمىغا چىدىماي سەۋر قاچىسى تاشايلا دەپ تۇرغان قەشقەر خەلقىنى مەخپىي تەشكىللەپ ھەممە تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ، تەق بولۇپ تۇرغانىدى. شۇڭلاشقا، شاھزادە

يولۇاسخان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەر شەھىرى-
نىڭ سىپىلى تۇڭگە كېلىشى ھامان شەھەر خەلقى ئىچىدىن
قوزغالدى. بۇ ئالتوپىلاڭغا تاقابىل تۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن
قويسارى بىي «سارتلارنىڭ ئىشىنى سارتلار ئۆزى بېجىرگەي.
ماڭا كېرىكى ئالتۇن ـ كۈمۈش» دېدى ـ دە، خەزىنىنى
پاك ـ پاكىز سۈپۈرۈپ، خاس قىرغىز نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈ-
رۈپ، شەھەرنى تاشلاپ قاچتى. يولۇاسخان قەشقەر شەھىرىنى
ئەنە ئاشۇنداق ئاسانلا قولىغا ئالدى.

شاھزادە يولۇاسخانغا ئەگىشىپ جۇڭغارىيىدە بىر مەزگىل
سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا ـ ئۇكا
سەركەردىلەر قەشقەر شەھىرىدە تىنچلىق ئورنىتىپ، ئاۋامنى خا-
تىرجەم قىلغاندىن كېيىن، ئۇستازى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۈل-
تان ئابدۇللاخان تەرىپىدىن ئاسىي دەپ قارىلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن-
لىكىدىن خەۋەر تېپىپ ھەم ھەيران بولدى، ھەم قاتتىق ھەسرەت
چەكتى. بۇ ئاجايىپ شۇم خەۋەرنى شاھزادە يولۇاسخان بىلەن
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئېيتىپ بېرىۋىدى. بۇنىڭدىن ئاللىبۇ-
رۇن خەۋەر تاپقان، ئەمما ۋاقتىنچە سىر تۇتۇپ كەلگەن شاھزادە
بىلەن ئىشان قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— بۇ ئىشنىڭ ئەمدى يوشۇرغۇدەك يېرى قالمىدى. جانابىي
سەركەردىلەرمۇ خەۋەردار بولۇپ قالغاي، — دېدى شاھزادە يول-
ۋاسخان كۈلۈپ تۇرۇپ، — بۇ ئىشلارنى جانابىي پىرى بۇزرۇك
قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىنىڭ
نەتىجىسىدۇر.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەرگە
ئۆزىنىڭ «قارا خەت ھېيلىسى» ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقارغان بۇ
كاتتا ئىشنى ئالاھىدە ماختىنىپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى.

ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەر بۇ سۇيىقەستنىڭ ئۇجۇر ـ بۇجۇ-
رىگىچە تولۇق خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ماختاش تەمە قىلىپ

قاراپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئاق ـ كۆك بىرنىمە دېمىدى، ئەمما شۇ كۈنى كېچىسى بالا ـ چاقىلىرىنى ئېلىپ قەشقەر شەھىرىدىن غايىب بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھېچقانداق ئىز ـ دېرىكى بولمىدى.

شاھزادە يولۋاسخان بۇ ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ پىلانلىغان نامەردلەرچە سۈيىقەستىدىن قاتتىق يىرگىنىپ ھەم ئىشانغا يانتاياق بولغان شاھزادىدىن كۆڭلى قېلىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى تەرك ئەتكەنلىكىنى زىنھار خىيال قىلمىغا كەلتۈرمەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ ئۆزى بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قالغانلىقىدىن ئەپسۇسلانغان بولسىمۇ، ئۇلارنى تېزلا ئېسىدىن چىقاردى ـ دە، ئۇلارنىڭ ئورنىغا مىرزا شەرىپبەگ بىلەن مىرزا ئىسكەندەربەگنى ئەمىرلەشكەرلىككە تەيىنلەپ، ئاستانىگە يۈرۈش قىلىشقا چىشىنى بىلىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئوغلى شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ قەشقەرنى تارتىۋېلىپمۇ شۇكرى قىلماي، ئاستانىگە يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقى، تەختنى تارتىۋېلىش نىيىتىدىن تېخىچە يانمىغانلىقى قاتتىق ئار كەلدى ـ دە، قارا يۈز، نائىنساپ ئوغلىنى جازالاش ئۈچۈن شەخسەن ئۆزى لەشكەر تارتتى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ بۇ لەشكىرىي يۈرۈشتە خانغا ھەمدەم بولۇپ بىللە بېرىش تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئۇنى ئاستانىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا قالدۇردى. يېڭىسارغا يېتىپ كەلگەندە، يېڭىسار قەلئەسىنى ساقلاپ يانقان سەركەردە شىرئەلى باھادىرنى نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىۋالغۇسى كەلمەي، ئاستانىگە قايتىشقا پەرمان بەردى.

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى شىرئەلى باھادىر ئابدۇللاخانىنىڭ ئۆزىنى ھەمراھ قىلىپ جەڭگە بىللە ئېلىپ بارماي ياكى يېڭىسار قەلئەسىنى داۋاملىق قوغداشقا بۇيرۇماي، سەۋەبسىزلا ئاستانىگە ھەيدىگەنلىكىدىن نارازى بولۇپ، — يېڭىسار

قەلئەسى ئاستانىگە ئۆتۈشتىكى مۇھىم ئۆتكەل. لەشكىرىي ئىشـ
لاردىكى ئورنى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. شۇڭا، بۇ جايىنى مۇداپـ
ئەسىز ھالەتتە تاشلاپ قويۇشقا بولماسمىكىن.

— دېمىسىڭىزمۇ بىلىمەن، سەركەردەم، — دېدى ئابدۇللاـ
خان قاپىقىنى تۇرۇپ، — سىز پەرماننى ئىجرا قىلىشنى بىلىڭ.

— باش ئۇستىگە، — دېدى شىرئەلى باھادىر ئىلاجسىز
بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

سۇلتان ئابدۇللاخان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى بىر ئورۇندا
ئۇزۇن تۇرغۇزماسلىق ئادىتى بويىچە شىرئەلى باھادىرنى ئاستانـ
گە ماڭدۇرۇۋەتتىمۇ ياكى ئاستانىنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىدىن خاـ
تىرجەم بولالماي يولغا سالدىمۇ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.
ئۇ شىرئەلى باھادىرنىڭ تەكلىپىگە قۇلاق سالماي يېڭىسار قەلئەـ
سىنىڭ مۇداپىئەسىنى بەش يۈز نەپەر قېرى ـ چۈرى لەشكەرلەرگە
تاشلاپ قويۇپ، قالغان لەشكەرلەرنى ئىلغار قوشۇنغا قېتىپ قەشـ
قەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئاتا ـ بالىنىڭ قوشۇنى ياپچاندا[1] دوقۇرۇشتى. يولۋاسخان
دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانغا يۈزمۇ يۈز كېلىشتىن خىجىل بولدىـ
مۇ قانداق سەپنىڭ ئالدىغا چىقمىدى. ھېيلىگەر خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشانمۇ ھەر خىل ئېھتىماللىقنى نەزەردە تۇتۇپ، شاھزادىگە
ھەمراھ بولۇش باھانىسى بىلەن ئارقا سەپتە قالدى. ئۇنىڭ شاھـ
زادە يولۋاسخاندىن بىر قەدەم نېرى بولماسلىقىدىكى ئاساسلىق
مەقسىتى شاھزادىنىڭ دادىسىغا قىلىچ تەڭلەشتىن يالتىيىۋېلىشـ
نى توسۇش ئىدى.

جەڭ تولىمۇ شىددەتلىك بولدى. يېرىم كۈن داۋاملاشقان
قىرغىنچىلىقتا خان لەشكەرلىرىگە كۆپ تالاپەت يەتتى. چۈنكى،
قەشقەر لەشكەرلىرىنىڭ سانى، جەڭگىۋارلىقى خان لەشكەرلىرىـ

---

① ياپچان — ھازىرقى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى.

ئىككىدىن خېلىلا ئۇستۇن ئىدى. ئوغلى بىلەن ئۇچرىشىپلا غەزىپى قايناپ ـ تاشقان سۇلتان ئابدۇللاخان ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇشنى ئېسىدىن چىقىرىپ، جەڭ قىلىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى ھەمدە قەشقەر لەشكەرلىرى ئىلگىرى ئەمەلىي كۈچىنى تولىمۇ تۆۋەن مۆلچەرلەپ قويغانىدى.

ھە دېگەندىلا لەشكەرلىرىنىڭ كۆپلەپ قىرىلىپ، جاساراتى ئىلگىرى سۈسلاپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇللاخان جەڭ ۋەزىيىتىنى ئوڭشىغۇدەك بىرەر مۇۋاپىق تەدبىر تاپالمىدى- دە، يېڭىلگەنلىكىگە تەن بېرىپ، لەشكەرلىرىگە چېكىنىشكە بۇيرۇق بەردى.

«يېڭىسار قەلئەسىگە چېكىنىپ تۇرۇپ، ئاستانىدىن كۆچىرەك لەشكەر يۆتكەپ كېلىپ ئاندىن ئەدىپىنى بېرەي بۇ قارغىش تەگكۈرنىڭ» دەپ ئويلىدى سۇلتان ئابدۇللاخان.

ئەپسۇسكى خان لەشكەرلىرى تېز سۇرئەتتە چېكىنىپ يېڭىسارغا كەلگەندە قەلئەنى ئاللىقاچان شاھزادە لەشكەرلىرىنىڭ ئىگىلەپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ قالدى. شىرئەلى باھادىرنىڭ گېپىگە كىرمىگىنىگە، ھېچبولمىغاندا ئۇنى يېڭىسار قەلئەسىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قويمىغانلىقىغا كۆپ پۇشايمان يېدى.

ئۆز ۋاقتىدا ھىندىقۇش مىرزىدىن يېڭىلىپ قالغان ئەلىشاھبەگ، ئەلىقۇلبەگ ئاكا ـ ئۇكا سەركەردىلەردىن قەشقەرنى تىنچ ساقلاشقا ۋە مۇستەھكەم قوغداشتا يېڭىسار قەلئەسىنىڭ تولىمۇ مۇھىملىقىنى، ھىندىقۇش مىرزا يېڭىسار قەلئەسىنى تۈيدۇرماي تارتىۋالغانلىقى ئۈچۈن چېكىنىش يولى ئۇزۇلۇپ ئاسانلا يېڭىلىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يولۋاسخانغا يول كۆرسىتىپ، يېڭىسار قەلئەسىنى تارتىۋېلىشقا يوشۇرۇن لەشكەر ماڭدۇرغانىدى. مانا ئەمدى ئۇلار يېڭىسار قەلئەسىنى تارتىۋېلىپ سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىدىنى

ئىمۇ پۈتۈنلەي يوققا چىقارغانىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخان مەغلۇپ بولغان قوشۇننى باشلاپ توختىماي ئاستانىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭ يېرىم كۈن جەڭ قىلىپ ھالىدىن كەتكەن قوشۇنىغا تېز سۈرئەتتە چېكىنىش — ئەمەلىيەتتە قېچىش — تولىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. شاھزادىنىڭ لەشكەرلىرى مۇشۇ سۈرئەتتە قىر ـ چاپ قىلىپ قوغلاۋېرىدىغان بولسا خان لەشكەرلىرىنىڭ جەسىتى پۈتۈنلەي ھېمىتىنىڭ سېپىدا قالاتتى.

تولۇق غەلىبىگە يۈزلەنگەن شاھزادە يولۋاسخان دادىسىنىڭ يۈزىنى ئايىاپ قالدىمۇ ياكى غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويدىمۇ ۋە ياكى ئاستانىدىن ھەمدەمگە كېلىدىغان زور قوشۇن بار دەپ خاتا مۆلچەرلەپ قالدىمۇ ئېتاۋۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە قوغلاشنى توختىتىشقا پەرمان بەردى.

غەلىبە ئىشەنچىسگە تولۇپ ـ تاشقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مۇشۇ يوسۇندا قىر ـ چاپ قىلىپ ئۇدۇل ئاستانىگە بېرىش ۋە ئاستانىدىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى دۇشمەنلىرىدىن قانلىق قىساسىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرغاندا، شاھزادىنىڭ تۇيۇقسىز چۇشۇرگەن بۇ پەرمانىدىن قاتتىق نارازى بولدى، ئەمما غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالمىدى. چۇنكى، نېمىلا دېگەنبىلەن لەشكىرىي ھوقۇق شاھزادىنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ شاھزادە يولۋاسخانىڭ جەڭدە نۇسرەت قازىنىپ تۇرۇپمۇ، پەرىشان كۆرۈنگەن چىرايىغا قاراپ، كۆڭلىدىن ئاللىقانداق خىياللار كەچتى.

ھەئە، شۇ تاپتا يولۋاسخانىڭ كاللىسى زىددىيەتلىك خىيال ـ ئەسلىمىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى:

... ئەنە، ۋەلىئەھدى دەپ جاكارلىنىپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلەنگەن سەككىز ياشلىق شاھزادە يولۋاسخان كۆنگەن ئوردا تۇرمۇشىدىن، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىللىق قۇچىقىدىن، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستلىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى

قىيماي، قەشقەرگە بارمايمەن دەپ غەلۋە قىلىپ يىغلىماقتا ئىدى. ئانىسى خانىش ئايىمۇ ئوغلىدىن ئايرىلىشقا قىيماي ئۇنسىز ياش تۆكمەكتە.

— يىغلىماڭ، شاھزادەم، چوپچوڭلا بولۇپ قالغان يىگىت بالىمۇ يىغلامدىكەن. مۇشۇنداق قىلسىڭىز چوڭ بولغاندا قانداقمۇ بىر ئەلنىڭ خانى بولالايسىز، گەپ ئاڭلاڭ، ھە. مەنمۇ سىزنى پات - پات كۆرگىلى بارىمەن، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ يېشىنى ۋە ئېقىپ - چۈۋۈلۈپ كەتكەن پوتلىسىنى ئېرتىپ تۇرۇپ.

«خان بولۇش» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى تېخى تولۇق چۈشەنمەيدىغان ئەركە شاھزادىنىڭ قىرقىراپ يىغلىغىنى يىغلىنىدى.

دادا ئوغلىنى دەس كۆتۈرۈپ باغرىغا مەھكەم باستى - دە، يۈز - كۆزلىرىگە ئاتلىق مېھرى بىلەن بىرنەچچىنى سۆيۈۋەتكەندىن كېيىن، ئالاھىدە ياساپ، جابدۇغان شاھانە مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، شاھزادىنى قورۇقداپ ماڭدىغان ئەمىر - سەركەردىلەر گە «مېڭىڭلار» دەپ قول شىلتىدى - دە، شاققىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ تۇرۇۋالدى.

يولۋاسخان قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، ئۇدا ئىككى يىل غىچە ئاتا - ئانىسىنىڭ قەغىشىنى قىلىپ يىغلىدى.

كېيىنچە دادا ۋەدىسىدە تۇرۇپ، ئۇنى يوقلاپمۇ كەلدى. ئاتا-بالا بىر - بىرىگە قانماي قۇچاقلاشتى، سۆيۈشتى.

ئارىدىن يەنە بىرنەچچە يىل ئۆتتى. چوڭ بولۇپ خىلىلا ئەقىل كىرىپ قالغان شاھزادە يولۋاسخانمۇ «ۋەلىئەھدى»، «خان» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى تولۇق چۈشەندى.

قەشقەر شاھزادىنىڭ جەننىتىگە، كىچىك پادىشاھلىقىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ بۇ يەردە دېگىنىنى قىلىپ چوڭ بولدى. ئەتراپىدىكى ئەمىرلىرى ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھەر

خىل ئويۇن - تاماشىلارنى ئۆگەتتى. كۆڭۈل ئېچىش، بەزمە سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن ۋاقتىدا قۇچىقىغا ئاياللارنى سولاپ بېرىپ، جىما لەززىتىنى تېتىتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شاھزادە رەسمىي بۇزۇلدى. بەتئەخلاق قىلىقلارغا بېشىچىلاپلا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ۋە ئەمىرلىرىنىڭ زۇلمىدىن قەشقەر خەلقى قاتتىق ئازابلاندى.

شاھزادىنى تېزرەك خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزلىرى ئوردىنىڭ كاتتا ئەمىرلىرىدىن بولۇش تەمەسىدە ئەتراپىدىكى ئەمىرلەر تۇرلۇك ئۇسۇللار بىلەن شاھزادىنىڭ يۇرىكىگە خان بولۇش ۋەسۋەسىسىنى سىڭدۈرۈۋەتتى.

ئۇ ئاشۇ ئەمىرلىرىنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ھەجگە ماڭغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ تەختتە ئولتۇرۇۋېمۇ باقتى. تەخت دېگەن شۇنداق قۇدرەتلىك نەرسە ئىكەن. ئۇ تەختتە ئولتۇرۇۋىدى، بارلىق ئوردا ئەركانلىرى قول باغلاپ ئۇنىڭغا پەرمانبەردار بولدى. نېمە سەۋەبتىندۇر ھەج سەپىرىدىن ئانچە ئۇزاپ كەتمىگەن دادا قايتىپ كېلىپ، تەختتە بىسوراق ئولتۇرغانلىق گۇناھى ئۈچۈن ئوغلىغا قاتتىق غەزەپلەندى، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇدى. ئەگەر شۇ چاغدا ئوردا ئەمىرلىرى ئۇنى تىلىۋالمىغان بولسا، شۇ چاغقىچە سۆڭەكلىرىمۇ تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بولار ئىدى. ئۇ شۇ چاغدىلا دادىسىغا بالىدىن تەختنىڭ تولىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى چۈشەندى ۋە كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ تەختنى چوقۇم قولغا كەلتۈرۈش ھەققىدە قەسەمياد قىلدى.

كېيىنكى كۈنلەردە كىملەرنىڭدۇر ئاغزىدىن، خان ئالىيلىرى شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ۋەلىئەھدىلىكىنى بىكار قىلىپ، ئىنىسى شاھزادە نۇردۇنخاننى ۋەلىئەھدى قىلىدىغان بوپتۇ دېگەن مىش - مىش گەپلىرىنى ئاڭلىدى. بۇ سۆزلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى تولىمۇ يېرىم قىلدى. خان بولۇش ئارزۇسى كۈندىن -

كۆنگه كۆچەيدى، ئولتۇرسا ـ قوپسا كاللىسىدىن چىقمايدىغان بولدى.

ئەنە ئاشۇنداق كۆنلەردە ئۇنىڭغا خۇدا دانىشمەن پىر بۇزرۇك ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۇچراشتۇردى. ئىشان تۇنجى بولۇپ، ئۇنى تۇنجى «سۇلتان»، «خان» دەپ ئاتاپ يۇرىكىنى چەكسىز خۇشالـ لىققا چۆمدۇردى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۇ ئۆزىنى گويا خان بولغاندەك ھېس قىلدى. ئىشاننىڭ بىلىدىغانلىرى تولىمۇ جىق ئىكەن. ئۇنىڭغا ئاستانىدىكى تەختته ئولتۇرمايمۇ خان بولغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. ئۇ ئۆزىنى قەشقەردە خان دەپ جاكارـ لاپ، جۇمە نامىزىدا ئوقۇلىدىغان خۇتبىدىن دادىسىنىڭ ئىسمىنى چىقارغۇزۇۋېتىپ ئۆزىنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇتتى. شۇنىڭدىن كېيىن دادا يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەرتىۋىـ سىنىمۇ، ۋەلىئەھدلىك مەرتىۋىسىنىمۇ رەسمىي ئېلىپ تاشلىـ دى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇ ئاشۇ دانىشمەن ئىشاننىڭ يول كۆرـ سىتىشى، مەدەت بېرىشى بىلەن قەتئىي غەيرەتكە كېلىپ دادىسىغا بايقۇت قىلدى. دادا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ ماجىرا مۇشۇنىڭ بىلەن رەسمىي تېرىلدى.

ئۇ دادىسى ئەۋەتكەن جازا يۇرۇشى قىلغۇچى تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرگە تەڭ كېلەلمەي، ئۆزگىلەردىن پاناھلىق تىلەپ يات ئەللەرگە قاچتى، سەرسان ـ سەرگەردان بولدى. بۇ جەريانىدا دادىسىدىن كۆرمىگەن مېھرىبانلىقنى ئىشاندىن كۆردى، تەسەللـ لەرگە ئېرىشتى. ئاخىرىدا يەنىلا ئاشۇ ئەۋلىيا ـ ئىشاننىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەرنى قايتۇرۇۋالدى. ئەسلىدە دادىسى لەشكەر تارتىپ كەلمىسىمۇ، ئۇ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ دادىسىدىن تەختنى تارتىۋالماقچى، ئۆزىنىڭ ئاشۇ دادىسىسىزمۇ خان بولالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويماقچىدى. ئۇ سەركەردەـ لەشكەرلىرىگە ئاستانىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ قولىنى شۇنداقلا شىلتىغان بولسا، قىر ـ چاپ، سۇرـ توقاي قىلىپ خۇددى قوي

توپىغا ئېتىلغان بۆرىدەك ماڭغان لەشكەرلىرى ئۇنىڭغا ئاشۇ قۇد-رەتلىك ئالتۇن تەختىنى بۇگۈن - ئەتە ئىچىدىلا ئېلىپ بېرەتتى.

ئەمما، قېرىپ چاچ - ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن، ماغدۇرد-ىدىن قالغان دادىسىنىڭ ئوغلىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، جاننى ئالد-قانغا ئېلىپ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قېچىشىنى كۆرۈش، ئوغۇل ئۇچۇن تولىمۇ نومۇسلۇق ئىش ئىكەن. نېمىلا بولسۇن دادا ئەمەسمۇ؟ ئۇنى ئەركىلەتكەن، پەپىلىگەن، پوتلا - ماڭقىلد-رىنى ئېرتقان، مېھرى بىلەن قۇچاقلاپ باغرىغا باسقان، قانماي سۆيگەن، سۆيۈنگەن دادا شۇ ئەمەسمۇ؟ پۈتكۈل بىر ئەلنىڭ خان ئىگىسى بولغان بىر ئادەم ئەمدىلىكتە ئوغلىنىڭ ئالدىدا خۇددى مۇشۇكنىڭ ئالدىدىكى چاشقاندەك بېچارىلەرچە قاچسا، ئۇنى كۆر-گەن ئەل - رەئىيەت نېمە دەيدۇ؟ ئاشۇ بېچارە بەختسىز دادىنى مەسخىرە قىلامدۇ؟ ياكى ۋاپاسىز ئوغۇلغا لەنەت ئوقۇمدۇ؟ ...

شاھزادە يولۋاسخان ھالقىلىق پەيتتە قانداق بىر كۈچنىڭ تۈرتكىسىدىن لەشكەرلىرىنى قىر - چاپىنى توختىتىپ، ئارقىغا قايتىشقا پەرمان چۈشۈرگەنلىكىدىن ئۆزىمۇ تېخىچە ھەيران. بەل-كىم ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ دادىسىنىڭ پۈشتى ئىكەنلىكىنى بىردىنلا ئېسىگە ئالغاندۇر، بەلكىم يۈرىكىنىڭ بىر يېرىدە كۆمۈلۈپ قالغان پەرزەنتلىك مېھرى بىردىنلا يېلىنجاپ كەتكەندۇر؟...

يەتتە قات يەرنىڭ تېگىدىكى يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى بىلىدد-غان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا چەكسىز خىيالغا بېرىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئانچە باش قاتۇرمايلا شاھزادىنىڭ روھىي دۇنياسىدا غەلىيان كۆتۈرۈۋاتـ-قان زىددىيەتنى پۈتۈنلەي چۈشىنىپ يەتتى - دە، قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«شاھزادىنىڭ كاللىسىدا بۇنداق خىيالنىڭ پەيدا بولۇشى تولىمۇ خەتەرلىك، بۇنداق قاراپ تۇرماسلىق كېرەك. بىرەر تەدبىر قوللىنىپ ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت تۇگمىنىنىڭ

سۆيىنى ئۇلغايتىش كېرەك. شۇنداق بىر ھىيله ئىشلىتەيكى، شاھزاده يولۇاسخاننىڭ ۋۇجۇدىدا يالقۇنلىغان قىساس ئوتى، يۈرەكىدىكى دادىسىغا بولغان بارلىق مېھىر ـ مۇھەببەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتسۇن...»

4

ئوغلى شاھزاده يولۇاسخاندىن قاتتىق يېڭىلگەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئابرۇيى تۆكۈلگەندەك ھېس قىلىپ، ھەپتىدىن بېرى شاھنىشىنغا قوبۇلغا چىقمايۋاتاتتى. ئوردا ئەركانلىرى ھەر كۈنى ئەتىگىنى سالامغا ھازىر بولاتتى ـ دە، بىرەر ئاش پىشىم ئەسنەپ ئولتۇرۇپ يەنە بىر ـ بىرلەپ كېتىپ قالاتتى.

بۈگۈن قوبۇلغا مەخدۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ كەلگەن بولۇپ، باشقا ئوردا ئەركانلىرىغا ئوخشاش كۈرسىدا ئولتۇرماي، تەختىنىڭ ئۈدۈلىدىلا — مەرمەر تاشلار ياتقۇزۇلغان يەرنىڭ ئوسىتىدىكى ئوتقاشتەك قىزىل گىلەمده يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچه، كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىيتتى. قامەتلىك گەۋدىسى توختىماي ئىككى تەرەپكه تەۋرەيتتى. تۇرقىدىن مۇھىم ئىشى بارده‌ك، خان بىلەن قەتئىي كۆرۈشۈشكه نىيەت باغلىغاندەك، خان قوبۇلغا چىقمىسا شاھىنشىندىن پەقەتلا كەتمەيدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئەمىرلەر خانىنى كۈتۈۋېرىپ زېرىككەن بولسىمۇ، پىرى بۈزرۈكنىڭ بۇ تۇرقىنى كۆرۈپ ئەڭ ئاۋۋال شاھنىشىندىن چىقىپ كېتىشكه پېتىنالمىدى. شاھنىشىن ئىچى تىمتاسلىققا چۆمگەن بولۇپ، سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى فونتاندىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۇنىڭ يېقىملىق شىلدىرلىشىدىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز يوق ئىدى. ئەمىرلەرنىڭ خىيالچان تۇرقىدىن ئۇلارنىڭ نېمه ئويدا، نېمه كويلاردا ئىكەنلىرى

كىنى بىلىۋالماق تولىمۇ قىيىن ئىدى.

كۈن چۈش بولاي دېگەندە ھەرەمئاغىسى شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى.

— پەرمانى ئالىي، پىر بۈزرۈك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى، لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىرى كەبىرى چۆپىك مىرزا، ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگلەر ئادالەت سارىيىغا قوبۇلغا كىرگەي، باشقا ئەمىرلەر سارايدىن يانغاي.

بارلىق ئوردا ئەركانلىرى دۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، «قىبلىگاھىمىزنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا» دېيىشىپ سىرتقا چىقىشتى. ئىسمى چىققان ئۈچەيلەن ئادالەت سارىيىغا قاراپ مېڭىشتى.

ئادالەت سارىيى ئابدۇللاخاننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلىرى بىلەن مۇھىم ئىشلارنى كېڭەش قىلىدىغان خاس كېڭەشخانىسى ئىدى. ئادەتتىكى ئەمىرلەرنىڭ بۇ سارايغا كىرىش سالاھىيىتى يوق ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ساخاۋەت سارىيى، مەرىپەت سارىيى (خاننىڭ خاس كۈتۈپخانىسى)، باھادىر سارىيى، شادلىق سارىيى (خاننىڭ خاس زىياپەتخانىسى)، ھۈزۈرى مۇبارەك (خاس خانىش، شاھبانۇ، مەلىكە ۋە تەۋەلىك ئەل، سۈيۈرغاللىق زېمىنلاردىن خانغا تارتۇق قىلىنغان كېنىزەكلەرنى قوبۇل قىلىدىغان ساراي)... قاتارلىق سارايلار بار ئىدى. خان بۇ سارايلاردا ئوردا يوسۇنى، قائىدىسى بويىچە تۇرلۇك قوبۇل، كېڭەشلەرنى، زىياپەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. پەقەت خاننىڭ تەكلىپىگە مۇشەررەپ بولغان كىشىلەرلا بۇ سارايلارغا كىرىپ تۇرلۇك كېڭەشلەرگە قاتنىشالايتتى، زىياپەتلەرگە داخىل بولالايتتى.

شاھانە كۈرسىدا تولىمۇ چۈشكۈن ئولتۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخان كىرىپ كەلگەن ئىشان بىلەن ئىككى ئەمىرنىڭ سالىمىنى سۇسلا ئىلىك ئالدى ـ دە، ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

— مۇھتەرەم پىرى بۈزرۈك ۋە جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى

ئابدۇللاخان ئاردىكى سۆكۈناتنى بۇزۇپ، — سىلەرنى چاقىرتىدىغانلىقىمدىكى مۇددىئايىم شۇلكى، مەن بىر ھەپتىدىن بېرى قايتا-قايتا ئويلىنىپ، شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى ۋەلىئەھدى، نائىب خان[1] دەپ جاكارلاپ تەختنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش قارارىغا كەلدىم. بۇ ھەقتە سىلەرنىڭ ئىككى ئېغىز مەسلىھەتىڭلارنى ئاڭلاپ باقاي دەيمەن.

— ئى جانابىي قىبلىگاھىم، — دەپ ئالدىراپ - تېنەپ سۆز ئالدى خوجا ئابدۇللا ئىشان، — بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان ئازغۇن مۇرتەتلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەن ئاسىي شاھزادە يولۋاسخان قەشقەر، يېڭىسار، مارالبېشى، سېرىققول[2]، ئارتۇچ[3] زېمىنلىرىنى ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىپ، يول يۇرتلاردىكى رەئىيەتنىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇپ، ئەلگە ئېغىر بالايىئاپەت كەلتۈرمەكتە. ئول ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ ناپاك ئايىغىنى ئۆ زېمىن - تەسەررۇپلاردىن پاك - پاكىز تازىلىماي تۇرۇپ، شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى نائىب خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزۇش تولىمۇ ئالدىراقسانلىق بولۇر. چۈنكى، قەشقەرنى تىنچىتماي، ئىشقىيە مۇرتەتلىرىنى جازالىماي تۇرۇپ، بۇل سەلتەنەتكە ئارام‌لىق بولماس.

— ئى مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك، ناھايىتى ئورۇنلۇق مەسلىھەت بەردىلە، — دېدى سۇلتان ئابدۇللاخان يەنىلا شۇ پەرىشان قىياپەتتە، — ئەمما، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلغانلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنى جازالىماقتا، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلاپ چىقارماقتا يارلىق چۈشۈرمەك بەسىي مۇشكۈلدۇر. بۇ ئىش ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتنى يامانلاشتۇرۇشتا ئىزچىل سەۋەب بولۇپ كەلدى. مەن كۆپ ئويلىغانلىقىم ئۈچۈن ئاخىرى ئۆزۈمنىڭ ئاجىزلىقىمنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ ئىلمىي ئاجىزلىقىمنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ ئىلمىي

---

① نائىب خان — خانغا ۋاكالىتەن تەختتە ئولتۇرۇپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن رەسمىي خان بولىدىغان.

② سېرىققول — تاشقورغان.

③ ئارتۇچ — ئاتۇش.

لاندىم. جاھاندا ئاتا ـ بالا تەخت تالىشىپ، قان تۆكۈشۈپتۇ، لەشكەر تارتىپ قىلىچ تەڭلىشىپتۇ دېگەن توقۇ ـ لەنەتنىڭ ئاھانىتى بەكمۇ يامان ئىكەن. ئادەمگە زىيادە خورلۇق ھېس قىلدۇرىدىكەن. ئۆز پۇشتىدىن تامغان پەرزەنتتىن زىنھار تانغىلى بولماس. مەيلىلا شاھزادە ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغان ئاشۇ زېمىنلارغا شۇكرى ـ قانائەت قىلىپ، ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۇمىنخانىنىڭ نائىب خانلىق ئورنىنى ئېتىراپ قىلسىلا، بۇ ئاداۋەت ـ نىزانى بولدى قىلىپ، بىھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنايلى. ھېلىمۇ ئەل بۇ تۈگمەس جەڭگى ـ جېدەلىلەردىن كۆپ رىيازەت چەكىتى. ئەل ـ يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى، ئاسايىشلىقى ھەممىدىن ئەۋزەل.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇرەسسە يولىنى تۇتقانلىقىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلاندى. ئەشەددىي رەقىبى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ قەشقەردىن ئىبارەت مۇنبەت، كەڭرى زېمىنغا قايتىپ كېلىپ، قايتىدىن باش كۆتۈرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىدىن ئىچى بەكمۇ ئاداپ كەتتى. ئۇلارنى سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە تاپىنىپ، يەنە بىر قېتىم قىرغىن قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن قاتتىق ھەسرەتلەندى ۋە ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئەمدى گەپ يېگۈزەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ جىم بولدى.

— ئانىھەزرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، — دېدى ئەمىرى كەبىر چۆپىك مىرزا، ئۇ ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەنىدى، — رويابقا چىقمىغان ئەنجان يۇرۇشىدىكى قار ـ مۇزلۇق داۋان يولىدا خان لەشكەرلىرىنىڭ خىلالىغان قىسمى خېلى كۆپ تالاپەتكە يولۇققانلىقى ئۈچۈن ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولساقمۇ، ئورنىنى تېخىچىلا تولدۇرۇۋالالمىدۇق. يېڭىدىن ئېلىنغان لەشكەرلەر داۋاملىق

مەشىق قىلدۇرۇلۇۋاتقان بولسىمۇ جەڭبازلىق ماھارىتى ئانچە ۋا-
يىغا يەتمىدى. رەسمىي جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسىتىشتىن كۆپ
يىراق. شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئاستانىگە يەنە لەشكەر تارتىش
نىيىتىنىڭ بار - يوقلۇقى تېخىچە قاراڭغۇ. شۇڭا، ئالىمادىس يۈز
بېرىدىغان ئىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاقسۇ بىلەن خوتەن-
دىن ئاستانىگە بىر بۆلەك خىللانغان لەشكەر يۆتكەپ كېلىشكە
پەرمان بېرىلگەن بولسا.

— خوتەندىن ۋاقتىنچە لەشكەر يۆتكىمەي تۇرايلى. ئاڭلا-
شىمچە، نىيە تەرەپتە موڭغۇللار يەنىلا پاراكەندىچىلىك پەيدا قى-
لىپتۇ. خوتەننىڭ تىنچلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ لەشكە-
رىي كۈچىنى بۆلۈۋەتمەي تۇرايلى. ئەمما ئاقسۇدىن يۆتكەپ كېلى-
دىغان لەشكەرنىڭ سانىنى ئۆزلىرى بەلگىلىسە. ئەتىلا يارلىق
چۈشۈرەيلى، — دېدى ئابدۇللاخان.

— ئانھەزرىتىمگە كىچىككىنە ئىلتىماسىم بار ئىدى، —
دېدى ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى-
نىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگ تۆۋەنچىلىك بىلەن.

— قېنى سۆزلىسىلە، — دېدى ئابدۇللاخان.

— بايا ئانھەزرىتىم بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ تىنچلىقى ئۈ-
چۈن شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ گۇناھىنى كەچۈرساقلىق بىلەن
ئەپۇ قىلىپ، شاھزادە بىلەن ئەپلىشىپ قېلىش ئويى بارلىقىنى
ئېيتتى. ئەلۋەتتە ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئۇقۇشماسلىقنى
تۈگىتىپ، ئاداۋەتنى يۈيۈپ تاشلاپ، بىر داستىخانغا جەم بولسا،
ئەل - يۇرتنىڭ بەختى ئۈچۈن بىسيار[1] ساۋابلىق ئىش بولغان
بولاتتى. ئەمما، نادان شاھزادە ئۇلۇغ دۆلەتپاناھىمنىڭ بۇ دانا
ئويىنى تېخى بىلمەيدۇ. پەدەرنىڭ پەرزەنتكە نەسىھەت قىلغان
ھېسابتا ئوي - خىياللىرىنى بايان قىلىپ، بىر مەكتۇپ پۈتۈپ

① بىسيار — كۆپ، نۇرغۇن.

ئەۋەتكەن بولسا، شاھزادىمۇ ئالىيلىرىنىڭ نىيەت - مۇددىئالىرى-
دىن خەۋەر تېپىپ، يامان يولدىن قايتسا ئەجەب ئەمەس دەپ
ئويلايمەن.

سۇلتان ئابدۇللاخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مىرزا
باباقبەگنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى
لىڭشىتتى.

دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئەۋەتكەن خېتىنىڭ تەسىرى-
دىنمۇ ياكى باشقا بىر سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر شاھزادە يولۋاسخان
خېلىلا تىنچىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن كېلەر يىلى باھارغىچە
ئازغىنە كەم بىر قىش ئىچىدە سەئىدىيە خانلىقىدا نىسپىي تىنچ-
لىق ئەسلىگە كەلگەندەك ھالەت شەكىللەندى.

5

مىلادىيە 1668 - يىلى باش باھار، قەشقەر.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىرلىكتە
قەشقەرنى قايتىدىن تەسەررۇپىغا ئالغاندىن كېيىن نەچچە ۋاقىت-
تىن بېرى ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ تەقە-
بىدىن چۆلدەرەپ قالغان ياغدۇدىكى ھەزرەت مازىرى بىلەن ھەز-
رەت خانىقاسى قايتىدىن ئاۋاتلىشىشقا باشلىدى. مانا ھازىر بۇ
يەردىن «قۇتبىل ئەقتاب»، «سۇلتانۇل - مۇھەققىقىن» خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكنى تاۋاپ قىلىدىغان سۇلۇكى ئىش-
قىيە مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ ئايىغى ئۆكسۈمەيتتى. ھىدايە-
تۇللا ئىشان كامالەتكە يەتكەن سۆزمەنلىكى، ئاڭلىغۇچىلار كۆڭ-
لىنى ۋەسۋەسىگە سالغۇچى تەرغىبات - نۇتقى بىلەن كىشىلەر
قەلبىنى مايىل قىلىپ، ئۇلارنى ئىشقىيە سۇلۇكىگە دەۋەت قىلە-
ۋاتاتتى. سۇلۇك غوۋغالىرىنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتىپ روھىي

ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئېغىر جاراھەتلەنگەن نادان قەشقەر خەلقى تېخى يېقىندىلا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن دەھشەتلىك پاجىئەلەرنى ئۇنۇتۇپ، توپ - توپ بولۇپ كېلىشىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىۋاتاتتى. ھەزرەت خانىقاسى ئالدىدىكى مەيداندا بىر مەزگىل تاشلىنىپ، بىر غېرىچ توپا بېسىپ كەتكەن، ئەشەددىي سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ پوق - سۈيدۈكلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن بۇ داش قازانلار (ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى شاھزادە نۇردۇنخانىڭ ھامىيلىقىدا قەشقەرگە كىرگەندە ئىشقىيە سۈلۈكىدىكىلەر-دىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن بۇ تەۋەررۈك داش قازانلارغا سىيىپ، تەرەت قىلىپ، گەندە - سۈيدۈكلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتكەنىدى) دەسلەپتە بىرى قاينىغان بولسا، مانا ھازىر ئۇچى قاينىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ داشقاياقلار مازار پادىشاھ[1] ھەزرەتلىرى بېسىپ ياتقان بۇ مۇقەددەس تاۋاپگاھنى زىيارەت قىلىپ كەلگەن مۇرىت - مۇرشىد، سوپى - دەرۋىش، قەلەندەر، بىكارچى - لايغەزەللەر-نىڭ كاشكۇللىرىغا[2] ئۇسۇلۇپ ئۇلگۇرمەيتتى. بىكار تاماقنى يەپ قورسىقى تويغان بۇ سوپى - دەرۋىشلەر ھەزرەت خانىقاسىدا ھەلقى - سۆھبەت قۇرۇپ، جەررە - ساما سالاتتى. ئۇلارنىڭ ھۆم - ھۆملىرى پەلەككە ئۆرلەيتتى. ھەرە تارتىشماق ئۇسۇلى ئويناپ گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەشلىرىدىن خانىقانىڭ تاملىرى تىترەيتتى.

يا ئىلاھىم ھەممىدىڭ بىرلە ھېكمەت ئايتىپ،
زاتى ئۇلۇغ خوجام سېغىنىپ كەلدىم ساڭا.
تۆۋە قىلىپ، گۇناھىمدىن قورقۇپ ياتىپ،
زاتى ئۇلۇغ خوجام سېغىنىپ كەلدىم ساڭا.

---

① مازار پادىشاھ — ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشانىنىڭ ئۇنۇۋانى.
② كاشكۇل — دەرۋىش - قەلەندەرلەرنىڭ سەدىقە تىلەپ يەيدىغان خالتىسى.

ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھەق دوست ياۋاللا.

چىن ئاشىقنى ئاللا سۆيۈپ بەندەم دېدى،
ئارا يولدا قالمىسۇن دەپ غېمىن يېدى،
يالغانچىلار دىدارىمنى كۆرمەس دېدى،
ئىشىق بابىدا مەھكەم بولۇپ تۇردۇم مانا.
ھۆم ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللاھ، ھۆم!

ھەقىقەتتىن ھېكمەي ئېيتتىم بىلمەس كىشى،
يالغان ئاشىق ھىلە بىلەن پۇتمەس ئىشى،
چىن ئاشىقنىڭ نۇرغا تولۇر ئىچى - تېشى،
ھەقتىن ئېشىپ بۇ سۆزلەرنى ئايتتىم مانا.①
ھۆم ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللاھ، ھۆم!

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق زىكرى - سۆھبەت، جەررە - ساماالارغا كۆپىنچە ۋاقىتلاردا قاتناشمايتتى. شاھزادە يولۋاسخان ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان مەقسەتلىرىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ھەقىقىدىكى تىنىمسىز خىياللىرى بۇنداق غەلۋە - غوۋغا قاينىغان سورۇندىن تىنچ - خاتىرجەم خۇتبىخانىسىغا كىرىشكە ھەيدەيتتى، ئۇ ۋاراڭ - چۇرۇدىن خالىي خۇتبىخانىسىدا جىمجىت ئولتۇرۇپ، تۇرلۇك پىلان - تەدبىرلىرىنى تۇزەيتتى، ھىيله - مىكىرلەرنى ئويلاپ تاپاتتى.
بۇگۈن ئۇ خۇتبىخانىسىدا ئۆزى يالغۇز يېرىم كۈن خىيال

① بۇ شائىر كلاسسىك ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

سۇرۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئاستا مىدىرلاپ ئورنىدىن قوزغالىدى ـ دە، ئىشىك تۆۋىدىكى سوپى خىزمەتكارنىڭا، خانىقادىكى ھەلقە ـ سۆھبەتكە باشچىلىق قىلىۋاتقان خەلىپىسى موللا ساقى بىلەن موللا نەقىنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى.

ئۇزاق ئۆتمەي خۇتبىخانىغا ئىككى خەلىپىسى كىرىپ كەلدى. ئىشان ئۆزىگە ئىنتايىن ساداقەتمەن، كۆچتۇڭگۇر، ئۆلۈمگە بۇيرۇسمۇ باش تارتمايدىغان بۇ ئىككى مۇرىتىغا شۇنداقلا قاراپ، بىردىنلا قەبرى ئەقىلچىسى ۋە پەرۋىشكارى ئابدۇرازاق خەلىپىنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. بۇ ئىككى خەلىپىسى ئۇنىڭ ھەرقانداق بۇيرۇقىنى ھەر ئامالالارنى قىلىپ بەجانىدىل ئورۇندىيالىغىنى بىلەن، ئابدۇراززاق خەلىپىگە ئوخشاش كاللا ئىشلىتىپ، ئىشقىيە سۇلۇكى ئۇچۇن، خوجا ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئالىرى ئۇچۇن ئۆز ئالدىغا بىرەر ئىشنى پىلانلاپ قىلىشنى بىلمەيتتى. ناۋادا ئابدۇراززاق خەلىپە ھىلىغچە ھايات تۇرغان بولسا، ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆزى كاللا قاتۇرۇپ، پىلان تۇزۇپ، ھىيلە ـ مىكىر تەييارلاپ ھەرەج تارتىپ يۇرمەس ئىدى.

ھەئە، ئاشۇ ۋاقىتتا ئۇ ئابدۇراززاق خەلىپىنىڭ: «خوجىزادەم، سىلى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بىللە كېتىپ، ياقا ـ يۇرتلاردا بىر مەزگىل پاناھداپ تۇرسىلا، مەن بۇ يەردە قېلىپ سۇلۇك تەۋرەتكەچ تۇراي» دېگەن مەسلىھەتىگە كىرمىسە بوپتىكەن.

شۇ يىلى شاھزادە نۇردۇنخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ قەشقەرگە كەلگەن ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى، ھىدايىتۇللا ئىشاننى تاپالماي، ئابدۇراززاق خەلىپىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىن، خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قەشقەردىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغا ئىبرەت قىلىش ئۇچۇن

پۈتكۈل قەشقەر ئاھالىسىنى ھېيتكاھ مەيدانىغا يىغىپ، ئابدۇراز-زاق خەلىپىنى قىپيالىكاچ قىلىپ، بىر تال توغرا قويۇلغان بادرا ياغاچقا دوڭغايتىپ چەمبەرچاس باغلىغاندىن كېيىن، مەقئىتتىگە مەخسۇس ياسالغان تۇنكە نوگاينى تىقىپ، پورۇقلاپ قاياڭاتقان ياغنى ئاشۇ نوگايدىن قۇيۇپ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان دەھشەت-لىك ئۇسۇل بىلەن قىيناپ ئۆلتۈرۈۋاتكەنىدى.

ھەر قېتىم بىرەر شۇملۇقنى، بىرەر رەزىل سۇيىقەستنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن ھىدايىتۇللا ئىشان مەسلە-ھەت سالغۇدەك، يول كۆرسەتكۈدەك ئادەمنى تاپالماي، ئابدۇراز-زاق خەلىپىنى ئېسىگە ئالاتتى - دە، ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن ھەسرەت-لىنەتتى. چۈنكى، ئۇ ئابدۇرازاق خەلىپىنىڭ ئەقىل كۆرسىتە-شى، پىلان تۈزۈشى بىلەن نۇرغۇن رەقىبلىرىنىڭ پېيىنى قىر-قىپ، يولىدىكى توسالغۇلارنى يوقىتىشقا مۇۋاپىق بولغانىدى. مانا ئەمدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى بىر قانىتىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بولۇپ قالغانىدى.

ئىشان ھەسرەتلىك خىيالدىن ئېسىنى يىغىپ، ئالدىدا «نېمە تاپشۇرۇقلىرى باركىن، ئىشان پىرىم» دەپ پەرمانبەردار بولۇپ تۇرغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقىگە تام تۇۋىدىكى نەقىشلىك ساندۇقتىن ئالدىن يېزىپ تەييارلاپ قويغان ئىككى پارچە خەتنى ئېلىپ ئۇزاتتى - دە، ئۇلارغا بۇ خەتنى ئېلىپ نەگە بېرىش، كىم بىلەن ئۇچرىشىش، قانداق ئىشلارنى قىلىش ھەققىدە تەپسە-لىي چۈشەنچە بەردى. «ئىشلارنى مەخپىي ئېلىپ بېرىڭلار، سىر قەتئىي ئاشكارىلانمىغاي، خەۋىرىڭلارنى كۈتمەن» دەپ قايتا - قايتا جېكىلىدى.

6

بۇگۈن «ئالتۈنلۇققۇم»[1]دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر بولغان بۇيۇك سەئدىيە خانلىقىنىڭ خان جەمەت قەبرىستانلىقى ۋە ئۇنىڭ- غا يانداش جايلاشقان چىلتەنلىرىم مازىرى[2]كۈندىكىگە ئوخشاشلا تەرەپ - تەرەپتىن كەلگەن تاۋاپچى - زىيارەتچىلەر، تىلاۋەتچى- لەر، مازارگەشت سوپى - دەرۋىشلەر ۋە مۇشۇ مازارلىقنى ماكان تۇتۇپ ياتقان قەلەندەر - سائىللار بىلەن يېڭى بىر ھايات كۆيىنى باشلىغانىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئېسىل تون - سەرپايلىرىنى كىيىشكەن ئېسىلزادىلەرمۇ، نىمكەش، ئەمما پاكىز ئۇستۇاشلار- نى كىيىشكەن ئاددىي كىشىلەرمۇ، دېھقانلارمۇ، ئاللىقانداق تەلەپ- لىرىنىڭ ئىجابەت بولۇشىنى تىلەپ كەلگەن ھاجەتمەنلەرمۇ، سا- قايماس كېسەللىرىگە شىپا ئىزدەپ كەلگەن بىچارە بىمارلارمۇ، تاپقان - تەرگىنىگە نەشە ئېلىپ چىكىدىغان تېجىمەل بەڭگىلەر- مۇ، كېچىسى قايسىبىر بايىنىڭ تېمىنى تېشىشنى مولجالاپ قو- يۇپ، ھازىر ئارامخۇدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئۇخلىۋاتقان بولغان ئوغرىلارمۇ، تاۋاپچى - زىيارەتچىلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ، قولد- نى تەڭلەپ تۇرۇۋېلىپ، سەدىقە تىلەپ جېنىنى باقىدىغان غۇرۇر- سىز، ھۇرۇن سائىللارمۇ، يىل بويى بەدىنىگە خۇدانىڭ يامغۇرد- ىدىن بۆلەك بىرەر تامچە سۇ دارىتمايدىغان، شۇ سەۋەبلىك ئەزايد- نى كىر - توڭرا، كىيىملىرىنى پىت - سىركە بېسىپ كەتكەن، چاچلىرىنى ئۆستۇرۇپ، بەللىرىگىچە قويۇۋېلىپ پاخپايتىۋالغان ئاشىق دەرۋىشلەرمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇل- لىنىۋاتقان «مۇرتەتلەر» نى تۇتۇش ئۈچۈن تىمىسقىلاپ يۈرگەن

---

① ئالتۈنلۇققۇم — يەكەندىكى خانلار قەبرىستانلىقى. بۇ مازار سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، خانىش ئاماننىساخانلار دەپنە قىلىنغانلىقى بىلەن ھازىرمۇ مەشھۇر.

② چىلتەنلىرىم مازىرى — يەكەندىكى قەدىمىي قەبرىستانلىق. بۇ مازارمۇ ھەپتەئى مۇھەممە- دان (يەتتە مۇھەممەدنىڭ قەبرىسى) دېگەن نامى بىلەن ھېلىمۇ مەشھۇر تاۋاپگاھ بولۇپ تۇرماقتا.

ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرىمۇ... ھەممە - ھەممىسى بار ئىدى. تۇيۇقسىز مازارلىقنىڭ بىر بۇرجىكىدە قىسقىلا ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى. ئەتراپتىكى تاۋاپچىلار ئۇلارغا شۇنداقلا قارىدى - دە، ئانچە پەرۋا قىلماي ئۆز ئىشلىرىغا مەشغۇل بولدى. ئەسلىدە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى بىر سوپى سۈپەت ئادەمنى سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتچىسى دەپ تۇتۇۋېلىپ، باسماقداپ باغلاۋاتاتتى. بۇنداق ئىشلار كۆندە دېگۈدەك بولۇپ تۇرغاچقا، مازارغا داۋاملىق كېلىپ تۇرىدىغان تاۋاپچىلارنىڭ ئانچە دىققىتىنى تارتالمايتتى. دىققىتىنى تارتقان تەقدىردىمۇ خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پايلاقچىلىرىغا ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلىشقا پېتىنالمايتتى.

ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى ھېلىقى گۇمانلىق ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ يان كوچىغا جايلاشقان كاتتا قەسىرىگە ئەكەلدى - دە، قەسىرنىڭ تاشقىرىقى ھويلىسىدىكى مەخسۇس سوراقخانىغا سولىدى. بىرئازدىن كېيىن تۇنقۇن باشقا بىر ھۇجرىغا ئاچقىلىپ سوراق قىلىندى. سوراقنى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ جازا جاساققا مەسئۇل خەلىپىسى قىلدى.

— سەن كىم؟

— مەتروزى مەتتۇرسۇن ئىسىملىك، شەھىدانە خوتەنلىك مۆمىن مۇسۇلمانمەن، خوجام.

— ئېيتە، قايسى سۇلۇككە ئىرادەت قىلۇرسەن؟

— مەن سۇلۇككە كىرمىگەن، خوجام.

— ئەمىسە بايا چىلتەنلىرىم مازار خوجامدا نېمىشقا ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ خوجىسى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدىڭ.

— ئول زاتى مۇبارەكنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالسا نېمە بولىدۇ، خوجام؟

— مانا مۇشۇنداق بولىدۇ، — خەلىپە شۇنداق دېگىنىچە تۇتقۇنىنىڭ ئاغزىغا قاراسسىدە بىر تەستەك سېلىۋەتكەندىن كېيىن، قېشىدىكى ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق قىلدى، — سەگىتىڭلار!

خەلىپە مەسئۇلىنىڭ بۇيرۇقى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە تەمبەل كەلگەن ئىككى سوپى قولىدىكى دەررە بىلەن جاۋابكارنى ساۋاشقا باشلىدى.

— ئەمدىغۇ راستىڭنى دەرسەن؟

— قايسى راست گەپنى، خوجام؟— دېدى جاۋابكار بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان قاننى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ.

— خوتەندىن ئاستانىگە نېمىدەپ كەلدىڭ؟

— ھەپتەئى مۇھەممەدان خوجامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى.

— يەنە نەگە بارىسەن؟

— قەشقەرگە.

— قەشقەرگە نېمىگە بارىسەن؟

— ھەزرىتى مازار پادىشاھى خوجامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى.

— بۇ سېپى ئۆزىدىن ئىشقىيەچى مۇرتەت ئىكەن. راستىنى دېمىگۈچە توختىماي ئۇرۇڭلار.

دەررىلەر ھاۋادا يەنە پۇلاڭلاشقا باشلىدى.

جاۋابكارنىڭ خاتىرجەم تۇرقىدىن بۇ سوراق ـ قىيناقلارغا ئالدىن تەييارلىق قىلىپ قويغاندەك، سوراقچىنى قەستەن كۈلدۈرلىتىپ دەققىتىنى ئۆزىگە بەكرەك بۇراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

— ۋاي خوش بولاي، خوجام، ماڭا رەھىم قىلسىلا، — دېدى بايىاتىن بېرى ئۇرۇلغان، شۇنچىۋالا دەررىگە غىڭ قىلمىغان جاۋابكار ئەمدى بىردىنلا ئاللا ـ توۋا سېلىپ.

— ھە، گەپ قىلە؟ — دېدى سوراقچى ئۆزىگە تەمەننا

قويغان هالدا.

— بىر مۇھىم ئامانەتنى قەشقەرگە ئاپارماقچىدىم.

— كىمنىڭ خېتىنى كىمگە ئاپارماقچىدىڭ؟

جاۋابكار جىم تۇرۇۋالدى.

سوراقچى خەلىپە باشقىدىن سەگەكلىشىپ، تېخىمۇ بەك ئەستايىدىللاشتى.

— قانداق ئامانەت ئىدى ئۇ؟

— سىلىگە دەپ بەرسەم بولمايدۇ، خوجام، — دېدى جاۋابكار سوراقچىنى تېخىمۇ ۋەسۋەسىگە سېلىپ.

— ماڭا دەپ بەرمەي ئېگىچەڭنىڭ ئېرىگە دەپ بېرەمتىڭ، مۇرتەت، ئامانەت قېنى؟ دەرھال چىقار.

جاۋابكار ھازىرلا ئاختۇرۇلۇش خەۋپىگە دۇچ كەلگەندەك دەرھاللا تۆگۈلۈۋالدى. مۇشۇنىڭ ئۈزى كۇپايە ئىدى. سوراقچى ئىككى ھەمراھىغا بۇيرۇق قىلدى.

— ئاختۇرۇڭلار بۇ مۇرتەتنى.

جاۋابكار ئاللا ـ توۋا سالغىنچە ئاختۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسىتىپ يەردە يېتىۋالدى. ئىككى سوپى خىزمەتكار سوراقچى خەلىپىنىڭ ياردىمىدە ئۇنى تەپسىلىي ئاختۇردى ۋە پاختىلىق تونىنىڭ قويۇنىغا تىكىۋالغان بىر پارچە خەتنى تېپىۋالدى ـ دە، خۇشاللىقتىن گۈلقەلبلىرى ئېچىلىپ كەتتى. خەتنىڭ سوراقچىنىڭ قولىغا چۈشكىنىنى كۆرگەن جاۋابكار مۇھىم بىر ۋەزىپىنى ئورۇنداپ بولغاندەك خاتىرجەم بولدى.

سوراقچى خەلىپە خەتكە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتى ـ دە، ئۇدۇل ئىچكىرىكى سارايغا قاراپ يۈگۈردى.

— ھىممەتلىك پىرىم، ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغان سوپى خىزمەتكاردىن.

— خىلۋەتخانىسىدا.

— دەرھال مېنى باشلاپ بارسىلا، سوپىم، پىرىمغا مەلۇم قىلىدىغان مۇھىم ئىش چىقىپ قالدى.

— شۇ تاپتا كۆرۈشكىلى بولماسمىكىن، خەلىپەم، — دېدى سوپى خىزمەتكار ئارىسالدى بولۇپ.

— نېمىشقا؟ — دېدى خەلىپە قاپىقىنى تۇرۇپ.

— بايا قارغىلىقتىن بىر ساخاۋەتچى مۇرشىد ساۋاب ئىزدەپ پىرىمغا دۇئا قىلدۇرۇش ئۈچۈن قىزىنى ئەكەپتىكەن. رەجەپ دەرۋىش نىكاھىنى ئوقۇپ قويۇۋىدى. پىر بۇزرۇكمىز ئاشۇ قىزنى باشلاپ خىلۋەتخانىسىغا كىرىپ كەتكەن. ناۋادا ھازىر پىرىمنى مالال قىلىدىغان بولساق قارغىشىغا ئۇچراپ كېتىمىز، خەلىپەم.

— مەندە پىرىمنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدىغا ئاشۇ قىزدىنمۇ بەكرەك لەززەت بېغىشلايدىغان بىر نەرسە بار، ماڭسىلا مېنى باشلاپ بارسىلا. ھەرنە قارغىش بولسا ئۆزۈمگە ھېساب، — دېدى خەلىپە جاھىللىق بىلەن.

ئۇلار خىلۋەتخانىنىڭ ئىشىكى تۈۋىگە كەلگەندە ھۇجرا ئىچىدىن بىر قىز بالىنىڭ نازۇك، زەئىپ ئاۋازىدا چىرقىراپ قىلغان نالە - پەريادى ئاڭلاندى. خەلىپە بىلەن سوپى بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ كۈلۈشتى ۋە بۇ نالىلىك چىرقىراشتىن ئاجايىپ تاتلىق ھۇزۇر ھېس قىلىشىپ، ئىشىك تۈۋىدە ساقلاپ تۇرۇشتى.

ھەئە، شۇ دەقىقىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان، كالىدەك بەستى ئاستىغا بېسىۋالغان ئون ئىككى - ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن قىز بالىنىڭ نازۇك ۋۇجۇدى ئۈستىدە خۇددى ساپان سۆرىگەن بۇقىدەك پۇشۇلدىغىنىچە ھاسىراپ - ھۆمۈدىمەكتە، قىزنىڭ ئاشۇ نالىلىق، ئېچىنىشلىق چىرقىراشلىرىدىن ھۇزۇرلىنىپ، ئاجايىپ شېرىن لەززەتلەرنى ئالماقتا ئىدى.

بىر چاغدا خىلۋەتخانىدىن قىزنىڭ چىرقىرىغان ئاۋازىمۇ، ساپان سۆرىگەن بۇقىدەك ھاسىراشلارمۇ پەسەيدى. سوپى بىلەن

خەلىپە بىر - بىرىگە قاراپ مەنىلىك كۆز ئىشارىسى قىلىشۇال-غاندىن كېيىن خىلۋەتخانىنىڭ ئىشىكىدىكى تۆمۈر زەنجىرنى يەڭگىل شىرىقلاتتى. بىرئازدىن كېيىن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىشىك تۈۋىدە پەيدا بولدى - دە، ۋاقىتسىز مالال قىلىپ، پەيزىنى بۇزغان ئىككى مۇرىتىغا سوغۇقلا قارىدى.

خەلىپە خەتنى ئىككى قوللاپ تۇتتى.

— خوتەنلىك بىر ئىشقىيەچى مۇرتەتنىڭ يېنىدىن تېپىۋال-دۇق، پىرىم، ناھايىتىمۇ مۇھىم خەتتەك قىلىدۇ. شۇڭا، زىيادە تەخىر قىلىپ تۇرالماي ئارامىلىرىغا مالاللىق يەتكۈزۈپ قويدۇق.

ئىشان خەتنى ئېھرەنسىزلىك بىلەن قولىغا ئالدى - دە، شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتتى. شۇ ھامان چىرايىدا ھەم جىددىيلىق، ھەم خۇشاللىق ئالامەتلىرى جىلۋە قىلدى.

— دەرھال ئات تەييارلاڭلار، ئوردىغا كىرىمەن.

ئىشان خەتنى قاتلاپ قوينىغا سالدى - دە، كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن ئىنئام تەمە قىلىپ تۇرغان خەلىپىسىگە قاراپمۇ قويماستىن، بويىنى سۇغا سېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ، جۇنۇپ ھالەتتە پايپاسلىغىنىچە سىرتقا قاراپ ماڭدى.

7

ئوردىنىڭ ساخاۋەت سارىيى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان مەخمەل كۇرسىدا ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالەتتە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. سۇلتان ئابدۇللا-خان ئىشان كۆتۈرۈپ كىرگەن خەتنى مىجىلغىنىچە غەزەپتىن غال - غال تىترەپ تەگسىز خىياللارغا غەرق بولغاندى.

سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ نەۋرىسى، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ چوڭ ئوغلى، خوتەنىنىڭ نائىب ئەمىرى خانزادە ئەبەيدۇللاخانىنىڭ

ئىمزاسىدا، دادىسى شاھزادە يولۇاسخانغا يېزىلغان بۇ مەخپىي خەت شۇ تاپتا ئابدۇللاخاننى بېسىۋالغۇسىز غەزەپ ـ نەپرەتكە مۇپتىلا قىلىپ خۇددى يارىلانغان يىرتقۇچ شىرغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. ھەئە، ئاشۇ مۇدھىش خەتنىڭ مەزمۇنى ئابدۇللاخانىڭ كاللىسىدا تىنىمسىز جاراڭلاپ ئەكس ساداً قايتۇراتتى:

«... ئى پەدەرى بۇزرۇك، زالىم خاقان بولمىش بابام سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ نۇرغۇن زۇلمىغا ئۇچراپ كۆپ رىيا-زەتلەرنى چەكتىڭىز، ھەتتا ئۆز سۈيۇرغاللىق زېمىنىڭىز بولمىش قەشقەر ھۇدۇتلۇقىدا پۈت دەسسەپ تۇرغۇدەك يەر-گىمۇ ئىگە بولالمىدىڭىز. كۆپ قېتىم سىزگە تەسەللى بې-رىشنى، شىكەستىلەنگەن كۆڭلىڭىزنى ياساشنى ئويلىغان بولساممۇ، ئارىلىق يىراق بولغاچقا، قېشىڭىزغا بارالماي، داغۇ ھەسرەتتە قالدىم. سىزگە ھەمدەم بولغۇم، پەرزەنتلىك بۇرچۇمنى ئادا قىلغۇم بولسىمۇ قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي قالغانىدىم. مانا ئەمدى سىزنىڭ يازغان مۇبارەك خېتىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ، دىلىم خۇددى تۇيۇقسىز ئاپتاپ چۈشكەن قاراڭغۇ ھۇجرىدەك يورۇپ كەتتى. قانداق قىلىشىمنى بىلە-ۋالدىم. راست ئېيتىسىز، ئەسلىدە تەخت ـ سەلتەنەت ئەمدى سىزگە تېگىل بولۇشى كېرەك ئىدى. خان بابام ئوردىدىكى ھارام تاماق، رىياكار ئەمىرلەرنىڭ، ئاستانىدە-كى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ گېپىگە كىرىپ، تاغام شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى ۋەلىئەھدى قىلىپ، نائىب خان-لىق مەرتىۋىگە كۆتۈردى. بۇ ئىش ئەسلىي تەخت ساھىبى بولمىش بىزلەر ئۈچۈن چىداپ تۇرغۇسىز ئېغىر ھاقارەت. ئەمدى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسەك بولماس. مەن سىز بېكىتكەن مۆھلەت ـ قەرەلدە خوتەنىدىكى بارلىق سەر-كەردە ـ لەشكەرلىرىمنى باشلاپ يولغا چىقىمەن. خۇدا خا-

لىسا پات يېقىندا ئاستانىدە كۆرۈشكەيمىز ۋە ئىككى تەرەپ-
تىن تەڭ ئىسكەنجىگە ئېلىپ تەختىنى تارتىۋالغايمىز...»

سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ۋۇجۇدى مۇزلاپ، سوغۇق تەرلەپ كەتكەنىدى.

— ئى دۆلەتپاناھىم، مەن سىلىگە باشتىلا دېگەن. شاھزادە يولۋاسخاننىڭ پەيلىنى ئۆزگەرتكىلى بولماس، — دەپ قۇترانتۇ-لۇق قىلىشقا باشلىدى خوجا ئابدۇللا ئىشان. شۇ تاپتا ئۇ شاھزادە يولۋاسخان، ئوغلى بىلەن بىرلىشىپ، دادىسىدىن ھازىرلا تەختىنى تارتىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى قاتتىق تەقىب ئاس-تىغا ئالىدىغاندەك ۋەھىمىگە چۆككەنىدى. ئۇ ئابدۇللاخاننى ھە-دەپ ۋەسۋەسىگە سېلىشقا باشلىدى، — ئەسلىدە شاھزادىنى ئۆز ۋاقتىدىلا جازالاش، ئەتراپىدىكى ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان مۇرتەد-لەرنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ تاشلاش كېرەك ئىدى. مانا ئەمدى ئوغلى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىمۇ ئازدۇرۇپ، ئاتا ـ بالا بىرلىشە-ۋېلىپ سىلىدىن بۇ سەلتەنەتنى سويۇپ[1] ئالماقچى بولۇشۇپتۇ. ۋاقتىدا بىر ئامالىنى قىلمىساق، نۆۋەت قولدىن كېتىپ، چوڭ پۇشايماندا قالۇرمىز، قىبلىگاھىم. ئارىسالدى بولماي تېزرەك بىر قارارغا كەلگەيلا.

گۇمانخورلۇق، ئالدىراڭغۇلۇق ۋە ئۆز پۇشتىدىن تەكرار ـ تەكرار كېلىۋاتقان دىشۋارچىلىق، شۇنداقلا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشى قوشۇلۇپ سۇلتان ئابدۇل-لاخاننى يەنە بىر قېتىم ئەقلىدىن ئازدۇردى. ئوچۇقىنى ئېيتقاند-ا، ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شەيتانىنىمۇ ئازدۇرغۇچى «قاراخەت» ھېيلىسىنىڭ دامىغا يەنە بىر قېتىم چۈشكەنىدى.

ئۇ بۇ خەتنى پىرى بۇزرۇكى خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قولى

---

① سويۇپ — تارتىۋېلىپ.

ئارقىلىق تاپشۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن، خەتنىڭ مەزمۇنىدىن قىل-چىلىك گۇمانلانمىغانىدى. بۇ خەتنى سۇلتان ئابدۇللاخانغا ئەشەد-دىي رەقىبى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئارقىلىق يەتكۈ-زۈشمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بۇ قېتىم پىلانلاپ يەتمەكچى بولغان مۇددىئاسىنىڭ يەنە بىر تەرىپى قىسمى ئىدى. شۇڭلاش-قا، ئۇ ھېلىقى خەتنى ئېلىپ ماڭغان سوپىنى ئاستانىگە بارغاندا ئىسھاقىيە پايلاقچىلىرىنىڭ ئالدىدا ئەتەي چاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش خۇسۇسىدا ئىككى خەلىپىسىگە ئالاھىدە كۆرسەتمە بەرگەنىدى. كېيىنكى ئىشلار خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىنئالا پەرەز قىلغىنىدەك ئۆز تەرتىپى بويىچە رويابقا چىقتى.

— ئول ژاپاسىز پەرزەنتىنىڭ پەيلى شۇ بولسا بىزمۇ قاراپ تۇرماي ئانداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلايلى، — دېدى تېخىچىلا غەزەپتىن تىترەپ تۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخان چىشلىرىنىڭ ئارد-سىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ.

ئۇ باشقا ئوردا ئەركانلىرىنى كېڭەشكە چاقىرىشقىمۇ كۆڭلى بارماي ساخاۋەت ساريىيدىلا، نەۋرىسى خانزادە ئەبەيدۇللاخانىنىڭ ئاتالىقى، قوشۇمچە خوتەنىنىڭ ئەمىر لەشكىرى مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگكە مەخپىي يارلىق چۈشۈردى. يارلىقتا، مىرزا مۇھەم-مەد قاسىمبەگنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان قەتئىي كېچىكتۈرمەي خانزادە ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈش، يارلىقتا ھەرقانداق باھانە - سەۋەبلەر بىلەن سۇسلۇق قىلسا كاللىسى بىلەن جاۋاب قىلىش يېزىلغانىدى ھەمدە مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگنىڭ خانزادە ئەبەيدۇللاخانىنىڭ ئورنىغا خوتەنىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى ئەسكەرتىل-گەنىدى.

يارلىق خوتەنگە چاقماق تېزلىكىدە يەتكۈزۈلدى.

خوتەنىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكىدىن خۇشاللىنىپ بە-

شى ئاسمانغا تاقاشقان مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگ نېرى - بېرى. سىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا خان يارلىقىنى بەجا كەلتۈرۈپ، خانزادە ئەبەيدۇللاخاننى زەھەر ئىچىۋېلىشقا زورلىدى. خان يارلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈمگە بۇيرۇلغۇدەك نېمە گۇناھى بارلىقىنى بىلەلمىگەن بىچارە خانزادە بېشىدا قىلىچ تەڭلەپ تۇرغان مىرزا مۇھەممەد قاسىمبەگنىڭ قىستىشى بىلەن، ئۆزىگە ئۆلۈمدىن باشقا چىقىش يولى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، پىيالىدىكى زەھەرنى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ ئىچىشكە مەجبۇر بولدى.

شۇنداق قىلىپ ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا كىرگەن خانزادە ئەبەيدۇللاخان ئىككى سۇلۇكتىكى خوجا - ئىشانلارنىڭ ئۆزلىرى-نىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىغا سالغان نىزا - ئاداۋەتلەر سەۋەبىدىن يۇز بەرگەن تەخت تالىشىش كۇرىشىنىڭ بىگۇناھ قۇربانى بولۇپ كەتتى.

ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت تۇگمىنىگە سۇ باشلاپ، شاھزادىنى ئاتىسىغا چىش - تىرنىقىغچە ئۆچ قىلىش ئۈچۈن تۇزگەن پىلانى — «قاراخەت» ھىيلىسى تېخى ئاخىرلاش-مىغانىدى.

خانزادە ئەبەيدۇللاخانىنىڭ ئۆلتۇرۇلگەنلىك خەۋىرى ئاستان-گە يېتىپ كېلىپ، ھەرخىل مىش - مىش كوچا پاراڭلىرى تارقالغان مەزگىلدە، ئاستانىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان موللا ساقى بىلەن مۇللا نەقى خەلىپە خوجىسى ھىدايىتۇللا ئىشان تاپشۇرغان ئىككى پارچە خەتنىڭ يەنە بىرىنى ئۆز ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىش تەرەددۇتىگە چۈشكەنىدى.

8

ئاكىسى خانزادە ئەبەيدۇللاخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ كۈن بويى يىغلاپ چىققان، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ قىزى مەلىكە خانزادەم خېنىم، كۆڭۈل سوراپ كەلگەن دوستى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ يەنە قايتىدىن ھازا ئاچتى. ئۇنىڭغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ شۇنچە تەسەللىلىرىمۇ كار قىلمىدى. باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان: «سۇلتان ئابدۇللاخان ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاندىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن، نەۋرىسى خوتەننىڭ نائىب ئەمىرى ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن مىش - مىش پاراڭلار مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ يۈرەك - باغرىنى تىلغۇلاپ تۇراتتى.

— جېنىم دوستۇم، — دېدى مەلىكە خانزادەم خېنىم يىغىسىدىن توختاپ، — بۇ خان بابامنىڭ ئىمە قىلغىنى. ئاتامنىڭ گۇناھى ئۆزىگە ھېساب ئەمەسمىدى. جاھاندا ئەدىمۇ بالىسىدىن ئالالمىغان ئۆچىنى نەۋرىسىدىن ئالىدىغان ئىش بار. ئاكامدا ئىمە گۇناھ، ئۇ ئاتامنىڭ قىلغان ۋاپاسىزلىقىدىن خىجىل بولۇپ، ئىزچىل تۇرده خان بابامغا سادىق بولۇپ كەلگەن ئەمەسمىدى. ئىمىلا بولمىسۇن بىز خان بابامنىڭ ئۆز پۇشتىغىمۇ ئاخىر.

— ئەھۋال ئۇنداقمۇ ئەمەستۇر، جېنىم دوستۇم، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يا سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئاقلىيالماي، يا مەلىكە خانزادە خېنىمنى قوللىيالماي رەللە بولۇپ، — خەق دېگەن ئىمە گەپلەرنى تاپمايدۇ دەيسەن. ئاكىلىرىمنىڭ ئۆلۈمىدە بىز تېخى بىلىشكە ئۇلگۇرمىگەن باشقا بىر سەۋەب باردۇر، بەلكىم. خان ئاتام ئۇنچە رەھىمسىز ئادەممۇ ئەمەس.

— ئەجەب بىر گەپ قىلىۋاتىلىغۇ، ئوزاقى يىلى ھىندىقۇش مىرزا ئۆلتۈرۈلگەندە ئەجەب بۇنداق دېمىگەنىدىلىغۇ؟ — دېدى مەلىكە خانزادە خېنىم رەنجىپ، — سىلىمۇ خان بابامغا بەك

ئامراق، ئۇمۇ سىلىنى بەك ئەتىۋارلايدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ يېنىنى ئالىلا، سىلىنى مەرھۇم ئاكامغا لايىق كۆرۈپتىكەنمەن تېخى، — مەلىكە خانزادە خېنىم بىر پەس ئۆپكىدەپ يىغلىغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، — مەن ھازىرلا ئوردىغا كىرىپ خان بابامنىڭ ئالدىغا بارىمەن. ئۇ تايىنلىق مۇنۇ خەنجەر بىلەن مېنىمۇ ئۆلتۈرۈپ، بىراقلا پۇخادىن چىقسۇن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قولىدىكى پىچاقنى تارتىۋېلىپ ئاران توختىتىۋالدى ۋە كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا يېنىپ چىقتى.

ھۇجرىسىدا يالغۇز قېلىپ، يىغلاۋېرىپ ئېزىلىپ كەتكەن مەلىكە خانزادە خېنىم ئۆزىنىڭ قانداق ئۇخلاپ قالغىنىنىمۇ بىلمەي قالدى. بىر چاغدا قارا باسقاندەك بولۇپ، ئويغىنىپ كېتىپ، ياستۇقىنىڭ بۇرجىكىدە قويۇپ قويۇلغان بىر پارچە خەتكە كۆزى چۈشتى. ئەجەبلىنىپ خەتنى قولىغا ئالدى ـ دە، ئاستا ئوقۇشقا باشلىدى. خەتنى ئوقۇپ بولۇپ چىرىدە بىرنى چىرقىرىۋەتتى ـ دە، ياغاچتەك قېتىپلا قالدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ خەتنى ئوقۇۋاتامدۇ ياكى خەت ئۇنى ئوقۇۋاتامدۇ بىلگىلى بولمايتتى. چىرايى غەزەپتىن تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، چەكچەيگەن كۆزلىرىدە قىساس ئوتلىرى يالقۇنجايتتى.

ئۇ شۇ ھالەتتە خەتنى تۇتۇپ بىر ئاش پىشىم ئولتۇرغاندىن كېيىن، دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، چاققانغىنە خەنجىرىنى كەمىرىگە ئېسىپ ئۆدۈل ئوردىغا قاراپ ماڭدى. قۇلاق تۇۋىدە مەرھۇم ئاكىسى خانزادە ئەبەيدۇللا خانىنىڭ ئېچىنىشلىق نىداسى جاراڭلايتتى:

«... سۆيۈملۈك سىڭلىم. ئەمدى مەن سىزنى ئىككىنچىلەپ كۆرەلمەس، ئاكىلىق مېھرىم بىلەن باغرىمغا باسالماس بولدۇم. مەن بۇ خەتنى ئۆلۈم ئالدىدا سىزگە ئالدىراش

يېزىۋاتىمەن. بابائى بۇزرۇك خان ئاتام دادىمىز شاھزادە يولۇاسخاندىن يېڭىلىپ قالغاندىن كېيىن، دەرد ـ ئەلىمىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆچىنى مەندەك ناتىۋان نەۋرىسىدىن ئالماقچى بولۇپ، مېنى ئۆلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. بەلكىم مېنى ئۆلتۈرۈپ پۇخادىن چىقمىسا سىزنىمۇ ئۆلتۈرۈشى مۇمكىن. قاتتىق پەخەس بولغايسىز. پۇرسەت تېپىپ دادىمىز يولۇاسخانىنىڭ قېشىغا كەتكەيسىز...»

مەلىكە خانزادە خېنىم ئوردىغا قاراپ يۈگۈرۈيتتى. بۇ خەتتىكى ئاكىسىنىڭ نىداسى كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، بورانداك ياش تۆكەتتى.

— ئى خان بابا، مەن سىزنى تولىمۇ مېھرىبان، كەڭ قورساق، ئادالەتلىك خان دەپ بىلىپ، تولىمۇ ھۆرمەتلەپ كەلگەنىدىم. مانا ئەمدى سىزنىڭ ۋەھشىيلىكتە ھەججاجدىنمۇ[1] ئېشىپ چۈشىدىغانلىقىڭىز ئايان بولدى، — دېدى شاھنىشىن بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ كىرگەن مەلىكە خانزادە خېنىم تەختتە غەمكىن ئولتۇرغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا نازۇك قوللىرىنى شىلتىپ تۇرۇپ، — سىز ئادەم ئەمەس ئالۋاستى، ۋەھشىي دېۋە ئىكەنسىز.

ئابدۇللاخان نەۋرە قىزىنىڭ قار ـ يامغۇردەك تىل ھاقارىتىنى ئاڭلاپ ھاڭ ـ تاڭ قالدى.

— نېمە بولدى سىزگە، قىزىم، — دېدى خان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، — نېمانچە بىشەملىك قىلىسىز؟

— قىلىمەنغۇ تازا، — دېدى مەلىكە خانغا دېۋەيلەپ، — ئاتامدىن يېڭىلىپ قېلىپ چىقىرالمىغان قورساق كۆپۈكىڭىزنى ئاكامدىن چىقىرىپسىز، بىلىپ قويۇڭ، سىز باھادىر خان ئەمەس، نامەرد خان بولۇشقا مۇناسىپسىز.

---

① ھەججاج — ئەرەب ئۈممەۋىيلەر خاندانلىقىدا ئۆتكەن زالىم خان، تارىختا ۋەھشىيلىكتە داڭق چىقارغان پادىشاھ.

— هەددىگىزدىن ئاشماڭ! — دەپ تەئەددى قىلدى سۇلتان ئابدۇللاخان يۈرەك يارىسى ئاچچىق تاتلىنىپ. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئاسان غەزەپلىنىدىغان، غەزەپلىنىپ قالسا كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. مانا ھازىر مەلىكە خانزادە خېنىم ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتلاپ، تۇز سېپىۋېدى، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالماي ئۆزىنى يوقىتىشقا باشلىدى.

مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ مىجەزى ئەسلىدىنلا چۈس ئىدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردىمۇ سۇلتان ئابدۇللاخاندىن ئانچە تەپ تارتىپ كەتمەيتتى. ئوردىدىمۇ بىشەملىك بىلەن غەلۋە قىلىپ ھەممىنى بويسۇندۇراتتى. ھازىر ئاشۇ بىشەملىكى تۇتۇۋاتاتتى. ئاكىسىنىڭ دەردىدە زىيادە قارام بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئەي ھەججاج، ماڭا ھەيۋە قىلىۋاتامسىنا تېخى. سېنىڭ قولۇڭدىن ئۆلتۈرۈشتىن باشقا ئىشىمۇ كېلەمدۇ زادى، — مەلىكە خانزادە خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخانغا قار ـ يامغۇر تىل سالغىنىچە يېنىغا ئېسىۋالغان خەنجىرىنى قولىغا ئالدى ـ دە، تەختكە قاراپ يۈگۈردى، — مانا مۇنۇ خەنجەر بىلەن مېنىمۇ ئۆلتۈر. ئاتامدىن ئالالمىغان ئۆچۈڭنى بىزدىن ئېلىپ بىراقلا پۈخادىن چىقىۋال!

پۈتكۈل ئوردىدا بىر تىنىقى بىلەنلا ھەممە ئادەمنى دىر ـ دىر تىترىتىپ كۆنۈپ قالغان، بۇ چاغقىچە ئۆزىنى يۇزىدىن ـ يۇزىگە تىل سېلىپ ھاقارەتلىگەن ئادەمنى كۆرۈپ باقمىغان سۇلتان ئابدۇللاخانغا شاھنىشىندىكى بارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا، مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ بۇ ھاقارىتى تولىمۇ ئار كەلدى ۋە غەزىپى تېخىمۇ چېكىگە يەتتى، كۆزىگە قىزىللىق تېقىلدى. غەزەپى قىلغان ئادەمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ كۆنۈپ قالغان ئابدۇللاخان جاللاتنى قىچقىرماقچى بولدىيۇ، مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قولىدىكى خەنجەرگە كۆزى چۈشۈپ ئۆزىنى كونتروللۇقتىن پۈتۈنلەي يوقىتىپ قويدى. شۇ دەقىقىدە ئابدۇللاخاننىڭ كۆزىگە نازۇك بىر

قول مەھكەم سقىمداپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگەن، ژال - ژۇل سوغۇق نۇر چېچىپ تۇرغان خەنجەرلا كۆرۈنۈۋاتاتتى. ھەئە، ئاشۇ خەنجەردىن باشقا ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىغان خان ئۆزىگە بىر ئەجەل خەنجىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك ۋەھىمىلىك تۇيغۇغا كەلدى - دە، يېنىدىن ئالماس دەستىلىك شاھانە زۇلپىقارىنى ئېلىپ زەرب بىلەن شىلتىدى، شۇ ھامان يۈزىگە ئىسسىق، قىپقىزىل قان چاچرىدى.

بىر چاغدا ئېسىنى يىغقان سۇلتان ئابدۇللاخان ئەتىۋارلىق قىز نەۋرىسىنى چېپىپ تاشلىغانلىقىنى بىلىپ، يەردە ئىككى پارچە بولۇپ ياتقان مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ قىپقىزىل قانغا بويالغان جەسىتىگە قاراپ شۇنداق دەھشەتلىك ۋارقىرىۋەتتىكى، شاھنىشىندىكى بىر قىسىم توخۇ يۈرەك ئوردا ئەركانلىرى ئىشەتانلىرىغا چىقىرىۋېتىشتى، يۈرىكى ئاجىزراق ئوردا ئەركانلىرى ھوشىدىن كەتتى...

ھەئە، سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ دەھشەتلىك ۋارقىرىشىدىن ئاۋۋال شاھنىشىن، ئاندىن ئوردا، ئاخىرىدا پۈتكۈل زېمىن تىترىدى، تىترىگەندىمۇ يۈرەكلەرنى لەرزىگە سېلىپ دەھشەتلىك دەرىجىدە تىترىدى.

9

قەشقەر، ياز.

شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئوردا بېغىدىكى ئۆرۈكلەرنىڭ ئالدى سارغىيىپ، يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ماراشقا باشلىغانىدى. باغدا قۇشقاچلار يېقىملىق ۋىچىرلايتتى، كاككۇكلار خەندان ئۇرۇپ سايرايتتى. قارىماققا خۇددى جەننەتتەك، ئەمما ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزى يالغۇزلا خۇددى قەپەسگە سولانغان يولۋاستەك ئۈياڭ-

دىن - بۇيانغا مېڭىپ يۇرگەن يولۇاسخانغا بۇ باغ بەگىنى دوزاخ-تەك كۆرۈنەتتى. يۇرىكىنى توختىماي ئۆرتەۋاتقان قىساس ئوتى ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالاتتى. ھەئە، ئۇ ئوغلى خانزادە ئەبەيدۇللا-خان بىلەن قىزى مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ دادىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن، بولۇپمۇ ئەمدىلا ئون ئىككى ياشقا كىرگەن قىزىنى دادىسىنىڭ ئۆز قولى بىلەن چېپىپ تاشلىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. تاتىرىپ كەتكەن مەڭزىدە ئىككى تامچە ياش قېتىپ قالدى، ئەمما ئاۋازىنى چىقىرىپ يىغلاپ سالمىدى.

— پەدەرلىرى سىلىدىن قاتتىق يېڭىلگەنىدىن كېيىن دەرد - ئەلەمنى، ئۆچ - ئاداۋەتنى ئاشۇ ئىككى پەرزەنتلىرىدىن ئاپتۇ، شاھزادەم. بالىلاردا نېمە گۇناھ. نېمىلا بولمىسۇن ئۆزىنىڭ نەۋرىسى ئىدىغۇ... ئاھ، بۇ نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك، ئادالەتسىزلىك - ھە؟...

ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىچ ئاغرىتقان قىياپىتىكە كىرىۋېلىپ، ئوت ئۈستىگە ماي چېچىپ ئېيتقان بۇنداق سۆزلىرىگە يا ئاق، يا كۆك بىرنېمە دېمىدى. مانا ئۇنىڭ ئوردا بېغىدا ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرۈۋاتقىنىغا ئىككى كۈن بولدى. ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇ ئويلاندى، نۇرغۇن خىيال سۈردى. بىرەر - يېرىمدەم مۇگدەپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پەقەتلا كىرپىك قاقمىدى. كۆز ئالدىدىن ساقال - بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتقان ئوغلى ئەبەيدۇللاخان بىلەن چاچلىرىنى قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان، تېخىچىلا قونچاق ئويناشتىن قالمىغان قىزى خانزادەم خېنىمنىڭ قېيقىزىل قانغا بويالغان جەسىتى پەقەتلا نېرى كەتمىدى.

«... ئاشۇ قېتىمقى جەڭدە ئاتام دەپ يۈز - خاتىر قىلغىنىمىنىڭ تەشەككۈرى شۇ بولدىمۇ ئەمدى. ئاھ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا مېھىر - شەپقەت دەيدىغان نەرسىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان

بولسا ـ هه؟ ئاشۇ سۆيۈملۈك ئىككى پەرزەنتىمنى ئۆلتۈرگۈچە، ئاشۇ ۋەھشي پەيلىنى ماڭا بىلدۈرۈپ قويغان بولسا، ئۆزۈم ئالدىغا بېرىپلا قىلىچىغا بوينۇمنى تۇتۇپ بەرمەسمىدىم. ئەمدى ماڭا بۇ جاننىڭ، بۇ سەلتەنەتنىڭ نېمە كېرىكى، مەيلى، ئىنىم شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان خاقان بولۇۋەرسۇن، ئەمما مەن ئول ئىككى يۈرەك پارەمنىڭ قان ـ قىساسىنى سۈرۈشتۈرمەي قويمايمەن. ئاتا بولغۇچى ئۆز پۈشتىنى ئۆلتۈرۈشتىن ئەيمىنمىگەنكەن، ئەمدى مەنمۇ ئەيمىنمەيمەن. ئەل ـ يۇرت ئارىسىدا پەدەر-كۇش[1] دېگەن لەنەتلىك ئاتاقنى ئالسامۇ مەيلى. قەسەمكى ئاشۇ بەتنىيەت، ۋەھشي ئاتامنىڭ كاللىسىنى ئۆز قىلىچىم بىلەن تېنىدىن جۇدا قىلمەن...»

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ كۈن ۋە تۈنلىرىنى ئۇيقۇسىز دېگۈدەك تىنىمسىز ئوي ـ خىياللار بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. خانزادە خېنىمنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئوردا ۋەھىمە، سارسىمىدە قالغان بولۇپ، ئوردا ئەركانلىرىدىن تارتىپ ئاددىي مۇلازىملارغىچە ئۆزىنى ئىمكان بار خاندىن يىراقلاشتۇرۇشقا تىرىشاتتى. ئوردا ئىشلىرىدىن پۈتۈنلەي سوۋۇپ كەتكەن سۇلتان ئابدۇللاخان ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقلا بېكىنۋالغانىدى. ئۇ ئاش ـ تاماقتىن قالغان بولۇپ، توختىماي شاراب ـ ئىچەتتى، چىلىمنى ئاچچىق ـ ئاچچىق شورايتتى...

«... شاھزادە ئەبەيدۇللاخاننى ئۆلتۈرۈش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرمىسەم بوپتىكەن، مەنسەپ كۆلاسىنى ئېلىپ تاشلاپ بىر مەزگىل نەزەربەند قىلغان بولسام، شاھزادە كېيىنچە ئەقىل ـ ھوشىنى تاپقانمۇ بولار ئىدى. ھەئە، ئۇنىڭغۇ ئاسي دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇدۇم، ئەمما سۆيۈملۈك نەۋرە قىزىم خانزادە خېنىمنىچۇ؟ تېخى ئۆز زۇلپىقارىم بىلەن ـ هه! ... توۋا، ئازماس ئاللا،

---

① پەدەر كۇش — ئاتا قاتىلى، ئۆز ئاتىسىنى ئۆلتۈرگۈچى.

قېرىندىشىنىڭ ئۆلۈمىدىن ئەقىل - ھوشىنى يوقاتقان ئاشۇ ناره-سىده قىز قولىغا خەنجەر ئېلىۋالغان بىلەن نېمىمۇ قىلالايتى؟... مانا ھازىر ھەممىنىڭ كۆزلىرى دۇشمەنلىك. بىلمەن، ئۇلار ماڭا چىش - تىرنىقىغچە ئۆچ. پەقەت خاقان بولغانلىقىم ئۈچۈنلا مەندىن قورقىدۇ. مېنى ئىككى ئېغىز بولسىمۇ ئەيىبلەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. پەقەت مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملا بۇنىڭ سىرتىدا. ھەئە، بەلكىم ئۇمۇ مېنى تىللىغاندۇر، تىللىماقچى، ئەيىبلىمەكچى بولسىمۇ ئەدەپ يۈزىسىدىن ماڭا ئۇدۇل كەلمىگەندۇر. ناۋادا ئاشۇ ئىككى نەۋرەم قايتا تىرىلىدىغان ئىش بولسا، پۈتكۈل ئەل - رەئىيەت بىرلىشىپ مېنى تىللىسا، ئەيىبلىسە مەيلى ئىدى. ھەرقانداق خورلۇق، ئازابلارنى تارتىشقا رازى ئىدىم. لېكىن ھېلىمۇ ھەم تارتىۋاتىمەنغۇ بۇ خورلۇقلارنى...»

— ئەسسالام، خان ئاتا.

سۇلتان ئابدۇللاخان خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ ئالدىدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىرايى تۇتۇلغان ھالدا قاراپ تۇراتتى.

«ئەقىللىق مەلىكە، ياق، پەرىشته مەندىن كۆڭۈل سوراش، دىلخەستەلىكىمگە ئورتاقلىشىش ئۈچۈن كەلگەن ئوخشايدۇ. بۇنچە قىلىش ھاجەتسىز ئىدى، قىزىم، بۇنداق قىلىشىڭىزغا ئەرزىمەيتتىم...»

— مەن ئۆزلىرى بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، خان ئاتا، خەير، ئامان بولغايلا.

«ياق، ئۇ مەندىن كۆڭۈل سوراپ كەلمەپتۇ، چىرايلىق كۆزلىرى ھېلىمۇ شۇنچىلىك نەپرەتلىك، ئاداۋەتلىك...»

— خوشلاشقىلى؟ — ئابدۇللاخان ھېچنېمىنى چۈشەنمەي تەئەججۇپلەندى.

— شۇنداق، خوشلاشقىلى كەلدىم، بۇ مۇدھىش ئوردىدا ئەمدى تۇرۇشقا تاقىتىم قالمىدى.

«ئۇ نەگە كېتىدىغاندۇر. ئۆز ۋاقتىدا ئانىسى شەمشىبانۇ مەلىكە بىلەن تىركىشىپ، مېنى ئارىغا سېلىپ يۈرۈپ بۇ ئوردىدا قالغان ئەمەسمىدى. ئۇ خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم مۇتائىلە قىلماقچىدى، ئەجەبا ھەممىنى ئۆگىنىپ بولغانمىدۇر...»

— نەگە بارىسىز، قىزىم؟

— تۇرپانغا، ئاتام سۇلتان سەئىد باباخانىڭ، ئانام مەلىكە شەمشىبانۇنىڭ قېشىغا كېتىمەن. ئىجازەت بەرگەيلا، خان ئاتا. بۇ ئوردىنىڭ ئەمدى ئارزۇلىغۇچىلىكى، تارتىشقۇچىلىكى قالمىدى.

«راست ئېيتىدۇ، ئۇ ئەمدى نېمىگە تارتىشسۇن، ھە راست، مەنچۇ، ماڭمۇ تارتىشمايدىكەن - ھە...»

— سىزگە ئىجازەت، قىزىم. ئىنىم سۇلتان سەئىد باباخان ئالىيلىرىغا مەندىن سالام ئېيتىڭ. ئالدىڭىزدا ئەپۇ سورىغۇدەك جۇرئىتىم يوق. ئەڭ ئاخىرقى قېتىم مەڭزىمگە بىرنى سۆيۈپ قويۇشىڭىزنى ئارزۇ قىلىمەن. بىلمىدىم، بۇ بەختكە مۇشەررەپ بولۇشقا مۇمكىن بولارمىكىن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يۈگۈرۈپ كەلدى - دە، سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ بوينىدىن مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ، مەڭزىگە بالىلارچە مېھرى بىلەن سۆيدى. سۇلتانمۇ ئۇنى ئاتىلارچە مېھرى بىلەن باغرىغا باستى - دە، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەپەر تەييارلىقى قىلىش ئۈچۈن كېتىپ قالدى. لالىزار راۋاقتا يالغۇز قالغان سۇلتان ئابدۇللاخان بىردىنلا ئەقلىنى تاپقاندەك ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى.

«شۇنداق، كېتىش كېرەك. ئەمدى بۇ سەلتەنەتنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى؟ بەيتۇل مۇقەددەسكە بېرىپ ئاللا ئىگەمدىن گۇناھىمنى كەچۈرۈمنى تىلەي، يىراق - يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتەي. بۇ يۇرتقا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسمايمەن...»

ئۇچ كۈندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يۈز نەپەر نۆكەر بىلەن شىرئەلى باھادىرنىڭ قورۇقچىلىقىدا تۈرپانغا قاراپ، سۇلتان ئابدۇللاخان خانىش، شاھبانۇلىرىنى ئېلىپ بەش يۈز نەپەر مۇلازىمنىڭ قورۇقچىلىقىدا ھىندىستانغا قاراپ يولغا چىقتى.

شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان رەسمىي يوسۇندا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇردى.

10

شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرىدىن ھاسىل قىلىنغان بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئالغىنىغا مانا بۇگۈن توپتوغرا بىر ھەپتە بولدى. ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە قالغان ئاستانە پۇقرالىرىنىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىدى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ زەي سالماي ئاتقان پولىرىغا، شېرىن - شېكەر سۆزلىرىگە پۇتۇنلەي ئىشىنىپ، ئوردىنىڭ ئەمەلىي ھوقۇقىنى ئىشانغا تۇتقۇزۇپ قويغان شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان، مىرزا باباقبەگ قاتارلىق يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە، مول تەجرىبىگە ئىگە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ مەسلىھەت - تەدبىرلىرىگە ئېتىبارسىز قاراپ، سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى ئىشان بىلەنلا كېڭىشەتتى. ئىشانىنىڭ دېگىنى بويىچە، كۆرسەتمىسى بويىچە پەرمان چۈشۈرەتتى. شۇ سەۋەبلىك شاھزادىدىن رەنجىپ قالغان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر كۆچلۈك، خەۋپلىك ياۋ ئالدىدا ئىلاجسىز بىر چەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئوردىنىڭ لەشكىرىي ۋە مۇلكىي ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالـ

غان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان لەشكەر باشلاپ چىقىپ شاھزادە يولۋاسخان قوشۇنى بىلەن بىرنەچچە مەرتىۋە تۇتۇشۇپ باققان بولسىمۇ، ھەر قېتىمدا مەغلۇپ بولدى، ئەمما يېڭىلگىنىگە ھەرگىز تەن بەرمىدى. ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ مىرزا باباقبەگنى لەشكىرىي كېڭەشلەردىن چەتلەشتۇردى. خان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭدە ئۇتۇق قازىنىشىغا كۆزى يەتمىگەن بىر قىسىم ئەمىرلەر، لەشكىرىي ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ تۇرغان شاھزادە يولۋاسخانغا مايىل بولۇشقا باشلىغانىدى. شۇ سەۋەبلىك سەركەردە - لەشكەر-لەرنىڭ جاسارىتى سۇنغان، باھادىرلىقى سۇسلاپ كەتكەنىدى. خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئۆز ئالدىغا قارىغۇلارچە تۇزگەن جەڭ تەدبىرلىرى ھە دېگەندە كارغا كەلمەيۋاتاتتى.

جەڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزى ئۇچۇن پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان ئاستانە سېپىلىنىڭ ئېگىز ھەم پۇختىلىقىنى، شەھەردە ئوزۇق - تۇلۇكنىڭ كۆپلۇكىنى نەزەرگە ئېلىپ، جەڭگە چىقماي ئوردىغا مەھكەم بېكىنىۋالدى.

شەھەر مۇھاسىرىسى يېرىم ئاي داۋاملاشتى. ئىنىسى جەڭگە چىقماي يېتىۋالغاندىن كېيىن يولۋاسخان شەھەر سىرتىدا پۇختا بارگاھ قۇردى - دە، مۇھاسىرىنى چىڭىتىپ، مىدىرلىماي ساقلاپ ياتتى. بۇ ئارىلىقتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شەھەرگە يوشۇرۇن كىرگۇزگەن سوپى - دەرۋىشلىرى كوچا - كويلاردا ئاشكارا - يوشۇرۇن ھالدا شاھزادە يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ سۇر-ھەيۋىسى، كۇچ - قۇدرىتى، شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ پەزىلەت-ئىقتىدارى ھەققىدە تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، خېلى ئوبدان ئۇنۇم-گە ئېرىشتى. شەھەر پۇقرالىرىنىڭ شاھزادە يولۋاسخانىنى قول-لاش، شەھەرگە باشلاپ كىرىش سادالىرى كۇندىن - كۇنگە ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋال ئوردىدىكى بىر قىسىم قەلەمدار ۋە ئەلەمدار ئەمىرلەرنى تېخىمۇ بەك تەۋرىتىپ قويدى. ئۆزبىنىڭ كەلگۇسى ئىستىقبالىنى شاھزادە يولۋاسخانغا باغلاپ، ھازىرقى

مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى، جۇغلىغان مال - دۇنياسىنى ساقلاپ قېلىشنى ئويلىغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى شاھزادە يولۋاس-خان بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ، بىر كۈنى سەھەردە شە-ھەرنىڭ ھەممە دەرۋازىسىنى ئېچىۋەتتى.

پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن شاھزادە يولۋاسخان سەركەردە-لەشكەرلىرىنى باشلاپ ھەرقايسى قوۋۇقلاردىن شەھەرگە باستۇ-رۇپ كىردى - دە، قىر - چاپ قىلغىنىچە، كەلكۈندەك دەۋرەپ بۇ قەدىمىي شەھەرنى تىترىتىۋەتتى. كوچا - رەستىلەردە تۇمەنلە-گەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى دۈكۈرلەيتتى. تىغ زەربىسىدىن جان تالاشقان لەشكەرلەرنىڭ ئاھۇ پەريادى پەلەككە يەتكەنىدى.

بىر قىسىم سەركەردە - لەشكەرلىرىنى باشلاپ، ئوردىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن شاھزادە يولۋاسخان ئۇدۇللا شاھنىشىنغا باستۇرۇپ كىردى - دە، تۆردىكى ھەشەمەتلىك ئالتۇن تەختكە ئۆچ - ئاداۋەت بىلەن تىكىلدى.

شاھانە تەختتە ئولتۇرغان شاھزادە ئابدۇمۇمىنخان ئاكىسى-نىڭ دەھشەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ۋەھىمىدىن تامغا تارتىلىپ قالغان سۇرەتتەك قېتىپ قالغانىدى، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر بېسىپ، پۈت - قولىدا جان قالمىغانىدى.

شاھنىشىنغا كىرىپلا بىگۈناھ پەرزەنتلىرىنىڭ قىساس ئوتىدا پۈتۈنلەي ئېسىنى يوقاتقان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ كۆزىگە تەختتە ئولتۇرغان ئىنىسى خۇددى دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاندەك كۆرۈ-نۈپ كەتتى. دېمىسىمۇ شاھزادە ئابدۇمۇمىنخانىنىڭ چىرايى، بوي- بەستى دادىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. قىساس ۋە ئۆچمەنلىكتىن شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەن-دى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئاشۇ تەختىنىڭ ئالدىدا يۈز بەرگەن پاجىئەلەر چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈۋاتاتتى.

ھەئە، شاھزادە يولۋاسخان ئاشۇ تەختىنىڭ تۈۋىدە بىر قېتىم ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانىدى.

قىزى خانزادە خېنىممۇ ئاشۇ تەختىنىڭ تۆۋىدە رەھىمسىزلىك بىلەن چېپىپ تاشلانغانىدى.

ئاشۇ تەختتە ئولتۇرغان ئادەم ئۇنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلىنى ئۆلتۈرۈش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرگەنىدى. شۇ دەقىقىدە يولـ ۋاسخانىنىڭ كۆزىگە قىپقىزىل قانغا بويالغان قىزى مەلىكە خانزادە خېنىمنىڭ كۆرۈنگەندەك بولدى ـ دە، قىلىچىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تەختكە قاراپ تاشلاندى.

— ئەي زالىم ئاتا، ئوغلۇم بىلەن قىزىمنى قايتۇرۇپ بەر!

ئاكىسىنىڭ قولىدىن قانداق قۇتۇلۇشنى بىلەلمەي تەختتە لاغىلداپ، تىترەپ ئولتۇرغان ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخان دەپ قىياس قىلغان شاھزادە يولۋاسـ خان نەرە تارتقىنىچە بېرىپ چېپىپ تاشلىدى. شۇ ھامان جىرقـ راپ چىققان قاندا ھەشەمەتلىك ئالتۇن قۇببىلىق تەخت قىپقىزىل بويالدى.

ھەئە، شۇ دەقىقىدە ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ مىڭلىغان تەلۋە سوپى ـ لەشكەرلىرىنى باشـ لاپ، ئەشەددىي رەقىبى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ قەسىرىدە قىرغىنچىلىق قىلىۋاتاتتى. ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ئاللىقاچان ھېس قىلغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان خوـ تۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ، بىر قىسىم سوپى ـ خەلىپىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سەھەردىلا ئاستانىدىن قېچىپ ئولگۇرگەنىدى. خوـ جا ئابدۇللا ئىشاننى ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ھېچ يەردىن تاپالمىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سوپى ـ لەشكەرلىرىگە، ئاستانىدىكى بارلىق ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتلەرنى جۇمـ لىدىن خوتۇن ـ قىزلىرىنى، جەددى ـ جەمەتىنى تامامىي قىرىپ تاشلاشقا پەرمان بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئاستانىدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرىدىن ئاشكارا قىساس ئېلىشى باشلاندى.

ئىشقىيە سۈلۈكىدىكى سوپى لەشكەرلەرنىڭ تولۇق بىر كۈن قىرغىنچىلىقىدىن كېيىن ئۆز ۋاقتىدا ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى قەشقەر كوچىلىرىنى سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قېنى بىلەن قانداق بويىغان بولسا، مانا ئەمدى ئاستانە كوچىلىرىدا بىگۈناھ ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قېنى شۇنداق ئېرىق بولۇپ ئاقماقتا ئىدى...

بەشىنچى باب

پاجىئەلىك قىسمەتلەر

1

مىلادىيە 1670 - يىلى ئۈجمە پىششىقى، ئاقسۇ.

بۇ يىل، سۈيى ئەلۋەك، خەلقى ئاق كۆڭۈل ھەم ئىشچان ئاقسۇ دىيارىدا ياز تولىمۇ بۇرۇن باشلانغانىدى. گەرچە ئاقسۇدا سۇلۇك ماجىرالىرى ئانچە يۈز بەرمىگىنى بىلەن موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكى تولا يۈز بېرىپ تۇراتتى. يىلدا بىرەر قېتىم چوڭ كۆلەمدە، بىرنەچچە قېتىم كىچىك كۆلەمدە بېسىپ كىرگەن موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئېلىشىپ تۇرغاچقىمۇ، ئاقسۇ خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭى يۇقىرى ئىدى. شۇ سەۋەبلىك يۇرتسۆيەر ئاقسۇ ئوغلانلىرىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى ئالاھىدە ئۇستۇن ئىدى. ئاقسۇ خەلقى سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن كەلگەن قوۋمنى خۇددى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك كۆرۈپ قىزغىن كۈتۈۋالاتتى ۋە ئاسانلا ئارىغا ئالاتتى، بىساتىدا بار نەرسىلەرنى ئايىماي تەڭ پايدىلىناتتى. باشقا يۇرتلاردىن كەلگەن كىشىلەر كەڭ قول، ساخاۋەتچى ئاقسۇ خەلقىنىڭ ئارىسىدا ئاسانلا يەرلىشىپ كېتەتتى.

ئاقسۇ خەلقىنىڭ بۇ خۇي - مىجەزىنى ئوبدان بىلگەن مەخ-

دۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشان ئاستانىدىن بىر قىسىم خەلىپە - سوپىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، شەرمەندىلەرچە قاچقاندىن كېيىن، ئۇدۇللا ئاقسۇ تەۋەسىگە كېلىپ توختىدى - دە، خەلق ئارىسىدا تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، سۇلۇك تەۋرەتتى ۋە قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە نۇرغۇنلىغان خەلقنى ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە دەۋەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ پەيغەمبەر ئەۋلادى، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، ئىشان كالان، كەشپۇ كارامەتچى ئەۋلىيا، پىر بۇزرۇك ۋەلىيۇللا ئىكەنلىكى ھەققىدە داۋراڭ سېلىپ، گاھ شېرىن - سۇخەن نۇتقى، گاھ ۋەھىمە پەيدا قىلغۇچى سېھرىي كارامەتلىرى — ئەمەلىيەتتە ئىشەنچلىك خەلىپە - سوپىلىرى بىلەن ئالدىن تەييارلىق قىلىۋالغان ھىيلە - مىكىرلىك ئويۇنلىرى — بىلەن ساددا خەلقنى ئالداپ، ساراسىمىگە سېلىپ، ئىشەندۇرۇپ، ئۆزىگە قول بەرگۈزۇپ، ئەتراپىغا نۇرغۇنلىغان مۇرىتلارنى توپلاشقا ئۇلگۇرگەنىدى. بۇ سۇيىي ئەلۋەك، تۇپرىقى مۇنبەت زېمىنغا بىر تال ھۆل تاياقنى شۇنداقلا پاتۇرۇپ قويسا، ئاسانلا يىلتىز تارتىپ كۆكلىگىنىگە ئوخشاش، خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ ئاقسۇغا ئاسانلا ئۆزلىشىپ خېلى چوڭقۇر يىلتىز تارتتى ۋە بۇ كارامەتچى ئەۋلىيانىڭ نامى تەرەپ - تەرەپكە چاقماق تېزلىكىدە تارقىلىشقا باشلىدى ھەمدە ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزاده ئىسمائىلخانىنىڭمۇ خېلىلا دىققىتىنى تارتتى.

مەخدۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى شۇ ئىدى. ئۇ ئەنە ئاشۇنداق ھىيلە - مىكىر، نەيرەڭلىرى بىلەن ئاتاق - ئابرۇي قازانغاندىن كېيىن شاھزاده ئىسمائىلخانىنىڭ ھۇزۇرىغا بىر قاچقۇن، پاناھلىق تىلەپ كەلگەن بىچاره مەخدۇمزاده سۇپىتىدە ئەمەس، كاتتا ئەۋلىيا، پىر بۇزرۇك، ھەممە ئادەم ھۆرمەت قىلىدىغان ئۇلۇغ سۇلۇك پېشۋاسى سۇپىتىدە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلدى - دە، شاھزاده ئىسمائىلخانىنىڭ قارشى ئېلىشىغا تەمە قىلغىنىدىن ئارتۇقراق نائىل بولدى.

تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈشتىلا شاھزادە ئىسمائىلخان شەھەر-
نىڭ شەرقىدىكى كاتتا باغ - سارىيىنى بۇ مەخدۇمزادە پىرى
بۇزرۇكقا ئىنئام قىلىۋەتتى. خوجا ئابدۇللا ئىشان شاھزادە ئىس-
ماۋىلخانغا ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتى-
نى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىنى، كې-
چە- كۈندۈز ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، دۇئاگۈيلۇق قىلىپ تۇرغانلى-
قىنى، شۇ سەۋەبلىك سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيىتى مۇستەھ-
كەملىنىپ، سەلتەنەتلىك شانۇشەۋكىتى يىراق - يىراقلارغا تار-
قالغانلىقىنى ماختىنىپ تۇرۇپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سۆزلىدى.
سۆز ئارىلىقىدا سۇلتان ئابدۇللاخانىڭ مەرھۇم دادىسى، ئىشان
كالان ۋەلىيۇللاخوجا شادى پىرى بۇزرۇكقا قول بېرىپ مۇرىت
بولغانلىقىنى، دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆزىنى پىر
تۇتۇپ قول بەرگەنلىكىنى، ھەرقانداق چوڭ - كىچىك سەلتەنەت
ئىشلىرىنى ئۆزىگە مەسلىھەت سېلىپ تۇرغانلىقىنى بىرنەچچە قې-
تىم ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆلگۈردى. ئاخىرىدا نائىنساپ شاھزادە
يولۋاسخانىنىڭ ئەقىلسىزلىق قىلىپ، ئىشقىيەچى مۇرتەت خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ، سېھىر - ئەپسۇنلىرىغا
ئالدىنىپ، ئاسىيلىق يولىنى تۇتۇپ، ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۇ-
مىنخانىنى ئۆلتۈرۈپ تەخت تارتىۋالغانلىقىدىن دادلىدى.

شاھزادە ئىسمائىلخان سەئىدىيە ئوردىسىدا مەخدۇمزادىلەر-
نىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچىۋالا ئەتىۋارلىنىدىغانلىقىنى، ئاكىسى
سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئاۋۋال ئاتا مەخدۇمزادە ئە-
شانغا، كېيىن بالا مەخدۇمزادە ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بول-
غانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ناۋادا كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەئىدىيە
تەختىدە پاسىبان بولۇپ ئولتۇرۇپ قالسا ئۆزىنىڭمۇ ئەلنىڭ مۇ-
قىملىقى، خەلقنىڭ خاتىرجەملىكى ۋە تەخت دۇشمەنلىرىنى كۆ-
يېتىۋالماسلىق ئۈچۈن بۇ مەخدۇمزادىلەرگە قول بېرىپ مۇرىت
بولۇشقا مەجبۇر بولىدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئۇ شاھزادە يول-

ۋاسخاننىڭ ئىزچىل تۇرده ئاتىسى سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن قارشىلىشىپ تەخت تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغانلىقى، بۇ جەريانىدا نۇر-غۇن قانلىق جەڭلەرنى قىلغانلىقى ئاخىرقى ھېسابتا تەخت تارتىۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولغانلىقىدىن ھەمده مۇنۇ مەخدۇمزاده ئىشاننىڭ يولۋاسخاننىڭ چوڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن، يولۋاسخاننىڭ دادىسىدىن تەخت تارتىۋېلىش ئۈچۈن يول كۆرسىتىپ كۆپ كۈچ چىقارغان ئەشەددي دۇشمىنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆچ ئېلىپ زۇلۇم سېلىشىدىن قورقۇپ ئاستاندىكى ھەشەمەتلىك قەسىرى، مەئىشەتلىك تۇرمۇشىنى تاشلاپ قېچىپ چىققانلىقىدىن تولۇق خەۋەردار ئىدى. ئەمما بۇ مەخدۇمزاده ئىشاننىڭ ئاقسۇ زېمىنىغا قەدەم بېسىپلا قىسقا ۋاقىت ئىچىده شۇنچىۋالا خەلقنى ئۆز سۆلۈكىگە كىرگۈزۈپ، شۇنچە تېزلا كاتتا ئاتاق-ئابرۇي قازانغانلىقىنى چۈشەنمەيتتى ھەم بۇنىڭدىن ھەيران قالاتتى.

«بۇ خوجا - ئىشانلارنىڭ راستىنلا شۇنداق كەشپۇ كارامەت-لىرى بارمىدۇر؟ ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۇلارنى نەگىلا بارسا ئاشۇنداق قوللاپ، ئەزىز قىلامىدىغاندۇر؟ ئۇلارغا تايانماي تەختته ئولتۇرغىلى، خانۇ سۇلتان بولغىلى بولماسمۇ زادى؟...»

ئىسمائىلخان ئاللىقانداق بىر خىياللارنىڭ تۇرتكىسىده مەخدۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشانغا كاتتا ئىلتىپاتلارنى كۆرسەتتى. زىيارەت قىلىپ ئوردىغا كەلسە ئالدىغا ئىستىقبالغا چىقتى، كەتسە ئارقىسىدىن چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى. ئىسمائىلخاننىڭ بۇ ھەرىكىتى باشقا ئەمىرلەرگىمۇ تېزلا تەسىرىنى كۆرسەتتى. مانا ئەمدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاننىڭ نائىب ئەمىرلىك ئورىدىسىغا خالىغانچە كىرىپ - چىقالايدىغان، ئىسمائىلخانغا خالىغانچە ئەقىل - مەسلىھەت كۆرسىتىدىغان بولۇۋالدى.

شاھزاده ئىسمائىلخان مەخدۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ بىرىنچى قېتىملىق سۇلۇك تەرغىباتىنى ئاڭلاش بىلەن ئۇنىڭغا

قول بېرىپ مۇرىت بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئەمرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دېگۈدەك ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە كىردى. ئۇزاق ئۆتمەي قەشقەر، ئاستانە، خوتەندىكى سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ زۇلمىغا، تەقىبىگە ئۇچرىغان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى توپ - توپ بولۇپ ئاقسۇغا ئېقىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ ئاقسۇ ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ بۆشۈكىگە ئايلىنىپ قالدى.

2

ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغاندىن كېيىن، ئىشاننىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشى بىلەن يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر بىر يەرلىرىگە كۆمۈۋەتكەن بىر شېرىن ئارمىنى قايتىدىن پېلىنجاشقا باشلىدى.

— بۇيۇك سەئىدىيە تەختى شاھزادە يولۋاسخاندەك ئاسىي، مۇلھىد تەخت ئوغرىسىغا ئەمەس، جانابلىرىدەك ئىستېداتلىق شاھزادىگە، بارلىق مۇسۇلمان ئۈممەتلەرنى ھىدايەت يولىغا باشلاپ، سائادەت ئىشىكلىرىنى ئاچقۇچى ئەھلى سۇلۇكنىڭ باھادىر ھامىيسىغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈندە بۇيۇك تەخت - سەلتەنەتنى ئاتا قارغىشىغا مەھكۇم بولغان، ئۆز قېرىنداشىنىڭ خۇنىنى ئىچكەن شارابخور بىلەن خوجا ھىدايىتۇللاغا ئوخشاش ئىشقىيەچى نامۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىسى ئىگىلەپ، ئەل - رەئىيەتكە چىدىغۇسىز ئازاب - زۇلۇملارنى سالماقتا، ئاۋامنىڭ پىغانى پەلەككە يەتتى. ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا چۈشكەن بۇ كۈلپەتلەرنى ئاللا ئىگەم «ئەۋلىيا» جانابلىرىنىڭ ئادالەت قىلىچى ئارقىلىق دەپئى قىلىشىدىن بېشارەت بەردى. ناۋادا، ئاقسۇدەك كىچىككىنە يۇرتنىڭ نائىب ئەمرلىكىگە شۇكرى - قانائەت قىلىپ ئولتۇرۇۋېرىدىغان بولسىلا ھېسابسىز گۇناھىكەبىر

سادىر قىلغان بولىدىلا. بۇ گۇناھلارغا بىزلەرگىم مەخدۇمزادە ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكۋارمۇ شەرىك بولۇپ قالىمەن. قاراپ ئولتۇرماي دەرھال ئادالەت قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىسلا، مەنمۇ ھەم ئۆزلىرىنىمۇ بۇ گۇناھىكەبىردىن تېزرەك ساقىت قىلسلا، — دەپ ئالدىراتتى خوجا ئابدۇللا ئىسمائىلخاننى ۋەسۋەسىگە سېلىپ.

ئىشاننىڭ بۇ مەدەت، بېشارەتلىرى ئىسمائىلخاننىڭ يۈرىكىدىكى ئاجىز پىلىلداپ تۇرغان چوغنى ھەدەپ يەلپۇپ يېلىنجىتاتتى. ئىشانغا ئېنىق بىر جاۋاب بەرمىگىنى بىلەن خىيالىرى تىنچسىز ئىدى.

«... پىرى بۇزرۇك راست دەيدۇ. ئەسلىدىمۇ سەئىدىيە تەختى ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە - يوسۇن بويىچە ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاندىن كېيىن چوڭ ئىنىسى بولغان ماڭا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ئاكىدىن كېيىن ئىنىسى تەخت ۋارىسى بولۇش ئەزەلدىن بار ئەنئەنە ئىدى. ئەمما، ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ قائىدىنى بۇزۇپ چوڭ ئوغلى يولۋاسخاننى ۋەلىئەھدى قىلدى. مېنى ۋە ئىنىم ئىبراھىمخانلارنى خەۋپلىك دۇشمەن، ئىشەنچسىز مەھرەم قاتاردا كۆرۈپ، چالىش، كۇچا قاتارلىق تاشقى ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى تولا يۇز بېرىپ تۇرىدىغان يۇرتلارنىڭ ئەمىرلىكىگە تەينىلەپ، پالىغان ھېسابتا ئوردىدىن چەتلەشتۇردى. گەرچە كۆڭلۈمدە قايىل بولمىساممۇ بۇ دەرد - ئەلەملەرگە چىداشقا مەجبۇر بولدۇم، ئاكام ئابدۇللاخان قابىلىيەتسىز ئوغۇللىرىدىن ۋاپا كۆرمىگەندىن كېيىن قېرىنداشلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئوتۇپ، ئۆز سەلتەنىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ماڭا بۇ ئاقسۇ دىيارىنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەن بولدى. ھامان بىر كۈنى پۇرسەت - نۆۋەت كېلىپ قالار دەپ سەۋر قىلغانىدىم، ھەقىقەتەن سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن ئىكەن. مانا پىرى بۇزرۇك مەخدۇمزادە تېزرەك ئاستانىگە لەشكىرىي يۇرۇش قىلىپ، سەئىد-

دىيە تەختىنى تارتىۋېلىشىمنى ئالدىرىتىۋاتىدۇ. مېنىڭمۇ ھەم شۇنداق قىلغۇم بار. ئەمما، قارامىلىق قىلىشقا بولمايدۇ، شاھزادە يولۋاسخاننى سەل چاغلاشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. لەشكەرلىرىم ئاز، ئۆز ۋاقتىدا ئاستانىگە لەشكەر يۆتكەش يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغاندا، ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاننى شۇبھىلىنىپ قالمىسۇن دەپ، بىر تۇمەن خىللانغان ئاتلىق لەشكىرىمنى ئاستانىگە يولغا سېلىۋېتىپ تولىمۇ خاتا قىلغانكەنمەن. ئەمدى ئالدىرىماي پۇختا تەييارلىق كۆرۈش كېرەك. چالىشنىڭ نائىب ئەمىرى ئىنىم ئىبراھىم-خان بىلەن ئۇچتۇرپاننىڭ نائىب ئەمىرى جىيەنىم مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانلار[1] بىلەن مەسلىھەتلىشىشىم، ئۇلارنىڭ ياردىمىگە تايىنىشىم كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن ئاستانىگە ئايغاقچى ماڭدۇرۇپ، جىيەنىم يولۋاسخاننىڭ لەشكىرىي ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇشۇم كېرەك. قالدى ئىشلارنى كېيىن مۇۋاپىق بىر ئىزغا سالارمەن...»

ئىسمائىلخان بىر تەرەپتىن ئاستانىگە سوۋغا ـ سالاملار بىلەن مەكتۇپ ئەۋەتىپ جىيەنى شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ سەئىدىيە تەختىدە خاقان بولۇپ ئولتۇرغانلىقىنى مۇبارەكلەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتسا، يەنە بىر تەرەپتىن سەركەردىلەرنى ئاقسۇ تەۋەسىدىكى ھەرقايسى كەنت ـ قىشلاقلارغىچە ئەۋەتىپ كۆپلەپ لەشكەر قوبۇل قىلىپ، پۇختا مەشقىلەندۈرۈپ، ئاستانە يۇرۇشىگە تولۇق تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى. ئىنىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ھەمدەمدە بولۇشقا ۋەدە بېرىپ ھەربىرى ئىككى مىڭدىن ئاتلىق لەشكەر ۋە مىڭدىن ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن جەڭ ئېتى ئەۋەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئىسمائىلخان مۇۋاپىق بىر لەشكىرىي يۇرۇش ۋاقتىنى بېكىتمەي ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى.

بۇگۈن ئىسمائىلخان مەھكىمە بېغىنىڭ شەرقىدىكى ھەشە-

---

① مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان — سۇلتان ئابدۇللاخاننىڭ ئالتىنچى ئىنىسى سۇلتان سەئىد باباخاننىڭ چوڭ ئوغلى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئاكىسى.

مەتلىك راۋاقتا سەگدەپ ئولتۇرغاچ ئالدىغا قويۇۋالغان رەھىلگە[1] ئېگىلگىنىچە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇب»[2] نامىلىق مەشھۇر كىتابىنى ئوقۇۋاتاتتى:

گاھى تاپتىم پەلەكتىن ناتىۋانلىق،
گاھى كۆردۈم زاماندىن كامرانلىق.
بەسى ئىسىق - سوغۇق كۆردۈم زەماندىن،
بەسى ئاچچىق - چۈچۈك تاتتىم جەھاندىن.

ئىسمائىلخان بۇ كاتتا ئەسەرنىڭ نەسرىي شەكلىدە يېزىلغان گۈزەل بايانلىرىنى، پەلسەپىۋى، ئەخلاق قاراشلىرىنى، ئىلمىي يەكۈنلەرنى ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا بېرىلىپ ئوقۇسا، ئارىغا قىستۇرۇلغان رۇبائىيلارنى، قىسقا - قىسقا بېيىتلارنى ھۆزۈرلىنىپ ئوقۇغىنىدا ئىختىيارسىز ئاۋازىنى ئۇنلۇك چىقىرىپ، ھايجان بىلەن دېكلاماتسىيە قىلاتتى:

گەردون ماڭا گاھ جەفا ۋە دونلۇق قىلدى،
بەختىم كەبى ھەر ئىشتا زەبۇنلۇق قىلدى.
گاھ كام ساڭا رەھنەمۇنلۇق قىلدى،
ئەلقىسسە، بەسىي بۇقەلەمۇنلۇق قىلدى[3].

ئىسمائىلخان بۇ كىتابقا مەپتۇن بولۇپ قالغان بولۇپ، ھازىرغىچە قانچە قېتىم تەكرار ئوقۇغىنىنى بىلمەيتتى. شۇ سە-

---

① رەھىل — كىتاب قويۇپ ئوقۇيدىغان قىسقۇچ شەكىللىك ياغاچ گىرە.
② «مەھبۇبۇل قۇلۇب» — «كۆڭۈللەر سۆيگىنى». بۇ ئەسەرنى نەۋائى مىلادىيە 1500 - يىلى يازغان بولۇپ، پەلسەپە، ئەخلاق قاراشلىرىنى بايان قىلغان.
③ يەشمىسى: پەلەك ماڭا گاھى جاپا سالدى ۋە پەسلىك قىلدى،
بەختىم كەبى ھەر ئىشتا يامانلىق قىلدى.
گاھى بۇ بەخت تېپىشقا پولباشچىلىق قىلدى،
دېمەككى: تولىمۇ رەۋازلىق قىلدى.

ۋەبلىك ئەسەر ئىچىگە قىستۇرۇلغان رۇبائىي - بەيىتلارنى يادا بىلەتتى. شۇ تاپتا ئۇ كىتابقا چۆكۈپلا كەتكەن بولۇپ، رەھىلگە ئېگىشىپ مۇكچىيىپلا قالغانىدى. شۇ ئەسنادا چىرايلىق توقۇلغان ئەپچىلگىنە يۇلغۇن سېۋەتتە ئۈجمە كۆتۈرۈپ كەلگەن خاس مۇلا-زىمى ئۇنىڭ دىققىتىنى بۆلۈۋەتتى.

— باغدىكى ئۈجمە پىشىپ قاپتىكەن. شاھزادە ئالىيلىرىنى ئېغىز تېگىپ باقامدىكىن دەپ، ئۇزۇپ ئەكەلگەنىدىم، — دېدى مۇلازىم سېۋەتنى شىرەگە ئاۋايلاپ قويۇپ.

بودەكلىرىنى تاللاپ بىر تال - بىر تالدىن ئاۋايلاپ ئۇزۇلگەن ئاپئاق ئۈجمىلەرگە شۇنداقلا قارىغان ئادەمنىڭ ئىشتىهاسى ئېچىلىپ ئاغزىغا سېرىقسۇ كېلەتتى. ئۈجمە بۇلاق سۈيىدە ئاۋايلاپ يۇيۇلغان بولۇپ، قۇياش نۇرىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ يالتىرايتتى. ئىسمائىلخان ئۈجمىدىن بىر تال ئېلىپ ئاغزىغا سالدى. شۇھامان مۇزدەك ئۈجمە ئاغزىدا ئېرىپ، شېرىن تەمى لەۋلىرىدە قالدى. ئۇ ئۈجمىنى ئىشتىها بىلەن يېمەكچى بولۇپ قولىنى ئۇزاتتىيۇ، ئېسىگە بىر ئىش كەلگەندەك بىردىنلا توختاپ قالدى.

— بېرىپ مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنى دەرھال چاقىرىپ كەل، — دېدى مۇلازىمغا قاراپ.

ئىسمائىلخان ئۈجمىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا قىسىنىپ قالغانىدى.

«ئەجەب ئىلگىرىكىدىن كەم دىدار بولۇپ كەتتىغۇ بۇ مەلە-كە، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرىدىكىنتاك. ئالدىراش ۋاقىتلاردا بىمەھەل كېلىپ ئادەمنى ئاۋارە قىلىدۇ.»

ئىسمائىلخان شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەچ يەنە كىتابقا ئېگىشتى.

مەلىكە خانزادە خېنىم پاجىئەسىدىن كېيىن كۆڭلى پەرىشان بولۇپ، تۇرپاندىكى ئاتا - ئانىسىنىڭ قېشىغا كەتمەكچى بولغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم سۇلتان ئابدۇللاخان بىلەن خوشلىشىپ

ئاستاندىن يولغا چىققاندىن كېيىن تاغىسى شاھزادە ئىسمائىلخان-نى يوقلاپ ئۆتمەكچى بولۇپ ئاقسۇدا توختىغانىدى. تاغا - جىيەن قايتا كۆرۈشۈپ، بىر - بىرىگە ئوبدانلا ئېچەكىشىپ قالدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىسمائىلخان بىلەنمۇ بىللە شىكارغا چىقتى، ئوقيا ئېتىشتا بەسلەشتى، جەڭبازلىق، چەۋەندازلىق ماھارىتى كۆرسەتتى، شاھمات ئويناندى. مەلىكە ئاقسۇدىمۇ ئوقيا ئېتىش، شاھمات ئويناش، ھۆسنىخەت يېزىش ماھارىتى بىلەن تاغىسى ئىسمائىلخانىنىڭ ھۆرمىتىگە، ئەتىۋارلىشىغا نائىل بولدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستاندىكى ۋاقتىدا ئوردا كۈتۈپ-خانىسىدىكى بىر قىسىم كىتابلارنى تۈرپانغا ئالغاچ كېتىش مەق-سىتىدە بىر نۆسخىدىن كۆچۈرۈۋالغان بولۇپ، لىق بىر ھارۋا كىتاب ئېلىپ ماڭغانىدى. بۇ كىتابلار ئەسلىدىنلا ئىلىمخۇمار ئىسمائىلخانىنىڭ دىققىتىنى تارتتى، بىر - بىرلەپ كۆرۈۋىدى، بۇ كىتابلارنىڭ ئارىسىدا ئۆزى تېخى كۆرۈپ باقمىغان بىر قىسىم كىتابلارنىڭ بارلىقىنى بىلدى - دە، بىر نۆسخىدىن كۆچۈرۈۋال-ماقچى بولدى. ئەنە شۇنداق بىر تالاي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاقسۇدا تۇرۇپ قالدى. شىرئەلى باھادىرنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىسمائىلخان ئۇنىڭغىمۇ ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئاقسۇدا تۇرۇپ قېلىشقا كۆندۈردى - دە، لەشكىرىي مەنسەپ بېرىپ، ئاستاندىن بالا - چاقىلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ بەردى. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇب» ناملىق بۇ شاھانە ئەسىرىمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستاندىن ئەكەلگەن كىتابلارنىڭ بىرى ئىدى.

بىلمەگەننى سوراپ ئۆرگەنگەن ئالىم،
ئارلانىپ سوراماغان ئۆزىگە زالىم.

ئۆرگەنۈردىن قاچقان لەۋەند،
ئەمگەك تارتىپ ئۆرگەنگەن خىرەدىمەند[1].

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باغقا كىرىپ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن تاغىسىغا قاراپ «مەھبۇبۇل قۇلۇب» تىكى يۇقىرىقى نەزمىنى دېكلاماتسىيە قىلدى. بۇ دېكلاماتسىيىنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان بېشىنى ئاستا كۆتۈردى ـ دە، كىتابتىكى يەنە بىر نەزمىنى جاۋابەن دېكلاماتسىيە قىلدى:

ئىلم ئوقۇپ، قىلماغان ئەمەل مەقبۇل،
دانە ساچمىپ كۆرتەمەدى مەھسۇل[2].

دېكلاماتسىيە ئاخىرلىشىپ ھەر ئىككىلىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— مېنى چاقىرىپتىكەنلا، ئەمىر ئاتا، پەرمانلىرىغا بىنائەن پالاقلاپ كېلىشىم، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تاغىسىغا ئەركىلەپ.

ئاستانىدىن ئايرىلغان ئازغىنە كەم ئىككى يىلدىن بېرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خىلىلا بوي تارتىپ، ھۆسن ـ جامالىغا باشقىچە تولۇپ كەتكەنىدى، ئەمما بالىلارچە شوخ، تەنتەك، سۆزمەن خۇسۇسىيىتىنى پەقەتلا تاشلىمىغانىدى.

— يازنىڭ تۇنجى نېمىتىگە بىللە ئېغىز تېگەيلى دېگەندىدىم، — دېدى ئىسمائىلخان سېۋەتتىكى ئۈجمىنى ئىما قىلىپ.

---

① يەشمىسى: بىلمىگەننى سوراپ ئۆگەنگەن ئالىم،
نومۇس قىلىپ سورىمىغان ئۆزىگە زالىم.
ئۆگىنىشتىن قاچقان يارىماس كىشىدۇر.
جاپا چېكىپ ئۆگەنگەن كىشى ئەقىللىق.

② يەشمىسى: بىلىم ئېلىپ ئىشلىتىشنى قىلمىغان قوبۇل،
ئۇرۇق چاچتى ۋە لېكىن يېغمىدى ھوسۇل.

— سىلى تېخى يازنىڭ ئۇجمىسىنى ئەمدى كۆرگەن ئوخشىماملا، ئاتا، — دېدى مەلىكە شىرەنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرغاچ.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا مەلىكەم ئاللىبۇرۇنلا يېڭىلىققا ئېغىز تېگىپ بوپتىكەن - دە؟ — دېدى ئىسمائىلخان كۈلۈپ، — مۇلازىملارمۇ مەلىكەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشنى ئوبدان بىلىدۇ بولمىسا.

— سىلىگە ئېغىز تەگكۈزمەي تۇرۇپ بىرگە بېرەمتى ئۇ مۇلازىملار، — دېدى مەلىكە يالغاندىن چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — ئۆزۈم ئۇزۇپ يېدىم.

— ئاچ پاقىلىقىڭىزنى قارىمامدىغان، مەلىكەم، ئاشنى كۆرگەندە ئىمان قېچىپتۇ، دەپ مەندەك تاغىڭىزنى قىچىرىۋېلىشىنىمۇ ئۇنتۇپسىز - دە.

— سىلىنى قىچقارسامۇ كەلمەيتتىلە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۈلۈپ.

— نېمىشقا؟ — سوردى ئىسمائىلخان قىزىقىپ.

— چۈنكى، مەن سىلىنى شاخقا چىقىپ تۇرۇپ ئۇجمە يېيىشكە تەكلىپ قىلسام بولمايدۇ - دە، كۆپ قىسىندىم بولمىسا سىلىگە.

— شاخقا ئۆزىڭىز چىقىپ ئۇجمە يېدىڭىزمۇ؟ — سوردى ئىسمائىلخان تەئەججۈپلىنىپ.

— ھەئە، — دېدى مەلىكە بەخىرامان جاۋاب بېرىپ، — ئۇجمە دېگەننى شاخقا قونۇپ ئولتۇرۇپ يېمىسە ئۇجمە يېگەندەك بولمايدۇ كىشى.

— قىلغان قىلىقىڭىزنى كۆرمەمدىغان سىزنىڭ، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىنىڭ شوخلۇقىدىن سۆيۈنۈپ، — سىزنىزە نېمە دېسەم بولار، قىزىم، يا مەلىكىگە ئوخشاشمايسىز، يا شاھزادىگە. ناۋادا ئۇجمە شېخىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ بىر يېرىڭىزنى

سۇندۇرۇۋالغان بولسىڭىز، ئىنىم سۇلتان سەئىد باباخانغا نېمە-دەپ جاۋاب بېرەر بولغىيتتىم. ئالا ئۇجمە يەپ قورسىقىڭىزنى ئاغرىتىۋالغانسىز تايىنلىق.

ئۇلار ئەنە شۇ يوسۇندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ، سېۋەتتىكى ئۇجمىنى يەپ تۈگەتتى. مۇلازىم ئۇلارنىڭ قولىغا يەنە بىر قېتىم سۇ بېرىپ قول چايقاتقاندىن كېيىن داستىخاننى يىغىشتۇردى.

— ئۇجمىنىمۇ يەپ بولدۇق. باشقا ئىش بولمىسا، مەن قايتاي، — دېدى مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەرىدۇتلىنىپ.

— ئولتۇرۇڭ، سىزگە دەيدىغان گېپىم بار، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىنى توختىتىپ، — ئېيتىڭا، قىزىم، يېقىن-دىن بېرى ئەجەب مەندىن قاچىدىغان بولۇپ قالدىڭىزغۇ، كۆڭلى-ڭىزنى رەنجىتىپ قويمىغاندىمەن؟...

— سىلىدىن نېمىشقا رەنجىگۈدەكمەن، ئاتا، — دېدى مەلىكە كۈلۈپ.

— ئەمىسە ئەجەب...

— بۇنى ئۆزلىرى بىلىلا، — دېدى مەلىكە يەنە ئۆزىنى كۈلكىگە زورلاپ.

— مەن بىلەلمىدىم. ئۆزىڭىز ئوچۇق جاۋاب بې-رىڭ، — دېدى ئىسمائىلخان.

— دېسەم رەنجىپ قالارلىمىكىن.

— رەنجىمەيمەن.

— ماقۇل ئەمىسە، — دېدى مەلىكە ئورنىغا قايتا چاپلىشىپ ئولتۇرۇپ، — ئەسلىدە سىلى سورىمىسىلىمۇ دېمەكچىدىم. ئەما، مۇڭاپىق پۇرسەت تاپالماي يۈرەتتىم. ئۆزلىرى گەپ تېشىپ قالدىلا، كۆڭلۈمدىكىنى قىسقىلا دەي، قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلە-ۋالسىلا. يېقىندىن بېرى سىلى ئاشۇ كەلگۈندى ئىشان بىلەنلا بولۇپ كەتتىلە، ھەتتا سىر - ئەسرارلىرىنىمۇ يوشۇرماس بولدى-لا. مەن سەلتەنەت، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىدىكى بەزى ئىچكى

ئەھۋاللاردىن تازا خەۋەردار بولمىساممۇ، ئەمما بۇ تېجىمەل ئىشانلار نەدە پەيدا بولسا، شۇ يەردە جەڭگى - جېدەل بولىدىغانلىقىنى، ئەل - يۇرتنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن...

— تىلىڭىزنى يىغىڭ! — ئىسمائىلخان بىردىنلا قاپىقىنى تۇردى، — پۇتكۇل ئەل - يۇرت ئەۋلىيا ئەزەم دەپ ھۆرمەت قىلىدىغان پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەرگە تىل تەگكۈزۈشكە قانداق پېتىنىڭىز... بۇنىڭ كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئىكەنلىكىنى بىلمەمسىز، مەلىكەم؟

— ئول ئىشاننىڭ ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى ياراتقان ئىگەم ئۆزى بىلىدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خاتىرجەم ھالدا، — بايام سىلىنى رەنجىپ قالىلا دېگەنىدىم، راستتىنلا شۇنداق بولدى.

— مېنىڭ كۆڭلۈمنى چۈشىنىڭ، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان خىيالچانلىق بىلەن، — سەئىدىيە سەلتەنىتىنى بەرپا قىلغۇچى تەخت ساھىبى جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكمىز سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن تارتىپلا بۇ پىر بۇزرۇكلارغا قول بېرىپ، ئۇلارنى پىر ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەنكەن. بۇ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇم. بىز ھەم بۇ ئۇدۇمدىن باش تارتالمايمىز. ئۇلارسىز سەلتەنەتنىڭ تىنچ - ئاسايىشلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمىز. بىز ھەرقاچان ئۇلارنىڭ دۇئاگۇيلۇقىغا موھتاجمىز.

ئىسمائىلخان كۆڭلىدىكىنى يوشۇرمايلا ئېيتتى. ئەمما، ئۆز سۆزلۈك مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايىل بولىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— ئۆزىنى ئەھلى شەرىئەتنىڭ يولباشچىسى، ئەھلى سۈلۈكنىڭ پېشۋاسى دەپ ئاتىۋالغان ئول ئىشاننىڭ بىرەر مەقسەت-مۇددىئاسى بولمىسا، شۇنچە ھەرەج تارتىپ ئاقسۇغا كەلمەس،

ئۆزلىرىنى سۇلۇككە دەۋەت قىلماس ئىدى. خۇدانىڭ زېمىنىنىڭ خالىغان بىر يېرىدە ئولتۇرۇپ، ئەل - يۇرت، سەلتەنەت ئۈچۈن خالىس دۇئاگۈيلۇق قىلسا، ياراتقان ئىگەم مەقبۇل كۆرۈۋېرەر ئىدى.

ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مۇنازىرىلەشىنى خالىمىدىمۇ ياكى مەلىكىدىن راستتىنلا رەنجىپ قالدىمۇ، ئەيتاۋۇر رەھىلدىكى كىتابقا قارىغان بولۇپ جىملا تۇرۇۋالدى.

— مەن سىلىگە ئاشۇ كىتابتىكى دۇردانىلەردىن ئىككى كەلىمە سۆز ھەدىيە قىلاي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۆزىنى يىراقلارغا تىكىپ تۇرۇپ، — ئەلىشىر نەۋائى ھەزرىتىم بۇ شاھانە كىتابىدا بىر قىسىم بارچە خۇي - پەيلى ھىيلىگەرلىك ۋە جەمئىي ھەرىكىتى غەرەزلىك ئالدامچى دىندارلار، شەيخ-موللىلار ھەققىدە مۇنداق بايانلارنى بەرگەنىكەن: «يەكتىكى ئۇ-نىڭ ئەيىبىنى ياپقۇچى يەكتىكىنىڭ ھەربىر يېپى ئالدامچىلىق چاقىدا ئېگىرىلگەن تەسۋى سىيرىمىقى رەڭۋازلىقتۇر، ئۇزاق نا-ماز ئوقۇمىقى كىشىگە كۆرسىتىش ئۈچۈندۇر، كۆلا بىلەن سەللە ئۇل ھەزرەتكە دۆلەتتۇر، ئۇزۇن ساقگىلىتىلغان سەللە ئۈچى تۈلكە قۇيرۇقىدىن بەلگە، مەھەلسىز چىققان ئاۋازلىرى ناھايىتى سوغۇق، گويياكى ۋاقىتسىز قىچارغان تاۋۇق[1]...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ پارچىنى ئوقۇپ بولغاندىن كې-يىن، ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىسمائىلخانغا تەۋازۇ بىلەن سالام بەردى.

— كەچۈرسىلە، ئاتا، مەن بۇ سۆزلەرنى ئول ئىشان پىرى بۇزرۇكقا تەققاسلىماقچى ئەمەسمەن. ئەمما، تۈيۇقسىز دوست-لۇق، ساداقەتمەنلىك كۆرسەتكەنلەرنىڭ نىيەت، مۇددىئا - مەق-سەتلىرىنى بىلىپ بېقىپراق سىر - ئەسرار بولغان ياخشى.

---

① تاۋۇق — توخۇ.

ئارتۇقچە سۆزلەپ كۆڭۈللىرىنى بىزەۋتە قىلىپ قويغان بولسام ئەپۇ قىلغايلا.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇلارنى دەپ بولۇپ كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى.

3

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ كۇن ئاتلاپ توختىماي دەيدىگە سېلىشى بىلەن ئاقسۇ ئەمىرى ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئارزۇسى كۇنساناپ ئېشىپ بارماقتا ئىدى. شۇ كۇنلەردە ئۇ ئۆزىنى سەئىدىيە تەختىنى تارتىۋېلىشقا ھەقلىق دەپ قارايتتى. شۇڭا، ئۇ لەشكىرىي ھازىرلىقلارنى بارغانسېرى كۆچەيتىپ پۇختا تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى. ئەمما، ھە دېگەندە بۇ لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ غەلىبىسىگە تازا ئىشەنچ قىلالماي ئىككى تايىن بولۇپ قېلىۋاتاتتى.

ھەئە، شاھزادە ئىسمائىلخاننىڭ خىياللىرى تىنچسىز، زىددىيەتلىك ھەم شېرىن، ھەم چۈچۈمەل ئىدى. ئولتۇرسا ـ قوپسا قىلغان خىياللىرىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ سەلتەنەتلىك ئالتۇن تەخت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئۇ لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ مۇشەققىتىنمۇ، خېيىمخەتىرىنىمۇ، جىيەنى شاھزادە يولۋاسخان بىلەن بولىدىغان جەڭنىڭ غەلىبىسىنمۇ ھەم مەغلۇبىيىتىنمۇ، تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان پىلانلىرىنمۇ ... ھەممە ـ ھەممىسىنى خىيال قىلاتتى. ئالدىنقى خىيالىدىن كېيىنكى خىيالى كۆپرەك ھەم شېرىن ئىدى. ۋۇجۇدىغا تۇغمەس لەززەتلەرنى بېغىشلايتتى. تەختتە ئولتۇرغاندىن

كېيىن ئاستانە، قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچا، كورلا، مارال-
بېشى، چالىش، سېرىققول ... قاتارلىق مۇھىم يۇرتلارغا كىم-
لەرنى ئەمىرلىككە بەلگىلەش ھەققىدە ئالدىن ئويلاپ قويغانلىرىمۇ
بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

ئەنە، ئاشۇنداق تىنىمسىز شېرىن خىياللارنىڭ ئەللەيلىشىدە
ئولتۇرغان ئىسمائىلخاننى شىپىرلاپ كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچە-
نىڭ قەدەم تاۋۇشى چۆچۈتۈۋەتتى.

— مەلۇم بولغاي، ئاستانىدىن كەلگەن بىر مېھمان ئالىيلە-
رى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ھۆدەيچى
قول باغلاپ، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە.

— ئاستانىدىن كەلگەن مېھمان؟ — ئىسمائىلخان بىرئاز
تەئەججۇپلەندى، — كىم ئىكەن ئۇ؟

— نام ـ ئەمەلىنى مەلۇم قىلىشنى خالىمىدى. ئالىيلىرىغا
مەلۇم قىلىپ قويسىلا، كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم بار، دەيدۇ.
چار ساقال، بەستلىك، ئاتمىش ياشلارغا كىرگەن ئادەم ئىكەن.
گەپ ـ سۆزلىرىدىن ئادەتتىكى ئادەملەردەك قىلمايدۇ.

ئىسىم ـ مەرتىۋىسىنى مەلۇم قىلىشنى خالىمىغان بۇ مېھ-
مانغا ئىسمائىلخان بىردىنلا قىزىقىپ قالدى.

— ئۇنداق بولسا، بىرئازدىن كېيىن كۇتۇپخانىغا باشلاپ
كىرسىلە، — دېدى ئىسمائىلخان.

— خوش، — دېدى ھۆدەيچى كەينىگە يېنىپ.

ئىسمائىلخان دەستارپېچىنك[1] ياردىمىدە ئۇستۇاشلىرىنى قاي-
تىدىن يېڭىۋشلىدى ـ دە، نائىب ۋە ئەمىرلىكنىڭ بەلگىسى
بولغان باشمالتاقچىلىك چوڭلۇقتىكى گۆھەر تاقالغان سەللىسىنى
كىيىپ كۇتۇپخانىغا قاراپ ماڭدى. ئانچە ھايال قالمايلا ھۆدەيچى
ھېلىقى مېھماننى باشلاپ كىرىپ كەلدى.

---

① دەستارپېچ — پادىشاھ، شاھزادە، ئەمىرلەرنىڭ ئۇستۇاشلىرىغا مەسئۇل خادىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، شاھزادە ئالىيلىرى، ئەرزىمەس ئېھتىرامىمنى قوبۇل قىلغايلا، — دېدى ھېلىقى مېھمان ئىسمائىلخانغا چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۈرۈپ.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، خۇش كېلىپلا، ئەزىز مېھمان، — دېدى ئىسمائىلخانمۇ سالامنى ئېلىپ ئېلىپ.

مېھمان بىلەن ساھىبخانىنىڭ كۆزلىرى بىرنەچچە دەقىقە ئۇچراشتى. تونۇش چىراي كۆرۈنگەن مېھمانغا سىنچىلاپ قارىغان ئىسمائىلخان بىردىنلا سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

— ۋۇي، سىلى مىرزا باباقبەگ ئەمىر جانابلىرى ئەمەسمۇ؟

— مېنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغانلىقلىرىغا كۆپ تەسەننا[1]، شاھزادە ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگمۇ ئىسمائىلخانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ.

مېھمان بىلەن ساھىبخانا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. مېھمان راستىنلا ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكىرى، سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ يېقىن، ئىشەنچلىك ئادىمى مىرزا باباقبەگ ئىدى.

— تىنچ - ئامان كەللىمۇ، ئەمىر؟ — دەپ، قايتىدىن ئەھۋال سورىدى ئىسمائىلخان مېھمان بىلەن بىللە ئورۇن ئالغاندىن كېيىن، — بۇ غېرىبانە يۇرتقا قانداق شامالالار ئۇچۇرۇپ كەلدى ئۇزلىرىنى.

— سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئېغىر ئۇھسىنىپ، — ئاستانىگە پاتمىغان بۇ ئەرزىمەس بېشىمنى ئېلىپ ئالىيلىرىنى پاناھداپ كەلدىم.

مىرزا باباقبەگ لاچىنداڭە، قەلەمپۇر، ھىللە ۋە باشقا دورا - دەرمەكلەرنى مول سېلىپ ئاچچىق دەملەنگەن زەپەر چايىنى سۇمۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئاقسۇغا كېلىش سەۋەبىنى سۆزلەشكە

---

① تەسەننا — رەھمەت، تەشەككۈر.

باشلىدى.

يولۋاسخان ئىنىسى شاھزادە ئابدۇمۇمىنخاننى تەختتە ئولتۇرغان يېرىدىلا چېچىپ تاشلىغاندىن كېيىن، ئۆزىنى يەكەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى دەپ جاكارلاپ، تەختتە ئولتۇردى ـ دە، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي خەۋپسىرەپ، ۋەھىمىدە قالغان ئوردا ئەركانلىرىغا خۇش چىراي مۇئامىلە قىلىپ، سارايسىمىگە چۈشكەن كۆڭۈللەرنى تىندۇردى. بىرمۇ ئەمىرنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلىمىدى. ئەمما، مۇھىم يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى ئۆزىنىڭ قەشقەردىن بىللە ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەنلا كېڭەشتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى بولسا ئالاھىدە ھۆرمەتلەپ تەختنىڭ يېنىدىن ئورۇن بەردى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئوردىغا كىرسە، قائىدىنى بۇزۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرەتتى. تەختكە يانداش قويۇلغان شاھانە كۇرسىغا تەكلىپ قىلاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئولتۇرمەغۇچە ئولتۇرمايتتى. ئىشانغا قىلغان ھەربىر سۆزىدە «قۇتبىل ئەقتاب»، «پىرى بۇزرۇك ئەۋلىيا»، «ۋەلىيۇللا»... دېگەندەك ئىبارىلەرنى ئىشلىتىشنى ئېسىدىن چىقارمايتتى، ھەتتا «سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش» دىن ئىبارەت ئاتا مىزانىغا خىلاپلىق قىلىپ، بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى سۇلۇكى ئىشقىيەگە دەۋەت قىلىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىشكە مەجبۇرلىدى. ئەزەلدىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە يولىنى تۇتۇپ كەلگەن خىلى كۆپ ئەمىرلەر كاللىلىرىدىن ئەنسىرەپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا مۇرىت بولدى. يولۋاسخانغا، ئىشانغا ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن بىساتىدىكى مال ـ دۇنيالىرىنى، قىممەت باھالىق بۇيۇملىرىنى ئايىماي سوۋغا قىلدى. شاھزادە يولۋاسخاننىڭمۇ، ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭمۇ ئوردىدىكى كونا ئەمىرلەرگە بولغان مۇئامىلىسى سەلىق ئىدى، خۇش چىراي مۇئامىلە قىلاتتى. ئەمىرلەرنىڭ قەسىرلىرىگە چاقىرغان مېھماندارچىلىقلىرىغا قالماي باراتتى، يەتـ

تى، ئىچەتتى، بەرگەن سوۋغا - سالاملىرىنى تەكەللۇپسىز قو-
بۇل قىلاتتى. ئەمما، ئوردىنىڭ مۇھىم كېڭەشلىرىدە بۇ ئەمرلەر
يەنىلا سىرتتا قالاتتى. خوددى يولۋاسخان ئۇنتۇغاقلىق كېسىلىگە
گىرىپتار بولغاندەك، مۇھىم كېڭەشلەردە، ئىشلاردا بۇ ئە-
مرلەرنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويياتتى.

ئوردىدا ئەمرلەر نىسپىي تىنچلىققا، خاتىرجەملىككە ئې-
رىشكىنى بىلەن بىچارە، بىگۇناھ ئاستانە خەلقى تېخىچىلا ئوتنىڭ
ئارىسىدا ياشاۋاتاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئىشقىيەچى خەلىپە،
سوپىلىرى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنى تازىلاش باھانىسى
بىلەن كوندە دېگۈدەك ئادەم تۇتاتتى، ئۇلتۇرەتتى، مال - مۇلكە-
نى مۇسادىرە قىلاتتى. دەھشەتلىك سۇلۇك تەقىبىدىن، كوچا -
كويلارنى قاپلاپ كەتكەن خۇپىيە - پايلاقچىلاردىن پۇقرالار خاتىر-
جەم سىرتقا چىقالمايتتى. ئۆز ۋاقتىدا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا
ئىشانىڭ سوپى جاللاتلىرى قەشقەردىكى بىگۇناھ، ئاددىي ئىشقە-
يە مۇرتلىرىغا قانداق زۇلۇم سالغان بولسا، ھىدايىتۇللا ئىشا-
نىڭ سوپى جاللاتلىرىمۇ ئاستانىدىكى بىگۇناھ، ئاددىي ئىسھاقىيە
مۇرتلىرىغا ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپ زۇلۇم سېلىۋاتاتتى. ئالتۇنلۇ-
قۇم، چىلتەنلىرىم مازارلىرىدا تىلەمچىلەر توپى كوندىن -
كۇنگە كۆپىيىۋاتاتتى. ئوردا ئەمرلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئاستانە
خەلقىنىڭ بۇ پاجىئەلىك قىسمەتلىرى ھەققىدە سۇلتان يولۋاسخا-
غا مەلۇمات سۇنۇشقا جۇرئەت قىلالمايتتى. چۇنكى، يولۋاسخان
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ تەۋسىيىسى بىلەن سۇلۇكى ئىشقىيە
تەرغىباتىنى قوللاش، سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى چەكلەش
خۇسۇسىدا خانلىق قانۇن - جاساقا تۇزىتىش كىرگۈزگەن بو-
لۇپ، ئىسھاقىيە مۇرتلىرىغا ئىچ ئاغرىتىش، ئۇلارنى قانات
ئاستىغا ئېلىش قانۇنغا خىلاپ قىلمىش ھېسابلىناتتى. شۇنداق
كىشىلەرنىڭ جەددى - جەمەتى قىرىلىپ كېتەتتى. بۇ پاجىئەلىك
قىسمەتلەرنى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخان ھاكىمىيىتى-

نىڭ مۇقىملىقى، تىنچلىقى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دەپ چۈشەندۈ-رەتتى. شاھزادە يولۋاسخان بولسا بۇنىڭغا شەكسىز ئىشىنەتتى.

ئوردىدىكى نىسپىي تىنچلىق، خاتىرجەملىك ئاز كەم ئالتە ئاي داۋاملاشتى. بۇ جەريانىدا قانات - قۇيرۇقىنى ئوڭشۇۋلىشقا ئۇلگۈرگەن شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەمدىلىكتە ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاشقا باشلىغانىدى.

بىر جۈمە كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، شاھزادە يولۋاسخان لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرى كەبىر چۆپىك مىرزا بىلەن ئوردا ئىشىكئاغىسى قوشۇمچە ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇ-نىنىڭ ئەمىرى مىرزا تەڭرىبەردىبەگنى تۈيۈقسىزلا ئۆلۈمگە ھۆ-كۈم قىلدى - دە، نەق مەيداندىلا كاللىسىنى ئالدۇرۇۋەتتى.

— بۇ ئىككى رىياكار ئەمىر، — دېدى يولۋاسخان چىرايى-دىن دەھشەت ياغدۇرۇپ تۇرۇپ، — خانغا ئاسىيلىق قىلىپ، پەرغانە ئەمىرى بىلەن خۇپىيانە ئالاقە باغلاپتۇ، ئۇلارنىڭ تۇرالغۇ-سىدىن شۇ خۇسۇستا يېزىلغان «قارا خەت» تېپىلدى. ئەمدى كىمكى بۇيۇك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇلىنى كولاپ مۇناپىقلارچە ئىش- ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن، ئۇلارنىڭ كىم بولۇ-شىدىن قەتئىينەزەر، ھەتتا جانابىي خان ئاتامنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ئەمىرلەردىن بولۇشىغا قارىماي كاللىسى ئېلىنىدۇ، قىلچە رەھىم - شەپقەت قىلىنمايدۇ، يەتتە جەمەتىگىچە قىرىپ تاشلىنىدۇ.

يولۋاسخان دەلىل - ئىسپات سۈپىتىدە قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ پۈلاڭلىتىپ قويدى. قاتتىق ۋەھىمىدىن كاللىلىرى-نىڭ قايغۇسىدا قالغان ئەمىرلەردىن ھېچقايسىسى ئۇ خەتنى يول-ۋاسخانىنىڭ قولىدىن ئېلىپ كۆرۈپ بېقىشقا پېتىنالمىدى. خەت-نىڭ مەزمۇنى: ئەمىرى كەبىر چۆپىك مىرزا بىلەن ئوردا ئىشىك-ئاغىسى مىرزا تەڭرىبەردىبەگ پەرغانە ئەمىرىگە سەئىدىيە خانلى-قىغا لەشكەرتارتىپ كېلىپ، ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىش تەكلىپىنى

بېرىپ، ئۇنىڭغا ئىچىدىن ماسلىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خەت يازغانىمىش. پەرغانە ئەمىرى بۇلارغا پات يېقىندا سەئىدىيە ئىلىگە قاراپ لەشكەر تارتىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭغىچە پۈختا تەييارلىق كۆرۈپ تۇرۇش توغرۇلۇق خەت يازغانىمىش.

بۇ «قارا خەت» نىڭ راست ـ يالغانلىقى نامەلۇم بولسىمۇ، لېكىن شاھزادە يولۋاسخاننىڭ بۇ ئىككى ئەمىرنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بۇلار تۇتۇپ تۇرغان ئوردىنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ھوقۇقىنى قەشقەردىن ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن ئۆزبېكنىڭ سەركەردىلىرىگە ئىلىپ بەرگىنى ئەمەلىيەت ئىدى. چۆپىك مىرزا بىلەن تەڭرىبەردىبەگ لەرنىڭ ئۆلۈمى ئىشىنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاسىيلار پات ـ پات چىقىپ تۇرىدى. يولۋاسخانمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، ئۇلار تۇتۇپ تۇرغان مەنسەپكە ئۆزبېكنىڭ يېقىنلىرىنى بىر ـ بىرلەپ قويدى. ئازغىنە كەم ئىككى يىل ئىچىدە سۇلتان ئابدۇللاخان دەۋرىدە مەنسەپ تۇتقان ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئوندىن توققۇزى ئاسىي بولۇپ كەتتى ۋە يېڭىلاندى.

مانا ئەمدى ئۆزبېكنىڭ بارا ـ بارا يالغۇز قېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكىرى مىرزا باباقبەگنىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشۈشكە، كاللىسىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ھەربىر قەدىمىنى ئاۋايلاپ پۇختا بېسىۋاتاتتى. ئۇزۇن مەزگىل ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىنى، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى ئۇستىگە ئېلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئاستانە خەلقى ئارىسىدا مۇ ۋە خىلالانغان بىر تۇمەن ئاستانە مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ يۈكسەك ھۆرمەت ـ ئابرۇيى بار ئىدى. ئاستانە پۇقرالىرى بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئادىللىقى، ئادالەتپەرۋەرلىكى، ئاجىز، كەمبەغەللەرنىڭ ھالىغا يېتىدىغانلىقى ھەققىدە ماختىشىپ ھېكايىلەرنى توقۇشسا،

ئاستانه مۇھاپىزەتچى قوشۇنىدىكى سەركەردىلەر بۇ پېشقەدەم سەر-كەردىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى ۋە لەشكىرىي تەدبىرىنىڭ يېگانە-لىقىنى تەرىپلىشىپ، ئۇنى مەرھۇم ئەمىرى كەبىر بۇيۇك ھەربىي سەركەردە ھىندىقۇش مىرزىغا تەققاسلايتتى.

شاھزادە يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ئاستانە خەلقىنىڭ قوزغىلىڭ كۆتىشىدىن، شۇ سەۋەبلىك تەخت ـ سەلتە-نەتكە خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ پېشقەدەم ئەمىرگە سوغۇق قولىنى ئۇزىتالماي ئىلاجسىز پەيت كۈتۈۋاتاتتى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئاقسۇغا قېچىپ كې-تىپ، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە ئىسمائىلخانىنىڭ ھامىي-لىقىغا ئېرىشىشى ۋە نۇرغۇنلىغان ئىسھاقىيە مۇرتلىرىنىڭ قې-چىپ بېرىپ ئاقسۇغا توپلىنىشى يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ، كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتكەن-دى. شۇڭلاشقا، ئۇلار ئىككى يىلدىن بېرى ئاھالىنى لەشكىرىي مەجبۇرىيەت ئۆتەشكە زورلاپ، ئاقسۇغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئىككى تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەر توپلاپ مەشىق قىلدۇرۇ-ۋاتاتتى. بۇ يىل باھار كىرگەندىن بېرى ئۇلارنىڭ لەشكىرىي ھازىرلىقلىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ بېرىۋاتاتتى. ھەر قېتىملىق ئوردا كېڭىشىدە ئاقسۇدىكى ئىسھاقىيەچى ئاسىي مۇرتەتلەرنى جا-زالاش تەدبىرلىرى مۇزاكىرە قىلىنماي قالمايتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، شاھزادە يولۋاس-خان ئاستانە ئەمىرى مىرزا باباقبەگنىڭ بۇيۇك سەئىدىيە خانلىقى ئۈچۈن كۆرسەتكەن كاتتا تۆھپىلىرىنى بىر ھازا ماختىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن ئەجىر ـ تۆھپىسىنى تارتۇقلاش، ئىقتىدارىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشقا شارائىت ھازىرلاپ بېرىش ئۈچۈن ئۇنى ئەركانى دۆلەتلىك① مەرتىۋىسىگە كۆتۈرگەن-

① ئەركانى دۆلەت — باش ۋەزىر.

لىكى ھەققىدە يارلىق جاكارلىدى.

كۈتۈلمىگەن بۇ كاتتا شان ـ شەرەپتىن مىرزاباباقبەگ بىر ھازا چۈش كۆرگەندەك بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ سۇلتان ئابدۇل-لاخان دەۋرىدىن باشلاپ ھېچقانداق بىر ئەمىرنى ئەركانى دۆلەت-لىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرمەي، بۇ كاتتا مەرتىۋىنى ئۆزىنىڭ خان-لىق مەرتىۋىسىگە بىرلەشتۈرۈپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈپ كەلگەن-لىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمدى سۇلتان يولۋاسخان قائىدىنى بۇزۇپ، بۇ كاتتا مەرتىۋىنى مىرزا باباقبەگكە تەقدىم قىلغۇسى كېلىپ قاپتا؟!

— ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ ئالىيلىرى يارلىق تاپشۇ-رۇۋالغاي، — دەپ توۋلىدى يارلىقچى ھېلىغىچە خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالغان مىرزا باباقبەگكە قاراپ.

— خان ئالىيلىرىنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا، — دېدى مىرزا باباقبەگ يارلىقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ.

— ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىنى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەت-چىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىنى ھازىرچە قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ۋاقىتلىق ئۈستىگە ئالغاي، — دېدى يولۋاسخان ئاغزاكى يارلىق جاكارلاپ.

يارلىقنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان مەمنۇنلۇق بىلەن چىرا-يىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ قىمىرلاپ قويدى. ئەمما، ئەركانى دۆلەت-لىك يارلىقىنى تۇتۇپ تۇرغان مىرزاباباقبەگ تۇيۇقسىز بېشىدىن بىر چېلەك سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك چۆچۈپ كەتتى، يۈرىكى دۈكۈرلىدى.

مىرزا باباقبەگ شۇ كۈنى ئوردىدىن چىققاندىن كېيىن قەسـ-رىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئويلاندى ـ دە، بۇنىڭ ئۈستىلىق بىلەن قۇرۇلغان بىر تۇزاق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالدى.

ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغاندا ئارقا سەپتىن خاتىرجەم بولالماي، ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن خېلى ئۇزاق باش

قاتۇرۇپ يۈرۈپ، مانا مۇشۇ ئەركانى دۆلەتلىك ھېيلىسىنى ئويلاپ تاپقاندى. ئاستانە ئەمىرلىكى، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر لەشكەرلىكىدىن ئىبارەت مەمۇرىي ۋە لەشكەرىي ھوقۇقتىن ئايرىلغان مىرزا باباقبەگ تەبئىي يوسۇندا ئەترا-پىدىكى ساداقەتمەن قوللىغۇچىلىرىدىن يىراقلىشاتتى. ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى ئەمەلىيەتتە بىر نامى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق مەنسەپ ئىدى، خالاس. بۇنداق ئەھۋالدا مىرزا باباقبەگ-نىڭ كاللىسىنى ھەرقاچان ئالغىلى بولاتتى ۋە بۇ ئىشتىنمۇ ئۇنىڭ قوللىغۇچىلىرى ئۆز ۋاقتىدا خەۋەر تاپالمايتتى. ئۇنىڭغىچە ھىدايىتۇللا ئىشان ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەر-دىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئۇلگۈرەتتى.

مىرزاباباقبەگ مۇشۇلارنى ئويلاپ يەتكەندە يەنە بىر قېتىم قاتتىق چۆچۈدى ـ دە، ئۆزىنىڭ مەھشەر كۈنىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىغا ئىشەندى. بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇشنىڭ بىرەر ئەپچىل چارىسىنى تېپىش ئۈچۈن، ئوردىغا بىتاب بولۇپ قالغانلە-قى ھەققىدە مەلۇمات يوللىۋېتىپ ئۆيدىن چىقماي يېتىۋالدى.

— بۇ جاھاننىڭ كارىدىن، تاشلاپ قاچقىن باريدىن، دەپلا ـ ھە، ئەمىرى ئاخىر، — دېدى مىرزاباباقبەگنىڭ بايانلە-رىنى ئاڭلىغان ئىسمائىلخان كۈلۈپ كېتىپ، — يا ھەزرەت، بۇ يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ھىيلە ـ مىكىرى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە...

— شۇنى دېسىلە، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزاباباقبەگ پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چايدىن ئوتلاۋېتىپ، — ئاقسۇغا كې-لىپ جانابلىرىنى پاناھداش قارارىغا كەلگەندىن كېيىن، ئاستانە قوۋۇقىدىكى سەركەردىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن بالا ـ چاقامنى ئې-لىپ ئۈدۈل بۇ تەرەپكە يۈگۈردۈم. بەلكىم يولۋاسخان مېنىڭ قاچقىنىمدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقان بولسا كېرەك ياكى قوغلاپ كەلگەن لەشكەرلەر يېتىشەلمىدىمۇ تاڭ، ئۇلارغا يولۇقمىدىم.

— ھەر نەرسە بولسا ئاللا ئىگەم تىنچ - ئامانلىقىنى بېرىپتۇ، — دېدى ئىسمائىلخان خوش بولۇپ.

— سىلى بۇنداق بىخەۋەر بولۇپ ئولتۇرسىلا بولمايدۇ، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا باباقبەگ مۇھىم بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، — يولۇاسخاننىڭ جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇنى ئاقسۇ-غا قاراپ يولغا چىقىپ بولدى، ئېھتىمالىم. دەرھال ھازىرلىق كۆرۈپ قويمىسىلا بولمايدۇ.

— خاتىرجەم بولسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسما-ئىلخان چىرايىنى ئۆزگەرتمەي، — بىزنىڭ تەييارلىقلىرىمىزمۇ خېلىدىن بېرى پۈتۈپ قالغان. يولۇاسخان كەلمىسىمۇ مەن باراۋ-تىم. ھازىرلا پەرمان چۈشۈرەي، ئاقسۇ لەشكەرلىرىمۇ بۈگۈنلا ئاستانىگە قاراپ ئاتلانسۇن.

— زىنھار ئۇنداق قىلمىغايلا، خان ئاتا، — دېدى بايا-تىن بېرى ئىشىك تۈۋىدە بۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بوسۇغىدىن ئاتلاۋېتىپ، — بىز ئاستانە لەش-كەرلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتەيلى، ئۈزۈن يول بېسىپ، ھې-رىپ - چارچاپ ھالىدىن كەتكەن لەشكەرلەرنى مەغلۇپ قىلماق تېخىمۇ ئاسان.

— ھوي، بۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمەسمۇ؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ مەلىكىگە ئېھتىرام بىلدۈ-رۈپ، — راست ئېيتتىلا، مەلىكەم، بىز لەشكەرلىرىمىزنى يول ماڭدۇرۇپ ھاردۇرۇپ قويمايلى.

— مەيلى شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، — دېدى ئىسمائىلخان قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ كۈلدى، — مەن تېخى مەلىكەمنى جەڭنامىلەرنى سۆزلەشتىلا بە-لىدۇ دەپ ئويلاپتىكەنمەن، لەشكىرىي تەدبىرىمۇ ئىستېداتى بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟

— مەلىكەم جەڭبازلىققىمۇ ماھىر، — دېدى مىرزا باباقبەگ

ۋە ئىسمائىلخانغا ئەينى يىلى مەلىكىنىڭ ھىندىقۇش مىرزا بىلەن قەشقەرگەجازا يۈرۈشى قىلىپ بېرىپ، قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى سايدا مىرزا يۈسۈپبەگنى ئوقيا ئېتىپ يىقىتىپ، نەيزە سانجىپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

— مۇنداق ئىشلارمۇ بارمىتى تېخى، ئەجەب ماڭا سۆزلەپ بەرمەپسىزغۇ، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان.

— سىلى مەندىن جەڭگە قاتناشقان ـ قاتناشمىغانلىقمىنى سورىمىغان تۇرسىلا، يەنە تېخى ھە دېگەندىلا مېنى يا مەلىكىگە، يا شاھزادىگە ئوخشاشمايدۇ دەپ تەنبىھ بېرىۋاتسىلا، بۇ ئىشلارنى قانداقمۇ دەپ بېرەي سىلىگە.

مەلىكىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

4

ئاستانە.

ئەتىگەنلىك قوبۇلغا چىققان سۇلتان يولۋاسخان شاھنىشىنغا سالامغا كەلگەن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئەركانى دۆلەت مىرزاباباقبەگدىن باشقا يەنە بىرقانچە ئەمىرلەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ئەجەبلەندى.

— بىرقانچە ئەمىرلەر سالامغا كەلمەپتىغۇ؟ — سورىدى يولۋاسخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى دىۋانبېگى ئالدىغا چىقىپ خانغا تەۋازۇ بىلەن سالام قىلىپ، — ئۈچ كۈن ئاۋۋال ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ جانابلىرى بىتاب بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئوردىغا كېلەلمەيدىغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات يوللاپتىكەن.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى يولۇاسخان قولىنى شىلتىپ، — باشقا ئەمىرلەرچۇ؟...

— ئۇلارمۇ بىتاب بولۇپ قاپتۇ. تۇنۇگۈن كەچ مەلۇمات يوللىغانىدى.

— شۇنداقمۇ؟ — يولۇاسخان گۇمانسىرىغان هالدا ئوردا ئەركانلىرىغا تەكشى نەزەر تاشلىدى.

بۇگۈن شاهنىشىنغا سالامغا كەلگەن ئەمىرلەرنىڭ هەممىسى دېگۈدەك يولۇاسخانغا ئەگىشىپ قەشقەردىن كەلگەن ياكى يولۇاسخان يېڭىدىن مەنسەپكە تەينىلىگەن ئەمىرلەر بولۇپ، دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخان مەنسەپكە تەينىلىگەن كونا ئەمىرلەردىن بىرىمۇ يوقتەك قىلاتتى. بۇ ئىش ئۇنى بىردىنلا گۇمانغا سالدى.

«توۋا، بۇلارنىڭ هەممىسى تەڭلا ئاغرىپ قالغانمىدۇر ياكى بىرەر ئويۇن ئويناۋاتامدۇ ماڭا تۇيدۇرماي. يېقىندىن بېرى ئاقسۇغا لەشكەر تارتىش ئىشى بىلەن بىرئاز ئالدىراش بولۇپ قېلىپ، ئۇلارغا بولغان نازارەتنى سۇسلاشتۇرۇپ قويدۇم. ئەسلىدە ئاقسۇغا لەشكەر تارتىشتىن ئاۋۋال مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بۇ ئەمىرلەرنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەرمەن دەپ ئويلىغانىكەنمەن. توغرا، ئۇلارنىڭ راست ياكى يالغان بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى تەكشۈرۈپ بېقىش كېرەك. يوشۇرۇنچە بىرەر شۇملۇق پىلانلاۋاتقان بولمىسۇن يەنە. ئۇلارنىڭ لەشكەر ۋە ئاۋام ئارىسىدىكى ئىناۋىتى بەك يۇقىرى، هەر هالدا ئېهتىيات قىلغان تۇزۇك.»

— دېۋانبېگى، سىلى بىكاۋۇلبەگ بىلەن بىرئازدىن كېيىن شاهانه سوۋۇغا ـ سالاملارنى تەييارلاپ ئەركانى دۆلەت مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىتاب بولۇپ قالغان ئەمىرلەردىن كۆڭۈل سوراپ كەلسىلە. هە يەنە، ئوردا تېۋىپىنىمۇ بىللە ئېلىۋالسىلا، ئۇلارنىڭ قانداق كېسەل ئىكەنلىكىنى بىلىپ كەلسۇن. چۈشتىن بۇرۇن بۇ ئەھۋاللاردىن ماڭا مەلۇمات بېرىشكەيلا.

— خوش.

دۇانبېگى بىلەن بىكاۋۇلبەگ شاھانە سوۋغا ـ سالاملارنى بىرنەچچە مۇلازىملارغا كۆتۈرتۈپ، ئاۋۋال مىرزا باباقبەگنىڭ قەسىرىگە كەلدى ـ دە، قەسىر دەرۋازىسىدىكى يوغان قوڭغۇزنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى. ئەتراپتىكى قولۇم ـ قوشنىلاردىن سورىۋىدى، ئۇلار مىرزا باباقبەگنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەي-دىغانلىقىنى، ئۇچ كۈندىن بىرى دەرۋازىنىڭ ئەنە شۇنداق قوڭغۇزلاقلىق ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ يەردىن باشقا ئەمىرلەرنىڭ قەسىرىگە-مۇ بېرىشتى ۋە بۇلارنىڭ دەرۋازىسىنىڭمۇ ئوخشاشلا قوڭغۇزلاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈشتى.

ئەسلىدە ئالدىنقى كۈنى ئوردا قارا دۇاندىكى يوقلامدا مىرزا-باباقبەگنىڭ ئەركانى دۆلەتلىك مەنسىپىگە ئولتۇرۇپلا بىتاب بو-لۇپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان بۇ بىرقانچە كونا ئەمىرلەر، مىرزا باباقبەگنىڭ يېڭى مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى قوتلۇقلاش ھەم كېسىلىنى يوقلاش باھانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىرلىكتە مىرزا باباقبەگنىڭ قەسىرىگە كەلدى ـ دە، قەسىر دەرۋازىسىغا سېلىنغان يوغان قوڭغۇزنى كۆرۈپ، دەرگۇماندا بولۇشتى. ئەمما، ئارتۇقچە داۋراڭ سېلىشماي، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى مۇلاھىزە قىلىشتى.

ئۇلار مىرزا باباقبەگنىڭ ئەركانى دۆلەتلىك كاتتا مەنسەپكە كۆتۈرۈلگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە قولىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان خانلىق-نىڭ ئىككى چوڭ ھوقۇقىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى، سۇلتان يولۋاسخاننىڭ مىرزا باباقبەگنىڭ قولىدىكى ئەمەلىي ھوقۇقنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەشۇنداق قورۇق ئۆستەڭنىڭ مىراب-لىقىنى بەرگەنلىكىنى خىرە ـ شىرە ھېس قىلىشقانىدى. مانا ئەمدى مىرزا باباقبەگنىڭ بىتاب بولۇپ قالدىم، دەپ قويۇپ تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى ئۇلارغا بېرىلگەن چوڭ بىر بېشارەت بولۇپ تۇيۇلغانىدى.

— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلـ
سە، سۇلتان يولۇاسخان ئالىيلىرى قاتتىق غەزەپلىنىدۇ.
— غەزەپلىنىپلا بولدى قىلسىغۇ مەيلىتى، دەرد ـ ئەلىمىنى
بىزدىن ئالمىسۇن دەپ ئەنسىرەۋاتىمەن.
— شۇنداق، ئوردىدا ئاسىي كەتمىگەن كونا ئەمىرلەردىن
مۇشۇ بىرنەچچىمىزلا قالغانىدۇق.
— ئەھۋالدىن قارىغاندا مىرزا باباقبەگ جانابلىرى بىرەر
شەپىنى ئالدىنئالا سېزىپ قالغان ئوخشايدۇ.
— توۋا، ئەمىر جانابلىرىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ. بىزگە
كۆڭلىنى خېلى يېقىن تۇتۇپ يۈرەتتى. ھايتمۇ دەۋەتمەپتۇيا.
— ناۋادا ئۆزلىرى شۇنداق بىر شەپىنى ئالدىنئالا سېزىۋالـ
غان بولسىلا شۇنداق قىلامتىلا، تەقسىر.
— ئەمدى دەيمىنا.
— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىدىن ئارتۇقچە رەنجىپ يۈرمەيـ
لى. سۇلتان يولۇاسخانىنىڭ شۇملۇقىدىن قورقۇپ بىزلا ئەمەس،
پۈتكۈل ئاستانە خەلقى بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەس بولدى. ماقۇل
مەنمۇ بولسا ھەرقايسىلىرىگە ئىشەنگەن بولاي. ئەمدى بىز قانداق
قىلىمىز. مىرزا باباقبەگنىڭ قاچقانلىقى ئاشكارىلانسىلا، ئەڭ
ئاۋۋال بىزدەك يېقىنلىرىنىڭ كاللىسى كېتىشى چوقۇم. ئۆلۈمـ
مىزنى كۈتۈپ تۇرامدۇق ياكى بىرەر ئامالىنى قىلامدۇق.
— ئەلۋەتتە بىزمۇ قاچىمىز ـ دە، تەقسىر.
— قاچانلىققا؟
— بۈگۈن كەچتىلا.
— ئەمىسە گېپىمىز گەپ. ئارتۇقچە لاقا ـ لۇقىلارنى ئالـ
مايلى. بولمىسا خۇپىيە ـ پايلاقچىلارنىڭ دەققىتىنى قوزغاپ
قويىمىز. قەسىر ـ ساراي، مال ـ مۈلۈكلىرىمىز يولۇاسخانغا
قالسۇن. بىزگە جېنىمىز ئامان قالسىلا بولدى.
— بالا ـ چاقىلارنىچۇ؟

— ئۇلارنى ئەلۋەتتە ئالىمىز.
— نەگە بارىمىز، تەقسىرلىرىم، شۇنىمۇ دېيىشۋالايلى.
— ئاقسۇغا، شاھزادە ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بارايلى. بىلسەم ـ بىلمىسەم مىرزا باباقبەگ جانابلىرىمۇ شۇ ياققا كەتتى ئېھتىمالىم.
— ئەمىسە لەۋزىمىز شۇنداق بولسۇن، بۇگۈن كەچ ئاستانە قوۋۇقلىرى تاقىلىشتىن بۇرۇن چانمىغۇدەك ياسىنىپ جابدۇنۇپ شەھەردىن چىقايلى.
— ھەممىمىز بىرلا قوۋۇقتىن ئەمەس، بىرنەچچە قوۋۇقتىن چىقايلى. لەشكەرلەر گۇمانلىنىپ قالمىسۇن.
— ماقۇل ئەمىسە. تاغارچىدا[1] ئۇچرىشايلى.
ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ تارقىلىشتى. چاپارمەنلىرىدىن بىتاب بولۇپ قالغانلىقى ھەققىدە ئوردا دىۋانبېگىگە مەلۇمات يوللاشتى.
— نېمە؟ ھەممىسىنىڭ دەرۋازىسى قۇلۇپلاقلىقمىكەن؟ — دېدى دىۋانبېگىنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغان يولۋاسخان چىچاڭشىپ، — ماۋۇ ھېيلىگەر ئوغرىلارنى كۆرۈڭ. ئاخىرى تىلىنى بىر قىلىپ جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشىپتۇ ـ دە.
— ۋاقىتدا جايلىۋەتمىگەن گۇناھ ئۆزىمىزدە، خان ئالىيلىرى، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخاننى باشتا سىلى سۇسلۇق قىلغان دەپ ئەيىبلىگۈسى بولسىمۇ تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گەپنى تېشىغا چىقىرالماي، — ئۇل ئاسىيلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۇنچىۋالا كېچىكتۇرۇۋەتمەسلىكىمىز كېرەك ئىدى. ئەمدى بولغۇلۇق بولۇپتۇ مانا.
— مىرزا باباقبەگ دېگەن قۇۋۇ تۇلكىنى ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى بىلەن خۇددىنى يوقىتىپ، بىخۇدلىشىپ قالار دەپ

---

① تاغارچى — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ مارالبېشىغا بارىدىغان يول ئۈستىدىكى يېزا.

ئويلاپتىكەنمەن. بۇ ئىش بىلەن ئۇنىڭ چۆچۈپ قېلىشىنى نەدىن بىلەي.

— ھېلىقى مەسىلدىكى ئوۋچى تەرىپىدىن زەھەرگە چىلاپ تاش ئۇستىگە قويۇپ قويغان قۇيرۇق ماينى كۆرۈپ: «بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق تۇرامدۇ تاشتا؟» دەپ ئويلاپ، قورسىقى ئېچىپ كەتسىمۇ، ماينى يېمەي ئامان قالغان قۇڭ تۇلكىگە ئوخشاش، مىرزاباباقبەگمۇ تۇيۇقسىز كەلگەن ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسىدىن شۇبھىلىنىپ قالغان گەپ، ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

— ئۇلارنىڭ قوغلاپ تۇتۇشقا لەشكەر ماڭدۇرايلى بولمىسا، — دېدى لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىرى.

— ھاجەتسىز، — ئېتىراز بىلدۈردى ھىدايىتۇللا ئىشان، — بىكار ئاۋارە بولغىنىمىز قالىدۇ. ئۇلار تۇنۇگۈن كەچ يولغا چىققان بولسا، كېچىچە ھەم بۈگۈن چۈشكىچە بولغان ئارىلىقتا چۈمۈلىدەك ئۆمىلەپ ماڭسىمۇ ئاقساقمارالغا يېتىپ بارالايدۇ. بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز قوغلاپ ئاقساقمارالغا بېرىپ بولغۇچە ئول قاچقۇنلار مارالبېشىدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ. مارالبېشىنىڭ ئۇ تەرىپى خان ئالىيلىرىنىڭ تاغىسى ئىسمائىلخانىنىڭ تەسەررۇپىدىكى زېمىن. لەشكەرلىرىمىز ئول ئاسىيلارنى قوغلاپ تۇتىمىز دەپ، ئاقسۇ تەۋەسىگە قەدەم قويساق، ئىسمائىلخانىنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويىمىز. ناۋادا ئىسمائىلخان بىرەر شەپىنى سېزىپ ئالدىن ھازىرلىق كۆرۈۋالسا، جازا يۈرۈشى قىلىپ ئاقسۇنى تەسەررۇپىمىزغا ئالمىقىمىز تەسكە توختايدۇ. مەيلى ئۇلار قاچسا قېچەۋرسۇن، بەربىر ئاقسۇغا بېرىپ توختايدۇ. ئاقسۇنى قولىمىزغا ئالساق، ئۇلارنىڭ كاللىسى بەربىر بىزنىڭ قولىمىزدا دېگەن گەپ، ئەجەلدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ناھايىتى بىرنەچچە ۋاخ كۈننىڭ سېرىقىنى ئارتۇقراق كۆرۈشىدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مۇلاھىزىسى يولۋاسخانىنىڭ

كۆڭلىدىكى تۇماننى بىراقلا تارقىتىۋەتتى، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىش ئىشەنچىسىنى تېخىمۇ بەك چىڭىتتى.

— قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنىڭ دېگەنلىرى بەرھەق، — دېدى يولۋاسخان مەمنۇنلۇق بىلەن باش لىڭشىتىپ، — ئۇنداقتا، ئېيتسىلاچۇ، ئى دانىشمەن پىرىم، ئاقسۇغا قاچان لەشكەر تارتساق بولۇر؟

— كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان، — بۈگۈن كېچە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ، ئەۋلىيا ـ ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، ئۇلارنىڭ بېشارىتىنى ئالاي، ئاندىن دەرھال پەرمان چۈشۈرگەيلا، خان ئالىيلىرى، لەشكەرلەر ئەتىلا يولغا چىققاي.

— بولىدۇ. لەشكىرىي يۈرۈشكە ئەتە ئاتلىنايلى، ئەمما ئاستانىنى كىمگە تاپشۇرساق بولۇر؟ — دېدى يولۋاسخان ئويلاندىغان ھالدا، — ياكى بولمىسا ھەزرەتلىرى لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ رىيازىتىنى تارتىپ يۈرمەي، ئاستانىگە ئۆزلىرى پاسبان بولۇپ تۇرامىلا ـ يە؟

يولۋاسخاننىڭ بۇ تەكلىپى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ياغدەك ياقتى بولسىمۇ، ئەمما ئاقسۇغا قېچىپ بېرىۋالغان ئەشەددىي دۈشمىنى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ، كاللىسىنى ئۆز خەنجىرى بىلەن تېنىدىن جۇدا قىلىش ۋەسۋەسىسى ئاستانىدە قېلىپ قېلىش ئارزۇسىدىن غالىب كەلدى. ئۇ خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئاقسۇدىنمۇ قېچىپ كېتىپ، سەئىدىيە زېمىنىدا سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆزىگە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىشىدىن خەۋپسىرەيتتى. ئۇ بۇ قېتىم ئاقسۇدا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى يەر يۈزىدىن پاك ـ پاكىز سۈپۈرۈپ تاشلاشنى نىيەت قىلغانىدى.

— بۇ مۇشەقەتلىك لەشكىرىي يۈرۈش رىيازىتىنى

ئۆزلىرىگە ئوخشاپ تاشلاپ بېرىپ، ئۆزۈم ئاستاندە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ راھەت كۆرۈشكە قانداقمۇ يۈزۈم چىدىسۇن؟ ئى قىبلە-گاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەسلىي مۇددىئاسىنى يوشۇ-رۇپ، ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ، — ھەر نە كۆرسەم ئالىيلە-رى بىلەن تەڭ كۆرۈشنى نىيەت قىلغانىمەن. ئاستانىنىڭ ئورۇن-باسار ئەمىرى خوجا سەرۋاز ئىشەنچلىك ساداقەتمەن مۇرىتىم-دۇر. ئاستانىنى شۇ كىشىگە تاپشۇرساق خاتىرجەم بولۇرمىز.

پىر ئۇستاز ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاستانىدىكى راھەتلىك تۇرمۇشتىن ۋاز كېچىپ، بۇ مۇشەققەتلىك لەشكىرىي يۈرۈشتە ئۆزىگە ھەمراھ بولۇشقا نىيەت باغلىغانلىقىدىن تەسىرلىنىپ سۆل-تان يولۋاسخانىنىڭ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى.

شۇ دەقىقىدە ئۇ دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخاننى ئەسلەۋاتاتتى. دادىسى نەۋرىلىرىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۇرۇپ ئوغلىنىڭ يۈرە-كىنى داغلاپ، كۆزلىرىدىن نادامەت ياشلىرىنى ئاققۇزغان بولسا، مۇنۇ شەپقەتلىك ئىشان پىر ئۇنىڭ جاراھەتلەنگەن يۈرىكىگە مەلھەم بولۇپ، ئاشۇ شەپقەتسىز دادىسىدىن چارە مېھرىبانلىقى، كۆيۈم-چانلىقى بىلەن تەسىرلەندۇرۇپ كۆزىدىن ھاياجان ياشلىرىنى ئاق-قۇزماقتا ئىدى.

يولۋاسخان ئاشۇ ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلتۇرۇلۇشىدە-كى بىردىنبىر سەۋەبكار، ھەقىقىي قاتىل، قان ـ قەرز ئىگىسە-نىڭ ئۆزى ئەۋلىيا دەپ چوقۇنۇپ سىزغان سىزىقىدىن چىقماي، پېشىدە ناماز ئوقۇپ يۈرگەن مۇشۇ ھىيلىگەر، ئىككى يۈزلىمىچى مۇناپىق ۋە ۋەھشىي جاللات ھىدايىتۇللا ئىشان ئىكەنلىكىنى بىل-مەيتتى، بۇنداق بولۇشىنى زىنھار خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى، بىلىپ قېلىشىمۇ مەڭگۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھەرقان-داق سۈيىقەستنىڭ ئىزىنى پۇختىلىق بىلەن پاك ـ پاكىز ئۆچۈ-رۈپ ئادەتلەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ سۈيىقەستلىك پاجىئەگە بىۋاستە قول تىققان ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ ساداقەتمەن مۇخلىس-

لىرى موللا ساقى بىلەن موللا ئەھمەتتىن باشقا مۇرىت - مۇخ-
لىسلىرىنى ئاللىقاچان ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەنىدى.

سۇلتان ئابدۇللاخاندا، شاھزادە يولۇاسخانىنىڭ ئىككى پەر-
زەنتىنىڭ قىساسى ۋە ئۆزىنىڭ شەخسىي ئۆچ - ئاداۋىتى بولسا،
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاتا قىساسى بار ئىدى. ئۇ ئاشۇ يىلى
قوش گۈمبەزدە دادىسى غوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ ئىشانىنى ئىسھاق-
يەچى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى
بىلسىمۇ، بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبكارى ئەينى ۋاقىتتا دادىسىنىڭ
سالىمىنى قوبۇل قىلماي، ئۇنى قەشقەرگە قايتىپ كېتىشكە مەج-
بۇرلىغان سۇلتان ئابدۇللاخان دەپ قارايتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ
شاھزادە يولۇاسخانىنى كۈشكۈرتۈپ، سەئىدىيە تەختىنى تارتىۋې-
لىشقا مۇۋەپپەق بولغان بولسىمۇ، سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ ھەج
قىلىش باھانىسى بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كېتىپ ئامان قالغان-
لىقىدىن كۆپ ھەسرەتلەندى. ھە دېگەندە يولۇاسخانىنىڭ يۈرەك
يارىسىنى تاتىلاپ، يۈرىكىدىكى دادىسىغا بولغان ئۆچمەنلىك ئۇز-
نىڭ ئۇستىگە ياغ چېچىپ، سېھىر - ئەپسۇنلىرى بىلەن بېشىنى
ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى دادىسىدىن قىساس ئېلىش ئۈچۈن، كەينىدىن
قاتىل ئەۋەتىپ، ئۆلتۈرۈشكە ھە دەپ كۈشكۈرتتى.

ئىككى پەرزەنتىنىڭ ھەسرەت پىراقىدا تەلۈنگە ئايلانغان
شاھزادە يولۇاسخان ئىشانىنىڭ ئاستىرتىن يول كۆرسىتىشى بىلەن
ئىككى نەپەر كاللا كېسەرنى نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن
ھىندىستانغا ماڭدۇردى. ئۇلار كېتىپ تولۇق ئۈچ ئاي بولغاندا
سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ كاللىسىنى خۇرجۇنغا سېلىپ ئەكەلدى.
دادىسىنىڭ تېنىدىن جۇدا بولغان كاللىسىنى كۆرۈپ، يولۇاسخان
بىردىنلا ئېسىنى تاپقاندەك بولدى - دە، پۈشايمان قىلىپ پەرياد
چەكتى ۋە ئالتۇنلۇق مازىرىغا دەپنە قىلدۇردى. ئەمما، بۇ پاجە-
ئەنىڭمۇ ئاساسلىق سەۋەبكارى ئاشۇ پىر بۈزرۈكى ھىدايىتۇللا
ئىشان ئىكەنلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىدى. تېخى ھىدايە-

تۇللا ئىشاننىڭ ساختا مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ بەرگەن تەسەللى-
لىرىدىن تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى، ئىشانغا بولغان ھۆر-
مەت، ئىخلاسى ھەسسىلەپ ئاشتى.

سۇلتان يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قارار
قىلغان كۈندە ئىككى تۈمەندىن ئارتۇق ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەر
بىلەن بىر تۈمەندىن ئارتۇق ئىشقىيەچى سوپى لەشكەرنى ئەگەش-
تۈرۈپ جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئاقسۇغا قاراپ دەبدەبە-
ئەسئەسە بىلەن يولغا چىقتى.

5

يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى جازا
يۈرۈشى قىلغۇچى ئۇچ تۈمەندىن ئارتۇق قوشۇننىڭ ئاقسۇغا يە-
قىنلاپ قالغانلىقىنى ئەھۋال بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئايغاقچە-
لىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان ئىسمائىلخان دەرھال ياۋغا تاقابىل
تۇرغۇچى بىر تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرلىرىنى ئاتلاندۇرۇپ، ئاق-
سۇ شەھىرىنىڭ سىرتىدىن ئەللىك چاقىرىم يىراقلىقتىكى سايدا
قارارگاھ قۇرۇپ تەق بولۇپ تۇردى.

شۇ كۈنى كۈن ئولتۇرۇشتىن ئاۋۋال يېتىپ كەلگەن يولۋاس-
خان قوشۇنىمۇ ئاقسۇ لەشكەرلىرى بىلەن بەش چاقىرىم ئارىلىق
قالدۇرۇپ توختىدى ـ دە، ئۆزقارارگاھ، چېدىر ـ بارگاھلىرىنى
جايلاشتۇردى. ئۇچ تۈمەندىن ئارتۇق خان لەشكىرى بۇ كۆزىيەتكۈ-
سىز ساينى تولۇق ئىگىلىگەنىدى. ئۆز قارارگاھىدىكى كۆزىتىش
مۇنارىسىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ياۋ قوشۇنىغا نەزەر تاشلىغان ئىس-
مائىلخان شۇنچە قاراپمۇ ياۋ قوشۇنىنىڭ ئاخىرقى چېتىگە كۆزى
يەتمەي ۋۇجۇدىنى غەم باستى. ئۇ ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ بۇنچىۋالا
كۆپلۈكىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

— نېمانچه كۆپ لەشكەرلەر بۇ، يولۋاسخان پۈتكۈل قوشۇنـ
نى باشلاپ كەلگەندەكلا قىلىدۇ، — دەپ ئاھ ئۇردى ئىسمائىلخان
بارگاھ ئالدىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆڭلىدىكىنى يوشۇر-
ماي. ئىسمائىلخاننىڭ ئۆڭى ئۆچكەن چىرايىنى كۆرۈپ مەخدۇمـ
زاده خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ قورقۇنچتىن چىرايى تاتىرىپ ئەرۋا-
ھى قېرىق گەز ئۇچتى. بېشىدا ھىدايىتۇللا ئىشان قىلىچ تەڭلەپ
تۇرغاندەك بىلىنىپ، ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر باستى، لەۋلىرى
تىترەپ، تىلى گەپكە كەلمەي، تەسۋى سىيرىۋاتقان قوللىرىمۇ
تۇزۇك قولاشماي، تىترەپ تۇرغان دېقماق بارماقلىرى تەسۋىسـ
نىڭ كەھرىۋا دانچىلىرىنى ئايرىيالماي قالدى.

— بۇنچە ئىزتىراپ چېكىپ سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ
جاسارىتىگە ھالاقىت يەتكۈزمىگەيلا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا
باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — جەڭدە يېڭىش ـ يېڭىلىش
بولۇپ تۇرىدۇ، ئەمما غەلىبە ـ نۇسرەتنى لەشكەرلەرنىڭ سانى
بەلگىلىيەلىشى ناتايىن.

— ئارى، — دەپ گەپكە لوقما سالدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم، — ئۇزاقى يىلى خان ئاتام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلـ
رىنىڭ پەرمانى بىلەن شاھزاده يولۋاسخانغا جازا يۈرۈشى قىلغانـ
دىمۇ ھىندىقۇش مىرزا جانابلىرى پەند ئىشلىتىپ، ئازغىنە لەشـ
كەر بىلەن نەچچە ھەسسە كۆپ ياۋ لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلغانـ
دى. شۇنداقمۇ، سەركەردە؟

— شۇنداق، — دېدى ئاشۇ قېتىملىق جەڭدە يەزەك قوشۇنـ
نىڭ سەركەردىسى بولغان شىرئەلى باھادىر مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، — جەڭ تەدبىرىنى پۈختا تۈز-
سەكلا ئۇزاق يول جاپاسى تارتىپ، ھېرىپ، چارچىغان بۇ لەشـ
كەرلەرنى مەغلۇپ قىلمىقىمىز تەس ئەمەس.

— ئەمىسە، ياخشى تەدبىرلىرى بولسا ئوتتۇرىغا قويۇشـ
مىلا، تەقسىرلىرىم، — دېدى تېخىچە ئەندىشىسى بېسىلمىغان

ئىسمائىلخان .

—هازىرلا ھۇجۇمغا ئۆتسەك قارامىلىق قىلغان بولىمىز، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان ھالدا، — گەرچە ياۋ لەشكەرلىرى ھېرىپ - چارچاپ كەتكەن بولسىمۇ، تېخى ئۇلارنىڭ جاسارىتى سۇنغىنى يوق. لېكىن، ھۇجۇمغا ئۆتمەي قاراپ تۇرساق ئۇلار بۇ يىر كېچە خاتىرجەم ئۇخلاپ ھاردۇق چىقىرىپ ماغدۇرىغا كېلىۋالىدۇ. مېنىڭچە، بۇگۈن كېچە ئۇلارغا ئارام بەرمىگىنىمىز ياخشى، — مىرزا باباقبەگ ئىسمائىلخانغا قاراپ گېپىنى داۋاملاش-تۇردى، — لەشكەرلىرىمىز كېچىچە ئاز دېگەندە بەش مەرتەم داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇنايلىرىنى چېلىپ، چۇقان - سۇرەن سېلىپ، ياۋ لەشكەرلىرىنى ئاقسۇ لەشكەرلىرى كېچىدىن پايدىلى-نىپ قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلغان ئوخشايدۇ، دېگەن تۇيغۇغا كەلتۇرۇپ، پاراكەندە قىلىپ، خاتىرجەم ئۇخلاپ ھاردۇق ئېلىۋې-لىشقا يول قويمىسۇن. بۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن: ياۋ لەشكەرلى-رىگە ۋەھىمە پەيدا قىلىپ، جاسارىتىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۇيقۇسىز قالدۇرۇپ جىسمانىي جەھەتتىن ھار-دۇرغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بۇگۈن كېچە ئۇچ نەپەر سەر-كەردە ھەربىرى مىڭدىن لەشكەر ئېلىپ، ياۋ لەشكەر گاھىنىڭ ئوڭ، سول ۋە ئارقا تەرىپىگە تۇيدۇرماي ئۆتۈپ بۆكتۇرمىدە تۇرسۇن. ئەتە ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن رەسمىي تۇتۇشقان ۋاقتى-مىزدا ئۇلارغا دۇمباق چېلىپ بەلگە بېرىمىز. ئۇلار دۇمباق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان تەڭلا ئاتلىنىپ، چۇقان - سۇرەن سې-لىپ ياۋغا تېگىش قىلغاي، ئەمما رەسمىي تۇتۇشماي، ياۋ لەش-كەرلىرى قوغلىسا قېچىپ، كەينىگە يانسا قوغلاپ، ئۇلارنىڭ ئۇرۇش سېپىنى پاراكەندە قىلىپ، ئەتراپىمىزدا بۆكتۇرمىدە قوي-غان نۇرغۇن ئاقسۇ لەشكەرلىرى بار ئوخشايدۇ، دېگەن گۇمانغا كەلتۇرگەي. مەن مۇشۇ پاراكەندىچىلىكتىن پايدىلىنىپ، ياۋ قو-شۇنى ئارىسىغا كىرىپ، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنى ئالىي-

لىرىغا ئەل قىلدۇرۇپ كەلگەيمەن. مۇشۇ تەدبىر بىلەن تۇنجى جەڭدىلا ياۋ قوشۇننىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرالىساق كېيىنكى ئىشلاردىن غەم يېمەسەكمۇ بولىدۇ.

بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ، ئىسمائىلخاننىڭ چىرايىغا سۇس قان يۈگۈردى.

— ئول ئاستانە مۇھەپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى لەشكەرلەر ئۆزلىرىگە ئەگەشمەي قويسىچۇ، تەقسىرىم، — دەدى تېخىچىلا قورقۇنچسى بېسىلمىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللاخان ئىشان.

— مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى خاتىرجەم بولغاي، — دەدى مىرزا باباقبەگ ئىشەنچ بىلەن، — مەن ئۆزۈن يىل ئاشۇ لەشكەرلەر بىلەن بىللە بولدۇم، ئۇلار مېنى ناھايىتىمۇ ئوبدان چۈشىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ماڭا بولغان چەكسىز ساداقىتىدىن ئەنسىرەپلا، شاھزادە يولۋاسخان مېنىڭ ئەرزىمەس كاللامنى ئېلىشقا پېتىنالمىغان.

كېچىچە ئۇدا بەش قېتىم ئاقسۇ قوشۇنى قارارگاھىدىن ياڭىرىغان داقا ـ دۇمباق، ناغرا ـ سۇناي، چۇقان ـ سۇرەن ساداسى ھېرىپ هالىدىن كەتكەن يولۋاسخان قوشۇننىڭ شېرىن ئۇيقۇسىنى بەش قېتىم بۇزۇپ، قاتتىق ۋەھىمگە سالدى. ئۇلار ئاقسۇ لەشكەرلىرى كېچە قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، قارارگاھىمىزغا باسقىن قىلىپ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ چاچراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، قورال ـ ياراغلىرىنى ئېلىپ تەق بولغاندا داقا ـ دۇمباق، چۇقان ـ سۇرەن سادالىرى بىردىنلا بېسىلىپ قالاتتى. ھېچ ئىش يوقلۇقىنى بىلىپ قايتىدىن ئورۇنلىرىغا كىرىپ يېتىپ كۆزلىرى ئەمدىلا ئۇيقۇغا ئىلىنسا يەنە چۇقان ـ سۇرەن سادالىرى كۆتۈرۈلەتتى.

— ئاقسۇ قوشۇننىڭ تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلماقچى بولغانلىقى ئېنىق، — دەدى يولۋاسخان دەككە ـ دۈككىدە تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

— ئەمسە ئول مۇرتەتلەر چۇقان - سۇرەن سالىدۇيۇ نې-مىشقا باستۇرۇپ كەلمەيدۇ. بۇنىڭ بائىسى نېمەدۇر، قىبلىگا-ھىم؟ — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچ ئىشقا ئەقلى يەتمەي.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ يوشۇرۇن قەستلەپ ئادەم ئۆلتۇرۇش ۋە باشقا ئىشلارغا ھىيلە - مىكىر بىلەن تولغان كاللىسى بەك ئىشلىگىنى بىلەن لەشكىرى ئىشلاردىن، جەڭ تەدبىرلىرىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

— ئۇلار بىزنى مۇشۇنداق تەكرار پاراكەندىچىلىككە سېلىش ئارقىلىق، ياۋ قۇرۇق نەرە تارتقىنى بىلەن باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنالمايدۇ دېگەن تۇيغۇغا كەلتۇرۇپ، بىخۇد تۇرغان ۋاقتىمىز-دىن پايدىلىنىپ، ئاندىن ھۇجۇم قىلماقچى، يالغانىنىڭ ئاخىرى راستقا، راستىنىڭ ئاخىرى يالغانغا ئايلىنۇر. ئۇلارنىڭ بۇ ھىيلە-سىنى باشقىلار بىلمىگىنى بىلەن مەندىن يوشۇرۇپ بولالمايدۇ، جانابىي قۇتبىل ئەقتابىم.

— دانىشمەنلىكلىرىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، خان ئالىيلە-رى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خاتىرجەم بولۇپ، — ئەمىسە تېزرەك بىر تەدبىر قوللانغايلا.

— ياتىشبەگ! — دەپ توۋلىدى يولۋاسخان مۇگدەپ ئولتۇر-غان كوسا ئەمىرگە زەردە بىلەن قاراپ، — مۇگدەپ ئولتۇرماي دەرھال ھەرقايسى قارارگاھلاردىكى سەركەردىلەرگە پەرمان يەت-كۇزسىلە. بۇگۇن كېچە بىرمۇ لەشكەرنىڭ ئۇخلىشىغا رۇخسەت يوق. بارلىق سەركەردە - سەرۋازلار قورال - ياراغلىرىنى تەق قىلىپ، جەڭگە ھازىر بولۇپ تۇرسۇن. كىمكى پەرمانغا خىلاپلىق قىلسا كاللىسى ئېلىنىدۇ. مۇگدەپ قالغانلارمۇ بۇنىڭ ئىچىدە.

كېچىچە ئۆرە ئولتۇرغان خان لەشكەرلىرىنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن قان قۇيغاندەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ تۇرقى تولىمۇ روھسىز بولۇپ، توختىماي قۇرۇق ئەسنىشەتتى. ئۇلار بامدات نامىزىنىمۇ روھسىز ئوقۇشتى. سەجدىگە باش قوي-

غان پېتىچە خورەككە چۈشۈپ كەتكەنلەرنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق ئىدى. بۇ ھالەت يولۇاسخانىنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىۋەتكەندى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىسمائىلخانىنىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىش دامىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى شۇ چاغدىلا ھېس قىلدى - دە، غەزەپتىن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى. ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن لەشكەرلىرىنى بىر كېچە ئارام ئالدۇرۇشنى ئويلاپ، تۇنۇگۈن كەچتە ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچراشقان ھامان جەڭگە چىقمىغانلىقىدىن كۆپ ئەپسۇسلاندى. بەربىر ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ئارام ئالالمىغانىدى.

ناشتىدىن كېيىن ئۆز قارارگاھلىرىدىن ئىككى چاقىرىم ئىلگىرىلەپ سەپ تۈزگەن ئۇچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ ئۇيقۇغا ئەسىر بولۇپ، توختىماي بەس - بەستە ئەسنەشلىرىدىن بۇ سايىنىڭ ئاسمىنىدا غەلىتە بىر سادا پەيدا بولغانىدى.

— لەشكەرلەرنىڭ بۇ ھالىتى بىلەن قانداقمۇ ئۇتۇقلۇق جەڭ قىلغىلى بولۇر، — دېدى يولۇاسخان ئىلاجسىز قالغان ھالدا بېشى قېتىپ.

— ئۇنداق بولسا بۇگۈن چىقمايلى، كۈندۈزدە ياۋ لەشكەرلىرى تۈيۇقسىز باسقىن قىلىشقا پېتىنالماس. لەشكەرلەر بولسا بىر ئۇخلاپ ئەسلىگە كېلىۋالغاي.

— ئۇنداق قىلىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ، پىرىم، — دېدى يولۇاسخان ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — بىزنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىمىز چەكلىك. ئۇچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەر مۇشۇنداق جەڭ قىلماي يېتىپ يەۋېرىدىغان بولسا، تاغمۇ توشۇمايدۇ. چاقماق تېزلىكىدە جەڭ قىلىپ، ئاقسۇنى پەتھ قىلمايدىغان بولساق، ئوزۇق - تۈلۈك مەسلىسىمۇ بېشىمىزغا زور بىر بالا بولىدۇ. قورساقتىن ئىبارەت بۇ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرماق ئالدىمىزدا تۇرغان ياۋۇز دۈشمەنگە تاقابىل تۇرماقتىنمۇ بەسى مۇشكۈل.

— ئۇنداقتا لەشكەرلەرنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇپ، جاسارەتىنى ئۇرغۇتۇشنىڭ ئامالىنى مەن قىلاي، — دېدى ھىدايەتۇللا ئىشان كۆڭلىگە بىر پىلاننى پۈكۈپ.

ئاقسۇ لەشكەرلىرى ئۆز قارارگاھلىرىدىن ئىككى چاقىرىم ئىلگىرىلەپ، سەپ تۈزۈپ بولغۇچە، يولۋاسخان قوشۇنىنىڭ سەپ-چىدىن كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما سادالىرى پەلەككە يەتتى. سوپى لەشكەرلەر بىلەن خان لەشكەرلىرىدىن تۈزۈلگەن بىرلەشمە قوشۇن قوللىرىدا جەڭ قوراللىرىنى مەھكەم تۇتقىنىچە «ھۆم ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!» دېيىشىپ جەررە سېلىشقىنىچە، يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ ھەرە تارتىشماق (ساما) ئۇسسۇلى ئويناشقا باشلىدى. ھەربىر توپتىن ئىككى - ئۈچ ھاپىز بىر يەرگە كېلىۋېلىپ، ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ بېرىپ ھۆكمەت ئوقۇشاتتى. باشقا لەشكەرلەر بۇنىڭغا جور بولۇپ، پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن جەررە سېلىشاتتى، يەرگە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسىشەتتى.

جانىڭ قىينىپ، زوقۇم چاينىپ ئاشىق بولغىن،
ياشىڭ تۆكۈپ، كۆزۈڭ سۇلاپ شادىق بولغىن.
ئاندىن كېيىن دەرگاھىغا لايىق بولغىن،
جانىڭ بەرسەڭ، رەھىم ئەيلىسە جانان بولۇر.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇي ئاللاھ ھۆم!
.....
تەۋبە قىلىپ ھەققە يانغان ئاشىقلارغا
بېھىشت ئىچرە تۆرت ئېرىقتا شەربەتى بار.
تەۋبە قىلماي، ھەققە يانمىغان غاپىللارغا
تار لەھەدتە قاتتىق ئازاب، ھەسرەتى بار.①

① ②بۇلار كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

هۆم ئاللاھ هۆم - هۆم!
هۇۋۈی ئاللاھ هۆم!

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ لەشكەرلەرنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇپ، ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن تۇزگەن بۇ «جەررە - ساما» تەدبىرى تېزلا ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى. لەشكەرلەر جەررە سېلىپ توۋلاشقىنىچە روھلىنىپ كېتىپ باراتتى. يەرگە گۈلۈپلىتىپ دەسسەشلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق شور - بوغۇناقلار كۆزلىرىگە، ئېغىز - بۇرۇنلىرىغا كىرىپ ئېچىشتۇرۇپ، چۈشكۈرتۈپ، ئۈيقۇلىرىنى قاچۇرۇۋەتكەنىدى. ئۈچ تۈمەندىن ئارتۇق لەشكەرنىڭ بىرلىكتە توۋلىغان جەررە - ساما ساداللىرىدىن پۈتكۈل ساي تىترەپ، تاغۇ تاشلار ھەيۋەتلىك ئەكس ساداسى قايتۇراتتى.

قىيامەتنىڭ بىر كۈنى ئەللىك مىڭ يىلچە بولۇر،
بۇ دۇنيانى سانىچە يىل، قانچە يىل بولۇر.
قىيامەت كۈنى يەتمىش يىل ئوتتا قالۇر،
تۆۋە قىلغان قۇللار كۆپەيمەس مۆھلەتى بار.②
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۈی ئاللاھ، ھۆم!

مانا ئەمدى ئاقسۇ لەشكەرلىرى بۇ ۋەھىمىلىك جەررە - سامادىن ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئىسمائىلخانمۇ ئات ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇرغىنى بىلەن ئىچىدە مۇزلاپ كېتىپ باراتتى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا، ئات ئۈستىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ كۈلكىگە قالماسلىق ئۈچۈن ئېگەرنىڭ قۇش بېشىنى ئىككى قولى بىلەن مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى.
— جەررە - ساما سېلىپ، تېرىسىگە سىغماي قالغىنىنى كۆرمەمدىغان، بۇ ساينى خانىقا كۆرۈپ قالدىمۇ ئۇلار. ھېلى

كۆرىدۇ تېخى بۇ ساينىڭ خانىقا ئەمەس، قەبرىگاھ ئىكەنلە-
كىنى،— دېدى ئىسمائىلخاننىڭ قېشىدا ئەينى يىلى سۈلتان
ئابدۇللاخان سوۋغا قىلغان ھېلىقى «قارا تۇلپار» غا مىنىۋالغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەنستىمىگەن ھالدا، — قاراپ تۇرسە-
لا، خان ئاتا، مەن ئۇلارنىڭ بۇ جەررە - ساماسىنى ھازىرلا
توختىتىمەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى - دە، كۆن ئوقداد-
دىن بىر تال ساداقنى ئېلىپ ياغا سالدى - دە، ئېتىنى يەڭگىل
بىقىندىدى. شۇ ھامان قارا تۇلپار ياۋ لەشكەرلىرى سېپىگە ئوق-
تەك ئۇچتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ياۋ سېپىگە قىرىق -
ئەللىك قەدەم ئارلىق قالغاندا، سەپنىڭ ئالدىدىكى ئات ئۈستىدە
بەخىرامان ئولتۇرغىنىچە جەررە - ساماغا ماسلىشىپ بېشىنى
ئالدى - كەينىگە گىلدىڭلىتىپ تۇرغان سەركەردىنىڭ كۆزىنى
نىشانلاپ يانىڭ كىرىچىنى قويۇۋەتتى. ۋىڭگىلداپ ئۇچۇپ بارغان
ساداق بىخەستە تۇرغان سەركەردىنىڭ نەق سول كۆزىگە بېرىپ
قادالدى، ھېلىقى سەركەردە يارىلانغان شىرەڭ دەھشەتلىك ھۆر-
كىرەپ ئات ئۈستىدىن موللاق ئېتىپ يىقىلدى. شۇ ھامان ياۋ
لەشكەرلىرىنىڭ سېپى قالايمىقانلاشتى. پەلەكنى قۇچقان
جەررە - ساما سادالىرى باش تەرەپتىن پەسىيىپ بارغىنىچە
ئاستا - ئاستا تۆۋەنلىدى، كېيىن پۈتۈنلەي ئۆچتى.

ئىسمائىلخان يېنىغا چاقماق تېزلىكىدە قايتىپ كېلگەن جە-
يەن قىزى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ كارامىتىگە ھەم
ھەيران بولدى، ھەم قايىل بولدى. مەلىكىنىڭ بۇ باھادىرلىقىنى
ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئاقسۇ قوشۇنلىرى باركاللا ئېيتىشتى.
جەررە ساداسىدىن ۋۇجۇدىنى قاپلىۋالغان ۋەھىمە تارقىلىپ،
سۈرەن - چۇقان سېلىشىپ نەرە تارتىشقا باشلىدى.

ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرىنىڭ ئوقياچىلىرى بىر - بىرىگە
قارىتىپ بىر پەس ئوقيا ئېتىشتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەر-

لىرى قالقانلىرى بىلەن يا ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىشتى.

سۇلتان يولۋاسخان لەشكەرلىرىنى ئوقيا ئېتىشتىن توختىتىپ، سەركەردىلىرىنى باشلاپ ئالدىغا يۈز قەدەم ئىلگىرىلەپ توختىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى جەڭ كىيىملىرى كىيىشكەن بولۇپ، پولات دۇبۇلغىلىرىنىڭ قۇببىلىرى قۇياش نۇرىدا ژال - ژۇل قىلىپ كۆز چاقاتتى.

بېشىغا ئاق سەللە ئوراپ، ئاق يەكتەك كىيىپ، ئاق تۇلپار-غا مىنىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۆلەتلىك تۇرقى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ ھېلىھەم ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى توختىماي سىيرىيتتى. لەۋلىرى خۇددى ئەپ-سۇن ئوقۇۋاتقاندەك توختىماي مىدىرلايتتى. بۇلارنىڭ دەل ئوتتۇ-رىسىدا تۇرغان يولۋاسخان بېشىدىكى ئالتۇن دۇبۇلغا ئۈچىسىدىكى زەرباب شاھانە لىباس بىلەن خۇددى ئالتۇن ئۈزۈكىنىڭ ياقۇت كۆزىدەك ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى تۇغ-چى لەشكەرلەر كۆتۈرۈۋالغان يۈزلىگەن تۇغ - ئەلەملەر كۆكتە ھەيۋەتلىك لەپىلدەيتتى.

ئىسمائىلخانمۇ سەركەردىلىرىنى باشلاپ يولۋاسخان بىلەن يۈز قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خې-نىمنىڭ بايا كۆرسەتكەن باھادىرلىقى بىلەن ئۇنىڭ ژۇجۇدىدىكى ژەھمە پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتكەن بولۇپ، ئات ئۈستىدە تولىمۇ مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئىسمائىلخانىنىڭ دۇبۇلغا - ساۋۇت كې-يىپ، تولۇق قوراللانغان سەركەردىلىرى ئارىسىدا ژۇجۇدىدىكى ژەھمىسى تېخىچە بېسىلمىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇراپ، جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قا-چىدىغاندەك ئەلپازدا تۇگۇلۇپ ئولتۇراتتى. كۆزىنى ياۋ لەشكەر-لىرىگە ئەمەس، ئېتىنىڭ بېشىغا تىكىۋالغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى مۆھتەرەم تاغا، — دەپ ئات ئۈستىدىلا ئىسمائىلخانغا سالام بەردى يولۋاسخان، — ئەھۋاللىرى

ياخشىمۇ؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، شاھزادەم، — دېدى ئىسمائىلخان. مۇ سالامنى ئىلىك ئېلىپ، يولۋاسخاننى خان ئالىيلىرى دەپ ئاتىماستىن، — بۇنچە ھەرەج تارتىپ ئاقسۇ دىيارىغا قەدەم كەلتۈرۈشلىرىنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

— تەشۋىشلەنمىگەيلا، تاغا، — دېدى يولۋاسخان ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ، — ئاقسۇ دىيارىغا قەدەم كەلتۈرۈشۈمنىڭ بائىسى شۇكى، بىرىنچىدىن، سىزكى قېرىنداشىم بولمىش ئاغائى بۇزرۇكقا سالام بېرىش؛ ئىككىنچىدىن، تەسەررۇپ زېمىنىم بولمىش بول ئاقسۇ ھۇدۇتلۇقىنى كۆزدىن كەچۈرۈش. بۇنىڭدىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر.

يولۋاسخان ئۆزىنىڭ خاقانلىق ئورنىنى پەش قىلىش ئارقىلىق ئىسمائىلخانغا ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى بىر يۇرتنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىۋاتاتتى.

— مېھماندارچىلىققا كەلدىم دېگىنىڭىز بىلەن ئارقىڭىزدا قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان تۇمەنلىگەن لەشكەرلىرىڭىز تۇرسا، نېچۇن تەشۋىشلەنمىگەيمەن، شاھزادەم.

— بۇ لەشكەرلەر سىزگە قىلچىلىك زەرەر يەتكۈزمىگەي، تاغا، ـ دېدى يولۋاسخان، — پەقەت سىزنىڭ ھامىيلىقىڭىزغا ئېرىشكەن ئەھلى سۇلۇكىمىزنىڭ ئەشەددىي دۇشمىنى مۇرتەت خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن خانلىقىمىزنىڭ ئاسىيسى ئەمىر مىرزا باباقبەگ قاتارلىق مۇناپىق، ساتقۇن ئەمىرلەرنى تاپشۇرۇپ بەرىسىڭىزلا لەشكەرلىرىم ئاستانىگە قايتىدۇ. سىزمۇ بۇ ھۇدۇتلۇقتا خاتىرجەم نائىب ۋە ئەمىرلىكتە قېلىۋېرىسىز...

— بولدى بەس! — دەپ ۋارقىرىدى ئىسمائىلخان، — تولا ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ، شاھزادەم. كىمنىڭ خانلىقىمىزنىڭ ئاسىيسى ئىكەنلىكىنى مەن ئوبدان بىلىمەن. ئەسلىدە خانلىق سەلتەنىتى ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخاندىن كېيىن، بابائى بۇزرۇك

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم بويىچە، خانىمىڭ چوڭ ئىنىسى بولمىش ماڭا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما، ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخان بۇ ئۇدۇمنى بۇزۇپ، ئۆز پۇشتى بولمىش چوڭ ئوغلى بولغان سىز شاھزادىگە تەختىنى ئۆتۈنۈپ بېرىش نىيىتىدە ۋەلىئەھدلىك يارلىقىنى ماڭا ئەمەس سىزگە چۈشۈردى. بىز ئىنىلىرىنى دۇشمەن قاتارىدا كۆرۈپ، ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈش مەقسىتىدە ياقا يۇرتلارغا ئەۋەتىۋەتتى. خۇدانىڭ بۇيرۇغىنى شۇ ئوخشايدۇ دەپ، بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق. ئەمما، سىز تەختتە ئولتۇرۇشقا ئالدىراپ، پوستىڭىزغا كىرىۋالغان بىر قىسىم سۇخەنچى، قارا يۇز، ناشۇكۇر مۇناپىقلارنىڭ كۆشكۈرتىشى بىلەن ئۆز ئاتىڭىزغا چاپقۇن قىلدىڭىز، ھەتتا ھەددىڭىزدىن ئېشىپ ئاستانىگە لەشكەر تارتتىڭىز. ئاتا نەسىھەتىگە قۇلاق سالماي ياتلارنىڭ گېپىگە كىرىدىڭىز، ئاخىرىدا ئۆز قېرىندىشىڭىز بولمىش سۇلتان ئابدۇمۇمىن خان شاھزادىنى ئۆلتۈرۈپ تەختنى تارتىۋالدىڭىز. ئەسلىدە مۇشۇنىڭ بىلەنلا بولدى قىلسىڭىز ياخشى بولاتتى. ئەمما، خانلىق قانۇن - جاساقلارغا ئۆز بېشىمچىلىك بىلەن تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، سۇلۇك تەرغىباتى ۋە سۇلۇك تەقىبى ئېلىپ باردىڭىز. مۇشۇ سەۋەبتىن نۇرغۇن بىگۇناھ، ئاددىي ئاۋام رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈرۈلدى، خانىۋەيران بولدى. ئەل - يۇرت ئازاب دېگىزىدا قالدى. ئاتا كۆرگەن تەۋەررۇك ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتىشتە يوق ئۇلارغا ئاسىي دېگەن بوھتاننى چاپلاپ كاللىسىنى ئالدىڭىز، خورلىدىڭىز، مانا ئەمدى نومۇس قىلماي مەندەك ئاتا يوللۇق تاغىڭىزنى جازالماق بولۇپ لەشكەر تارتىپ كېلىپسىز. ئېيتىڭا، ھەممە نىيەت - ئىقبالىڭىز ئوپئوچۇق تۇرسا، ئاۋارە بولۇپ يوشۇرۇشىڭىز نەھاجەت. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىزدەك بىر ئاتا قاتىلىدىن قانداقمۇ ۋاپا كۈتكىلى بولسۇن.

— سىزنىڭ ئاشۇ ئاسىي مۇرتەتلەر ئازدۇرۇپ كېتىپتۇ،

تاغا، — دېدى يولۋاسخان گەپ يورغىلىتىپ، — شۇ تاپتا سىزگە يۇرەك - باغرىمنى يېرىپ كۆرسەتسەممۇ بەھۇدە ئاۋارە بولىدىغان ئوخشايمەن. سىزگە ئەڭ ئاخىرقى مەسلىھەتىم شۇكى، ئاقسۇددۇكى ئاۋام - رەئىيەتنى بالا - قازادىن ساقلاپ قالاي، بۇ ھۇدۇتۇلۇقتا ئىززىتىم بىلەن يۇرتدارچىلىق قىلاي، دېسىڭىز، ھېلىقى مۇرتەت ئاسىيلارنى ئۆز قولىڭىز بىلەن باغلاپ ماڭا تاپشۇرۇڭ. قالدى ئىشلار سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزچە بولسۇن.

— مېنىڭمۇ شۇنداق قىلغۇم بار. ئەمما، باشقىلار ئۇنىماسمىكىن، — دېدى ئىسمائىلخان يولۋاسخاننى قەستەن كولدۇرلىتىپ.

— كىمكەن ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزگە كىرمەيدىغان؟

— ئەنە ئاۋۇ باھادىرلار، — دېدى ئىسمائىلخان مەسخىرىلىك كۈلگىنىچە ئارقىسىدىكى لەشكەرلەرنى كۆرسىتىپ.

يولۋاسخان تاغىسىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ غەزەپتىن تىترىدى، چىشلىرى غۇچۇرلىدى.

— مەيلى ئەمىسە، ھۆرمەت قىلمىدى دەپ مەندىن رەنجىمەگەيسىز، — يولۋاسخان شۇنداق دېدى - دە، ئارقىسىغا قاراپ قامچىسىنى شىلتىدى، — قېنى سەركەردە، لەشكەرلىرىم، بۇ ئاسىي مۇرتەتلەرنى رەھىم قىلماي قىرىڭلار.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر - بىرىگە قاراپ شىددەت بىلەن تاشلاندى. قىلىچلار نەق بويۇننى نىشانلاپ چېپىلدى. نەيزىلەر دەل يۈرەكنى نىشانلاپ سانجىلدى. جەڭ قوراللىرىنىڭ بىر - بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن چىققان جاڭ - جۇڭ، جاراق - جۇرۇق سادالىرى بىلەن تىغ زەربىسىدىن ئېچىنىشلىق ناله قىلغان لەشكەرلەرنىڭ ناله - پەريادى پۈتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

شۇ ئەسنادا ئىسمائىلخان قوشۇنىدىن جەڭ دۇمباقلىرى گۈمبۈرلەپ، بۆكتۇرمىدىكى لەشكەرلەرگە بەلگە بەردى، شۇ ھا-

مان يولۇاسخان قوشۇننىڭ ئوڭ - سول ۋە ئارقا تەرىپىدىن ئۇچ توپ لەشكەرلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىغا قۇرۇق شاخلارنى سۆرەتتىپ، سايدا قويۇق توپا - تۈمان پەيدا قىلغىنىچە ياۋ قوشۇنىغا ھۇجۇم باشلىدى. ئاسمان - پەلەككە كۆتۈرۈلگەن توپا - تۈمان ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان لەشكەرلەرنىڭ سانىنى بىلەلمىگەن يولۇاسخان لەشكەرلىرى ساراسىمگە چۈشتى، جەڭ سېپى بۇزۇلدى. ئۇلار يا ئالدىدىكى ياۋغا تاقابىل تۇرۇشنى، يا كەينىدىن كەلگەن دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىشنى بىلەلمەي گاڭگىرىدى، جاساراتى سۇسلاشتى.

بىر توپ قورۇقچى لەشكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يولۇاسخان لەشكەرلىرىنىڭ سېپىگە باستۇرۇپ كىرگەن مىرزاباباقبەگ ئاۋازىنىڭ بارچە توۋلىماقتا ئىدى:

— ئى ئاستانىنىڭ باھادىر ئارسلانلىرى، مەن سىلەرنىڭ ئەمىرىڭلار مىرزا باباقبەگ بولۇرمەن. ئەدلۇ ئادالەتنى ياقلايدىغانلار ماڭا ئەگىشىڭلار. تەخت ئوغرىسى يولۇاسخانغا ئەگىشىپ بىھۇدە قان تۆكمەڭلار. بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تىنچلىقىنى قوغداشنى خالايدىغانلار مەن بىلەن يۈرۈڭلار. ئى ئاستانىنىڭ باھادىر ئارسلانلىرى، مەن سىلەرنىڭ ئەمىرىڭلار مىرزا باباقبەگ بولۇرمەن ...

مىرزا باباقبەگنى كۆرۈپ تونۇغانلار، ئاۋازىنى ئاڭلاپ پەرق ئەتكەنلەر دەرھال ئەتراپىدىكى سەپداشلىرىغا خەۋەر يەتكۈزۈپ، مىرزا باباقبەگنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى - دە، نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى كەينىگە قاراتتى.

جەڭ سېپىنىڭ قالايمىقانلىشىپ كەتكىنىنى، لەشكەرلەرنىڭ جاساراتىنىڭ سۇسلاپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن يولۇاسخان ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ لەشكەرلىرىگە ئۆز قارارگاھلىرىغا چېكىنىشكە پەرمان چۈشۈردى.

يولۇاسخان لەشكەرلىرىنىڭ چېكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ،

ئىسمائىلخانمۇ لەشكەرلىرىگە جەڭنى توختىتىشقا بۇيرۇق بەردى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىلىپ بېرىلغان شىددەتلىك مەيدان ئۇرۇشىدا يولۋاسخاننىڭ ئۇيقۇسىزلىق، سەپەر ھاردۇقى چىرمىۋالغان لەشكەرلىرىدىن ئۇچ مىڭدىن ئارتۇقى جېنىدىن جۇدا بولغانىدى. ئۇچ مىڭغا يېقىن لەشكىرى ئېغىر جاراھەتلەنگەنىدى. مىرزا باباقبەگكە ئەگىشىپ، ئىسمائىلخانغا ئۆتۈپ كەتكەنلەرنىڭ سانىمۇ بەش مىڭدىن ئاشقانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك قىرىلىپ كەتكەنىدى. ئىسمائىلخان قوشۇنىدىنمۇ مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر ئۆلگەن، ئىككى مىڭغا يېقىن لەشكەر ئېغىر يارىلانغانىدى.

يولۋاسخان لەشكەرلىرىگە يەتكەن بۇ ئېغىر تالاپەتتىن ۋە ئاستانە مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ قىلغان ئاسىيلىقىدىن قاتتىق غەمگە پاتتى. بارگاھى ئالدىغا يوقلاپ كەلگەن پىر ئۇستازى ھىدايىتۇللا ئىشانغىمۇ قاپقىنى تۇرۇپ چىراي ئاچمىدى.

6

— بارلىق قارارگاھلارغا پەرمان، — دېدى يولۋاسخان قورقۇپ تىترەپ تۇرغان ياتىشبېگىگە قاراپ، — لەشكەرلەر قورسىقىنى توقلىۋالغاندىن كېيىن پىشىن، ئەسىر نامازلىرىنى ئوقۇماي، قېنىپ ئۇخلىۋالسۇن.

يولۋاسخاننىڭ بۇ غەلىتە پەرمانى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى تەئەججۇپكە سالدى. «پىشىن، ئەسىر نامازلىرىنى ئوقۇمىسۇن دېگىنى قانداق گەپ ئۆزى. بۇمۇ لەشكىرىي تەدبىرمىدۇر. بۇنداق ۋاقىتتا نامازنى قازا قىلىش ئەمەس، بەلكىم ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئۆتەپ، ئاللاتائالادىن غەلىبە ـ نۇسرەت ئاتا قىلىشنى تىلەش كېرەك ئىدىغۇ ...»

يولۇاسخان سەيخانىسىغا تولدۇرۇپ نەشە سېلىنغان، دەستە-سىگە قىممەت باھالىق رەڭدار تاشلاردىن كۆز قويۇپ نەقىشلەنگەن چىرايلىق چىلىمنى خۇمارلىق بىرنەچچىنى شورىۋەتكەندىن كې-يىن ھىدايىتۇللا ئىشانغا تەڭلىدى.

— چېكىپ قويسىلا، پىرىم، ھاردۇقنى ئالىدۇ.

ئىشان گەپ - سۆزسىز چىلىمنى قولىغا ئالدى - دە، خۇددى دەم تارتىپ كەتمەكچى بولغاندەك، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن شورىۋىدى، ئېغىز - بۇرۇنلىرىدىن يەڭدەك كۆكۈچ تۈتۈن تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ چىقتى. بارگاھى ئالىيدىكى ئىككى مەھرەم ئۇلارنىڭ پۈت - قوللىرىنى يۇمشاق تۇتۇۋاتاتتى.

— لەشكەرلەرنى ناماز ئوقۇشقىمۇ قويماي ئۇخلاشقا پەرمان بەردىلە، ئانھەزرىتىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىدىكى تۇگۈچنى يېشىشقا تىرىشىپ، — دېمىسىمۇ ئۇلار بەك چارچاپ كەتتى، ئارام ئالمىسىمۇ بولماس. ئەمما، ياۋ لەشكەرلىرى بۇر-نىمىزنىڭ تېگىدىلا تۇرۇپتۇ. تۇنجى جەڭدە نۇسرەت ئۇلارغا يۇز-لەندى. ئالمادىس ئۇلار قارىنىنى توقلىۋالغاندىن كېيىن، غەلە-بىسىگە تەمەننا قويۇپ قارارگاھىمىزغە باستۇرۇپ كېلىپ قالسا...

— خاتىرجەم بولسىلا، بۇزرۇكۋارىم، — دېدى يولۇاسخان ئىشاننىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تارتىۋېلىپ، — ئۇلارمۇ ھاردى، چارچىدى. لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سالىدۇ، ئەڭ تېز كەلگەندىمۇ خۇپتەندىن بۇرۇن قارارگاھىمىزغا تېگىش قىلالمايدۇ.

مەھرەملەر داستىخان سېلىپ داستىخان ئۇستىنى دۇملەپ پىشۇرغان قوزا گۆشى، باچكا كاۋىپى، بادام - ياڭاق مېغىزى ۋە ياغلىق توقاچ بىلەن كۆمۈۋەتتى.

— شاراب كەلتۇرۈڭلار، — دېدى يولۇاسخان قاپقىنى

تۇرۇپ. شۇ هامان مەھرەملەر داستىخانغا ئىككى خۇمرا شاراب بىلەن ئىككى كۇموش كاسا كەلتۇردى ـ دە، كاسىغا لىقلاپ شاراب قۇيدى.

— قېنى ئالسىلا، بۇزرۇكۇارىم. شاراب ئىچكەچ قورساقنى راسا بىر ئەستەرلەيلى، — دېدى يولۇاسخان باچكا كاۋىپىنى ئىشىتمها بىلەن يېگەچ. ھىدايىتۇللا ئىشان يولۇاسخان بىلەن پات ـ پات شارابىازلىق قىلىپ ئۇلپەتلىشەتتى. شەرىئەت ئەھكاملىرىغا قاتتىق رىئايە قىلىپ ئادەتلەنگەن ئاددىي خەلق، ئىسلام ئەقىدىسىدە ھارام دەپ چەكلەنگەن شارابنى ئىچىش تۇگۇل، شاراب ئىچىلىگەن قاچىلاردىمۇ تاماق يېيىشنى قاتتىق گۇناھ، دەپ بىلەتتى. دىن پېشۋاسى، سۇلۇك يولباشچىسى، ئەۋلىيا، قۇتبىل ـ ئەقتاب، سۇلتانۇل ـ مۇھەققىقىن، ۋەلىيۇللا دەپ قاتتىق چوقۇنىدىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ كۇن ئاتلاپ شارابخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى زىنھار بىلمەيتتى، ھەتتا خىيالىغىمۇ كەلتۇرمەيتتى. يۇمشاق قوزا گۆشى، تەملىك ۋە قۇۋۇەتلىك باچكا كاۋىپىنى تويغۇچە يەپ، شارابنى قانغۇچە ئىچكەن ھىدايىتۇللا ئىشان خېلى ئوبدان كەيپ بولغان بولۇپ، مۇگدەشكە باشلىغانىدى.

— قانداق، ئەمدى بىرئاز ئارام ئېلىۋالاملا، بۇزرۇكۇارىم، — دېدى يولۇاسخان ھىدايىتۇللا ئىشاننى يەڭگىل نوقۇپ.

ئىشان چۆچۇپ بېشىنى كۆتۇردى ـ دە: «خوش، شۇنداق قىلايلى» دېگىنىچە ئورنىدىن قوزغالدى ۋە شاراب كەيپىدە ئەلەڭ ـ سەلەڭ دەسسىگىنىچە ئۆزىنىڭ خاس چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا كۇن ئولتۇرغان بولۇپ، زېمىنغا تۇن پەردىسى يېيىلىشقا باشلىغانىدى.

7

بارگاهی ئالىيغا يېغىلغان ئىسمائىلخانىڭ بارلىق سەركەر-دىلىرى غەلىبە تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى.

— ئەمىر مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ بۇ تەدبىرى ھەقىقەتەن قالتىس ئۇنۇم بەردى.

— شۇنى دېسىلە، خېلى جەڭلەرنى كۆرگەنمەن. لېكىن، بۇگۈنكىدەك ئاز لەشكەر بىلەن كۆپ لەشكەرنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ غەلىبە قىلغاننى كۆرمەپتىكەنمەن.

— تەدبىر پۈختا بولسا، لەشكەرلەرنىڭ ئاز - كۆپلۈكىدىن ئانچە ۋايىم يېمىگۈلۈك ئىكەن.

— مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنى مەرھۇم ئەمىرى كەبىر ھىندىقۇش مىرزا جانابلىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم جەڭبازلىق ماھارىتىدە بەسلىشىپ بېقىپتىكەن، دەپ ئاڭلىۋىدىم، ھەر ئىككىلىرى بىر - بىرىلىرىنى يېڭەلمەپتىكەنلا...

— مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا خانلىقىمىزنىڭ ئەڭ بۈيۈك سەركەردىسى ئىدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ھەسرەتلىك تىنىپ، — ئول مۆھتەرەم ئۇستاز بىلەن بىرنەچچە قېتىم سىنىشىپ باققىنىم راست، ئەمما بۇ خېلى بۇرۇنقى ئىشلار. يىلىكىمىز راسا توشقان قىران مەزگىللىرىمىز ئىدى. ھىندىقۇش مىرزا يالغۇز لەشكىرىي تەدبىرىدە ئەمەس، ئەخلاق - پەزىلەتتىمۇ كامالەتكە يەتكەن كەڭ قورساق، ئەپۇچان ئادەم ئىدى. شەمشەربازلىق، نەيزەبازلىقتا مەن ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ تەڭتۇشى ئەمەس ئىدىم.

— ئەمىسە تەڭلىشىپ قاپتىكەنلىغۇ، ئۇستاز، — ئالدىراپ سورىدى بۇ ئىشقا تولىمۇ قىزىققان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— بۇ ئىش مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا بىلەن ئىككىمىزنىڭلا

ئوتتۇرىسىدىكى سىر.

— ئېيتىپ بەرسىلە، ئۇستاز، بىزمۇ بىلىپ قالايلى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىراپ.

— ماقۇل ئېيتىپ بېرەي، — دېدى مىرزا باباقبەگ كۈلۈپ، — ئاشۇ بىر قېتىملىق بەسلىشىتە ھىندىقۇش مىرزا ئەتراپىمىزدا تاماشا كۆرۈپ تۇرغان سەركەردىلەر ۋە مىڭلىغان لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا مېنىڭ يۇز - ئابرۇيۇمنى ئاياپ، ماھارىتىنى تولۇق كۆرسەتمەي ئېلىشىپ، ماھارەت سىنىشىشنى مەن بىلەن تەڭلەشكەن ھېسابتا ئاخىرلاشتۇرغانىدى.

— ھە، مۇنداق ئىش ئىكەن - دە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئانچە قايىل بولماي، — بۇ ھىندىقۇش مىرزا تازا قىزىق ئادەم ئىكەن. بۇ دېگەن ئادەتتىكى بىر بەسلىشىش تۇرسا، شۇنىڭغىمۇ يۇز - خاتىر قىلىش كېتەمدۇ ئەمدى.

— ھەممە ئادەم سىلىگە ئوخشاش يۈزسىز ئەمەس، مەلىكەم، — دېدى مىرزا باباقبەگ كۈلۈپ، — ئەينى يىلى سىلى ئوقيا ئېتىش، شاھمات ئويناشتا سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىغىمۇ يۇز - خاتىر قىلمىغان.

— ھە، شۇنداق، — دېدى مەلىكە كۈلۈپ، — شۇ چاغدا خان ئاتام يېڭىلىپ قىلىپمۇ يۇز - ئابرۇيى چۈشۈپ كەتمىدىغۇ، ئەينا.

— ئۇ دېگەن خان ئالىيلىرى - دە، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — خان ئالىيلىرى يەڭسە - يېڭىلسە بەربىر، يەنە تەختتە ئولتۇرۇپ، پەرمان - يارلىق چۈشۈرۈۋېرىدۇ. ئۇنىڭ ئىجراسىنى بىز ئەمرلەر بېجىرىمىز، ئەمما ئاشۇنداق ئاددىي بىر سىنىشىشنىڭ بىزدەك ئادەتتىكىدەك ئەمرلەرگە بېرىدىغان تەسىرى باشقىچە بولىدۇ. ئەينى يىلى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ يۇز - خاتىر قىلىشى بىلەن بولغان سىنىشىشتا، سەركەردە - لەشكەرلەرگە تەڭلىشىپ قالغاندەك تۇيغۇ بېرىۋىدۇق، شۇ كۈندىن باشـ

لاپ، سەركەردە ـ لەشكەرلەر مېنىمۇ خۇددى بۇيۇك ئەمىر ھىند-
ىدىقۇش مىرزىنى كۆرگەندەك كۆرۈپ، ھۆرمەتلەيدىغان، ھەرقاند-
اق بۇيرۇقۇمغا سۆزسىز ئىتائەت قىلىدىغان بولدى. ھىندىقۇش
مىرزىمۇ تىنچ ۋاقىتلاردا لەشكىرىي ئىشلارنى ماڭا تاشلاپ بې-
رىپ، ئۆزى خاتىرجەم ئارام ئالاتتى.

— سەركەردە، لەشكەرلەر ئالدىدىكى يۈز ـ ئابرۇيلىرىنى
ھىندىقۇش مىرزا تىكلەپ قويۇپتىكەن ـ دە.

— شۇنداق، مەلىكەم، بۇنداق شەرەپكە ئېرىشكەن يالغۇز
مەنلا ئەمەس، مەرھۇم چۆبىك مىرزا قاتارلىق بىر قانچە سەركەر-
دىلەرمۇ ھىندىقۇش مىرزا بىلەن جەڭبازلىق ماھارىتىدە سىنە-
شىپ تەڭلىشىپ قالغانىدى.

— ھە، ئۇلارغىمۇ ھىندىقۇش مىرزا يۈز ـ خاتىر قىلىپ،
يېڭىۋالماي تەڭلىشىپ يۈز ـ ئابرۇيىنى كۆتۈرۈپ قويۇپتە-
كەن ـ دە.

— ھىندىقۇش مىرزىنى جەڭبازلىق ماھارىتى ۋە لەشكىرىي
تەدبىرده يېگانە ئىستېدات ئىگىسى دېيىشكە بولاتتى. ئۇ كىشى
قورسىقىدىكى ئىلىم ـ ماھارىتىنى بىزدىن ئايىغان ئەمەس. شۇ
سەۋەبتىن مەنمۇ ئانچە ـ مۇنچە جەڭ تەدبىرلىرىنى تۇزۇشنى
بىلىمەن. ھىندىقۇش مىرزا بىركىمنىڭ ماھارىتىگە ئانچە ئالدە-
راپ قايىل بولمايتتى. ئەمما، مەلىكەمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھار-
ىتىگە قايىل بولۇپ، بىرقانچە قېتىم ماختاپ بەرگەن.

— شۇنداق گەپمۇ بارمىتى تېخى، — دېدى مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم ئۆزىنى ئۇ بۇيۇك سەركەردىنىڭ ماختىغىنىنى
ئاڭلاپ.

— شۇنداق، مەلىكەم. ئەينى يىلى شاھزادە يولۋاسخانغا جازا
يۈرۈشى قىلغاندا قىزىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جەڭدىن خان يارلىقى
بويىچە سىلىنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سىلىنىڭ
جەڭدە سانقۇن مىرزا يۈسۈپبەگنى ئۆلتۈرۈپ كۆرسەتكەن باھادىر-

لىقلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ: «ئەگەر ياش ژاقتىمدىكىدەك كۆزلە-رىم ئۆتكۈر بولغان بولسا، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مەر-گەنلىكتە سىنىشىپ باققان بولاتتىم. ھەيتاڭەي، شۇ چاغدىمۇ بۇ مەرگەن مەلىكىدىن يېڭىلىپ قالار بولغىيتتىم. چىنىگەن نەرسە-سىگە تەگكۈزمەي قويمايدىكەن ئەمەسمۇ بۇ مەلىكە» دېگەنىدى. بولۇپمۇ سىلىنىڭ ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ بارغان قارا تۇلپار-نىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، شاققىدە كەينىلىرىگە بۇرۇلۇپلا ئوقيا ئېتىپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان مىرزايۇسۇپبەگنىڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتە-كەن ماھارەتلىرىگە بەكمۇ قايىل بولغانىكەن، — مىرزا باباقبەگ ئەتراپىدىكى سەركەردىلەرگە قاراپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇر-دى، — مەرھۇم ھىندىقۇش مىرزا: «چېپىپ كېتىپ بارغان ئات ئۈستىدە كەينىگە قايرىلىپ ئوقيا ئېتىش ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى جەڭبازلىق ماھارەتلىرىدىن بىرى. بۇنداق ماھارەتنى خېلى مەنمەن دېگەن سەركەردىلەرمۇ ژايىغا يەتكۈزۈپ كۆرسىتەل-مەيدۇ. كەينىگە قايرىلىپ ئوقيانى ئاتتى دېگەندىمۇ، چىنىگەن نەرسىگە دەل تەگكۈزەلىشى ناتايىن. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ماھارەتتە ھەقىقەتەن كامالەتكە يېتىپتۇ» دەپ سىلىنى بىرقانچە قېتىم ماختىغانىدى، مەلىكەم.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەرىپىنى ئاڭلاپ ئاقسۇ قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرى مەلىكىگە تېخىمۇ بەك قايىل بولۇشتى.

— راست، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھا-رىتى ھەقىقەتەن قالتىس ئىكەن. بىسمىللا دېمەستىن ياۋ سەر-كەردىسىنىڭ بىر كۆزىنى يا ئوقى بىلەن قۇيۇۋەتتى ئەمەسمۇ.

— شۇنداق، مەلىكەمنىڭ بۇ ماھارىتى بىلەن لەشكەرلىرد-مىزنىڭ جاسارىتى نەچچە ھەسسە كۈچىيىپ كەتتى. بۇگۈنكى جەڭنىڭ غەلىبىسىدە مەلىكەمنىڭمۇ بىر ئۇلۇش تۆھپىسى بار.

— بۇگۈنكى جەڭدە نۇسرەت قازىنىشىمىزدا بارلىق سەركەر-

ده ـ لەشكەرلەرنىڭ تۆھپىسى بار، — دەپ سۆز ئالدى باياتىن بىرى جىم ئولتۇرغان شاھزادە ئىسمائىلخان، — ئەمما، مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئالاھىدە بولدى. جەڭدە غەلبە قىلىشىمىزدا دانا تەدبىر كۆرسىتىپلا قالماي، تېخى ياۋ قوشۇنى ئارىسىدىن بەش مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان ئاتلىق لەشكەرنى ئەل قىلدۇرۇپ، قوشۇنىمىزنىڭ كۈچىنى زورايتتى. كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام، مىرزاباباقبەگ جانابلىرىغا ئاقسۇغا كەلگەن ھامان لايىقىدا بىرەر مەنسەپ ـ مەرتىۋە ھەدىيە قىلىش ئويۇم بار ئىدى. ئەمما، باشقا سەركەردىلەرنىڭ قايىل بولماسلىقىدىن ئەنسىرەپ، بۇ ئويۇمدىن ۋاقتىنچە ۋاز كەچكەنىدىم. مانا بۈگۈن ئەمىر جانابلىرى ئۆزىنىڭ يېگانە ئىستېداتى بىلەن ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسىتىپ بارلىق سەركەردە ـ سەرۋازلارنى قايىل قىلدى. شۇڭا، قوشۇنىمىزنىڭ ئەمىرۇل ئۆمىرالىقىغا[1] تەيىنلىدىم.

ئىسمائىلخاننىڭ ئاغزاكى پەرمانى ئاخىرلىشىشى بىلەن بارلىق سەركەردىلەر «مۇبارەك بولسۇن» دەپ مىرزا باباقبەگنى قۇتلۇقلاشتى.

— ماڭمۇ، ماڭمۇ بىرەر مەنسەپ ـ مەرتىۋە ئىنئام قىلسىلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۈلۈپ، ئەركىلەپ، — مېنىڭ بۈگۈنكى جەڭدە كۆرسەتكەن تۆھپەمنى كىچىك كۆرۈپ قاللىمۇيا.

— چاقچاق قىلماڭ، مەلىكەم، — دېدى ئىسمائىلخان كۈلۈپ، ـ سىز دېگەن بىر قىز بالا تۇرسىڭىز.

— قىز بالا بولسام نېمە بولۇپتۇ، — دېدى مەلىكە بىرئاز رەنجىپ، — سىلى مېنى داۋاملىق قىز بالا دەپ كۆزلىرىگە ئىلمايلا. مىرزا باباقبەگ ئۈستاز بىلەن شىرئەلى باھادىر ئارىغا

---

① ئەمىرۇل ئۆمىرا — ئەسكەر ئەمىرى، باش قوماندان.

چۇشمىگەن بولسا، تاس قالاتتىلە مېنى مۇشۇ جەڭگىمۇ ئەكەلمەي ئاقسۇ قەلئەسىگە قاماپ قويغىلى.

مەلىكىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ئۆز ۋاقتىدا سىزگە مەرھۇم ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخانمۇ تەڭ كېلەلمەپتىكەن. نۇرغۇن ئىشلاردا رايىڭىزغا بېقىپتىكەن. ئۇلۇغ سەركەردە ھىندىقۇش مىرزىمۇ سىزنى گېپىگە كىرگۈزەلمەي تولا جۇراپ ئاخىرى «غەلىۋىخور مەلىكە» دەپ ئاتاپتىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان مەلىكىگە قايىللىق نەزىرى بىلەن قاراپ، — ئاشۇ ئۇلۇغلار يول قويغان يەردە مەن يول قويمىسام ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئاتىكاچىلىق قىلغان بولۇپ قالغۇدەكمەن. بولۇپتۇ، سىزگە رەسمىي سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنى بەردىم. ماۋاش ـ تەمىناتىڭىز باشقا سەركەردىلەر بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ھازىرچە بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىڭىز، بىر يېرىم مىڭ لەشكىرىڭىز بولىدۇ. ئەمما بىر شەرتىم بار، چوقۇم قوبۇل قىلىسىز.

— ھېلىغۇ بىر شەرت ئىكەن. ئون شەرت بولسىمۇ مەيلى. قېنى ئېيتسىلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خۇشاللىقتىن سەكرەپ.

— باشباشتاقلىق، ئۆز بېشىمچىلىك قىلمايسىز. ئىلگىرى سىزنى بىر مەلىكە دەپ قاراپ، باشباشتاقلىقىڭىزنى كەچۈرۈۋەتكەن، رايىڭىزغا باققانىدۇق. ھازىردىن باشلاپ سىزگە مەلىكە تەرىقىسىدە ئەمەس، رەسمىي سەركەردە تەرىقىسىدە مۇئامىلە قىلىنىدۇ. لەشكىرىي ئىشلاردا ئەمىرۇل ئۆمرانىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنىسىز. ئۆز بېشىمچىلىق قىلسىڭىز لەشكىرىي جاساققا تارتىلىسىز، ھەتتا كاللىڭىزدىن ئايرىلىپ قېلىشىڭىزمۇ مۇمكىن.

— بولدى، بۇ شەرتكە مەن رازى. دېگەنلىرىنى بەجانىدىل ئورۇندايمەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋەدە بېرىپ.

— كىچىككىنە بىر ئاجىزەكگە سەركەردىلىك مەرتىۋىسى بېرىپ، لەشكىرىي ئىشلارغا ئارىلاشتۇساق، قاملاشماسمىكىن، ئەلىلىرى، — دېدى نارازى بولغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

شۇ تاپتا ئىشان مەلىكىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە ۋە سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە ھەسەت قىلىۋاتاتتى. چۈنكى ئىشانىنىڭ ئادەتتىكى لەشكەرلەرچىلىكمۇ لەشكىرىي ماھارىتى يوق ئىدى. ئىلگىرى بىرقانچە قېتىملىق لەشكىرىي يۈرۈشلەرگە قاتناشقان بولسىمۇ، قىر - چاپ سادالىرى پەلەكنى قۇچقان، يىگىتلىك جاسارىتىنى سىنايدىغان، جەسەتلەر دۆۋۈلىنىپ، قانلار ئېرىق بولۇپ ئېقىۋاتقان جەڭگاھقا بىر قېتىممۇ نەرە تارتىپ كىرىپ باقمىغانىدى. ئىسمائىلخان ئۇنىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولغىنى بىلەن، پىر بۇزرۇك دەپ ئالاھىدە ھۆرمىتىنى قىلغىنى بىلەن، تېخىچىلا ئۇنىڭغا رەسمىي يوسۇندا بىرەر مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلمىغانىدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ مۇنۇ مەلىكىچىلىكمۇ بولالمايۋاتاتتى.

— خاتىرجەم بولسىلا، ھەزرىتىم، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ، — مەن بۇ يىل ئون ئالتە ياشقا قەدەم قويدۇم. ئۆز ۋاقتىدا بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن بۇيۇك پادىشاھ بابۇر مىرزا[1] ئالىيلىرىمۇ يەتتە ياش چېغىدا جەڭگە قاتناشىپ سەركەردە بولغانىكەن.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسلامى شەرئىەتتىن سۆز ئېچىپ گەپ قىلماقچى بولدىيۇ، لېكىن يەنە مۇنازىرىلەشسە مەلىكىگە گەپ تېپىپ بېرەلمەي يېڭىلىپ قېلىپ يۈز - ئابرۇيىنى تۆكۈۋېلىشتىن ئەنسىرەپ ئاغزىنى ئۆمەللەپ - ئۆمەللەپ تۇخ-

---

① بابۇر مىرزا — زوھۇرىددىن مۇھەممەد بابۇر (1483 — 1530) ھازىرقى ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستانلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، بۇيۇك بابۇرىيلەر ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان ھەربىي سەركەردە، ھەربىي ئالىم، سۆلتان سەئىدخان بىلەن نەۋرە كېلىدۇ.

تاپ قالدى. ئەمما ئارازلىقى چىرايىدىن مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

— مۇبارەك بولسۇن، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — دېدى ئەمىرۇل ئۆمىرا مىرزا باباقبەگ مەلىكىنىڭ بېشىنى ئاتىلارچە مېھرى بىلەن سىلاپ، —سەئىدىيە خانلىقى تارىخىدا لەشكىرىي مەرتىۋىگە ئېرىشكەن تۇنجى ئايال سەركەردە بولدىڭىز.

باشقا سەركەردىلەرمۇ بىر ئېغىزدىن مەلىكىنى تەبرىكلەشتى.

— ئەمدى بارلىق سەركەردىلەر ئۆز قارارگاھىغا چىقىپ ئارام ئالغاي، — دېدى بىرئاز چارچاپ قالغان ئىسمائىلخان.

— بۇگۈنكى غەلىبىمىزدىن مەغرۇرلىنىپ، بىخۇد تۇرساق بولماس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مېنىڭچە ھەر ئېھتىمالغا قارشى ھازىرلىق كۆرۈپ قويغىنىمىز تۇزۇك. بۇگۈن كېچە، ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھىمىزغا باسقىن قىلىشى مۇمكىن.

— ئۇل مۇرتەتلەر بايا بىزدىن يېڭىلگەن تۇرسا، كېچىدە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىشقا پېتىنالماس، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان مەلىكىنىڭ سۆزىنىڭ شېخىغا ئۇرۇپ. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنىڭمۇ تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا ئالدىراپ قالغانىدى.

— لەشكىرىي تەدبىرلەر خاتىرىلەنگەن جەڭنامىلەردە، ئۇسۇلىرەت قازانغانلارنىڭ مەغرۇرلىنىپ بىخۇدلىشىدىغانلىقى، مەغلۇپ بولغانلار قايتىدىن تەييارلىق كۆرۈپ، بىخۇد تۇرغان غالىب قوشۇن قارارگاھىنى باسقىن قىلىپ، مەغلۇبىيىتىنى غەلىبىگە ئايلاندۇرىدىغانلىقى كۆپ خاتىرىلەنگەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە ئەمىرۇل ئۆمىرا مىرزا باباقبەگكە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بىخۇد تۇرۇشقا بولمايدۇ، ئۇستاز. ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىرەر تەدبىر تۇزۇپ قويغىنىمىز ياخشى.

— مەلىكەمنىڭ دېگەنلىرى دۇرۇس، — دېدى مىرزا باباق. بەگ قايىللىق بىلەن باش لىڭشىتىپ، — يولۇاسخان كۆپ جەڭ كۆرگەن، لەشكىرىي ئىلىملەرنى خېلى پۇختا ئۆگەنگەن، قۇۋۋەتلىك ئادەم، جەڭ تەدبىرى توزۇشكىمۇ خېلىلا ئېپى بار. مېنىڭچىمۇ ئۇ بىزنى غەلىبىدىن مەغرۇرلىنىپ بىخۇدلاشتى، دەپ قاراپ كېچىچە قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىشى مۇمكىن. ئايغاقچىلار-نىڭ خەۋىر قىلىشچە، يولۇاسخان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىدىن پېشىن، ئەسىر نامازلىرىغا توۋلانغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلانماپتۇ-مىش. بۇ ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئۇخلىتىپ ئارام ئالدۇرۇۋاتقان-لىقىدىن بېشارەت. كۈندۈزى ئۇخلىغان ئادەم چوقۇم كېچىسى ئۇخلىمايدۇ. دېمەك، يولۇاسخان بۈگۈن كېچە قارارگاھىمىزغا تېگىش قىلىشى مۇمكىن.

— ئەمىسە مۇڭاپىق بىر تەدبىر تۇزەيلى، — دېدى ئىسمائىل-خان جىددىيلىشىپ.

سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى مىرزا باباقبەگكە قاراشتى. شۇ دەققىدە شىرئەلى باھادىر بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمۇ مۇڭا-پىق بىر تەدبىر ئۇستىدە باش قاتۇرۇڭاتاتتى. تۇيۇقسىز ئالدىن مەسلىھەتلىشۇالغاندەك ھەر ئىككىسى تەڭلا ئېغىز ئېچىشتى:

— مېھمانىنى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش تەدبىرىنى ئىشلىتەيلى.

ئۇلار گېپىنى دەپ بولۇپ بىر - بىرىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بۇ تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغان پىكىر بىرلە-كىدىن باشقا سەركەردىلەر ھەيران قېلىشتى.

«مېھمانىنى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبىرى، ياڭ قو-شۇنىنىڭ كېچىلىك ھۇجۇمىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەندىن كېيىن قارارگاھىنى ئادەم بارەدەك ھالەتتە جابدۇپ قۇرۇق قالدۇرۇپ، لەشكەرلەرنى قارارگاھ سىرتىغا بۆكتۈرمە قىلىپ، كېچىدە باس-تۇرۇپ كەلگەن ياڭ لەشكەرلىرى قارارگاھتا ئادەم يوقلۇقىنى

بىلگەندىن كېيىن چۆچۈپ ساراسىمگە چۈشكەن ۋاقتىدىن پايدە-لىنىپ تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلىپ يوقىتىش تەدبىرى ئىدى. بۇ تەدبىرنى يەكەن سەئىدىيە خانلىقىدىكى سەركەردىلەر «مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبىرى دەپ ئاتايتتى.

بۇ تەدبىر نۇرغۇن جەڭلەردە ئىشلىتىلىپ ئۈنۈمى كۆرۈلگەن-لىكى ئۈچۈن جەڭنامە ۋە ئۇرۇش تەدبىرلىرىدە خاتىرىلەنگەنىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن شىرئەلى باھادىر بۇ تەدبىرنى تەڭلا ئېسىگە ئېلىشقانىدى.

— بولىدۇ، «مېھماننى ساھىبخانىسىز كۈتۈۋېلىش» تەدبە-رىنى ئىشلىتەيلى، — دېدى مىرزا باباقبەگ بۇ تەدبىرنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، — خۈپتەندىن كېيىن بارلىق سەركەردىلەر ئۆز قارار-گاھلىرىنى خۇددى لەشكەرلەر ئۈخلاۋاتقاندەك ھالەتتە جابدۇپ چىراغ يېقىپ قويۇپ، قارارگاھ سىرتىدا بۆكتۈرمە بولۇپ تۇر-غاي، ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھقا باسقىن قىلىپ تۇلۇق كىرىپ بولغاندىن كېيىن دۇمباق چېلىپ بەلگە بېرىلگەن ھامان، چۇقان - سۇرەن سېلىپ ياۋ لەشكەرلىرىنى ۋەھىمگە سالغاچ ھۇجۇمغا ئۆتكەي.

— باش ئۇستىگە، — دېدى بارلىق سەركەردىلەر.

— مېنىڭ بۇ تەدبىرگە ئازراق تۈزىتىش كىرگۈزگۈم كېلە-ۋاتىدۇ، بىلمىدىم، ئەمىرۇل ئۆمىرا جانابلىرى قانداق قارايە-دىكىن؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئويچانلىق بىلەن.

— خوش قېنى، — دېدى مىرزاباباقبەگ.

— مېنىڭچە، قۇرۇق قالدۇرۇلغان قارارگاھنىڭ ئەتراپىغا قۇرۇق ئوتۇن - قومۇش، شاخ - شۇمبا قاتارلىق ئاسان كۆيىدە-غان نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ ئۇستىگە ياغ چېچىپ قويساق ياۋ لەش-كەرلىرى قارارگاھقا باسقىن قىلىپ كىرىپ بولغاندىن كېيىن ئوتئاتار يا ئوقى[1] بىلەن قارارگاھقا ئوت قويۇۋەتسەك، ياۋ لەش-

① ئوتئاتار يا ئوقى — ئوقنىڭ ئۇچىغا پاختا يۆگەپ، پاختىنى ياغقا سىلەپ ئوت يېقىپ ئاتىدىغان ئوق.

كەرلىرى ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۈشكەن، بىزمۇ ئوت ئارقىلىق ئۇلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان بولار ئىدۇق. ئوتتا كۆيمەي ئامان قالغان ياۋ لەشكەرلىرىنى لەشكەرلىرىمىز قىلىچلاپ نەيزىلەپ تەلتۆكۈس يوقاتقان بولاتتى.

— بۇيۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەلىكىنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مەمنۇنلۇق بىلەن باش لىڭشىتىپ، — قېنى، سەركەردىلەر، مۇشۇ تەدبىر بويىچە پۇختا تەييارلىق كۆرگەيسىلەر. ئوتئاتار يا ئوقىنى كۆپرەك تەييارلىۋالىغايسىزلەر.

— باش ئۈستىگە.

8

كۆز يەتكۈسىز چۆل ـ بايازاننى زۇلمەت باسقانىدى. سوزسا قولىنىڭ ئۈچىنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان قاراڭغۇلۇقتا يولۋاسخان يەككە ـ يېگانە تېنەپ يۈرەتتى.

ئۇ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ، خىزمەتكار ـ مەھرەملىرىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى پەقەتلا ئەسلىيەلمەيتتى. ئۆزىنىڭ بۇ بايازانغا قانداق كىرىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. ئەتراپىدىن يىرتقۇچ هايۋانلارنىڭ دەھشەتلىك هۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. يولۋاسخان بۇ بايازاندىن چىقىپ كېتىشكە، قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلۇشقا تىرىشىپ توختىماي يۈگۈرىتتى، قورسىقى تولىمۇ ئېچىپ كەتكەنىدى، ئۇسسۇزلۇقتىن تاڭلايلىرى چاك ـ چاك بولۇپ كەتكەنىدى. يولۋاسخان بۇ زۇلمەتلىك بايازاننى بىرده گۆر، بىرده دوزاخ دەپ قىياس قىلاتتى ـ ده، بۇ ۋەھىمىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كۈچىنىڭ بارىچە يۈگۈرەيتتى. ئەمما، ئاياغلىرى تولىمۇ جانسىز، ماغدۇرسىز ئىدى، شۇنچە تىرماشسىمۇ قەدىمىنى ناھا-

يىتى تەستە يۆتكەيتتى.

ئۇ، سەركەردە - لەشكەرلىرىنى، خىزمەتكار - مەھ-رەملىرىنى يېقىنلا بىر جايدا، ئۇلارنى قاراڭغۇدا كۆرەلمەيۋاتە-مەن دەپ ئويلاپ توۋلاپ باقتى. ئەمما، ئاۋازى بەكمۇ جانسىز چىقتى. ئۇنى پۈتۈپ قالغاندەك قىلاتتى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ پۈتىغا بىلەكتەك تومۇقتا، ئارغامچىدەك ئۇزۇن بىر نەرسە يۆگەشكەن-دەك بولدى. ئۇ ئاستا سىيپاشتۇرۇپ بېقىۋىدى، قولىغا سوغۇق قاسىراقلىق بىر نەرسە ئۇرۇندى. «يىلان» دەپ ئويلىدى يولۋاس-خان قورقۇنچتىن دىر - دىر تىترەپ — ئۇ ھاشارات - جانلىقلار ئارىسىدا يىلاندىن قورقاتتى — ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن پۈتىنى سىلكىۋىدى، يىلان تېخىمۇ بەك يۆگەشتى. يىلان ئۇنىڭ پۈتىغا يۆگەشكىنىچە يۇقىرى ئۆرلەۋاتاتتى، مانا ئەمدى بېلىگە يۆگىشىش-كە باشلىدى.

قۇلىقى تۇۋىدە كۈشۈلدىغان مۇدھىش ئاۋاز ئېنىق ئاڭلاندى. «دادا» دەپ جېنىنىڭ بارچە توۋلىدى يولۋاسخان مەدەت تىلەپ. شۇ ھامان بەش قەدەم يىراقلىقتا چەمبەر شەكىللىك بىر نۇر توچكىسى پەيدا بولدى - دە، ئاشۇ كىچىككىنە يورۇقلۇقتىن دادىسى سۇلتان ئابدۇللاخانىنىڭ باشسىز گەۋدىسى كۆرۈندى. بۇنى كۆرۈپ يولۋاسخان تېخىمۇ بەك قورقۇپ كەتتى.

غايىبتىن دادىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— نېمە بولدىڭىز، ئى ئەزىز ئوغلۇم؟

— مەن بۇ زۇلمەتلىك بايقاۋاندىن قۇتۇلالمايۋاتىمەن، ئاتا. سەركەردە - لەشكەرلىرىمۇ مېنى تاشلىۋەتتى، ئاياغلىرىمغا يە-لان يۆگىشىۋالدى. پەقەتلا مەدىرلىيالمايۋاتىمەن. مېنى بۇ يەر-دىن قۇتقۇزۇۋالسىلا.

غايىبتىن دادىسىنىڭ يەنە ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئى ئەزىز ئوغلۇم، سىزنى قۇتقۇزۇۋالغۇم بار. ئەمما بېشىمنى سىز ئەۋەتكەن ھېلىقى ئىككى جاللات كېسىپ ئەكەت-

كەن. شۇڭا، مەنمۇ ھېچ نەرسىنى كۆرەلمەيۋاتىمەن. سىز قېـ
شىمغا كېلىپ قولۇمنى تۇتۇڭ. مەن سىزنى بۇ يەردىن يېتىلەپ
ئاچىقىپ قويايى.

يولۋاسخان دادىسىنىڭ باشسىز گەۋدىسىگە يېقىنلاشماقچى
بولۇپ قەدەم ئېلىۋىدى، پۇتىنى مىدىرلىتالمىدى، چۈنكى ھېلـ
قى يىلان ئۇنىڭ ئىككى پۇتىنى مەھكەم يۆگىۋالغانىدى. يىلاننىڭ
كۈشۈلدىغان مۇدھىش ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە بارغانسېرى ئېنىق
ئاڭلىنىۋاتاتتى.

— ئاتا، يىلان پۇتۇمنى مەھكەم يۆگىۋالدى. ماڭالمايۋاتـ
مەن، سىز قېشىمغا كەلگەن بولسىڭىز، — دېدى يولۋاسخان
زارلىنىپ.

— ئى ئوغلۇم، بېشىم بولمىسا، سىزنى قانداق كۆرەلەيـ
مەن. ئۇنداق بولسا، سىز ئاۋۋال مېنىڭ بېشىمنى قايىتۇـ
رۇپ بېرىڭ،— دېدى غايىبتىن كەلگەن ئاۋاز.

يولۋاسخان يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىۋىدى، يىلان ئۇنىڭ
بوينىغا يۆگىشىپ، گېلىنى مەھكەم قىسىۋالدى. مانا ئەمدى
يولۋاسخان نەپەسمۇ ئالالمىدى. يىلاننى بوينىدىن ئاجرىتىش ئۇـ
چۈن كۈچسىز قوللىرى بىلەن تىرماشتى، ئەجەللىك
خىرقىرىدى.

يولۋاسخان خىرقىرىغان پېتى ئويغىنىپ كەتتى. بايام كۆر
گەنلىرىنىڭ چۈش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەڭگىل تىنىۋالدى. شۇ
تاپتا ئۇنىڭ قىپىيالىڭاچ بەدىنىنى قارا تەر باسقانىدى. شاھانە
چېدىر ئىچىنى تۆت تال شام كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى. ئۇ
بۇ چۈشىنى ئىلگىرىمۇ ئىككى قېتىم كۆرگەنىدى. بۇ قورقۇنچـ
لۇق چۈشتىن ھەر قېتىم ئويغانغاندا، دادىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە
ئادەم ئەۋەتكەنلىكىگە ناھايىتى پۇشايمان قىلاتتى، غايىبانە ھالدا
دادىسىدىن كەچۈرۈم سورايتتى.

ئۇ بۇگۈن كېچە ئاقسۇ لەشكەرلىرى قارارگاھىنى باسقىن

قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، يانتاق يېرىدىن چاچراپ قوپۇپ كەتتى ـ دە، مەھرىمىنى توۋلىدى.

— قايسىڭ بار، هوي!

شۇ ھامان ھۇجرىغا مەھرەم يېگىت كىرىپ كەلدى ـ دە، يولۋاسخانىنىڭ قىپيالىڭاچ بەدىنىگە شۇنداقلا قاراپ بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— غۇسۇل قىلىمەن، — دېدى يولۋاسخان قاپىقىنى تۇرۇپ. مەھرەم يېگىت سىرتقا چىقىپ كېتىپ ھايال ئۆتمەي يوغان داسنى ئەكىردى، ئاندىن بىر سوغا سۇ بىلەن بىر چۆگۈن تەييارلىدى.

يولۋاسخان ئورنىدىن تۇرۇپ داسقا چۈشتى. يېگىت سوغىدىن چۆگۈنگە مىس نوگاي بىلەن سۇ بۆلۈپ، يولۋاسخاننى ئىسىتىنجا قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى ـ ئارقىسىغا سۇ قۇيدى، ئاندىن يولۋاسخانىنىڭ قولىغا سۇ بەردى. يولۋاسخان قولىنى يۇيۇپ، ئېغىز ـ بۇرنىنى چايقاپ بولغاندىن كېيىن، مەھرەم يېگىت بىر قولىدا يولۋاسخانىنىڭ بېشىغا چۆگۈندىكى سۇنى قۇيغاچ، بىر قولىدا بەدەنلىرىنى يۇمشاق سىلاپ يۇدى. يولۋاسخان بولسا غۇسۇلىنىڭ ئايەتلىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى.

— كىيىندۇر، — دېدى يولۋاسخان يىپەك رومال بىلەن بەدىنىنى يەڭگىل سۈرتۈۋاتقان مەھرەم يېگىتكە.

مەھرەم يېگىت يولۋاسخانىنىڭ ئاۋۇال ئىشتىنىنى، ئاندىن يىپەك كۆڭلىكى بىلەن شاھانە تونىنى كىيدۈردى. پۇتىغا پايپاق كىيدۈرۈپ، يۇمشاق سېپتا تىكىلگەن ئۆتۈكىنى ساپقۇزدى.

— دۇبۇلغا، ساۋۇتۇمنى ئەكەل، — دېدى يولۋاسخان سەلىسىنى قولىغا ئېلىپ بولغان مەھرەم يېگىتكە.

يېگىت سەللىسىنى قويۇپ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇتىنى ئەكەلدى.

— ماڭ، ياتىشىبېگىگە خەۋەر قىل، ھەرقايسى قارارگاھتىكى سەركەردىلەر بارگاھ ئالدىغا كەلسۇن. ھە، يەنە تاپىلاپ قوي، ئىشان پىرىمگە خەۋەر يەتكۈزمەن دەپ ئارامىنى بۇزۇپ

قويمسۇن.

تۇن كېچە بولغان مەھەل. ئاتلىرىنىڭ تۇيىقىغا كىگىز، لاتا يۆگەپ، ئاۋايلاپ دەسسەشكىنىچە شەپە چىقارماي كېلىۋاتقان يول-ۋاسخاننىڭ بىر تۇمەندىن ئارتۇق لەشكىرى ئىسمائىلخان لەشكەر-لىرىنىڭ قارارگاھىغا يېقىنلاپ قالغانىدى. قارارگاھ ئەتراپىغا ئاندا - ساندا مەشئەللەر يېقىلغان بولۇپ، چېدىر - بارگاھلار ئىچىدىن پىل - پىل چىراغ يورۇقى كۆرۈنەتتى، شۇنداقلا قارا-ماققا تېپتىنچ قارارگاھ ئىچىدە لەشكەرلەر خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقان-دەك قىلاتتى.

— قارارگاھقا شەپە چىقارماي باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇخلاۋات-قان لەشكەرلەرنى رەھىم قىلماي قىرىپ تاشلاڭلار، — دېدى يولۋاسخان سەركەردىلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ. ئۆزى بولسا، ئېگىزرەك بىر دۆڭنىڭ ئۇستىگە چىقىپ خاس نۆكەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا كۆزىتىپ تۇردى.

قارارگاھ ئىچىگە باستۇرۇپ كىرگەن سەركەردە - لەشكەر-لەر چېدىر - بارگاھلارغا بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن يېقىنلاشماقتا ئىدى. غۇر - غۇر چىققان كېچە شامىلى ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى ئېچىپ روھلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇلار چېدىر - بارگاھلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ، بىرمۇ لەشكەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈشتى.

— ئالدىنپتىمىز، مېھمانىنى ساھىبخانسىز كۈتۈۋېلىش ھېيلىسىنى ئىشلىتىپتۇ بۇ مۇرتەتلەر، — دەپ توۋلىۋەتتى سەر-كەردىلەر ۋەھىمگە چۈشكەن ھالدا، — چېكىنىڭلار، تېزدىن چېكىنىڭلار.

ئۇنىڭغىچە نامەلۇم قاراڭغۇلۇقتىن خۇددى ئاقار يۇلتۇزلار-دەك ئۇچۇپ كەلگەن ئوتئاتار ئوقلىرى چېدىر ئەتراپىغا، قارارگاھ ئىچىگە، شۇمبا دۆۋىلىرىگە سانجىلدى - دە، لاپپىدە يانغان رە-ھىمسىز ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. تەرەپ - تەرەپتىن

ياڭرىغان چۇقان - سۇرەن سادالىرى كېچە ئاسمىنىنى تىترىتىدۇ. قاتتىق سارىاسىمە، ۋەھىمىگە چۈشكەن يولۇاسخانىنىڭ لەشكەرلىرى پاتىپاراق بولۇشۇپ كۆزلىرىگە چاشقان تۆشۈكى سارىي كۆرۈنگىنىچە قاياقتا قېچىشنى بىلەلمەي بىر - بىرىگە ئۇسۇشەتتى، پۈتلىشاتتى. كىيىم - كېچەكلىرىگە تۈتاشقان ئوتنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ئېچىنىشلىق داد - پەريات كۆتۈرۈشكىنىچە يەردە دومىلىنىشاتتى. دەقىقە ئىچىدە سانسىزلىغان ئوت دۆۋىسى يەردە دومىلاشقا باشلىدى. بۇ ئوت دۆۋىلىرىدىن ئېچىنىشلىق ناله - پەريات ئاڭلىناتتى. بۆكتۈرمىدە تۇرغان ئاقسۇ لەشكەرلىرى توختىماي ئوتئاتار يا ئوقى ئاتاتتى. رەھىمسىز ئوت يالقۇنى پۈتكۈل قارارگاھقا يامراپ يولۇاسخان لەشكەرلىرىنىڭ قېچىش يولىنى ئېتىۋالغانىدى. لەشكەرلەر ئالاقزادىلىك بىلەن ئۇيان - بۇياغا يۈگۈرەيتتى. ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسىغا ئوت تۇتاشقانىدى، قارارگاھتىن قېچىپ چىقىشقا ئۇلگۈرگەن لەشكەرلەرگە ئاقسۇ لەشكەرلىرى ئەجەل قىلىچى، ئەجەل نەيزىلىرىنى سوۋغا قىلىشاتتى. ئىگىسىز قالغان ئاتلار ئوت يالقۇنىدىن ئۇركۈپ، قالايمىقان چېپىپ پىيادە لەشكەرلەرنى دەسسەپ يانجىيتتى. ئېگىز تۆپلىكەتە تۇرۇپ ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرگەن يولۇاسخان، قورۇقچى ئۆكەرلىرىنى باشلاپ ئۇدۇل ئۆزقارارگاھىغا قاراپ تىكىۋەتتى.

تاڭ سۈزۈلۈشكە يېقىن ئاقسۇ لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىدىكى ئوت ئاستا - ئاستا ئۆچۈشكە باشلىدى. ھاۋانىڭ قويۇق ئىس - تۈتەك قاپلىغان بولۇپ ئاسمانىنى كۆرگىلى بولمايتتى. قارارگاھ ئىچى گاھىلىرىنىڭ باش تەرىپى، گاھىلىرىنىڭ ئاياغ تەرىپى كۆيۈپ قوقاسقا، كاۋاپقا ئايلانغان يولۇاسخان قوشۇنىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. پۈتكۈل ساينى كۆيگەن گۆشنىڭ، كاۋاپنىڭ ھىدى بىر ئالغانىدى. يولۇاسخانىنىڭ بەش مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرى مانا مۇشۇنداق ھالدا ئېچىنىشلىق كۆ-

يوپ ئۆلگەندى.
ئاقسۇ لەشكەرلىرى قارارگاھنى تولۇق بىر كۈن تازىلىدى. ياندۇرقى كۈنى سەھەردە ئايغاقچىلار يولۋاسخاننىڭ بارلىق قال- دى - قاتتى لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئاستانىگە قاراپ قاچ- قانلىق خەۋرىنى يەتكۈزدى. بۇ خەۋىرنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخان بارگاھى ئالدىدا لەشكىرىي كېڭەش چاقىردى.
— ئەغيارلىرىمىز قېچىپتۇ، — دېدى ئىسمائىلخان سۆز قىلىپ، — بىز ئۇلارغا ھاردۇق ئېلىۋېلىشقىمۇ پۇرسەت بەر- مەي، قوغلاپ سۈرۈپ - توقاي قىلغىنىمىزچە ئۇدۇل ئاستانىگە يۈرۈش قىلىمىز. جانابىي سەركەردىلەر دەرھال ھازىرلىق كۆرۈشكەي.
— سەركەردە شىرئەلى باھادىر يەزەك قوشۇنىنىڭ ئەمىرلى- كىنى ئۈستىگە ئالىدۇ، — دېدى ئەمىر ۋول ئۈمىرا مىرزا باباقبەگ لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ تەرتىپىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، — سەركەردە ئەھمەدبەگ، سەركەردە مىرزا ئاباس، سەركەردە نامانشاھلار يە- زەك قوشۇنى بىلەن بىللە ماڭىدۇ. ئىلغار، بەرانغار، جەۋانغار قوشۇنىمۇ يەزەك قوشۇنىنىڭ كەينىدىنلا يولغا چىقىدۇ.
شۇ كۈنى ئىسمائىلخان ئاقسۇنى ساقلاشقا ئوغلى باباچاق سۇلتاننى ئىككى مىڭغا يېقىن لەشكەر بىلەن قالدۇرۇپ، پۈتۈن قوشۇنى بىلەن ئاستانىگە قاراپ ئاتلاندى.

9

شىرئەلى باھادىرنىڭ يەزەك قوشۇنى خېلىلا تېز ماڭغان بولسىمۇ قاچقۇن لەشكەرلەرگە پەقەتلا يېتىشەلمىدى. يول بويى ئۇنىڭغا يولۋاسخاننىڭ تاشلىۋېتىلگەن يارىدار لەشكەرلىرى ئىككى - ئۈچتىن، گاھى سەككىز - ئوندىن ئۇچراپ تۇردى.

ئېغىر يارىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغۇدەك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان بۇ لەشكەرلەرگە يولۋاسخان ياكى بىرەر پارچە نان ياكى ئىچكۈدەك بىرەر يۈتۈم سۈمۈ قالدۇرماي چۆل يولىغا رەھىمسىزلەرچە تاشلىۋەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆلۈگەن، بەزىلىرى نىمجان ھالەتتە ياتاتتى. شىرئەلى باھادىر ئۇلارغا بىرەر - ئىككى كۈن يەتكۈدەك سۇ، يېمەكلىك بېرىپ، بەدىنىدىكى جاراھەتلىرىنى تاڭدۇرۇپ قويۇپ يەنە يولىنى داۋاملاشتۇردى.

ئەتىسى چىڭقىچۇش مەھەلدە كۆز يەتكۈسىز چۆل يولىدا كېتىپ بارغان شىرئەلى باھادىرنىڭ يەزەك قوشۇنىغا يەنە تاشلىۋېتىلگەن يۈزگە يېقىن لەشكەر ئۇچرىدى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھەمدەمچى سوپى لەشكەرلىرى ئىدى. قۇياش چۆلنى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن بولۇپ، ئۇسساپ ھالىدىن كەتكەن بۇ لەشكەرلەر يۈزلىرىگە قونۇۋالغان قاشاڭ چۇبىنلارنى قورۇشقىمۇ ماجالى يەتمەي، ئۆلۈك - تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا يېتىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرئاز ماغدۇرى بار بىرنەچچە لەشكەر شىرئەلى باھادىرنى كۆرۈپ ناله قىلىشتى.

— رەھىم قىلسىلا، سەركەردە، بىزگە بىر يۈتۈم سۇ بەرسىلە.

— ئۇلارغا سۇ بېرىڭلار، — دېدى شىر ئەلى باھادىر قېشىدىكى كېرەكيىراغ بېگىگە[1] قاراپ. كېرەكيىراغ بېگى دەرھال قول ئاستىدىكى بىرقانچە لەشكەرنى ياردار لەشكەرلەرگە سۇ بېرىشكە بۇيرۇدى. لەشكەرلەر شۇ ھامان ھەربىكەتكە كېلىپ، يوغان كۆتەك ھارۋىلاردىكى ياغاچ تۇڭدىن سۇ بۆلۈپ ياردارلارغا ئىچۈرىدى. بۇ ياردارلاردىن ئون نەچچىسى ئاللىقاچان جان ئۈزگەنىدى.

— يولۋاسخان بۇ يەردىن قاچانراق ئۆتتى؟ — دەپ سورىدى

---

① كېرەكيىراغ بېگى — ھەربىي قوشۇننى ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك، قورال - يىراغ بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل ئەمەلدارلارنىڭ مەرتىۋە نامى.

شىرئەلى باھادىر ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ بىرئاز ماغدۇرىغا كەلگەن ياردار لەشكەردىن.

— ئەتىگەن زو ۋاقتى بىلەن بىزنى مۇشۇنداق تاشلاپ قويۇپ، ھاۋا ئىسسىپ قالغۇچە يول ئاۋۇتۇۋالمەن دەپ كېتىپ قالغان، — دېدى ياردار لەشكەرلەردىن بىرى.

— بىز سىلەرنى بىللە ئېلىپ ماڭالمايمىز، — دېدى شىرئەلى باھادىر، — سىلەرگە ئازراق ئاش، سۇ ۋە ئوزۇق - تۇلۇك بېرەي. ھالىڭلاردىن خەۋەر ئالغىلى ئون لەشكەر قالدۇرىمەن. ئارقىمىزدىن ئىسمائىلخان لەشكەرلىرى كېلىۋاتىدۇ. سىلەرنى شۇلار ئورۇنلاشتۇرغاي.

شىرئەلى باھادىر ياردارلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا قالدۇرغان ئون لەشكەرگە ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ كۆمۈپ قويۇپ، ئەھۋالنى ئىسمائىلخان يېتىپ كەلگەندە مەلۇم قىلىشىنى تاپىلاپ، قوشۇنىنى باشلاپ يۇرۇپ كەتتى.

ئەسىر ۋاقتى بىلەن بۇ يەرگە ئىسمائىلخان باشچىلىقىدىكى ئاساسىي قوشۇن يېتىپ كەلدى. ئىسمائىلخان مەلۇماتنى ئاڭلاپ بۇ يۇزگە يېقىن ياردار لەشكەرنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە ئويلىنىپ قالدى. ياردار لەشكەرلەر ئىسمائىلخانىڭ ئۆزلىرى مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ قويۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ناله قىلىشقا باشلىدى.

— بىزگە رەھىم شەپقەت قىلسىلا، بەگلىرىم. سۇ، ئوزۇق - تۇلۇك بولغان بىلەنمۇ بۇ باياۋاندىن چىقىپ يۇرت ئىچىگە بارالمايمىز.

— قايسى سۇلۇككە ئىرادەت قىلىسىلەر، ئى بەندىلەر؟ — دەپ سوردى نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى ئىدى. يولۇاسخان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ تەلىپى بويىچە پۈتكۈل سەئىدىيە

تەسەررۇپىغا دەۋىتى ئىشقىيە پەرمانى چۈشۈرگەنلىكى ئۈچۈن خان لەشكەرلىرىمۇ تامامىي دېگۈدەك ئىشقىيە سۈلۈكىگە كىرگەن، كاللىلىرىغا ئىشقىيە سۈلۈكىنىڭ ئەقىدىلىرى ئورناپ كەتكەندى. شۇڭا، ئۇلار مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ مەقسىتىنى تولۇق بىلمىسمۇ، خاتىرجەم ھالدا جاۋاب بەردى.

— ئەلۋەتتە سائادەتمەن ئىشقىيە سۈلۈكىگە ئىرادەت قىلۇرمىز، قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىدۇر.

— بۇ ئازما مۇرتەتلەرگە ئان، سۇ بېرىش جايىز ئەمەستۇر، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان بىردىنلا چىچاڭشىپ، — ئۇلار بىلەن كارىمىز بولمىسۇن، ئالىيلىرى، لەشكەرلەرنى يۇرۇشكە پەرمان چۈشۈرگەيلا. بۇ ئىشقىيەچى خەرلەرنىڭ[1]تاپى مۇشۇ جەزىرىدىكى قۇزغۇنلارغا يەم - بولغاي.

خوجا ئابدۇلا ئىشانىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ياردار لەشكەرلەر ئاللا - توۋا سېلىشقىلى تۇردى:

— رەھىم قىلىشقايلا، كاتتىلىرىم، بىزدىن يانمىسا خۇدادىن ياناڭ، يۇرتتا ئاجىزلىرىمىز، چۆچۈرىدەك نارەسىدىلىرىمىز قالغان، شۇلارغىمۇ بولسا ئىچلىرى ئاغرىسۇن.

— ئۇنداق بولسا ئازما ئىشقىيە سۈلۈكىدىن چىقىپ سائادەت يولىنى كۆرسەتكۈچى ئىسھاقىيە سۈلۈكىگە ئىرادەت قىلىشسەن، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئۇلارغا قامچىسىنى شىلتىپ تۇرۇپ.

— ئۇنداق قىلالمايمىز، غوجام، بىز تەرەت ئېلىپ قۇرئان تۇتۇپ ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ لەۋزە قىلغانىمىز. پىر بۇزرۇكىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان قۇتبىل - ئەقتاب ھەزرەتلىرى ھەممىنى كۆزۈپ بىلىپ تۇرىدۇ. پىرىمىزنىڭ قارغىشىغا كەتسەك، ئۇ ئالەمگە بارغاندا بېھىش يۈزى كۆرمەيمىز.

---

① خەر — ئېشەك.

ئۇنىڭدىن ھازىرلا ئۆلگىنىمىز ئەۋزەل.

ئىسمائىلخانىنىڭ بۇ يارىدارلارنى قۇنقۇزۇۋالغۇسى بولسىمۇ ئىشان پىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ جىم تۇرۇۋالدى.

— نېمىلا بولمىسۇن ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، تىرىك جانىنى ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇش چوڭ ساۋابتۇر، — دەپ سالا قىلدى ئەمىرۇل ئۆمىرا مىرزا باباقبەگ، — بۇ گۇناھكار بەندىلەرگە شەپقەت ساخاۋەتلىرىنى ئايىمىغايلا، پىرىم. ئۇلار ھەزرەتلىرىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىنى ئويلاپمۇ بولسا ئەقىدىسىدىن يېنىپ كېيىنچە سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى ئىسمائىلخانمۇ دەرھال باباقبەگ-نىڭ تەرىپىنى ئېلىپ، — بۇ ئازغۇنلارنىڭ كۆڭلىنى زۇلۇم بىلەن ئەمەس، ياخشىلىق بىلەن مايىل قىلغايمىز. ئىشان پىرىم-نىڭ شەپقىتىنى بۇلار ھامان بىر كۈنى چۈشىنىپ قالىدۇ.

خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخانىنىڭ گېپىنى يېرىشقا پېتىنالماي، مىرزا باباقبەگكە ئاداۋەت بىلەن ئالىيىپ قويۇپ نېرى كەتتى.

مىرزا باباقبەگ يارىدارلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئاستانىگە يەتكۈزۈشكە ئەللىك لەشكەر بىلەن تۆتتىن ئات قېتىلغان ھارۋىنى قالدۇردى.

— سىلەر، — دېدى ئۇ لەشكەر بېشىغا قاراپ، — بۇ يارىدار لەشكەرلەرنى ھارۋىغا سېلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئالغاچ ئاستانىگە ئارقىمىزدىن يېتىپ بېرىڭلار. ئۇلارنى دۈشمەن كۆرۈپ، دۆشكە-لىسەڭلار، خورلىساڭلار، يولدا تاشلاپ قويساڭلار، ئاچ - ئۇسسۇز قالدۇرساڭلار، كاللاڭلار بىلەن جاۋاب قىلىسىلەر.

چوڭ قوشۇن يەنە ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. يۈزلىگەن ئالىيېشىل تۇغ - ئەلەملەر چۆل ئاسمىنىدا ھەيۋەتلىك لەپىلدەپ. قۇياش نۇرىدا رەڭدار جۇلالايتتى ۋە قوشۇننىڭ سۇر-

ھەيۋىسىنى ئاشۇراتتى. تۇمەنلىگەن لەشكەر ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئايىغى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ - توزان قۇياشنىڭ يۈزىنى توسۇۋالغانىدى.

10

مانا بۇگۈن ئاستانىنىڭ مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىغا ھەپتە بولىدى. ئاقسۇدىكى جەڭدە قاتتىق يېڭىلىپ لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىدىن ئايرىلىپ قالغان سۇلتان يولۋاسخان شۇ قاچقىنىچە ئۇدۇل ئاستانىگە كېلىپ توختىدى - دە، ئاستانىنىڭ بارلىق دەرۋازا - قوۋۇقلىرىنى مەھكەم تاقاپ، ئوردا ياساۋۇللىرىدىن باشقا لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەرقايسى دەرۋازا، قوۋۇق - سېپىللارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ جەڭگە چىقماي يېتىۋالدى.

ئاقسۇدىكى تۇنجى جەڭدىلا بەش مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرىنىڭ مىرزا باباقىبەگكە ئەگىشىپ ئىسمائىلخانغا ئەل بولۇپ كەتكەنلىكىنىڭ ساۋۇقىنى ئېسىدە مەھكەم تۇتقان يولۋاسخان يەنە شۇنداق ئاسىيلىقنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، خان لەشكەرلىرى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىنى خۇدىدى بۇغداي بىلەن گۈرۈچنى ئارىلاشتۇرغاندەك ئارىلاشتۇرۇپ سەركەردىلەرگە قايتىدىن تەقسىملەپ بەرگەنىدى ۋە لەشكەرلەر ئارىسىغا نۇرغۇنلىغان خۇپىيە - پايلاقچىلارنى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. شۇ سەۋەبتىن لەشكەرلەر بىر - بىرىگە ئىشەنمەي ئۆزئارا گۇمان قىلىشىپ بىرلىك - ئىناقلىق بۇزۇلۇۋاتاتتى. ئاستانىنىڭ ئەمرلىك دۇئاندا قايتىدىن ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ئاستانىنى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەردىن خالىي قىلىش ئۈچۈن چوڭ تازىلاش ئېلىپ بېرىپ نۇرغۇنلىغان پۇقرالارنى تۇتۇپ ھەپسىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن شەھەر ئاھالىسىنىڭ ۋەھىمىسى تېخىمۇ

كۆچىيىپ كەتتى.

يولۋاسخان ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ ئۇزاق ئۆتمەي ئاستانىگە قاراشلىق ئوردا ملىق[1]، گىلداك[2] ۋە بەشكەنت[3] قاتارلىق يۇرتلار-دىكى «دەۋەتى ئىشقىيە»، «تەقىبى ئىسھاقىيە» تەرغىباتى بىلەن بارغانسېرى زۇلۇم تارتىۋاتقان بىر قىسىم يۇرت خەلقى خوجا ئىشانلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ تەسىرى تېزدىن كېڭىيىپ قاغىلىق، پوسكام، گۇما قاتارلىق يۇرتلاردىكى خەلقمۇ قوزغالغانىدى. بۇمۇ يولۋاسخان ئۇچۇن يەنە بىر چوڭ تەھدىت پەيدا قىلغانىدى، ئىككى ئوتتۇرىدا قالغان يولۋاسخان تېخىمۇ تەلۋىلىشىپ كەتكەنىدى. كېچىككىنە بىر ئىش دىتىغا ياقمىسا كۆزىگە چېلىققانلىكى ئادەمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيتتى. قورقۇپ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا زىندانلىرىنىڭ ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەتكىنى بىلەن ھېسابلاشماي غالجىرلارچە ئادەم تۇتاتتى، ئۇراتتى، سولايتتى.

ئۇلار يا شەھەر خەلقىگە، يا لەشكەرلىرىگە، سەركەردە-ئەمىرلىرىگە ئىشەنمەيتتى.

شەھەر سىرتىدا ئىسمائىلخانىنىڭ سەركەردىلىرىنىڭ جەڭگە ئۇندەپ چالغان داقا - دۇمباقلىرى توختىماي گۇمبۇرلەيتتى. يولۋاسخان بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىنىغا كىرىۋالغان چاشقاندەك ئوردىغا مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى.

بۇگۇن قوزىچۇش مەھەلدە ئاستانە سېپىلىنىڭ قالغات دەرۋازىسى تەرىپىدىن ئاڭلانغان ھەيۋەتلىك بىر گۇمبۇرلەش پۈتكۈل شەھەرنى تىترىتىۋەتتى. بۇ پارتلاش ساداسىدىن قاتتىق چۆچۈگەن شەھەر خەلقى يا ئۆيىدە تۇرۇشنى، يا سىرتقا قېچىپ چىقىشنى بىلەلمەي قېتىپلا قېلىشتى. ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاقتا شا-

---

① ئوردا ملىق — يەكەن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى يېزا.

② ③ گىلداك ۋە بەشكەنت — يەكەن ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى بەشكەنت بازىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى.

راب ئىچىپ ئىچ - پۇشۇقىنى چىقىرىۋاتقان يولۋاسخان لىققىدە شاراب تولدۇرغان ئالتۇن قەدەھنى ئاغزىغا ئاپارغىنىچە تۇرۇپلا قالدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھازىرلا باستۇرۇپ كىلىدىغاندەك دەھ- شەتلىك بىر ۋەھىمىدىن ۋۇجۇدىنى سوغۇق تىترەك باستى، يۈرە- كى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ دۇكۇرلىدى. ئۇسسۇل ئويناۋاتقان رەققاس قىزلار چۇرقىراشقىنىچە بىر يەرگە غۇژمەك- لىشۋالدى. نەغمە قىلىشتىن ئاللىقاچان توختىغان سازەندىلەر يەنە چالايمۇ، چالمايمۇ، دېگەندەك قىلىپ يەر تېگىدىن يولۋاسخا- غا قورقۇمسىراپ قاراشتى. ئوردا قىزىقچىسىنىڭ داۋاملىق ھە- جىيىپلا تۇرىدىغان كىوسا چىرايىدا كۈلكىدىن ئەسەرمۇ قالمە- غانىدى.

— نېمە ئىش بوپتۇ؟ تېز بېرىپ، خەۋەر ئېلىپ كەل.

بىرئازدىن كېيىن ئېسىگە كەلگەن يولۋاسخان ۋەھىمىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن سازەندىلىرىگە سەت گۈلەيگىنىچە تىل سالدى. سازەندىلەر ئۇدۇل كەلگەن بىر پەدىگە نەغمە باشلىدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ئارىلىقتا ئوردا ياساۋۇلبېگى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە قايتىپ كەلدى.

— ھېچ گەپ يوق، خان ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخانىڭ ئۆمسە چىرايىغا قارىماسلىققا تىرىشىپ، — ئول ئاسىي مۇرتەتلەر يەر ئاستىدىن لەخمە كولاپ كېلىپ سېپىل- نى پارتلاتماقچى بولغانىكەن.

— ھە، قانداق بولدى، ھەزرىتىم؟ — دېدى يولۋاسخان تەقەززالىقىنى يوشۇرماي.

— سېپىل مۇستەھكەم بولغاچقا ھېچقانداق زەرەر يەتمىدى، خاتىرجەم بولسىلا، خان ھەزرىتىم. ھەرقانچە قىلسىمۇ ئۇلار سېپىلنى ھەرگىز پارتلىتالمايدۇ.

— سېپىلنىڭ مۇداپىئەسى كۈچەيتىلسۇن، قىلچىلىك بە- خۇدلۇق قىلىشقا بولمايدۇ، — دېدى يولۋاسخان باياتىن بېرى

ئۆزى بىلەن ئۇلپەتلىشىپ شاراب ئىچىشىپ بېرىۋاتقان ئەمىرى كەبىر خوجا جەررahقا، — ئۇلارنىڭ سېپىلنى پارتلىتىشنى پىلان-لىغىنىغا قارىغاندا چوقۇم ئوزۇق - تۇلۇكى تۆگەپ ئالدىراپ قېلىۋاتقان گەپ، بىزمۇ مۇشۇنداق جەڭگە چىقماي جىملا تۇرۇۋا-لىدىغان بولساق، يەنە ئون - ئون بەش كۈندە ئۆزلۈكىدىن چېكىنىدۇ.

— ئارى، — دېدى خوجا جەرراھ، — خاتىرجەم بولسىلا، قىبلىگاھىم، بىز سېپىلنى مۇستەھكەم قوغداپ، ئول ئاسىيلار-نىڭ بىرمۇ لەشكىرىنى سېپىلنىڭ تۈۋىگە يېقىن يولاتمايمىز.

— لەشكەرلەرگە بولغان كۆز - قۇلاق كۈچەيتىلگەي، ئۇلار-نى ئىسھاقىيەچە قارا مۇسۇلمانلارنىڭ ئازدۇرۇپ كېتىشىدىن قاتـ-تىق ئېھتىيات قىلغايمىز.

— خاتىرجەم بولسىلا، خان ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايـ-تۇللا ئىشان ۋەدە بېرىپ، — يالغۇز لەشكەرلەرگىلا ئەمەس، سەركەردە، ئەمىرلەرگىمۇ كۆز - قۇلاق بولۇپ، سۆز - ھەرىكەتـ-لىرىنى تەقىب قىلىپ تۇرىدىغان ئىشەنچلىك خۇپىيەلىرىمىز بار. ئۇلارنىڭ كۆزىدىن ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ بىر تال چۈنىمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

— بىرەر يۇتۇم ئۇسسۇزلۇق ئىچىۋالاملا، بۇزرۇكۇارىم؟ — دېدى خىلىلا خاتىرجەم بولغان يولۋاسخان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ. ھىدايىتۇللا ئىشان تەكەللۇپسىزلا يولۋاسخانىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى - دە، قاشتېشى جامدىكى مۇزدەك شارا-نى كالا سۇ ئىچكەندەك پۈشۈلداپ تۇرۇپ بىراقلا ئىچىۋەتتى.

شۇ ئەسنادا لالىزار راۋاقتا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خەلىپىسى موللا نەقى ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا پاپپاسلاپ يېتىپ كەلدى - دە، ھىدايىتۇللا ئىشاننى بىر ياقتا شەرەتلەپ قۇلىقىغا تېز - تېز پىچىرلىدى. موللا نەقىنىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغان ھىدا-يىتۇللا ئىشان دەرھال يولۋاسخانىغا قېشىغا كەلدى.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، خۇپىيەلىرىمىز بايىلا ئاسىي ئىسمائىلخان بىلەن خەت ـ ئالاقىدە بولغان بىر قىسىم سانقۇن لەشكەرلەرنى بايقاپتۇ.

— قەيەردە، كىملەر ئىكەن ئۇ؟ — سورىدى يولۋاسخان چۆچۈپ.

— قالغات دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان خان لەشكەرلىرى ئىكەن. ئۇلارنىڭ لەشكەر بېشى سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگمۇ گۇمانلىقتەك قىلىدۇ.

— دەرھال قالغات دەرۋازىسىغا بارايلى، — دېدى يولۋاسخان غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ.

11

ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندىن بېرى بىر نەچچە قېتىم شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، سېپىل تامليرىنى پارتلىتىپمۇ نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگنىڭ ئاستانىنى ئېلىشقا كۆزى يەتمەي بېشى قاتتى. شەھەر سېپىلى ئېگىز ھەم مۇستەھكەم، مۇداپىئەسى تولىمۇ قاتتىق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ باققان بولسىمۇ، سېپىل ئۈستىگە ئوق ـ دورا، ياغاچ ـ تاشلار دۆۋىلەپ، پۈختا مۇداپىئەدە تۇرغان يولۋاسخان لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ تۇرىدى. ئۇلار ھەر قېتىملىق ھۇجۇمدا بىرەر ـ ئىككى يۈزدىن لەشكەرنىڭ جېنىنى بىكاردىن ـ بىكارغا سېلىپ بەردى. ئەمما، سېپىلنىڭ ئۈستىگە پەقەتلا چىقالمىدى.

— بىردىنبىر چارە ئىچ ـ تېشىدىن ماسلىشىش، — دېدى مىرزاباباقبەگ لەشكىرىي كېڭەشتە، — بۇنىڭدىن باشقا ئامالىمىز قالمىدى.

— ئىچكىرىدىن بىزگە كىممۇ ماسلىشىپ بېرەر، — دېدى ئىسمائىلخان ئېغىر ئۇھسىنىپ، — ئوزۇق - تۇلۇك، يەم - خەشەك تۇگەي دەپ قالدى. كۆپ بولغاندا يەنە ئون كۈن بەرداش- لىق بېرەلىشىمىز مۇمكىن ياكى مۇھاسىرىنى بىكار قىلىپ ئاق- سۇغا قايتىپ تۇرۇپ، پۇختا تەييارلىق قىلىۋېلىپ، كۈزچە قايتا كېلەمدۇق - يا؟

— شۇنداق قىلساق نۇرغۇن ئەجرىمىز بىكار كەتمەمدۇ، ئالىيلىرى، — دېدى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان كۆز ئالدىدىكى تەييار ئولجىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمىگەن يىرتقۇچ هايۋانغا ئوخشاش تىت - تىت بولۇپ، — لەشكەرلەرنىڭ ئوزۇق - تۇلۇكى قالمىغان بولسا، ئەتراپتىكى هەر قايسى يۇرت، بەگلىكلەردىن ئالايلى. قېنى كىم بىزنىڭ بۇيۇك سۇلۇكى ئىسها- قىيە غازاتچىلىرىمىزغا ئوزۇق - تۇلۇك بەرمەسلىككە پېتىنالايدە- كەن، ماڭا بىرەر مىڭچە لەشكەر بەرسىلە، ئۇچ كۈن ئىچىدە لەشكەرلىرىمىزگە يەنە بىرەر ئاي يەتكۈدەك ئوزۇق - تۇلۇك تېپىپ كېلەي.

— ئەل - رەئىيەتنىڭمۇ كۈنى قاق، — دېدى مىرزاباباقبەگ ئىشاننىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلماي، — ئۇلار ئەتىيازنىڭ سېرىق- تالچىلىقىدىن ئەمدىلا قۇتۇلۇپ، ئاران تەستە ئۆرۈككە ئۇلاشتى. ئېتىزلىرىدىكى بۇغدايلىرىنىڭ پىشىشىغا يەنە بىرەر ئايچە ۋاقىت بار. ئۇلارغا زۇلۇم سېلىپ بىر ۋاخلىققا تاپسا، بىر ۋاخلىقىغا يوق تۇرغان ئازغىنە لوقمىسىنى تارتىۋالىدىغان بولساق، ئاۋامنى نارازى قىلىپ قويىمىز. هەر قايسى يۇرتلاردا يولۋاسخانغا قارشى قوزغالغان ئاۋامنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ يول باشلىغۇچىلىرىنىڭ ئە- شەنچسىدىن ئايرىلىپ قالىمىز. بىزدىنمۇ كۆڭلى سوۋۇپ كېتە- دۇ. ئاۋام دېگەن كۆرۈنۈشته تولىمۇ سەۋرلىك، ئىنتايىن ياۋاش كۆرۈنگىنى بىلەن، سەۋر قاچسى تولۇپ قوزغالغاندا هېچىنىمە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئىسكەندەر زۇلقەرنەينەڭ قۇدرىتىمىز

بولسمۇ بىكار. شۇڭلاشقا، ئاۋامنى نارازى قىلمىغان ئىشنى زىنهار قىلمىغان تۈزۈك.

— ئەمىسە قانداق قىلغان تۈزۈك، جانابىي ئەمىرۇل ئۆمىرا، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان تېرىكىپ، — قولىمىزغا كىرەيلا دەپ قالغان ئاستانىنى تاشلاپ كېتەمدۇق ئەمدى.

— پەقەت بولمىغاندا شۇنداقمۇ قىلماي چارە يوق، — دېدى مىرزا باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — بىر تەدبىر ئويلاپ قويدۇم. ئۇنۇمىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا تازا ئىشەنچىم يوق. شۇنداق بولسىمۇ يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپ، بىر سىناپ كۆرەيلى.

— قېنى تېزرەك، ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىراپ.

— هازىرلا ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭمۇ، لەشكەرلەرنىڭمۇ يولۇاسخانغا بولغان ئىشەنچىسى سۇسلاشتى. بىز ئۇلارغا هازىرقى ۋەزىيەتنى ئوبدان بىلدۈرۈپ، پايدا - زىيىنىنى چۈشەندۈرۈپ، مەكتۇپ تەييارلايلى - دە، بۇ مەكتۇپلارنى يا ئوقىغا يۆگەپ سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەرگە قارىتىپ ئاتايلى. خەتنى كۆرگەن سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدىن بىز بىلەن ماسلىشىدىغانلار چىقىپ قالار.

— بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— مەيلى، سىناپ كۆرۈپ باقايلى، — دېدى ئىسمائىلخان.

— ئەمىسە بۇ مەكتۇپلارنى ئاستانە سېپىلىنىڭ هەرقايسى قوۋۇقلىرىدىكى لەشكەرلەرگە ۋە شەهەردىكى ئاۋامغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقياچى مەرگەنلىرى ئۈستىگە ئالسۇن.

— باش ئۈستىگە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — خاتىرجەم بولسىلا، مەكتۇپلارنى ئوقياچى مەرگەنلىرىم كۆزلىگەن نىشانغا تولۇق يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ.

12

يولۇاسخان ئاستانه سېپىللىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسى، قەشقەر دەرۋازىسى، خانىقا دەرۋازىسى، قالغات دەرۋازىسى ۋە مەسخىرە دەرۋازىسىدىن ئىبارەت بەش دەرۋازىنىڭ ھەربىرىگە بىردىن سەركەردىنى لەشكەربېشى، ئىككىدىن سەركەردىنى ئورۇنباسار قىلىپ، ئۇچ مىڭدىن لەشكەر بىلەن مەھكەم ساقلاۋاتاتتى. ھەر-قايسى دەرۋازىنى قوغداۋاتقان سەركەردىلەرنىڭ زىممىسىدە قو-ۋۇقنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سېپىللارنى قوغداش دائىرىسىمۇ بار ئىدى.

بۇگۇن قالغات دەرۋازىسىنى ساقلاۋاتقان سەركەردە مىرزا ئەۋزىبەگنىڭ لەشكەرلىرى سىرتتىن تۇيۇقسىز ئۇچۇپ كېلىپ سېپىلنىڭ قوختىسىغا سانجىلىپ قالغان يا ئوقنى كۆرۈپ، ئوققا يۆگىلىپ، ئۇستىدىن قىزىل شوينا بىلەن چىگىلگەن خەتكە كۆزى چۈشتى ـ دە، ئوقنى ئېلىپ، خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاستانىدىكى مۆھتەرەم رەئىـ-يەت، باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلەر...

بىزلەركىم يەكەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تەخت ۋارىسى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋە ئۇنىڭ باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بۇيۇك خانلىقىمىزنىڭ ئەشەددىي ئاسىيسى، ئاتا قاتىلى، تەخت ئوغرىسى، شاھزادە يولۇاسخان ۋە ئۇنىڭ سۇخەنچى، رىياكار گۇپپاڭچىلىرىنىڭ مەھشەر كۈنى يېقىنلىشىپ قالدى. ئاللا ئىگەم بۇيرۇسا پات يېقىندا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرگۈسىز

گۈناھلىرى ئۈچۈن ئاۋام ئالدىدا جاۋاب قىلىدۇ ۋە تېگىشلىق جازاسىنى تارتىدۇ. ئەمما، بۇ ئىشلار ئاددىي ئاۋام، لەشكەرلەر ۋە بىر قىسىم ۋىجدانلىق، خانلىقىمىزغا ساداقەتمەن سەركەردە ئەمىرلەر بىلەن مۇناسىۋەتسىزدۇر. شۇڭلاشقا، سىزلەر ئۇشبۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاسىيلارغا يانتاياق بولماي قولۇڭلاردىكى ئەجەل شەمشىرىڭلارنى تاشلاپ، خانلىقىمىزدا تىنچ ـ ئاسايىشلىقنىڭ تېزرەك ئەسلىگە كېلىشى ئۈچۈن بىز بىلەن ھەمكارلاشقايسىلەر. تۆھپە كۆرسەتكۈچىلەر تارتۇقلىنىپ ئەتىۋارلىنىدۇ. بالا ـ چاقا، جەددى ـ جەمەتى خانلىقنىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىدۇ. جاھىللىق قىلغۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتى ئۆزىگە. سىلەرنىڭ يامان يولدىن يېنىپ، تېزرەك بىر قارارغا كېلىپ، بىزگە جاۋاب قايتۇرۇشۇڭلارنى كۈتىمىز.

ئاللاتائالا سىلەردىن رەھمىتىنى ئايىمىغاي. ئىسمائىلخان سۇلتاندىن دەپ بىلەرسىلەر.»

خەتنى ئوقۇپ لەشكەرلەر غۇلغۇلىغا چۈشتى. شەھەر بوسۇغىسى تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن كۈچلۈك ياۋغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن لەشكەرلەر ئاللىقاچان ئىشەنچىسىنى يوقاتقانىدى. خەت ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى تېخىمۇ بەك تەۋرەتكەنىدى.

— ئۇل مۇرتەتلەرنىڭ خېتىنى ماڭا بېرىڭلار، — دېدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر سوپى لەشكەر، — ئۇنى دەرھال قۇتۇلغا ئەقتاب پىر بۇزرۇكمىز ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرىمىز.

— ياق، ئاۋۇال سەركەردە ئەۋەز بەگكە تاپشۇرىمىز، — دېدى بىر قىسىم لەشكەرلەر، — خەتنى ئىشان پىرىمىزغا تاپشۇرۇش ـ تاپشۇرماسلىق سەركەردىنىڭ ئىختىيارى.

— سەنلەر مۇرتەت ئىسھاقىيەچى توڭگۇزلارغا يان بېسىشۇاتىسەن.

— سەن لەشكىرىي يوسۇننى بىلمەيدىكەنسەن. لەشكەر دېگەن ئۆز سەركەردىسىگە ساداقەتمەن بولۇشى، لەشكىرىي يوسۇندىن چىقىپ كەتمەسلىكى، لەشكىرىي ئىشلارغا مۇناسىۋەتلىك بۇنداق ئىشلاردىن ئەڭ ئاۋۋال ئۆز سەركەردىسىنى خەۋەردار قىلىشى كېرەك.

بۇلاردىن خەتنى تارتىۋېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى پايلاقچىسى ئەھۋالنى دەرھال ئاتارمىنى خەلىپە موللا نەقىگە يەتكۈزگەن، موللا نەقى بولسا ئۇدۇل ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قېشىغا يۈگۈرگەنىدى.

سۇلتان يولۋاسخان ھىدايىتۇللا ئىشان قاتارلىق ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئوردىدىن چىققىنىچە قالغات دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەندە، سەركەردە مىرزا ئەۋەز بەگ ھېلىقى خەتنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى.

— قېنى ئول ئاسىيلارنىڭ مەكتۇپى، — دېدى يولۋاسخان ئەۋەز بەگكە غەزەپ بىلەن ھومىيىپ.

— خەت مانا، خان ئالىيلىرى، — دېدى سەركەردە ئەۋەز بەگ يولۋاسخانغا خەتنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ.

يولۋاسخان خەتكە چالا ـ بۇلا كۆز يۈگۈرتتى ـ دە، ھېلىقى پايلاقچى سوپى لەشكەرلەردىن سورىدى:

— مۇرتەتلەر بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، خەت ـ ئالاقە قىلىشقان ئاسىي لەشكەرلەر قايسى؟

پايلاقچى سوپى لەشكەر بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ئەللىكىە يېقىن لەشكەرنى كۆرسەتتى.

— ئاشۇلار شۇ، ئانھەزرىتىم.

— كېلىڭلار، بۇ مۇناپىقلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، ھەرقايسى قوۋۇقلارغا ئاپىرىپ سازايى قىلىڭلار. خانغا ئاسىيلىق قىلـ

غۇچىلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى باشقىلار كۆرۈپ قويسۇن.

— رەھىم قىلغايلا، خان ئالىيلىرى، — دېدى سەركەردە ئەۋزەبەگ دەرھال يولۋاسخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، قول باغلاپ تۇرۇپ، — لەشكەرلەردە گۇناھ يوقتۇر.

— ئۇلارنىڭ گۇناھى يوقمىكەن تېخى، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئۇلار گۇناھسىز بولسا، نېمىشقا خەتنى يوشۇرماقچى بولىدۇ؟

— ئۇلار يوشۇرغان ئەمەس، ئىشان پىرىم، — دېدى مىرزا ئەۋزەبەگ ئاچچىقىدىن گەدەنلىرىگىچە قىزىرىپ، — خەتنى ئاۋۇال ماڭا تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولغان، ھەر قانداق ئەھۋال كۆرۈلسە ئەڭ ئاۋۇال ئۆز سەركەردىسىگە مەلۇم قىلىش ئەقەللىي لەشكىرىي يوسۇندۇر.

— سىلى لەشكىرىي يوسۇننى پەش قىلىپ، تولا گەپ يورغىلاتمىسىلا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىچاڭشىپ، — ھەر ھالدا جانابلىرىنىڭ ئول ئاسىيلار بىلەن تىللىرى بىر ئەمەستۇر، سەركەردە ئەۋزەبەگ.

— ئۇۋال قىلمىغايلا، ئىشان پىرىم. بىراۋغا تۆھمەت قىلىش ئىسلامى شەرىئەتتە ئەڭ ئېغىر گۇناھتۇر.

— ئۇنداقتا بۇ خەتنى قانداق چۈشەندۇرىسىز، سەركەردە، — دېدى يولۋاسخان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— خەتنى مۇبارەك نەزەرلىرىدىن قايتا ئۆتكۈزگەيلا، خان ئالىيلىرى، بۇ خەت قانداقتۇر بىراۋلارنىڭ شەخسىي نامىغا يېزىلمىغان.

— تېنىۋالماقچىمۇسىز، سەركەردە، — دېدى يولۋاسخان چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، — قول ئاستىڭىزدىكى لەشكەرلەرگە ياخشى كۆز - قۇلاق بولمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن سىزمۇ جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايسىز. كېلىڭلار، — دېدى يولۋاسخان ئەگەشتۈ-

رۇپ كەلگەن بەش يۇز نەپەر خاس ياساۋۇلىغا قاراپ، — ئاۋۇ ئاسىيلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار. سەركەردە ئەۋزبەگ لەشكەرلىرىگە كۆز ـ قۇلاق بولۇپ، ياخشى باشقۇرمىغان لىقى ئۈچۈن ئەللىك دەررە ئۇرۇلسۇن.

بۇ تەلۈە خانغا يېلىنىشنىڭ ھېچقانداق ئۇنۇمى بولمايدىغانلىقىنى سەزگەن سەركەردە ئەۋزبەگ لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىگەنچە كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. ياساۋۇللار لەشكەرلەرنىڭ «بىزگە ئۇۋال بولدى»، «خان ئالىيلىرى، رەھىم قىلىسىلا» دەپ ناله ـ پەرياد قىلىشلىرىغا پەرۋاسىز قىلماستىن، نەق مەيداندىلا تىزلاندۇرۇپ كاللىسىنى ئالدى. سەركەردە ئەۋزبەگنىڭ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ چۈشكەن ياش يارىشىملىق قويۇلغان قاپقارا ساقالىلىرىنى يۇدى.

ياساۋۇللار ئەللىككە يېقىن بىگۇناھ لەشكەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، سەركەردە ئەۋزبەگنى ساناپ تۇرۇپ، دەررىگە باستى. ئەۋزبەگ دۇمبىسىگە تاراسلاپ چۈشۈۋاتقان دەررە ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، ۋارقىراپ تاشلىماسلىق ئۈچۈن لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋالغانىدى. ئون ئالتىنچى دەررە ئۇرۇلۇۋاتقاندا ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئاتلىق يېتىپ كەلگەن ئالتۇن دەرۋازىسىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى لەشكەرلەرنىڭ سەركەردىسى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، سۇلتان يولۋاسخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول باغلىدى.

— سەركەردە ئەۋزبەگنى ئەپۇ قىلغايلا، ئالىيلىرى.

يولۋاسخان قاپقىنى تۇرۇپ، تەتۈر قاراپ تۇرۇۋالدى. سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خاندىن يەنە ئۆتۈندى.

— ياۋ لەشكەرلىرى بوسۇغىمىز تۇۋىدە تۇرۇپتۇ. مۇشۇنداق خەتەرلىك پەيتتە، خان ئالىيلىرى، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ، مېھىر ـ شەپقەتلىرىنى نامايان قىلسىلا، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ جاسا-

رىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مېھىر - شەپ-قىتىدىن سۆيۈنگەن بولاتتى. ناۋادا ئانچىكىم گۈناھ ئۈچۈن سەر-كەردە - لەشكەرلەرنىڭ دىلىغا ئازار بېرىلسە، ئۇلارنىڭ كۆڭلى سوۋۇپ كېتىدۇ - دە، ياۋ بىلەن ئېلىشىشقىمۇ رايى بارمايدۇ. ياۋ بىلەن ئېلىشقان تەقدىردىمۇ، خان ئالىيلىرى ئۈچۈن باھادىر-لىق كۆرسىتەلمەيدۇ. ھازىر دوستلارنىڭ دىلىنى رەنجىتىدىغان ئەمەس، بەلكى ئەغيارلىرىمىزغا زەربە بېرىدىغان پەيت. خان ئالىيلىرى، ئەرزىمەس سەركەردىلىرىنىڭ ئىلتىماسىنى ئويلە-شىپ كۆرگەيلا.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئورۇنلۇق سۆزلىرى يولۋاسخانغا تەسىرىنى كۆرسەتتى - دە، سەركەردە مىرزا ئەۋزىبەگنىڭ دۈم-بىسىگە يىگىرمە سەككىزىنچە دەررە چۇشۇۋاتقاندا زۇۋانغا كەلدى.

— بوپتۇ، سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ يۈزىنى قىلاي. جازا توختىتىلسۇن. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە مۇشۇنداق ئىشلار يۈز بەرسە قەتئىي يۈز - خاتىر قىلمايمەن. قوۋۇق - سېپىللارنىڭ مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلسۇن، بىخەستەلىك قىلغۇچى-لارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ.

يولۋاسخان گېپىنى تۈگىتىپلا ھەمراھلىرىنى باشلاپ قالغات دەرۋازىسىدىن ئايرىلدى.

13

— بۇ قانخورنىڭ قولىدا ئۆلۈپ تۈگەيدىغان ئوخشايمىز، — دېدى سەركەردە ئەۋزىبەگ لەشكەرگاھقا كىرگەندىن كېيىن، قول-تۇقىدىن يۆلەپ تۇرغان سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىغا قاراپ. رەھىمسىزلىك بىلەن ئۇرۇلغان دەررە ئۇنىڭ بەدىنىنىڭ ساق

يېرىنى قويمىغاندى، بېلى سىرقىراپ ئاغرىۋاتاتتى.

— سەۋر قىلسىلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — خانىنىڭ يېرىمى يولۋاس دەيدىغان تەمسىل بار ئەمەس-مۇ، يولۋاسخانىنىڭ يىرتقۇچلۇقى تۈتسا ئادەم يېمەي قالمايدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما ئاشۇ شورپېشانە لەشكەرلەردە نېمە گۇناھ دەيلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا ئەۋزبەگ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىنى توختىتالماي، — قاراپ تۇرۇپلا زەبەردەس ئەللىك يىگىتنىڭ كاللىسىنى ئالدى. بۇنىڭدىنمۇ ئۆتە خۇنىرىزلىق بولامدۇ جاھاندا.

— ئۆزىنىڭ دادىسى بىلەن بىر قورساق قېرىندىشىنى ئۆلتۈرگەن ئادەمدىن يەنە نېمە مېھىر - شەپقەت كۈتكۈلۈك. ئامان قالايلى دەيدىكەنمىز، ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك، سەركەردە، بولۇپمۇ ھىدايىتۇللا ئىشاندىن. لەشكەرلەر ئارىسىدا ئۇنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرى يامراپ كەتتى. قاتتىقراق بىرنى تىنغىلىمۇ بولمايدۇ ھازىر.

— ئېھتىيات قىلىش دەملا؟ ئېھتىيات قىلىش دېگەنلىك، ياۋاشلىق بىلەن ئۆلۈمنى كۈتۈش دېگەنلىك، — دېدى ئەۋزەز بەگ چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ، — ئەسلىدىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا يولۋاسخانغا ئەگەشكىنىمىز خاتا بولغان. بىز بۇ خۇنخور تەلۋىنىڭ خۇي - پەيلىنى بىلەتتۇق ئەمەسمۇ. سۇلتانۇل مۇھەققىقنىمىش تېخى ھېلىقى ئىشان. ۋۇجۇدىدا قىلچىلىك مېھىر - شەپقەت يوق بىر يالماۋۇزغا قول بېرىپ مۇرىت بولۇپتۇق. پىر بۇزرۇك ئەۋلىيا دەپ پېشىدىكى چاڭلارنى كۆزىمىزگە سۈرتۈپتۇق. شىرئارسلاندەك ئەللىك يىگىتنىڭ جېنىنى تىلىۋالماقتا يوق، ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىپ كەتتا ئەجەب. ئۇ ئالەمگە بارغاندا ۋەيلۇن دوزاختا كۆيۈپ كۈل بولۇپ كەتسەمۇ مەيلى، كەچتىم بۇنداق پىردىن، كۆتۈرسۇن ئۇنداق سۇلۇكى ئىشقىيەسىنى.

— ئاستىراق سۆزلىسىلە، سەركەردە، — دېدى مىرزا ھەيدەر

ەر دوغلاتى ئەتراپقا ئېھتىياتچانلىق بىلەن قارىۋېتىپ. ئۇ كۆزە-
نى ئەۋزىبەگنىڭ چىرايىغا سىناش نەزىرى بىلەن تىكتى.
— بۇ سۆزلەرنى ەرد ئازابىغا چىدماي ەۋاتاملا ياكى چىن سۆزلىرىمۇ؟
— دادام مېنى ئوغۇل بالا ەپ تاپقان، — دېدى ئەۋزىبەگ تېخىمۇ غەزەپلىنىپ، — بۇ گەپلەرنى ئونچىلىك ەرد ئازابىغا چىدماي دېگەن بولسام، ئوغۇل بالا، ئەركەك بولماي كېتەي، ئاشۇ ئەللىك يىگىتنىڭ ئۆلۈمى يۈرەك - باغرىمنى خۇن قىلىۋەتى، سەركەردە. ئۇلار مېنى سەركەردىمىز، پاسىبانىمىز ەپ ھۆرمەتلەيتتى، ئوتقا دېسەم ئوتقا، سۇغا دېسەم سۇغا كىرىشتىن باش تارتمايتتى. ئۇلارنى قاراپ تۇرۇپ قوغدىيالمىدىمىيا مەن.
— ئەمدى قانداق قىلاي ەيلا، سەركەردە؟ — سورىدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى يەنە كوچىلاپ.
— ھامىنى بىر ئۆلۈم، — دېدى ئەۋز بەگ قەتئىيلىك بىلەن، — ئېھتىيات قىلىپ ەككە - دۈككىدە چاشقانەك ياشاي-
دىغان ئاشۇ خۇنخور خانىڭ يالىقىنى لالما ئىتتەك يالايدىغان بۇنداق جاندىن كەچتىم. سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى ئىسمائىلخان لەشكەرلىرىگە ەرۋازىنى ئاچىمەن. ئاشۇ خۇنخور، يالماۋۇز خان بىلەن ئەركەكلەرچە ئېلىشىپ، ئۆلۈمۈم ئارقىلىق بىگۇناھ ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلىرىم ئالدىدىكى گۇناھىمنى يۇيىمەن.
— ھەببەللى، مانا، ئەمدى ھەقىقي ئوغۇل بالا، ئەركەك، باھادىر ئەۋزىبەگدەك گەپ قىلدىلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلا-
تى چىرايىغا قايىللىق بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — ئەگەر مۇشۇ نىيەتلىرى راست بولسا، مانا مەن سىلىگە ھەمدەمدە بولىمەن.
— راست گەپ قىلىۋاتاملا، سەركەردە؟ — دېدى ئەۋزىبەگ ھاياجان بىلەن.
— شۇنىڭغا ئىشەنسىلىكى، مېنىمۇ دادام ئوغۇل بالا ەپ باققان، — مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قوينىدىن بىر پارچە خەتنى

ئېلىپ ئەۋەزبەگكە كۆرسەتتى، — ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ يا ئوقىغا باغلاپ ئەۋەتكەن خېتىنى بايقىتىن مەنمۇ تاپشۇرۇۋالغان. سىلى بىلەن مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق مۇلاقەتتە بولۇپ كېلەي دەپ ئاتنى ئېگەرلەتتىپ تۇرسام، باشلىرىغا كەلگەن بۇ دەشۋارچىلىق-تىن خەۋەر تاپتىم. خۇدا ئىككىمىزنىڭ نىيىت ـ ئىقبالىنى بىر قىلغانىكەن.

— ئەمىسە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، سەركەردە، دەرھال دەرۋازىنى ئاچايلى، — دېدى سەركەردە ئەۋەزبەگ.

— بۇنداق ئالدىراقسانلىق قىلساق ئەجرىمىز بىكار كېتىدۇ. ئىشنى پۇختا قىلغىنىمىز ياخشى. سەل ـ پەللا چاندۇرۇپ قويساق، بۇ دۆرەم ئەللىك ئەمەس، مىڭلاپ يىگىتلىرىمىزنىڭ قېنى بىھۇدە تۆكۈلىدۇ.

— قۇلىقىم سىلىدە، تەدبىرلىرى بولسا كۆرسەتسىلە.

— بىز ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشۋالمايلا دەرۋازىنى ئاچىدىغان بولساق، نىيىتىمىزدىن بىخەۋەر ئىسمائىل-خان بۇنى بىر ھىيلە ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ، لەشكەر تارتىپ كېلىشتىن ئېھتىيات قىلىدۇ ـ دە، يولۇاسخانىنىڭ قولىغا نەقلا چۈشىمىز. شۇڭا، ئاۋۋال بۇگۈن كېچە ئىشەنچلىك يىگىتلىرى-مىزدىن بىرىنى مىرزا باباقبەگ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا ئەۋەتەيلى. ئۇ كىشى بىزنى ئوبدان چۈشىنىدۇ. شۇلارنىڭ جاۋابىغا قاراپ كېلىشىۋالغان مۆھلەتتە ئاندىن دەرۋازىنى ئاچايلى، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — سەركەردە جانابلىرى، ھەرەج تارتىپ قالدىلا. شۇڭا، سىلى خاتىرجەم يېتىپ جاراھەتلىرىنى ئەملەتسە-لە. بۇ ئىشنى لەشكەرگاھقا قايتىپ ئۆزۈم بېجىرەي.

— ماقۇل ئەمىسە، شۇنداق بولسۇن، كۆپ ئېھتىيات قىل-غايلا، سەركەردە، — دېدى ئەۋەزبەگ.

— خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — بۇگۈن كېچە لەشكەرلەر ئارىسىدىكى پايلاقچى سوپى

لەشكەرلەرنى تامامىي نەزەربەند قىلغايلا ھەمدە بىرمۇ لەشكەرنىڭ لەشكەرگاھتىن چىقىشىغا رۇخسەت قىلمىغايلا. خۇدا بۇيرۇسا، بامداتتىن بۇرۇن خۇش خەۋەر يەتكۈزگەيمەن.

14

بامدات نامىزىدىن كېيىن، ئاستانىنىڭ قالغات دەرۋازىسى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ھەيۋەتلىك چۇقان - سۇرەن ساداسى پۈتكۈل ئاستانىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۆز ھەرەملىرىدە كېچىدىن بېرى قىلغان ئىشرەتۋازلىقلىرىنىڭ تەسىرىدىن ئېزىلىپ ئۇخلاپ كەتكەن سۇلتان يولۋاسخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان بىر چۇقان - سۇرەن ساداسىدىن چۆچۈپ ئويغىنىشتى.

ۋۇجۇدىنى ئەسىر قىلغان ۋەھىمىدىن بەدەنلىرىنى شۇرىدە قارا تەر باستى ۋە لاغ - لاغ تىترىدى، شۇئان ئالدىراپ - تېنەپ كىيىنىشتى - دە، ھەر ئىككىلىسى ئوردىغا — شاھىنشىنغا قاراپ يۈگۈرۈشتى.

— ئەھۋال چاتاق، پىرىم، مۇرتەت ئىسھاقىيەچىلەر شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىردى، — دېدى ئىشان قەسىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا دوقۇرۇشۇپ قالغان موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپە ھاسىراپ - ھۆمۈدىگىنىچە ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

— نېمە ئىش بولدى؟ ئالدىرىماي سۆزلىسىلە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان پۈت - قولىدا جان قالمىغان ھالدا.

— سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئاسىيلىق قىلىپ قالغات دەرۋازىسى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسىنى ئاقسۇ لەشكەرلىرىگە ئېچىپ بەردى. ئۇلار ھازىر شەھەر ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىۋاتىدۇ.

ئىشاننىڭ تاپىنىدىن كىرگەن بىر مۇز بېشىدىن چىقىپ كەتتى، ئىككى چېكىسى پۈرۈندە تەرلىدى، چىرايى تاتاردى. ئۇنىڭغا ھازىر پۈتكۈل ئالەم - جاھان ئۆڭتۈرۈلۈپ كەتكەندەك كۆرۈنۈۋاتاتتى.

— سۇلتان يولۋاسخان ئالىيلىرىغا خەۋەر بېرىۋېتەمدۇق، پىرىم؟

موللا ساقىنىڭ سورىغان بۇ سوئالىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئېسىگە كەلدى.

— بولغۇلۇق بوپتۇ. ئەمدى ئۆز بېشىنىڭ غېمىنى ئۆزى يېسۇن، ئۇ بەختى قارا شاھزادە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئاران قوپورغان ئىمارىتىنىڭ غۇلاپ چۈشكىنىنى كۆرگەن ئادەمدەك ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — دەرھال قەسىردىكى ئېرىنغ ماللارنى يىغىشتۇرۇپ، ئات - ئۇلاغلارنى جابدۇڭلار، ھەرەمدىكى ئاغىچا - بۇۋىملەرنى خەۋەرلەندۇرۇڭلار. خوجىزادىلەر جابدۇنۇپ تەييار بولسۇن. ئاستانىدىن خانىقا دەرۋازىسى ئارقىلىق چىقىپ كېتىمىز.

ئىككى دەرۋازىدىن يولۋاستەك باستۇرۇپ كىرگەن ئىسمائىلخان قوشۇنى سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ يول باشلىشىدا ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئوردا سېپىلىنى قوغداۋاتقان ياساۋۇللار ئۇر - چاپ بىلەن كېلىۋاتقان بۇ ھەيۋەتلىك قوشۇن بىلەن ئېلىشا - ئېلىشمايلا جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشتى.

شاھنىشىندىكى تەختتە نېمە ئىش بولغانلىقىنى تېخى تولۇق ئاڭقىرالماي، ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۈتۈپ ئولتۇرغان يولۋاسخان شاھنىشىغا باستۇرۇپ كىرگەن سەركەردە مىرزا ئەۋەزبەگنى كۆرۈپ، رەڭگى ئۆچتى - دە، چىرايى ئۆلۈكتەك سارغىيىپ كەتتى. ۋۇجۇدى ناھەق ئۆلۈپ كەتكەن لەشكەرلىرىنىڭ قىساس ئوتى بىلەن لەرزىگە كەلگەن ئەۋەزبەگ تەختكە قىستاپ

كېلىۋاتاتتى.

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالغايلا، سەركەردە، — دېدى شىرئەلى باھادىر ئەۋزبەگنىڭ يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، — شاھزادە يولۋاسخاننى قانداق بىر تەرەپ قىلىشقا سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ئۆزى پەرمان چۈشۈرگەي.

شىرئەلى باھادىرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، يولۋاسخاننىڭ پۈت ـ قولىغا ئازراق جان كىردى ـ دە، ئەۋزبەگكە قاراپ، تەكەببۇرلۇق بىلەن ۋارقىرىدى:

— پەيلىگىدىن يان، چۈپرەندە ئەۋزبەگ! ئۆز سۇلتانىڭغا قىلىچ تەڭلەپ گۇناھقا پاتما!

—ھەي ھەججاج! سەن ئۆز ئاتاڭنى، ئۆز قېرىندىشىڭنى ئۆلتۈرسەڭ گۇناھقا پاتمايسەنۇ، مەن سەندەك بىر خۇنرىزنى ئۆلتۈرسەم گۇناھقا پاتامدىمەن؟ سېنى ئۆلتۈرگەن گۇناھىم ئۈچۈن كاللام كەتسىمۇ مەيلى. ئىت كاللاڭنى ئۆز قولۇم بىلەن ئالغىنىم ئالغان.

ئەۋزبەگ شۇنداق دېدى ـ دە، دەھشەتلىك بىر نەرە تارتقىنىچە سەكرەپ بېرىپ، يولۋاسخاننىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى. شۇ ھامان يولۋاسخاننىڭ باشسىز تېنى تەختتە قىڭغىيىپ قالدى. ئۇزۇلگەن بېشى بولسا، ئاۋۋال شاھ سۇپىسىغا، ئاندىن يەرگە دومىلاپ چۈشتى. شىرئەلى باھادىر ئەۋزبەگنى توسۇشقا ئۇلگۈرەلمىگەنىدى.

ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە ئىسمائىلخاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاستانىنى تولۇق قولىغا ئالدى. ئىسمائىلخان ئوردىغا كىرىپ، شاھنىشىنىدىكى تەختتە ئولتۇردى. جەڭدىن يانغان سەركەردىلەر شاھنىشىنغا كىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئەجىر ـ تۆھپىلىرىنى مەلۇم قىلىشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمۇ يولۋاسخاننىڭ ئەمىرى كەبىر خوجا جەررراھنىڭ بېشىنى بىر نۆكەرگە كۆتۈرگۈزۈۋالغانىدى.

— جانابىي پىر بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — دېدى ئىسمائىلخان شاھنىشىندىكى سەركەردە. لەرنى بىر قۇر نەزىرىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى تاۋاچىبەگ[1] مىرزا ئابدۇراخمان ئالدىغىراق چىقىپ، — مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى بىر توپ سوپى لەشكەرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، ئاستانىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى نامۇسۇلمان ئازمىلارنى جازالاۋاتىدۇ.

تاۋاچىبەگنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ، ئەمىرۇل ئۆمىرا مىرزا باباقبەگ چۆچۈپ كەتتى ـ دە، ئالدىغىراق چىقىپ، ئىسمائىلخانغا قول باغلاپ تۇرۇپ مۇراجىئەت قىلدى.

— خان ئالىيلىرى، ئىشان ھەزرەتنى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى لەرنى جازالاشتىن توختىتىشقا پەرمان چۈشۈرگەيلا، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتقان ئاۋام گۇناھسىزدۇر. بۇنداق پاجىئە ئىلگىرى شاھزادە نۇردۇنخان قەشقەرنى پەتھ قىلغاندىمۇ، شاھزادە يولۋاسخان ئاستانىگە كېلىپ، تەخت تارتىۋالغاندىمۇ يۇز بەرگەن. مىڭلىغان بىگۇناھ رەئىيەتنىڭ قېنى بىھۇدە تۆكۈلگەن. خان ئالىيلىرى ئەمدىلا ئاستانىنى پەتھ قىلىپ، ئوردىغا كىرگەن مۇشۇنداق خاسىيەتلىك كۈندە يەنە بۇنداق پاجىئەنىڭ تەكرارلىنىشى ئاۋام ئارىسىدا پىتنە ـ پاساتقا سەۋەب بولىدۇ. ئەل ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلى سەلتەنەتتىن سوۋۇيدۇ. سەلتەنىتىمىز سۇلۇكتىن مۇستەسنا بولۇشى كېرەككى، زىنھار سۇلۇك ـ مەزھەپكە ھامىي بولمىغاي.

ئىسمائىلخانمۇ خېلى بۇرۇنلا كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇش نېسىپ بولۇپ قالسا، سەلتەنەتنى سۇلۇك ـ مەزھەپتىن خالىي تۇتۇش نىيىتىگە كەلگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ مىرزا باباقبەگنىڭ ئىلتىماسىنى دەرھال قوبۇل قىلدى.

---

① تاۋاچىبەگ — ھەربىي يۇرۇشلەردە مۇھاپىزەتچىلىك، يېغىن ئىشلىرىغا، تىنچ شارائىتتا لەشكەرلەرنى مەشىق قىلدۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل سەركەردە.

— پەرمان، — دېدى ئۇ، — سەركەردە شىرئەلى باھادىر پىر بۇزرۇك ھەزرىتىمنى ئوردىغا قايتۇرۇپ كەلگەي.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى شىرئەلى باھادىر ۋە مېڭىشقا تەمشەلدى.

— سەركەردە، توختاپ تۇرسىلا، — دېدى مىرزا باباقبەگ شىرئەلى باھادىرنى توختىتىپ ۋە ئىسمائىلخانغا قاراپ، يەنە مۇ-راجىئەت قىلدى، — ئىشان ھەزرەتلىرى ئادەتتە سەركەردىلەرنىڭ گېپىگە ئانچە قۇلاق سېلىپ كەتمەيدۇ. خان يارلىقى بولمىغانلىقى ئۈچۈن شىرئەلى باھادىرنىڭ گېپىگە كىرمەسلىكى مۇمكىن. شۇ-ڭا، ئالىيلىرى مالال كۆرمەي بەللىرىدىكى شاھانە قاشتېشى كە-مەرنى پەرمانلىرىنىڭ ئىسپاتى سۈپىتىدە شىرئەلى باھادىرغا بەر-گەن بولسىلا.

ئىسمائىلخان دەرھال قاشتېشى كەمەرنى يەشتى.

— شىرئەلى باھادىر بىلەن مەنمۇ بىللە باراي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— ئىجازەت، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەمدەمگە بېرىشتىكى مۇددىئاسىدىن سۆيۈنۈپ.

شىرئەلى باھادىر بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەخدۇمزا-دە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئىزدەپ تاپقاندا، ئاللىقاچان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قەسرىگە باستۇرۇپ كىرگەن خوجا ئابدۇللا ئىشان قەسرىدىكى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىللە قېچىپ كېتىشكە ئۇلگۈرەلمىگەن بارلىق قېرى - ياش، ئەر - ئايال، سوپى خىز-مەتكارلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈپ، كوچا - رەستىلەردىكى «ئىش-قىيە سۇلۇكىدىكى ئازغۇنلار» دەپ قارىغان ئىككى مىڭغا يېقىن بىگۇناھ خەلقنى قىرىپ تاشلاشقا ئۇلگۈرگەنىدى. گەرچە مىرزابا-باقبەگ ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنى ئۆلتۈرۈشىدەك ئېچىنىشلىق پاجىئە يەنە تەكرارلانغان، ئاستانە كوچىلىرى قانغا

بويالغاندى.

شۇنداق قىلىپ مىلادىيە 1670 - يىل يازدا سۇلتان ئابدۇرە-شىدخاننىڭ ئون ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇرەھمىخاندىن بولغان ئىك-كىنچى نەۋرىسى سۇلتان ئىسمائىلخان جىيەن ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى خان دەپ جاكارلاپ، سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇردى.

بۇ چاغدا خانىقا دەرۋازىسىنى قوغداۋاتقان سوپى لەشكەرلە-رىنىڭ ھىمايىسىدە ئاستانىدىن بىخەتەر قېچىشقا مۇۋەپپەق بولغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەرگە قاراپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي كېتىپ باراتتى. ئاق ئات ئۈستىدە كاچكۇلغا چۈشۈپ كەتكەن ئىتتەك شۇمشىيىپ ئولتۇرغان ئىشانىنىڭ كاللىسى ھەس-رەتلىك خىيال ۋە قىساسخورلۇققا تولغان قەسەملەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

«... ئاھ تەڭرىم، ئى مازار پادىشاھى پەدەرى بۇزرۇك، مىڭ جاپالاردا قولغا كەلتۈرگەن بۇ سەلتەنەت يەنە قولدىن كەتتى. مەنكى كاج تەلەي پەرزەنتلىرىدىن مەدەتلىرىنى ئايىمىغايلا. خا-تىرجەم بولسىلىكى، ئى پەدەرى بۇزرۇكۇم، بۇ سەلتەنەتنى ئازغە-نە كۈندە يەنە قايتۇرۇۋالىمەن. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭ تۇغ - شەددىسىنى يەنە جەۋلان قىلدۇرە-مەن. ئەشەددىي رەقىبىمىز ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ نىجىس تېنىنى ئۆزلىرىنىڭ قانلىرىغا غەرق قىلىمەن...»

ئالتىنچى باب

سۇلۇك تۇمانلىرى

1

خۇشاللىقىدىن كۆرە غەم - قايغۇلىرى كۆپەيىپ قالغان، شۇ سەۋەبلىك خېلىلا چۆلدەرەپ قالغان ئاستانە كوچىلىرى يېقىندىن بېرى يەنە قايتىدىن ئاۋاتلىشىپ، جانلىنىپ قالغانىدى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ «سەلتەنەتنى سۇلۇك مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش» سىياسىتىنىڭ تەسىرىدە، سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى بوشاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ بىر ئاز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن شەھەر ئاھالىسى خېلىلا كۆڭۈل ئازادىلىكىگە چىقىپ قالغانىدى. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى، دۇمبالىنىشى، جازالىنىشى، مال - مۇلكىنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىشى، ئۇيۇشقاقلىرىنىڭ كۆيدۈرۈلۈشى، يېقىندىن بېرى ئاساسەن توختىتىلغانىدى. شۇڭلاشقا، سودىگەرلەر، دۇكاندارلار، ھۇنەرۋەن - كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر، چار بازارچىلار، بەدىكلەر قايتىدىن تىجارەت باشلىغان، بىر مەزگىل تاقىلىپ قالغان سەررافلار بازىرىدىكى ئالتۇن ساريىي، تىللا سارايلىرى قايتىدىن ئېچىلغانىدى. ئاددىي خەلق بېكىنىۋالغان

ئۆيلىرىدىن كوچا - كويلارغا چىقىشقا، خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشقا باشلىغانىدى. نەلەرگىدۇر غايىب بولغان چەت ئەللىك سودىگەرلەرمۇ تۆگە كارۋانلىرىنى يېتىلىشىپ شەھەرگە كىرىشكە باشلىغانىدى.

شۇ كۈنلەردە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان يېڭىلا تەختىكە ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاندىن خېلىلا رەنجىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئىسمائىلخان تۈنجى تۈركۈمدە مەنسەپكە تەيىنلىگەن ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ئارىسىدا نېمە سەۋەبتىندۇر بۇ پىرى بۇزرۇكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخانغا مەرھۇم دادىسى خوجا شادى ئىشانىنىڭ سۇلتان ئابدۇللاخان زامانىسىدا، ئۇرۇدىنىڭ نەجىبلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ، خانىنىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتكەن، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭمۇ بۇ ئالىي مەرتىۋىگە ئېرىشىش تەمەسىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرگەنىدى. ئەپسۇس، ئىسمائىلخان پىرى بۇزرۇكىنىڭ بۇ ئارزۇسىنى قاندۇرمىغانىدى. ئەجەبا، ئىسمائىلخان شۇنچە ئاشكارا بىلدۈرۈلگەن بىشارەتنى بىلەلمىگۈدەك دەرىجىدە كالۋاڭلىشىپ قالغانمىدۇر. ياق، بۇنىڭ تېگىدە چوقۇم بىر ئويۇن بار. مىرزا باباقېبەگ دېگەن مۇرتەت ھارام تاماق خانىنىڭ بۇرنىدىن يېتىلەۋاتىدۇ. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا دەۋەتى ئىسھاقىيەنى چەكلەشكە پەرمان چۈشۈرۈشكە يول كۆرسەتكەنمۇ شۇ، پىرى بۇزرۇك بىلەن خانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا توسۇق بولۇپ تۇرۇۋاتقانمۇ شۇ، خەپ مىرزا باباقېبەگ...

بۇ ئىشلارنى ئويلىغانسېرى پىغان چېكەتتى خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەشەمەتلىك ئىشان قەسىرىدە خۇددى ئىچىدە يادا تېشى بار ئېشەكتەك توختىماي ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ خىيال سۈرەتتى. خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ پەرىزى توغرا ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان رەسمىي تەختتە ئولتۇرۇپ ھەپتە ئۆتكەندە، تۇيۇقسىز مىرزا باباقېبەگنى مەرىپەت سارىيىغا تەكلىپ

قىلدى. مىرزا باباقبەگ سارايدا سۇلتان ئىسمائىلخاندىن بۆلەك ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ خانىنىڭ ئۆزى بىلەن خاس مەسلە-ھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى پەملىدى.

سالام - سەھەتتىن كېيىن ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنى يېنىدىكى تەتىللا كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ قانداق پەرمانى بار ئىكەن؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ خان بىلەن بىر كۆرپىدە يانداش ئولتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالماي، پەگاھ تەرەپتىكى مەخمەل كۆرپىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ.

— ئاۋۋال ياراتقان ئىگەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن، ئاندىن قالسا ئەمىر جانابلىرىنىڭ كاتتا پەم - پاراسىتى بىلەن بۇيۇك سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولدۇم، — دېدى ئىسمائىلخان ئالدىرىماي سۆزلەپ، — ئەمما يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇش مەن بىر ئادەم ئۈچۈن بەسى مۇشكۈلدۇر، تەسەررۇپىمىز-دا نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈرگىنى بىلەن ئەل رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى بىزگە پۈتۈنلەي ماينل دېگىلى بولمايدۇ. تەسەررۇپە-مىزدىكى ھەرقايسى يۈرت، شەھەر، بەگلىكلەر ھېلىمۇھەم شاھ-زادە يولۋاسخان تەرەپدارىدىكى ئەمىر، ھاكىم، بەگلەرنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئوردىدىكى ھەرقايسى دىۋان، سارايلارغا ئەمىر - ساھىبلار، مۇلكىي ئەمەلدارلار تېخى تولۇق بېكىتىلگىنى يوق. شۇ خۇسۇستا جانابلىرى بىلەن مۇلاقەتتە بولغۇم بار.

— ئارى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ خانغا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ، — دۆلەتپاناھىمىزنىڭ بۇ خۇسۇستىكى مۇد-دىئاسىنى ئاڭلاپ باقسام.

— قېنى كۆرپىگە مەرھەمەت قىلسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، — ئارتۇقچە تۇزۇت قىلمىسىلمۇ بولىدۇ، كەك - كۇشادە مەسلىھەتلىشەيلى.

مىرزاباباقبەگ مەخمەل كۆرپىگە قايتىدىن جايلاشتى. سۇلـتان ئىسمائىلخان شىرە ئۇستىدىن ئىككى ژاراق قەغەزنى ئېلىپ مىرزا باباقبەگكە ئۇزاتتى.

— ئىككى كۇندىن بېرى باش قاتۇرۇپ بۇ تىزىملىكنى تۇزۇپ چىقتىم. ئەمىر جانابلىرى كۆرۇپ چىققاندىن كېيىن كۆڭلىدە قانداق ئوي ـ خىياللىرى بولسا يوشۇرماي بايان قىلغاي.

مىرزاباباقبەگ تىزىملىكنى ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە، ئىچىدە ئاستا ئوقۇشقا باشلىدى.

«مىرزا باباقبەگ — ئەركانى دۆلەت، ئەمىرى كەبىر؛ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك — نەجىب[1]، سۇدۇرلار سەدرى[2]».

مىرزاباباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۆزى بىلەن ئىشانغا ئىنئام قىلغان مەرتىۋىسىنى ئوقۇپ بىرئاز تەئەججۇپلەنگەندىن كېيىن كۆز قىرىدا خانغا شۇنداقلا قارىۋالغاندىن كېيىن يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

مىرزاباباقبەگ تىزىملىكنى تولۇق كۆرۇپ بولغاندىن كېيىن شىرە ئۇستىدىكى قەلەمنى قولىغا ئېلىپ سىياھقا مىلىگەندىن كېيىن ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئىسمىغا، ئاندىن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئىسمىغا دۇگىلەك سىزدى، يەنە بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مىرزا ئىدرىسبەگ، مىرزا ھەيدەربەگ، مىرزا خوجايار، مىرزا قاسىمبەگ قاتارلىق تۆت ئادەمنىڭ ئىسمىغىمۇ دۇگىلەك سىزىپ بولۇپ، تىزىملىكنى خانغا ھۆرمەت بىلەن ئۇزاتتى. ئىسمائىلخان تىزىملىكنى قولىغا ئېلىپ، دۇگىلەك سىزىلغان ئىسىملارغا قايتا نەزەر تاشلىدى.

---

① نەجىب — لەشكىرىي يۇرۇش، قوشۇن يۆتكەش ئىشلىرىغا مەسئۇل يۇقىرى دەرىجىلىك لەشكىرىي مەنسەپ.

② سۇدۇرلار سەدرى — بارلىق دىنىي مەرتىۋىلەرنىڭ ئالى كاتتىسى، خانلىقنىڭ دىنىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مەنسەپ.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئۆزلىرى ۋە پىرى بۇزرۇك قاتارلىق ئالتە كىشىنىڭ ئىسمىغا دۇگلەك سىزىپ قويۇشنىڭ بائىسى نېمىكىن؟ — سوردى ئىسمائىلخان تەئەججۇپ ئىلكىدە مىرزابا-باقبەگكە قاراپ.

— دۆلەتپاناھىم ماڭا ئىشىنىپ سەلتەنىتىمىزنىڭ كاتتا ھەم مۇھىم ئىشىنى مەسلىھەتىمگە سالغانىكەن، ئاتىكاچىلىق بولسىمۇ كۆڭلۈمدىكىنى ئۇدۇللا دەۋېرەي، — دېدى مىرزا باباقبەگ خانغا تەۋازۇ بىلەن باش ئېگىپ، — ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلىپ پېقىرنى ئەتىۋارلىغانلىقلىرى ئۈچۈن قىبلىگاھىمغا چەكسىز مىننەتدارلىقىمنى بىلدۇرىمەن، ئەمما، بۇيۇك سەئىدىيە تەختىدە ئالىيلىرىدەك پەزىلەتلىك، ئىستېداتلىق، پاراسەتلىك، ئەدلۇ ئادالەتلىك باھادىرخان پاسىبان بولۇپ تۇرغانىكەن، ئەركا-نى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى ئەلۋەتتە ئۆزلىرىگىلا تەئەللۇق بولۇشى كېرەك. بۇ مەرتىۋە باشقىلارغا زىنھار خوپ كەلمەس. مەخدۇمزا-دە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكقا گەرچە ئالىيلىرى قول بىرىپ مۇرىت بولغان بولسىلىمۇ، بىراق ئۇ زات خانلىقىمىز تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام رەئىيەت ئېتىراپ قىلىدىغان ئىسلا-مى شەرىئەتنىڭ ئەمەس، بەلكى سۇلۇكى تەرىقەتنىڭ، يەنە كېلىپ دەۋەتى ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسىدۇر. مۇھتەرەم ئانھەزرە-تىمگە مەلۇملۇق، سەئىدىيە تەسەررۇپىدا دەۋەتى ئىسھاقىيە، دە-ۋەتى ئىشقىيەدىن ئىبارەت ئىككى سۇلۇككە ئىرادەت قىلىدىغان ئاۋامدىن باشقا يەنە سۇلۇكتىن مۇستەسنا ياشاپ، شەرىئەت ئەھ-كاملىرى بويىچە مۇسۇلماندارچىلىق قىلىدىغان نۇرغۇنلىغان ئاۋام بارىدۇر. ناۋادا مۇشۇلارنى ئويلاشمايلا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى بولمىش ئىشان پىرىمىزغا خانلىقىنىڭ نەجىب، سۇدۇر-لار سەدرىلىقىدىن ئىبارەت ئىككى يۇقىرى مەنسەپنى ئىنئام قىل-سىلا، يالغۇز ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئاۋاملا ئەمەس، سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋاممۇ قايىل بولمايدۇ - دە، ئەل - يۇرت ئارىسىدا

پىتنە - پاسات پەيدا بولۇپ، تۇگىمەس نىزا - ئاداۋەتلەر قايتىدىن باش كۆتۈرىدۇ. ئەل رەئىيىەتنىڭ ئانىمەزرىتىمگە بولغان ئىشەنچىسى سۇسلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە پىرى بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى دەۋەتى ئىسھاقىيە تەرغىباتىدىن تېخچە يانغىنى يوق. ھېلىمۇ ھەم ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ تەقدىدىن نۇرغۇنلىغان ئاددىي، بىگۇناھ ئىشقىيە مۇرىتلىرى يۇرەك-ئالدى بولۇپ ياشاۋاتىدۇ.

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ئەمما پىر بۇزرۇك خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ماڭا بىرنەچچە قېتىم مۇشۇ خۇسۇستىكى ئارزۇسىنى بىلدۈرۈپ، ئوچۇق - ئاشكارا بېشارەت بەرگەنىدى، — دېدى ئىسمائىلخان تەڭقىسلىققا قالغان ھالدا، — ئىشان پىرىمىزنىڭ بۇ ئارزۇ - مۇددىئاسىنى بىلىپ تۇرۇپ قاندۇرمىساق بىزدىن رەنجىپ قالماسمۇ؟

— ئىشان پىرىمىزنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ،— دېدى مىرزا باباقۇبەگ مۇلاھىزىنى داۋاملاشتۇرۇپ،— پىرغا قول بېرىش مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم. ئەمما، مەيلى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى، مەيلى سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرى ۋە ياكى كېيىنكى خان - سۇلتانلار بولسۇن ھەممىسى پىرغا قول بەرگەن بىلەن، ئۇلارنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇپ، ئوردىدا مەنسەپ، مەرتىۋە بەرگەن ئەمەس. پەقەت ئاكىلىرى جەننەتمەكان سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ئىچكى ۋە تاشقى دۇشمەنلىرىنى تىنچىتىشقا ئامالسىز قېلىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈنلا خوجا شادى ئىشان ھەزرەتلىرىگە نەجىبلىك مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلغانىدى. ئەمما، بۇ ئىش سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىغا تېخىمۇ كۆپلەپ باش ئاغرىقى تېپىپ بەردى. چۈنكى، قەشقەردىكى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پىر ئەزەمى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىلگىرى خوجا شادىنى بىردىنبىر دۇشمىنى دەپ قارىغان بولسا، خوجا شادى نەجىبلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاشقاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىمۇ ئەشەددىي رەقىبى قاتارىدا سانىدى، سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇكتىن، مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىگە ئىشەنمىدى، ئاخىرىدا شاھزادە يولۋاسخاننى قۇترىتىپ ئاتا بىلەن بالىنى ئۆزئارا قىلىچ يالىڭاچلاشقا مەجبۇر قىلدى. كېيىنكى پاجىئەلەر قىلىگاھىمغا سىر ئەمەس. خۇلاسەكالام، ئالىيلىرى سەلتەنەت تەختىگە ئەمدىلا بەرقارار بولدىلا، سەئىدە تەسەررۇپى قالايمىقانچىلىق، ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەلمىدى. ئاۋامىنىڭ كۆڭلىمۇ خاتىرجەم ئەمەس، سەلتەنەتتە مۇقىملىق، ئاسايىشلىق تولۇق ئەمەلگە ئاشمىدى، مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىككى مەنسىپىنى پىر بۇزرۇكقا تاپشۇرسىلا، بۇ ئىش خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئۈچۈن ئوبدان باھانە بولۇپ بېرىدۇ ـ دە، پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ ئەلنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزىدۇ.

— ناۋادا ئىشان پىرىمىزنى رەنجىتىپ قويساق سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن ئوخشاشلا خەۋپ بولۇپ قالماسمۇ، جانابىي ئەمىر، — دېدى ئىسمائىلخان كۆڭلىدىكى ئەندىشىنى يوشۇرماي.

— ئەلۋەتتە، بۇمۇ ئوخشاشلا چوڭ خەۋپ، — دېدى مىرزا باباقبەگ خاتىرجەملىك بىلەن، — ئەمما ئول مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكنى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرمىغانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەر ئۈچۈنمۇ، سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋام ئۈچۈنمۇ چوڭ خاتىرجەملىك ئەكەلگۈسى، بۇ بىرىدىن كېچىپ ئىككىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىش دېگەنلىكتۇر. ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى جازالىشىنى توسقانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۈچۈن

چوڭ تەسەللىدۇر. بۇ ئىشتىن خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى سەلتەنەت بىلەن قارشىلاشسا ئىززەت - ئابرۇيىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئالىيلىرىغا يېقىنلىشىشىدىن ئەنسىرەيدۇ. شۇ سەۋەبلىك ھازىرچە سەلتەنەتكە پايدىسىز ئىشلارنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. بىز مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، سەلتەنەتنى سۈلۈكتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىمىزنى ھەقىقىي ئەمەلدە كۆرسىتىشىمىز، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قەشقەردە ۋە مەكىت شېھىتدۆڭدىكى ئاتا مىراس زېمىنلىرىنى قولىغا قايتۇرۇپ بېرىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلساق ھەر ئىككى سۈلۈكتىكى ئەزىزلەر سەلتەنەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. دېمەك، بىرى ئارقىلىق يەنە بىرىنى چەكلەپ تۇرىمىز. ئۇنىڭغىچە سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاساسىنىمۇ خىلىلا پۇختىلىۋالىمىز.

— بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان قايىل بولۇپ، — ئەمما، ئىشان پىرىمىزنى تارتۇقسىز قالدۇرساقمۇ بولماس.

— خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرىمىزنىڭ قەشقەردە پەيزئاباد①، ئاستانىدە توققۇز كەنت②، خوتەندە ئاقساراي③قاتارلىق ئاتا مىراس زېمىنلىرى بار. شۇ زېمىنلىرىنى قولىغا قايتۇرۇپ بەرگەندىن سىرت خوتەندە يەنە سانجۇ④تەۋەسىنى ئابىي نىياز قىلىپ تارتۇق قىلسىلا كۇپايە قىلۇر. پىر بۇزرۇكىمىز تولىمۇ خۇداگۇي، پانىي ئالەمنىڭ مەئشەتلىرىنى تەرك ئەتكەن زاتتۇر، ئارتۇقچە دەپىنە - دۇنيانى لازىم قىلماس.

مىرزاباباقبەگ كېيىنكى سۆزلىرى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ سېخىيلىق قىلىپ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا

---

① پەيزئاباد — ھازىرقى پەيزاۋات ناھىيىسى.
② توققۇز كەنت — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ بەشكەنت، ئېگەچى يېزىلىرى.
③ ئاقساراي — ھازىرقى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاقساراي يېزىسى.
④ سانجۇ — ھازىرقى گۇما ناھىيىسىنىڭ سانجۇ يېزىسى

كۆپلەپ زېمىن سۈيۈرغال قىلىپ بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشۇاتاتتى.

— مەيلى شۇنداق قىلايلى ئەمسە، — دېدى ئىسمائىلخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرماي ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، — ئەمما، بۇ تۆت ئەمرىنىڭ ئىسمىغا دۇگىلەك سىزىپ قويۇشلىرى-نىڭ بائىسى نېمكىن، جانابي ئەمىر؟

— بىلمىدىم، بۇ ئەمىرلەرنىڭ سۈلۈككە ئىرادە قىلىدى-غان - قىلمايدىغانلىقىنى مۆھتەرەم دۆلەتپاناھىم بىلەمدىكىن؟

— ئەلۋەتتە بىلىمەن، — دېدى ئىسمائىلخان ئويلىنىپ تۇرمايلا جاۋاب بېرىپ، — بۇلار ئىسھاقىيە سۈلۈكىنىڭ ساداقەت-مەن مۇرىتلىرى، پىر بۇزرۇكىمىز خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەت-لىرىنىڭ ئەڭ يېقىن خىش - ئەقرىبالىرىدۇر.

— بۇلارنى يۇقىرى، مۇھىم مەنسەپ - مەرتىۋىلەرگە قو-يۇشنىمۇ ئىشان پىرىمىز تەۋسىپ قىلغانغۇ دەيمەن، دۆلەتپانا-ھىم، — دېدى مىرزاباباقبەگ خانغا سىناش نەزىرى بىلەن قاراپ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — بۇ ئەمىر-لەر پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ يېقىنلىرى بولۇپلا قالماستىن، سەلتە-نەتىمىزگىمۇ ئىنتايىن سادىق كىشىلەردۇر.

— بىر قىسىم سەركەردىلەرنىڭ سەلتەنەتىمىز گە سادىق - سادىق ئەمەسلىكىگە ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس، — دېدى مىرزا باباقبەگ چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلغان ھالدا، — ئەمما بۇ ئەمىرلەرنىڭ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بۇزرۇكۋارلىمىز-غا، ئىسھاقىيە سۈلۈكىگە ساداقەتمەن ئىكەنلىكىدە زىنھار شەك يوق. شۇل سەۋەبلىك بۇ ئەمىرلەرنى مۇھىم ئورۇنلارغا مەنسەپكە قويۇشقا بولمايدۇ، قىبلىگاھىم.

ئىسمائىلخان ھەيرانلىق بىلەن مىرزا باباقبەگكە قارىدى - دە، ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى تەپسىلىي بىلىپ بېقىپ بىرنېمە دېيىش-نى كۆڭلىگە پۈكتى.

—قېنى سۆزلەڭ، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئۇ ئالتۇن جامدىكى ئانار شەربىتىدىن ئوتلىغاچ.

— قەشقەر سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئەڭ كۆپ توپلاشقان يۇرت، شۇنداقلا تەسەررۇپىمىزدىكى مۇھىم چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى. بۇ شەھەرگە مىرزا ئىدرىسبەگدەك ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىتىنى ئائىبلىققا، قوشۇمچە ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىگە قويساق، مىرزا ئىدرىسبەگ قەشقەرگە نائىب ئەمىر بولغاندىن كېيىن، ئىشقىيە سۇلۇكىنى چەكلەپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى يولغا قويمايدۇ دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ. چۈنكى، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزى ئۇنىڭ ئۇچۇن خان يارلىقىغا ئوخشاش مۇقەددەستۇر. بۇ قەشقەرنىڭ تىنچلىقى، قەشقەر ئاھالىسىنىڭ خاتىرجەملىكى ئۇچۇن پايدىسىزدۇر. شۇڭلاشقا، مېنىڭچە قەشقەرگە سۇلۇكتىن مۇستەسنا سەركەردىدىن بىرنى نائىب ئەمىرلىككە قويغىنىمىز ياخشى. مىرزا ھەيدەربەگنى ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىگە قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە قويۇش ئىشىغا كەلسەك، بۇ ھەقتە مېنىڭ قارىشىم باشقىچە، ئاستانىنىڭ ۋەزىيىتى پۈتكۈل خانلىقىمىزنىڭ ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىر تۇمەندىن ئارتۇق ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى بولسا خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەڭ سەرخىلى ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق مۇھىم ئورۇننى مىرزاھەيدەربەگدەك ساداقىتى نائىنىق بىر كىشىگە بېرىش تولىمۇ يەڭگىلتەكلىك بولۇر. مىرزا خوجايارنى خوتەننىڭ نائىبلىققا تەينىلىسەك مەيلى، ئەمما ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى باشقا بىر سەركەردە ئۇستىگە ئالغىنى تۇزۇك. شۇنداق بولغاندا ئۇلار بىر - بىرىنى چەكلەپ، سەلتەنىتىمىزگە ئالا كۆڭۈللۈك قىلالمايدۇ. ئەمدى مىرزا قاسىمبەگنى ئىشكئاغلىق مەرتىۋىسىگە قويۇش ئىشىغا كەلسەك، بۇنىمۇ ئوبدان ئويلاشمىساق بولمايدۇ. بىز خانلىقىد-

مىزنىڭ بۇرۇندىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇمىنى بۇزۇپ، ئۇشكىئاغىلىق مەرتىۋىسى بىلەن ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇننىڭ ئەمرلىكىنى ئالىيلىرىغا ھەقىقىي ساداقەتمەن سەركەردىلەردىن بىرى ئۇستىگە ئالسۇن، شۇنداق قىلغاندىلا ئوردىنىڭ ۋە جانابىي دۆلەتپاناھىمنىڭ ئامانلىقىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئورۇنلۇق مۇلاھىزىلىرى كۆڭلۈمدىكى تۇگۇچلەرنى تولۇق يېشىۋەتتى، — دېدى ئىسمائىلخان قايىللىق بىلەن، — ئېيتسىلىچۇ، جانابىي ئەمىر، بۇ ئورۇنلارغا قويغۇدەك مۇۋاپىق سەركەردە ـ ئەمىرلەر تېپىلارمۇ؟

— ئەلۋەتتە تېپىلىدۇ، — دېدى مىرزاباباقبەگ تېخىمۇ جانلىنىپ، — ناۋادا خان ئالىيلىرى ئاڭلاشنى خالىسىلا مەن بىرقانچە كىشىنى تەۋسىيە قىلاي، كۆڭۈللىرىگە مەقبۇل كەلسە يارلىق چۈشۈرگەيلا.

— قۇلىقىم سىلىدە، ئەمىر.

— بىزگە ئەل بولۇپ ئوردا قوۋۇقىنى ئېچىپ بەرگەن يولۋاسخانىڭ سەركەردىسى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى سۈلۈكتىن مۇستەسنا، جىگەرلىك ئادالەتپەرۋەر ھەم پەم ـ پاراسەتلىك زات، ئۇنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ساداقىتىدىن گۇمانلانمىساقمۇ بولىدۇ. ئۇنى قەشقەرنىڭ نائىبلىقى، قوشۇمچە ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىگە تەينىلىسىلە قەشقەر تەرەپتىن كېلىدىغان باش ئاغرىقلىدىن تولۇق پاراغ بولىدىلا. خوتەننىڭ ئەمىرلەشكەرلىگىگە سەركەردە شېرئەلى باھادىرنى تەينىلىسىلە ئەمىر خوجا يارىدىن خاتىرجەم بولغىلى بولىدۇ. ئەل بولغان يەنە بىر سەركەردە مىرزا ئەۋزىبەگ ئادىللىقى، كۆيۈمچانلىقى، شۇنداقلا جەڭبازلىق ۋە لەشكىرىي ماھارىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكى بىلەن خېلى بۇرۇنلا ئەل ئارىسىغا نامى تارقالغان، ئاۋام ـ لەشكەرلەر ئارىسىدا يۇقىرى ئىناۋەت تىكلىگەن، ئۇنى ئاستانە ئەمىرلىكىگە، قوشۇمچە ئاستانە

مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇننىڭ ئەمرىلەشكەرلىكىگە، مىرزا ھەيدەر-
بەگنى ئورۇنباسارلىققا تەينىلىگىنىمىز تۇزۇك.
— ئۇنداقتا ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇننىڭ ئەمرلىكىگە
كىمنى قويساق بولۇر؟ — دېدى ئىسمائىلخان، — مەن دەسلەپتە
ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىگەنكەنمەن. مانا ھازىر ئويلاپ باقسام
بۇ ئورۇن ئىنتايىن مۇھىم ئىكەن. بۇ ئورۇننى ساداقەتمەن
سەركەردىلەردىن بىرىگە تاپشۇرمىساق بولمىغۇدەك.
— ئەينى مۇددىئا، — دېدى مىرزا باباقبەك رازىمەنلىك
بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ، — بۇ ئورۇنغا مەن باشتىلا بىر
سەركەردىنى دېتلاپ قويغان، بىلمىدىم خان ئالىيلىرى قانداق
قارايدىكىن؟
— ئول سەركەردىنىڭ ساداقىتىگە ئىشەنچ قىلالىسىلا مېنىڭ
باشقا پىكرىم يوق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.
— ئول سەركەردىنىڭ جانابىي دۆلەتپاناھىمغا، سەلتەنىتى-
مىزگە بولغان ساداقىتىمگە ھەرقانداق سەركەردە ـ ئەمرىنىڭ
ساداقىتىنى تەكشۈرۈپ بولماس.
— ئېيتسىلىچۇ، ئەمىر، ئول سەركەردە زادى كىم؟ —
دېدى ئىسمائىلخان تەقەززالىق بىلەن.
— ئول سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم...
— مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم؟ — ئىسمائىلخان بىردىنلا
ئۆمىدسىزلەندى ـ دە، لاسسىدە بوشاشتى، چىرايىنى پۈرۈشتۈر-
دى، مىرزاباباقبەگكە نارازىلىق بىلەن تىكىلدى.
— ئەجەبا خان ئالىيلىرى سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلانغان بولسا...
— يېگىلىشتىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئىسمائىلخان
مىرزاباباقبەگنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — مېنىڭ مەلىكە مۆھ-
تەرەم خېنىمنىڭ ساداقىتىدىن گۇمانلانغىنىم يوق. ئۇ مەن ئۇ-
چۇن ئۆزىپەرزەنتىم بىلەن ئوخشاش. بىراق، ئۇ دېگەن مۇشتۇم-

دەك بىر قىز بالا تۇرسا، مۇشۇنداق مۇھىم ئورۇننىڭ ھۆددىسى-
دىن چىقالارمۇ؟ ئايال زاتىنى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلاش-
تۇرساق كۆلكىگە قالماسمىزمۇ؟

— مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاقسۇدىكى جەڭدە سەركەردە-
لىك مەرتىۋىسىگە كۆتۈرگەنلىكلىرى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالمى-
غاندۇر؟ ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋەزمىن ئاھاڭدا
سۆزلەپ، — مەلىكىنىڭ لەشكىرىي ماھارىتى سەلتەنىتىمىزدىكى
مەنمەن دېگەن سەركەردىلەردىن قېلىشمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئالىيلىرىنىڭ سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشىدا مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ كۆرسەتكەن ئەجىر - تۆھپىسى ئاز ئەمەس. ئۇنىڭغا
سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنىلا بېرىپ، مۇقىم بىر دۈان - مەھكە-
مىگە ئىگە قىلمىساق ئۇۋال قىلغان بولىمىز. ئوردا ئامانلىق
مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرلىكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۈچۈن ئەڭ
مۇۋاپىق ئورۇن. بىرىنچىدىن، مەلىكە يانلىرىدا تۇرىدۇ؛ ئىك-
كىنچىدىن، باشباشتاقلىق قىلىپ ئوردىدىن ئايرىلمايدۇ؛ ئۈچىن-
چىدىن، كۆرسەتكەن ئەجىر - تۆھپىسىگە لايىق تارتۇق - مەرتە-
ۋىگە ئېرىشكەن بولىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، ئەڭ مۇھىمى مەلىكە
سىلىدىن باشقا ھەرقانداق كىشىگە يۇز - خاتىر قىلمايدۇ. بۇ
دېگەنلىك، ئوردا قابىل بىر قورۇقچىنىڭ قولىدا مۇستەھكەم
مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئوردىغا سەۋەبسىز،
پەرمان، يارلىقسىز كىرىپ - چىقىشىغا چەك قويۇلىدۇ دېگەن-
لىك. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يېتىشەلمىگەن يەرلىرىگە
پېقىر ھەمدەمدە بولىمەن. ئايال زاتىنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى-
غا ئارىلىشىش ئىشىغا كەلسەك، بۇ كۆلكىگە قالغۇدەك چوڭ ئىش
ئەمەس، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىخىدا نۇرغۇن ئايال سەركەردىلەر،
يۇرت پاسىبانلىرى ئۆتكەن.

سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزاباباقبەگنىڭ كۆرسەتكەن ئورۇن-
لۇق سەۋەبلىرى ئالدىدا گەپ تېپىپ بېرەلمەي ئىلاجسىز قوشۇ-

لۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا، ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى ھەر-قايسى دىۋان ـ مەھكىمە، يۇرت — شەھەرلەرگە مەنسەپكە تەيىن-لەش خۇسۇسىدىكى خان يارلىقى جاكارلاندى.

يارلىق تاماملانغاندىن كېيىن، ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن ئەمىر-لەر خانىنىڭ ھىممەت ـ شەپقىتىگە ھەشقاللا ئېيتىشتى ۋە ئۆز-ئارا بىر ـ بىرىنى مۇبارەكلەشتى.

خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ نارازىلىقى چىرايىدىن مانا مەن دەپلا چىقىپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە خاندىن تەمە قىلغان مەرتىۋىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن غەزەپلىنىپ ئاچچىق يۇتسا، خانغا ئالايىتەن تەۋسىيە قىلغان ئەمىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا ئەمەلىي ھوقۇق بە-رىلمىگەنلىكىدىن ھەسرەتلەندى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدەك بىر قىز بالىغا شۇنچىۋالا مۇھىم لەشكىرىي مەرتىۋىنىڭ ئىنئام قىلىنغانلىقىدىن قورسىقى كۆپتى، شۇنداقتىمۇ مۇراسىم ئاخىر-لاشقۇچەئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئاران ـ ئاران ئولتۇردى.

مانا بىر ھەپتىدىن بېرى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئىشان قەسىرىگە مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى. ئۇ ئۆزى جىم تۇرغىنى بىلەن ۋۇجۇدىدىكى مىكىر قۇزغۇنلىرى، يۇرىكىدە بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان ئوغۇنى ئىچىپ، ئاللىقانداق شۇم تەدبىرلەرنى رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن قانات قېقىۋاتاتتى.

2

بالا ـ چاقا، خەلىپە ـ سوپىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئاستانىدىن شەرمەندىلەرچە قاچقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچ يەردە توختە-ماي كېچە ـ كۈندۈز يول يۇرۇپ ئۇدۇل قەشقەرگە كەلدى ـ دە،

سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن ئەشەددىي رەقىبى مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىڭ لەشكەر باشلاپ قوغلاپ كېلىپ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشىدىن قورقۇپ، موللا ساقى بىلەن موللا نەقىدىن ئىبارەت ساداقەتمەن ئىككى خەلىپىسىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان ئىشان قەسرىنىڭ بېغىدىكى راۋاقنىڭ ئاستىغا، ئۆز ۋاقتىدا ھەر ئېھتىمالغا قارشى ياساتقۇزۇپ قويغان ھەشەمەتلىك يەر ئاستى سارىيىغا خۇددى مۇشۇكتىن قاچقان تۇلۇمچاشقاندەك مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى. ئامبار، ئىسكىلاتىدىن باشقا ئىككى خانىگە بۆلۈنگەن يەر ئاستى سارىيىنىڭ ھاۋا ئۆتۈشۇپ تۇرىدىغان تۆشۈكچىلىرى، كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان مەخپىي پەنجىرىلىرى بار ئىدى. قۇۋۇ تۆلكىنىڭ ئىككى يەردە ئۇۋىسى بار دېگەندەك، ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ بۇ يەر ئاستى سارىيىنىڭ ئىككى يەردە ئېغىزى بار ئىدى. بىر ئېغىزى ئىشان سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدىكى سۇپا بىلەن لەخمە ئارقىلىق تۇتىشاتتى، يەنە بىر ئېغىزى باغنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئېگىزرەك دۆڭدىكى قۇچاق يەتكۈسىز قېرى سۆگەتنىڭ كاۋىكى ئارقىلىق لەخمە بىلەن تۇتىشاتتى.

ھەر ئىككىلى ئېغىزدىن كىرگىلىمۇ، چىققىلىمۇ بولاتتى. ئىشان يەر ئاستى سارىيىنىڭ ئىسكىلاتىدا ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىق قىممەتلىك مالىلىرىنى ساقلايتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان يەر ئاستى سارىيى پۈتكەندىن كېيىن، ساراي قۇرۇلۇشىغا قاتناشقان بارلىق ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ ۋە ئىشلەمچىلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەن، بىر قىسمىنى گاچا، قارىغۇ، پاكىقاي قىلىۋەتكەنىدى.

شۇ كۈنلەردە خۇددى چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى پەقەت موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپىلىرى ئارقىلىقلا بولۇۋاتاتتى.

يەر ئاستى سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدا چىلىمنىڭ سەي-

خانىسىغا چىڭداپ بېسىلغان نەشىنى پۈرقىرىتىپ چېكىپ ئىچ پۈشۈقىنى بېسىپ ئولتۇرغان ھدايىتۇللا ئىشان سىرتتىن ئاڭلاڭغان شەپىدىن سەگەكلىشىپ چىلىمنى قويدى - دە، بەلۋېغىغا ئېسىۋالغان غىلاپتىكى خەنجىرىنىڭ سېپىغا قولىنى ئۇزاتتى. شۇ ئەسنادا ئىشىك ئېچىلىپ خۇتبىخانىغا موللا ساقى بىلەن موللا نەقى كىرىپ كەلدى. ئىشان بۇ ئىككىسىنى كۆرۈپ خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل تىن ئالدى. خۇتبىخانا ئىچىنى مەززىلىك كەندىر پۈرىقى قاپلىغان بولۇپ، قويۇق كۆكۈچ ئىس لەيلەپ تۇراتتى.

بىردىنلا نەشە خۇمارى تۇتۇپ كەتكەن ئىككى خەلىپە ئۆي ئىچىدىكى ئىس - تۇتەكنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن دەم تارتىشقا باشلىدى. ئىشان تېخى چېكىپ بولالمىغان چىلىمنى ئۇلارغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ سورىدى:

— ھە، ئاستانىدە نېمە گەپ بار؟

چىلىمنى كۆرگەن ئىككى خەلىپە خوجىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ خۇددى ئاچ بۆرە قوزىغا ئېتىلغاندەك چىلىمغا چاڭگال سالدى - دە، قولىدىن چىلىمنى تالىشىپ، يۇلۇپ دېگۈدەك ئېلىپ ئاچ كۆزلۈك بىلەن شوراشقا باشلىدى. چىلىمنىڭ سەيخانىسى لاپ - لاپ ئوت ئېلىپ ئاخىرى ئۆچتى. خۇمارى بىرئاز بېسىلغان ئىككى خەلىپە بىر ئاز ھاردۇقى چىققاندەك بولۇپ ئۆزلىرىگە سوئال نەزىرىدە مىختەك تىكىلىپ تۇرغان ئىشان خوجىسىغا قاراپ جاۋاپ بەردى.

— يامانلىقتىن ياخشىلىق كۆپتۇر، پىرىم.

— ھە، قېنى؟ — دېدى ئىشان ئەھۋالىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

موللا ساقى بىلەن موللا نەقى ئاستانىگە مەخپىي بېرىپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى بەس - بەستە سۆزلەشكە باشلىدى.

— ئوردىدىكى ئىشەنچلىك مۇرتلارنىڭ ئېيتىشىچە، سۇلتان ئىسمائىلخان قارا مۇسۇلمان، ئازغۇن، مۇرتەت مەخدۇمزادە

خوجا ئابدۇللا ئىشانغا خوجا تەقىبىنى توختىتىش، سۇلۇكى ئىشـ
قىيە مـۇرىتـلىرىنـى جـازالىماسلىق ھـەققىـدە پـەرمـان
چۈشۈرگەنمىش.

— ئۆزىنىڭ شاھانە قاشتېشى كەمىرىنى شىرئەلى باھادىر
ناملىق سەركەردىسىگە بېرىپ، ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى جازالىغان،
ئۆلتۈرگەن ھەرقانداق ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمانلارنى خانغا
مەلۇم قىلمـايلا كـاللىسىنى ئېلىش ھـەققىـدە يـارلـىق چۈ-
شۈرگەنمىش.

— مۇرتەت خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ نەجىبلىك، سۈدۈرلار
سەدرىلىق مەرتىۋىسىگە ئولتۇرۇش تەلىپىنى رەت قىلىپ، ئوردا
ئىشلىرىدىن چەتلەشتۈرگەنمىش.

— نېمە؟ ئىسمائىلخان پىرى بۈزرۈكى بولمىش خوجا ئابـ-
دۇللا ئىشانغا ئوردىدا ھېچقانداق مەنسەپ ـ مەرتىۋە ئىنـئام
قىلماپتىما؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەجەبلىنىپ.

— شۇنداق، پىرىم، خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاندىن
يامانلاپ، بىتاب بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا ئاياغ
باسماپتىمىش.

— خەيرۇن ۋە شەررۇن مىنەللاھ تەئالا[1]، — دېدى ھىدايـ-
تۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن.

— يەنە تېخى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخانغا يېقىن مۇ-
رىتى مىرزا ئىدرىسبەگنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە، قو-
شۇمچە ئەمىرلەشكەرلىككە تەۋسىيە قىلغانىكەن، ئەمما خان قەشـ-
قەرگە مۇرتەت، قارا مۇسۇلمان ئىدرىسبەگنى ئەمەس، سەركەردە
مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى نائىب ئەمىرلىككە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

— سەركەردە مىرزا ئەۋزبەگنىڭ ئاستانىنىڭ ئەمىرلىكىگە،
قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكەرلـ-

---

① ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ ھەممىسى ئاللاتائالادىن.

كىگە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

— بۇ بىر ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى، پىرىم. بۇ ئىككى سەر-كەردە سۇلۇكى ئىسھاقبيە مۇرىتلىرىدىن ئەمەس.

— بىلىشىمچە، بۇ ئىككى سەركەردە ئۆز ۋاقتىدا پىرىمغا قول بېرىپ ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغانغۇ دەيمەن.

— ئول ئىككى ئاسىي مۇرتەتنىڭ سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇ-كىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى ئۆزلۇكىدىن ئەمەس ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئۇلار سۇلتان يولۋاسخان ئالىيلىرىنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىدىن قورقۇپلا بىزگە قول بەرگەن، بولمىسا بىزگە ئاسىيلىق قىلىپ دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا دەرۋازا ئاچامتى ئول قارغىش تەگكۈرلەر. ھەر ھالدا مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ قەشقەرگە نائىب ۋە ئەمىر بول-غىنى ياخشىلىقتىن بېشارەتتۇر. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىمىز ئىسھاقىيەچى قارامۇسۇلمانلارنىڭ زۇلۇم ـ ستەملىرىگە ئۇچرە-مىغۇدەك، بىلگۈچى ئاللا، سۇلتان ئىسمائىلخان نېمە ئۈچۈن پىرى بۇزرۇكنىڭ تەۋسىيىسىگە قۇلاق سالمىدىكىن.

ئىككى خەلىپە بىر ـ بىرىگە قاراپ پارقىرىشىپ تۇرۇشتى. خۇتبىخانا ئىچىدە بىر پەس تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

— ھە راست، ئىشان پىرىمغا بىر پارچە مەكتۇپ ئەكېلىۋە-دىم، — دېدى موللا ساقى سەللىسىنىڭ قېتىدىن پىلىكتەك يۆگەلگەن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، — ئوردىدىكى ھېلىقى سادا-قەتمەن ئەمىر جانابلىرى يېزىپ بەرگەنىدى.

ئىشان چاققانلىق بىلەن خەتنى قولىغا ئالدى ـ دە، شامنىڭ يورۇقىغا ئەكېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ئى ئەھلى تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قۇرغۇچىسى، ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇچىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى، ئەدلۇ ئادالەتنىڭ خالىس شەمشىرى، ئەھلى سۇلۇكنىڭ يول

ئاچقۇچىسى، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، شەرەـ
ئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھەقىقەتنىڭ، ئۇممەتلەرنىڭ شاھى
تاجى، قۇتبىل ـ ئەقتاب مەقامىغا يەتكەن سەئىدىل ئىشان
پىر ھەزرىتىم مۇبارەك تەنلىرى ئېسەنمۇ؟

جانابلىرى ئاستانىدىن بىۋاقىت ئايرىلغاندىن كېيىن،
بىزلەركىم مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ يـۇرەك ـ باغـرى
خۇن ـ زەردابقا تولدى. گەجگىمىزگە رودۇپايدەك مىنىۋالـ
غان ئازغۇن، قارا مۇسۇلمان ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ ئېشەك
باشلىرىغا مالامەت تاشلىرىنىڭ يېغىشىنى ئاللاتائالادىن كېـ
چەيۇ كۇندۇز تىلەپ كەلدۇق. ئاۋۋال سىلى جانابىي سۇلتاـ
نۇل مۇھەققىقىن ئىشان پىر بۇزرۇكىنىڭ كەشپۇ ـ كارامەتـ
لىرى، ئاندىن قالسا ئاللاتائالانىڭ ئىنايىتى بىلەن دەھرىي
سۇلتان ئىسمائىلخان ئىنساپقا كەلدى ۋە ئاخىرەتلىكى ئېـ
شەكىنىڭ قارىندا بولىدىغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىـ
شانىنىڭ خوجا تەقىبىنى قاتتىق چەكلىدى.

سەلتەنەتنى سۇلۇك مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش دېـ
گەن پەرماننى جاكارلاپ، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇـ
رىتلىرىنى، سۇلۇكى ئىھساقىيەچى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتـ
لەرنىڭ زۇلۇم ـ سىتەملىرىدىن ساقلاپ قالدى. جانابلىرىـ
نىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ تۇتۇشقا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىـ
نى ئەۋەتمەسلىكىنىڭ بائىسىمۇ ھەم شۇلدۇر. ئىسمائىلخان
گەرچە ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلسىمۇ، تولىمۇ ئاق
كۆڭۈل، كەڭ قورساق، تەدبىرلىك سۇلتان ئىكەن. ئۇ
ئوردىنىڭ مۇھىم دېۋان ـ مەھكىمىلىرىدە ئىسھاقىيەچى
مۇرتەت ئەمىرلەرنىڭ مەنسەپ تۇتۇشىنى چەكلەپ، سۇلۇكـ
تىن مۇستەسنا ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتىدۇ.
مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئوچۇق ـ ئاشكارا
بىلىدۇرگەن ئەجىبلىك، سۇدۇلار سۇدرىلىق مەرتىـ

ۇنسىگە ئېرىشىش مۇددىئاسىنى ناۋۇمىد قويدى. شۇل سە-
ۋەبلىك مەخدۇمزادە ئىشان ئىسمائىلخاندىن يامانلاقلىق.
خان ئالىيلىرى بىرنەچچە قېتىم سىلى جانابىي پىر بۇزرۇ-
كۇمنىڭ مۇبارەك نامىنى تىلغا ئېلىپ ھەزرەتلىرىنى سەلتە-
نەتكە زىممىيلىك بىلدۇرسە① باشقا ئىشلارنى سۇرۇشتە قىل-
مايدىغانلىقى ھەققىدە ئېغىزلاندى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئول
دەھرىي سۇلتاننىڭ كۆڭلىگە پىر بۇزرۇكۇمنىڭ ھىدايەت
ئاپتىپى چۇشكەن ئوخشايدۇ.

ئى جانابىي قۇتبىل ئەقتابىم، پېقىر ئەرزىمەس مۇرىد-
لىرىنىڭ نەسىھەتىگە كىرىپ قەشقەرنىڭ يېڭى تەيىنلەنگەن
ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىل-
خانغا زىممىيلىك بىلدۇرۇپ مەكتۇپ يوللىغايلا، بۇنداق
قىلسىلا بىرنەچىدىن، مىرزاھەيدەر دوغلاتىنىڭ يۇزىنى
قىلغان بولىدىلا؛ ئىككىنەچىدىن، ئول قەشقەر ئەمىرى
جانابلىرىنى مېنى چوڭ بىلىدىكەن دېگەن تۇيغۇغا
كېلىدۇ ـ دە، قەشقەردىكى سۇلۇك تەرغىباتلىرى ئۇچۇن
شارائىت ھازىرلىيالايدىلا؛ ئۇچىنەچىدىن، جانابلىرىنىڭ ئا-
مانلىقى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ قولىدا بولىدۇ، ئىسھاقد-
يەچى قارا مۇسۇلمانلارنىڭ يوشۇرۇن قەستىدىن خالىي بو-
لىدىلا؛ تۆتىنەچىدىن، پۇرسەت قەرەلى يېتىپ كەلگەندە
مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىلخانغا يې-
قىنلاشماقلىرى ئاسان بولىدۇ. قالدى ئىشلار ھەزرىتى ئە-
مامى ئەزەم رەھىمتۇللا ئەلەيھىنىڭ سۆزلىرىدىن بېشارەت
بەرگۇچى خۇش ئاۋازلىرى بىلەن ئول دەھرىيلەرنىڭ قەلبى-
دىكى قارا داغلارنى ئېرىتىپ، ھىدايەت نۇرلىرى بىلەن
ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ سائادەتمەن يولىغا باشلىيالايدىغاد-

① زىممىيلىك بىلدۇرۇش — ئۆز ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش شەرتى ئاستىدا مەمۇرىيلارغا بويسۇنۇش.

لىقلىرىغا ئىشىنىمەن.

ئاز بولسىمۇ خەلىپە موللاساقى، موللا نەقىلەردىن ئەل-لىك سەر چوكا ئالتۇن ئەۋەتتىم، سۈلۈكى ئىشقىيە تەرغىبا-تى ئۇچۇن ساخاۋەت قىلغايلا.

جانابىي پىر بۇزرۇكۇمنىڭ تېنىنىڭ ئامان ـ ئېسەنلە-كى ئۇچۇن كېچە ـ كۈندۈز ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ تۇرغۇچى مۇخلىسلىرى غايىب يۇلتۇزدىن. نامە تامام ۋەسسالام.»

ھىدايىتۇللا ئىشان مەكتۇپنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئىك-كى خەلىپىگە «قېنى ئامانەتنى تاپشۇرۇڭلار» دېگەننى قىلىپ تىكىلىپ قارىدى، ئەمما ئىككى خەلىپە غېمىدە يوق سالپىيىپ ئولتۇراتتى.

— جانابىي خەلىپىلىرىم، ئامانەتنى ئۆز قەرەلىدە ئىگىسىگە تاپشۇرماق ئىمانى پەزىلەت جۇملىسىدىندۇر، — دېدى ئەللىك سەر ئالتۇننىڭ ۋەسۋەسىسىدە تاقىتى تاق بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئېسىمىز قۇرىسۇن، ئىشان پىرىم، — دېدى موللا ساقى ۋە دەرھال قويۇن يانچۇقىدىن ئاق ماتاغا ئورالغان بىر كاللەك نەرسىنى ئىشانغا ئۇزاتتى. ئىشان تۇگۇنچەكنى قولىغا ئېلىپ ئالدىراپ يەشتى. ماتادا ھەر بىرى ئون سەرلىكتىن بەش چوكا ئالتۇن تۇراتتى. ئامانەتنىڭ ساق ئىكەنلىكىگە كۆزى يەتكەن ئى-شان قايتىدىن ئوراپ قويىنىغا سالدى.

— ھەپتىدىن بېرى، — دېدى ئىشان، — بۇ يەردە ئۆزۈم يالغۇز ئولتۇرۇپ غىزا تاماغا پەقەتلا كۆڭلۈم تارتمىدى. مانا بۇگۇن سىز ئىككى زاتىل ئەقتابلىرىمنى كۆرۈپ ھەم ئەكەلگەن مەلۇماتلىرىڭلارنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم خېلىلا كۆتۇرۇلۇپ قالدى. يېگۈدەك بىر نەرسە تەييارلاتقۇزساڭلار بىرلىكتە غىزالىنايلى.

— خوش، — دېدى موللاساقى بىلەن موللا نەقى دەس ئورنى-دىن تۇرۇپ، — شارابتىن ئالغاچ كىرسۇنلار.

— خوش.

ئىككى خەلىپە دەرھال سىرتقا قاراپ ماڭدى. پۈتكۈل دەپنە - دۇنيالىرىنى يوشۇرغان بۇ يەر ئاستى ساراييىنى خوتۇن - بالىلىرىغىمۇ بىلدۇرگۈسى كەلمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئىككى خەلىپىسىنى ئەھۋال ئىگىلەپ كېلىش ئۈچۈن ئاستا-ئاستا يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن بىر ھەپتە يەتكۈدەك سۇ، ئوزۇق - تۇلۇكنى ئەكىرىۋېلىپ تالا - تۈزگە چىقماي ياتقانىدى. شۇ سەۋەبلىك ئۆلۈم ۋەسۋەسىسى، يالغۇزچىلىق، مىڭ بىر مۇشكۈلاتتا قولغا كەلتۈرگەن سەلتەنىتىنى تارتقۇزۇپ قويۇش ھەسرىتى ئۈنى خۇددى دوزاخ ئازابى تارتقاندەك قىينىغانىدى. مانا ئەمدى ئىككى ساداقەتمەن خەلىپە ئەكەلگەن مىش - مىش خەۋەر-لەردىن كۆرە، سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىغا سۇقۇنۇۋېلىشقا مۇۋاپىق بولغان «غايىب يۇلتۇز» لەقەملىك مۇرتىنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپى ئۈنى بۆلەكچىلا جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. شۇڭا، بىردىنلا مەي - شاراب، غىزاغا كۆڭلى تارتىپ قالغانىدى. «...زاتىل ئەقتاب مۇرتىم غايىب يۇلتۇزنىڭ ئېيتقانلىرى كەلگەي، ئىلاھىم. مەنچە بولسا دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن مۇرتەت مەختۇمزادە يامانلىشىپلا ئەمەس، بەلكىم كېلىشتۇرگىسىز ئاداۋەتلىشىپ قان بولۇشۇپ كەتكەي، ئىلاھىم. ئى يارانقان ئاللا ئىگەم، ئى جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەرى بۇزرۇكۇم، كۆزدىن ئايرىساڭمۇ ھاسسىدىن ئايرىمايدىغان ساخاۋەت ۋە ئىنايىتىڭ بار.

سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ھەرقاچان ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ ئوشۇقى سىيا چۈشۈپلا تۇرۇۋاتىدۇ. سەلتەنەت، نۇسبەت ھەرقاچان ماڭا يۇزلەنسە، شۇ ھامان ئارقىسىنى قىلىپ كەلدى. دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ ئول مۇرتەت مەختۇمزادىگە ھېچقانداق مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلماسلىقىدا، سەلتەنەت - يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا يېقىنلاشتۇرماسلىقىدا، ھەتتا ئىسھاقىيە سۇلۇكىدە-

دىكى سەركەردە ئەمىرلەرنى مۇھىم مەنسەپلىرىگە قويماسلىقىدا چوقۇم بىر گەپ بار. ئۇ ئۆزىدىن ئىلگىرىكى خان ـ سۇلتانلار-نىڭ ساۋقىنى ئېسىدە مەھكەم تۇتقان. شۇ سەۋەبلىك سەلتەنەت بىلەن سۇلۇك ئارىلىقىدا بوشلۇق قالدۇرماقچى بولغان. ئۆزىگە كۆپ يارەملەرنى قىلغان ئىسھاقىيەچىلەرنى ئۇنۇملۇك چەكلەپ تۇرۇش ئۈچۈن بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە كەڭ قول-لۇق، سىلى رەھىم قىلغان گەپ. ئىسمائىلخان ھەقىقەتەن پەم ـ پاراسەتلىك، قۇۋ ھىيلىگەر سۇلتان ئىكەن. ئەمما، مەن بۇ كاۋاكتىن ياخشى پايدىلىنىشىم، پەم بىلەن ئارىغا نىزا ـ ئاداۋەت ئۇرۇقىنى تېرىپ مەخدۇمزادە بىلەن سۇلتاننى ئىت بىلەن مۇشۇكتەك ئۆچلەشتۇرۇشۇم كېرەك. مېنىڭ شۇنچىۋالا قىلغان ئەجىر ـ مېھنەتلىرىم نېمە ئۈچۈن شۇنچە تېز بىكارغا كەتتى؟ توغرا، مەن بارلىق ئۈمىدىمنى ئۆزۈم قوللىغان، يۆلىگەن خانزادە يولۋاسخانغا باغلىدىم، ئەمما، ئۇ مەقسىتىگە يېتىپلا، تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆزى بىلگەننى قىلدى. مەنسەپ ـ مەرتە-ۋە، ئىمتىيازدا مەن يەنىلا ئۇنىڭدىن تۆۋەن ئورۇندا تۇرۇپ قالدىم، سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ مەخدۇمزادىگە ۋاپا قىلماپتىغۇ، ئەينا. بولدى بەس. ئەمدى ھەر قانداق خان، خانزادىلەرگە بېقىنـ-مايمەن. ئۇلاردىن پايدىلىنىپ بولسامىلا ئەسكى كالاچنى سېلىپ تاشلىغاندەك ئۇلارنى چۆرۈپ تاشلاپ، سەئىدىيە تەختىدە ئۆزۈم ئولتۇرىمەن. پادىشاھ ئىشان خان بولىمەن. شۇنداق قىلسامىلا سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭ تۇغ شەددىسىنى ئەبە-دىلئەبەد لەپىلدىتەلەيمەن. ئى مازار پادىشاھى پەدەر بۇزرۇكۇم، يەنە بىر قېتىم نۇسرەت قازىنىشىم ئۈچۈن ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە مەن رازى، قالغىنىغا ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن...»

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە موللا ساقى بىلەن موللا نەقى خەلىپىلەركىرىپ كەلدى ـ دە، سۇپىغا داستىخان راسلـ-دى. داستىخانغا پۇتۇن سېلىپ كاۋاپ قىلىنغان بىر ئوغلاق،

بىر قوزا گۆشى ۋە ئون نەچچە دانە باچكا گۆشىنى قويدى.

كۆتۈرۈپ كەلگەن يوغان ئىككى كوزىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋەتتى، كۆچلۈك ئېچىتىلغان شارابنىڭ پۈرىقى خۇتبىخانىنىڭ ئىچىنى بىر ئالدى. ئۇلار ئىشان خوجىسىنىڭ قولىغا سۇ بەرگەندىن كېيىن داستىخاندىكى نېمەتلەرگە تەكەللۇپسىزلا قول ئۇزاتتى. بىر چۆگۈن چاي قايىنغۇچىلىك شالاپ - شۇلۇپتىن كېيىن، ئۇلار كار - كار كېكىرىشىپ ئۆرە بولۇشتى. ئوغلاق، قوزا كاۋاپلىرىنىڭ ئازلا بىر قىسمى بىلەن بىرنەچچە باچكىلا ئېشىپ قالغانىدى.

— قېنى ئەمدى شاراب ئىچەيلى، تەقسىرلىرىم، — دېدى كاۋاپقا تويۇپ تازا ئۇسسىغان ئىشان.

مۇزدەك شاراب يوغان جانان چىنىلەرگە بۇلدۇقلاپ تۆكۈلۈپ، ئىشان بىلەن ئىككى خەلىپىنىڭ ئارىلىقىدا ئايلىنىپ تۇردى.

— ئەتە ئەتىگەن بىر پارچە مەكتۇپ پۈتۈپ قويىمەن، موللا ساقى خەلىپە، سىلى مەكتۇپىنى ئېلىپ قەشقەرنىڭ يېڭى ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتقا تاپشۇرۇپ بەرسىلە.

— خوش، — دېدى موللا ساقى جانان چىنىدىكى لىپمۇلىق شارابنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۈمۈرگەچ.

— ئەمىرگە مەكتۇپىنى تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن قەشقەردىكى مۇرىت - يارەنلەرگە ئەتىدىن باشلاپ ھەزرەت خانىقاسىدا داش قاينىتىدىغانلىقىمىز توغرۇلۇق خەۋەر بېرىۋەتكەيلا، ئەمما كى بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكلىرى توغرۇلۇق ئېغىزلانمىغايلا.

— خوش، — دېدى موللا ساقى بوشىغان جانان چىنىنى موللا نەقىگە ئۇزىتىپ تۇرۇپ، — جەررە - ساما، ھەلقە - سۆھبەت ئېلىپ بارامدۇق، پىرىم؟

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئىشان، — مەركىت، شېھىتدۆك، مارالبېشى، ئارتۇچ، سېرىققولدىكى سۇلۇك مەسئۇللىرىمىزغا

چاپارمەن ماڭدۇرغايلا، ئول يۇرتلاردىكى مۇرىت - يارانلىرىمىز ھەزرەتكە كېلىپ تاۋاپتا بولغاي، بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكلىرى- نىڭ سېغىنىشلىق سالىمىنى يەتكۈزگەي.

— خوش.

— تەقسىرىم، — دېدى ئىشان موللا نەقى خەلىپىگە يۈزلە- نىپ، — ئۆزلىرى ئەتىلا ئاستانىگە يولغا چىقىپ، ئاستانىدىكى مۇرىت - يارانلارنى ھەربىرىتلەندۇرگەيلا.

— خوش، — دېدى موللا نەقى.

— ئاستانىدىكى مۇرىت - يارانلار ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر- نىڭ ئۆيۈڭاقلىرىغا ئوت قويسۇن، مال - چارۋىلىرىنى ئۆلتۈر- سۇن.

— بۇ ... قانداق بولار، پىرىم، — دېدى موللا نەقى ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەي، — ئاستانىدە ئىسھاقىيەچە- لەر ئىتنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بىر تۈياق مال چارۋىسىغا زەخمە يەتكۈزسەك، بىزنىڭ ئون يارەنمىزنىڭ جېنىنى ئالىدۇ. بىر ئىسھاقىيەچى مۇرتەتنىڭ ھويلا - قورۇسىغا ئوت قويساق، يۈزلەپ ئىشقىيەچى يارەنلىرىمىز ماكانسىز قالىدۇ...

— مەنچە بولسا ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر ئۇنىڭدىنمۇ ئاشۇ- رۇپراق ئۆچ ئالغاي، — دېدى ئىشان خىرقىراپ كۈلۈپ، — كاللىلىرىنى ئىشلەتسىلە، تەقسىرىم، سۇلتان ئىسمائىلخان سۇ- لۇكى ئىشقىيە تەقىبىنى چەكلەش، دەۋەتى ئىسھاقىيە تەرغىباتىنى توختىتىش خۇسۇسىدا پەرمان جاكارلاپتىغۇ. بىز مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى خانىنىڭ بۇ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلىشقا مەجبۇرلايمىز. دېمەككى، بىز خۇپيانە ئوت قويمىز، ئۆلتۈرە- مىز، غەلىبە نۇسىبىتىدىن ئىشتىنىغا پاتماي قالغان ئىسھاقىيە- چى ئازغۇنلار بولسا نېرى - بېرىسىنى ئويلىمايلا ئاشكارا ئوت قويىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ. نەتىجىدە ئىسھاقىيەچىلەر خان يارلىقىغا

ئاشكارا خىلاپلىق قىلغان بولىدۇ ـ دە، سۇلتان بىلەن مەختۇمزا-دىلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا ـ ئاداۋەت ئۇرۇقى چېچىلىدۇ. ئون ـ يىگىرمە يارانلىرىمىزنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى، ماكانسىز قېلىشى مۇدىـ دىئا ـ مەقسەتلىرىمىزنى رويابقا چىقىرىشىمىز ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس. چۈشىنىشلىك بولدىمۇ، خەلىپەم؟

— چۈشىنىشلىك بولدى، — دېدى موللا نەقى خەلىپە ئىشان پىرىنىڭ مۇددىئاسىنىڭ تېگىگە تولۇق يېتىپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ ئىككى خەلىپىنىڭ مۇھىم تەدبىر، ھىيلە ـ مىكىرلەرگە كاللىسى يەتمىگىنى بىلەن، پىلان ـ مۇددىـ ئاسىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ، يول كۆرسىتىپ قويسا، بۈيرۇـ غان ھەرقانداق ئىشنى مۇددىئاسىدىن ئاشۇرۇپ، ھەقدادىغا يەتكۈـ زۈپ ئورۇندايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، يەنە ئارتۇقچە ئېزىپ ـ ئىچۈرۈپ ئولتۇرمىدى.

— خانىقادا خېلى كۆپ يارانلار دىدارلىرىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇـ رۇپتۇ، — دېدى موللاساقى، — ئەمدى بۇ خۇپىيانە خانىدا تۇرۇۋەرمەي ئۇستىگە چىقسىلا بولۇرمۇ، پىرىم.

— ھازىرچە چىقماي تۇراي، قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى بىلىپ بېقىپراق بىر گەپ بولۇر.

— بايام خوجىزادىلەر ئۆزلىرىنى كۆپ سۇراپ كەتـ تى. ئوغۇللىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئىشانىنىڭ كۆزلىرى ئاتىلىق مېھرىدىن ئوت بولۇپ ياندى. ئارىلىقى شۇنچە يېقىن تۇرۇپ ئىشانىنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن كۆرۈشمىگىنىگە خېلى كۈنلەر بو-لۇپ قالغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئىشان بۇ گۆرگە ئوخشايدىغان يەر ئاستى سارىيىدىن يۇگۈرۈپ چىقىپ ئوغۇللىرىنى باغرىغا باسـ قۇسى، پېشانىسىدىن سۆيگۈسى كېلىپ كەتتى، ئەمما يەنىلا ئۆـ زىنى تۇتۇۋالدى، ھاياجاندىن لەۋلىرى تىترىدى.

— خوجىزادىلەرگە پەدەر بۇزرۇكلىرى پات يېقىندا يوقلاپ

كەلمەكچى دەپ ئېيتىپ قويسىلا، — دېدى ئىشان موللا ساقىغا قاراپ.

— ياپچانلىق يارانلىرىمىزدىن ئابلىز سوپۇم پىر بۇزرۇكـ مىز بىلەن دىدار مۇلاقەتتە بولۇپ ئىككى ئالەملىك ساۋاب ئىزدەپ دۇئا ئېلىش ئۈچۈن بىر ئاجىزەسىنى ئەكەلگەنىكەن، ئۆزلىرىنى يوق ئىدى دېسەك، تەلىيىم كاج ئىكەن، ئىشان پىرىم بىلەن كۆرۈشەلمەيدىغان ئوخشايمەن دەپ قاقشاپ تۇرىدۇ.

— ئاجىزەسىنى دۇئا قىلدۇرماقچىمىكەن؟ — دېدى ھىدايـ تۇللا ئىشان قۇلاقلىرى دىك بولغان ھالدا.

— ئول ئاجىزەسىنى مەن ئۈچۈن تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۆزىنى قايتۇرۇۋېتىڭلار.

— بايا بىزمۇ شۇنداق ئويلىغان، لېكىن ئول ياران پىرىمـ نىڭ جامالىنى كۆرەلمىسەممۇ مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىسام بولاتتى دەپ كاجلىق قىلىپ تۇرۇۋالدى. تۇرقىدىن قارىغاندا قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك بىر قىز ئىكەن دېسىلە ئۇ، پىرىم.

بىر ھەپتىدىن بېرى يەر ئاستى سارىيىدا ئىنسۇ جىننى كۆرمەي يالغۇز ياشىغان ئىشاننىڭ مانا ئەمدى شاراب تەسىرىدە ھايۋانىي نەپسى ئويغىنىپ كەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇ تاقىتى تاق بولغان ھالدا جاۋاب بەردى.

— ئۇنداق بولسا ئول ساداقەتمەن مۇرشىدىمنى باغدىكى خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ تۈۋىگە باشلاپ كېلىڭلار، ئاۋازىمنى ئاڭـ لاپ مۇرادى ھاسىل بولغاي.

— خوش، — موللا ساقى بىلەن موللا نەقى سىرتقا قاراپ ماڭدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان يەر ئاستى قەسىرنىڭ باغقا تۇتىشىدىغان لەخمە يولى بىلەن بىر تال شامنى قولىغا ئېلىۋالغىنىچە قېرى سۆگەتنىڭ ئاستىغا كەلدى ـ دە، يۆلەپ قويۇلغان شوتا بىلەن يۇقىرىغا ئۆرلەپ سۆگەتنىڭ قارىنىغا چىقتى.

ئىككى خەلىپە قىزنى يېنىدا ئولتۇرغۇزغىنىچە مۇگدەڭانقان ياپچانلىق دېھقانىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— ئىشان بۇزرۇكۋارىمىز بەيتۇل مۇقەددەسنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن ئۆتكەن ھەپتە كەشپۇ كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ شور دەريانى تەرەپكە ئۇچۇپ كەتكەنىدى، — دېدى ئۇلار ئابلىز سو-پۇمغا قاراپ، — پىرىمنىڭ شۇ تاپتا ئەرشتە ياكى زېمىندا ئىكەن-لىكىنى بىزمۇ بىلمەيمىز. چاھار باغدا بىر تۈپ خاسىيەتلىك سۆگەت بار. پىرىمىزغا چىن يۈرىكىدىن ساداقەتمەنلىكىنى بىل-دۈرگەن مۇرىتلارلا يۈرىكىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ ناله قىلسا، شۇ خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ قارىنىدىن پىرىمىزنىڭ مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىيالايدۇ. بېرىپ سىناپ باقسىلا، سوپۇم. خاسىيەتلىك سۆ-گەت ئارقىلىق قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشقا مۇشەر-رەپ بولۇپ قالسىلا، ئاللاتائالا ئىككىلى ئالەملىكلىرىنى بېرىدۇ.

— ئۇنداق بولسا ئاشۇ خاسىيەتلىك سۆگەتنىڭ قېشىغا تېز-رەك بارايلى، خەلىپىلىرىم، — دېدى ئابلىز سوپۇم ئۇمىدلەنگەن ھالدا.

ئىككى خەلىپە ئابلىز سوپى بىلەن قىزنىنى قېرى سۆگەتنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى.

— قېنى ئەمىسە يۈرەكلىرىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك ئامىنى تىلغا ئېلىپ تەۋلىسىلا، سوپۇم، — دېدى موللا ساقى.

ئابلىز سوپى توۋلاش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ يەنە توخ-تاپ قالدى. ئىككى خەلىپىگە قاراپ تارتىنىپ سورىدى:

— ئىشان پىر بۇزرۇكنىڭ نامىنى بىتەرەت تىلغا ئالسام قانداق بولۇر، مۆھتەرەم خەلىپىلىرىم.

— پىرىمىزنىڭ نامىنى ئاللىقاچان تىلغا ئېلىپ بولدىلا، — دېدى موللانەقى ئابلىز سوپىنىڭ ئەزىملىكىدىن تېرىكىپ.

— بولسىلا، چاققان توۋلىسىلا، پىرىم ھەممىنى كۆرۈپ،

بىلىپ تۇرىدۇ. مۇشۇنداق ئەزىملىك قىلىپ تۇرۇۋەرسىلە ئىشان پىرىمىز ئاجىزەلىرىنى قوبۇل قىلماي بەتد دۇئا قىلىپ قويمىسۇن يەنە.

مولالانەقىنىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشىدىن ئابلىز سوپى ۋەھىمىگە چۈشتى، ئەزايىنى قارا تەر باستى، قەبرى سۆگەتكە قاراپ نىدا قىلدى.

— پىرىم، ئى ئىشان ۋەلىيۇللا خوجام، مەنكى ياپچانلىق مۇرىتلىرى ئابلىز سوپۇم بولۇرمەن، تونلىرىنىڭ پېشىدىكى مۇبا-رەك چاڭگىلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈش ئۈچۈن ئالايىتەن كېلىۋىدىم، ئىككى ئالەملىك دۇئالىرىنى سېغىنىپ ... ئاجىزەمنى باشلاپ كېلىۋىدىم...

ئابلىز سوپى هاياجاندىن بوغۇلۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى، كۆزلىرىدىن بوراندەك ياش تۆكۈلدى، قەبرى سۆگەتنى قۇچاقلاپ هۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

— ئى ساداقەتمەن مۇرىتىم ئابلىز سوپى، — دېگەن سادا كەلدى قەبرى سۆگەتتىنىڭ قارنىدىن، يەرنىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقان-دەك ئاڭلانغان بۇ ئاجايىپ سىر - مۆجىزىدىن ئېسىنى يوقاتقان ئابلىز سوپى سۆگەتنىڭ تۈۋىگە موككىدە يىقىلىپ تىزلاندى، — جانابلىرىنىڭ بىزلەركىم قۇتبىل - ئەقتابى پىرى بۇزرۇكلىرىغا بىلدۇرگەن ساداقەتمەن، خالىس نىيەت - ئىقبالىلىرى ئىككى كۈن ئاۋۋال كۆڭلىمىزگە ئايان بولغان. مەن بەيتۇل مۇقەددەسته تۇ-رۇپ ئۆزلىرىگە كۆپ دۇئالارنى قىلدىم. ئەۋلىيا - ماشايىخلارغا بۇيرۇپ جەننەتۇل - مەئۋادىن بىر كىشىلىك هەشەمەتلىك قەسىر راسلاتقۇزدۇم هەم ئۆزلىرىگە زاتىل ئەقتابلىق ئۇنۋانىنى هەدىيە قىلدىم. سائادەتمەن ئىشقىيە سۆلۈكىمىز يولىغا ئۆزلىرىنى ئاتاپ، هەققە يېتىش ئۈچۈن تىرىشقايلا. مەن هازىر ئەرشته ئەۋلىيا - ماشايىخلار بىلەن مۇلاقەتته بولۇۋاتقانلىقىم ئۈچۈن كۆپ ۋاقتىم يوق. ئاللا خالىسا كېلەركى جۈمە كۈنى هەزرەت خانىقا-

سىدا كۆرۈشكەيمىز، ئامىن.

هاياجاندىن ئەس - هوشىنى يوقاتقان ئابلىز سوپى شۇ دەقىقىدە ئۆزىنىڭ نەدىلىكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. موللا ساقى بىلەن موللانەقى ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ باغدىن ئاچىقتى - دە، خانىقانىڭ ئالدىدىكى سۇپىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى.

— ئاجىزلىرىنى ئىشان پىرىمىنىڭ ھەرىمىگە ئەكىرىپ قويىساق بولۇرمۇ؟ زاتىل ئەقتابىم، — دېدى ئۇلار.

— بولسا شۇنداق قىلغايلا، — دېدى بىرئاز ئېسىگە كەلگەن ئابلىز سوپى، — توۋا، ئىشان پىرىمىزنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرى نېمىدېگەن كاتتا - ھە، مېنى كۆرمەي تۇرۇپلا ئىسمىمنىڭ ئابلىز سوپى ئىكەنلىكىنى ئەجەب بىلىۋاپتا؟ ئى يارانقان ئىگەم، كېلەركى جۇمە كۈنى پىرى بۇزرۇكۇمنىڭ مۇبارەك جامالىنى كۆرۈۋالغۇچىلىك ئۆمۈر نېسىپ قىلغايسەن. زاتىل - ئەقتابلىقىم بىلەن جامالىڭنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلغايسەن...

ئابلىز سوپى ئىككى ئالىقىنىنى جۇپلەپ ئاللاغا ئارزۇ - ئارمانلىرىنى بايان قىلىپ تۇرغاندا ئىككى خەلىپە ئۇنىڭ ئەمدىلا ئون ئىككى - ئون ئۇچ ياشلارغا كىرگەن قىزىنى يېتىلەپ ئىشان قەسرىنىڭ خۇتبىخانىسىغا ئەكىردى - دە، بەلۋېغى بىلەن نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان قىزنىڭ كۆزىنى مەھكەم تېڭىپ، يەر ئاستى سارايغا تۇتىشىدىغان لەخمىگە چۈشۈردى. لەخمە ئارقىلىق بىتاقەت بولۇپ ئولتۇرغان ئىشانىنىڭ ئالدىغا ئەكىردى.

— ئەتە ئەتىگەن كۆرۈشەيلى، پىرىم، — دېدى ئۇلار ئىشانغا ئېگىلىپ سالام قىلىپ.

ئۇلار لەخمىنىڭ چىقىش ئېغىزىغا يېتىپ كېلەي دېگەندە يەر ئاستى سارىيىنىڭ خۇتبىخانىسىدىن قىزنىڭ «ئانا!» دەپ چىرقىرغان ئېچىنىشلىق نالىسى ئاڭلاندى. ئىككى خەلىپە بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى ۋە بۇ ئېچىنىشلىق نالىدىن خۇددى يېقىملىق مۇزىكا ئاڭلانغاندەك زوقلىنىپ كېتىشتى.

3

مىلادىيە 1671 - يىل، يىل بېشى.

بامدات ۋاقتى بىلەن يېغىشقا باشلىغان قار تېخىچىلا لەپىلەپ چۈشۈۋاتاتتى. شۇ سەۋەبلىكمۇ يولدا يولۇچىلار تولىمۇ شالاڭ ئىدى. مەھەللە - قىشلاقلاردا قار پومزىكى ئېتىشىپ ئويناۋاتقان بالىلاردىن باشقا چوڭ ئادەملەر كۆزگە چېلىقمايتتى. تۆت ئېگەرلىك ئات، ئىككى تۆگە، بىر مەپە ۋە ئىككى يۈك هارۋىسى لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قارغا قارىماي سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ چاھارباغ[1]تەۋەسىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. تۆگىلەرنىڭ بۇرنىدىن ئۆتكۈزۈلگەن چۈلۈك يۈك هارۋىسىغا چېتىپ قويۇلغانىدى. ئاتلارنىڭ ئىككىسىگە ئادەم مىنىۋالغان بولۇپ، بىردىن يايلاق ئاتنى يېتىلىۋالغانىدى. ئاتلىق ئادەملەر ۋە هارۋىكەشلەر قېلىن جۇۋا، ۋىلارغا مەھكەم ئورىنىۋالغان بولسىمۇ سوغۇقتا يەنىلا دۈگدىيىشىپ كەتكەنىدى. ئادەملەرنىڭمۇ، ئاتلار - ئۇلاغلارنىڭمۇ ئاغزى - بۇرنىدىن هەر نەپەسته پۈرقىراپ هور چىقىپ ساقال - بۇرۇت، تۈمشۇقلىرى قىراۋداپ، چوكا مۇز تۇتقانىدى. ئۇستى كۆن رەخت بىلەن چۈمكەلگەن مەپە خۇددى كۆچمە ئۆيگىلا ئوخشايتتى. تۆت ئات قېتىلغان بۇ مەپە ئادەتتىكى مەپىلەردىن خېلىلا چوڭ بولۇپ ئىچى تولىمۇ ئازادە ئىدى. مەپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چويۇن ئاتەشدانىدىكى ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ كۆمۈرى يېلىنجاپ يالقۇن تارتىپ مەپە ئىچىنى ئىللىتىۋەتكەنىدى. ئۇچ كىشى ئاشۇ ئاتەشدانىنى چۆرىدەپ ئازادە ئولتۇرۇشاتتى.

سودىگەرلەر سىياقىدا كىيىنىۋالغان بۇ ئۇچ كىشى — سۇلتان ئىسمائىلخان، ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ ۋە مەلىكە

---

① چاھارباغ — هازىرقى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ چارباغ يېزىسى.

مۆھتەرەم خېنىم ئىدى. خىزمەتچى سىياقىدا كىيىشىۋالغان ئىكىلىەن بىلەن ھارۋىكەش ۋە ئاتلىقلار ئىسمائىلخاننىڭ خاس قورۇقچى يىگىتلىرى ئىدى. ئۇلار مۇشۇنداق تۇرقى بىلەن سالاھىيىتىنى يوشۇرۇپ ئوردىدىن مەخپىي چىققاندىن بېرى ئەل ئارىسىنى ئارىلاپ، ئاۋامنىڭ ھال - ئەھۋالىنى تەكشۈرۈۋاتاتتى.

— ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە كىرىپ بۇ قېتىمقى خۇپىيانە زىيارەتنى ئىختىيار ئەتكىنىمىز ياخشى بولغاندىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان سۇنى يىپەك قولياغلىقى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ. زۇكامداپ قالغانلىقى ئۈچۈن خاننىڭ ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ چىقاتتى، — ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگەن بولسام رەئىيەت كۈننىڭ بۇ دەرىجىدە بەتتەرلىكىگە زىنھار ئىشەنمىگەن بولاتتىم.

— ئەپسۇس، خان ئاتامغا تۇمۇ تېگىپ قېلىپ سەپىرىمىزنى خوتەنگىچە داۋاملاشتۇرالمايدىغان بولدۇق - دە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— خۇدا خالىسا يازىچە خوتەن تەرەپلەرنىمۇ ئارىلايمىز، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — ئەسلىدە قارغىلىققا بارماي خوجائېرىق-دىنلا[1] ئوردىغا قايتقان بولساق ياخشى بولاتتى. خان ئالىيلىرىغا تەگكەن تۇمۇ شىپا تاپماي كۆپ ھەرەج تارتقۇزدى.

— مۇشۇنداق زىمىستاندا رەئىيەتنىڭ تارتقان ئازابلىرى ئالدىدا مېنىڭ بۇنچىلىك ھەرەج تارتىشىم قانچىلىك ئىشتى دەيلا، ئەمىرى كەبىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — كۆرمەملا ئول بىچارىلەرنىڭ يا يېگىلى يوق، يا كىيگىلى يوق تۇرقىنى، قىش سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈپ - تارتىپ قالسا ئۇۋالى بىزلەركىم خان - سۇلتانلارغا بولمامدۇ، يارانقان ئىگەم بۇ گۇناھلىرىمىزدىن ئۆتكەيمۇ؟...

---

① خوجائېرىق — قاغىلىق ناھىيىسىگە تەۋە تىزناپ دەرياسى بويىغا جايلاشقان بىر يېزا،

— كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، قىبلىگاھىم، — دېدى مىرزا بابىاقبەگ، — ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىكى ئەمىر - بەگلەرگە كەمبەغەل، يېتىم - يېسىر، تۇل خوتۇن، يېتىم - ئوغۇللارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، خانلىق خەزىنىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك خىراجەتتىن خەير - ساخاۋەت قىلىشقا يارلىق چۈشۈرسىلە، ئۇلارنىڭ قارا قىشتىن ئامان - ئېسەن چىقىشىغا كۆپ ياردىمى بولىدۇ.

— ھېلىمۇ ئىككى ھارۋىدا لىق ئېلىپ ماڭغان كىيىم - كېچەك، ماتا - رەخت، پۇل - پۈچەكلىرىمىز تۈگەيلا دەپ قالدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم. ئۇ يېگىتلەردەك ياسىنىۋالغان بولۇپ، قۇلىقىغىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان يېڭى سارچە كۆرپە تەلپىكى چىرايىغا خويمۇ ياراشقانىدى.

— ھېلىمۇ يول بويى سېتىۋالغان، تېگىشكەن مالىلىرىمىز - نىڭ تايىنى يوق، ئەكەلگەن مالىلىرىمىزنى ئاشۇ موھتاجلىققا قالغان بىچارىلەرگە ئۈلەشتۈرۈپ ماڭدۇق. بىزگە ئوبدانراق زەن سالغان كىشى سودىگەر ئەمەسلىكىمىزنى بىر قاراپلا بىلىۋالالايدۇ. ئەلىمىساقتىن تارتىپ بىزدەك زىيان تارتىشنى ياخشى كۆردىدىغان سېخىي سودىگەرلەر بولۇپ باقمىغان بولغىيتتى ھەرقاچان. ئەل - رەئىيەت ئەھۋالىنىڭ بۇنچىلىك قاتتىقلىقىنى بىلگەن بولساق، ئىككى ھارۋا ئەمەس يىگىرمە ھارۋا يۈك تەييارلىۋالغان بولار ئىكەنمىز.

— خوجائېرىق قىشلىقىدىكى ھېلىقى ئون نەچچە ئۆيلۈك سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنىڭ ئۆيىنى راستتىنلا سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلىرى كۆيدۈرۈۋەتكەنمىدۇر؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويچانلىق بىلەن.

— بىرنېمە دېمەك تەس، — دېدى ئىسمائىلخان.

— ھازىر ھەرقانداق پېشكەللىكنى، بالا - قازانى بىر سۇلۇكتىكىلەر يەنە بىر سۇلۇكتىكىلەردىن كۆرىدىغان بولۇۋېلىش-

تى، ئەدناسى يېگەن تامىقى ئاغزىنى كۆيدۈرۈۋەتسىمۇ، گېلىغا تۇرۇپ قالسىمۇ ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەردىن يامانلىشىدۇ. كۆزدىن ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پىرئەزەمى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى سەلتەنىتىمىزگە زىممىيلىك بىلدۈرۈپ قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدە دوغلاتى ئارقىلىق ئوردىغا مەكتۇپ يوللىغاندىن بېرى، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكىمىزمۇ خوجا تەقىبىنى توختاتتى. سۇلۇك غوۋغالىرىمۇ ئاساسەن بېسىقىپ قالغانىدى...

— ئەمما يېقىندىن بېرى مەكىت، ئېلىشقۇ، پوسكام... قاتارلىق يۇرتلاردا ئىككى سۇلۇكتىكىلەر بىر - بىرىنىڭ مال - چارۋىلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان، ئۆيۈاقىلىرىغا ئوت قويۇۋېتىدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىۋېتىپتۇدەك، — دېدى مىرزا باباقبەگ خانىنىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى ئىسمائىلخان، — ئەجەب بۇ ئىش توغرۇلۇق ھېچقانداق مەلۇمات تاپشۇرۇۋالمىدۇققۇ ئەمسە.

— بەلكىم ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر بۇ ئىشنى كىچىك چاغلاپ، ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار ئۈچۈن ئالىيلىرىنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزمايلى دېيىشكەندۇر ئېھتىمالىم.

— خان ئاتامدىن بۇ ئىشلارنى يوشۇرغىنى ياخشى بولماپتۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مۇشۇنداق چوڭ - كىچىك سۇلۇك ماجىرالىرىنىڭ ئالدى ئېلىنمىسا، كېيىن بارغاندىمۇ ئەدەپ، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن بالا - قازا بولىدۇ. بۇ ئىشلارنى ۋاقتىدا سۈرۈشتە قىلىش كېرەك. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ زىممىيلىك بىلدۈرۈپ مەكتۇپ يوللىشىمۇ خان ئاتامىنىڭ سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش سىياسىتىنى قاتتىق ئىجرا قىلىپ، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا يۈز - خاتىر قىلمىغانلىقىغا قايىل بولغانلىقى سەۋەب بولغان.

— ئاري، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — خوجائېرىقتىكى سۇ-

لۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ ئۆي ـ ماكانلىرىنىڭ كۆيدۇرۇلۇشى كـ
چىك ئىش ئەمەس. باشقىسىنى دېمىگەندىمۇ ئون نەچچە ئۆيلۇك،
بىرەر يۇزگە يېقىن ئادەم مۇشۇنداق قاراقىشتا ماكانسىز قالدى،
گەرچە قىبلىگاھىمىز ئۇلارغا مېھىر ـ شەپقەت قىلىپ، ئۆي ـ
ماكانلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىپ قىشتىن ئامان ـ ئېسەن
چىقىۋالغۇدەك پۇل ـ پۇچەك، كىيىم ـ كېچەك، رەخت ـ ماتا
بەرگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر ـ
گە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخى بېسىلغىنى يوق. ئۇلارنىمۇ ئۆچ
ئالمايدۇ دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ.

— ئاستانىگە قايتقاندىن كېيىن مەختۇمزادە بۇزرۇكۋارىمىز ـ
غا ئەھۋالنى ئېيتايلى. ھەرقايسى يۇرتلاردىكى مۇرىت ـ مۇخ ـ
لىس، سۇلۇك مەسئۇللىرىغا خان پەرمانىغا بويسۇنۇپ، سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئۆچەكەشمەسلىك ھەققىدە پەرمان يول ـ
لىغاي، — دېدى ئىسمائىلخان.

— بۇنىڭلىق بىلەن كۇندىن ـ كۇنگە ئەدەۋاتقان سۇلۇك
ماجىرالىرىنى ئۇنۇملۇك توسقىلى بولمايدۇ، خان ئاتا، — دېدى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان
بۇزرۇكچە بولسا پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا بىرمۇ سۇلۇكى
ئىشقىيە مۇرىتى بولمىسا ياخشىدى دەيدۇ. ئۇ ھېلىھەم سىلىنىڭ
سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغا قىلغان كەڭچىلىكلىرىدىن تولىمۇ
خاپا، ئاغزىدىن ئاشكارا چىقىرالمىغىنى بىلەن كۆڭلۈدە غومى
بار. ئول ئىشان ھەزرەتنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەچكىلا ھەرقايسى
يۇرتلاردىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ خورىكى ئۇس ـ
تۇن، خانلىق قانۇن ـ جاساقنى، يارلىق ـ پەرماننى كۆزگە
ئىلمايدۇ، ئوچۇق ـ ئاشكارا خىلاپلىق قىلىدۇ. مېنىڭچە، بۇ
ماجىرانى ئۇنۇملۇك چەكلەيمىز دەيدىكەنمىز، مەختۇمزادە خوجا
ئابدۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا پەرمان چۈشۈرۈشنى
كۇتۇپ تۇرماستىن، خانلىق قانۇن ـ جاساققا، سەلتەنەتنىڭ

سۇر ـ ھەيۋىسىگە تايىنىش كېرەك.

— مەسىلەن، قانداق قىلساق بولۇر، مەلىكەم؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ، گەرچە كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ خانغا يۇز تۇرانە دېيىشكە جۇرئەت قىلالمىغان گەپلەرنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دەۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ، مەلىكىنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىپ.

— مەسىلەن، — دېدى مەلىكە، — خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى ھەرقانداق رەئىيەت سۇلۇك ماجىرالىرىنى پەيدا قىلسا، بۇ ماجىرانىڭ مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ماجىرا تۇغدۇرغۇچىلارنىڭ بىردەك كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى ھەققىدە ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ، يارلىقنى جانلىق، قەتئىي ئىجرا قىلىش كېرەك.

— ھەق ـ ناھەقنى ئايرىمايدىكەنمىز ـ دە، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىستىھزالىق كۈلۈپ.

— ھەرقانداق مەزھەپ ماجىرالىرىنىڭ ھەق ـ ناھەقنى ئايرىماق بەسى مۇشكۈلدۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۆز قاراشلىرىنى شەرھلەپ، — ئەمما بۇ سۇلۇك ـ مەزھەپ ماجىرالىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزنىڭ بىخەتەرلىكى، ئاۋامنىڭ خاتىرجەملىكى، تىنچلىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغانلىقى قىل سىغماس ھەقىقەتتۇر. شۇنداق ئىكەن، ھەر يىلى سۇلۇكتىكى كۆكەرمە، ئۇششۇق، جېدەلخورلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىش ناھەقچىلىق بولىمايدۇ. پەقەت پەرماننى، قانۇن ـ جاساقنى ئىجرا قىلغۇچى ئەمىر ـ بەگلەر بىر تەرەپكە ئېغىپ كەتمىسىلا بولدى.

مىرزا باباقبەگ قايىل بولغان ھالدا سۇلتان ئىسمائىلخانغا قارىدى. ئەمما، خان ئىپادىسىز ھالدا كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىچە ئولتۇراتتى.

شۇ ئەسنادا مەپە تۇيۇقسىز توختاپ قالدى. ئەجەبلەنگەن مىرزا باباقبەگ مەپىنىڭ ئالدى پەنجىرىسىنى توسۇپ تۇرغان خۇ-

رۇم قاپقاقنى بىر ياقىغا قايرىپ مەپكەشكە توۋلىدى.

— نېمە ئىش بولدى؟ ئەجەب توختاپ قالدىڭلارغۇ؟

— مەلۇم بولغاي، ئالدىمىزدىكى مەھەللىدە چوڭ بىر جەڭگى - جېدەل بولغاندەك قىلىدۇ، — دېدى مەپكەش، — ئۇدۇل مېڭىۋېرىمىزمۇ ياكى ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتىمىزمۇ؟

مەپىدىكىلەر دەرھال يەرگە چۈشۈشتى. شۇنىڭغا ئايلانغان قار توختىماي يېغىۋاتاتتى. ئالدى تەرەپتىكى ئانچە چوڭ بولمىغان كۆجۇم مەھەللىنى قويۇق ئىس - تۈتەك قاپلىغان بولۇپ، قوللىرىغا غولدا - توقماق ئېلىۋالغان بىر توپ ئادەم ئۇياقتىن - بۇياقتا يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى.

— بۇ قايسى يۇرت؟ — سورىدى ئىسمائىلخان تەشۋىشلەنگەن هالدا.

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى يول باشلىغۇچى ياساۋۇل قول باغلاپ تۇرۇپ، — بۇ قاغىلىق قەلئەسى ئەتراپىدىكى چاھارباغ يېزىسى، مەھەللە ئىچىدە بىرەر توپىلاڭ بولغان ئوخشايدۇ.

— بېرىپ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىپ كەل؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ياساۋۇلغا.

يىگىت دەرھال ئاتقا مىندى - دە، ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

شۇنىڭغان ئادەمنىڭ قۇلاق، بۇرنىغا رەھىمسىزلىك بىلەن چاڭگال سالغان بولۇپ، خۇددى هەرە چاققاندەك ئېچىشتۇراتتى. سۆسەر جۇۋىغا مەھكەم قىمدالغان سۇلتان ئىسمائىلخان دۇگدىيىپلا قالغانىدى.

— بۇ شۇنىڭغان سالامەتلىكىلىرىگە زىيانلىق، ئالىيلىرى، - دېدى مىرزا باباقبەگ ئىسمائىلخانغا قاراپ، — مەپە ئىچىگە كىرىۋالسىلا، قىبلىگاهىم.

يۇرت ئىچىدە نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلگۈسى كېلىپ

تۇرغان ئىسمائىلخانىڭ مەپگە چىقىشقا رايى بارمىدى. مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاللىقاچان ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئوقياسى بىلەن ساداقنى بوينىغا ئېسىۋالغان بولۇپ، پولات نەيزىسىنى نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان شۇبرغانغا قارىماي قولىغا ئېلىۋالغاندى. ئۇزاق ئۆتمەي ياساۋۇل يىگىت قايتىپ كەلدى.

— سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ماجىراسى ئىكەن، — دېدى يىگىت ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈۋېتىپ، — سەۋەبىنى ئېنىق ئۇقالمىدىم، ھەرقايسى سۇلۇكتىكى مۇرتلار بىر - بىرىنىڭ ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈشكەن ئوخشايدۇ. يەردە قانغا مىلىنىپ بىر قانچە ئادەم ياتىدۇ. ئۆلۈك - تىرىكلىكى نامەلۇم. يۇرت خەلقى ئىككى قاش بولۇپ بىر - بىرىگە ھازىرلا ئېتىلىدىغاندەك ئەلپازدا تۇرۇشۇۋېتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا دەرھال بېرىپ جەڭگى - جېدەلنىڭ ئالدىنى ئالايلى، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم يېنىدىكى ئاتنىڭ ئۇزەڭگىسىگە دەسسەپ شاققىدە ئاتقا مىنىپ.

— ئالدىرىمىسىلا، مەلىكەم، — دېدى مىرزا باباقېغ.

— بۇ جېدەلنى توسۇيمىز دەپ بېرىپ ئارىلىشىپ قالساق، خان ئالىيلىرىنىڭ ئامانلىقىغا تەسىر يېتىپ قالمىسۇن.

— بۇنىڭدىن ۋايىم يېمىسىلە، ئەمىرى كەبىر ئاتا، — دېدى مەلىكە، — خان ئاتام مەپىدىن سىرتقا چىقماي ئولتۇرسۇن، ئىكى نۆكەر مەپىدىن ئايرىلماي خان ئاتامنى قوغدىسۇن، بۇ ماجىرا سىلىنىڭ دېگەنلىرىدەك ئۇنچە چوڭىيىپمۇ كەتمەس.

مىرزا باباقېغنىڭمۇ بۇ جېدەلنى توسقۇسى بولسىمۇ ئاغزىدىن چىقىرالمىغانىدى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ ئىپادە بىلدۈرمەي تۇرغىنىنى كۆرۈپ سورىدى:

— سىلىچە قانداق قىلساق بولۇر؟ قىبلىگاھىم، ناۋادا كارىمىز بولماي كېتىپ قالساق، مۇشۇنداق قاتتىق شۇبرغاندا ئۆلۈم - يېتىم بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا.

— مەيلى بارساق بارايلى، ئەمما تولىمۇ ئېھتىيات قىلىڭلار، — دېدى ئىسمائىلخان مەپىگە چىقىۋېتىپ. شۇ هامان مىرزا باباقبەگمۇ ئاتتىن بىرىگە مىنىدى - دە، هارۋىكەشلەرگە قاراپ:

— هەر ئېھتىمالغا قارشى ياراغلىرىڭلارنى يېنىڭلارغا ئېلىۋېلىڭلار، — دېدى.

ئۇلار ئالتوپىلاڭ بولغان يەرگە كەلگەندە ئىككى تەرەپكە بۆلۈنگەن ئادەملەر بىر - بىرىگە قار - يامغۇردەك تىل سېلىشىۋاتاتتى.

— ئەي نامۇسۇلمان ئىشقىيەچى خەرلەر، دەرهال چاهارباغ تەۋەسىدىن چىقىپ كېتىش، بولمايدىغان بولسا خوتۇن - قىزلىرىڭلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ سەنلەرنى كۆت قىلىۋېتىمىز.

— ئەي قارامۇسۇلمان ئىسهاقىيەچى توڭگۇزلار، چاهارباغ بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن تارتىپ بىز ئىشقىيەچىلەرنىڭ ماكانىدۇر، ياخشىلىقچە گۆرىدە توڭگۇز سۈرەتلىك بولۇپ قوپىدىغان مەختۇمزادەڭنىڭ قېشىغا كېتىۋېلىش، بولمايدىغان بولسا خوتۇن - قىزلىرىڭنى كۆزلىرىڭگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ بوغاز قىلىمىز.

هەر ئىككى سۈلۈكتىكىلەرنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان ئىدى. هەر ئىككى تەرەپتىكى ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تاياق - توقماق، پالتا - كەكە، ئارا - ئورغاق، پىچاق بار ئىدى. ئادەم سانىمۇ بىر - بىرىدىن ئانچە پەرق قىلمايتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى مۆهتەرەم قېرىنداشلىرىم، — دەپ سالام بەردى مىرزا باباقبەگ دەۋرەپ تۇرغان ئىككى توپنىڭ دەل ئوتتۇرىغا كېلىپ، — مۇشۇنداق شۇرغانلىق كۈنلەردە ئىسسىق ئۆيلىرىڭلاردە ئولتۇرماي، بىر - بىرىڭلارنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىشىڭلارنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

— ئاۋۇ ئىشقىيەچى خەرلەر يارانلىرىمىزنى ئۇرۇپ ئۆلتۈ-

رۇۋەتتى، ئۇنىڭ خۇن قىساسىنى ئالماقچىمىز.

— سەن ئىسھاقىيەچى قارامۇسۇلمان توڭگۇزلارمۇ بىزنىڭ ئۆي ـ ماكانلىرىمىزغا ئوت قويۇپ يارۇ بۇرادەرلىرىمىزنى دۇمبا-لاشتىڭغۇ، بىلىپ قويۇش، بىزمۇ خۇن قىساسىمىزنى ئالماي تۇرۇپ پەيلىمىزدىن ھەرگىز يانمايمىز.

— بۇنداق جېدەل ـ ماجىرا قىلىشساڭلار بىھۇدە قان تۆكۈ-لۈشتىن باشقا ھېچقانداق پايدا ئالالمايسىلەر، — دېدى مىرزا باباقبەگ سالام قىلىپ، — ئۇنىڭدىن كۆرە قاغىلىققا بېرىپ بەگكە ئەرز قىلساڭلار ھەق ـ ناھەقنى لىللا ئايرىپ قويسا ياخشى ئەمەسمۇ، قېرىندىشلىرىم.

— بۇ بەگ سورايدىغان دەۋا ئەمەس، — دېدى ئىسھاقىيەچە-لەر توپىدىن ئەللىك ياشلاردىكى، سۆلەتلىك كىيىنگەن بىر سوپى سۆپەت ئادەم ئالدىغا چىقىپ، — بۇ دەۋانى مانا ئۆزىمىز سورايـ-مىز.

— ئۆزلىرى بۇ يۇرتنىڭ نېمىسى، تەقسىر؟ — سورىدى مىرزا باباقبەگ تەمكىنلىك بىلەن.

— مەن ئۇلۇغ پىر بۇزرۇكىمىز مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەۋلىيا ھەزرەتلىرى بېكىتكەن بۇ يۇرتتىكى سۇلۇكى ئىس-ھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلۇك مەسئۇلى خەلىپىسىدۇرمەن.

— دېمەك، خانلىق تەرىپىدىن قويۇلغان يۇرت ئاقساقلى ئەمەس ئىكەنلا ـ دە.

— ئەسلىدە سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ قاغىلىقتىكى بەگلىرى بىزدەك ساداقەتمەن ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى يۇرت ئاقساقاللىقىغا بەلگىلەپ پەرمان چۈشۈرۈشى كېرەك ئىدى، تەقسىر، سىلى ياقا يۇرتلۇق سودىگەر ئوخشايلا، — دېدى ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلى كۆرەڭلىك بىلەن سۆزلەپ، — ئەمما دەھرىي سۇلتان ئىسمائىل-خان مەخدۇمزادە پىر بۇزرۇكىمىزغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، سۇلۇ-كى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا يېقىن يولاتمـ-

دى. شۇ سەۋەبلىك ئىشان پىرىمنىڭ دىلى كۆپ رەنجىدى. خۇدا بۇيرۇسا پىرىمىزنىڭ قارغىشىغا كەتكەن ئول سۇلتان پات يېقىندا بېشىنى يەيدۇ.

— تىللىرىنى يىغىسلا! — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئادەمنىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى ھاقارەتلىشىگە چىداپ تۇرالماي، — خانلىق قانۇن - جاساقنى بىلەملا سىلى، خانغا ھاقارەت قىلىش كاللا كېتىدىغان ئىغىر گۇناھ.

سۇلۇك مەسئۇلى ياپياشلا بىر يىگىتنىڭ ئۆزىگە ئاتىكاچىلىق قىلىپ، خانلىق قانۇن - جاساقتىن ساۋاق بەرگىنىگە چىداپ تۇرالمىدى - دە، بارغانسېرى ھەددىدىن ئاشتى.

— خانغا ھاقارەت قىلسام مانا مەن قىلدىم، سىلىدەك تېخى قوڭغا تۇك چىقمىغان سېرىق سويمىغا نېمە دەز كەتتى. مەنچە بولسا مەختۇمزادە پىر بۇزرۇكىمىزنى رەنجىتىپ، ئىشقىيەچى خەرلەرنى جازالماي، ئۇلارنىڭ پوردىقىنى يوغىنىتىپ قويغان ئاشۇ دەھرىي خاننى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۇرۇۋەتسەم دەيمەن.

— ئەي مۇناپىق، زۇۋانىڭنى يىغ دەيمەن، بىكار تىلىڭنى كېسىپ تاشلىماي يەنە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپىنى بېسىۋالالماي.

— تىللايمەنغۇ قانداق، — دېدى ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلى كۆكەرمىلىك بىلەن، — ئەھۋالدىن قارىغاندا سەنمۇ ئاشۇ ئىشقىيەچى خەرلەرنىڭ تەخىيى ئوخشىمامسەن؟ سەن بۇ يۇرتلۇق بولمىغاندىن كېيىن غەت قىسىپ ئاستا كېتىۋال. بولمىسا كۆتۈڭگە...

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ھاقارەتكە پەقەتلا چىداپ تۇرالمىدى. قولىغا قانداقسىغا ئوقياسىنى ئالغىنىنى، ساداقتىن ئالغان ئوقنى ياغا قانداق بەتلىگىنىنى بىلمەيلا قالدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان ۋاقىتتا ۋىجىلداپ ئۇچۇپ بارغان ئوق ھېلىقى سۇلۇك مەسئۇلىنىڭ دەل كارنىيىغا

سانجىلدى.

سۇلۇك مەسئۇلىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن ئىسھاقىيە مۇ-رتىلىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ ئېتىلدى.

— خەلىپىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. تۇتۇڭلار ئاۋۇ مۇرتەتنى.

— خەلىپىمىزنىڭ خۇنىنى تۆلىتەيلى.

سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتلىرى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتلە-رىنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ بالا ـ قازادىن خۇش بولۇشۇپ بىر چەتتە تاماشا كۆرۈشۇپ تۇراتتى. مىرزا باباقبەگ بىلەن ھارۇد-كەش سىياقىدا ياسىنۇالغان ياساۋۇللار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلە-شىپ دەۋرەپ كەلگەن ئادەملەرنى توسۇشقا باشلىدى. ئاچچىقى تېخىلا بېسىقمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېتىنى بىرلا بىقىنـ-داپ ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر توپىغا تاشلاندى ـ دە، ھايت ـ ھۇيت دەپ بولغۇچە بىرنەچچە ئادەمنى نەيزىلەپ، ئانتا دەسسىتىپ ئۇلگۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان قانلىق توقۇ-نۇشنىڭ يۈز بېرىشى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدىلا قالدى. دەل شۇ پەيتتە بىر توپ ئاتلىق خان لەشكەرلىرى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولدى ـ دە، ئالامانىنى چاقماق تېزلىكىدە قورشىدى. ئون نەچچە ئاتلىق لەشكەر توپ ئارىسىغا باستۇرۇپ كىرگىنىچە مىرزا باباقبەگ بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى قوغدىدى. لەشكەر بېشى بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— خالايىق پەيلىڭلاردىن يېنىڭلار. خان لەشكەرلىرى بىلەن قارشىلاشساڭلار ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيسىلەر.

كۈتمىگەن يەردىن قانلىق بىر پاجىئەدىن قۇتۇلۇپ قالغان مىرزا باباقبەگ يەڭگىل تىن ئالدى ـ دە، لەشكەر بېشىغا شۇنداق بىر قاراپلا تونۇدى. بۇ ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەر-كەردىلىرىدىن بىرى مىرزا پازىل باھادىر ئىدى. نۇرغۇنلىغان ئاتلىق لەشكەرلەرنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئىسھاقىيە مۇرتلىرى پەيلىدىن ياندى. ئاتلىق لەشكەرلەر ئىككى

سۇلۇكتىكى قۇتۇرغان ئادەملەرنى تارقىتىۋەتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىر جانابلىرى، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سەركەردە مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم، — دېدى مىرزا پازىل باھادىر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ سالام قىلىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مىرزا باباقبەگ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ۋە ئەجەبلەنگەن ھالدا سورىدى، — بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىلا، سەركەردەم؟

— ئەمىرى كەبىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا پازىل باھادىر، — تۇنۇگۈن كەچتە ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ جانابلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىغا يوللىغان جىددىي مەلۇماتىنى ئېلىپ يولغا چىققانىدىم. يۇرت ـ مەھەللىدىن سوراپ، توختىماي يول يۇرۇپ بۇ جەڭگى ـ جېدەلگە كۆزۈم چۈشتى...

— ئاستانىدە بىرەر ئەھۋال يۇز بەرمىگەندۇر؟ — سورىدى مىرزا باباقبەگ خاۋاتىرلىنىپ.

— تۇنۇگۈن پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئىسھاقىيە مۇرتىلىرى بىلەن ئىشقىيە مۇرتىلىرى ئارىسىدا قىرغىنچىلىق يۇز بەردى. ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، بۇلاپ ـ تالاپ، ئۆلتۈرۈپ چېپىشتى. بۇ قىرغىنچىلىققا مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى ئارىلاشقانلىقى ئۈچۈن ئەمىر ئەۋەزبەگ ئامالسىز قېلىپ، ماڭا بىر پارچە مەلۇماتنامە يېزىپ بەردى ـ دە، خان ئالىيلىرى سودىگەر سىياقىدا ياسىنىپ خوتەن تەرەپكە ئەل ـ ئاۋامنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى خۇپىيانە بىلىپ كېلىشكە چىقىپ كەتكەن، سىلى نەدىن بولمىسۇن دەرھال ئىز-دەپ بېرىپ خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلسىلا دېگەنىدى...

مەپىدىن سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مىرزا پازىل باھادىر گېپىنى توختىتىپلا قول باغلاپ خانغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئالىيلىرى.

— مەلۇمات قېنى؟ — سوردى ئىسمائىلجان جىددىي تەرز-دە، ئۇ مەپىدە تۇرۇپ مىرزا پازىل باھادىرنىڭ گەپلىرىنى تولۇق ئاڭلىغانىدى.

مىرزا پازىل باھادىر قويىنىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ خانغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. خان خەتكە باشتىن - ئاخىرى كۆز يۈگۈرتتى - دە، مىرزا باباقبەگكە ئۇزىتىپ تۇرۇپ ئەمىر قىلدى:

— دەرھال ئاستانىگە قايتايلى.

مىرزا باباقبەگ خەتنى ئوقۇپ بولۇشىغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېلىپ ئوقۇدى - دە، غەزەپ بىلەن قول سىلكىدى:

— يەنە شۇ سۇلۇك ماجىراسى ئىكەنغۇ بۇ، نېمانچە ئارام تېپىشمايدۇ بۇ خەلىپە - سوپىلار، تېخى مەخدۇمزادە پىر بۇز-رۇكنىگۇ ئارىلاشقىنىنى كۆرمەمدىغان.

— سەركەردە، — دېدى مىرزا باباقبەگ مىرزا پازىل باھا-دىرغا قاراپ، — بۇ يەردىمۇ خۇددى ئاستانىدىكىگە ئوخشاشلا سۇ-لۇك ماجىراسى يۈز بەرگەن. ھەر ئىككى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان. ئوت قويۇش، ئۆلۈم - يېتىم ئەھۋاللىرى يۈز بېرىپتۇ. بىر بۆلۈك لەشكەرلەر بىلەن خان ئالىيلىرىنى قوغداپ ئاستانىگە قايتقاچ تۇرايلى. سىلى قالغان لەشكەرلەر بىلەن بۇ يەردە قېلىپ، قاغىلىق ھاكىمبېگى چىقىپ بۇ ۋەقەنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغۇچە تەرتىپ ساقلاپ تۇرۇپ تۇرسىلا. ئاۋۇ ئىككى ھارۋىدا بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، رەخت - ماتا، پۇل - پۇچەكلەر بار. ئۆيۈاقى كۆيۈپ ماكانسىز قالغانلارغا ۋە كەمبەغەل، ئاجىز، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا مۇۋاپىق تارقىتىپ بەرسىلە، ئېسىلىزادە بولسۇنكى، ھېچقايسى سۇلۇكتە-كىلەرگە يان باسمىغان ئەھۋاللار يۈز بەرمىسۇن.

4

سۇلتان ئىسمائىلخان ھەمراھلىرىنى باشلاپ چاقماق تېزلىكىدە يول يۈرۈپ نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى. ئەمما، ئېغىر زۇكامداپ كەتكەن خانىنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن شاھنىشىنغا كىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى.

— خان ئالىيلىرى، ئاۋۋال ئوردا تېۋىپىغا كۆرۈنۈپ كېچىچە تەرلىنىپ ياخشىراق ئارام ئالسىلا، قالدى ئىشلارنى تاڭلا سەھەردە بىر ياقلىق قىلساقمىكىن، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

كۆزىدىن ياش، بۇرنىدىن سۇ ئېقىپ تۇرغان ئىسمائىلخان ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتتى.

خانىنى ھەرەمگە ئۇزىتىپ قويغان مىرزا باباقبەگ بىلەن مەسلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇدۇل ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ قەسىرىگە قاراپ ماڭدى.

— قايسى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ئاۋۋال ئوت قويۇپ ئاداۋەت تۇغمىنىگە سۇ باشلىغانلىقى نامەلۇم، — دەپ سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — ئەمما بۇ جەڭگى ـ جېدەل پىرى بۇزرۇك مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن پۈتكۈل ئاستانىدە قىيامەت قايىم بولدى. ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنى ئىشقا سېلىپ بېسىقتۇرغان بولساقمۇ يەنىلا يۈزدىن ئارتۇق بىگۇناھ پۇقرا ئۆلۈپتۇ. سوپىكا، كۆنچىلىك مەھەللىلىرىدىكى ئۆيلەر ئاساسەن كۆيۈپ كۈل بولۇپتۇ.

— جېدەلخورلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلدىلا، ئەمىر؟ — سورىدى مىرزا باباقبەگ.

— بۇيرۇقتا بويسۇنماي خان لەشكەرلىرى بىلەن قارشىلاشقان ھەر ئىككىلى سۇلۇكنىڭ يولباشچىسى، خەلىپىسى، سۇلۇك

مەسئۇللىرىدىن بولۇپ بىرەر يۇزگە يېقىن ئادەمنى تۇتقۇزۇپ ھەپسىگە ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن بۇ قىرغىنچىلىق بېسىقتى. ئەما، مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قاماقتىكى سۇلۇكى ئىسھاقبەگ مۇرتلىرىنى قويۇپ بېرىش توغرۇلۇق قاتتىق بېسىم ئىشلىتىۋاتىدۇ.

— شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى قويۇپ بەرگەن ئوخشىمامىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— يوقسۇ، ئۇنداق قىلسام سۇلۇكى ئىشقىبەگ مۇرتلىرىنىڭ بالاسىغا قالمامدىمەن، مەلىكەم. خان ئالىيلىرى كېلىپ ئۆزى بىر تەرەپ قىلغاي دەپ قويۇپ بەرمىدىم.

— ناھايىتىمۇ ياخشى قىلىپلا، ئەمىر، — دېدى مىرزا باباقبەگ رازىمەنلىك بىلەن، — خانلىق قانۇن ـ جاساقنى، پەرمان ـ يارلىقىنى كۆزگە ئىلمىغان ھەرقانداق سۇلۇك، مۇرتلىرىغا يۇز ـ خاتىر، سىلى ـ رەھىم قىلىشقا بولمايدۇ.

— بۇ ئىشقا خان ئالىيلىرى قانداق قارايدىكىن، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى، — سورىدى تازا خاتىرجەم بولالمىغان ئەۋەزبەگ.

— خان ئالىيلىرىغا يولدا قاتتىق تۇمۇ تېگىپ قالغاچقا ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ قىزىپ كەتتى. ھازىرچە ئارامنى بۇزۇشقا بولمايدۇ. قالدى ئىشلارنى ئەتە ئوردىغا كىرگەندە مەسلىھەتلىشەيلى.

— خان ئاتامنىڭ رايىغا باقسا، پىر بۇزرۇكى بولمىش مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانغا يۇز كېلەلمەي، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرگە يان بېسىشى مۇمكىن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئويلانغان ھالدا.

— ناۋادا كېچىچە قىزىتمىسى يېنىپ، سالامەتلىكى ياخشىلىنىپ قالسىغۇ ئەتە ئوردىدىن چىقىپ شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆيۇپ كۇلگە ئايلانغان ئۆيى ـ ماكانلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرسە

ياخشى بولاتتى.

— ئۆلگەنلەردىن باشقا پەيى قىرقىۋېتىلگەن، ئاختا قىلىۋې-تىلگەنلەرمۇ خېلى بار، — دېدى ئەمىر ئەۋەزبەگ ئېچىنغان هالدا، — هەممىسى پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ ئۈممەتلىرى تۇ-رۇپ بىر - بىرىگە ئوخشىمانچە ئۆچمەنلىك قىلىدىغاندۇر بۇ ئادەملەر.

— مۇسۇلمان مۇسۇلمانغا تىغ تەڭلەش ئاللا كەچۈرمەيدىغان گۇناهلاردۇر، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

— خان ئالىيلىرىنىڭ بۇگۈنكى ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئەتە ئورنىدىن تۇرۇپ ئوردىغا چىقالىشى ناتايىن، شۇڭا ئەمىر ئەۋەز-بەگ جانابلىرى ئاستانىدە يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنى تەپسىلىي يېزىپ خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىغايلا.

— پەي قىرقىش، ئاختا قىلىشقا ئوخشاش ۋەھشىيلىكلەرمۇ قېلىپ قالمىسۇن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

5

بۇگۈن بامداتتىن يېنىپلا شاھنىشىنىغا يىغىلغان ئوردا ئەر-كانلىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ جەم-جەت ئولتۇرۇشاتتى. مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا، قولتۇقىغا قىسىپ ئەكىرگەن كىگىز جايىنامازنى شاھ سۇپىسىنىڭ تۆۋىگە سېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمغان هالدا قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە ئىچىدە ئاللىقانداق دۇرۇتلارنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. تولىمۇ سۆرۈن چىرا-يىدىن كۆڭلىدە نېمە خىياللىرى بارلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئەمىرلەر ئىشاندىن تەپ تارتىپ ئاستانىدىكى پاجىئە ھەققىدە يېنە-دىكىلەر بىلەن پەس ئاۋازدا كۈسۈرلىشاتتى.

شۇ دەقىقىدە ئارامبەخش ساراىيدىكى خاس ھۇجرىسىدا پەي

ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ياتقان سۇلتان ئىسمائىلخان ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋزبەگ سۇنغان مەلۇماتنى ئاستا ئوقۇۋاتاتتى. خانىمىڭ قىزىتمىسى بىرئاز چۈشكەن بولسىمۇ كۆزىدىن ياش، بۇرنىدىن سۇ ئېقىپ تۇراتتى. مىرزا ئەۋزبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق ئەمىرلەر بىر چەتتە خان ئالىيلىرىنىڭ مەلۇماتىنى ئو-قۇپ بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

— شۇ دەرىجىدە ۋەھشىيلىكلەرنى قىلغۇدەك، ئۇلار نېمە تالىشىدۇ زادى، — دېدى مەلۇماتنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغان سۇلتان ئىسمائىلخان غەزەپلەنگەن هالدا، — ئۇلارنىڭ نەزىرىدە خان ۋە خانلىق قانۇن - جاساقلار يوقمىدۇر؟ ئېيتسىلا، ئەمىر ئەۋزبەگ، مەلۇماتتا دېيىلگەنلەرنىڭ هەممىسى راستمۇ؟

— نەئۇنبىللاه، — دېدى مىرزا ئەۋزبەگ قول باغلاپ بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە، — ئانهەزرىتىمنى ئالداشقا هەددىم ئەمەس.

— پۈت - قولۇم ماغدۇرسىزلىنىپ، بېشىم قېيىپ تۇرد-ىدۇ، — دېدى ئىسمائىلخان زورۇقۇپ سۆزلەپ، — بۇ ئىشلارنى ئوردىغا چىقىپ ئۆز قولۇم بىلەن بىر تەرەپ قىلغۇدەك ماجالىم يوق. پەرمان، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بۇ ئىشلارنى لىللا بىر تەرەپ قىلغاي. مەختۇمزادە پىر بۇزرۇك هەزرەتلىرىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ قويمىغاي.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئالدىغا بىر قەدەم مېڭىپ خاندىن سورىدى، — بۇ ئىشلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولۇر؟ قىبلىگاهىم، ئېنىق بىر يول كۆرسىتىپ بەرگەيلا.

— هەر ئىككى سۇلۇكتىكى ئاساسلىق گۇناهكارلارغا رە-هىم - شەپقەت قىلىنمىغاي، بېرىلگەن جازادىن بارلىق ئەهلى سۇلۇك مۇرتلىرى ئىبرەت ئالغاي.

— مۇمكىن بولسا مۇشۇ خۇسۇستا يارلىق چۈشۈرۈپ بەرگەن

بولسلا، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنى تەكشىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئىسمائىلخانغا ئىلتىجا قىلىپ، — سەلتەنەتنىڭ سۈر ـ ھەيۋىسىنى راسا بىر كۆرسەتمەي تۇرۇپ، ئەل ـ يۇرتتا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان سۇلۇك مىاجىرالىرنى تۈپ يىلتىزىدىن بېسىقتۇرۇش بەسى مۇشكۈلدۇر.

— مىرزا دىۋانىنىڭ ئەمىرى كىرگەي، — دېدى ئىسمائىل خان مەلىكىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ. ئۇزاق ئۆتمەي مىرزا دىۋانىنىڭ ئەمىرى، قوشۇمچە خانىنىڭ مۇھۇرداری ئارامبەخش سارىبغا كىرىپ كەلدى ۋە خانىنىڭ ئاغزاكى بايانلىرى بويىچە يارلىق تەييارلاش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ۋە مىرزا ئەۋەزبەگلەرمۇ خانغا ئېسەنلىك تىلەپ، ئارامبەخش سارىيىدىن ئايرىلدى ـ دە، شاھىنشىنغا كىرىپ ئوردا ئەركانلىرى بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشتى. ئۇلارنىڭ سالىمىنى كىگىز جايىنامازدا كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ئولتۇرغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئولتۇرغان ئورنىدىن سەل ـ پەل قىمىرلاپ قويۇپ سوغۇقلا ئىلىك ئالدى. بىر دەملىك ئۆرىتۆپىدىن كېيىن شاھىنشىن ئىچى يەنە تىنچىدى. ئەمىرلەر خان ئالىيلىرىنىڭ قوبۇلغا چىقىدىغان ياكى چىقمايدىغانلىقىنى بىلەلمەي ئۆز خىياللىرى بىلەن بەند بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ يوسۇندا بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن شاھىنشىنغا مىرزا دىۋانىنىڭ ئەمىرى بىلەن ئوردا پەرمانچىسى كىرىپ كەلدى.

— بارلىق ئوردا ئەركانلىرى خان يارلىقىغا قۇلاق سالغاي، — دېدى قارا دىۋانبېگى.

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلاشقىنىچە بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا جايىنامازدا قىمىر قىلماي ئولتۇرۇۋەردى. ئوردىدا سۈلتان

ئىسمائىلخاندىن باشقا ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلمايدىغان بۇ تەكەببۇر ئىشان شۇ تۇرقىدا خان يارلىقىغا ئانچە ئېرەن قىلمايۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

قارا دېۋانبېگى تېخىچە ئورنىدىن مىدىرلىمىغان ئىشانغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ يەنە بىر قېتىم توۋلىدى.

— يارلىق ئوردا ئەركانلىرى خان يارلىقىغا قۇلاق سالغاي.

ئىشان كۆزلىرىنى سەل - پەللا ئېچىپ بىرئاز قىمىرلاپ قويدى - دە، يەنە كۆزىنى يۇمغىنىچە گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە تەڭ ئىرغاتقىلىتىپ كەھرىۋا تەسۋىنى يەنە سىيرىشقا باشلىدى.

«يارلىق ئوردا ئەركانلىرىغا چۈشۈرۈلگەنكەن، مەندەك ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى بىلەن ئەلۋەتتە مۇناسىۋەتسىز. كانىيەڭ يىرتىلىپ كەتكۈچە توۋلىساڭمۇ بىكار، ئەي دېۋانبېگى. چۈنكى، مەن ئوردا ئەمىرى ئەمەس. سەنلەر ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىشىپ خانىڭ ماڭا مەنسەپ - مەرتىۋە ئىنئام قىلىشىنى توسۇشتۇڭ. مەن بولمىغان بولسام ئەقىلسىز ئىسمائىلخانغا بۇ تەخت - سەلتەنەت نەدە تۇرۇپتۇ. خان يارلىقىنى جاكارلاۋەر. مەن جاينامازدا ئولتۇرۇپ ئاڭلايمەن. خان يارلىقىغا بىھۇرمەتلىك قىلدى دەپ گۇناھقا ئارتىشقا ھەددىڭ ئەمەس. ۋاقتى كەلگەندە خان ئالىيلىرىنىڭ سالامەتلىكى، سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دۇئاگۇيلۇق قىلىۋاتاتتىم دەپ ئۆزۈمنى ئاسانلا ئاقلىيالايمەن. نوچى بولۇشىڭ پالان - پۇستان دەپ باقە قېنى...»

مىرزا باباقبەگ خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ قەستەن غوڭغا كۆتۈرمەكچى بولغانلىقىنى پەملەپ قارا دېۋان ئەمىرىگە «كارلىرى بولمىسۇن» دېگەننى قىلىپ كۆز ئىشارىسى قىلىپ قويدى. ئەمىركەبىرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن قارا دېۋان ئەمىرى ئوردا پەرمانچىسىنى يارلىقنى ئوقۇشقا بۇيرۇدى.

«يارلىق

ئەسسالاتىنى زىللۇللاھۇ فىل ئەرزىنە[1] بارلىق ئەمىر، سىپاھىبەگلەرگە يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم يەكەن سەئىدىيە تەسەرۇپىنىڭ سۇلتانى ئىسمائىلخانىنىڭ ئاسايىشلىق زامانىسىدا، بىر قىسىم سۇلۇك مۇرتىلىرى خان يارلىقى ۋە خانلىق قانۇن - جاساقنى كۆزگە ئىلماي، ئاستانە ۋە باشقا يۇرتلاردا قىرغىنچىلىق قىلىشىپ بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىم، زەخىم - جاراھەت پاجىئەلىرىنى پەيدا قىلىپتۇ. ئۆي - ماكانلىرىغا ئوت قويۇشۇپ بىر - بىرىنى خانىۋەيران قىلىشىپتۇ. بۇ كەچۈرگۈسىز ئېغىر گۇناھتۇر. سەلتەنىتىمىز بابائى بۇزرۇك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن قالغان ئۇدۇم بويىچە تەسەررۇپىمىزدا تۇرلۇك سۇلۇك، مەزھەپلەرنى مۇڭاپىق سورۇن، زېمىن بىلەن تەمىن ئېتىپ كەلدى. ئەسلىدە ئوردىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇكتىن، مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش پەرمانىغا ھەرقايسى سۇلۇك پېشۋالىرى ۋە مۇرىت - مۇرشىدلار ئاڭلىق يوسۇندا بويسۇنۇپ، سۇلۇك تەرغىباتىنى ئەل - رەئىيەتنىڭ ئۆم - ئىناقلىقى، سەلتەنىتىنىڭ رونۇق تېپىپ گۈللىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى تەسەررۇپىمىزدا يېقىندىن بېرى يۇز بېرىۋاتقان سۇلۇك ماجىرالىرى كۈندىن - كۈنگە زورىيىپ ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزدى. سەلتەنىتىمىزنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزدى. ھەرقايسى سۇلۇكتىكى مۇرتىلار خانلىق قانۇن - جاساقلارغا خىلاپلىق قىلىپ بىر - بىرىنى رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈردى. ئۆي - ماكان، مال - مۈلۈكلىرىنى كۆيدۈردى، ھەتتا پېيىنى قىرقىش، ئاختا قىلىش ئۈسۈللىرى بىلەن بىر - بىرىنى

① سۇلتانلار ئاللانىڭ يەردىكى سايىسىدۇر.

جازالاپ مەجرۇھ، يېتىم - يېسىر ماكانسىزلارنى پەيدا قىلدى. بۇ خاننى، خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلمىغان ئېغىر گۇناھتۇر. ئول سەۋەبلىك ھەرقايسى سۇلۇك مۇرتلىرىغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن، بۇ قېتىمقى قانلىق پاجىئەنىڭ قۇتراتقۇچىسى، سەۋەبكارى بولمىش سۇلۇك يولباشچىلىرىغا قاتتىق جازا بېرىش كېرەك. قىلچىلىك رەھىم - شەپقەت قىلىشقا، ھەرقانداق سۇلۇكتىكىلەرگە يان بېسىشقا بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى سۇلۇكتىكىلەر دۇشمەنلىك ھەرىكەتلىرىنى توختىتىپ، نىزا - ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ تاشلاپ، سەلتەنىتىمىزنىڭ روناق تېپىشى، ئاۋام - رەئىيەتنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشى، ئەل - يۇرتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن، خانلىق جاساقلارغا شەرتسىز بويسۇنۇپ، پۈقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى خالىس ئۆتەپ، ئۆز سۇلۇك - ئېتىقادى بىلەن مەشغۇل بولغاي، سۇلۇك ماجىرالىرىغا ئارىلاشقان، يان باسقان، ئاستىرتىن قۇتراتقان، ھامىيلىق قىلغان ھەرقانداق ئەمىر - بەگلەرنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ. بىزلەركىم بۇيۇك دۆلەتپاناھىڭلار تۇمۇ تېگىپ بىتاب بولۇپ قالغانلىقىم ئۈچۈن ۋاقتىنچە ئوردىغا چىقىپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى قولۇمغا ئالالمايمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرى كەبىرى مىرزاباباقبەگ جانابلىرىنى بۇ قېتىمقى سۇلۇك ماجىرالىرىنى بىر تەرەپ قىلغۇچى تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچى قىلىپ تەينىلىدىم. جازا دىۋانىنىڭ ئەمىرى پەھلىۋان قازى بىلەن ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ ھەمدەمدە بولغاي، مەزكۇر يارلىق بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارغا يەتكۈزۈلگەي.

يارلىق تامام ۋەسسالام»

— خان يارلىقىغا پەرمانبەردارمىز، — دېيىشتى بارلىق ئوردا ئەركانلىرى يارلىق جاكارلىنىپ بولغاندىن كېيىن.

— مەلۇمات بولسا يوللاڭلار، بولمىسا قايتىڭلار، — دېدى قارا دۇانبېگى.

— ئى ئاللا، ناپاك بەندىلىرىڭنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرگەيسەن، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان خان يارلىقىغا نارازى بولغانلىقىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلەپ ۋە جاينامازدىن تۇرۇۋېتىپ داۋام قىلدى، — نەئۇزەبىللاھ منھا، سۇممۇم بۇكمۇم ئومىيۇن فەھۇم لايەئقلۇن①.

ئىشاننىڭ بۇ تەنىسىنى ئاڭلاپ ئەمىركەبىر مىرزا باباقبەگ گەدەنلىرىنگىچە قىزاردى، ئەمما يۈز ئاياپ جاۋاب قايتۇرمىدى. ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخانغا بولغان قورساق كۆپۈكىنى مانا مۇشۇنداق چىقىرىۋاتاتتى. باشقا ئەمىرلەرمۇ بىر - بىرىنىڭ چىرايىغا مەنىلىك قارىشىپ قويۇپ بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى. ئەمما، بۇ ئوچۇق - ئاشكارا ھاقارەتكە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىداپ تۇرالمىدى.

— خەيرۇن ۋە شەررۇن مىنەللاھ تەئالا، — دېدى ئۇ ئىشانغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ.

ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ نەپرەت بىلەن بىرنى ئالايدى - دە، جاينامازنى قولتۇقىغا قىستۇرغىنىچە شاھنىشىندىن تېز - تېز مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ياندۇرقى ھەپتىسى يەكشەنبە چۈشتىن كېيىن مىرزا باباقبەگنىڭ پەرمانى بويىچە ھەپسىگە ئېلىنغان يۈزگە يېقىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە ۋە سۇلۇكى ئىشقىيەچى جېدەلخور، ئەشەددىي مۇرتىلاردىن ئوتتۇز تۆت كىشىنىڭ كاللىسى پۈتكۈل ئاستانە خەلقىنىڭ ئالدىدا تېنىدىن جۇدا بولدى، قالغانلىرى دەررىگە بېسىلىپ ياقا - يۈرتلارغا پالاندى.

---

① كۆپىپارلار ھەقنى ئاڭلاشتىن گاستۇر، ھەقنى سۆزلەشتىن گاچىدۇر، ھەقنى كۆرۈشتىن كوردۇر. ئۇلار ۋەز - نەسىھەتنى چۈشەنمەيدۇ. «قۇرئانى كەرىم» سۈرە بەقەرە 171 - ئايەت.

جازا ئىجرا قىلىنىپ بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى جازادىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن شۇنچە ھەرىكەت قىلىپمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلمەگەن مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىسمائىلخاندىن يامانلاپ ئوردىغا قايتا ئاياغ باسمىدى.

شۇنداق قىلىپ سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن سەلتەنەت ئوتتۇرىسىدا ئاشكارا زىددىيەت پەيدا بولدى. ئەمما، ئۇلار سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ جازاسىدىن قورقۇپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئاشكارا دۇشمەنلىشىشتىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىشتى.

6

سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتى بىلەن مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا - ئاداۋەت پەيدا قىلىش مەقسىتىگە يەتكەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى خۇپىيە - پايلاقچىلىرىنىڭ تەقىبىدىن رەسمىي قۇتۇلۇپ، خاتىرجەم ھالدا يەر ئاستى سارىيىدىن قايتىپ چىقىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئاشكارا يۈرگۈزۈشكە باشلىغانىدى. خان يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغان قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، خان يارلىقىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى خەۋەردار قىلىش ۋە ئىشاننى سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن دۇشمەنلەشمەي ئۆزەم - ئىناق بولۇپ ئۆتۈشكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن، ياغدۇدىكى ھەزرەت قەسىرىگە ئالايىتەن زىيارەتكە چىقتى.

— ئەمىر جاناپلىرىنىڭ مۇبارەك پايە قەدەملىرىگە تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان، ئۆز ۋاقتىدا ئۆزى بىلەن شاھزادە يولۋاسخانغا ئاسىلىق قىلىپ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا

ئاستانه دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپ ئۆزىنى مۇشۇ كۈنگە چۈشۈرۈپ قويغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئالدىغا چاندۇرماي چىقىپ.

— مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك ئەزىزىنىڭ تېنىگە سالامەتلىك يار بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتمۇ ئىشاندىن ئېسىنلىك سوراپ.

ئۇلار ھەشەمەتلىك ئىشان قەسىردە سۈنئىي تەكەللۇپ، يالماسالما ھۆرمەت - ئېھتىراملار بىلەن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت سۆھبەت قۇرۇشتى.

— سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ھەقىقەتەن دانا زاتتۇر، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ھەقىقىي تەخت ساھىبى بولۇشقا مۇناسىپتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خان يارلىقىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، چىرايىغا خۇشامەت كۈلكىسىنى يۈگۈرتۇپ، — ئۆز ۋاقتىدا ئىستېداتسىز شاھزادە يولۋاسخانغا ئۇستازپىرى بۇزرۇك بولۇپ خاتا قىلغانىكەنمىز. ئازماس ئاللا. ئەمدىلىكتە بىلدۇقكى، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ ئادالەت نۇرى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى تەكشى يورۇتماقتا. خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىتا ئېيتقانلىرى بەرھەق راستتۇر. تۈگىمەس سۇلۇك ماجىرالىرى ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىكىنى بۇزۇۋېتتى. ئول مەخدۇمزادە بىلەن بىر نەسەب، بىر پىلتىزدىكى قان - قېرىنداشلاردىندۇرمىز. بۇنچىۋالا دۈشمەنلىشىش نەھاجەت بىزگە. ناۋادا خان ئالىيلىرى سەلتەنەت سۈرى بىلەن چەكلەپ تۇرمىغان بولسا، نىزا - ئاداۋەت تۇمانلىرى دىل قەسىرىنى قارايتىۋەتكەن مەخدۇمزادىلەر بىزگە بۇ ئاسايىشلىق كۈنلەرنى كۆرسەتمەس ئىدى. بەلكىم ئۆزگە ئەللەردە سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۈرەر ئىدۇق. مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ قەشقەرگە ئەمىر، پاسىبان بولۇپ كېلىشلىرىمۇ بىز بىچارە، مىسكىن سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ بەختىدۇر، — ھىدايىتۇللا

ئىشان ياغلىما سۆزلىرىنى تىڭشاپ ئىپادىسىز ئولتۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ ئەسلىي مەقسىتىگە كۆچتى، — ناۋادا ئەمىر جانابلىرى ئەسلىدىكى ئېتىقادىدىن يانماي، بىزلەرگە پىرى بۇزرۇكقا قايتىدىن قول بېرىپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە ئىرادەت قىلغان بولسا تېخىمۇ كاتتا ساۋابلارنى تاپار ئىدى.

— ئۆز ۋاقتىدا سىلى جانابلىرى پىرى بۇزرۇكقا قول بېرىش ئۆز ئىختىيارىمچە بولغان ئىش ئەمەس ئىدى، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشانغا قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلماي، شاھزادە يولۇاسخانىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىشكە مەجبۇرلىغانلىقىنى ئېيتقاندا سېلىپ، — سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىمۇ مېنى ئەھلى سۇلۇكتىن مۇستەسنا دەپ بىلىپ، قەشقەردىكى رەئىيەتنىڭ سۇلۇك ماجىرالىرىدىن تارتقان ئازاب ـ دېشۋارچىلىقلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، قەشقەرنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىنى ماڭا ئىشىنىپ تاپشۇرغان، گەرچە پىرى بۇزرۇك ئەزىزگە قول بەرمىسەكمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتمىساقمۇ، ئىشان بۇزرۇكۇارىمىزغا ھۆرمىتىمىز باردۇر. خۇدا خالىسا ھەزرىتىنىڭ دەرگاھىغا پات ـ پات زىيارەتكە كېلىپ، مۇلاقەتتە بولۇپ تۇرغايمىز، شۇنداقلا ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇچۇنمۇ ئەمىر مەھكىمىزنىڭ دەرۋازىسى ھەرقاچان ئوچۇقتۇر.

ھىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا يالغان كۈلكە يۈگۈرتۈپ ھىجايدى.

«ئاسىي مۇناپىقنىڭ ھىيلىگەرلىكىنى قارىمامدىغان. تىل ياغلىمىلىقتا ماڭىمۇ ساۋاق بېرەمدۇ، نېمە؟ بۇ مۇرتەت. مەيلىلا، ماڭا قول بەرمىسەڭ بەرمە، ئەما دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا ياخشى گەپىمنى قىلىپ تۇر. سېنىڭ ئاغزىڭ ئارقىلىق تەرىپلەنسەم، ئول ئىسمائىلخان ماڭا ئاسان ئىشىنىدۇ...»

— ئىنشائاللا، — دېدى ئىشان ئىچكى تۈيغۇسىنى يوشۇرۇپ

خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن، — ئاۋۋال سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىدەك باھادىر سەركەردە ئىستېداتلىق ئەمىر ھامىيلىق قىلىپ تۇرغان يەردە ئەغيارلىرىمىزدىن زىنھار خەۋپسىرىمەيمىز ھەمدە خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا بويسۇنۇپ، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەر بىلەن ئېچىل - ئىناق ئۆتكەيمىز، ئەمىر جانابلىرى شۇنچىۋالا ئەتىۋارىمىزنى قىلىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلغان يەردە بارماسلىققا نېمە ھەددىمىز. ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل - پاراسىتىنىڭ ئالدىدا، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ھەمكارلىشىپ، رەھنەما[1] بولغۇدەك سالاھىيىتىمىز بولمىسىمۇ، پات - پات ھەمداستىخانچىلىق قىلىشىپ، دىدار - مۇلاقەتتە بولۇشمۇ بىز ئۈچۈن چوڭ شەرەپ.

ئىشاننىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى ئويالدۇرۇپ قويۇۋاتاتتى.

«ئىنسان بىر قېتىم بۇرنىغا يېسە بىر قېتىم ئەقىل تاپىدۇ دەيدىغان كونىلار. ئۇ بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيىتىدىن ئەقلىنى تاپقان ئوخشىمامدۇ، مەن ئەھۋالنى تازا بىلمەي تۇرۇپ قوپاللىق قىلىپ قويدۇمۇ، قانداق، ھەرقانداق ئىنساپ، دىيانەت، ياخشىلىقنى بەندىسىگە ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۆزى بېرىدۇ. ئىشانىنىڭ نىيەت - ئىقبالى مۇشۇنداق ئەزگۈلۈككە يۈزلەنسىلا، مەن ئۇنىڭغا قول بېرىپ مۇرىت بولمىسامۇ بىر ئۆمۈر ھۆرمەتلەپ دوست بولۇپ ئۆتىمەن، ئىززەت - ھۆرمىتىنى ئاشۇرۇپ قىلىمەن. شۇنداق قىلسام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىمۇ خۇش بولىدۇ ھەم خاتىرجەم بولىدۇ...»

— سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىغا مەقسەت - مۇددىئالىرىمىزنى بىلدۇرۇپ ئىككى ئېغىز تەرىپىمىزنى قىلىپ قويارلا، — دېدى ئىشان يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، —

① رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچى.

سەئىدىيە سەلتەنىتى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ رەقىبى ئەمەس، بەلكىم ھامىيسىدۇر. بىز پەقەت مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىدىن ھەزەر ئەيلەيمىز، خالاس.

— ھەزرەتلىرى، خاتىرجەم بولغايلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋەدە بېرىپ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى سۇلۇك - مەزھەپلەر بىلەن ئىناق - ئىجىل ئۆتۈش سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئارزۇسى. بۇ قېتىمقى ئاستانىدىكى سۇلۇك نىزاسىدىن كېلىپ چىققان پاجىئە سەۋەبىدىن خان ئالىيلىرى بىلەن مەخدۇمزادە ئوتتۇرىسىدا ئازراق ئاۋارىچىلىك بولغان ئوخشايدۇ. ئەمما، خان ئالىيلىرى سىلى جانابىي بۇزرۇك ئەزىزىدىن كۆپ ئۈمىدۋار.

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئوتتۇرىسىدا ئاۋارىچىلىك كۆرۈنگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىشاننىڭ يۇرىكى خۇشاللىقتىن ئويناپ كەتتى. تەپسىلىيرەك ئەھۋال ئېگەلەش ئۈچۈن گەپ كوچىلىدى.

— سەلتەنەت بىلەن سۇلۇك ئوتتۇرىسىدا ئانچە - مۇنچە ئارازچىلىقنىڭ بولۇشى چوڭ ئىش ئەمەس. مەخدۇمزادە خان ئالىيلىرىنىڭ پىرى بۇزرۇكى بولغاندىن كېيىن كۆڭلى - كۆكسىنى كەڭ تۇتۇشى، سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى قولىلاپ بېرىشى كېرەك ئىدى. ئۈستازى ئەپۇچان بولمىسا، شاگىرتى كەڭ قورساق بولالمايدۇ.

— ھەممە گەپ مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكىنىڭ ئەپۇچان بولماسلىقىدىن كېلىپ چىققان گەپ، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىختىيارسىز ئوردا مەخپىيىتىنى ئاشكارىلاپ، — شۇ سەۋەبلىك مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ئوردىغا ئاياغ باسماپتىمىش، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ زىيارىتىنىمۇ قوبۇل قىلماپتىمىش. شۇ سەۋەبلىك ھازىر خان ئالىيلە-

رىنىڭ كۆڭلىمۇ تازا ئارامىدا ئەمەس ئوخشايدۇ. مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇك خان ئالىيلىرى ئۇستىدە «چوڭلارنىڭ گېپىگە كىرمەي، كىچىكلەرنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى» دەپ ياماڭلاپ يۇرگۈدەك.

— بۇ مەخدۇمزادىنىڭ نېمە دېگىنى ئىكەن؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئىچكى ھاياجىنىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ.

قەدەممۇ قەدەم ئىشان قۇرغان قاپقانغا دەسسەۋاتقانلىقىنى بىلمىگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشانغا ھەممە سىرنى تۆكۈپ تاشلىدى.

— مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇك ئۆزىنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلىشالماسلىقىنى پۈتۈنلەي ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ جانابلىرىدىن كۆرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ قېتىمقى ئاستانىدىكى سۇلۇك پاجىئەسىدىن كېيىن ئوردىدىكى تالاش ـ تارتىشتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا ئوردا ئەركانلىرى ئالدىدا پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ يۈزىنى تۆككەن ئوخشايدۇ. مىرزا باباقبەگ بولسا سۇلتان ئابدۇللاخان دەۋرىدىن تارتىپلا ئوردىدا يۈقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋە تۈتۈپ كەلگەن كاتتا ئىستېدات ئىگىسى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بولسا يېشى كىچىك، مەزلۇم كىشى بولغىنى بىلەن ئەلەم ۋە قەلەم ماھارىتىدە تەڭ يېتىشكەن. ئۇنىڭ ئىستېداتىغا سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىدىن تارتىپ، ھىندىقۇش مىرزا، چۆپىك مىرزا قاتارلىق پېشۋالارمۇ قايىل بولۇشقانىكەن. ئادەتتىمۇ مىرزا باباقبەگ بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمىنىڭ گېپىنى داۋاملىق بىر يەردىن چىقىدىكەن. بۇ قېتىمقى قىزغىنچىلىقنى پەيدا قىلغان ھەرقايسى سۇلۇك يولباشچىلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىشنىمۇ ئاشۇ ئىككىسى ئوتتۇرىغا قويۇپ خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئالغانىكەن. مەخدۇمزادە ھەزرەتلىرى ئول ئىككى ئەمىر بار يەردە ئۆزىنىڭ باش كۆتۈرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولسا كېرەك. شۇڭلاشقا،

خان ئالىيلىرىدىن كىچىكلەرنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى، دەپ رەنجىگەن ئوخشايدۇ.

— ئوردىدا بۇنچىۋالا زىددىيەتنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى ئويلىمىغانىكەنمەن. مەخدۇمزادىنىڭ خان ئالىيلىرىدىن رەنجىشى توغرا ئورۇنسىز بولۇپتۇ، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئەمىر جانابلىرىدىن گەپ يوشۇرمايمەن. راستىنى دېسەم، ئاشۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى مىرزاباباقبەگدەك ئىستېدات ئىگىسىگە تايانمىغان بولسا، مەرھۇم بەختسىز شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىدىن سەئىدىيە تەختىنى سويۇپ ئالالمىغان بولاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ چاغدا مىرزا باباقبەگنى ئۆلتۈرۈۋېتىش ھەققىدە شاھزادە يولۋاسخان بىلەن مەخپىي كېڭەشكىنىنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، يۈرىكىنىڭ بىر يېرلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. ئوردىنىڭ مۇھىم، چوڭ ھوقۇقلىرىنى قولىغا ئېلىشقا ئالدىراپ، مىرزا باباقبەگدەك ئىستىدات ئىگىسىدىن پايدىلىنىشنى بىلمەي، ئالدىراپ قولىدىن چىقىرىپ قويغىنىغا يەنە بىر قېتىم پۇشايمان قىلدى. ئەمما، ئىشانىنىڭ بۇ خىياللىرىنى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى زىنھار بىلمەيتتى.

— شۇڭلاشقا، مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ قەدىرگە خان ئالىيلىرى يەتتى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ ئويلىمايلا قىلغان بۇ گېپىدىن ھىدايىتۇللا ئىشان خۇدۇكسىرىدى.

«چايان تىللىق مۇرتەت، بىر قېتىم نەشتەر سېلىۋالدىڭ ـ دە ماڭا، يالغۇز مىرزا باباقبەگنىڭلا ئەمەس، سەركەردە ئەۋزىبەگ بىلەن مېنىڭ قەدىرىمگىمۇ يەتمىگەنىدىڭلار، مانا ھازىر سۇلتان ئىسمائىلخان قەدىرىمگە يېتىۋاتىدۇ دېمەكچىغۇ سەن. جاھانىڭ بۇنداق بولارىنى بۇرۇنراق بىلگەن بولسام، سەنلەرنى شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ قولى ئارقىلىق ئۆلۈمگە بۇيرۇماق قانچە

لىك ئىش ئىدى. خەپ ماڭمۇ يەنە بىر قېتىم نۆۋەت كېلىپ قالار...»

— شۇنداق، ئەمىر جانابلىرى، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ئىستېداتلىرى ئىقتىدار ئىگىلىرىنىڭ قەدىرىگە ھەقىقىي يەتتى، — دېدى ھىدايتۇللا ئىشان كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماي.

— قېنى، ھەزرىتىم، بىر دۇئا كەلتۇرۇپ بەرسىلە، پۇرسەت بولسا يەنە كېلىپ مۇلاقەتتە بولۇرمەن، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى مېڭىشقا تەرەددۇتلىنىپ.

— ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، — دېدى ئىشان تەكەللۇپ قىلىپ.

— قېنى يەنىلا ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلغايلا.

ئىشان «ئامىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھەر ئىككىلىسى تەڭلا «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ يۈزلىرىنى سىيپاشقاندىن كېيىن، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئورنىدىن قوزغالدى.

— ئالدىمىزدىكى جۇمەدە، ھېيتكاھ جامەسىدە جۇمە نامىزدىنى باشلاپ بېرىشكە ئىمكانىيەتلىرى بولارمۇ، ھەزرىتىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشان بىلەن خوشلىشۇېتىپ.

— ئىنشائاللا، ئەمىر جانابلىرىنىڭ دېگىنىدەك بولغاي، — دېدى ھىدايتۇللا ئىشان بۇ كۈتۈلمىگەن پۇرسەتتىن ھاياجانلىنىپ.

— مىقۇل ئەمىسە، جۇمە كۈنى كۆرۈشكۈچە ئالالاغا ئامانەت، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

— ئەرزىمەس بىر پارچە مەكتۇپىم بىلەن خان ئالىيلىرىنىڭ پەرىشان كۆڭلىگە تەسەللى بەرگۈم بار ئىدى، — دېدى ھىدايتۇللا ئىشان تولىمۇ ئەستايىدىل قىياپەتتە، — بىلمىدىم، ئەمىر جانابلىرىنىڭ خان ئوردىسىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەرھىمىتى بارمىكىن؟

— ئىنشائاللا، خىزمەتلىرىدە بولۇشقا تەييارمىز. ھەزرەت

تىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.
— ئۇنداقتا مەكتۇپنى ئەتىلا ھۇزۇرلىرىغا ئەۋەتىپ بېرەي، — دېدى ئىشان.

7

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكى بىلەن ئازار-لىشىپ قالغانلىق سەۋەبلىك ئۇدا ئۇچ مەرتەم مەخدۇمزادە قەسد-ىگە زىيارەتكە بېرىپمۇ پىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشەلمىگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى. يۇرىكىنىڭ بىر يەرلىرىدە خۇددى قۇرتتەك ئارامسىز قىمىرلاپ تۇرغان، پىر قارغىشىدىن ئىبارەت مۇدھىش بىر ۋەھىمە كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى.
بۈگۈن خاسىيەتلىك نورۇز ئايەم كۈنى بولغىنىغا قارىماي بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ۋە ئاستانە پۇقرالىرىنىڭ خۇشاللىقىغا يات ھالدا سۇلتان ئىسمائىلخان تولىمۇ غەمكىن ئىدى. ئەتراپىدە-كى ئەمىر - بەگلىرىنىڭ كەيپىياتىغا، نورۇز بەزمىسىنىڭ خۇ-شاللىقىغا ھالاقىت يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن ھەرقانچە تىرىشقان بول-سىمۇ، يەنىلا ئېچىلالمايۋاتاتتى. گەرچە ئۇ بۈگۈن تاڭ سەھەردىلا ئۆزىنىڭ سەلتەنەتتە ئولتۇرغان مەزگىلىدىكى تۇنجى نورۇز بايرا-مىنى ئاستانە خەلقى بىلەن خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈپ يېڭى يىل باھار خۇشاللىقىنى ئەل - ئاۋام بىلەن بىرلىكتە تەنتەنە قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن، شۇ سەۋەبلىك نورۇز دۆڭدە ئېلىپ بېرىلىدە-غان تەبرىكلەش مۇراسىمىغا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، كاج، گىن - ئاداۋەتى كۈچلۈك ئىشان خانىڭ تەكلىپىنى يەنىلا رەت قىلغانىدى. ئىس-مائىلخان نورۇز دۆڭدىكى ئالايىتەن ياسالغان شاھ سۇپىدا خا-نىش، شاھبانۇ، شاھزادە، مەلىكىلىرىنىڭ ھەمدە بارلىق

چوڭ ـ كىچىك ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بەيگە، ئوغـ
لاق تارتىشىش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش، سارغايدى، چېلىشىش،
چاۋگەن ئويۇنلىرىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپمۇ باشقىلارغا ئوخشاش
قاقاقلاپ كۈلەلمىدى. ئات بەيگىسىدە ئىككىنچى بولۇپ قالغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بالىلارچە چىدىماسلىق بىلەن دومـ
سىيىشلىرىمۇ، جەڭبازلىق ماھارىتى كۆرسەتكەن مىڭلىغان لەشـ
كەرلەرنىڭ يۇقىرى ماھارىتىمۇ ھېچقانداق تەسىر قىلمىدى. مەـ
لىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتىنى بىرلىكتە
كۆرسىتىش تەكلىپىنىمۇ سىلىقلا رەت قىلدى. ئاخىرىدا يۇقىرى
ماھارەت بىلەن كۆرسىتىلگەن دارۇازلىق ئويۇنىغا مەھلىيا بوـ
لۇپ، بىرئاز كەيپى كۆتۈرۈلگەندەك بولدى. شۇ سەۋەبلىكمۇ
مۇراسىم ئاخىرىدىكى مەشرەپنى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا خېلى
ئۇزۇنغىچە كۆرۈپ ئولتۇردى.

«خۇشاللىق، غەمسىزلىك يەنىلا ئاددىي ئاۋامدا ئىكەن، —
دەپ خىيال سۈردى خان قاينىق مەشرەپ ئەھلىگە قاراپ ئولتۇـ
رۇپ، — شۇ تاپتا ئاشۇ ئاددىي ئاۋام مېنىڭ مۇشۇ ئورۇن ـ
مەرتىۋەمگە ھەۋەس قىلىۋاتقاندۇر، مېنى دۇنيادىكى ئەڭ بەختـ
لىك، ئەڭ غەمسىز، ئەڭ بەختىيار ئادەم دەپ ساناۋاتقاندۇر.
خان سۇلتانلارنىڭ غېمىنى پەقەت خان ـ سۇلتانلارلا بىلىدىغان
ئوخشايدۇ. پەقەت ئاشۇلارنىڭ بىر كۈنلۈك خۇشاللىقىنى سېتىـ
ۋالغىلى بولسىدى، كاشكى...»

نورۇز بايراملىق مۇراسىم قىزغىن كەيپىياتتا داۋاملاشماقتا
ئىدى. نورۇزدۆڭىدىكى كەڭرى سەينادا يۇزلىگەن داش قازانلاردا
قاينىغان نورۇز ئېشىغا سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ ئاشۇ ئاددىي ئاۋام
بىلەن بىرلىكتە ئېغىز تەگدى. غىزادىن كېيىن ئاۋام بىلەن
بىرلىكتە دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، خەلقنىڭ يىل بېشىدىكى باشلـ
غان ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى، سەلتەنىتىنىڭ تىنچ،
مۇقىم، ئەبەدىلئەبەد روناق تېپىشىنى تىلىدى. ھەئە، دۇئاغا قول
كۆتۈرگەن ۋاقتىدا بارلىق دىل ئاۋارىچىلىكلىرىنى، كۆڭۈل پەردـ

شانلىقلىرىنى، ھەممە - ھەممىنى ئۇنتۇدى. پەقەت ئەل يۇرتىغا بەخت، خۇشاللىقىنىلا تىلىدى. سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردا ئەركانلىرىنى، خانىش، شاھبانۇ، خانزادە - مەلىكىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئوردىغا قايتقان ۋاقتىدا توختىماي گۇمبۇرلەپ، ياڭراپ تۇرغان داقا - دۇمباق، ناغرا - سۇناي ئاۋازى پۈتكۈل ئاستانە ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

خېلىلا روھلىنىپ قالغان سۇلتان كەچتە ئوردا بېغىدىكى ھۇزۇرى نورۇز ناملىق باھار پەسلىلىك ساريىدا ئاستانىدىكى شائىر - قەلەمكەشلەرنى، مۇقامچى - مۇغەننىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى بىلەن بىرلىكتە نورۇزلۇق بەزمە - مۇشائىرە ئۆتكۈزدى.

سورۇننىڭ باشلانمىسى مۇقامچىلارغا بېرىلدى. تەمبۇر، ساتار، غىجەك، راۋاب، ئۇد، چىلتار، باربىت، نەي، داپ، قالۇن، چەك... قاتارلىق چالغۇلار بىلەن ئورۇندالغان سېھرىلىك مۇقام كۈيلىرى بارلىق سورۇن ئەھلىنى ئەسىر قىلغانىدى. مۇغەننىلەر بارلىق ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ مۇقام ئېيتاتتى:

جانىم كۆرگەن جەفانىڭ مىڭدە بىرىن،
بولۇرگەر كۆرسە سەندان پارە - پارە.
كۆلۈردە كۆرسە ئاغزىن بىرلە تىشىن،
بولۇرگۈلنارى خەندان پارە - پارە①.

مۇقام مەرغۇللىرى يېڭىلىنىپ تۇراتتى. سېھرىلىك كۈيلەر ئاڭلىغۇچىلارنى گاھ ئاجايىپ ئىقلىم، مۆجىزاتلار دۇنياسىغا باشلاپ شادلاندۇرسا، گاھ تىلسىم بايا‌ۋانلارغا تاشلاپ يۈرەك - باغرىنى

① ئەگەر مەن كۆرگەن جاپانىڭ مىڭىدىن بىرىنى كۆرسە،
تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىمۇ پارە - پارە بولۇپ كېتىدۇ.
ئۇنىڭ ئاغزى بىلەن چىشىنى، كۆلگەن چېغىدا كۆرسە،
كۆلۈپ تۇرغان ئانار گۈلى قات - قات يېرىلىدۇ.
— بۇ كلاسسىك شائىر سەككاكىنىڭ شېئىرى.

نى ئېزەتتى.

جامالۇ ھۇسنىگە سۆز يوق، ۋەفا كېرەك بولسە،
مېنى خۇد ئۆلتۈرەدۇرسەن رەۋا كېرەك بولسا.
.....
كۆڭۈلنى ئۆزگىگە بەرگىل دېمەڭكى، مۇشكىلىدۇر،
جەھاندە سىز كەبى بىر دىلرەبا كېرەك بولسا.
.....
جامالۇ جاھ ئىلىدىن يۈز فەراغەتىم باردۇر.
ئۇرامۇڭ ئىتى ماڭا ئاشنا كېرەك بولسا①.

سۆلتان ئىسمائىلخان مۇقام كۈيلىرىگە ئەسىر بولۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئېرىپ، يۈرىكىدىكى دەرد - ھەسرەتلىرى سەل بولۇپ ئاقماقتا ئىدى.

يىللار تۈتۈبان شەينخ ماقالاتىغا گۇش،
نە كۆڭلۈمە زەۋق يەتتى، نەجانىمە جۇش،
جانىمە نەۋا سالدى، كۆڭلىمە خۇرۇش،
بىر جۇرئە بىلەمۇغبەقەئى بادەفۇرۇش.②

---

① ۋاپا قىلغانلىكى بولساڭ ھۆسن جامالىڭدا گەپ يوق.
راۋا كۆرسەڭ مېنى ئۆزەڭ ئۆلتۈرسەن.
كۆڭۈلنى باشقىغا بەرگىن دېمە، جاھاندا ساڭا ئوخشاش،
بىر دىلرەبا كېرەك بولۇپ تۇرغاندا، بۇ ماڭا ئاسان ئەمەس.
ساھىبجامالالار بىلەن مەنسەپ ئىگىلىرىدىن پۈتۈنلەي ئازادەمەن،
كېرەك بولسا كوچاڭدىكى ئىت بىلەن ئاشنا بولاي.
— بۇ شائىر ئۆتقىنىڭ شېئىرى.
② قانچە يىللار شەيخلەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدىم،
ئۇنىڭدىن نە كۆڭلۈم زوقلانمىدى، نەجېنىم ھۇزۇرلانمىدى.
پەقەت مەيپۇرۇش گۈزەل بىر ئوتلام شاراب تۈتۈپلا،
جېنىمغا راھەت، كۆڭلۈمگە ھۇزۇر بەخش ئەتتى.

مۇقام كۆيلىرى ئەۋجىگە چىقىپ مەشرەپ بىلەن ئاخىرلاشتى. ئەمدى نۆۋەت شائىرە ـ ئەدىبلەرگە كەلگەنىدى. ئۇلار ئاۋۇال ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشتى:

ئىپتىدا قىلدۇق نورۇزدىن ياخشى كۈننى باشلىدۇق،
كۆڭلىمىزنىڭ خۇشلۇقىدىن بۇ ئويۇننى باشلىدۇق،
شاتاۋادا تونىنى كىيىپ، جۇۋا ـ تۇماقنى تاشلىدۇق،
سايىلەردە ئولتۇرۇپ، نەغمە ـ ناۋانى باشلىدۇق،
ئات ئېلىپ، ئوغلاق ئالىپ، مەشرەپ قىلۇر كۈندۇز بۇگۈن.

بۇنىڭغا ئەگىشىپلا يەنە بىر ياش شائىر نورۇزنامىنىڭ ئاخىرىنى ئۇلاپ كەتتى:

كەلدى نەۋرۇز يىل باشى، كەتتى كۆڭۈلنىڭ چىركىنى،
نەۋرۇز دېيان كېلۇرلەر خاتۇنلارنىڭ تۇركىنى.
گۈللەر قىسۇر قىز ـ ئوغۇل، ئەگرى ـ قويار بۆركىنى،
مەجلىس قىلىپ ئويناشۇر، ئاچار كۆڭۈل مۇلكىنى.
قايغۇ ـ مېھنەتلەر كېتىپ ئويناشۇر كۈندۇر بۇگۈن...

مانا شۇ يوسۇندا نورۇزنامىلەر ئوقۇلغاندىن كېيىن رەسمىي مۇشائىرە باشلاندى.

— مۇشائىرىنى خان ئالىيلىرى باشلاپ بەرگەن بولسا، — دېدى مىرزا باباقبەگ، ئىسمائىلخاننى بەزمە ئىچىگە سۆرەپ كىرىمەك بولۇپ.

— ھە، قېنى خان ئالىيلىرىغا مەرھەمەت، — دېدى شائىر ـ ئەدىبلەرمۇ خانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ.

— تۇغمەن بار يەردە يارغۇنچاقنىڭ نېمە ئىشى دەپتىكەن ئاتا ـ بوۋىلار، — دېدى ئىسمائىلخان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ

ۋە شائىر ـ ئەدىبلەرگە قاراپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — خانلىقىمىزنىڭ كاتتا ناۋاكەش بۇلبۇللىرى تۇرغان يەردە، ماڭا ئاتىكاچىلىك قىلىپ، نەزمە ئوقۇشنى كىم قويۇپتۇ. مۇشائىرە ئاۋۋال مۆھتەرەم شائىرلىرىمىزدىن باشلانغىنى ئەۋزەل.

— بۇ دېگەن خاسىيەتلىك نوروز ئايەملىك بەزمە سورۇنى، سورۇن ئەھلىنىڭ شېئىرىي ئىستېداتىنى سۈرۈشتۈرۈش بىھاجەت، — دېدى ھىجرانى تەخەللۇسلۇق پېشقەدەم شائىر خانغا مەدەت بېرىپ، — پەقەت توقۇغان نەزمە ـ بېيتلىرىمىزنىڭ قاپىيىلىرى پىستان چاقمىسلا بولدى.

— راست دەيدىلا، جانابىي ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ سۇلتان ئىسمائىلخاننى مۇشائىرە باشلاشقا دەۋەت قىلىپ، — ناۋادا خان ئاتام مۇشۇنداق جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋا-لىدىغان بولسا، بىزمۇ تاڭ ئاتقۇچە زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇۋالىمىز. قېنى، خان ئاتامنىڭ نوروز بەزمىسىنىڭ كەيپىياتىنى بۇزغۇسى بارمىكىن.

— سىز جاۋلداشتىن باشقىنى بىلمەيسىز، قىزىم، — دېدى ئىسمائىلخان كۈلۈپ، — بىر چوڭدىن، بىر كىچىكتىن دەپتەكەن. سىز بەزمە ئەھلىنىڭ ئەڭ كىچىكى بولغاندىكىن مۇشائىرە باشلاش نۆۋىتى سىزدىن بولسۇن. قانداق دېدىم، نوروز ئەھلى.

ھەممەيلەن بىردەك خانىنىڭ تەكلىپىنى قوللاشتى.

— قېنى مەلىكەم، باشلىسلا.

— قاراپ تۇرىلىغۇ، تىللىرى چاپلىشىپ قالمىغاندۇر.

— ماقۇل ئەمىسە، مۇشائىرىنى مەن باشلىسام باشلاي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سورۇن ئەھلىگە تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام قىلىپ، — ئەمما بىر شەرتىم بار. مەن باشلىغان مۇشائىرەنىڭ ئاخىرىنى خان ئاتام چۇشۇرىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەلىپىنى سورۇن ئەھلى بەس ـ بەستە قوللاشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن گېلىنى قىرىپ قويۇپ نەزمە باشلىدى:

ئى راست قەدىڭ سەرۋى رەۋان جان چەمەنىندە،
يۈزۈڭ كەبى گۈل يوق گۈلىستان چەمەنىندە.

سۈلتان ئىسمائىلخان بىرئاز تۇرۇۋالىپ نەزمىنىڭ ئاخىرىنى ئۇلىدى:

بۇ شۇڭە بىلەن سەن يۈرۈسەن ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۇر يۈرۈمەگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.

بۇنىڭغا ئۇلاپلا شائىر ھىجرانى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى:

قۇللۇقغە بىتىڭ بېرۈرۇ يۈز شادلىق ئەيلەر،
زۇلغۇڭ قەدىڭە سۇنبۇلۇ رەيھان چەمەنىندە.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولغۇچە سۈلتان ئىسمائىلخان نەزمىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈردى:

يۈز پارە قىلۇر گۈل يۈزۈڭ ئالىندە ئۆزىنى،
چۈن تاپمادى ئول رەۋنەقۇ قان چەمەنىندە①.

مۇشائىرە دەسلەپ سەككاكىنىڭ غەزىلى بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى ھەممەيلەن ئۆزىنىڭ شېئىر - نەزمىلىرىنى ئوقۇشتى.

---

① بۇ كلاسسىك شائىر سەككاكىنىڭ شېئىرى بولۇپ، يەشمىسى:
كېلىشكەن بويۇڭ جان چىمەنىندە ئۆسكەن بىر گۈزەل سەرۋى،
گۈلىستان چىمەنلەردە يۈزۈڭدەك چىرايلىق بىرمۇ گۈل يوق.
بۇ شوخلۇق بىلەن چىمەنلەردە يۈرسەڭ،
جەننەتنىڭ ھۇر - پەرىلىرىمۇ ئالدىڭدا يۈرۈشتىن خىجىل بولىدۇ.
چىمەندىكى سۇمبۇل بىلەن رەيھان، چېچىڭ بىلەن بويۇڭغا
بىز قۇل بولساق دەپ، خۇشاللىق بىلەن خەت بېرىدۇ.
يۈزۈڭ ئالدىدا گۈل ئۆزىنى يۈز پارە قىلىدۇ،
چۈنكى ئۇنىڭ چىمەندە گۈللەپ ياشنىشىغا كۆزى يەتمەيدۇ.

— ئاپىرىن، ئاپىرىن، ھەممىلىرىنىڭ نەزمىلىرى تولىمۇ پاساھەتلىك چىقتى، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

سورۇن ئەھلى بۇ مۇشائىرىدىن ھاياجانلىنىپ، قىيقاس ـ سۇرەن سېلىشتى، بىر قىسىم ياش شائىرلار، خەتتاتلار بۇ نەز-مىنى نەق مەيداندىلا خاتىرلىۋېلىشتى.

شۇ يوسۇندا مۇشائىرە داۋاملىشىپ تولۇق بىر ئايلانغاندىن كېيىن، ئوردا بىكاۋۇلبېگى كەلتۇرگەن شاھانە شارابلار جانان قەدەھلەرگە قۇيۇلۇشقا باشلىدى.

— مۇشائىرە ئېيتىۋېرىپ تاماقلىرىمىزمۇ قۇرۇپ كەتتى. ئەمدى گېپلىمىزنى ئازراق نەمدىۋالايلى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئالتۇن قەدەھتىكى شارابنى سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ ئۆمەر ھەييامنىڭ بىر پارچە رۇبائىيسىنى ئوقۇدى. ئور-دىدىكى بەزمە سورۇنلىرىدا ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرىنى ئوقۇش ئادەتكە ئايلانغانىدى.

مەي، نەغمە ھۆركەبى ئۇلپىتىڭ بولسا،
سۇ بويى چىمەنده سۆھبىتىڭ بولسا.
ھۇزۇرلان بۇنىڭدىن ئويلىما دوزاخ،
بۇنچىلىك بولغاي ئۇ جەننىتىڭ بولسا...

سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزا باباقبەگنىڭ قولىدىن ئالتۇن قەدەھنى ئالدى ـ دە، شارابنى لېۋىگە ئازراق تەگكۈزۈپ قويۇپ، جاۋابەن ئۆمەر ھەييامنىڭ يەنە بىر رۇبائىيسىنى ئوقۇدى:

سۇپسۇزۇك ئەي شاراب، ئەي تۇسى رەڭسىز،
مەن شۇنداق ئىچەيكىم، ساڭا مەن شەيدا.
كۆرگەنلەر دېيىشسۇن نەدىن كەلدىڭىز؟
شارابنىڭ ئەي كۇپى، كېلىڭ مەرھابا...

سۇلتان ئىسمائىلخان شارابنى ئىچىپ بولۇشىغا، شائىر ھىجرانىمۇ جانان چىنىدىكى شارابنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، ئۆمەر ھەييامنىڭ يەنە بىر رۇبائىيسىنى ئوقۇدى:

كوزىچى قېشىغا باردىم مەن يېتىپ،
تۇراتتى دۇكاننىڭ چاقىنى تېپىپ.
باش ياسار كوزىغا شاھنىڭ بېشىندىن،
گادايىنىڭ قولىدىن ئاڭا پۇت ئېتىپ.

ئوردا بېغىدىكى ھۇزۇرى نورۇز ناملىق، باھار پەسىللىك قەسىردە ئۇيۇشتۇرۇلغان نورۇز ئايەملىك بەزمە تاڭ ئاتقۇچە داۋاملاشتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە باشقا شاھبانۇ، ئاغىچا خېنىملار مۇشائىرە ئاخىرلاشقان ھامان قايتىشقانىدى. بۇ كۈنى سۇلتان ئىسمائىلخان بارلىق غەم ـ غۇسسە ۋە پەرىشانلىقلىرىنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتىپ، قانغۇچە شاراب ئىچتى. كەيپىلىكتە بەزمە ئەھلى بىلەن بىرلىكتە مۇقام توۋلىدى.

8

نورۇز ئايەملىك بەزمىدە شارابنى زىيادە كۆپ ئىچىۋەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخانىڭ بېشى قاتتىق ئاغرىپ كەتكەنلىكتىن بۇ-گۈن ئەتىگەنلىك قوبۇلغا چىقالمىغانىدى. ئۇ قوزىچۇش مەھەل بىلەن خارامۇش ھالەتتە ئورنىدىن تۇردى ـ دە، بىكاۋۇلبەگ ئالاھىدە تەييارلاتقۇزغان مەستلىكنى قايتۇرۇپ، ھارغىنلىقنى تۇ-گىتىدىغان سوغۇق، چۇچۇمەل، ئەبجەش شەربەتتىن ئىككى جام ئىچىپ خېلىلا روھلىنىپ قالدى.

— مۇھىم ئىش ـ پىشلەر بارمۇ، ئەمىر؟ — سورىدى ئۇ

بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان دىۋانبېگگە قاراپ.

— ئانچە مۇھىم ئىشلارمۇ يوق، قىبلىگاھىم، — دېدى دىۋانبېگى، — ئەمما قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ ئالىيلىرىغا ئەۋەتكەن بىر پارچە مەكتۇپى بار.

قەشقەردىن كەلگەن مەكتۇپ سۇلتان ئىسمائىلخاننى بىرئاز قىزىقتۇردى.

— مەكتۇپ قېنى؟

دىۋانبېگى خەت ـ چەك تەللىسىدىن قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ مۆھۈرى بېسىلىپ پېچەتلەنگەن نەپىس ئىشلەنگەن بۇلغار قاپچۇقنى ئېلىپ خانغا ئۇزاتتى. ئىسمائىلخان قاپچۇقنىڭ پېچىتىنى ئۆز قولى بىلەن بۇزۇپ قارىۋىدى، ئىچىدىن ئىككى پارچە خەت چىقتى. خەتنىڭ بىرىدە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ، يەنە بىرىدە ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىمزاسى بار ئىدى.

خان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان خەتكە خېلىلا قىزىققان بولسىمۇ، يەنىلا مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ مەكتۇپىنى ئاۋۋال ئىچىپ ئوقۇدى:

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئى ئەدلۇ ئادالەتنىڭ زۇلپىقارى، مېھرىبان شاھى جاھان قىبلىگاھىم، ئەزىز تەنلىرى سالامەتمۇ؟

ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مېھىر ـ شەپقىتى سايىسىدە قەشقەردىكى چوڭ ـ كىچىك رەئىيەت خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلماقتا. ئوردا چۇشۇرگەن يارلىققا بىنائەن، مەخسۇس بەگ، خىزمەتكارلارنى تەيىنلەپ قەشقەر زېمىنى تەۋەسىدىكى كەمبەغەل، ئاجىزلارنى، يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلارنى، مېيىپ ـ مەجرۇھلارنى ئېنىقلاپ خەزىنىدىن ئىككى تۇمەن

سەر كۆموش، بىر تۈمەن چارەك ئاشلىق، بىر تۈمەن گەز ماتا ئاجرىتىپ، ئۇلارنىڭ قارا قىشتىن، ئەتىيازنىڭ سېرىق-تالچىلىقىدىن ئامان - ئېسەن چىقىۋېلىشى ئۈچۈن تەخلەپ، خان ئالىيلىرىنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى ۋە ساخاۋىتىنى يەتكۈزدۇق. ئۇروش ۋە سۈلۈك نىزالىرىنىڭ مالىمانچىلىقىدا سودا - تىجارەتلەر توختاپ، كوچا - رەستىلىرى چۆلدەرەپ قالغان قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات - ئاسايىشلىق هالىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن سودىگەرلەردىن، قوشنا ئەللەردىن كەلگەن كارۋانلاردىن، ھۈنەرۋەن - كاسىپلاردىن ئېلىنىدىغان باج - سېلىقلارنى ۋاقتىنچە كەچۈرۈم قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر رەستىلىرىنىڭ ئاۋاتلىقى يەنە ئەسلىگە كېلىپ، سودا - تىجارەت، تۈرلۈك ھۈنەر - كەسىپلەر قايتىدىن جانلاندى. سۈلۈكلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت - ماجىرالارغا قاتتىق چەك قويۇلۇپ، سەلتەنەتنىڭ سۈرى ھەقىقىي تۈرىدە نامايان قىلىندى. قانۇن - جاساقلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ئىشقىيە سۈلۈكىنىڭ پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزىلەرنىڭ دەرگاھىغا زىيارەتكە بېرىپ، خان يارلىقىدىن خەۋەردار قىلدۇق. ئول ئىشان بۇزرۇك خان يارلىقىغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە سەلتەنەتكە بولغان چەكسىز ساداقىتىنى بىلدۈردى. ئىلگىرىكى گۇناھلىرى ئۈچۈن كۆپ پۇشايمان يېدى.

ئىسھاقىيە سۈلۈكىدىكىلەر بىلەن بولغان نىزا - ئادا-ۋەتلىرىنى يۇيۇپ تاشلاپ، دۇشمەنلىك، قىساسخورلۇق ھېرىكىتىنى توختىتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئول ئىشان ھەزرەت قىبلىگاھىمغا تەييارلىغان مەكتۇپىنى يەتكۈزۈپ بېرىشىمنى ئۆتۈنگەنىدى. قوبۇل قىلىپ، مەزكۇر مەلۇمات بىلەن قوشۇپ ھۇزۇرلىرىغا ئەۋەتتىم.

مۆھتەرەم قىبلىگاھىم قەشقەردىن، قەشقەردىكى ئاۋام - رەئىيەتتىن خاتىرجەم بولغايلا. ئاۋامنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشى ۋە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ روناق تېپىشى ئۈچۈن كېچەيۇ كۈندۈز جېنىمنى پىدا قىلىمەن. ئالىيلىرىنىڭ كۆپلەپ كۆرسەتمە بېرىشىنى سورايمەن.

ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك تىلەپ كەمىنە قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتتىدىن، دەپ بىلۈرلا.»

سۇلتان ئىسمائىلخان مەلۇماتنى ئوقۇپ بولۇپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى - دە، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەكتۇپىنى قولىغا ئالدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم:

ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسى ئۇلۇغ ھەق سۇبھانەھۇ ۋەتائالاغا ھەمدۇسانالار ئېيتىمەن، شۇنداقلا مەدھىيىلەشكە تىلىم ئاجىزلىق قىلىدىغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمگە بىسيار سالاملاردىن كېيىن بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خاقانى سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىغا دوستلۇق گۈلشەنىمنىڭ خۇشبۇي ھىدلىق گۈل - غۇنچىلىرىدىن ساداقەتمەن گۈلدەستەمنى يوللايمەن.

ئى جانابىي قىبلىگاھىم، جاھاندىكى بارلىق مەردلىك، كەڭ قورساقلىق، مېھىر - شەپقەت، ئىلىم - ئىستېداد، پەزىلەت - ئەخلاق، ياخشىلىق ۋە ساخاۋەت، ئادىللىق ۋە دىيانەتنىڭ مۇبارەك ۋۇجۇدلىرىغا مۇجەسسەملەنگەنلىكىنى ھېس قىلغان شۇ دەقىقىلەردە، ئۆزۈمنىڭ نائىنساپ، بەختى قارا شاھزادە يولۋاسخانغا پىر بۇزرۇك بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئول زالىم دىيانەتسىز مۇرتىمنى يامان يولدىن توسۇيالمىغانلىقىمغا چەكسىز پۇشايمەن قىلماقتىمەن. مۇرىت - مۇر-

شىدىنىڭ گۈناھىكەبىرى پىرىغا بولۇر، ئەلۋەتتە. شول سە-
ۋەبلىك ياراتقان ئىگەمدىن گۈناھىمنى تىلەپ، كېچەيۇ كۈن-
دۈز ئىبتىكاپتا ئولتۇرۇپ دۇئاگۈيلۇق بىلەن مەشغۇل بول-
ماقتىمەن. بىزلەركىم ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى سۇلتانۇل
مۇھەققىقىنلىق كامالىغا يەتكەن قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا
بولغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ دۇنيانىڭ پۇچۇق تەڭگىگە ئەرزىمەي-
دىغان ئالتە كۈنلۈك راھەت - پاراغىتىدىن قول ئۈزگەن-
مەن. شۇڭلاشقا، سەلتەنەت - يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا
زىنھار قىزىقمايمەن. ياراتقان ئىگەم ئەل - رەئىيەتنىڭ
بەختىنى، ئاسايىشلىق تۇرمۇشىنى كۆزلەپ جانابلىرىدەك
كامالى ئىستىبدات ئىگىسىگە خانۇ خاقانلىق مەرتىۋىسىنى
بەرگەن، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تاپشۇرغان، بىزلەركىم
پىرى بۇزرۇكلارنى دۇئاگۈيلۇق قىلىپ ئاللانىڭ پەرىز- ۋا-
جىپلىرىنى دىللىرىغا سېلىپ تۇرۇشقا مۇئەككەل قىلغان.
شۇڭا پىرى بۇزرۇكلارنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشمە-
قى، قول تىقمىقى، مەنسەپ - مەرتىۋە تەمە قىلمىقى ھەق-
نىڭ ئاشۇ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قىلغان خىيانىتىدۇر. بۇنداق
پىر بۇزرۇكلارنىڭ قىلغان ئىبادىتى ھارامدۇر، دۇئا -
تەلەپلىرى بىمەقبۇلدۇر.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەزىزلەرنىڭ سەلتە-
نەت ئىشلىرىغا قىزىقىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ئالىيلىرى
بىلەن ئارازلىشىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، تولىمۇ ئەپ-
سۇسلاندىم.

پىر بىلەن مۇرىت ئوتتۇرىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشمەس-
لىكى كېرەك ئىدى. گەرچە بىزلەركىم تاغا قېرىندىشى
بولمىش قۇتبىل ئەقتابنىڭ ئول جىيەنىم بولمىش مەخدۇمزا-
دىگە ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلىش، ھەقنىڭ پۇتمىشىنى
سەمىگە سېلىش، ئەھلى سۇلۇك ئەھكاملىرىدىن تەلىم بە-

ېرىش يولۇم بولسىمۇ، گىنە ـ ئاداۋەت ساقلاشقا ھېرىسمەن مەخدۇمزادىنىڭ زىنھار قۇلاق سالمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكىم ئۈچۈن، يەنىلا جانابىي ئانھەزرىتىمنىڭ پەرىشان كۆڭلىگە تەسەللى بېرىشنى لايىق كۆردۈم.

يېقىندىن بېرى سۇلۇك ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرالار سەۋەبىدىن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام ئارىسىدا كۆپ خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولدى. ئەمدىلا سەئىدىيە تەختىگە بەرقارار بولغان ئالىيلىرىغا كۆپ باش ئاغرىقى تېپىپ بەردى.

گەرچە مەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسلىرىغا ئەپۇچاندىلىق، كەڭ قورساقلىق، ساداقەتمەنلىك خۇسۇسىدا كۆپ ۋەزخانلىق قىلىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر بىلەن بولغان گىنە ـ ئاداۋەتنى يۇيۇپ تاشلاشنى تاپىلاپ كەلگەن بولساممۇ، ئەمما جانابلىرىدەك خانۇ خاقانىنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرى ئۆزلىرىنى ئەزىز، كاتتا ھېسابلاپ، بىزلەرگىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرتىلىرىنىڭ بېشىغا كۆپ دېشۋارچىلىقلارنى سالدى. قەستەنگە سۇركىلىپ ئاداۋەت تۇغمىنىگە سۇ باشلىدى، جەڭگى ـ جېدەل گۇلخانىنى ئۇلغايتتى. يۇزلىگەن بىچارە ئىشقىيە مۇرتىلىرىنى ئۆلتۈردى. مال ـ دۇنيالىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۆي ـ ماكانلىرىغا ئوت قويدى. ئاختا قىلىش، پېيىنى قىرقىش جازالىرى بىلەن مەجرۇھ قىلىپ تاشلىدى. بەختىمىزگە يارىشا، جانابلىرىنىڭ سەلتەنىتىنى سۇلۇك ـ مەزھەپتىن مۇستەسنا تۇتۇش، سۇلۇكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى تۇگىتىش پەرمانىنىڭ سايىسىدە سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇق. خۇشاللىقىمىزدا كۆزلىرىمىزدىن دەريادەك ياشلارنى ئاققۇزۇپ، ئۇلۇغ ئاللادىن ئەزىز تەنلىرىگە سالامەتلىك، سەلتەنەتلىرىگە كۈچ ـ قۇدرەت تىلىدۇق. ئاللاتائالا مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئەـ

شان ئەزىزلەرگە ۋە ئول باشلاپ ماڭغان سۈلۈكى ئىسھاقىيە-چىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ، مېھىر - شەپقەت ئاتا قىلغاي.

گەرچە بىز جانابي خان ئالىيلىرىغا پىر - ئۇستاز بولغۇدەك سالاھىيىتى يوق ئەرزىمەس ئادەم بولساقمۇ، خاز-لىقىمىزنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن قىبلىگاھىمغا ئىككى سۆز ھەدىيە قىلاي. ئالىيلىرى مەقبۇل كۆرۈپ قالسا، ئەجەب ئەمەس.

يېقىندىن بېرى ئالىيلىرىنىڭ سۈلۈك ماجىرالىرىنى بېسىقتۇرۇش سەۋەبىدىن ھەر قايسى يۇرت - ئايماقلارغا يارلىق چۈشۈرۈپ، بىر قىسىم سۈلۈك تەرغىباتچىلىرىنىڭ كاللىسىنى ئالغانلىقىنى، ئاستانىدىمۇ ئوتتۇزدىن ئارتۇق سۈلۈك تەرغىباتچىلىرىنىڭ بىراقلا كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەكتىم. مۆھتەرەم قىبلىگاھىم، سەلتەنەتنىڭ ئىشلىرى ئادەملەر بىلەن ئاباتتۇر، ئادەملەر بىلەن ھەر قانداق مۆجىزە - مۆجىزاتلار مۇجەسسەمدۇر. ئەگەر ئانچىكىم گۇناھلار تۈپەيلى ئادەملەر قىرىلسا، سەلتە-نەتنىڭ ئۈلى تەۋرەنمەي قالمايدۇ. ئىككىلا ئالەملىك خاسە-يەت ۋە ساۋاب تاپماقنى نىيەت قىلغان ھەربىر بەندىنىڭ ئىنسانلىق قەرزى، مۇسۇلمانلىق ۋاجىباتى ئەخلاق يولى بىلەن ئادا بولغاي، بۇ ئەخلاق يولىدا ئىنسانىنى ئىنسان يولىغا باشلىغان پىر ئۇستازغا، ئىنسانىنى ئىنسان قىلغان ئاتا - ئانىلارغا، ئىنسانىنى پەزىلەت، ۋاپا، ئەقىدە دۇرداز-لىرى بىلەن تەسىرلەندۇرگەن دوست - يارانلەرگە، ئىنساز-نى توغرا يولغا باشلاپ ساخاۋەت، مېھىر - شەپقەت، ئىلىم - ئىستېدادى بىلەن خاتىرجەم، پاراۋان، بایاشات، تىرىكچىلىككە ئېرىشتۇرگەن خان - سۈلتانلارغا، ئىنسانىنى ۋىجدان، ئادالەت، ئىلىم - ھۈنەر گۈلىستانىغا باشلاپ كىر-گۈچى دانىشمەن زاتلارغا، نامرات قوۋم - ھەقەمسايىلىرىگە

ۋاپا ـ ساخاۋەت قولىنى تەڭلىگەن سېخىيلارغا ئاللانىڭ ئىنايىتى، مېھىر ـ شەپقەت خەزىنىسى ھەرقاچان باردۇر. ئىنسان ئۇچۇن ئەخلاق، ۋىجدانىنى ئىپادە ئەتمەك، دىيانەت ـ پەزىلىتى بىلەن سۆيۇنمەك، پەخىرلەنمەك ھەق ھەم ۋاجىپتۇر. بۇنىڭسىز مەيلى شاھ، مەيلى گادای بولسۇن خۇدا ئالدىدا ئۆز گۇناھىدىن ساقىت بولالماس. ئەمدى ئورۇنسىز قان تۆكۈش، جەبىر ـ زۇلۇم سېلىش ئىشلىرىغا كەلسەك، بۇنى ئاللا ھەرگىز مەقبۇل كۆرمەس.

زىيادە خۇنۇرلىقنىڭ ئۆزى ئادالەتسىزلىكتىن بېشارەتتۇر. بولۇپمۇ ئالىيلىرى ئەمدىلا سەئىدىيە تەختىگە بەر قارار بولغان مۇشۇنداق خاسىيەتلىك پەيتتە ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش كېرەككى، نەئۇزبىللاھ، رەئىيەتنى چۆچۈتۇۋەتمەگەي. ئاللاتائالا خان ـ سۇلتانلار ئۇچۇن ئىنساپ ۋە ئادالەتنى جەزىم ئەتكەندۇر. بەھۇدە قان تۆكۈش بولسا، خان ـ سۇلتانلار ئۇچۇن ئاپەت ۋە جاھالەتتۇر. بۇنىڭدىن ئاۋام ـ رەئىيەت، دىن ۋە شەرىئەتمىز ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيدۇ. قان تۆكۈلۈشنى ئەدلۇئادالەت دەپ بىلگەن سەلتەنەتتىن ئاۋام رەئىيەت يۇز ئۆرۈيدۇ. ئۇ ھەرقانچە بۇيۇك، ئادىل بولسىمۇ، ئەل ـ رەئىيەت بىزار بولىدۇ. ياراتقان ئىگەم كۆڭۈللىرىگە تېخىمۇ كۆپ ئىنساپ، رەھىم ـ شەپقەت ۋە تەۋپىق ئاتا قىلغاي.

مۇبارەك جامالىرىنى سېغىنىپ، ئالىيلىرى بىلەن زىكرى ـ سۆھبەت قۇرۇپ، مۇلاقەتتە بولۇشنى كېچە ـ كۇندۇز تىلەپ تۇرغۇچى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن قۇتبىل ئەقتابى ۋەلىيۇللا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىر بۇزرۇكتىن دەپ بىلۇرلا...»

مەكتۇپنى ئوقۇپ تاماملىغان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ۋۇ-

جۇدىنى كۆچلۈك ھاياجان چىرمىۋالدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاڭ-
نىڭ سېھرىي ئەپسۇنلىرى ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغان-
دى. ناتىقلىق، سۆھبەتدىشىنى جەلپ قىلىش، كۆڭۈلدىكىنى
تېپىش، قەلبىگە ھۇجۇم قىلىپ تۈيدۇرماي مايىل قىلىش ھىدا-
يىتۇللا ئىشانىنىڭ ئەڭ چوڭ ئارتۇقچىلىقى ئىدى. شۇ تاپتا،
سۇلتان ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى كۆڭۈل تارازىسىغا سېلىپ دەڭسەپ،
سېلىشتۇرۇۋاتاتتى. تارازىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان ئولتۇرغان تە-
رىپى سالماق، ئېغىرراق ئىدى.

— قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ بىر ياقا شاھانە
زەربات تون ئىنئام قىلىنغاي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان
قارا دۈڭنېپىگىگە قاراپ، — قەشقەر ئەمىرىگە سۇلۇكى ئىشقىيە
پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزلەرنىڭ ئىززەت - ئابـ-
رۇيلىرىنى قىلىپ، ئامانلىقىنى قوغداپ، ئۆزگە سۇلۇكلەرنىڭ
زىيان - زەخمىتىدىن ساقلاش خۇسۇسىدا پەرمان يوللانغاي. خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشانغا ۋاقتى يەتسە ئاستانىگە قەدەم تەشرىپ قىلىش
خۇسۇسىدا شاھانە تەكلىپ ئەۋەتىلگەي.

9

باھار قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرىدا يۇيۇنغان ئوردا بېغى باھار
بىلەن تەڭ بىر - بىرلەپ قايتىپ كەلگەن پەسىل قۇشلىرىنىڭ
نەغمە - ناۋالىرى بىلەن ئۆزگىچە ئارامبەخش تۇسكە كىرگەنىدى.
ھۇزۇرى نوروز قەسىرى ئەتراپىدىكى باھار بىلەن تەڭ ئەڭ ئاۋۋال
ئېچىلىدىغان رەڭمۇرەڭ گۈللەر، ياشىرىشقا باشلىغان چوكانتال-
لاردىن تارقىغان خۇشبۇي ھىد دىماغلارنى لەززەتلىك غىدىقلاپ،
ئادەمنى باشقىچە روھلاندۇراتتى. قەسىرنىڭ ئالدىدىكى لىپمۇ

لەپ سۇ تولدۇرۇلغان كۆلنىڭ بويىدىكى ئالا كۆنەسلىككە راسلانغان سورۇندا سۇلتان ئىسمائىلخان ئەمىرى كەبىر مىرزاباشاقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىملار، خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى مەۋلانا جالالىدىن قۇتلۇق ھەزرەتلىرى قاتارلىق بىر قانچە ئەدىب ـ ئۆلىمالار بىلەن سۆھبەتكە چۈشكەنىدى. ئۇلار دىن تۆت ـ بەش قەدەم يىراقلىقتا بىرقانچە ئوردا سازەندىلىرى بايات‌ىن بېرى مۇقام توۋلاپ قۇرۇپ كەتكەن گاللىرىنى نەمدىۋىلىش ئۈچۈن شەربەت ئىچىپ ئولتۇراتتى.

— خانلىقىمىزدىكى بىر قىسىم ئەدىب ـ قەلەم ساھىبلىرى ئارىسىدا، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى قوشلاپ سېلىنغان تەتىللا كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخان سۆھبەتداشلىرىغا قاراپ، — پارسىي شەكەرەست[1]، ئەرەبى ھەسەلەست[2] دەيدىغانلار ھېلىھەم مەۋجۇت. ئۇلارنىڭ شېئىر ـ نەزمىلىرىدە ئەرەب، پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەر سامانەك تولا. بۇنداق نەزمىلەرنى ئوقۇغان كىشى تاشتىن تېپىلىپ، داڭگالغا پۈتلاشقاندەك قەدەمدە بىر ئاشۇ پارسچە، ئەرەبچە سۆز ـ ئىبارىلەرگە پۈتلىشىپلا تۇرىدۇ.

— ئارى، — دېدى مەۋلانا جالالىدىن قۇتلۇق ھەزرەتلىرى خانىنىڭ قاراشلىرىنى قۇۋۋەتلەپ، — ئول نەزمىلەردە پاساھەتتىن ئېغىز ئېچىش ئەمەس، ھەتتا تۈزۈك مەنتىقىمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. ئەمما، ئۇلار ئاشۇ غەيرىي تىللارنى ئانا تىلىمىزغا قانچە ئارىلاشتۇرۇپ، ئەبجەش قىلىپ يازسا، نەزمىلىرىنى شۇنچە پاساھەتلىك چىقتى دەپ ماختىنىدۇ.

— ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرى ئاشۇ ئەرەبىي، پارسىي تىللارنىڭ جىنى چاپلاشقان ئەبجەش تىللىق ئەدىبلەرنى ئۆز ئانا تىلىمىز بولغان تۈركىي ئەدەبىي تىلنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇ-

---

① پارسىي شەكەرەست — پارس تىلى شېكەردەك.
② ئەرەبى ھەسەلەست — ئەرەب تىلى ھەسەلدەك.

رۇشقا ئۇندەپ، تۈركي تىلىنىڭ پارس تىلىدىن قېلىشمايدىغان-لىقىنى، ھەتتا يۇقىرى تۈرىدىغانلىقىنى شەرھلەپ يازغان شاھانە ئەسىرى «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين»[1]دە، بۇنىڭدىن بىر يۇز ئات-مىش نەچچە يىل ئىلگىرىلا «تۈركي ھۇنەرەست»[2]دەپ جاكارلا-غانىدى، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — ھەمدە «مەھبۇبۇل - قۇلۇپ»، «خەزائىنۇل - مەئانى»، «خەمسە» قاتارلىق شاھانە ئەسەرلىرىنى ساپ تۈركي تىلىدا يېزىپ، تۈركي تىلىدىمۇ كاتتا ئەسەرلەرنى يېزىش مۇمكىنلىكى-نى ئىسپاتلاپ چىققان.

— راست ئېيتتىلا، مەلىكەم، — دېدى يەنە بىر ئوتتۇرا ياش ئەدىب قولىدىكى «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» ناملىق كىتاب-نىڭ بايانىن قاتلاپ قويغان يېرىنى ئېچىپ تۇرۇپ، — مانا بۇ شاھانە كىتابنىڭ مۇنۇ قۇرلىرىنى ئوقۇپ كۆرەيلى. نەۋائى ھەز-رىتىم شۇنداق دەپتۇ: «... بۇ سۆزلەردىن دۇشمەنلەر بىلەن مۇخالىپلىرىم مېنى ئۆزىنىڭ تەبىئىي تۈركي تىلىغا مايىل بول-غىنى ئۈچۈن، بۇ تىلنىڭ تەرىپىدە مۇبالىغا قىلىۋاتىدۇ ۋە پارس تىلى بىلەن ئانچە ئالاقىسى بولمىغاچقا ئۇنى رەت قىلىشتىمۇ گەپنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتتى، دەپ گۇمان قىلىشمىسۇن. ھال-بۇكى پارس تىلى تەتقىقاتىدا ۋە پارسچە سۆزلەردىن پايدىلىنىشتا ھېچكىم تېخى مەنچىلىك ئىش قىلالىغىنى يوق. بۇ تىلنىڭ ئارتۇق ۋە كەم تەرەپلىرىنى ھېچكىم مېنىڭدىن ئارتۇق-راق بىلمەس...»

— شۇنداق، ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خې-نىم، — شۇڭا، نەۋائى ھەزرىتىم ئۆزىنى «سۆز ئەھلى خامى-نىڭ باش تەرگۈچىسى، سۆز گۆھەرلىرى خەزىنىسىنىڭ ئامانەت ساقلىغۇچىسى» دەپ ئاتىشىمۇ ئاساسسىز ئەمەستۇر.

---

① «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» — ئىككى تىل توغرىسىدا مۇھاكىمە.
② تۈركي ھۇنەرەست — تۈركي تىل ھۇنەر - سەنئەت تىلى.

— تۇركىي سۆزلەرنىڭ ئىگىلىرى كۆپ ھاللاردا ئەڭ ئۇشـ
شاق ئۇقۇملار ئۇچۇنمۇ مۇبالىغە يولى بىلەن مەخسۇس سۆزلەرنى
ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن، — دەپ، «مۇھاكىمەتۈل لۇغەتەين» دىن
نەقىل كەلتۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى مەۋلانا جالالىدىن قۇتلۇق
ھەزرەت، — بۇنى شۇ تىلنىڭ ئىگىلىرى ياكى ئالىملىرى چۈشەنـ
دۈرۈپ بەرمىگۈچە باشقىلار ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدۇ.
— ئارى، — دېدى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ سۆز
قىستۈرۈپ، — نەۋائى ھەزرەتلىرى بۇ كاتتا ئەسىرىدە تۈركىي
تىلىنىڭ ئاجايىپ نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادە قىلالايدىغان ئەۋزەللەـ
كىنى ئىسپاتلىغان.
— نەۋائى ھەزرەتلىرى تۈركىي تىلىنىڭ ھۇنەرەست تىل
ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ مۇنداق بايانلارنى يازغان، — دېدى بايامـ
قى ئوتتۇرا ياش ئەدەب كىتابىنى ئېچىپ، رەھىلىگە قويۇپ
تۇرۇپ، — «يىغىپ ئېيتقاندا، تۈركىي تىلىدا مۇنداق ئىنچىكەـ
لىك ۋە نەپىسلىك ناھايىتى كۆپ. بۇگۈنگىچە ھېچ كىشى ئۇنى
چىن مەنىسى بىلەن مۇلاھىزە قىلمىغىنى ئۈچۈن ئاشكارا بولماي
كەلمەكتە... ئەگەر كىشى ياخشىلاپ مۇلاھىزە ۋە تەھلىل قىلسىدـ
غان بولسا، تۈركىي سۆزلەرنىڭ مەنە جەھەتتىن نەقەدەر كەڭ ۋە
چوڭقۇرلۇقىنى، ئۇسلۇب جەھەتتىن نەقەدەر پەسىھ ئىكەنلىكەـ
نى، بۇ تىلدا مەنىنى راۋان، ئېنىق، ئوچۇق، ئىپادىلەشنىڭ
ئاسانلىقىنى بىلگەن بولاتتى. تۈركىي تىلىنىڭ كەڭ مەنىلىكى،
ھەر تەرەپلىمىلىكى، شۇنچە دەللىلەر بىلەن ئىسپاتلانغان ھالدا،
ئەمدى بۇ تىلدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئارىسىدىكى شائىرلار ئۆزىـ
نىڭ شۇنداق گۈزەل ۋە باي تىلى تۈرۈقلۇق ئۆز قابىلىيەت ۋە
ماھارىتىنى باشقا تىل بىلەن كۆرسىتىمەن، دەپ ئاۋارە بولمىسا
ئىدى. ئەگەر ئىككى تىلدا يېزىش ئىقتىدارى بولسا، ئۆز تىلىدا
كۆپرەك يازسا ئىدى...»
— شۇنداق، پارسىنىڭ ئېشكى، تۈركىنىڭ تۇلپىرىدىن ياخـ

شى دەيدىغان ئاشۇ جانابلارغا بۇ شاھانە كىتابنى كۆپرەك ئوقۇشقا تەۋسىيە قىلغىنىمىز ياخشى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

مۇھاكىمە تازا ئەۋجىگە چىققان ۋاقىتتا، يۈگۈرۈپ كىرگەن مۇلازىم سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

— پىر بۇزرۇك مەخزۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى ئانھەزرىتىم بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىپ كەپتۇ.

بۇ تاسادىپىي خەۋەردىن سۇلتان ئىسمائىلخان بىر ئاز تەئەججۈپلەندى، شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى خاندىن يامانلاپ، خان بىلەن كۆرۈشۈشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلگەن ئىشاننىڭ مانا ئەمدى تۈيۈقسىز ئۆزى ئالايىتەن ئىزدەپ كېلىشى بىر يېڭىلىق ئىدى.

— دەرھال باشلاپ كەل، پىر بۇزرۇكنى، — دەپ ئەمىر قىلدى ئىسمائىلخان.

بىر پىيالە چاي ئوتلىغۇچىلىك ۋاقىتتا قارا تەقىيە ئۇستىدىن يوغان يېشىل سەللە ئورىۋالغان، قارا كىمخاب تون ئۇستىدىن ھاۋارەڭ رومال باغلىۋالغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىرقانچە خەلىپىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەھرىۋا تەسۋىسىنى دىقماق بارماقلىرىدا سىيرىغىنىچە سالماق قەدەملەر بىلەن يېتىپ كەلدى. پىر ئۇستازنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخان قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ، ھۆرمەت بىلەن سالام بەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇكۇم، مۇبارەك پايە قەدەملىرىگە مەرھابا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان خانىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

خان ئىشاننى يېنىغا تەكلىپ قىلدى.

ئىشان خانىنىڭ ئىلتىپاتىنى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ، خانىنىڭ سۆھبەتداشلىرىغا ۋە سازەندىلەرگە سوغۇقلا نەزەر تاشلىغىنىچە خانىنىڭ ئۇدۇلىدىن ئورۇن ئالدى. پاتمەگە قول كۆتۈرۈپ قىس-

قىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن يۈزىنى سىيپىدى.

— ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ، ئى پىرى بۈزرۈك، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشاندىن ئېسەنلىك سوراپ.

— ئىنشائاللا، مۇشۇنچىلىك تۇرۇپتىمەن، — دېدى ئىشان چىرايىغا خالار ـ خالماس تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ، — خان ئالىيـ لىرىمۇ ياخشى تۇرۇپلا.

— ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا جانابىي پىرىمنىڭ دۇئاسى بىلەن ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن، — دېدى ئىسمائىلخان، — تەلىملىرىنى ئايىمىغايلا، پىرىم.

— خان ئالىيلىرىغا ئەمدى بىزلەركىم پىر بۈزرۈكلىرىنىڭ تەلىمى بىھاجەتتۇر، — دېدى ئىشان قانداقتۇر بىر قورساق كۆپۈـ كىنى چىقىرىشقا ئالدىراۋاتقاندەك تەلەپپۈزدا، — ئاڭلىساق سۈلۈـ كى ئىشقىيەچى نامۇسۇلمان، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ تەـ لىملىرى ھۈزۈرلىرىغا يېتىپ كەپتۇدەك. پىر بۈزرۈكى تېخى ھايات تۇرۇپ، ئۆزگە پىرلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇش ياخشى ئىش ئەمەستۇر.

سۈلتان ئىسمائىلخان مەخدۇمزادە ئىشانىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق تۈيۇقسىز ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى دەرھاللا چۈشەندى. خوجا ئابدۇللا ئىشان سۈلتان ئىسمائىلخانىنىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلغانلىقىنى، قەشقەر ئەمىرى مىرزاـ ھەيدەر دوغلاتنىڭ سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرتلىرىنى قوغداش، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش خۇسۇسىدا پەرمان چۈـ شۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ چايان چېقىۋالغاندەك چۆچۈدى ـ دە، ۋۇجۇدى ئاچچىق ھېسلارغا تولدى. خاندىن يامانلاپ ئولتۇرۇۋۈەرـ سە ئارىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ پايدىلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئالدىراپ ئوردىغا يېتىپ كەلگەنىدى.

— ئۆزگە سۈلۈكلەرمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ پۈقرالىرىـ دۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشانىنىڭ بىمەھەل

كېلىپ سۆھبەتنى بۇزغىنىنى ئاز دەپ، ھە دېگەندە سۇلتان ئىسـ
مائىلخانغا تەنە قىلىۋاتقىنىغا چىداپ تۇرالماي، — خان ئالىيلـ
رى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ
پاسىبانىدۇر. ھەركىمنىڭ ئەرز ـ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، دەردۇـ
ھالغا يېتىش مەجبۇرىيىتى ھەم باردۇر.

—چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە كىچىكلەرنىڭ خالىغانچە لوقما
سېلىشى ئەدەپسىزلىكتۇر، — دېدى ئىشان مەلىكىگە قاراپ تەردـ
نى تۇرۇپ ۋە يەنە سۇلتان ئىسمائىلخانغا يۇزلىنىپ گېپىنى
داۋاملاشتۇردى، — ئەسلىدە خان ئالىيلىرى بىلەن خاس ئولتۇـ
رۇپ مۇلاقەتتە بولۇش نىيىتىم بار ئىدى. تازا بىئەپ ۋاقىتتا
كېلىپ قالغان ئوخشايمەن، — ئۇ شۇنداق دېگەچ ئورنىدىن
تۇردى، — نەغمە ـ ناۋا، مەي ـ شاراب ۋە كىچىكلەرنىڭ
سۆھبىتى ئېسىل نەسەبلىك زاتلارغا ۋە سائادەتمەن سۇلۇكى ئىسـ
ھاقىيە مۇرتىلىرىغا جايىزئەمەستۇر، خوش، ئامان بولغايلا.

ئىشان پىرىمنىڭ يەنە يامانلاپ قالغىنىنى كۆرۈپ سۇلتان
ئىسمائىلخان نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. بىكاۋۇلبەگ
ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن ئىشانىنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.

—ھىم، ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ كەتكىنىنى، پىر ئۇستاز،
دەپ ھۆرمىتىنى قىلساق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، — نەسەبىنىڭ قانداقلىقىنى كىم بىلىدۇ ئۇ
ئىشانىنىڭ...

— بىرنەچچە ئېغىز گەپنى ئازراق قىلسىڭىز بولمامدۇ،
مەلىكەم! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

ئۇ مەختۇمزادە بىلەن ئارىسىدىكى كۆڭۈل ئاغرىقىنى تۇگـ
تىۋالمىغان بۇ پۇرسەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىگە تەبرىكىپ
قالغانىدى.

شۇنداق قىلىپ سورۇننىڭ قىزغىن كەيپى بىردىنلا سوۋۇـ
دى، سورۇن ئەھلى غەش بولغان ھالدا تارقىلىشتى.

يەتتىنچى باب

تۇندىكى قىساسخورلار

1

بۇگۈن مەخدۇمزادە قەسرىنىڭ كاتتا بېغىدىكى قات ـ قات سېلىنغان مەخمەل كۆرپە ئۈستىدە يانپاشلىغىنىچە كاككۇكنىڭ يېقىملىق سايراشلىرىغا مەستانە بولۇپ ئاللىقانداق تاتلىق خىيال-لارغا ئەسىر بولغان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ كەيپى تولىمۇ چاغ ئىدى، بايىلا سالاملارنى كۆتۈرۈپ، زىيارەت باھانە-سىدە كەچۈرۈم سوراپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى قوبۇل قىلىپ، خېلىدىن بېرى ئازار يېگەن كۆڭلىنى تەسەللى تاپقۇزغان ئىشان خۇددى قېنىپ نەشە چېكىۋالغاندەك خۇش كەيپ بولۇپ قالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭۈل قەپىسىگە بەند بولغان خىيال قۇشلىرى باغدىكى ئاشۇ كاككۇكتەك يېقىملىق سايرايتتى.

«ئى ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، ئى پەدەرى بۇزرۇكۇم، مۇلھىد سۇلكى ئىشقىيەچى ئەغيارلىرىم ئالدىدا شەرمىسار بولۇشتىن ساقلاپ قالغانلىقىڭغا يۈز مىڭ قەتلە شۇكرى. مىڭ بىر جاپالار بىلەن قوپۇرغان سەلتەنەت تىزگىنىنى قىيامەتلىك رەقىبىم خوجا ھىدايىتۇللاغا تارتقۇزۇپ قويغىلى، زىيادە تەكەببۇرلۇق قىلىپ سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئاران تەستە قۇرۇپ چىققان سۇلۇكى ئىس-

ھاقىيە بىناسىنىڭ ئۇلىنى ئۆز قولۇم بىلەن كولاپ غۇلىتىپ تاشلىغىلى قىل قاپتىمەن. خان ـ سۇلتانلارنىڭ يۇزسىزلىكىنى، ئىمانىنىڭ سۇسلۇقىنى بىلەتتىمغۇ بولمىسا، نېمە قىلىمەن پىر قەدىرنى بىلمەيدىغان ئىسمائىلخانغا ئۇنچە باتىناپ، ھەئە، ئۇنىڭغا زىيادە ئىشەنگىنىم، ئۇمىد باغلىغىنىم، ئۆزۈمگە ئارتۇقچە تەمەننا قويغىنىم خاتا بولغان. ئەسلىدە ئىسمائىلخاننى ئەركە ـ تايتاق بالىنى پەپلىگەندەك پەپلىشىم، قەغىش بالىنىڭ رايىغا بېرىپ تۇرۇپ جورۇققا كىرگۈزگەندەك پايدىلىنىشىم، ئىككى ئىلىك ئۇپۇرماس تىلىمنى ئىشقا سېلىپ، توختىماي ماختاپ تۇرۇپ نەپ ئېلىشىم، پەرمان ـ يارلىقلىرىنى قوللىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمنى رويابقا چىقىرىشىم كېرەك ئىدىغۇ. مانا ئاخىرقى ھېسابتا پايدا كىمگە بولدى؟ يەنە شۇ دوزاخقا تۇتۇرۇق بولغۇر ھىدايىتۇللاغا بولدى. توشقاندەك مۆكۈنۈپ ئىنغا كىرىۋالغان ئول دوزىخىي مۇناپىق بۇنىڭدىن تولۇق پايدىلاندى. مۆكۈنۈۋالغان ئۇۋىسىدىن چىقتى، ھەتتا ئىسمائىلخانغا ئوچۇق ـ ئاشكارا مەكتۇپ يوللاپ، كۆڭلىنى مايىل قىلىۋالدى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا پۈت دەسسەپ تۇرالمىغۇدەك ئورۇنغا، ئىمتىيازغا قايتىدىن ئېرىشىۋالدى. شۇنداق، تاش چىشلەپ، قۇم چالمىغا دەسسەپ ئۆزۈمنى چوڭ تۇتۇپ تۇرۇۋالغىنىم بىلەن قانچىلىك ئاچچىق ھەسرەت يۇتقىنىمنى، دەرد ـ ئازاب ئىلكىدە پۇچىلانغىنىمنى، پۈشايمان يېگىنىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. يەنىلا ئاخىر سىلى جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكۇم مەدەت قىلدىلا. ئۇلۇغ روھىناتلىرى يۆلىدى، ئىلگىرىكى بىرنەچچە قېتىملىق زىيارەتلىرىنى، شاھانە تەكلىپلىرىنى رەت قىلىۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن، ئىسمائىلخان ناۋادا بۇگۈنمۇ قەسىرىمگە قەدەم باسمىغان بولسا، ئاران ـ ئاران دەسسەپ تۇرغان قۇم چالمام ئېزىلىپ كېتەتتى ـ دە، يۇزۈمنى داپتەك قىلىپ، پىر بۇزرۇكلۇك ئاتاق ـ ئابرۇيۇمنى پايمال قىلىپ، خان ئوردىسىغا ئۆزۈم زىيارەتلىرىنى

رەتكە بارغان، خاننىڭ ئەتراپىدىكى ئاشۇ پەس، ئاسىيلارنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنى تېخىمۇ بەك پەسلەشتۈرگەن، شەرمىسار بولغان بولاتتىم. ئۇ چاغدا ۋاپاسىز، دىيانەتسىز، ئىمانى سۇس ئىسمائىلخانلا ئەمەس، ئەتراپىدىكى ئاشۇ مۇرتەت ئەمىرلىرىمۇ مېنى تېخىمۇ كۆزگە ئىلمىغان بولاتتى. يۈز مىڭ شۈكرى، بۇ بالالار-دىن ئامان قالدىم. ئەمدى نېمە قىلىشىمنى بىلمۇالدىم، خاتىرجەم بولسىلىكى، پەدەرۇ بۇزرۇكۇم، سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، مېنى سەلتەنەتتىن چەتلەشتۈرۈپ، يۈرەك - باغرىم-نى داغلىغان، تۈگىمەس ئازابلارغا دۇچار قىلغان ئاشۇ ئەمىرلەر-نى ھەر ئاماللار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆزدىن يوقىتىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاننى سويغان پىيازدەك، يالغۇز دەرەختەك قىلىپ قويى-مەن. ئەنە شۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ مېنى سەلتەنەتكە يېقىن يولاتمىغىنىنى بىر كۆرەي. قەسەمكى، بۇ نىيىتىمدىن ھەرگىز يانماسمەن. ئى پەدەرۇ بۇزرۇكۇم، ئۆز قوللىرى بىلەن قۇرۇپ چىققان سۇلۇكى ئىسھاقىيە بىناسىنىڭ سەئىدىيە تەسەر-رۇپىدا تېخىمۇ مۇستەھكەم قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشى ئۈچۈن مەدەت-كار بولغايلا. . . »

كەچكى ئۈپۈق مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ ئادا-ۋەت، قىساسقا تولغان خىيانەتكارانە كۆزلىرىدەك قىزىرىپ كەتكە-نىدى. دەل - دەرەخلەرنىڭ ئاراچلىرىدىن، شاخ - يوپۇرماقلارنى رەڭدار جۇلالىتىپ، باغ ئىچىگە تۆكۈلۈۋاتقان قىزغۇچ نۇرلار ئاستا - ئاستا سۇسلىشىپ، كېيىن بىراقلا يوقالدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ مەخدۇمزادە قەسىرىنىڭ بۇ كاتتا بېغىنى، قاراڭغۇلاش-قان قويۇق دەل - دەرەخلەرنىڭ سايىسىدە، خۇددى خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ كۆڭلىدەك بىر مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ئۆزقويىنىغا ئالغاندى.

— چىراغ يېقىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى ئىشان بايامقى خۇشلۇقىدا تۇيغىنىنى بىلمەي يەۋەتكەن غىزانى سىڭدۈرەل-

مەي كار - كار كېكسرىپ تۇرۇپ.

سوپى خىزمەتكارلار بىر دەمدىلا سۇپىنىڭ ئەتراپىدىكى دەل - دەرەخلەرگە ئەپچىللىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرغان چىراغپايلارغا شام ياقتى.

شۇ ئەسنادا مەخدۇمزادىنىڭ ئىشەنچلىك، يېقىن خەلىپىسى رەجەپ دەرۋىش باغقا كىرىپ كەلدى - دە، سوپى خىزمەتكارلىرىغا پۇت - قولىنى تۇتقۇزۇپ كېرىلىپ ياتقان ئىشاننىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى.

ئاللىقاندىق خىيالىلارغا غەرق بولغان ئىشان رەجەپ دەرۋىشنىڭ كەلگىنىنى تۇيمىدىمۇ، كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە خىياللىرىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى. رەجەپ دەرۋىش كەلگىنىنى بىلدۈرۈپ، يۆتىلىپ قويدى. يۆتەل ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئىشان ئاستا كۆزىنى ئاچتى - دە، رەجەپ دەرۋىشنى كۆرۈپ ئالدىراپ سورىدى:

— ھىجابۇل غەيىبلەرنىڭ[1] ھەممىسى تولۇق كېلىپ بولدىمۇ؟

— نېمەتلىك پىرىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى رەجەپ دەرۋىش تېخىمۇ بەك ئېگىلىپ، — ھىجابۇل غەيىبلەرنىڭ ھەممىسى تاشقىرىقى سارايدا پەرمانلىرىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

— ئۇلارنى مەشەگىلا باشلاپ كەلسىلە، خەلىپەم، — دېدى ئىشان ئورنىدىن تۇرۇشقا خۇشياقماي.

رەجەپ دەرۋىش كەينىگە بۇرۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن پۇتىنى تۇتۇۋاتقان ياش سوپى خىزمەتكارغا گۆلەيدى:

---

① ھىجابۇل غەيىب — XIII ئەسىردىن باشلاپ ئىشانىزم ئېقىمىدا ئەۋج ئالغان يوشۇرۇن قەست قىلغۇچى قاتىللار. غايىب پىرىدىكىلەر ياكى نامەلۇم قەستچىلەر دېگەن مەنىدە. خوجا - ئىشانلار مۇرىتلىرى ئارىسىدىن سۈلۈككە ۋە ئۆزىگە چەكسىز ساداقەتمەن، كۆچتۇڭگۇر، قولىدىن قاتىللىق، بۇلاڭچىلىق كېلىدىغان، جەڭگىزلىق ماھارىتى بىلەن تەربىيىلەنگەن ياشلارنى تاللاپ، كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارغا «ھىجابۇل غەيب» دېگەن نامنى بېرىپ ئاق ئەشەددىي رەقىبلىرىنى، سۈلۈك تەرغىباتچىلىرىغا ئىشەنمىگەن كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈشكە، جازالاشقا سالىدۇ. ئاشۇلار ئارقىلىق ئاددىي خەلقنى ۋەھىمىگە سالىدۇ، كەشپۇ كارامەتلىرىگە ئىشەندۈرىدۇ.

— مىجىقلاپ ئادەمنىڭ قىچقىنى كەلتۈرمەي چىڭ ـ چىڭ تۇتسىلا، سوپۇم.

هايال ئۆتمەي، رەجەپ دەرۋىش بەستلىك، بىر ـ بىرىدىن قاۋۇل، تەمبەل كەلگەن ئون نەچچە يىگىتنى باشلاپ كەلدى. «هىجابۇل غەيىب» دەپ نام ئالغان بۇ يىگىتلەر سۇپىدىكى مەخمەل كۆرپە ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتقان ئىشاننىڭ قېشىغا كېلىپلا چىنارەڭ بەستلىرىنى ئورغاقتەك ئېگىپ سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نېمەتلىك پىرىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان يانپاشلىغان سېمىز گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇرۇپ، — هارمىغايسىزلەر، سۇلۇكى ئىسھاقىيەنىڭ غازىلىرى.

ئادەتتە مۇرىتلىرىغا تولىمۇ تەكەببۇر، سۇرلۇك، سۆزۈن مۇئامىلە قىلىدىغان ئىشان بۇ يىگىتلەرگە ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئەھۋال سورايتتى. باشقا مۇرىت ـ سوپىلىرىنى دۆشەكلەپ، ھاقارەتلىگىنى بىلەن بۇلارغا قاپىقىنى تۇرۇپمۇ قارىمايتتى. ئائىلە، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇراتتى. پىخسەقلىقىغا يات ھالدا باشقىلاردىن ئېلىپلا كۆڭلەن خۇيىنىڭ ئەكسىچە بۇلارغا پات ـ پاتلا ھەمىيان ـ ھەمىيانلاپ ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىنئام قىلىپ تۇراتتى. تاتلىق ـ يېقىشلىق سۆزلىرى، سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلىشقا، ساداقىتىنى چىڭىتىشقا ئۇرۇناتتى. ئۆزلىرىنى ئىشان پىرىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇرىتلىرى دەپ بىلگەن بۇ يىگىتلەر خوجىسىغا چەكسىز سادىق ئىدى. ئوتقا دېسە ئوتقا، سۇغا دېسە سۇغا كىرەتتى. خوجىسى بۇيرۇغان ھەرقانداق ئىشنى بەجانىدىل، تولۇق ئورۇندايتتى.

— قېنى سۇپىغا چىقىپ، يېقىنراق ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئىشان ھىجابۇل غەيىبلىرىگە يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.

— نېمەتلىك پىرىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.

يىگىتلەر ئىشان خوجىسىنىڭ ئۆزىگە مۇھىم بىر ۋەزىپە تاپشۇرماقچى بولغانلىقىنى پەملەپ، ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمايلا سۇپىغا چىقىپ ئىشاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى.

— خەلىپەم، ئۆزلىرى مۇنۇ سوپىلارنى باشلاپ باغنى چارلاسىلا، ياتلاردىن ھەزەر ئەيلىگىنىمىز ياخشى. قىچقارمىغۇچە قېشىمغا ھېچكىم كەلمەسۇن، — دېدى ئىشان، رەجەپ دەرۋىشكە قاراپ.

— خوش، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ۋە سوپى خىزمەتكارلارنى باشلاپ قارا ئاغۇلۇققا سىڭىپ كەتتى.

سۇپىدا ھىجابۇل غەيىبلىرى بىلەن خاس قالغان ئىشان ئاۋازىنى ئىمكان بار پەس چىقىرىشقا تىرىشىپ، شۇبرلاشقا باشلىدى. ھىجابۇل غەيىبلەر ئىشان خوجىسىنىڭ پەرمانىنى تولۇق ئاڭلىۋېلىش ئۈچۈن باشلىرىنى ئىشان تەرەپكە سۇرۇشتى. گەرچە ئىشان پەس ئاۋازدا كۇسۇرلاپ سۆزلىسىمۇ «مىرزا باباقبەگ»، «مىرزا ئەۋەز بەگ»، «مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم» دېگەن سۆزلەرنى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا قاتتىقراق تەلەپپۇز قىلىۋاتاتتى.

2

شۇ كۈنلەردە رەقىبلىرىنى قەستلەپ يوقىتىش تەدبىرلىرى ئۈستىدە توختىماي باش قاتۇرۇۋاتقان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ كۆڭلىمۇ تازا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ئوغرى گۇماخور كېلىدۇ دېگەندەك، كېچىلىرى ئالاھىدە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆرۈپ ئاندىن ياستۇققا باش قويىاتتى. «كەلىمە تەمجىت»، «ئايىتەلكۇرسى» نى تەكرار - تەكرار ئوقۇپ، ئۇرۇپ ياتقىنىغا قارىماي، قارا باسقاندەك دەھشەتلىك چۈشلەرنى كۆرەتتى.

تى. چۇشلىرىدە بىردە ھىدايىتۇللا ئىشانىنى ئۆز قولى بىلەن بوغۇزلىسا، بىردە ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ خەنجىرى كۆكرىگىگە سانجىلىپ ۋەھىمىلىك قارا تەرگە چۆمۈلگىنىچە ئويغىنىپ كېتەتتى.

تېخى ئۆرۈك ئالا بولا - بولمايلا باشلانغان تومۇزنىڭ دىمىق ھاۋاسىدا تەرلەپ ياتالمىغان ئاستانە ئاھالىسىنىڭ كۆپىنچىسى ھويلا - ئارام‌لىرىغا، باغلىرىغا ۋە ئۆگزىلىرىگە جاي راسلاپ ئۇخلايتتى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ ئىسسىقتىن قېچىپ باغقا كۆچۈپ چىقىۋالغانىدى. تۇلكىدىنمۇ قۇۋۇ، كەمەك ھەييارغا دەرس بېرەلىگۈدەك ھىيلىگەر مەخدۇمزادە كەڭرى بېغىنىڭ ئوچ جايىغا ئۆزى ئۇچۇن داكىدىن پاشىلىق ياساتقۇزۇپ، ھەشەمەتلىك تۆشەك راسلاتقان بولۇپ، بۇ ئورۇنلاردا ھەر كۈنى دېگۈدەك ئالمىشىپ ئۇخلايتتى. بىر ئورۇندا ئۇدا ئىككى كېچە ھەرگىز يېتىپ قالمايتتى. باغنىڭ قايسى تەرىپىدىكى ئورۇندا يېتىشنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ ئەشەددىي رەقىبى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭمۇ ئۆزىنىڭكىگە ئوخشاش ھىجابۇل غەيىب ئۇنۇڭلۇق خۇنخور قاتىللىرىنىڭ بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۇن ھەرقاچان پەيت - پۇرسەت كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭلاشقا، ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى تولىمۇ پۇختا ئورۇنلاشتۇرۇۋاتاتتى.

بۇگۈن كېچە ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، ئاسماندا بىرەر تالمۇ يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. مەخدۇمزادە قەسىرىنىڭ بۇ كاتتا بېغى سوزسا بارماقنى ئىلغا قىلغىلى بولمىغۇدەك تۇن پەردىسىگە ئورالغانىدى. تەڭ كېچە بولغاندا ئەگرى - بۇگرى خالتا كوچىلار بىلەن تام ياقىلاپ، تىمىسقىلاپ كەلگەن بەستلىك ئىككى گەۋدە باغنىڭ تولىمۇ ئېگىز ھەم مۇستەھكەم قورۇق تېمى تۇۋىگە كېلىپ توختىدى - دە، بىرئاز دەم ئېلىۋالغاچ ئەتراپتا غەيرىي شەپىنىڭ بار - يوقلۇقىغا قۇلاق سالدى. ئەتراپ تىپتىنچ ئىدى. ئۇلار

ئاۋازسىز، ئىشارەتسىز ھالدا ھەربىرىگە كەلدى. ئاۋۋال بىرى تام تۈۋىدە زوڭزايدى، يەنە بىرى ئۇنىڭ دولىسىغا چاققانلىق بىلەن دەسسەپ چىقتى ـ دە، تامغا مەھكەم يېپىشتى. زوڭزايغىنى ئاستا ـ ئاستا ئورنىدىن تۇردى، كېيىن پۈتۈنلەي ئۆرە بولدى. شۇنداقتىمۇ شۇنچە ئېگىز ئىككى ئادەمنىڭ بويى باغنىڭ ئېگىز سوقۇلغان قورۇق تېمىغا بويلاشمىدى. ئۇستىدىكىسى يېنىدىن ئىككى دانە قىسقا، ئەمما تولىمۇ مەزمۇت سوقۇۋالغان خەنجەرنى ئالدى ـ دە، تامغا چاققانلىق بىلەن سانجىپ، خۇددى بىرى ئۇستى تەرەپتىن تارتىۋاتقاندەك، قىينالمايلا تامنىڭ ئۇستىگە چىقتى. تامنىڭ ئۇستىگە يانتاق، جىگدە، ئۆرۈك شاخلىرى، ئوغرىتىكەن قاتارلىق نەرسىلەر كىرپىنىڭ تىكىنىدەك سانجىۋېتىلگەنىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ مۇداپىئە ئەسلىھەلىرى ئۇنىڭغا پەقەتلا كار قىلمىدى. ئۇ تام ئۇستىگە مەزمۇت جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن قوينىدىكى باشمالتاقچىلىق تومۇقتىكى بىر تال ئارغامچىنى ئېلىپ، تۆۋەنگە ساڭگىلاتتى. پەستىكى ھەمراھى ساڭگىلاپ تۇرغان ئارغامچىنىڭ ئۇچىنى قولىغا يۆگەپ، بىر ـ ئىككىنى كۆچەپ تارتىپ باققاندىن كېيىن، شېرىكىنىڭ تام ئۈستىدە تۇرۇپ، تانىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرالىشىغا كۆزى يەتمىدىمۇ قانداق، تانىنى تاشلاپ قويۇپ، يېنىدىن شېرىكىنىڭكىگە ئوخشاش ئىككى دانە قىسقا ساپلىق خەنجىرىنى چىقاردى ـ دە، شېرىكىنىڭ بايىقىدەك ھەرىكىتىگە ئوخشاش چاققانلىق بىلەن خەنجەرنى تامغا تېز ـ تېز سانجىپ، خۇددى مۇشۇككە ئوخشاش كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە تام ئۇستىگە چىقىپ بولدى ـ دە، شېرىكى بىلەن بىرلىكتە پەسكە ئاستا سىيرىلدى، پۈتى يەرگە تېگىشى ھامانلا تام تۈۋىدىكى قورۇق شاخ شۇمبىلار سۇنۇپ غاراسلاپ كەتتى.

ئۇلار پەسكە چۈشۈپ بولۇپ، باغنى كۆزىتىپ، يەنە بىرئاز تۇرۇۋېلىشتى ـ دە، ھېچقانداق شەپە ئاڭلانمىغاندىن كېيىن خۇد-

دى شامالدەك يەڭگىل، مۇشۇكتەك چاققان ھەربىرىكەتلىرى بىلەن تېز - تېز قەدەم ئېلىپ باغ ئىچىگە شۇڭغۇدى. بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىتتا باغنىڭ ئىچىدىكى ئىشاننىڭ كېچىلىك ئا- رامگاھى بولغان سۇپىغا يېقىنلاشتى. سۇپىدىن بەش - ئالتە قەدەم يىراقلىقتىكى ئۆرۈككە پاشا - كۆمۈتا، پەرۋانىلەرنى جەلپ قە- لىش ھەمدە ئازراق يورۇقلۇقتىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئېسىپ قويۇلغان چىراغپايدا بىر دانە قارا چىراغ پىل - پىل يېنىپ، ئەتراپنى گۇڭگا يورۇتۇپ تۇراتتى. سۇپا ئۇستىدىكى پاشىلىق ئىچىدە بىر ئادەم يەڭگىل خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ھېلىقى ئىككى يوچۇن ئادەمنىڭ بىرى ئەتراپىغا ئېھتىياتچانلىق بىلەن تېزلا قارىۋەتكەندىن كېيىن پەم بىلەن سۇپىغا يېقىنلاشتى - دە، بىر سەكرەپلا سۇپا ئۇستىگە چىقىپ، ئۇخلاۋاتقان ئادەمگە تاشلاڭ- دى. ئۇنىڭ ئوڭ قولىدىكى ئىككى غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى خاس قاتىللىق قورالى — يېڭىسار خەنجىرى قارا چىراغنىڭ گۇڭگا يورۇقىدا سوغۇق يالتىرىدى. چاقماق تېزلىكىدە، زەرب بىلەن ئۇرۇلغان خەنجەر بەخىرامان ئۇخلاپ ياتقان ئادەمنىڭ بېشىنى ئۇزۇپ تاشلىدى. باشتىن ئايرىلغان تەن ۋەھىمىلىك خارتىلدىدى. پۇت - قوللىرى بىر - ئىككىلا تېپىرلاپ، جىم بولدى.

— تىرىك تۇتۇڭلار بۇ مۇرتەتنى؟

قۇلاق تۇۋىدە تۇيۇقسىز ناغرا چالغاندەك ئاڭلانغان بۇ مۇد- ھىش ئاۋاز قاتىلنى قاتتىق چۆچۈتۈپ، سوغۇق تەرلەتتى. قاتىل بىرنەچچە دەقىقە ئىنكاسسىز تۇرۇپ قالدى. شۇ دەقىقىدە خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك سۇپىنىڭ ئۇستىگە سايە تاشلاپ تۇرغان قېرى ئۆرۈكنىڭ ئۇستىدىن بىر - بىردىن بەستلىك تۆت ئادەم سەكرەپ چۈشتى - دە، قاتىلنى قىمىر قىلدۇرماي يەرگە بېسە- ۋالدى. بۇ چاغدا قاتىلنىڭ يەنە بىر شېرىكى ئاللىقاچان غايىب بولغانىدى.

— باغنى قاتتىق ئاختۇرۇڭلار، يەنە بىر شېرىكى قېچىپ

كەتمىسۇن، — دەپ بۇيرۇق چۇشۇردى رەجەپ دەرۋىش.

شۇ هامان قايسىبىر قاراڭغۇلۇقتىن خۇددى غايىبتىن پەيدا بولغاندەك پەيدا بولغان يىگىرمە - ئوتتۇزچە ئادەم سۇپىنىڭ ئەتراپىغا يىغىلدى - دە، مەشئەللەرگە ئوت يېقىپ، باغ ئىچىنى كۇندۇزدەك يورۇتۇۋەتتى ۋە توّت - بەشتىن بولۇپ باغنىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇشقا كىرىشتى.

ئۇنىڭغىچە خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ قوللىرىغا مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان ئالتە نەپەر قورۇقچىنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلدى.

ئەسلىدە ھىيلىگەر ئىشان بىكار قالغان ئىككى ئورۇنغا بىر-دىن سوپى خىزمەتكارىنى يانقۇزۇپ قويغان بولۇپ، قاتىللارغا خۇددى ئۆزى ئۇخلاۋاتقاندەك تۇيغۇ بەرگەنىدى. شۇڭلاشقا، ھازىر شور پېشانە سوپى خىزمەتكار خوجىنىڭ ئورنىدا قۇربانلىق بولۇپ ئەجەل يۇتقانىدى.

— ئېيتە، ئى مۇرتەت، مېنى قەستلەشكە سېنى كىم ئەۋەتتى؟ — سورىدى ئىشان غەزەپتىن غال - غال تىترەپ تۇرۇپ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى تېخىچە تارقىمىغان ئىشانىنىڭ چىرايى تولىمۇ خۇنۇك كۆرۈنەتتى.

ئالدىنىپ قالغانلىقىنى بىلگەن قاتىل ئىشانغا قاراپ نەپرەت بىلەن بىرىنى چەكچەيدى - دە، لام - جىم دېمىدى.

— گەپ قىل، مۇرتەت، پىرىم سەندىن گەپ سورا-ۋاتىدۇ، — دېدى بەستلىك قورۇقچىدىن بىرى قاتىلنىڭ يۇزىگە بازغانەك مۇشتۇمى بىلەن بىرنى سېلىپ.

شۇ هامان قاتىلنىڭ مەڭزى يېرىلىپ، بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى. ئەمما، قاتىل غىڭ قىلىپ ئاۋاز چىقىرىپمۇ قويمىدى.

— زۇۋانغا كەلگۈچە دۇمبالاڭلار بۇ مۇرتەتنى، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىرىنى تىترىتىپ تۇرۇپ.

بىرەدەمدىلا قاتىلنىڭ باش - كۆزىگە مۇشت يامغۇرى تاراس-

لاپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— بولدى قىلىڭلار، ئۆلۈپ قالمىسۇن يەنە، — دېدى ئۇ-شان. سوپىلار ئۇرۇشتىن توختىدى.

يۈز - كۆزلىرى كۆكىرىپ، ئىششىپ كەتكەن قاتىل يەنىلا زۇۋانسىز ئىدى.

— گەپ قىلە، سېنى كىمنىڭ ئەۋەتكەنلىكىنى دەپ بەرسەڭلا تاياقتىن قۇتۇلۇپ قالىسەن، — دېدى ئىشان.

— مەندىن گەپ ئالىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا، — دېدى قاتىل بىردىنلا زۇۋانغا كېلىپ، — مەن بۈنچىلىك ئازابقا چىدا-مىسام، پىچاق كۆتۈرۈپ باغلىرىغا چۈشمىگەن بولاتتىم. ھەقىقە-تەن تۈلكىدىنمۇ قۇۋۇ ئادەم ئىكەنلا، مەخدۇمزادە، ئالدانغىنىمغا ئىقرارمەن، ئەمدى مېنى نېمە قىلسىلا ئىختىيارلىرى.

— ئۆلۈپلا قۇتۇلۇشۇپ كېتىمەن دەپ خام خىيال ئەيلە-مە، — دېدى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — سېنىڭ زۇۋانىڭنى ئاچالايدىغان چارەم بار، — ئىشان سوپى چوماقچىلىرىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — كېلىڭلار بۇ مۇرتەتنى ئاختا قىلىپ تاشلاڭلار.

قاتىل دىڭگىدە چۆچۈدى - دە، يەنە دەرھال ئاۋۋالقى خاتىر-جەم قىياپىتىگە قايتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

سوپىلار چەمبەرچاس باغلانغان قاتىلنى سۈپىغا يانقۇزۇپ، ئىشتىنىنى پۈتۈنلەي سالدۇرۇۋەتتى. بىر پۇتىغا ئىككىدىن ئادەم مەھكەم ئېسىلغىنىچە چېتىنى كەردى. ئۇنىڭغىچە نەدىندۇر بىر-تال ئۇستىرىنى كۆتۈرۈپ كەلگەن رەجەپ دەرۋىش بېشىنى گىلە-دىڭلاتقىنىچە قاتىلنىڭ ئۇرۇقدىنىنى سول قولى بىلەن تۇۋۇد-دىن قامالالاپ تۇتتى - دە، زەرب بىلەن تارتتى. خۇۋەينى ئۆرۈك-تەك چوڭلۇقتىكى ئىككى تال ئۇرۇقدان رەجەپ دەرۋىشنىڭ باش-مالتىقى بىلەن بىگىز قولىنىڭ ئارىلىقىدا قىسىلىپ، سىرتقا پۈلتىيىپ چىقتى. قاتىل ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي ئىڭرىۋەتتى.

— ئېيتە، مۇرتەت، سېنى كىم ئىشان پىرىمنى قەستلەشكە ئەۋەتتى؟

قاتىلدىن يەنە سادا چىقمىدى.

رەجەپ دەرۋىش قولىدىكى ئۇستىرىنىڭ تىغىنى ئۇرۇقدانغا ئاستا سۈركىدى. ئۇرۇقداننىڭ تېرە خالتىسى يېرىلىپ، بىر تال ئۇرۇقدان خۇددى ئاجرىغان شاپتۇلنىڭ ئۇچكىسىدەك سىرتقا چىقتى. رەجەپ دەرۋىشنىڭ سول قولى قىپقىزىل قانغا بويالغانىدى.

رەجەپ دەرۋىش ئەمدى تېرە خالتىسىدىن ئاجراپ چىققان بىر تال ئۇرۇقداننى مەھكەم چىمداپ تۇتۇپ، ئۇرۇقدان بېغىشىغا ئۇستىرىنى تەڭلەپ تۇرۇپ سورىدى:

— دەمسەن، دېمەمسەن؟

قاتىلدىن يەنە سادا چىقمىدى. ئۇنىڭ چىشلىرى كالپۇكىغا پېتىپ كەتكەنىدى.

— مانا ئەمسە، — رەجەپ دەرۋىش ئۇستىرىنى بىر شىلتىپلا ئۇرۇقداننى كېسىۋالدى.

ئاغرىق ئازابىغا چىدىمىغان قاتىل دەھشەتلىك بىرنى ۋارقىرىدى ـ دە، بارلىق كۈچى بىلەن تېپىرلاپ يۇلقۇنىدى، ئەمما پۇت ـ قوللىرىنى ئالتە ئادەم بېسىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن تېپىرلاشلىرى بىكارغا كەتتى. رەجەپ دەرۋىش قانغا بويالغان ئۇرۇقدان خالتىسىنى سىيرىپ، يەنە بىر ئۇرۇقداننىمۇ باشمالتىقى بىلەن بىگىز بارمىقى ئارىلىقىغا قىسىۋالدى ـ دە، يەنە خىرقىراپ تۇرۇپ سورىدى:

— دەمسەن، دېمەمسەن؟

قاتىلنىڭ زۇۋانى ئۆچكەنىدى.

رەجەپ دەرۋىش ئاۋۇالقى ئۇسۇل بىلەن يەنە بىر ئۇرۇقداننىمۇ كېسىۋالدى. بۇ قېتىم قاتىل تېپىرلاپمۇ قويمىدى.

— ئۆلدىمۇ نېمە بۇ مۇرتەت، — دېدى سوپى قورۇقچىلاردىن

بىرى قاتىلنىڭ يۈزىگە مەشئەلنى يېقىن ئەكېلىپ.
قاتىل ئاللىقاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى.
— يۈزىگە سۇ چېچىڭلار، — دېدى رەجەپ دەرۋىش بارماقلىرىدىكى قان يۇقىنى بەلۋېغىغا سۈرتۈپ تۇرۇپ.
سوپى خىزمەتكار بىر نوگاي سۆنى قاتىلنىڭ يۈزىگە چاچتى. قاتىل ئاستا - ئاستا ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى - دە، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن تۆكۈردى. شۇ ھامان ئۇنىڭ ئاغزىدىن قېپقىزىل قان پۈركۈلۈپ چىقتى. قان بىلەن بىللە بىر تال قاقتەك گۆشى جاۋغىيىدا ساڭگىلاپ قالدى. قاتىل ئېچىنىشلىق بىرنى ئىگىرىدى - دە، يەنە ھوشىدىن كەتتى.
— تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋاپتۇ بۇ مۇرتەت، — دېدى مەشئەلنى قاتىلنىڭ يۈزىگە يېقىن تۇتقان سوپى خىزمەتكار قاتتىق چۆچۈپ.
— بوغۇزلاپ تاشلاڭلار، — دېدى قاتىلنى زۇۋانغاكەلتۈرۈش ئۈمىدى يوققا چىققان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان تېرىككەن ھالدا.
— ئەتتەڭ، بۇ دوزىخىنىڭ جېنى ئەجەب چىڭكىنا. خوجەسىنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدۇق - دە، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.
— كىم بولاتتى، ئاشۇ مۇلھىد نامۇسۇلمان ھىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇز بولمامدۇ، — دېدى ئىشان بوغۇلغان ھالدا، — مېنى جەننەتماكان پەدەرى بۇزرۇكۇم ۋەلىيۇللا ھەزرەتلىرى بۇ قەستتىن ساقلاپ قالدى، خەپ، ھىدايىتۇللا، قەست قىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ساڭمۇ كۆرسەتمەيدىغان بولسام.

3

ئاستانە سېپىلىدىن قېلىشمىغۇدەك ئېگىز، ھەيۋەتلىك،

مۇستەھكەم سوقۇلغان ئوردا سېپىلىنىڭ ئۇستىدە ئىككى سەپ تىزىلغان لەشكەرلەر قورال - ياراغلىرى بىلەن بىر - بىرىگە پۈتلاشماي ئۇياقتىن - بۇياققا بىمالال يۈگۈرەپ ماڭالايتتى. سېپىلىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئادەمنىڭ بېلىگە كەلگۈدەك تام سوقۇلغانىدى. لەشكەرلەر ھەرقانچە تېز يۈگۈرسىمۇ، يىقىلىپ كېتىشتىن ئېھتىيات قىلمىسىمۇ بولاتتى. سېپىل ئۇستىگە قوپۇرۇلغان ئاشۇ بەل بويى ئېگىزلىكتىكى تامغا ماڭدامدا بىردىن قوختا ياسالغان بولۇپ، لەشكەرلەر ئاشۇ قوختىلاردىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ياۋغا بىمالال مىلتىق، ئوقيا ئېتىپ زەربە بېرەلەيتتى. سېپىل ئۇستىگە ھەر يۈز ماڭدام ئارىلىقتا بىردىن قۇببە شەكىلىك مۇنار ياسالغان بولۇپ، ئوردا قاراۋۇللىرى بۇ مۇنارلاردىن ھەم كۆزەتچىلىك قىلاتتى ھەم يامغۇر - يېشىن، قار- بوراندىن دالدىلىناتتى.

ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمرىلەشكەرلىكىگە تەۋە يىنلەنگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قىرىق نەپەر خاس جانباز قىزنىڭ ھەمراھلىقىدا، پات - پات ئوردىنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزىتىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى. سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ئالدىدىمۇ كۆڭلىدىن نېمە كەچسە شۇنى دېيەلەيدىغان، جەڭبازلىق، بولۇپمۇ ئوقيا ئېتىش ماھارىتى ئالاھىدە يۇقىرى بۇ مەلىكىنى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى بارلىق سەركەردە - سەرۋازلار ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى، كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈشتىنمۇ ئېھتىيات قىلاتتى. چۈنكى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قول ئاستىدىكى ھەربىر ياساۋۇل - لەشكەرلەرنى خۇددى ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك كۆرۈپ، بىر - بىرىنى بوزەك قىلىشىغا يول قويمايتتى، ھال - ئەھۋالىغا يېتىپ، ئەرز - دادىنى تىڭشايتتى. ئەمما، قىلچىلىك سەۋەنلىك سېزىلسا رەھىم قىلماي جازالايتتى.

يېقىندىن بېرى ئاستانىدە ۋە باشقا يۇرتلاردا يۈز بەرگەن سۇلۇك ماجىرالىرىدىن كېيىن، ئوردا مۇھاپىزىتىنى قاتتىق

چىكىتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر قاتار ئېھتىيات تەدبىرلەرنى يولغا قويدى. ئۆزى كېچىلىك تەكشۈرۈشكە چىقالمىغان ۋاقىتلاردا ئورۇنباسار سەركەردە ياكى مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ ياتىشىبىگىنى تەكشۈرۈشكە چىقارتىپ، ئۇلاردىن بىر قېتىم مەلۇمات ئالغىلىمىغۇچە ئۇخلىمايتتى.

مانا بۇگۈنمۇ ئۇ كېچىلىك تەكشۈرۈشكە چىقىپ كەتكەن ياتىشىبىگىنىڭ ئەھۋال مەلۇم قىلىپ كېلىشىنى ساقلىغاچ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»[1] ناملىق كىتابىنى شام يورۇقىدا ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە يازغان بۇ كاتتا ئەسىرىدىكى مول هايات تەجرىبىلىرى ۋە بىلىملىرىنىڭ يەكۈنى، زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەر هەققىدە يۈرگۈزگەن پەلسەپىۋى هۆكۈملىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئۆزىگە پۈتۈنلەي رام قىلىۋالغانىدى. ئۇنىڭغا بۇ شاهانە ئەسەر هەر قېتىم يېڭى تۇيۇلاتتى.

شۇڭا، بۇ ئەسەردىكى بىر قىسىم رۇبائىيلار، مەسنەۋىلەر ئۇنىڭغا يادا ئىدى. ئۇ يالغۇز قالغان چاغلىرىدا بۇ ئەسەرنى ئوقۇغاچ تەپەككۇر ئالىمىگە ئەسىر بولاتتى. بىر قىسىم مۇلاهىزە، نەسىهەتلەرنى تەكرار - تەكرار ئوقۇيتتى. دەسلەپتە ئىچىدە ئوقۇيتتى، كېيىن ئاۋازى ئىختىيارسىز يۇقىرىلاپ كېتەتتى:

ئەرەنلەر خىزمەتىدىن چەگمەگىل باش،
ئەگەر باشىڭغە گەردۇندىن ياغار تاش.
گەر ئول تاشلار بىلەن باشىڭ ئوشالغاي،
سائادەت خەتتىدۇر گەر زەخمى قالغاي[2].

---

① «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» — «كۆڭۈللەر سۆيگىنى».

② كىشىلەر خىزمىتىدىن تارتىمىغىن باش،
پەلەكتىن ياغسىمۇ باشىڭغە گەر تاش.
ئەگەر شۇ تاش بىلەن بېشىڭ يېرىلسا،
بەختىڭ بەلگۈسى دەپ بىل تاتۇغى قالسا.

كىشىلەرنى راست سۆزلەشكە، راست سۆزدىن ئىبارەت بۇ گۆھەرنى قەدىرلەشكە چاقىرىق قىلىنغان تۆۋەندىكى ئابزاسقا كۆز يۈگۈرتتى:

«... راست گەپ ئەتىۋا، ياخشى سۆز قىسقا بولىدۇ.

... سۆزكى گۈزەللىك جەھەتتىن زىننەتلىك ئەمەس-تۇر.

ئۇنىڭغا چىنلىق كۆركى بەستۇر. يالغانچىنىڭ سۆزى قانچىكى گۈزەلدۇر، سۆزىدە قەبىھلىك شۇنچىكى تۇگەل-دۇر. راست سۆز قانچىكى تۇز ئېيتىلىپتۇر، ئۇنىڭ ساددە-لىقىدىن ئىشەنچكە گۇمان يوقتۇر. گۈلگە يىرتىق كىيىم-دىن نېمە زىيان، گۆھەرگە كۆرۈمسىز سەدەپتىن نېمە نۇق-سان؟!... كىمنىڭ سۆزى راست ئەمەس، راستچىللار كۆڭ-لىگە ماس ئەمەس. يالغانچى سۆزىنى بىر - ئىككى قېتىم ئۆتكۈزگەي، باشقا نېمە قىلالىغاي؟!

يالغىنى ئاشكارا بولغاندىن كېيىن رەسۋا بولغاي... راست سۆزنى يالغانغا چۈلغىما، راست سۆزلۈك تىلنى يال-غان بىلەن بۈلغىما. يالغانچى كىشى ئەمەس، يالغان سۆزلە-مەك ھەقىقىي ئادەملەر ئىشى ئەمەس. يالغان سۆز سۆزلە-گۈچىنى ئېتىبارسىز قىلۇر، گۆھەرنى ساپالدەك خار قە-لۇر. كىمكى يالغان سۆزنى راست سۆزگە قاتار، قىممەتباھا مەرۋايىتنى نىجاسەتكە ئاتار...»

شۇ دەقىقىدە ھويلىدا ئاڭلانغان ۋەھىمىلىك بىر چىرقىرىغان ئاۋاز كىتابقا بېرىلىپ كەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دىق-قىتىنى چالغىتتى. مەلىكە كىتابتىن بېشىنى كۆتۈردى - دە، كىتابنى ئېچىقلىق پېتى رەھىل ئۈستىدە تاشلاپ قويۇپ تامغا ئېسىقلىق ئەگمە قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇۋېلىپ سىرتقا يۈگۈردى.

ئۇنىڭغىچە مەلىكىنىڭ خاس جانباز قىز نۆكەرلىرىمۇ ھويلا-
غا چىقىپ بولغانىدى.
— نېمە ئىش بولدى؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
قىزلارغا قاراپ.
— تازا ئاڭقىرالمىدۇق، سەركەردەم، — دېدى نۆكەر بېشى
قارىمۇتۇق جانباز قىز. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قول ئاستىدىكى
بارلىق نۆكەر، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئۆزىنى مەلىكەم دې-
مەي، سەركەردەم دەپ ئاتاشقا كۆندۇرگەنىدى.
— ئەتراپىنى ئاختۇرۇڭلار، — دەپ ئەمر قىلدى مەلىكە.
ھاۋا تۇتۇق بولۇپ ئەتراپ قازان كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قا-
راڭغۇ ئىدى. نۆكەر قىزلار شام ـ مەشئەللەرنى ياندۇرۇپ قە-
سىرنىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى.
— بۇ يەردە بىرى ياتىدۇ، — دەپ توۋلىدى قىزلارنىڭ
بىرى.
ھەممەيلەن دۇررىدە شۇ يەرگە يۈگۈردى. قىزلار شۇنداقلا
قاراپ قاتتىق چۆچۈشتى. چۈنكى، يەردە كۆكرىكىگە خەنجەر
تىقىلغان بىر قىز قانغا بويالغان ھالەتتە ياتاتتى.
نۆكەر قىزلار مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق تەلەپ
قويۇپ مەشقىلەندۇرۇشى بىلەن جانبازلىقنى پۈختا ئىگىلىگەن،
يىگىتلەرگە خاس قورقۇمسىزلىق يېتىلدۇرگەن بولسىمۇ، جەسەت
بىلەن قانىنى كۆرگەندە، بىر قىسىم قىزلارنى يەنىلا سۇر باستى.
— بۇ ئاينىيازخان ئىكەن ئەمەسمۇ؟ — دېدى نۆكەر بېشى
قىز، قانغا مىلىنىپ ياتقان قىزنىڭ يۈزىنى توسۇۋالغان رومىلىنى
قايرىپ.
بۇ قىز راستىنلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسىرىنىڭ خاس
خىزمەتكارلىرىدىن بىرى ئىدى. قىزلار ھەمشىرىسىنىڭ ئېچە-
نىشلىق تۇرقىنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرۇشتى.
— قايسى نائەھلىنىڭ ئىشىدۇر بۇ.

— كىمنىڭ ئۆچ ـ ئاداۋىتى بار بولغىيتى.
— رەھمەتلىك ئەجەب ياۋاش قىز ئىدى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئايىنىيازخانىنىڭ ئاغزىغا قولىنى يېقىن ئەكېلىپ، ئاللىقاچان نەپەستىن قالغانلىقىنى بىلدى ـ دە، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى ۋە شۇئان كۆزىگە مۆللىدە ياش كەلدى.
— بىرنەچچىگلار ئايىنىيازخانىنى ھۇجرىغا ئەكىرىڭلار، — دېدى مەلىكە قىزلارغا قاراپ، — قالغانلىرىڭلار مەن بىلەن يۈرۈڭلار.
ئۇلار قەسىرنىڭ ئالدىغا ئون نەچچە لەشكەر بىلەن پالاقلاپ كەلگەن ياتشىبېگى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.
— مەلۇم بۇلغاي، — دېدى ياتشىبېگى جىددىي قىياپەتتە قول باغلاپ تۇرۇپ، — قاراۋۇللار سېپىلغا يامىشىپ خۇپىيانە سىرتقا چىقماقچى بولغان بىر ئادەمنى تۇتۇۋاپتۇ، تۇرقىدىن ئوردا مەھرەملىرىدەك قىلمايدۇ...
— قېنى ئۇ مەلئۇن؟ — سورىدى مەلىكە ياتشىبېگىنىڭ گېپىنىڭ داۋامىنى كۈتمەيلا.
— قاماپ قويدۇق.
— يۈرۈڭلار، — دېدى مەلىكە.
ياتشىبېگى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ، نۆكەر قىزلارنىڭ چىرايىدىكى ئەنسىزچىلىكتىن ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىدى. ئۇلار ئوردا سېپىلىگە يانداش سېلىنغان لەشكەرگاھقا يېتىپ كەلدى.
— ئاچىقىڭلار ئول مەلئۇننى، — دېدى مەلىكە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ. خىزمەتكار قىزنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى مەلىكىنى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەنىدى.
چىرايىدا قان دىدارى قالمىغان ياتشىبېگى سارىاسىمىگە چۈشكەن ھالدا مەلىكىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.
— مەلۇم بولغاي... ھېلىقى... ھېلىقى...

لاغ ـ لاغ تترەپ تۇرغان ياتىشىپگىنىڭ زۇۋانى گەپكە كەلمىدى.

— تىللىرىنى چاينىماي گەپ قىلسىلا...

— ئول ... مەلئۇن... ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ. لەشكەرلەر سولاپ... ئىشكىنىڭ سىرتىدىن قۇلۇپلاپ قويغانكەن... يېنىدىكى خەنجىرى بىلەن ئۆزىنى بوغۇزلىۋاپتۇ...

— نېمە ئۆزىنى بوغۇزلىۋاپتۇ؟

مەلىكىنىڭ قەھر ـ غەزەپكە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ياتىشىپ-گى بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن ئەگدى.

چوڭ بىر سۈيقەستنىڭ يىپ ئۇچى شۇنىڭ بىلەن پۈتۈنلەي يوقالغانىدى.

4

سېھرىي ئەپسۇنلىرى پۈتۈلگەن مەكتۇپلىرى بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىپ، ياغلىما سۆزلىرى بىلەن قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشۇالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەردە سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېلىپ بېرىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ھازىرقى دەبدەبىسى ئەينى ۋاقىتتا شاھزادە يولۋاسخان زامانىسىدىكىدىن قېلىشمايىتتى.

بىرەر- ئىككى يۈز سوپى ـ دەرۋىشنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاق ئارغىماقىقا مىنىپ قەشقەر شەھىرىگە خالىغانچە كىرىپ ـ چىقالايىتتى.

سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ جەررە ـ سامالىرى قەشقەرنىڭ كوچا ـ رەستىلىرىدە ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەيتتى. بىر مەزگىل چۆلدەرەپ قالغان ھەزرەت خانىقاسى قايتىدىن ئاۋاتلىشىپ،

نەچچە يۈزلىگەن سوپى - دەرۋىشلەر ۋە ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرغان تاۋاپچى، زىيارەتچىلەر بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى. ئۆيدەك يوغانلىقتىكى تۆت دانە داش قازان كۈن بويى توختىماي قاينىپ تۇراتتى. تەييار ئاشقا كۆنۈپ قالغان هارام تاماق سوپىلار، دەر-ۋىشلەر، هۈرۈن - تېجىمەل بىكارچىلار، ئەبگار دىۋانە - قەلەن-دەرلەر بىكار تاماقنى يەپ، خۇشياقسا هەلقە - سۆھبەت قۇرۇپ، جەررە - ساما قىزىتىپ، خۇشياقمىسا هەزرەت خانىقاسى ئالدىدا-كى مەيدانداً، شەربەتكۆلنىڭ ئەتراپىدىكى سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە ئەسنەپ يېتىپ بەدەنلىرىدىكى پىت - بۈرگە، سىركىلەرنى سەم-رىتىشەتتى.

خوجا هىدايەتۇللا ئىشان هەزرەت بېغىدىكى تال باراڭنىڭ سايىسىدىكى سۇپىغا قوشلاپ سېلىنغان مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈس-تىدە پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە يانپاشلاپ ياتاتتى. ياش سوپى خىزمەتكارنىڭ بىرى ئىشاننىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇرۇپ غاز پېيە-دە ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن ئىشاننى توختىماي يەلپۈيتتى. يەنە بىر خىزمەتكار ئىشاننىڭ پۇتىنى يۇمشاق مۇجۇپ تۇتۇۋاتاتتى. سۇپىدىكى پاكار شىرە ئۈستىدە بەشكېرەمدىكى مۇرىتلىرى كىر-گۈزگەن ۋىل - ۋىل قىلىپ پىشقان ئاق ئۆرۈك ۋە پىچىقلىق قوغۇن تۇراتتى. ئىشان كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە ئاللىقانداق خىياللارغا غەرق بولغانىدى.

شۇ ئەسنادا پايپاسلاپ ماڭغىنىچە باغقا كىرىپ كەلگەن موللا ساقى خەلىپە سۇپىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئىشانغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، نېمەتلىك پىرىم.

— خوش، — دېدى ئىشان كۆزىنى ئېچىپ، بېشىنى خۇش-ياقمىغان هالدا كۆتۈرۈپ.

— ئەتىگەندىن بېرى خانىقاغا يوچۇنلا ئىككى ساياق پەيدا بولۇپ قالدى.

بۇ خەۋەر ئىشاننىڭ دىققىتىنى تارتتى، سېمىز گەۋدىسىنى

پەي ياستۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى.

— ئول ساياقلار نەدىن كەپتۇ؟ — دېدى ئىشان قىزىقىپ.

— شەھىدانە خوتەندىن جەننەتماكان مازار پادىشاھى ھەزرەتىمنىڭ[1] تۇغ - شەددىلىرىنى قېقىپ، مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلدۇق دېيىشىدۇ. ئەمما تۇرقى تولىمۇ يوچۇن، گەپ - سۆزلىرىدىن قارىغاندا خوتەنلىكتەك قىلمايدۇ.

— ئول ساياقلار ھازىر نېمە ئىش قىلىشۋاتىدۇ؟

— ھەلقە - سۆھبىتىگە داخىل بولمىدى. قورسىقىنى تويدۇرۇۋالغاندىن كېيىن بىرى كۆلىنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدە باش كۆتۈرمەي ئۇخلاۋاتىدۇ.

— كۈندۈزى ئۇخلىغان ئادەم كېچىسى ئۇخلىمايدۇ، — دېدى ئىشان ئويلانغان ھالدا، — ھىجابۇل غەيىبلەردىن ئىككىسى ئۇلارغا كۆز - قۇلاق بولسۇن. قالغانلار خابگاھىمىنىڭ[2] ئەتراپىنى ئوبدانراق قورۇقدىسۇن. قىلچىلىك بىخەستەلىك كۆرۈلمىسۇن.

شۇ كۈنلەردە ھىدايىتۇللا ئىشان تولىمۇ ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى.

ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان خۇپىيەلىرى، پايلاقچىلىرى ھەزرەتكە كېلىپ - كېتىپ تۇرغان تاۋاپچى، زىيارەتچىلەرنى يوشۇرۇن پايلايتتى. ئىش - ھەرىكەت، گەپ - سۆزلىرىنى كۆزىتەتتى. قىلچىلىك گۇمانلىق ئەھۋال سەزسە ئۇدۇل ئىشانغا مەلۇم قىلاتتى.

بولۇپمۇ ياقا - يۇرتتىن كەلگەن ناتونۇش كىشىلەردىن كۆپرەك ئېھتىيات قىلىشاتتى.

— ئاستانىگە كەتكەن ھىجابۇل غەيىبلەردىن خەۋەر بارمۇ؟ — سورىدى ئىشان.

---

① ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ دادىسى خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ئىشانىڭ مازىرىنى دېمەكچى.
② خابگاھ — ئىشانىڭ كېچىلىك ھۇجرىسى.

— تېخىچە خەۋەر يوق، پىرىم، — دېدى موللا ساقى شىرە-دىكى ئۆرۈك - قوغۇنغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن قاراپ قويۇپ، — ئەجەب كېچىكىپ كەتتىغۇ ئۇلار، قايتىپ كېلىدىغان قەرەلى يەتتى بولمىسا.

— ئول قارا مۇسۇلمان مەخدۇمزادىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانمىدۇر، يا؟

موللا ساقى خەلىپە بۇ سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي كۆزىنى چىمچىقلاتتى.

— ئەتىگىچە ساقلاپ باقايلى، — دېدى ئىشان خەلىپىدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن، — يەنە خەۋىرى بولمىسا ئاستانىگە تىڭتىڭچى ماڭغاي.

— خوش، — دېدى موللا ساقى خەلىپە.

ئېغىر ئەلياڭقۇ مەھەل. ھەزرەت خانىقاسىدىن كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما سادالىرى ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەپ ئىشان قەسرىنىڭ ئىشىك - پەنجىرىلىرىدىن كىرىپ، بۇلۇڭ - بۇلۇڭغا تارقىلاتتى. ھېلىقى يوچۇن تاۋاپچىدىن ئېھتىيات قىلغان ھىدايىتۇللا ئىشان بۇگۈن باغدىكى سالقىن سۇپىدا ئۇخلاشتىن ۋاز كېچىپ خابگاھىغا كىرىپ ياتقانىدى. گەرچە ئىككى سوپى خىزمەتكارى ئۇنى توختىماي يەلپۈپ تۇرسىمۇ ئۆي ئىچى تولىمۇ دىمىق ئىدى. ئىسسىقتا ئۇخلىيالماي قىينىلىپ تۇرغان ئىشانىڭ قۇلىقىغا خانىقادىن كۆتۈرۈلگەن جەررە - ساما سادالىرى كىرىۋېلىپ ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى. ئىشان جىلە بولۇپ ئۇ ياندىن - بۇيانغا توختىماي ئۆرۈلەتتى. بۇ جەررە - سامانىڭ تېزرەك تامام بولۇشىنى تىلەيتتى. ئەمما، ئۇ ھەر قانچە قىينالسىمۇ بۇ جەررە - سامانى توختىتىشقا بۇيرۇق بېرەلمەيتتى. چۈنكى، مۇشۇ ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - ساما ئارقىلىق ئاشۇ بىر توپ كىشىلەرنى خانىقاغا جەلپ قىلىپ، ئەتراپىغا نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۈيۈشتۇرۇپ تۇرالايدىغانلىقىنى ئىشان ئوبدان بىلەتتى. ھەر ئاخشىمى ھەلقە -

سۆھبەتتىن خېلى بۇرۇنلا پارىخ بولىدىغان سوپى - دەرۋىشلەر بۇگۈن خۇددى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن قېرىشىۋاتقاندەك توختاش تۇگۈل بارغانسېرى قىزىپ كەتكەنىدى. ھاپىزلار بىرى ھېرىپ قالسا، بىرى ئۇلاپ ھۆكمەت ئوقۇيتتى.

تەرىقەتكە سىياسەتلىغ مۇرشىد كېرەك،
ئول مۇرشىدقا ئېتىقادلىق مۇرىد كېرەك،
خىزمەت قىلىپ پىر رىزاسىن تاپماق كېرەك،
مۇنداق ئاشىق ئۇلۇشلەرىن ئالار ئەرمىش.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇڭى ئاللا ھۆم؟

پىر رىزاسى ھەق رىزاسى بولۇر دوستلار،
ھەقتائاللا رەھمەتىدىن ئالۇر دوستلار،
رىيازەتتە سىر سۆزىنى بىلۇر دوستلار،
ئانداق قۇللار ھەققە ياۋۇق[1] بولار ئەرمىش.
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇڭى ئاللاھ ھۆم!

ئانداق ئىشان پەيدا بولسا جانىڭ بەرگىل،
ھەربىر باسقان ئىزلارىنى كۆزگە سۇرگىل.
پىرى كامىل مۇكەممەلدۇر بى شەك بىلگىل،
كىنلەرەۋلەر پىر قەدىرنى بىلگەن يوق[2].
ھۆم ئاللاھ، ھۆم - ھۆم!
ھۇۋۇڭى ئاللاھ ھۆم !
.....

---

① ياۋۇق — يېقىن.
② يۇقىرىقىلار كلاسسىك شائىر ئەخمەت يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

بۇ جەررە ـ ساما سادالىرىدىن زېرىكىپ كۆزىگە ئۇيقۇ كەل-
تۈرەلمىگەن ئىشان توختىماي ئۆرۈلەتتى. ئىشاننى يەلپۈپ ئۇخ-
لىتالماي ھالىدىن كەتكەن ئىككى سوپى خىزمەتكار پات ـ پات
مۈگدەيتتى. خانىقادىن كۆتۈرۈلگەن جەررە ـ ساما ساداسى ئىشان
قەسرىگە خۇددى كەلكۈندەك بېسىپ كىرەتتى.

خانىقادىكى ھەلقە ـ سۆھبەت سورۇنىدىن غىپپىدە يېنىپ
چىققان يوچۇن ئىككى ئادەم ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قاراشتى ـ دە،
سەللىلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈزىنى ئوراپ، قويۇنلىرىغا سېلىنۋال-
غان يوغان خەنجەرنى قوللىرىغا ئېلىپ، ئىشان قەسرىنىڭ يان
تەرىپىدىكى باغقا قاراپ شامالدەك تېزلىك بىلەن يۈگۈردى. باغ-
نىڭ ئېگىز قورۇق تېمىدىن چاققانلىق بىلەن ئارتىلىپ چۈشۈپ،
ئىشان قەسرى تەرەپكە ئىلگىرىلىدى. باغنىڭ ئىشان قەسرىگە
كىرىپ ـ چىقىدىغان ئىشىكى تاقاقلىق ئىدى. ئۇلار تام تۈۋىدىكى
ئۆرۈككە چىقتى ـ دە، ئۆرۈك شاخلىرىدىن مايمۇندەك چاققانلىق
بىلەن سەكرەپ تام ئۈستىگە چىقىۋالدى. تامغا مىنىپ تۇرۇپ
قەسىر ئىچىنى بىرەەم تىكشىدى. قەسىر ئىچىدىكى بارلىق ئۆي-
لەرنىڭ چىراغلىرى پۈتۈنلەي ئۆچكەن بولۇپ، خىزمەتكارلارمۇ
ئاللىقاچان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇلار تامدىن سىيرىلىپ پەسكە
چۈشتى، پۈتلىرى ئەمدىلا يەرگە تېگىپ تۇرۇشىغا خۇددى يەردىن
ئۇنۇپ چىققاندەك پەيدا بولغان ئون نەچچە گەۋدە ئۇلارغا بىراقلا
تاشلاندى. قىسقىغىنە شىددەتلىك ئېلىشىشتىن كېيىن ئۇ ئىككە-
سى پۈتۈنلەي باش ئەگدۈرۈلدى.

ئۇنىڭغىچە مەشئەللەر يېقىلىپ ئىشان قەسرى يورۇپ
كەتتى.

— يان سارايغا ئاچىقىپ تۆۋرۈككە باغلاپ قويۇڭلاربۇ مۇل-
ھىدلەرنى، — دېدى مۇللا ساقى خەلىپە ھەمراھلىرىغا
قاراپ، — مەن ئىشان پىرىمغا خەۋەر قىلاي.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قورۇقچىلىرى ئىككى يوچۇن ئادەمنى قەسىرنىڭ دەرۋازىسى تۆۋىدىكى سارايغا ئەكىرىپ تۇرۇزۇكىنە باغلاشقا تۇتۇندى. شۇ ئارىلىقتا يوچۇن ئادەمنىڭ بىرى قوينىدىن چاقماقلىق بىلەن بىر خەنجەرنى ئالدى - دە، يېنىدىكى بەستلىك يىگىتنىڭ كۆكرىكىگە تىقىۋەتتى. ھوشىنى تاپقان قورۇقچىلاردىن بىرنەچچىسى قارىمۇتۇق يۇزىدە تۆكۈچ سالغاندەك چوقۇرى بار يەنە بىر يوچۇن ئادەمنى تۇتۇرۇككە مەھكەم تېڭىۋەتتى. قالغانلىرى قولىغا خەنجەر ئېلىۋالغان كەينى ساقالدىن بۇلۇڭغا قاپسۇالدى.

— قايسىڭ كېلىشسەڭ ئۆلىسەن، — دېدى كەينى ساقاللىق.

— ياۋاشلىق بىلەن پىچاقنى تاشلا، — دېدى موللا نەقى خەلىپە ھەيۋە قىلىپ، — بەربىر قولىمىزدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن. ھايات قالاي دېسەڭ قارشىلاشما.

كەينى ساقاللىق ئۆزىگە قەدەمدىمۇ قەدەم قىستاپ كەلگەن يەتتە - سەككىز نەپەر بىر - بىردىن بەستلىك ئادەملەرگە شۇنداقلا نەزەر تاشلىدى - دە، ئۇلارنىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قوينىدىن كىچىككىنە بىر ناسۋال قاپىقىنى ئالدى - دە، ئاغزىنى چاقماقلىق بىلەن ئېچىپ، قاپاقتىكى نەرسىنى ئاغزىغا قۇيدى. ئۇنىڭغىچە موللا نەقىنىڭ ھەمراھلىرى ئېتىلىپ بېرىپ كەينى ساقاللىقنىڭ قولىدىكى خەنجىرىنى تارتىۋالدى - دە، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇپ - تېپىشكە باشلىدى.

— بولدى ئۇرماڭلار، ئىشان پىرىم كەلدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشانىنى باشلاپ كەلگەن موللا ساقى.

قورۇقچىلار يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان كەينى ساقاللىقنى يۆلىدى. لېكىن، كەينى ساقاللىق پەقەتلا يەر دەسسىيەلمىدى. ئۇنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن ۋە قۇلىقىدىن قان ئېتىلىپ چىققانىدى.

— ئۆلگەن ئوخشىمامدۇ بۇ ئەبگار، — دېدى موللا ساقى.

— هەرقانچە بولسىمۇ بىر - ئىككى مۇشت - پەشۇاغا بۇنچە ئاسان ئۆلۈپ قالماس، — دېدى موللا نەقى ۋە يەردىكى ناسۋال قاپقىنى ئېلىپ، پۇراپ بېقىپ چۆچۈپ كەتتى، — ئاپلا، زەھەر ئىچىۋاپتۇ ئەمەسمۇ بۇ جوھۇت.

— ياخشىراق قارىسىلا بولمامدۇ، خەلىپەم، — دېدى موللا ساقى تاپا قىلىپ، ئۇ تۇۋرۇككە مەھكەم تېڭىلغان چوقۇر يۇزگە كۆز يۈگۈرتۈپ ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كەلدى، — بۇ مۇرتەتلەرنىڭ بىرى ئۆلگەن بولسىمۇ يەنە بىرى ھايات ئىكەن. سوراق قىلىپ كۆرگەيلا، پىرىم.

— ئەي بەختى قارا بەندە، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يىلاننىڭكىدەك سۇرلۇك كۆزلىرىنى چوقۇر يۇزگە تىكىپ تۇرۇپ، — يېرىم كېچىدە تام ئاتلاپ بۇ مۇقەددەس قەسىرى مۇبارەككە خۇپيانە چۈشۈشۈڭنىڭ بائىسىنى سۆزلە.

چوقۇر يۈزنىڭ كانىيى تۇۋرۇككە مەھكەم باغلانغانلىقى ئۈچۈن نەپەس ئالالماي خارتىلداپ قالغانىدى:

— ئۇ...ئى...ئى... ، - دەپ ئىنجىقلىغىنىچە زۇۋان سۇرەلمىدى.

— باغلاقنى بىرئاز بوشىتىڭلار، — دېدى ئىشان.

باغلاقتىن بىرئاز بوشانغان چوقۇر يۈز كۆكىرىكىنى تولدۇرۇپ، تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى.

— ئىشان پىرىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەر، — دەپ ۋارقىرىدى موللا ساقى خەلىپە.

— ئىشان بۇزرۇكۋارنىڭ ئالتۇن - كۈمۈش، ئېرىنج مالىلىرىدىن ئازراق ئالايلى دەپ ئوغرىلىققا چۈشكەنىدۇق، — دېدى چوقۇر يۈز ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا.

— يالغان سۆزلىمە، ئى قارا كۆڭۈل بەندە، — دېدى ئىشان، چوقۇر يۈزنىڭ جاۋابىغا قايىل بولماي، — راست سۆزلەسەڭ ئازابتىن خالاس بولىسەن، جاھىللىق قىلساڭ يارانلىرىمىز-

نىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلالمايسەن. كۆرۈپ تۇرۇپسەن ئۇلار تاش ـ تۇپراققىمۇ زەبان① كىرگۈزەلەيدۇ.

ئىشاننىڭ سۆزلىرى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە موللا نەقى قولىدىكى ئالتە ئۆرۈملۈك شىر قامچا بىلەن تاراسلىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. زەرب بىلەن ئۇرۇلغان قامچا چوقۇر يۈزنىڭ بەدەنلىرىنى تىلىۋەتتى.

— بۇنداق زۇلۇم سالمىسلا، ئىشان خوجام، — دەپ يالۋۇردى چوقۇر يۈز، — راستتىنلا ئوغرىلىققا چۈشكەن، ئۇنىڭدىن باشقا مۇددىئايىم يوق.

— ئەمىسە شېرىكىڭ نېمىشقا زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى؟

— بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ، ئىشان خوجام.

— قوينىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار.

موللا نەقى چاچراپ بېرىپ چوقۇر يۈزنىڭ قوينىنى ئاختۇردى. ئۇنىڭ قوينىدىن بىر تال خەنجەر بىلەن شېرىكىنىڭكىگە ئوخشاش بىر تال ناسۋال قاپىقى چىقتى.

— بۇ نېمە؟ — دەپ سوردى ئىشان ناسۋال قاپىقىنى كۆزى بىلەن ئىما قىلىپ.

چوقۇر يۈز لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى.

— قېنى سەن تېجىمەلىنىڭ زۇۋانغا كەلمىگىنىڭنى بىر كۆرەي، — دېدى ئىشان غەزەپلىنىپ، — تىرنىقىغا مىخ قېقىڭلار.

موللا نەقى بىلەن موللا ساقى چاپارمەنلىرىگە بۇيرۇپ دەرھاللا جازا قوراللىرىنى تەييار قىلدى ـ دە، چوقۇر يۈزنىڭ تۇم ھەم ئۇزۇن بارماقلىرىنى ئايرىپ تۇرۇپ، تىرنىقىغا يوتقان يىڭنىسىدەك مىخلارنى قېقىشقا باشلىدى. چوقۇر يۈز بارمىقىغا قېقىلغان مىخ ئازابىغا چىدىماي دەھشەتلىك ناله قىلاتتى. ھەزرەت خانىقاسىدىن ئاڭلانغان جەررە ـ ساما سادالىرى ئۇنىڭ ئېچىنىش

---

① زەبان — زۇۋان، تىل.

لىق داد - پەريادىغا جور بولاتتى.

— دەمسەن، دېمەمسەن؟ — دەپ ژارقىرايتتى موللا ساقى خەلىپە چوقۇر يۇزنىڭ تىرنىقىغا مىخ قېقىپ تۇرۇپ.

ئەنە شۇ يوسۇندا چوقۇر يۇزنىڭ ئون بارمىقىغا بىر قېتىمدىن مىخ قېقىلدى. چوقۇر يۇز بولسا داد - پەريياد كۆتۈرگەندىن باشقا پەقەتلا گەپ قىلمىدى. شۇنچىۋالا قىينىقىنىڭ كار قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىشان غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغانىدى. موللا ساقى بىلەن موللا نەقى ئامالسىز قالغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئىشانغا قارىدى.

— قىل قىيناققا ئېلىڭلار بۇ مۇرتەتنى، نوچى بولسا زەبان سۇرمەي تۇرۇپ باقسۇن، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپ بىلەن قول شىلتىپ.

شۇ ھامان ئىشاننىڭ قورۇقچىلىرى چوقۇر يۇزنىڭ ئىشتىنىنى سالدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ئىككى پۇتىنى تىزىدىن تۇۋرۇك-كە مەھكەم تاڭدى. ئۇنىڭغىچە ئاتنىڭ ئىككى غېرىچ كەلگۈدەك قۇيرۇق قىلىنى ئاچىققان موللا ساقى چاپارمەنلىرى ئارىسىدىكى جىنايەتچىلەرنى جازالاپ كۆكۈل ئېچىشقا ئادەتلەنگەن، بويىندا چىلگىدەك پوقىقى بار، كوسا، بەستلىك كەلگەن قىرىق بەش - ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سوپىغا قىلىنى تەڭلەپ تۇ-رۇپ بۇيرۇدى:

— قېنى، سوپۇم، بۇ مەلئۇننى زەبانغا كەلتۈرۈش ئۆزلىرى-نىڭ كارامەتلىرىگە باغلىق بولۇپ قالدى.

پوقاق سوپى موللا ساقىنىڭ قولىدىن قىلىنى ئېلىپ بىر ئۇچىنى ئوڭ قولىنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىغا يۆگەپ، يەنە بىر ئۇچى-نى باش بارمىقى بىلەن بىگىز بارمىقىدا چىمداپ تۇتۇۋالدى - دە، سول قولى بىلەن چوقۇر يۇزنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان زەكىرىنى مەھكەم قامالالاپ تۇتۇپ، زەكەرنىڭ كۆزىگە قىلىنى تىقىپ كىر-گۈزۈشكە باشلىدى. چوقۇر يۇز ئاۋۋال تېپىرلىدى، كېيىن لەۋ-

لىرىنى مەھكەم چىشلەپ قانىتىۋالدى. قىلىنىڭ ئىچكىرىلەپ كىـ
رىشىگە ئەگىشىپ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي ۋارقىرىۋەتتى.
— گەپ قىلە، مۇرتەت، مۇددىئايىڭنى تېزرەك ئېيت دەيـ
مەن، — دەيتتى پوقاق سوپى زەكەرنىڭ كۆزىگە تىققان قىلنى
بىردە تارتىپ، بىردە ئىتتىرىپ تۇرۇپ، بىردەمدىلا زەكەرنىڭ
كۆزىدىن جىرتىلداپ قان چىقىشقا باشلىدى. ئىنسان قېلىپىدىن
چىققـان بۇ دەھشەتلىك قىيناقتا بەرداشلىق بېرەلمىگەن چوقۇر
يۇز دادـ پەريات كۆتۈردى.
— رەھىم قىلىشسىلا، خوجىلىرىم، راستىنى دەي.
پوقاق سوپى زەكەردىن قىلنى سۇغۇرۇۋالدى. زەكەرنىڭ
كۆزىدىن قان تېمىپ چۈشۈشكە باشلىدى.
— ھە، راستىڭنى دە، مۇرتەت، — دېدى پوقاق سوپى
پوقىقىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ.
— مەن ئاستانىدىكى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پىر
بۇزرۇك ئەۋلىيا ھەزرىتىمنىڭ ھىجابۇل غەيىبلىرىدىن بولىمەن،
— دېدى چوقۇر يۇز ئىقرار قىلىپ، — ئۆتكەن ھەپتە مەخدۇمزاـ
دىمىز قەستكە ئۇچراپ ئامان قالغاندا...
— مەخدۇمزادەڭنى كىم قەستلىدى؟ — ئالدىراپ سورىدى
ھىدايىتۇللا ئىشان.
— ئېنىق بىلەلمىدۇق، — دېدى چوقۇر يۇز، — ئۇ كۈنى
ۋەلىيۇللا پىر بۇزرۇكىمىز ئۆزىگە بىر بالا ـ قازانىڭ يېقىنلاپ
كېلىۋاتقانلىقىنى ئالدىنئالا تۇيۇپ، باغدىكى داۋاملىق ياتىدىغان
سۇپىدا بىر بۇرادىرىمىزنى يانقۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى باغنىڭ باشقا
تەرىپىدىكى سۇپىدا ياتقانىدى. بىز كېچىدە باغقا يوشۇرۇن ئادەم
چۈشكەنلىكىنى سېزىپ ئۆزىمىزنى دالدىغا ئېلىپ تۇردۇق. ھېـ
لىقى ئىككى مۇرتەت سۇپىدا ياتقان بۇرادىرىمىزنى مەخدۇمزادە
ئوخشايدۇ دەپ قالغان چېغى، ھايت ـ ھۇيت دەپ بولغۇچىلا
بوغۇزلاپ تاشلىدى. ئۇنىڭغىچە بىز ئۇلاردىن بىرنى باسماقداپ

تۇتۇۋالدۇق.

— يەنە بىرنىمچۇ؟

— يەنە بىرى قاراڭغۇلۇقتا كۆزىمىزدىن غايىب بولدى. تاڭ ئاتقۇچە ئىزدەپمۇ باغدىن ئۇنى تاپالمىدۇق.

— ھېلىقى تۇتۇۋالغان بىرنىمچۇ؟

— ئۇ ئاغزى بەكمۇ چىڭ نېمىكەن. شۇنچە قىيناققىمۇ غىڭ قىلمىدى. ئاخىرى مەخدۇمزادىمىز ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىش ئۈچۈن ئاختا قىلىشقا بۇيرۇدى. رەجەپ دەرۋىش ئۇنى ئاختا قىلىپ تاشلىدى. ئەمما، ئۇ پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى، كېيىن بىلسەك تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋالغانكەن.

— كېيىن قانداق بولدى؟

— ئۇنى ئىشان پىرىمنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بوغۇزلىۋەتتۇق. پىر بۇزرۇكۋارىمىز بۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۈيىقەستى دېدى ـ دە، ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن، ئىشان ھەزرەتلىرىنى قەتلە قىلىشقا بايام زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالغان بۇرادىرىمىز بىلەن مېنى ئەۋەتكەنىدى.

— ئىككىڭلاردىن باشقا يەنە ئادەم بارمۇ؟ — سورىدى ئىشان.

— يوق، پەقەت ئىككىمىزلا، — دېدى چوقۇر يۇز ۋە ئىشانغا يېلىنىشقا باشلىدى، — مېنىڭ چۆچۈرىدەك يەتتە بالام بار. سىلىگە دەيدىغانىنىڭ ھەممىسىنى دەپ بەردىم، ئەمدى مېنى قويۇۋەتسىلە، ھەزرىتىم، بالىلىرىم يېتىم بولۇپ قالمىسۇن.

— خوتۇن ـ بالىلىرىڭ نەدە تۇرىدۇ؟ — سورىدى ئىشان نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ.

— پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ ئاغچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلغاچ مەخدۇمزادە قەسىرىدە تىرىكچىلىك قىلىدۇ.

چوقۇر يۇزنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئىشان يەنە قايتۇرۇپ سورىدى:

— بايا دېگەنلىرىڭنى ئەتە قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ يېنە بىر قېتىم دەپ بەرسەك سېپىق جېنىڭدىن كېچەمەن — دېدى ئىشان.

— بىر مەرتەم ئەمەس، ئون مەرتەم دە دېپىلىمۇ دەيمەن، ھەزرىتىم. پەقەت جېنىمنى ئامان قويسىلا بولدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى.

— بۇ مۇرتەتكە ئوبدان قاراڭلار، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىپ يۈرمىسۇن، — دەپ تاپىلىدى ئىشان كەينىدىن ئەگىشىپ چىققان موللا ساقى بىلەن موللا نەقىگە.

— خوش، — دېدى ئۇلار قۇللۇق بىلدۈرۈپ.

كۆڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولغان ئىشان بېغىدىكى تال - باراڭ ئاستىغا راسلانغان تۆشەككە قاراپ ماڭدى. ئېككى سوپى خىزمەتكار ئەمدى ئىشان پىرىنىڭ پاشىسىنى قورۇش ئۈچۈن ئارقىسىدىن ئەگەشتى. بۇ چاغدا ھەزرەت خانىقاسىدىكى جەر-رە - ساما تېخىمۇ ئەۋجىگە چىققانىدى. ھاپىزلار بوغۇق ئاۋازدا ھۆكمەت ئېيتىۋاتاتتى:

تەن سۆزلىمەس، جان سۆزلىمەس، ئىمان سۆزلەر،
جاندىن كەچكەن چىن ئاشىقلا ھەقنى كۆزلەر،
ئارىغلارغا خىزمەت قىلىپ يولىن تۈزلەر،
ئول ئاشىقنى خالايىققا سۈلتان قىلۇر[1].
ھۆم ئاللاھ ھۆم - ھۆم!
ھۇۋى ئاللاھ، ھۆم!
.....

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

5

بۇگۈن بامداتتىن يانغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، چوقۇر يۇزنى باغلاتقۇزۇپ، بىر قىسىم سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە قەسىرىدىن چىقتى - دە، تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ، ئەمىر مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئىشان پىرىم، — دەپ سالام بەردى ئوردا دەرۋازىسىنى قوغدىغۇچى سەرۋازلارنىڭ باشلىقى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىشان ئاق ئارغىماقنىڭ ئۈستىدىلا سالامنى ئېلىپ ئېلىپ، — ئەمىر جانابلىرى بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم، خەۋەر قىلىپ قويسۇنلار.

— كىرىڭ، پىرىم، ئوردا دەرۋازىسى ھەزرەتلىرى ئۈچۈن ھەرقاچان ئوچۇق.

ئىشان سوپى - دەرۋىشلىرىنى سىرتتا قالدۇرۇپ قويۇپ، چوقۇر يۇز بىلەن موللا ساقى، موللا نەقى خەلىپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردىغا كىردى - دە، قوبۇلخانىدا بەگ - سىپاھلارنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئالدىغا پاپپاسلاپ كەلگىنىچە داد - پەرياد كۆتۈردى.

— داد، ئەمىر جانابلىرى، سۇلتان ئىسمائىلخاندەك ئادالەتلىك خانلارنىڭ زامانىسىدىمۇ بىراۋلار خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلماي بىراۋلارنىڭ جېنىغا قەست قىلىۋاتىدۇ. مەن ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئالدىغا ئادالەت ئىزدەپ كەلدىم.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى تەئەججۈپ ئىلكىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشاننىڭ ئالدىغا كېلىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ھال - ئەھۋال سورىدى.

— ھەزرەتلىرىگە نېمە خاپىلىق كەلدىكىن؟ مۇمكىن بولسا

ئەرزلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلغان بولسىلا.

— بىز سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ سەئىدىيە تەسەر-رۇپىدا سۇلۇك، مەزھەپ ماجىرالىرىنى چەكلەش يارلىقىغا ئەمەل قىلىپ كەلگەن بولساقمۇ، ئەمما ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى بولمىش مەخدۇمزادە خان يارلىقىنى كۆزگە ئىلمىاي، بىزلەرگىم سۇلۇكى ئىشقىيە قۇتبىل ئەقتابىغا كۆڭلىدە گىنە - ئاداۋەت، خۇسۇمەت ساقلاپ يوشۇرۇن قەستلىگۇچى قاتىللىرىنى ئەۋەتىپ-تۇ. ھېلىمۇھەم كېچە يارانلىرىمىز بۇ شۇملۇقنى ئالدىن سېزىپ قېلىپ، تەييارلىق كۆرۈپ ھوشيار تۇرغانلىقى ئۈچۈن بۇ بالا - قازادىن ئامان قالدۇق. قاتىلىنى بىللە ئەكەلدىم. ئەمىر جانابلىرى سوراق قىلىپ تەھقىقلەپ كۆرگەيلا.

ئىشان ئەرزىنى تۇگىتىپ، موللا ساقى بىلەن موللا نەقىنىڭ ھەمراھلىقىدا سىرتتا قالدۇرۇپ قويغان چوقۇر يۇزنى سارايغا باشلاپ كىردى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى چوقۇر يۇز كېچىدىكى دەھشەتلىك قىيناقتا ئىششىپ كەتكەن زەكىرىنى ئاۋايلىغىنىچە پۇكلىنىپ تۇرۇپ.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى چوقۇر يۇزنى قايتىدىن سوراق قىلىدى. ھايات قېلىش ۋەسۋەسىسىدە ھېچنېمىنى ئويلىمىغان گۇناھكار بارلىق قىلمىشلىرىنى تولۇق ئىقرار قىلدى. گۇناھكارنىڭ ئىقرارىنى ئاڭلاپ سارايدىكى بەگ - سىپاھلار غۇلغۇلىغا چۈشتى.

— ئەھۋالنى تولۇق بىلدىلە، — دېدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ، — بۇ گۇناھكارنى خان يارلىقى بويىچە جازالاپ بەرگەيلا.

چوقۇر يۇز ئىشاننىڭ ئاخشامقى ۋەدىسىدىن يېنىۋېلىپ يۇز-سىزلىك قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

— مېنى ئۆلتۈرمەسلىككە ۋەدە قىلغانىدىلىغۇ، ھەزرىتىم. ئەمدى ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالغانلىرى نېمىسى، ئۇنداق قىلمىسىلا،

مۇسۇلمانلىقنى لەۋزى ھالال دەپتىكەن.

— كۆردىلىمۇ، ئەمىر جانابلىرى، بۇ مۇلھىدلىقنى ئۆكتەملىكىنى، — دېدى ھىدايەتۇللا ئىشان ئۇششۇقلۇق قىلىپ، — ئىسھاقىيەچىلەر گۇناھ ئۆتكۈزسە كەچۈرۈم قىلىنىدىغان يارلىق يوقتۇر ھەرقاچان.

— مىرغەزەپ! — دەپ توۋلىدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

شۇ ھامان ئىككى نۆكەر يۈگۈرۈپ كىرىپ، داد - پەريات كۆتۈرگەن چوقۇر يۈزنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئېلىپ ماڭدى.

— توختاپ تۇرۇڭلار، — دېدى ئىشان بىردىنلا جاللاتلارغا ۋارقىراپ ۋە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ قول باغلاپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئادالىتىگە ھەشقالالا، جانابلىرى ھەقىقەتەن سۇلۇك - مەزھەپلەرگە يان باسماي، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىنى ئادىللىق بىلەن ئىجرا قىلىدىكەنلا. بايام ئەمىر جانابلىرىنى سىناپ باققانىدىم. شۇ تاپتا خان ئالىيلىرىغا، بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىگە بولغان ساداقەتلىرىدىن ئىنتايىن قايىل بولدۇم. مەن بۇل ئازغۇن بەندىگە راستىنلا لەۋزى قىلغانىدىم. شۇڭا، ئۇنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى ئەمىر جانابلىرىدىن تىلىمەكچىمەن.

— بۇ گۇناھكار ئەزىز جانلىرىغا قەست قىلماقچى بولغان تۇرسا، يەنە تىلىۋالماقچى بولغانلىرى نېمىسى، ھەزرىتىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشانىنىڭ كەڭ قورساق، مەردلىكىگە قايىل بولۇپ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى تېخىمۇ ئالىيجاناب كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، — ئەمما، بەندىنىڭ تەقدىرى ياراتقان ئىگىسىنىڭ قولىدا. ئاللاتائالا خالىسا بەندىسىنى ھەر سەۋەبلەر بىلەن يېنىغا چاقىرىدۇ. خالىسا ھەر بالا-دىن ئامان - ئېسەن ساقلايدۇ. چۈنكى، ھەقنىڭ قۇدرىتى

پاختىنىڭ ئارىسىدا ئوت ساقلاشقا قادىر. گەرچە بۇل ئازغۇن بەندە ناشۇكۇر، قارا نىيەت خوجىسىنىڭ پەرمانى بىلەن مېنى قەستلەمەكچى بولغان بولسىمۇ، ياراتقان ئىگەم ئامان - ئېسەن ساقلاپ قالدى. مانا بۇ ئاللاتائالانىڭ چەكسىز ھىممىتى. بىزلەرگىم قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا بولمىش سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇكنىڭ يولباشچىسى بولغان كىشى قاراپ تۇرۇپ بەندىنى زۇلۇمدىن، ئازغۇننى تۇيۇق يولدىن قۇتۇلدۇرمىساق بۇنى ئاللا زىنھار راۋا كۆرمەيدۇ. ئاللا مېنى بالا - قازادىن ساقلىغانىكەن، مېنىڭ بۇ بەندىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرمىقىم ۋاجىپتۇر. شۇڭا، ئەمىر جانابلىرىنىڭ يەنە بىر قېتىم ھىممەت قىلىپ بۇ ئازغۇن بەندىنىڭ ئاجىزەسىنىڭ تۇل قېلىشىدىن، چۆچۈرىدەك نارەسىدە بالىلىرىنىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىدىن ساقلاپ قېلىشلىرىنى تىلەيمەن. زىيادە خۇنزىرلىق ئاللانىڭ ئىرادىسى ئەمەس. مېھرىبانلىق، سەملى - رەھىم، كەڭ قورساقلىق، مەردلىك ۋە ساخاۋەت زاتى ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ پەزىلىتىدۇر. بەتئەخلاقلار بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالغاي ۋە توغرا يولغا قايتقاي. ياراتقان ئىگەمدىن بۇل ئازغۇن بەندىنىڭ دىلىغا ئىنساپ ۋە ئىمان تىلىمەكتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر.

— ھەزرىتىم شۇنچىۋالا كەڭ قورساقلىق قىلغان يەردە، مەن جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋالسام بولماس، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئىشاننىڭ دەبدەبىلىك نۇتقىدىن تەسىرلەنگەن ھالىدا ۋە جاللاتلارغا قاراپ ۋارقىرىدى، — بولدى، گۇناھكارنى قويۇۋېتىڭلار، ھەزرىتىم ئۇنىڭ دىلىنى ئىمان نۇرى بىلەن يورۇتقاي.

— ئەمىر جانابلىرىغا ھەشقاللا، ئىشان ھەزرەتلىرىمگە ھەشقاللا، — دېدى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغان چوقۇر يۇز كاللىسىنىڭ تېخىچىلا ئامان قالغىنىغا ئىشەنمىگەن ھالدا.

— مۇمكىن بولسا، ئەمىر جانابلىرى، بۇگۇنكى ئۇشبۇ

سۈيىقەستتىن خان ئالىيلىرىنى خەۋەردار قىلىپ قويغان بولسىلا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— بۇ ئىشلاردىن خان ئالىيلىرىغا ئەلۋەتتە مەلۇمات يوللايمىز، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى.

شۇ تاپتا ئىشان، مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ سۈلتان ئىسمائىلخانغا يوللىغان مەلۇماتىغا ئۆزىنىڭ ئەشەددىي رەقىبىنى كەچۈرگەنلىكىدەك ئالىيجانابلىقىنىمۇ قالدۇرماي يازدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ باغلىغانىدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بولسا ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ كۆز ئالدىدىلا ئويىنىغان بۇ سېھىرگەرلىكىدىن قىلچىلىك گۇمانلانمىغانىدى.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، ئەمىر جانابلىرى، ئىجازەت بەرسىلە، ئەمدى مەن قايتاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېگىنىچە چوقۇر يۇزنى، موللا ساقى بىلەن موللا نەقىگە يۆلەتكۈزۈپ قويۇلخانىدىن يېنىپ چىقتى.

— بۇ مەلئۇننى ئۆلۈمدىن تىلىۋالغانلىقلىرىنىڭ بائىسى نېمىكىن، پىرىم؟ مۇمكىن بولسا، چۈشەندۈرۈپ قويغان بولسىلا، — دېدى ئىشان قەسىرىنىڭ خۇتبىخانىسىدا ئىشان بىلەن يالغۇز قالغان موللا ساقى خەلىپە.

— كېيىن بىلىپ قالىلا، خەلىپەم، — دېدى ئىشان ھىيلىگەرلىك بىلەن كۈلۈپ، — جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەر بۇزرۇكۇم ماڭا مەدەت بېرىۋاتىدۇ. ئى خەلىپەم، بىز بۇمۇرتەتنى ئاشۇ ئاسىي ئەمىرسىزمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇيالايمىز، ئەمما ئول دوغلاتى ئەمىرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ گۇناھىنى تىلىشىم بۇ مۇرتەتنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈندۇر. مۇلھىد مەخدۇمزادىنىڭ ساناقلىقلا كۈنى قالدى، خۇدا خالىسا پات يېقىندا ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلايمىز.

— ئېيتقانلىرى كەلسۇن، نېمەتلىك پىرىم، — دېدى موللا

ساقى خەلىپە چىرايىغا خۇشامەت كۈلكىسىنى يۈگۈرتۈپ.

— ھېلىقى بەتبەختنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ، قىيناق يارد-سىنى جەرراھقا ئەملىتىپ، تېزرەك ساقايتقايلا. ئوبدان كۆز - قۇلاق بولۇپ قاچۇرۇپ قويماڭلار.

— خوش، — دېدى موللا ساقى.

ھەپتە ئۆتكەندە جاراھىتى خېلىلا ساقىيىپ قالغان چوقۇر يۈزنى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇتبىخانىسىدا قوبۇل قىلدى.

— ئى ئازغۇن بەندە، — دېدى ئىشان چىرايىغا سۈرلۈك تۈس بېرىپ، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — ئېيتقىنا ھېلىمۇ ھەم ئۆز سۈلۈكۈڭگە ئىرادەت قىلغۇڭ بارمۇ؟ كۆڭلۈڭدىكى گې-پىڭنى بىلگۈم بار.

— مېنى ھەزرىتىم ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان ئاشۇ سائەتتىن باشلاپ ئىسھاقىيە سۈلۈكىدىن قول يۇغانمەن، — دېدى چوقۇر يۈز ئىشاننىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ يۇم - يۇم يىغلاپ، — كۆزۈمنىڭ كورلۇقىدىن ئۇلۇغلارنى پەرق ئېتەلمەي پىرنى خاتا تاللاپتىمەن. ناۋادا پىر بۇزرۇكۇم لايىق كۆرۈپ مېنى مۇرىتلىققا قوبۇل قىلسا، بىر ئۆمۈر پىرىمنىڭ پېشىنى تۇتۇپ، خىزمىتىنى قىلغۇم بار.

— گۇناھىڭغا توۋا قىلامسەن؟

— مىڭ - مىڭ مەرتىۋە توۋا قىلدىم، پىرىم. پىر رىزاسى خۇدا رىزاسى دەپتىكەن. گۇناھىمنى مەغپىرەت قىلغايلا، پىرىم.

موللا ساقى بىلەن موللا نەقىنىڭ گۇۋاھلىقىدا ھىدايىتۇللا ئىشان چوقۇر يۈزنى مۇرىتلىققا قوبۇل قىلدى. چوقۇر يۈز تەرەت ئېلىپ، «قۇرئان كەرىم»نى تۇتۇپ تۇرۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەڭگۈ سادىق بولۇشقا، بارلىق بۈيرۇقلىرىنى بەجانىدىل ئورۇن-داشقا قەسەم قىلدى. چوقۇر يۈز ھىدايىتۇللا ئىشانىڭ شەپقىتى-دىن، مېھرىبانلىقىدىن، مەردلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەنىدى. شۇڭا، ئۇ ئۆزىنى ئىشانغا پۈتۈنلەي ئاتىۋەتتى. ئىلگىرىكى پىر

بۇزرۇكى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاندىن تولۇق يۇز ئۆرۈ-دى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سېھىر ـ ئەپسۇنلىرىنىڭ تەسىرىدە مەخدۇمزادىگە چىش ـ تىرنىقىغچە ئۆچ بولدى.

ئۇلار خۇتبىخاندا بىر ئاش پىشىمغىچە كۇسۇرلاشتى. ئارد-لىقتا سوپى خىزمەتكارلاردىن ئەكىرگەن باچكا باسقان پولۇنى بىر لېگەندە ئولتۇرۇپ يېيىشتى. شۇنچە يىللاردىن بېرى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى پىر تۇتۇپ، خىزمىتىنى قىلىپمۇ بىر تاۋاقتا ئاش يېيىش شەرىپىگە ئېرىشەلمىگەن چوقۇر يۇز، بۇ كاتتا ئىلتىپاتتىن قاتتىق تەسىرلەنگەندى. ئۇ كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالدى.

تاماقتىن كېيىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان چوقۇر يۇزگە كۇسۇرلاپ تۇرۇپ يەنە بىرمۇنچە ئىشلارنى جېكىلىدى. چوقۇر يۇز توختىماي «خوش، خوش» دەپ باش لىڭشىتىپ تۇردى.

— ئەمىسە ئىشلار شۇنداق بولسۇن، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چوقۇر يۇزگە ئاشۇ كۇنى كېچىسى ئاختۇرۇپ قوينىدىن تېپىۋالغان زەھەر قاچىلانغان ناسۋال قاپقىنى قايتۇرۇپ بېرىپ تۇرۇپ، — نۇسرەت خەۋىرىنى تېزرەك يەتكۇزگەيلا.

—خاتىرجەم بولسىلا، پىرىم، جېنىم بىلەن ئورۇنداي-مەن، — دېدى چوقۇر يۇز يۇرىكىدىن چىقىرىپ ۋەدە بېرىپ، ئىشان ئىنئام قىلغان ئەللىك سەر ئالتۇننى قوينىغا سېلىپ تۇرۇپ.

6

شاھنىشىنغا يانداش سېلىنغان ئەمىرى كەبىر دىۋانى سۇر-لۇكلۇكى بىلەن ئوردىدىكى باشقا دىۋان ـ سارايلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرۇل ئۆمە-

را، بەگۈ بىگاتلار باشقا دېۋان - سارايلارغا خالىغانچە كىرىپ - چىقالىغىنى بىلەن ئەمىرى كەبىر دېۋانىغا ئۇنداق خالىغانچە كىرىپ - چىقالمايتتى. پەقەت بىر قىسىم يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي سەركەردىنىڭلا ئەمىرى كەبىر دېۋانىغا رۇخسەتسىز، خالىغانچە كىرىپ - چىقىش ئىمتىيازى بار ئىدى. باشقا دېۋان - سارايلار تۇرلۇك گۇل - نەقىشلەر بىلەن، ئالتۇن - كۈمۈش، مىس، قاشتېشى ۋە ياغاچتىن ياسالغان تۇرلۇك سەنئەت بۇيۇملىرى بىلەن بېزەلگەن بولسا، ئەمىرى كەبىر سارىيىنىڭ تاملىرى، ئويۇق - مېھرابلىرى تۇرلۇك جەڭ قوراللىرى بىلەن بېزەلگەندى. شۇڭىمۇ ئادەتتىكى كىشىلەرگە بۇ ساراي تولىمۇ سۇرلۇك، سوغۇق تەسىر بېرەتتى. سارايىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى ئۇچ پايىلىق مەرمەر سۇپىنىڭ ئۈستىدىكى ھەشەمەتلىك كۈرسىغا يولۋاس تېرىسى، پەستىكى ئوڭ - سول تەرەپكە قاتار قويۇلغان كۈرسىلارغا ئارسلان، بۆرە، قاپلان... قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ تېرىسى سېلىنغانىدى.

بۇگۈن ئەمىرى كەبىر دېۋانىغا ئىلغار، جەۋانغار، بەرانغار قوشۇنلىرىنىڭ ئەمىرلىرى، ئىككى نەپەر مۇشاۋىر①، ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرى مىرزا ئەۋزبەگ، ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي سەركەردىلەر يىغىلغانىدى. تۆردىكى يولۋاس تېرىسى بىلەن تاشلانغان كۈرسىدا ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ چىرايىغا سۇرلۇك تۇس بېرىپ ئولتۇراتتى. مىرزا باباقبەگ بىلەن ئىككى مۇشاۋىر بەگدىن باشقىلار، دۇبۇلغا، ساۋۇت قاتارلىق ھەربىي كىيىملەر بىلەن تولۇق جابدۇنۇشقان بولۇپ، يانلىرىغا ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان جەڭ قوراللىرىنى ئېسىۋېلىشقانىدى. ئادەتتە ئەمىرى كەبىر دېۋانىدىكى لەشكىرى

① مۇشاۋىر — يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي مەسلىھەتچى.

مۇشاۋىرەتكە[1] تەكلىپ قىلىنغان سەركەردىلەردىن جەڭ كىيىملەرىنى كىيىشىپ، تولۇق قوراللىنىپ كېلىش تەلەپ قىلىناتتى.

— خانلىقىمىزدىكى باھادىر سەركەردىلەرنىڭ ھەيۋىسى ۋە جاسارىتىدىن يىراق - يېقىندىكى خانلىقلار سەئىدىيە تەسىرى ۋە پىغا كۆز قىرىنى سېلىشقا پېتىنالمايۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا لەشكىرىي مۇداپىئەنى كۈچەيتىپ، ئېھتىيات قىلمىقىمىز زۆرۈر، — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ئەمىرى‌كەبىر مىرزا باباقبەگ، — لەشكەر، سەرۋازلارنىڭ مەشىقى كۈچەيتىلىپ، جەڭبازلىق ماھارىتى ئۆستۈرۈلگەي، دۆلەتپاناھىمىز سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى سەئىدىيە تەختىگە بەرقارار بولغاندىن بېرى ئىچكى قىسىمدىكى سۇلۇك - مەزھەپ جېدەللىرىنى ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ چەكلەپ، سەئىدىيە تەسىرى ۋىدا تىنچلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن سۇلۇك پېشۋالىرى ئوتتۇرىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتلەر تېخى تەلتۆكۈس تۈگىگىنى يوق. ئۇلار ھەرقاچان بىر - بىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن چىشلىرىنى بىلەشمەكتە. سەلتەنەت تىزگىنىنى قوللىرىغا ئېلىۋېلىش ئارقىلىق خان ئالىيلىرىنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن يۇقىرى دەرىجىلىك ئوردا ئەركانلىرىغا قەست قىلىشماقتا. يېقىندا يۈز بەرگەن سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە سەركەردە مىرزا ئەۋزىبەگ قەسىردە يۈز بەرگەن سۇيىقەست بۇ پەرىزىمىزنى دەللەپ تۇرۇپتۇ. گەرچە قاتىللار ئۆلۈۋالغان ياكى قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشۇ سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنىڭ قارا قولى مۇھىم سەركەردىلىرىمىزگە سوزۇلغانلىقى ئېنىق. شۇڭا، ئوردا مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلگەندىن تاشقىرى ھەرقايسى ئەمىر - سەركەردىلەرنىڭ قەسىرى قوغدىلىشى، ئاستانىنىڭ كوچا - رەستىلىرىدىكى كېچىلىك جېسەكچىلەر كۈچەيتىلىپ، يوچۇن سايالقلار-

① مۇشاۋىرەت — لەشكەر كېڭىشى.

نىڭ كېچىده يول يۈرۈشى چەكلىنىشى لازىم.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسىرىده خىزمەتكار قىز ئايىنىياز-خان پاجىئەسى يۈز بەرگەن كېچىسى، ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋزىبەگ قەسىرىدىمۇ ئىككى قاراۋۇل ئېغىر يارىلانغان، مەقسەتىگە يېتەلمىگەن سۈيىقەستچى قېچىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن قاراۋۇللا كۆپەيتىلىپ، مۇھاپىزەت كۈچەيتىلگەن بولسىمۇ، ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ لەشكىرىي دىۋانغا بىر قېسىم يۈقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلەرنى تەكلىپ قىلىپ، ئالاھىده كېڭەش چاقىرغانىدى.

— ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، قەشقەردىكى ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۈلۈكى ئىشقىيە تەرغىباتچىلىرىنىڭ پائالىيىتى يەنە جانلىنىپ قاپتۇدەك، — دېدى سەركەردە ئەۋزىبەگ سۆز ئېلىپ، — گەرچە قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرىنىڭ كۈچلۈك تەدبىر قوللىنىشى ۋە ئۇنۇملۇك چەكلىشى بىلەن سۈلۈك - مەزھەپ قىرغىنچىلىقلىرى يۈز بەرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئىشقىيەچىلەرنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈشى ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس. دۆلەتپاناھ خان ئالىيلىرى مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قەسىرىگە قايتا - قايتا زىيارەتكە بېرىپ، ئوتتۇرىدىكى سوغۇقچىلىقىنى پەسەيتكەندىن بېرى، ئاستانىدىكى سۈلۈكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى يەنە ھەددىدىن ئېشىشقا باشلىدى. ئۇلار مەخدۇمزادىنىڭ ھامىيلىقىدا تۈرلۈك ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، سۈلۈكتىن مۇستەسنا ئاددىي ئاۋامنى ئىسھاقىيە سۈلۈكىگە كىرىشكە ۋە سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنى سۈلۈكتىن يېنىشقا مەجبۇرلاپ، بوزەك قىلماقتا. خانلىق قانۇن - پەرمانلار بىلەن ئوچۇق - ئاشكارا قارشىلاشماقتا. يەنە بىرەر چوڭراق ماجىرا يۈز بېرىپ قالسا خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى پاراكەندە بولمىسۇن دەپ ئۇلارغا كۆپ يول قويۇپ كېلىۋاتىمىز. ئەھۋال مۇشۇنداق داۋاملىشىپ كېتىۋېرىدۇ-

غان بولسا، سۇلۇك ـ مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ماجىرادىن ساقلانماق تەسكە توختايدۇ.

— قولىمىزدا خان ئالىيلىرى چۈشۈرگەن يارلىق بار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — تولا يۇز ئاۋايلاپ ئولتۇرماي يارلىق بويىچە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك. ۋاقتى كەلگەندە ئاشۇ پىرى بۇزرۇك بولمىش مەخدۇمزادىنىمۇ چۆچۈتۈپ قويماقلىق كېرەك.

— زىنھار ئۇنداق قىلمىسۇنلار، — دېدى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، — بۇ ھەقتە خان ئالىيلىرىنىڭمۇ كۆپ باش ئاغرىقى بار. جانابىي سەركەردىلەرگىمۇ مەلۇملۇق، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋامنىڭ كۆپ قىسمى دېگۈدەك ئەھلى تەرىقەت يولىنى تۇتقان. ئۇلارنىڭ ئۆز پىرى بۇزرۇكلىرىغا بولغان ھۆرمەت ئىخلاسى ئىنتايىن كۈچلۈك. ئاشۇ پىرى بۇزرۇكلارنى سەلتەنەت سۇرىگە تايىنىپ، مۇنداقلا رەنجىتىپ قويىدىغان بولساق، ئەھۋالدىن بىخەۋەر ئاددىي رەئىيەت قوزغىلىپ كېتىدۇ. بۇ سەلتەنەت ئۈچۈن چوڭ بىر ئاپەت. سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سۈكۈتتە تۇرمىقىنىڭ بائىسىمۇ ھەم شۇ. شۇڭا، بۇل ئىشتا تولىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن تەدبىر كۆرمەكلىك كېرەك، — مىرزا باباقبەگ ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگكە قاراپ سۆزلىدى، — ئاستانە مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرىنىڭ زورلۇق ـ زومبۇلۇقى چەكلەنگەندىن سىرت، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ مەنپەئەت، ئىمتىيازى دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىمىغاي، بىز پەقەت ئىككى سۇلۇكتىكى ئەشەددىي مۇخلىسلارنىڭ جېدەل ـ ماجىرالىرىنى ئۇنۇملۇك توسۇپ، خان ئالىيلىرىنىڭ، شۇنداقلا ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپتىكى ئەمىرلەرنىڭ ئامانلىقىنى قوغدىساقلا، بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى نىسپىي تىنچلىقنى ئۇزاق مۇددەت ساقلاپ قالالايمىز.

— يا ئول پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەرگە چېقىلغىلى بولمىسا، يا خان يارلىقىنى ئۇنۇملۇك ئىجرا قىلغىلى بولمىسا، تازىمۇ بىر تەس ئىش بولدىغۇ بۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غۇدۇراپ.

— قاقشىمىسىلا، سەركەردە، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ، — يېقىندىن بېرى ئەل ئارىسىدا تارقالغان «ئۇرغىلى بولماس خوجىنى، تىللەغىلى بولماس خوجىنى، خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى» دەيدىغان سۆزلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرگەنلىكىنى سىلىمۇ ئاڭلىغان بولغىيتتىلە ھەرقاچان.

— ئەمىسە خۇدانىڭ ئۇرۇشىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرساق بولىدىكەن ـ دە، — دېدى مەلىكە چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ.

سارايدا شۇ ھامان كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

7

كەچ ـ پېشىن بىلەن ئالتۇن دەرۋازىسى ئارقىلىق ئاستانىگە كىرىپ كەلگەن چوقۇر يۇز يول بويى ئارقىسىدىن تەقىب قىلىپ ئەگىشىپ كەلگەن موللا نەقى خەلىپىگە قاراپ، كۆزلىرى ئارقىلىق خوشلىشىش ئىشارىسى قىلدى ـ دە، ئۇدۇل مەخدۇمزادە قەسىرىگە قاراپ ماڭدى.

— ھارمىغايلا، بۇرادەر، — دېدى دەرۋازا ئالدىدىكى چىنارنىڭ تۈۋىدە سايىداپ ئولتۇرغان رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۇزنى كۆرۈپ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خەلىپەم، نېمەتلىك ئىشان پىرىم ئېسەنمۇ؟ — دېدى چوقۇر يۇز رەجەپ دەرۋىشنىڭ سالىمىنى سالقىنلا ئىلىك ئېلىپ.

— ماشائاللا[1]، پىر بۇزرۇك ھەزرەتلىرى ئىككى مەخدۇمزا- دىسى بىلەن بىللە چاھارباغدا ئارام ئېلىۋاتىدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش. ئۇ چوقۇر يۇزنىڭ قانداق ۋەزىپە بىلەن قەشقەرگە كەت- كەنلىكىدىن خەۋەردار ئىدى. شۇڭا، كوچىلاپ سورىدى، — سەپەرلىرى نۇسىبەتلىك بولدىمۇ؟ بۇرادەر.

— پىرىمغا خەۋەر قىلىپ قويغان بولسىلا، دىدار مۇلاقەتتە بولغۇم بار، — دېدى چوقۇر يۇز رەجەپ دەرۋىشنىڭ سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپ.

— يۇرسىلە باشلاپ باراي، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۇزنىڭ ۋەزىپىنى ئورۇنداپ كېلەلمىگەنلىكىنى پەملەپ.

ئۇلار باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ياسالغان ھەشەمەتلىك ئارامگاھقا يېتىپ كەلدى. تال بارائ ئۇستىدىكى سۇپا ئۇستىگە سېلىنغان مەخمەل كۆرپە ئۇستىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىككى ئوغلىغا سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئەھكاملىرى ھەققىدە ساۋاق بېرىۋاتاتى. ساقال - بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتىشقا باشلىغان ئون سەككىز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان شۇئەيب خوجا بىلەن ئەمدىلا ئون بەش ياشقا قەدەم قويغان دانىيال خوجا دادىسىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى دىلىغا مەھكەم ئورنىتىۋېلىشقا تىرىشىپ، بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن دادىسىنىڭ تەلىپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى. كىچىكىدىن باشلاپ سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتلىرى بىلەن كال- لىسىنى قورالاندۇرۇپ چوڭ بولۇۋاتقان بۇ يىگىتلەر دادىسى خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئەھلى تەرىقەتنىڭ كەم - كۈتىسىز مەقامە- غا يەتكەن پېشۋاسى، ئەۋلىيا، تىرىك مازار - ماشايىخ دەپ بىلەتتى ۋە كەلگۈسىدە ئۆزلىرىنىڭمۇ ۋەلىيۇللالىق مەقامىغا يە- تىپ، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئاللانىڭ ئوتتۇرىسى- دا ئەلچىلىك قىلىدىغانلىقىغا شەك - شۈبھىسىز ئىشىنەتتى.

---

① ماشائاللا — كۆز تەگمىسۇن.

خوجا ئابدۇللا ئىشان چوڭ ئوغلى شۇ ئەيىب خوجىغا «پەيزۇلئەذ-ۋەر»[1]، كىچىك ئوغلى دانىيال خوجىغا «بالاگەردان»[2] دەپ رەسمىي ئىشانلىق ئۇنۋانى بەرگەنىدى.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان رەجەپ دەرۋىش باشلاپ كەلگەن چوقۇر يۇزنى كۆرۈپ، رەھىل ئۇستىدىكى كىتابنى ياپتى - دە، چىرايىغا يېقىملىق كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

— ئامان - ئېسەن قايتىپ كەللىمۇ، ئى باھادىر غازى؟

— جانابىي ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكۇمنىڭ دۇئاسى بىلەن ئامان قالدىم، — دېدى چوقۇر يۈز ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ئىشاننىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ.

تاپشۇرغان پەرماننىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندالمىغانلىقىنى پەم-لىگەن ئىشان، چوقۇر يۈزگە تەسەللى بېرىپ بېشىنى بىر - ئىككى قېتىم سىلاپ قويدى.

— سەۋر قىلسىلا، باھادىرىم، — دېدى ئىشان، — بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن پىر بۇزرۇكلىرىنى تولۇق خەۋەردار قىلغايلا.

چوقۇرىيۈز يولدا كەلگۈچە كۆڭلىدە پىشۇرۇۋالغىنى بويىچە تەمتىرىمەيلا دادلىدى.

—...خوجا ھىدايىتۇللا تۇلكىدىنمۇ قۇۋ، بۆرىدىنمۇ يىرتقۇچ مولھىد ئىكەن، — دېدى چوقۇر يۈز سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، — بىز ئول مەلئۇننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قەسىرىگە كىرىشكە مۇۋەپپەق بولغان بولساقمۇ، قوغداپ ياتقان چوماقچىلىرى سېزىپ قالدى. بۇرادىرىمىزنى تۇتۇۋېلىپ قىيما - چىيما قىلىپ ئۆلتۈ-رۈۋەتتى. مەن قېچىپ ئاران قۇتۇلدۇم. بىر ھەپتىدەك پۇرسەت كۈتۈپ، يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بولساممۇ، ئول مۇرتەتنى چۆچۈتۈپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن قايتا قول سېلىشقا ئەپلىك پۇرسەت تاپالمە-دىم. پەرمانلىرىنى ئورۇندىيالمىغىنىم ئۈچۈن گۇناھىمدىن كەچ-

---

① «پەيزۇلئەنۋەر» — پەيزى نۇرى چاچقۇچى.
② «بالاگەردان» — بەندىلەرنى بالا - قازادىن ساقلىغۇچى.

كەيلا، پىرىم.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئەشەد-دىي رەقىبىنىڭ ئامان قالغانلىقىدىن مەيۇسلىنىپ، — ئول مەل-ئۇن ھامان بېشىنى يەيدۇ ، ھال - ئەھۋالى قانداقراقكىن ئول مۇرتەتنىڭ؟

— نەچچە يۈزلىگەن مۇرىت - مۇخلىسلىرى جەررە - ساما سېلىپ، خانىقاسىنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ، — دېدى چوقۇر يۈز، — ئول مولھىد قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن تولىمۇ يېقىنەك قىلىدۇ. مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا مەسىلە - مەرۇپ قىلغاندا سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى سۆكۈپ، سىلى جانابىي پىر بۇزرۇكىمىزنى ھاقارەتلەيدىكەن. ئىھتىيات قىلماقلە-رى كېرەككى، پىرىم، ئول مەلئۇن جانابلىرىنى قەستلەش نىيە-تىدىن يانمىغاندەك قىلىدۇ.

— خەپ، خوجا ھىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇزنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلاپ تاشلىمايدىغان بولسام، — دېدى چوقۇر يۈزنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ غەزەپلەنگەن دانىيال خوجا مۇشتۇمىنى مەھ-كەم تۈگۈپ.

— ئىنشائاللا، ياراتقان ئىگەم پىرى بۇزرۇكىمىزغا كۆپلەپ نۇسىبەت ئاتا قىلغاي، — دېدى چوقۇر يۈز خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن.

— ئى ئاتا، سىلى ۋاپاسىز ئىسمائىلخاننى يۆلەپ تەختكە چىقارغان ئەمەسمىدىلە، — دېدى دانىيال خوجا يەنە، — ئوردىغا بېرىپ ئەرز قىلايلى، ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا دېگەن توڭ-گۈزنى ئۆلتۈرۈپ ئەنتىمىزنى ئېلىپ بەرسۇن.

— ئالدىرىمىسىلا، مەخدۇمزادەم، — دېدى خوجا ئابدۇللا ئىشان ئوغلىغا قاراپ، — ھازىر خانىڭ ئەتراپىنى بىر تۈركۈم رىياكار ئەمىرلەر مەنسەپ تۈتۈپ قورشىۋالدى. خۇدا خالىسا ئاشۇ ئاسىيلارنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن يوقاتقاندىن كېيىن بۇ مەقسەت-

لىرىمىزگىمۇ يېتەرمىز، — ئىشان چوقۇر يۇزگە قاراپ ئەمىر قىلدى، — هازىرچە قايتىپ بىر نەچچە ۋاخ ئارام ئالسۇنۇلا، ئىش ـ پىشلەر چىقسا خەۋەر قىلغايمەن.

— نېمەتلىك پىرىمغا هەشقاللا، — دېدى چوقۇر يۇز ئارقىسىغا يېنىپ تۇرۇپ.

كېچە قويىنى هەقىقەتەن سۇرلۇك بولىدۇ. ئىنسانلار ئاللا هەممىنى كۆرۈپ، بېلىپ تۇرغۇچى دەپ تۇرسىمۇ، ئەمما سىرلىق، باشقىلاردىن يوشۇرىدىغان نۇرغۇن ئىشلىرىنى، جىنايەتكارانە قىلمىشلىرىنى ئاشۇ تۇن قويىنىدىن پايدىلىنىپ رويابقا چىقىرىدۇ. پادىشاه ـ خاقانلار ئادالەتسىزلىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئەلنى مەھكۇم قىلىدۇ. ئەمىر ـ بەگلەر ئاشۇ زۇلمەتتىن پايدىلىنىپ، ئەل ـ ئاۋامغا زۇلۇم سالىدۇ، خەلقنىڭ قېنىنى شوراپ، ئىلىكىدە سۇ ئىچىدۇ. پاهىشۋازلار زۇلمەت تۇندىن پايدىلىنىپ قىپيالىڭاچ هالەتتە هايۋانىي نەپسىنى قاندۇرۇشىدۇ، ئوغرى ـ قاراقچىلار كۈندۈزى ئۇخلاپ، كېچىسى هەربىكەت قىلىدۇ. ئاددىي ئاۋام ئۈچۈن زۇلمەت قورقۇنچلۇق. ئەمما، ئادالەتسىز خاقان ـ پادىشاهلار، نائىنساپ ئەمىر ـ بەگلەر، ئوغرى ـ قاراقچى، پاهىشۋازلار ئۈچۈن زۇلمەت جەننەتنىڭ، بەخت ـ سائادەتنىڭ تىمسالى.

تۇن كېچە، ئىچكىرى قازناققا بېكىنىۋالغان چوقۇر يۇز ئايالىنىڭ قۇلىقىغا ئاغزىنى مەھكەم يېقىپ تۇرۇپ پىچىرلىماقتا.

— سىلىگە دېمەكچى بولغان گەپنىڭ هەممىسى مۇشۇ، خوتۇن. مېنىڭ، بالىلىرىمىزنىڭ جېنى سىلىنىڭ قولۇڭلىدا.

— بۇنىڭدىن باشقا يول يوقمۇ زادى؟ — دېدى ئايال ۋەهىمىگە چۈشۈپ، — نېمىلا دېگەنبىلەن مەخدۇمزادىمىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانمىز. پىرنىڭ قىساسىغا قېلىپ لەنەتگەردى بولمايلى دەيمىنا.

— ئۇنداق بولمايدۇ، قۇتبىل ئەقتاب هىدايىتۇللا ئىشان

پىرىمغىمۇ قول بېرىپ، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلغانمەن. ئول شەپقەتلىق زات گۇناھىمدىن كەچمىگەن بولسا، شۇ تاپتا سىلى بىلەن مۇشۇنداق سۆزلىشىپ ئولتۇرمىغان بولاتتىم.

— ئاشۇ ئىككى ئەزىزلەردىن قايسىسى ئۇلۇغراقتۇر؟

— ئەلۋەتتە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەلىيۇللا ئۇلۇغ. كۆرگەنسەن، مەخدۇمزادىمىز سۇلتان ئىسمائىلخانغا شۇنچە ھەمدەمدە بولغان بولسىمۇ، خانغا ئىككى ئېغىز گېپىنى يېگۈزەلمىدى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۆلتۇرگۈزەلمىدى. مانا ھازىر خان مەخدۇمزادىگە قارىغاندا خوجىزادە پىرىمىزغا بەكرەك قايىل. مەن شۇنچە يىل خىزمەت قىلىپمۇ مەخدۇمزادىمىزدىن ئېرىشەلمىگەن زاتىل ئەقتابلىق دەرىجىگە ئاشۇ خوجىزادە پىرىمدىن ئېرىشتىم. مانا ئەمدى مەخدۇمزادىنى يوقاتساق، دارىلباقىيغا سەپەرقىلغاندا جەننەتۇل ـ رىزۋانغا كىرىشىمىزدە گەپ يوق.

— بۇ ئىشقا قولۇم بارماسمىكىن...

— مەن سىلىنىڭ نېمىلىرى؟

— ھالال جۇپتۇم.

— نەزەرلىرىدە پىر ئۇلۇغمۇ، ھەقلەپ ـ نىكاھلاپ ئالغان ھالال جۇپتىلىرىمۇ؟

— ئەلۋەتتە ئۆزلىرى، خوجام.

— ھەببەللى، ئەر كىشى دېگەن خوتۇن كىشىنىڭ يېرىم خۇداسىدۇر. دېمەك، ئەرنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق مەزلۇم كىشى ئۇچۇن ۋاجىپ.

— قولۇم تىترەپ، چاندۇرۇپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرەيمەن.

— خاتىرجەم بولسىلا، سىلى دېگەن ئاغىچا بۇۋىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى. شۇل سەۋەبلىك سىلىگە قەسىردىكى ھەممە ئادەم ئىشىنىدۇ، مەخدۇمزادىنىڭ مۇسەللەس خۇمارى تۇتقان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، مۇسەللەس كوزىسىغا بايام مەن بەرگەن ناسۋال قاپقىدىكى زەھەرنى سېلىۋەتسىلا بولدى.

— ناۋادا زەھەر تەسىر قىلماي قالسىچۇ؟

— مەخدۇمزادە زەھەر سېلىنغان مۇسەللەستىن بىر جام ئىچسىلا كۆپايە. بۇ زەھەر بەكمۇ ئۆتكۈر. مەخدۇمزادە نېرى — بېرىسىنى بىلىپ بولغۇچە باردىغان يېرىگە يېرىپ بولىدۇ.

ئۇلار يەنە خېلى ئۇزاق پىچىرلاشقاندىن كېيىن ئۇخلاپ قېلىشتى.

بۇگۈن ئوردىغا زىيارەتكە كەلگەن مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تۇنۇگۈن ئەتىگەندىلا بىر قىسىم بەگ — سىپاھلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ رەنجىدى. چۈنكى، پىر بۇزرۇكنىڭ دۇئاسىنى ئالماي، پىر بۇزرۇكنى تەكلىپ قىلماي ھېچقانداق باراۋەت، شىكارغا چىقمايدىغان ئىسمائىلخاننىڭ، ئىشان پىرنىغا خەۋەرمۇ بېرىپ قويماي، شىكارغا چىقىپ كېتىشى ئۇنىڭ كۆڭلىگە يەنە تەشۋىش سېلىپ قويغانىدى.

«... ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەت تۈگىگەن، خان ئالىيلىرى ماڭا قايتىدىن ئىخلاس قىلىشقا باشلىغان ئەمەسمىدى. ئەلۋەتتە خەۋەر بېرىپ قويغان بولسا، شىكارغا بىللە چىقىپ، ئىچ پۈشۈقۇمنى چىقىرىپ كەلمەمدىم. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مىرزا باباقبەگنى قەستلەش ئىشىنىڭ شەپىسىنى بىلىپ قالدىمۇ يا؟ ياق، مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا بۇ ئىشتىن ئازدۇر — كۆپتۇر خەۋەر تاپقان بولاتتىم. ھەرقاچان مىرزا باباقبەگ دېگەن جوھۇت قېرى خانغا مەندەك پىر بۇزرۇكنى بىللە ئاچىقماسلىققا كۆندۇرگەن گەپ. ئەجەب كىچىكلىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ، بىزدەك كاتتا پىرى ئەزىزلەرنى چەتتە قالدۇرىدىغان بولۇۋالدىغۇ بۇ يۇزسىز سۇلتان. خەپ مۇشۇ ئىشلىرىنىڭ قازاسىنىمۇ تارتىپ قالار بىر كۈنى...»

خوجا ئابدۇللا ئىشان ئويلانغانسېرى قورساق كۆپۈكى بولاتتى، قورساق كۆپۈكى بولغانسېرى ئىچى پۈشاتتى. باغدا شۇ

تەرزده يالغۇز ئولتۇرغان ئىشاننىڭ بىردىنلا مۇسەللەس ئىچىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقارغۇسى كېلىپ قالدى.

— قايسىڭ بار! ؟

نېرىراقتا مۇگدەپ ئولتۇرغان سوپى خىزمەتكار چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى.

— يۇگۇر بېرىپ بىر كوزا مۇسەللەس ئەكەل.

سوپى خىزمەتكار باغنىڭ دەرۋازىسىدا رەجەپ دەرۋىش بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— شۇنچە ئالدىراش مېڭىپ نەگە؟ — سورىدى رەجەپ دەرۋىش.

— ئىشان پىرىمنىڭ مۇسەللەسكە كۆڭلى تارتىپ قاپتۇ. مەخدۇمزادە قەسرىنىڭ باش غوجىدارلىقىنى ئۇستىگە ئالغان رەجەپ دەرۋىش، ئىشاندىنمۇ ئۆتە پىخسىق، چاشقانغىمۇ كېپەك ئالدۇرمايدىغان خەسىس ئادەم ئىدى. ئۇ كۈن بويى ئارام ئالماي تىمىسقىلاپ يۈرۈپ باغ، قەسىر ۋە ئاشخانا ئوتتۇرىسىدا قاترايتتى. سوپى خىزمەتكارلارنىڭ باغنىڭ بىرەر تال يېمىشىگە قول تەگكۈزۈشىدىن تارتىپ، ئاشخانىدىكى ئاشپەزلەرنىڭ بىرەر بۇردا نانغا ئېغىز تېگىشىگىچە كۆز قۇلاق بولاتتى.

— سىلى بېرىپ پىرىمنىڭ خىزمىتىدە بولسىلا، مۇسەللەسىنى ھازىرلا ئۆزۈم يەتكۈزۈپ بېرىمەن.

رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى ـ دە، ئاشخانىغا يانداش سېلىنغان يېمەك ـ ئىچمەك ئىسكىلاتىدىن ياخشى ئېچىغان بىر كوزا مۇسەللەسنى ئالدى ـ دە، كۆڭگەن ئادىتى بويىچە ئاشخانىنى بىر تىنتىۋېتىپ ئاندىن باغقا بارماقچى بولۇپ ئاشخانىغا كىردى. ئاشخانىدا چوقۇر يۈزلىك ئايالى باشقا ئاياللار بىلەن بىرلىكتە چۇشلۇك غىزا تەييارلاۋاتاتتى.

— بىرەر نەرسە لازىمىكىن، خەلىپەم؟ — دېدى چوقۇر يۈزلىك ئايالى رومىلى بىلەن يۈزىنى يېرىم يۆگەپ تۇرۇپ.

— هېچ...هېچنېمه، — دېدى رەجەپ دەرۇش ئوغرى مۇشۇكتەك ئەتراپقا سەپ سېلىپ.

— قوللىرىدىكى نېمە ئۇ، خەلىپەم؟ — دېدى ئايال يەنە كوچىلاپ سوراپ.

— ئىشان پىرىمنىڭ ئۇسسۇزلۇقتا كۆڭلى تارتىپ قاپتىكەن، — دېدى رەجەپ دەرۇش، — پىرىمغا ئېلىپ ماڭدىم.

ئايالنىڭ يۈرىكى هاياجاندىن دۈكۈرلەپ كەتتى.

— چۈشلۈك غىزا ئۈچۈن پېتىر مانتا قىلدۇرغانىدىم، — دېدى ئايال، — خەلىپەم كوزىنى كۆتۈرۈپ ئاۋارە بولۇپ يۈرمەسلە، مانتا هازىرلا پىشىدۇ، ئۇسسۇزلۇقنى مانتا بىلەن قوشۇپ خىزمەتكارلاردىن ئەۋەتىپ بېرەي. سىلىمۇ ئىشان پىرىم بىلەن هەمداستىخان بولۇپ ئېغىز تەگسىلە.

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بىلەن بىر داستىخاندا غىزالىنىشنى كاتتا ئابرۇي دەپ بىلىدىغان رەجەپ دەرۇشكە بۇ تەكلىپ ياغدەك ياقتى.

— مەقۇل ئەمەسە، — دېدى ئۇ كوزىنى يەردە قويۇپ تۇرۇپ، — مەن پىرىمغا پىچىپ بېرىش ئۈچۈن قوغۇن ئېلىۋېلىپ بارغاچ تۇراي، هايال بولماي ئەۋەتىپ بېرەرلا، مانتا كۆپرەك بولسۇن.

ئايال رەجەپ دەرۇشنى ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىردى - دە، نەچچە كۈندىن بېرى قوينىدىن ئايرىماي كېلىۋاتقان ناسۋال قاپىقىنى ئېلىپ، كوزىنىڭ ئاغزىنى ئاۋايلاپ ئاچتى - دە، زەهەرنى كوزىنىڭ ئىچىگە قۇيۇۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئىشىغا هېچكىم دىققەت قىلمىدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە مۇسەللەس بىلەن مانتىغا ئىشتىها ساقلاپ ئولتۇرغان ئىشان بىلەن رەجەپ دەرۇشنىڭ ئالدىغا بىر لېگەن مانتا بىلەن بىر كوزا مۇسەللەس كەلتۈرۈلدى.

— قېنى ئالسىلا، خەلىپەم، — ئىشان شۇنداق دەپ قويۇپ مانتىدىن بىرنى ئىشتىھاسىزلا قولىغا ئالدى - دە، قايتا قول ئۇزاتمىدى. رەجەپ دەرۋىش ئاچ كۆزلۈك بىلەن پېتىر مانتىغا تېگىش قىلىشقا باشلىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بولسا سوپى خىزمەتكار قۇيۇپ بەرگەن مۇسەللەستىن ئارقىمۇ ئارقا ئۇچ جام ئىچىۋەتتى.

ئۇسساپ تۇرغان ئىشانغا مۇزدەك سوغۇق مۇسەللەسنىڭ تەمىنىڭ ئۆزگىچە تېتىشى ئانچە بىلىنمىدى. مۇسەللەس تىلىنى ئازراق قورۇغان بولسىمۇ، باشقىچە خىيالدا بولمىدى. تۆتىنچى جام مۇسەللەسنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋاتقان ئىشاننىڭ مەيدىسى بىردىنلا پىچاق تىققاندەك ئاغرىپ، تىلى سەمرىپ قالغاندەك بولدى.

كۆزى تورلىشىپ، پۈتۈن بەدىنى قولاشتى - دە، بېشى قېيىپ كۆڭلى ئاينىشقا باشلىدى. ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىقان قەيگە ئىشان بەرداشلىق بېرەلمەي داستىخانغىلا ياندۇرۇۋەتتى.

— ھۆ!...

شۇ ھامان ئىشاننىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى. تۇيۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ئىشتىن قاتتىق چۆچۈگەن رەجەپ دەرۋىش بىر نەچچە دەقىقە داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. كېيىن سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشاننىڭ بېشىنى يۆلىدى.

— پىرىم، نېمە بولدى سىلىگە... ئاھ خۇدايىم، ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...

— مەخدۇمزادەم ... مەخدۇمزادەم ...، — دەپ ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئىڭرىدى ئىشان تىلى كالۋالىشىپ.

— دەرھال مەخدۇمزادىلەرنى چاقىرىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى رەجەپ دەرۋىش سوپى خىزمەتكارلارغا.

ھايال ئۆتمەي چىرايىدا قان دېدارى قالمىغان ئىككى مەخ-

مۇمزاده يۇگۇرۇپ كەلدى ـ دە، دادىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ داد ـ پەرياد كۆتۈردى.

— مېنى... خوجا... ھىدايىتۇللا دېگەن... مەلئۇن... زەھەرلىدى... قىساسىمنى...

ئىشان گېپىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئۇلگۇرمەيلا تىنىقتىن قالدى. باغ ئىچىنى بىردىنلا ئېچىنىشلىق ھازا پەريادى قاپلىدى.

مىلادىيە 1671 ـ يىلى قوغۇن پىشىشقىدا ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پېشۋاسى مەخدۇمزاده خوجا ئابدۇللا ئىشان ئىشقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنىڭ پېشۋاسى بولغان تاغىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇيىقەستى بىلەن زەھەرلىنىپ ئۆلدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەر ئۆزىنىڭ پېشۋاسىدىن ئايرىلىپ، يولباشچىسىز قالدى.

مەخدۇمزاده قەسرىدىكى ھازا بىرئاز بېسىققاندىن كېيىن، خوجىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىش سەۋەبى ھەققىده باش قاتۇرغان رەجەپ دەرۋىشنىڭ ئېسىگە مانتا بىلەن مۇسەللەس كەلدى. ھەئە، مانتىنى رەجەپ دەرۋىش يېگەن، ئەمما ھازىرغىچە ساپساق تۇرۇپتۇ. ئۇنداقتا چوقۇم ئاشۇ مۇسەللەستە بىر گەپ بار.

رەجەپ دەرۋىش چاچراپ قوپقىنىچە باغقا يۇگۇردى. باغدىكى داستىخان شۇ پېتىچە، يۇغۇشتۇرۇقسىز ئىدى. تېخى يەپ بولۇنمىغان مانتىنىڭ ئۈستىده يۇزلىگەن چۈنلەر گىژىلدايىتتى. رەجەپ دەرۋىش مۇسەللەس كوزىسىنى قولىغا ئېلىپ سىلكىپ باقتى. كوزىنىڭ يېرىمىدا يەنە مۇسەللەس قالغان بولۇپ، يەڭگىل شالاقلايىتتى. مۇسەللەسكە زەھەرنى كىم سېلىۋەتكەندۇر؟ رەجەپ دەرۋىش يېمەك ـ ئىچمەك ئىسكىلاتىنىڭ ئاچقۇچىنى ھېچكىمگە تۇتقۇزمايىتتى. مۇسەللەسكە ئۆزىنىڭ زەھەر سېلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنداقتا... رەجەپ دەرۋىشنىڭ كاللىسىدىن تۇيۇقسىز بىر مۇدھىش خىيال كەچتى.

«ئاشۇ خوتـۇن··· هـەئـە، چوقـۇم ئاشۇ خـوتـۇندا بـر گـەپ بار···»

رەجەپ دەرۋىشنىڭ قۇلاق تۈۋىدە مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىڭ جان ئۇزۇش ئالدىدا «مېنى خوجا ھىدايىتۇللا زەھەرلـدى» دېگەن سۆزلىرى قايتىدىن جـاراڭـلىدى ـ دە، كالـلىسى تېز ـ تېز ئىشلەشكە باشلىدى. توغرا ئاشۇ خوتۇننىڭ ئېرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشكە بېرىپ، بىر ھەمراھـى تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدى. ئاشۇ خوتۇن مەن ئەۋەتىپ بېرەي دەپ مۇسەللەس كوزىسىنى ئېلىپ قالدى. بىر ـ بىرىگە باغلىق بۇ ئىشلار رەجەپ دەرۋىشنىڭ گۇمانىنى بارغانسېرى ئايدىڭلاشتۇرماقتا ئىدى.

مەخدۇمزادە قەسىردە يۇقىرى ئىمتىيازغا ئىگە رەجەپ دەرۋىشنى بارلىق سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى. رەجەپ دەرۋىش ھىجابۇل غەيىبلەردىن يەتتە ـ سەككىزنى بىر يانغا تارتىپ قۇلىقىغا كۆسۈرلىدى. ئۇلار رەجەپ دەرۋىشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھەيرانلىق ئىلكىدە بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— پەرمانىنى ھازىرلا بەجا كەلتۈرگەيسىزلەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش تەئەججۇپلىنىپ تۇرغـان ھىجابـۇل غەيىبلەرگە قاراپ، — پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ قاتىلىنى تۇتۇش ھەممىدىن مۇھىم، بۇ ئىشنىڭ ھەق ـ ناھەقلىقىنى كېيىن ئايرىيمىز.

— خەلىپەمگە پەرمانبەردارمىز.

ھىجابۇل غەيىبلەر شۇنداق دېيىشكىنىچە چوقۇر يۇزنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

ئۇلارنى چوقۇر يۇز بىلەن ئايالى ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا كۈتۈۋالدى.

— ئىككىلىرىگە خەلىپەمنىڭ گېپى بار ئىكەن، — دېدى ئۇلارنىڭ يولباشچىسى.

— هەرقايسىلىرى بارغاچ تۇرۇشسىلا، سەل تۇرۇپ ئارقىلىرىدىن بارايلى، — دېدى چوقۇر يۈز ئالاقزادىلىكىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

— خەلىپەم بىللە ئەكېلىڭلار دېگەن، يۈرۈشسىلە.

چوقۇر يۈز ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە تەمشىلىۋىدى، ئۇلار چاقماقلىق بىلەن ئۇنى باغلىۋالدى ـ دە، داد ـ پەريات كۆتۈرگەن ئايالى بىلەن يەتتە بالىسىنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى.

رەجەپ دەرۋىش ئۇلارنى باغدا ساقلاپ تۇراتتى. شۇڭەيىب خوجا بىلەن دانىيال خوجا تېخىچىلا ئۆپكىدەپ يىغلاشقىنىچە رەجەپ دەرۋىشنىڭ قېشىدا ئۆرە تۇراتتى.

— بىزگە ئۇۋال بولدى، خەلىپەم، — دەپ پەريات كۆتۈردى چوقۇر يۈز.

— ئۇۋال بولغان ـ بولمىغانلىقى ھازىر مەلۇم بولىدۇ، بۇرادەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىق بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ خىرقىرىغان ھالدا. ئۇ كوزىدىكى مۇسەللەستىن بىر پىيالە قۇيۇپ، چوقۇر يۈزنىڭ ئايالىغا تەڭلىدى، — قېنى بۇ مۇسەللەسنى ئىچىۋەتسىلە.

— ئەقىللىرى جايىدىمۇ، خەلىپەم، — دېدى چوقۇر يۈز غەزەپ بىلەن توۋلاپ، — ئايال كىشىنىڭ مۇسەللەس ئىچكىنىنى نەدە كۆرگەن سىلى.

— شۇنداق، مەن ئەقلىمدىن ئېزىپتىمەن. ئايال كىشى مۇسەللەس ئىچىشكە بولمايدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئەمسە سىلى ئىچسىلىغۇ بولار.

— ئىچسەم ئىچتىم، — دېدى چوقۇر يۈز.

— ئۇنى يېشىۋېتىڭلار، — دەپ بۇيرۇق قىلدى رەجەپ دەرۋىش.

باغلاقتىن بوشانغان چوقۇر يۈز رەجەپ دەرۋىشنىڭ قولىدىكى

پیالىنى ئېلىپ مۇسەللەسنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى.

— يەنە بىرنى ئىچسىلە، — دېدى رەجەپ دەرۋىش پىيالىگە مۇسەللەس قۇيۇپ تۇرۇپ.

چوقۇر يۇز زەھەر سېلىنغان بىر پىيالە مۇسەللەسنى ئالدىراپ تەسىر قىلماس دەپ ئويلاپ ئىككىلەنمەيلا ئىچىۋەتكەنىدى، ئەمما قاقۇاش رەجەپ دەرۋىش ئۇنى يەنە ئىچىشكە زورلاۋاتاتتى. چوقۇر يۇزنىڭ قوللىرى تىترەپ، ۋۇجۇدىنى قارا تەر باستى.

— قېنى مەرھەمەت، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.

چوقۇر يۇز يەنە بىر پىيالە مۇسەللەسنىمۇ ئىچىۋەتتى.

— يەنە بىرنى ئىچسىلە، بۇرادەر.

— بۇ... بۇ نېمە قىلغانلىرى، خەلىپەم؟ — دېدى چوقۇر يۇز چىرايى تاتارغان ھالدا، — مېنى مەجبۇرلاپ مۇسەللەس ئىچۇرۇشكە چاقىرتقۇزمىغان بولغىيتتىلە ھەرقاچان؟

— ھەممىسى كۆڭۈللىرىگە ئايان، بۇرادەر، — دېدى رەجەپ دەرۋىش چوقۇر يۇزگە مىختەك تىكىلىپ تۇرۇپ، — رەھمەتلىك پىر بۇزرۇكۇمۇ مۇشۇ مۇسەللەستىن تۆت جاملا ئىچكەنىدى. سىلى تېخى ئەمدىلا ئىككى جام ئىچتىلە. قېنى خوش، پىرىمنىڭ مۇبارەك لېۋى تەگكەن مۇسەللەس بۇ.

— ئەمدى ھەرگىز ئىچمىسىلە، — دېدى ئالاقزادە بولغان ئايال ئېرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

چوقۇر يۇز سىرنىڭ پاش بولۇپ قالغانلىقىغا كۆزى يەتتى-دە، ئۆلۈپلا تۇگىشىپ، خوتۇن - بالىلىرىنى بېقىش - قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى، پىيالىدىكى مۇسەللەسنى گۇپپىدە كۆتۇرۇۋەتتى. شۇ ھامان ئۇنىڭ قورسىقى مۇجۇپ ئاغرىپ، يۈرىكىگە سانجىلدى، تىلى سەمرىپ، يۇز مۇسكۇللىرى قىمىلداپ قېچىشىقا باشلىدى. ئۇ بىردىنلا غارقىرىپ قان قۇستى - دە، ياتقان يېرىگە پالاقىدە يېقىلدى.

— ھەممىنى... مەن قىلغان... خوتۇن... بالىلىرىمنىڭ...

بۇ ئىش بىلەن... ئالاقىسى يوق...

— سىلىنى بۇنداق قىلىشقا كىم بۇيرۇغان، بۇرادەر، — سورىدى رەجەپ دەرۋىش يەردە جان تالىشىپ ياتقان چوقۇر يۇزىنىڭ بېشىغا كېلىپ.

چوقۇر يۇز ئاغزىنى بىر - ئىككى قېتىم ئۆمەللىدى - دە، جان ئۈزدى. ئېرىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن ئايال داد - پەريات كۆتۈرۈۋىدى، رەجەپ دەرۋىش توۋلاپ توختاتتى. چوقۇر يۇزىنىڭ چوڭى ئون تۆت ياش، كىچىكى ئەمدى ئىككى ياشقا كىرگەن بالىلىرى كۆز ئالدىدا يۇز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن قورقۇپ يا يىغلاشنى، يا كۈلۈشنى بىلەلمەي قېتىپ قېلىشقانىدى.

— ئېيتە، ئى قارا كۆڭۈل مەزلۇم، زەھەرنى مۇسەللەسكە نېمە ئۈچۈن سالدىڭ؟ — دېدى ئىشان ئۆلۈكتەك تاتىرىپ كەتكەن ئايالغا نەشتەردەك تىكىلىپ تۇرۇپ.

— ئۇۋال قىلمىسىلا، خەلىپەم، زەھەرنى مەن سالمىدىم، — دېدى ئايال قەتئىيلىك بىلەن.

— ئەمىسە كىم سالدى؟

— خۇدا بىلىدۇ.

— ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى تىلىڭغا ئالغۇچى بولما، جادى، — دېدى رەجەپ دەرۋىش بىردىنلا غەزەپكە كېلىپ، — ئەگەر راست گېپىڭنى قىلمايدىغان بولساڭ مۇنۇ كۈچۈكلىرىڭنى بىرنى قويماي بوغۇزلاپ تاشلايمەن.

ئايال ۋەھىمگە تولغان كۆزلىرى بىلەن بىردە رەجەپ دەرۋىشكە، بىردە پوتلا - ماڭقىلىرىنى ئېقىتىشىپ ئۇنلۇكرەك يىغلاشقىمۇ پېتىنالماي، ئۆپكىدەپ تۇرغان بالىلىرىغا قارىدى، ئەمما زۇۋان سۈرمىدى. سەۋر قاچىسى تولغان رەجەپ دەرۋىش ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن قىزىنىڭ كىچىككىنە كوكۈلىسىدىن قامالاپ تۇتتى - دە، ئوڭ قولىدىكى خەنجەرنى بالىنىڭ كېكىردىكىگە

تەڭلىدى. قورقۇپ كەتكەن قىزچاق قىرقىراپ يىغلاشقا باشلىدى.

— بالىنى قويۇۋەتسىلە، خەلىپەم، نارەسىدە بالىدا گۇناھ يوق، — دېدى ئايال ئالاقزادىلىك بىلەن تېپىرلاپ.

— ئەمسە ئېيتە، سېنى زەھەر سېلىشقا كىم بۇيرۇدى؟

— مەن قىلمىدىم، — دېدى ئايال يەنە تېنىۋېلىپ.

— مانا ئەمىسە، — رەجەپ دەرۋىش بالىنىڭ بوينىغا خەنجەرنى زەرب بىلەن ئۇردى. شۇ ھامان بالىنىڭ نازۇك تېنى يەرگە يىقىلىپ، چىلگىدەك كىچىككىنە بېشى رەجەپ دەرۋىشنىڭ قولىدا گىلدىڭلاپ قالدى. بالىنىڭ بوينىدىن چاچراپ چىققان قان رەجەپ دەرۋىشنىڭ مەيدىسىگە چۇشۇپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلىنى قىپقىزىل بويىدى.

— خۇش بولاي، مەن دەي! مەن دەي!...

ئانا ئەنە شۇنداق ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىغىنىچە قىزىنىڭ باشسىز گەۋدىسىگە ئۆزىنى ئاتتى.

سىڭلىسىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىنى كۆرگەن ئاكا ـ ھەدىلىرى قورقۇنچتىن بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ، غۇزۇمەكلىشۇالدى. دەھشەتلىك ۋەھىمىدىن بالىلار يىغلاشىنىمۇ ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى.

— ئاۋۇ جادىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇڭلار، — دېدى رەجەپ دەرۋىش قولىدىكى بالىنىڭ بېشىنى خۇددى بىر تال چامغۇرنى تاشلىغاندەك چۆرۈپ تاشلاپ.

چاپارمەنلەر ئايالنى يۆلىۋىدى، بېشى بىر يانغا قىيسىپ قالدى.

— بۇ جادى ئۆلگەن ئوخشايدۇ، خەلىپەم، — دېدى بىر چاپارمەن ئايالنىڭ ئاغزىغا قولىنى تۇتۇپ بېقىپ.

— ئۆلۈپتۇ؟ — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئىشەنمىگەن ھالدا كېلىپ ئايالنىڭ ئاغزىغا قولىنى ياقتى. ئاندىن بويۇن تومۇرىنى

تۇتۇپ باقتى ـ دە، بىر ياندا تېغىچىلا مىشىلداپ تۇرغان ئىككى مەخدۇمزادىگە قاراپ دېدى، — ئەتتەڭ، بۇ جادىنىڭ جېنى ئەجەب بوشكىنا.

كۆز ئالدىدىلا يۇز بەرگەن پەرزەنتىنىڭ ئېچىنىشلىق پاجىئەسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن شور پېشانە ئانىنىڭ يۇرىكى يېرىلىپ كەتكەندى.

— ئى جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكۇم، قاتىللىرىنىڭ ئاتارمىنىنى ئېنىقلاپ، ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلاپ تاشلىمىسام دوزىخى بولۇپ كېتەي، — دەپ پەريات چەكتى رەجەپ دەرۋىش.

باشقىلارمۇ رەجەپ دەرۋىشكە ئەگىشىپ قايتىدىن هازا ئېچىشتى.

— ئاھ، ئىشان پىرىم!

— بىزنى تاشلاپ كەتتىلىغۇ...

— يۇرەك ـ باغرىمىزنى داغلىلىغۇ...

— هەزرىتى داۋۇت ئەلەيهىسسالامدەك خوش ئاۋازلىرىنى نەدىن ئاڭلايمىز ئەمدى.

— ئاھ مېهىر ـ شەپقەتلىك ۋەلىيۇللا خوجام.

— شېهىت كەتكەن خوجام.

— .....

سوپى ـ دەرۋىشلەر بىر پەس هازا ئېچىشقاندىن كېيىن جىم بولۇشتى.

— مەخدۇمزادىلىرىمىزنى قەسىرىگە ئاپىرىپ قويۇڭلار، چارچاپ قالمىسۇن، — دېدى رەجەپ دەرۋىش.

— ياق، مەن هەزرىتى پەدەرىمنى قەستلىگەن قاتىلنىڭ كۆچۈكلىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلىمىسام هەرگىز پۇخادىن چىقمايمەن.

دانىيال خوجا شۇنداق دېدى ـ دە، نېمە پاجىئە بولغانلىقىنى تازا ئاڭقىرالماي شۇمشىيىپ تۇرغان تۆت ياشلىق ئوغۇل بالىغا

خۇددى قوزىغا ئېتىلغان بۆرىدەك تاشلاندى ـ دە، غىلىپىدىن سۇغۇرۇۋالغان خەنجىرىنى بالىنىڭ كۆكرىكىگە تىقىۋەتتى.

— مەنمۇ بۇ توڭگۇزنىڭ كۆچۈكلىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلىمىسام ھەرگىز دەردىم چىقمايدۇ، — دېدى شۇئەيىب خوجىمۇ ئەمدىلا ئالتە ياشقا كىرگەن ئوغۇل بالىنىڭ ياقىسىدىن قامالالاپ تۇتۇپ.

— قېنى، يارەنلەر، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ قىساسىنى ئالايلى!

قايسىبىر تەلۈە سوپىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن قالغانلىرىمۇ بىر توپ يىرتقۇچلاردەك تۆت بالىغا تاشلاندى ـ دە، بىردەمدىلا ئۇلارنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلىدى. يەردىكى ياپيېشىل كوكاتلار قىپقىزىل قانغا بويالدى.

شۇ دەقىقىدە ئوپئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ دەھشەتلىك چاقماق چاقتى. باغ تەۋرىگەندەك بولدى. باغدىكى دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلار سىلكىندى. چاقماق بىر قانچە دەقىقە چاقماندىن كېيىن، قانداق تۈيۈقسىز پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تۈيۈقسىز غايىب بولدى. سوپى ـ دەرۋىشلەر بۇ تۈيۈقسىز كارامەتتىن قاتتىق چۆچۈشتى، قورقۇنچتىن لاغ ـ لاغ تىترىدى.

— ئىشان پىرىمىزنىڭ قىساسىنى ئالغانلىقىمىز ئۈچۈن ئەرشتىكى مالائىكە ـ ماشايىخلار تەنتەنە قىلىۋاتىدۇ، — دېدى رەجەپ دەرۋىش ئىچكى قورقۇنچىنى بېسىپ تۇرۇپ ۋە ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەسلىدە مەھكەم تۇتۇشسىلا، مەخدۇمزادىلىرىم، جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىغا نا مۇسۇلمان، ئەشەددىي ئەغيارىمىز خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن توڭگۇز قەست قىلدى. خۇدا بۇيرۇسا، ئول مۇلھىدنىمۇ مانا مۇشۇنداق بۇردا ـ بۇردا قىلىپ سەگگەك[1] تاشلاپ بەرگەيمىز.

---

① سەگ — ئىت.

8

مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پاجىئەسىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئىسمائىلخان قاتتىق چۆچۈدى. ئۇ شىكارنى دەرھال يىغىشتۇرۇپ خانىنامازدىن ئالا پېشىن بىلەن يولغا چىقىپ كېچىلەپ ئوردىغا قايىپ كەلدى ـ دە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئوردا ئەركانلىرى بىلەن جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى.

— جانابىي ئەمىرلەرگە مەلۇملۇق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان قايغۇرغان هالدا، — پىرى بۇزرۇكىمىز سۇيىقەستكە ئۇچراپ قازا قىلىپتۇ، مەرھۇم بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ يانتاق يېرى جەننەتتە بولغاي. هەرقايسىلىرىنى جىددىي كېڭەشكە چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ بىئەجەل ئۆلۈمى سەۋەبلىك سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەمدىلا تىنچىغان سۇلۇك ـ مەزھەپ ماجىرالىرى قايتىدىن باش كۆتۈرۈشى، بۇ ماجىرا هەتتا چوڭ بىر قىرغىنغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، بۇ يوشۇرۇن خەۋپنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىرەر تەدبىر كۆرسەتكەيسىزلەر.

— ئانهەزرىتىمنىڭ پەرىزى بەرهەق، — دېدى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، — مەخدۇمزادىمىزنىڭ سۇلۇك مەسئۇلى خەلىپە رەجەپ دەرۋىش «بۇ پاجىئەنىڭ سەۋەبكارى سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا هىدايتۇللا ئىشاندۇر» دەپ يۇرگۈدەك. ئەگەر بۇ گەپ ئەل ـ يۇرتقا تارقىلىپ كەتسە، ئىككى سۇلۇكتىكى ئاۋام ئارىسىدا هەقىقەتەن چوڭ قىرغىنچىلىق كېلىپ چىقىدۇ. گەرچە مەرھۇم مەخدۇمزادىمىزنىڭ زەهەرلىنىپ ئۆلگىنى راست بولسىمۇ، زەهەر سالغۇچىنىڭ مەقسىتى هازىرغىچە نائېنىق.

گۈماندار ئاللىقاچان بالا - چاقىلىرى بىلەن تولۇق قىرىپ تاشلاڭ-غان. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا گۈناھ ئارتقۇدەك پاكىت يوق. شۇڭا، خان ئالىيلىرى يالقۇنغا ئايلىنىش ئالدىدا تۇرغان ئاداۋەت ئۇچقۇنىنى ئۆچۈرۈپ، ئەلنى بالايىئاپەتتىن خالاس قىلىش ئۈچۈن شەخسەن ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقمىقى زۆرۈر.

— تەپسىلىيرەك سۆزلىسىلە، ئەمىرى كەبىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— دېمەكچىمەنكى، — دېدى مىرزا باباقبەگ چۈشەندۈرۈپ، — ئانھەزرىتىم ئەتە بامداتتىن يېنىپلا مەخدۇمزادە قەسرىگە پاتىھەگە بارغاچ، ئىككى مەخدۇمزادىگە تەسەللى بېرىپ، پىر بۇزرۇكنىڭ ھەقىقىي قاتىلىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، قىساس ئالىدىغانلىق توغرۇلۇق ۋەدە بەرگەيلا ھەمدە خەلىپە رەجەپ دەرۋىشكە ئاساسسىز گۇمانلارنى قالايمىقان سۆزلەپ ئەل ئارىسىدا پىتنە - ئىغۋا تارقاتماسلىق ھەققىدە نەسىھەت قىلغايلا ھەمدە مەرھۇم مەخدۇمزادىنىڭ ئۆلۈمى توغرۇلۇق ئاغزىغا كەلگىنىچە قالايمىقان پىتنە - ئىغۋانى باشقىلارغا يەتكۈزگۈچىلەرنىڭ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقى ھەققىدە يارلىق چۈشۈرگەيلا. شۇنداق قىلساق پىتنە - ئىغۋانىڭ ئەل ئارىسىغا تارقىلىپ كېتىشىنى توسۇپ، سۇلۇك مۇرىتلىرى ئارىسىدىكى ماجىرانىڭ ئالدىنى ئالغىلى، سۇلۇكلەر ئوتتۇرىسىدىكى پارتلاش ئالدىدا تۇرغان قىرغىنچىلىقىنى توسۇپ قالغىلى بولىدۇ. ئاۋام - رەئىيەتمۇ زىيادە گۇمانلاردىن خالىي بولىدۇ.

— ئاڑى، — دېدى مىرزا ئەۋزبەگ مىرزاباباقبەگنىڭ خانغا بەرگەن مەسلىھەتىنى قوللاپ، — ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئەينى مۇددىئادۇر. مېنىڭچە، يەنە خان ئالىيلىرى پۈتكۈل ئەلنى پىرى بۇزرۇككە ماتەم بىلدۇرۇپ قارىلىق تۇتۇش، قىرىق كۈنگىچە توي - تۆكۈن، بەزمە - مەشرەپ قىلماسلىق، ھازا - قارىلىق كىيىملىرىنى كىيىش خۇسۇسىدا

يارلىق چۈشۈرگەيلا. بۇنداق قىلساق، بىرىنچىدىن، مەخدۇمزا-دىلەر قىبلىگاھىمدىن مىننەتدار بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ ئارتۇقچە ئوي - خىيال، بەتگۈمانلاردا بولمايدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئانھەزرىتىمنى ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە ھامىيلىق قىلىدىكەن دېگەن تۇيغۇغا كېلىدۇ - دە، ئوردىنىڭ يارلىقى بىلەن قارشىلىشىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. تۆتىنچىدىن، قىساس ئېلىشقا پېتىنالمايدۇ.

— پىر بۇزرۇكنىڭ مۇسىبىتىنى خاتىرجەم ئۇزىتىۋالساقلا، بۇ باش ئاغرىقىمۇ بارا - بارا بېسىقىدۇ، — دېدى مىرزا باباق-بەگ، — ئىككى مەخدۇمزادە تېخى كىچىك. ئۇلارنىڭ ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە باشچىلىق قىلىپ ئىش تەۋرىتىشىگە يەنە بەش - ئون يىل ۋاقىت بار. ئۇنىڭغىچە سەلتەنەت سۈرىگە تايىنىپ سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنى چەكلەپ تۇرساقلا، سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ئىچكى تىنچلىقى مۇقىم دا-ۋاملىشىۋېرىدۇ.

— مەخدۇمزادىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن خان ئاتام بىر باش ئاغرى-قىدىن قۇتۇلىدىغان بولدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئەمدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا تاقابىل تۇرماق ئاسان. ئول ھەزرەت خانلىق قانۇن - جاساقتا بويسۇنسا بويسۇنىدى، بولمىسا ئەدەپ - جازاسىنى بېرىمىز. ئىشقىلىپ مەخدۇم-زادە ئىشانىنىڭ ئۆلۈمى سەلتەنىتىمىزنى سۇلۇك بالاسىدىن قۇتۇل-دۇردى.

گەرچە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلغان بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر خان ئۇنىڭغا نارازلىق بىلەن ئالايدى.

ئۇلار پىكىر بىرلىكىگە كەلگەندىن كېيىن، مىرزا دۇاننىڭ باش مىرزىسىنى ئەتىگىنچە ئىككى پارچە يارلىق تەييارلاشقا بۇي-رۇپ كېچەشتىن تارقىلىشتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ھازا كىيىمى كىيگەن سۇلتان ئىسمائىل-خان بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ مەخدۇمزادە قەسىر-گە كەلدى - دە، ئىككى مەخدۇمزادىدىن ھال سوراپ پەتە ئوقۇدى. خەلىپە رەجەپ دەرۋىش بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈپ، پاكىت - ئىسپاتى يوق سۆزلەرنى قىلىپ ئەل ئارىسىدا پىتنە - پاسات تارقاتماسلىقنى جېكىلىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ مېيىت نامىزىنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئىككى مەخدۇمزادىنى ئوڭ - سولّ تەرىپىگە ئېلىپ تاۋۇتنىڭ ئالدىدا ھازا ئېچىپ ماڭدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ شۇ دەرىجىدە كۆرسەتكەن ئىلتىپا-تىدىن تەسىرلەنگەن ئىككى مەخدۇمزادە، شۇئەيىب خوجا بىلەن دانىيال خوجا كۆزلىرىگە مىننەتدارلىق ياشلىرىنى ئېلىشتى. ئاتىسىنىڭ قاتىلىنى تېپىپ جازالاپ بېرىشنى خاندىن قايتا - قايتا ئۆتۈندى. ئىسمائىلخان ئۇلارغا ۋەدە بەردى ۋە ئىككى مەخدۇمزا-دىنى پىر ئۇستاز تۇتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، شۇ يەردىلا ئۇلارغا قول بەردى. بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ئىسھاقىيە قىساسچە-لىرى خان يارلىقىغا ئەمەل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئىشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان رەجەپ دەرۋىش ئىشقىيە سۇلۇ-كىدىكىلەردىن قىساس ئېلىشنى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ چەكلەپ قويغانلىقىدىن كۆڭلىدە نارازى بولسىمۇ، داۋراڭ كۆتۈرۈشكە ئامالسىز قالدى.

شۇنداق قىلىپ، مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان پاجىئە-سى ئەنە ئاشۇنداق بېسىقتۇرۇلدى.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەجەرگۇل تۇرسۇن
مۇقاۋا رەسسىمنى سىزغۇچى: ئابدۇشۇكۇر كېرىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۇچى: غالىب شاھ

جاللات خېنىم

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ياسىنجان سادىق چوغلان
مۇھەررىرى: ئەركىن ئىبراھىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىنبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم،
باسما تاۋىقى: 29.75، قىستۇرما بېتى: 20
2003 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2003 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN7 — 228 — 08354 — 7/I
تىراژى: 1—5000
ئومۇمىي باھاسى (2 قىسىم): 52.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۆپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئۆزىتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز